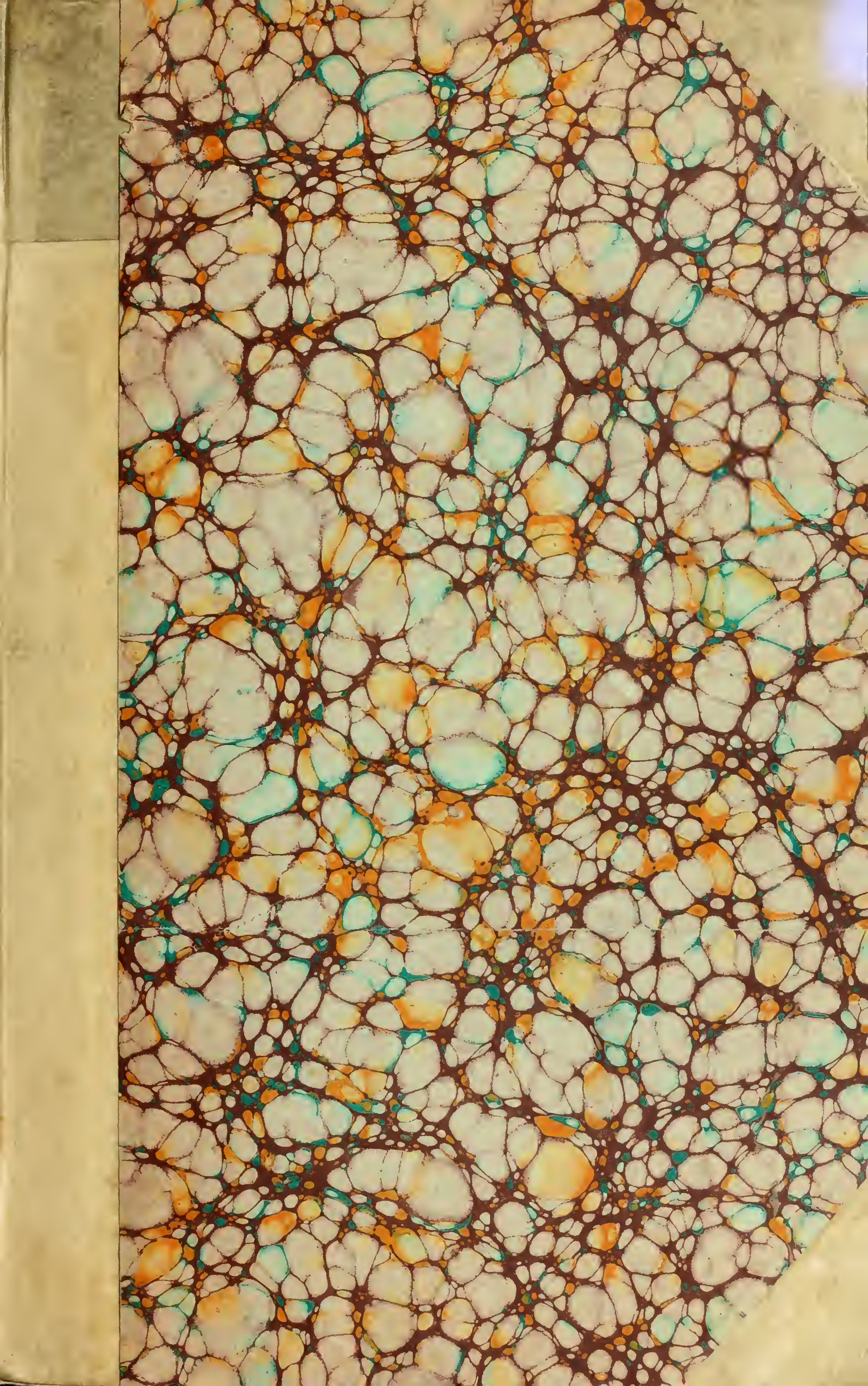

JOANNIS CIAMPINI
ROMANI

Magiſtri Brevium Gratiæ, Literarum Apoſtolicarum Majoris Abbreviatoris, ac in utraque Signatura Referendarii,

OPERA

IN TRES TOMOS DISTRIBUTA.

Editio Noviſſima,

CÆTERIS CORRECTIOR, ET AUCTIOR.

Acceſſerunt ejuſdem Ciampini Opuſcula quædam ſelectiora:

Item Appendix, ſeu Notæ, in quibus nonnulla poſt ejus obitum innovata recenſentur:

Ac demum Auctoris Vita, nunc primùm ipſius Operibus addita.

TOMUS PRIMUS.

VESCENT.
TEM
Arnoldo van Westerhout Sculp.
Gio: Batta: Lenardi delin.

JOANNIS CIAMPINI
ROMANI
VETERA MONIMENTA,

IN QUIBUS PRÆCIPUE MUSIVA OPERA,

Sacrarum, Profanarumque Ædium Structura,

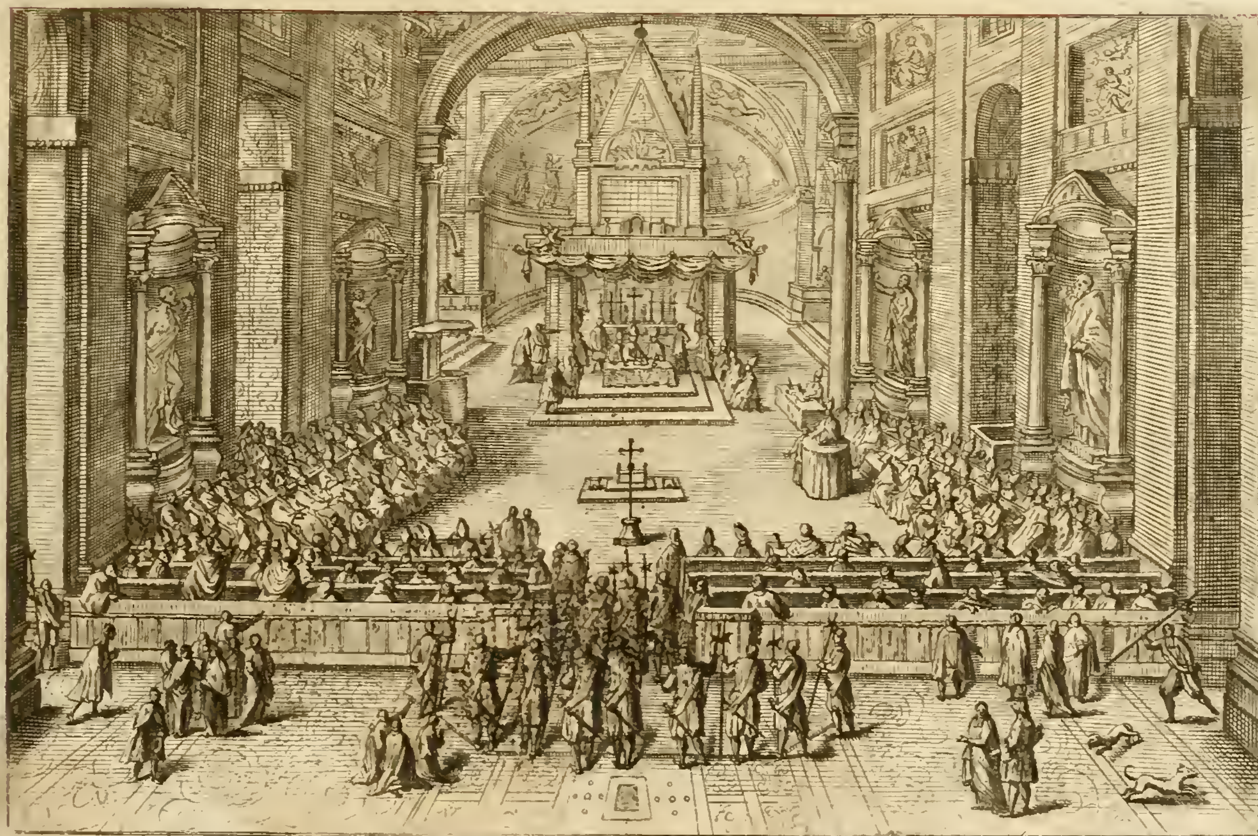
Ac nonnulli antiqui Ritus Dissertationibus, Iconibusque illustrantur.

PRIMA PARS

A PRIMO CHRISTI SÆCULO AD QUINTUM.

PRÆCEDIT VITA AUCTORIS,

Nunc primùm ipsius Operibus addita.

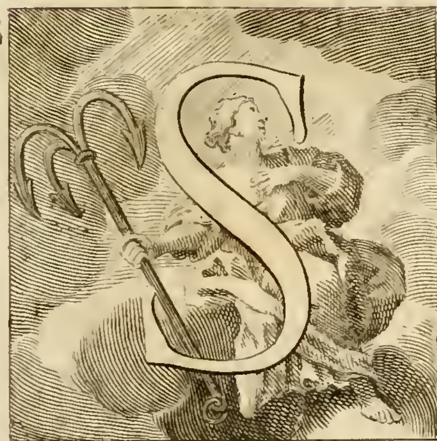
ROMÆ MDCCXLVII.

Sumptibus CAROLI GIANNINI Librorum SUMMI PONTIFICIS Provisoris in Platea Capranicensi.

Ex Typographia Komarek.)(*Superiorum facultate, & Privilegio.*

Eminentiſſimo ac Reverendiſſimo Principi

ALEXANDRO
S. R. E. DIACONO CARDINALI
ALBANO.

Ingulari DEI beneficentiâ, EMINENTISSE AC REVERENDISSIME PRINCEPS, factum eſt, ut Te ad id ſublimitatis faſtigium evectum, quo Eccleſia Catholica decoratur, & ſuſtinetur, tot animi, corporiſque dotibus locupletatum videamus,

deamus, queis Excellentiſſimæ Albanæ Gentis decora magis magiſque augeantur, & omnes, quibus difficillimis hiſce temporibus datum eſt vivere, Principem & virtutibus ornatiſſimum admirari, & beneficentiſſimum experiri queant. Utrumque mihi fateor eveniſſe, ita quidem ut & Tuas laudes nunquam tacere poſſim, & liberalitate Tuâ ſim maximoperè devinctus. Quæ enim in me abundè contuliſti beneficia, id efficiunt, ut munificentiam Tuam omnibus prædicem, & magnanimitatis Tuæ encomia velim fieri manifeſta; licèt hoc iis non ſit opus, quæ luce clariora univerſis patent. Noverunt Reges, & Principes, item Urbes, Univerſitates, Sodalitia, & quicunque vel res Tibi ſuas crediderunt curandas, vel a Te protegi certatim exoptant, & ambiunt. Multò verò minùs

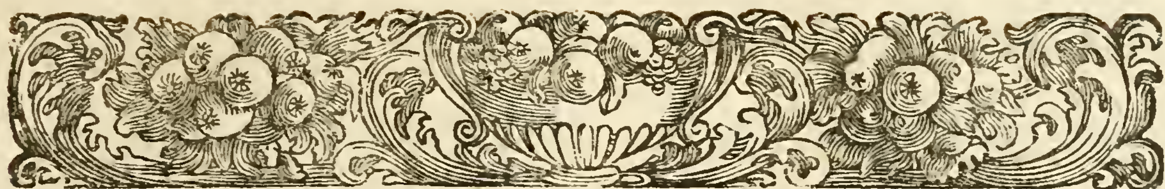
Sum-

Summum Pontificem BENEDICTUM XIV. latent, qui Te tot EE. Cardinalium Congregationibus adſcriptum, ferè in omnibus de maximis rebus conſultationibus adhibet, & ſuffragium Tuum haud ſpernendum agnoſcit. Idcircò liceat nunc mihi, PRINCEPS AMPLISSIME, egregii Viri JOANNIS CIAMPINI Opera novam in lucem emittenti, Primam eorum partem Tibi obſequentiſſimè offerre, Tuoque munire præſidio; ſic enim & grati animi mei quiſque fiet certior, & Auctoris menti ſatisfactum iri exiſtimo, qui ſcilicet cùm in vivis exiſteret, CLEMENTI XI., nondum Pontifici Maximo, Patruo Tuo, utpotè illius beneficiis obſtrictus, ſuas aliquot Elucubrationes nuncupavit; id certè nunc etiam facturus, ſi Editionem hanc ipſemet iterùm demandaret. Opus prætereà de Veteribus Mo-

Monimentis Principi Antiquitatum amatori, & Eruditorum fautori eximio ultrò venit nuncupandum: quarè & hoc præcipuè titulo Volumen iſtud, & me ſublimi Patrocinio Tuo enixè commendo, dum profundiſſimâ cum veneratione ſubſcribor

EMINENTIÆ TUÆ REVERENDISSIMÆ

Humillimus, Devotiſſimus, & Obſtrictiſſimus Servus
Carolus Giannini.

Lectori Antiquitatis Studioso

CAROLUS GIANNINI.

VM JOANNIS CIAMPINI *Opera, eruditione tùm sacrâ, cùm profanâ cumulatissima, ab Eruditis ferè omnibus expeti, & passim desiderari animadvertissem; publicis votis occurrere, & Rei Literariæ aliquo modo prodesse arbitratus sum, si nova eorundem Operum Editionem sumptibus meis, meâque industriâ exhiberem.*

Ut verò nova hæc Editio aliquid novi, præter Typographi operam, tibi afferret, amice Lector; initio prioris Tomi ipsius CIAMPINI *effigiem in ærea tabula incisam præmittere volui: deinde ejusdem Auctoris Vitam, ab erudito Viro* JOANNE SANCTORIO *Romano accuratissimè scriptam, addere decrevi: postmodùm, in Tomo scilicet altero, nonnullas illustrationes, in quibus plurima a Summis Pontificibus, ac præsertim a SSmo Dño Nostro BENEDICTO XIV. post Auctoris obitum vel immutata, vel innovata recensentur: additis quoque Marmoreis Inscriptionibus, in quibusdam Sacris Ædificiis recèns appositis.*

Tandem ex Opusculis a CIAMPINO *editis dum in vivis degeret, rariora quædam reimprimere, & in fine Tomi tertii reponere libuit, ea scilicet, quæ in subsequenti Elencho Literis præstantioribus adnotata sunt: omissis cæteris, quæ vel ad rem Antiquariam minimè pertinent, vel in Blanchiniana Anastasii Editione, & alibi prostant. Quippe de Opusculis ejusdem* CIAMPINI *ineditis nihil est quod subjiciam, cùm enim illa in privatis Bibliothecis diù tineis, blattisque epulas ministrassent, in Salsamentarios denique malo fato inciderunt, è quorum manibus fragmenta vix pauca erepta in Vaticano Archivo nunc asservantur.*

Reliquum est, ut pro mea ingenuitate fideliter tibi aperiam, Volumen Primum De Veteribus Monimentis *cum vetusto Codice M. S. fuisse collatum, & ad illius normam in aliquibus leviter immutatum, vel potiùs castigatum; id quod tibi non ingratum fore pro certo habui. Vale, & favorabili humanitate tua ad alias magnorum Operum* Editiones *volentem excita.*

JOANNIS CIAMPINI
OPERUM EDITORUM
ELENCHUS.

1. Oratio in Academia Romana Physico-Mathematica ab NN. (*Joanne Ciampino*) habita super Comete, qui Sextili mense anni 1682. apparuit; in qua & Observationes factæ recensentur. Romæ *eodem anno*, *in* 4. *Italica Lingua*.

2. De Tubis Opticis recenter inventis, in Academia Physico-Mathematica Romana a Carolo Neapolitano (*Joanne Ciampino*) Academiæ Pro-Secretario declaratis. Romæ *Typis Jo: Jacobi Komarek*, 1686. *in* 4. *Italica Lingua*.

3. Conjecturæ de perpetuo Azymorum usu in Ecclesia Latina, vel saltem Romana. Romæ *Typis iisdem* 1688. *in* 4.

4. Examen Libri Pontificalis, sive Vitarum Romanorum Pontificum, quæ sub nomine Anastasii Bibliothecarii circumferuntur, cum Catalogo S.R.E. Bibliothecariorum juxta Chronologicum ordinem. Romæ *eodem anno ubi suprà*.

5. Parergon ad Examen Libri Pontificalis, sive Epistola Pii II. ad Carolum VII. Regem Franciæ, ab Hæreticis depravata, & a Launojana calumnia vindicata. Romæ *eodem anno*, *apud eundem*, *in* 4.

6. Vetera Monimenta, in quibus Musiva Opera, sacrarum, profanarumque Ædium structura, ac nonnulli antiqui Ritus Dissertationibus, Iconibusque illustrantur. Pars I. Romæ 1690. *apud eundem*, *in fol. Secunda Editio* 1747.

7. DISSERTATIO HISTORICA, AN ROMANUS PONTIFEX BACULO PASTORALI UTATUR. Romæ 1690. *in* 4. *apud eundem*. *Editio altera* 1747.

8. De Abbreviatorum de Parco Majori, sive Assistentium S.R.E. Vice-Cancellario in Literarum Apostolicarum expeditionibus antiquo statu, illorumque in Collegium erectione, munere, dignitate, prærogativis, ac privilegiis, Dissertatio Historica. Romæ 1691. *in fol. ex Typogr. Rev. Cam. Apost.*

9. Enarratio Synoptica qualitatum, gestorumque Abbreviatorum de Parco Majori, S.R.E. Vice-Cancellario Assistentium, in expeditionibus Literarum Apostolicarum, quæ in Cancellaria Apostolica peraguntur. *In eodem Volumine*.

10. DE INCOMBUSTIBILI LINO, SIVE LAPIDE AMIANTO, DEQUE ILLIUS FILANDI MODO, EPISTOLARIS DISSERTATIO. Romæ 1691. *in* 4. *Iterum* Romæ 1747. *in fol.*

11. SA-

11. SACRO-HISTORICA DISQUISITIO DE DUOBUS EMBLEMATIBUS, QUÆ IN CIMELIO EMINENTISS. D. GASPARIS CARDIN. CARPINEI ASSERVANTUR; IN QUORUM ALTERO PRÆCIPUE DISCEPTATUR, AN DVO PHILIPPI IMPERATORES FVERINT CHRISTIANI. Romæ 1691. *in* 4. *Typis Komarek. Iterum* Romæ 1747. *in fol.*

12. DE VOCIS CORRECTIONE IN SERMONE VII. S. LEONIS MAGNI DE NATIVITATE DOMINI, LITERVLÆ MVNVSCVLVM. Romæ *in* 4. 1693. *apud eundem. Iterum* Romæ 1747. *in fol.*

13. De Sacris Ædificiis a Constantino Magno constructis, Synopsis Historica. Romæ 1693. *in fol. apud eundem. Iterum* 1747.

14. Theatrum magnorum Virorum, Oratio Academica. Romæ 1692. *in* 4. *apud eundem, Italico idiomate.*

15. Investigatio Historica de Cruce Stationali. Romæ 1694. *in* 4. *ex officina Jo:Francisci Buagni. Iterum in Veteribus Monimentis, Parte II. Cap. VI.*

16. Abbreviatoris de Curia compendiaria Notitia. Romæ 1696. *in* 4.

17. Explicatio duorum Sarcophagorum, Sacrum Baptismatis Ritum indicantium. Romæ 1697. *in* 4. *Et in Veteribus Monimentis, Parte II. Cap. IV.*

18. De S.R.E. Vice-Cancellario, illiusque munere, auctoritate, & potestate; deque Officialibus Cancellariæ Apostolicæ, aliisque ab eodem dependentibus. Romæ 1698. *in* 4. *Typis Bernabò.*

19. Vetera Monimenta &c. Pars II. post Auctoris mortem vulgata. Romæ 1699. *in fol. ex Typogr. Bernabò. Iterum* Romæ 1747.

OPERUM INEDITORUM
E L E N C H U S.

1. De Sacris, profanisque Calicibus.

2. De Sacris Indumentis.

3. De Sacrarum Imaginum usu, earumque veneratione.

4. De Terræmotibus Philosophica, & Historica Narratio, cum eorundem, ac Cælestium Phænomenum, necnon diversorum terræ, marisque effectuum chronologicâ descriptione ab anno VI. ante Christi Nativitatem.

5. De Sacris, profanisque Dypticis.

6. Musæum Pontificiorum Numismatum a Martino V. ad Innocentium X. a P. Philippo Odamo descriptum, & a Joanne Ciampino ad Innocentium XI. continuatum. *Ital. Idiom.*

7. Horæ Geniales, sive Conjecturæ Kempenses.

8. De Institutione Equitum aurei Calcaris, vulgò *Cavalieri dello Speron d' oro. Ital. Idiom.*

9. Sacra Romæ Legatio Excellentiss. D. Joannis Landi pro Canonizatione S. Laurentii Justiniani, sive brevis historico-encomiastica Narratio.

10. De dignitate, & præstantia sæcularis, & insignis Collegiatæ S. Laurentii in Damaso de Urbe.

11. Sacrarum Imaginum anno 1689. repertarum Explicatio, ubi Formosi Sanctiss. Pontificis Vita ex variis Auctoribus novâ methodo est concinnata.

12. Epistola ad Illustriss. Nicolinum Vice-Legatum S. Sedis, Avenionem, cum exacta narratione Cardinalitiæ dignitatis, ab Eminentissimis Taja, & Riccio recusatæ. *Italica Lingua*.

13. Familiaris Epistola ad Reverendissimum P. D. Benedictum Bacchinum &c. in qua nova quædam Philosophia demonstratur, cujus occasione Vita, & nonnulla præclara gesta regnantis Pontificis Innocentii XII. breviter enarrantur.

14. Indices Ecclesiarum, Monasteriorum, Locorum sacrorum, & variorum ex Anastasio Bibliothecario, ac aliis Auctoribus collecti.

15. Dissertatio de Origine Regaliæ in Regno Galliæ. *Italica Dialecto*.

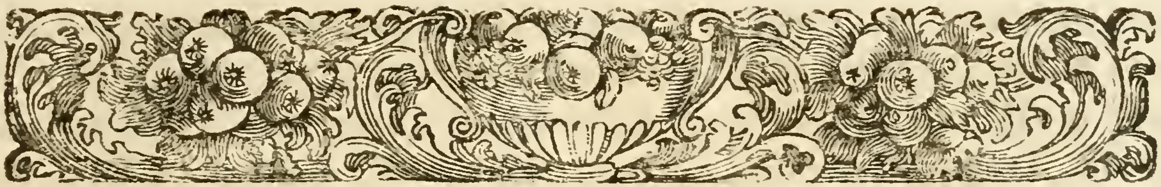
16. Index rerum præcipuarum, quæ in Ordine Romano a Cencio Camerario descripta indicantur.

17. Excerpta Ecclesiarum in partibus Infidelium, ordine Alphabetico.

18. Excerpta Ecclesiarum in Indiis Orientalibus, & Occidentalibus, ordine Alphabetico.

19. Episcoporum coetus ex Provisionibus, Alphabetico ordine, a Litera A. ad literam F.

20. Bibliotheca Scriptorum Vitarum Summorum Pontificum, & aliorum Antistitum.

PRÆFATIO AUCTORIS.

EA eſt Mentis Divinæ benemerendi voluntas, eaque rerum utilitatem promovendi paterna ſolicitudo, ut ab exiguis ſæpè corporibus fœcundiſſimam eruat, traducatque beneficiorum propaginem. Ingentem arborum molem, exiguo ſemine incluſam, ad fructum ita componit, ut apprimè tenuitatis ſtudioſus Deus videri poſſit, & ubertatis magnificentiam, coarctatâ prius largitate, majorem faciat. Suaviſſimâ eâdem lege univerſam propemodum vitæ noſtræ rationem concinnat. Unde, ſi ſedula animadverſio ita paratos ad recipiendum nos redderet, ut Deus ipſe ad donandum facilis eſt, nihil tam humile, nihil tam exile nobis occurreret, a quo uberem proficiendi copiam elicere non poſſemus. Quid verbo tenuius, quid fugacius videri poteſt? At hoc ſæpiùs inconſultò inter loquendum elapſum, ſi animadverſione Auditorum cultum veluti, ac nutrimentum nanciſcatur, adeò fœcundum eſt excipientibus, ut vitæ totius rectiùs inſtituendæ, adipiſcendæque æternæ ſalutis aliquando principium ſit, & manuductio. Simile quidpiam incitamentum ſortitum hoc Opus fuit, quod apertiùs expedire non jus modò ſcribentis arbitror eſſe, ſed & neceſſitatem. Cùm enim Auctorum mos ſit operis ſui propoſitum, diviſionem, & compendiariam imaginem præſeferre Lectoribus, piaculum fortè reputaretur, niſi Operis principium, progreſſum, ac finem exponerem. Accipe igitur, Lector candide, quæ olim me ad hæc, quæ proponuntur, ſcribenda excitavere, excitatumque impulerunt.

Quidam genere, & ingenio prænobilis Vir, cujus nomen æquis de cauſis reticendum duco, animi, ut fit, levandi causâ, moreſque & alia id generis addiſcendi, quæ apud Exteros eſſe in pretio ſolent, Italiam peragrans, Romam acceſſit, ubi ut accuratiùs univerſa luſtraret,

ſtraret tam Sacræ, quàm profanæ antiquitatis monimenta, neceſſitudinem coluit Joannis Lucii, Viri, cujus dignitatem tum in aliis, tum in hoc potiſſimùm ſtudiorum genere præſtantiam abundè teſtantur Hiſtoriæ Regni Dalmatiæ, & alii quamplures libri, quibus, dum Literariæ Reipublicæ conſuluit, æternum nomini ſuo monimentum conſtituit. Temperabo a cœteris ejus virtutum laudibus, cùm hæc laudandi officia neceſſitudinis meæ erga illum jam publicus rumor prævenerit; & grati animi teſtimonia paucis indigeant apud eos, quibus antè beneficia conſtiterunt, quàm Viri nomen. Hunc itaque cùm frequentior adiret Vir ille, & eruditos ſermones de more haberet, quadam die fortuitò de Muſivis Operibus quæſtio orta eſt, ac de iis potiſſimùm, quæ in Urbis Eccleſiis hodie viſuntur. Hanc nactus occaſionem Lucius, quotquot ibi præſto erant, quotquot erudita exercitatio ſuggerebat, teſtimonia recitavit, pollicitus plura, ſi cuperet, ſe allaturum ex probatiſſimis Scriptoribus excerpta, qui de nonnullis Urbis Eccleſiis aliquot retrò ſæculis conſcripſiſſent. Ideoque eo tempore diligenter perſcrutatus Auctores illos, qui de hujuſmodi rebus plura tradiderant, & aliorum ſcripta cum Imaginibus, quæ ad hunc diem ſtetere, attentè conferens, Exteri ſtudium illius oculari experimento excitare curabat. Sæpiùs & Ipſe hujuſmodi inſpectionibus adfui; cùm enim locorum diſtantia, & Lucii gravis ætas vehiculi opem expoſceret, meo utplurimùm utebatur, rependebatque gratiſſimam mihi collocutionis ſuæ vicem, quam & Exterus interrogationibus ſuis utiliſſimam experiebatur. At ne fruſtraneus docto ſeni tam incommodus labor evaderet, digerebat in Codicem, quæ in Muſivis Operibus repererat, prout eo tempore, quo ſcribebat, conſpiciebantur. Lucii exemplo allectus, qui tantùm deſcriptione contentus, Imaginum faciem, ſtatumque, qualem nunc obtinent, paucis expreſſit, in memoriæ potiùs auxilium, quàm in hiſtoriæ rudimentum præſentia proſecutus ſum; animum tamen longiùs intendi, & tum quæ ſuperſunt, digna cenſui, quæ diligentiùs, ac prolixiùs deſcriberentur; tum ea, quæ ab iis docemur, altiori indagine ab exordiis repeterentur. Hinc plura quandoque adnotavi ad Sacram eruditionem ſpectantia; plura interpretatus ſum, quæ Hieroglyphicorum ambagibus continebantur; plures adduxi calculos Auctorum, ſicubi aliquid probandum fuit; plures denique excitavi, ſi quando e re videbantur, & ad rem facere, quæſtiones. Hæc tamen operis extra

tra limites, quos illi præscripseram, evagatio, diutinaque productio me ab evulgandi confidentia arcuisset, nisi Amicorum suasionibus tutiùs, quàm privati judicii mei conscientiæ morem gerere duxissem. Dulcissimâ ii me violentiâ impellebant, ut ederem ea, quæ propriæ eruditioni sedulâ observatione contuleram: quod ego ut detrectarem, ipsa operis difficultas, & Muneris mei curæ, vix otii brevioris capaces, monebant. Vicit tandem reverentia Amicorum; & animum sibi diffidentem, horasque subsecivas, ac secundarias hoc in Opus impendens, expertus sum, satis temporis unicuique superesse, si eo uti velit. Adjeci itaque animum non modò Operi absolvendo, sed, si per me fieri posset, etiam ornando. Hinc e re censui facturum, si Picturarum Musivarum Icones, prout modò visuntur, adnecterem, illarumque descriptionem, & interpretationem adjicerem. Inde & cùm aliquid de Templorum erectione agendum videretur, ut scilicet ex illorum ætate fideliùs colligeretur, tutiùsque constaret ævum Picturarum, id quoquè prosequi conatus sum; ac proinde in unaquaque Ecclesiarum describere fundationem, ut vocant, & reliqua, quæ ad brevem ipsius Historiam pertinent, opportunum existimavi. Mox ad Musiva descendo, quæ laminis æreis insculpta, exhibitaque sub oculos, prævià descriptione, interpretor: si in posterum simile quidpiam occurret, quo me utiliter exercere possim, ut hominum eruditorum expectatio, quæve ipse concepi, vota impleantur, pro virili curabo. Hanc enim meam desideriorum summam esse fateor, ut, præterquam quòd officiosus in Joannis Lucii cineres, & Amicorum suasionibus obsequens videar, Catholicæ potissimùm veritati dilucidandæ studeam inservire, dum apertissimè ex his, quæ scribuntur, elicitur, usum Sacrarum Imaginum, quem hodie colimus, Orthodoxæ Religioni admodùm familiarem sæculis anteactis fuisse.

Operis partitionem brevi expediam, quam in quatuor partes distinguo. In prima species quædam est Prolegomenorum, ubi Sacrorum Ædificiorum varia genera prosequor, quæ cùm apud Ethnicos, tùm apud Christianos in usu fuere. Deinde operum Musivorum originem, materiam, & compositionem explico; quorum nonnulla in quinto reparatæ salutis sæculo concinnata fuere. In secunda autem parte de iis sermo erit, quæ a sexto usque ad totum decimum Sæculum constructa sunt. In tertia, quæ ab undecimo Sæculo usque ad totum decimumquintum. In quarta denique ea, quorum ætas ambi-

ambigua prorſus eſt, congeremus, & omnia, quæ ad hæc noſtra tempora partim ævo graviori paululùm afflata, partim, immò pleraque illæſa permanent.

Primùm igitur id a Te (Lector erudite) mihi petendum eſt: Veniam voluntati ne deneges, ſicubi niſu ſalubriori præceſſit ingenium; deinde Scriptoris animum excites benignâ eorum tolerantiâ, quæ homini in pluribus occupato cùm hæc ſcriberem, minùs fortaſſe accuratè exciderint, immò & corrigas; acriùs etenim incitabis in hæc ſtudia ſuapte naturâ propenſum, ſi caſtigationibus tuis ingenium docile, nec ſui tenax ad meliora formaveris. Si quæ Tibi nova attuliſſe videar, opus: ſin minùs, voluntatem tibi addictiſſimam probabis. Prætereà verborum delectum, & ſi quæ ſunt, quæ ab Inſtituto officii mei plurimùm diſtant, noli ſeveriùs a me requirere. Duriùs quippe agere videreris, ſi a viro, quem plura diſtrahunt, detinentque, quæ ſermonis nitorem, & elegantiam deterunt, & infirmant, omne verbum arceres, quod Tullium, Cæſaremque non ſapiat; Nam & vitibus folia detrahimus, ut illarum fructus citiùs ad maturitatem promoveantur. Ornatûs operoſior diſquiſitio, quæ nimiam moram operi attuliſſet, moleſta erat animo tibi citò inſervire cupienti, memorique Tertullianeæ ſententiæ: *Compendium ſermonis & gratum, & neceſſarium eſt. Quoniam ſermo laciniosſus & oneroſus, & vanus eſt.* Vale.

REIMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiſſimo Patri Sacri Palatii Apoſtolici Magiſtro.

F. M. de Rubeis Archiepiſcopus Tarſi Viceſgerens.

REIMPRIMATUR.

Fr. Aloyſius Nicolaus Ridolfi Sacri Palatii Apoſtolici Magiſter.

JOAN-

JOANNIS JUSTINI CIAMPINI
VITA
A JOANNE SANCTORIO ROMANO P. A.
DESCRIPTA,

Et Operibus Auctoris nunc primùm addita.

OANNES Justinus Ciampinus natalem diem Romæ sortitus est anno Orbis redempti M. DC. XXXIII. 1633. Idibus Aprilis. Parentes habuit Antonium Ciampinum, honestum atque ingenuum Civem Romanum, & Margaritam item Romanam, ex vetusta, & patritia gente de Tagliettis, cujus nobilitatem sequens Sepulchralis Inscriptio penes Ædem SS. Laurentii & Damasi conspicuè testatur.

D. T. V.
Bernardino, & Joanni De Tagliettis,
Germanis fratribus Rom. Patritiis,
Pro adultæ maturitate virtutis
Immatura morte præreptis,
Dum prior ad omnia literarum studia natus,
Philosophiæ, utriusque Juris, & Theologiæ Doctor
A Gregorio XV. Abbas S. Erasmi de Itro,
Ab Urbano VIII. Protonot.
Ad honores, & gubernia S. R. E. creatus
Ad majora imperia properabat:
Alter Armorum sectatus decora a S. P. Q. R.
Ad publica munera Nobilium adscitus,
Cosmo II. Mag. Etrur. Duci
Charissimus fuit.
Uterque morum suavitate, prudentia, pietate
Domum antiquissimam vel ante IↃC. ann.
Copiarum Ductoribus illustrem,
Gravemque subinde Laureis,
Et gloriarum plenam amplificavit.

Joannes Franciscus Taglietus mœstiss. Senex
Suæ, ac Filiorum universorum orbitatis
Solatium posuit.
Obierunt Joannes VI. *Id. Aug.*
Anno Sal. CIϽIϽCXXV. *æt.* XXXIII. *m.* III.
Bernardinus IX. *Kal. Aprilis* CIϽIϽCXXVI. *æt.* XXVI. *m.* VI.
Quanquam vivent in omnium lacrymis
Qui vixerunt in cordibus.

Duplici nomine in Sacro Fonte insignitus fuit, primo scilicet, ut Joannis Taglietti Avi materni memoriam in familiæ posteris renovaret; altero verò, ut Sancti Philosophi, & Martyris, cujus Solemnitas eo die recurrebat, sub auspiciis, & patrocinio adolesceret.

Optimi Conjuges optimis moribus, ac præsertim pietate insigni præditi erant: & cùm fortunæ bonis non nihil affluerent, nedum charitati erga egenos, aliisque piis vacabant operibus; verùm etiam Sacras Ædes supellectili ad sacros usus necessariâ instaurabant, & nonnullas assiduè providebant, illas præ cæteris S. Mariæ ad Martyres, S. Laurentii in Damaso, S. Joannis in Mica Aurea Transtyberim, S. Dorotheæ in eadem Urbis regione, & S. Petri in Monte Aureo.

Prætereà ipsorum domus Patribus Seraphici Ordinis, Hierosolymâ Romam proficiscentibus, quotidie patebat, itaut omnes hospitio semper exciperet: cujus meriti gratiâ a P. Thoma Novariensi, qui spatium triginta annorum illic exegerat, dono obtinuerunt frustum de ligno, seu stipite ingentis Oleæ, ad quam Christum Dominum fuisse alligatum ex antiquissima traditione palàm asseritur: quod frustum tantæ molis, & magnitudinis erat, ut ex eo Pueri Jesus simulacrum fuerit insculptum. Hanc autem Oleam ante domum Annæ, qui Socer erat Caiphæ Pontificis, tunc extitisse, & hodiè etiamnunc virescere, & fructus parere, publica Fidelium veneratio, & graves pariter Scriptores affirmant.

At quia Genitorum indoles in sobolem plerumque transfunditur, juxta illam auream Horatii sententiam:

Fortes creantur fortibus, & bonis:
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus; nec imbellem feroces
Progenerant Aquilæ Columbam.

Antonii, & Margaritæ pietas in filio statim apparuit, ac insuper eximius amor virtutis, & literarum discendarum anxietas maxima; ideò-
1642. que Puer illarum studio tam enixè insistebat, ut horas quieti ac somno debitas frequenter eriperet. Intereà ætatis annum agens duodecimum,
1645. genitoris diuturno morbo confecti jacturam perpessus est; & post menses aliquot, primis lacrymis nondum exsiccatis, genitricem etiam deflevit;

flevit; quapropter & ipse in morbum gravissimum incidit, a quo non 1647
sinè magno labore, & discrimine vix tandem sese redemit.

Restitutâ in pristinum valetudine lucubrationibus pridem intermissis acriùs incubuit, & legalibus disciplinis operam dedit. Cùm ta- 1650.
men ab illarum asperitate veluti abhorreret, Petri Ciampini, fratris natu majoris exemplum sequi, & in Cancellariæ Apostolicæ officiis se exercere deliberavit, in quibus tantâ diligentiâ, & sagacitate excelluit, ut pluribus honorificis ministeriis a Cardinali Francisco Barberino, tunc temporis Vice-Cancellario, fuerit ornatus; donec metu, & pro- 1656.
ximitate pestiferæ luis, quæ in locis Romæ finitimis grassabatur, ad Sabinos transiit. Ibi offensus impudentiâ, & lenociniis cujusdam fœminæ, aliò se transtulit; ac denique Maceratæ consistens, a Comite Montano Tolentini Gubernatore (erat hic amicorum præcipuus) ad Bac- 1657.
chanalium solatia invitatus, accessit. Mox ab eodem Gubernatore rogatus, ut ad populum exhilarandum aliquid novi, & ingeniosi inveniret, excogitavit personatum Cœtum componere, qui Anni figuram cum quatuor illius temporibus repræsentaret, duodecim circa mensibus, ac totidem Zodiaci signis ponè comitantibus; quæ omnia divite vestium, & symbolorum ornatu, admirandum æquè ac jucundum unicuique spectaculum præbuerunt.

Elapsis Bacchanalium feriis Laureti Sanctuarium, & Anconæ Navalia invisit: mox iterum Maceratam contendit, ubi in utroque Jure lauream adeptus, contagionis influxu jam vanescente Romam revertitur. Hîc a prænominato ipsius fratre ad Matrimonium, ut ille ajebat, decens & utile acerrimè urgetur; Virgo enim proponebatur conspicua, & quæ dotis nomine argenteorum septem & viginti millia afferebat. At Joannes strenuissimè repugnavit, & domo fratris indignantis egressus, apud Sororem Viro officioso nuptam sese recepit, ibique non sinè aliqua valetudinis inconstantia duodecim ferè annis commoratus est; quo tempore consuetis lucubrationibus, & artium ingenuarum studiis quotidie intentus, adeò profecit, ut a viris doctis, & rerum memorabilium Scriptoribus sæpe consultus, omnibus pro materia satisfaceret, raras illis eruditiones, & peregrinas notitias subministrando; quemadmodum iidem Scriptores in suis Operibus sincerè fatentur, quos inter Michael Antonius Baudrand in suo Lexico Geographico de Tuscania loquens, Ciampinum hoc elogio prosequitur: *De hac Vrbe, uti de aliis plurimis ditionis Pontificiæ, multa præclara nobis communicavit vir doctissimus Joannes Ciampinus, Secretarius, & Minutista Brevium Summi Pontificis, & de re literaria optimè meritus*.

Demùm ex universali acclamatione id obtinuit, ut fraternam Pe- 1669.
tri benevolentiam, & amissum jamdiu favorem recuperaret: quapropter illius industriâ & operâ a Clemente IX. Magister Brevium Gratiæ, & Præfectus Brevium Justitiæ creatus est: quæ munera ab ipso non-

1670. dum assumpta ob mortem Pontificis, Clemens X. subsequenter electus, libentissimè in ejus persona firmavit.

Sed renatam inter fratres concordiam, atque lætitiam luctus, & moeror illicò perturbarunt; nam Petrus eodem anno decessit. Hæc jactura fratrem superstitem summoperè contristavit, sed Reipublicæ Literariæ quodammodò profuit; solutus enim reverentiæ froeno erga virum, cui a teneris obsequi consueverat, Joannes sibi ipsi indulgere, & pro libito desiderii vela explicare liberè potuit. Tunc itaque libros omnes evolvere, eruditos omnes alloqui, de rebus omnibus disserere, facultates omnes addiscere aggressus est. Tunc pretiosas antiquæ Urbis reliquias, aliaque elapsi temporis monumenta ritè perlustrans, multiplices eruditiones, varias doctrinas, & innumeras cognitiones obtinuit: ac proinde characteres, symbola, inscriptiones, numismata, gemmas, sigilla, tesseras, picturas, sculpturas, anaglypha, emblemata, & quæcunque aliis obscura, aut ignota erant, aperuit, & explicavit. Multarum item Nationum mores, leges, ritus, ordines, magistratus, ludos, funera, sacrificia, solemnitates, triumphos, ac denique sapientiam, pulchritudinem, & potentiam, quibus transacta sæcula claruerunt, abundè novit.

Expendens autem quantæ sit utilitatis Mechanice ad inquirenda naturæ opera arcana, & admirabiles illorum effectus, huic etiam studio totis viribus sese addixit, eòque pervènit, ut cùm audisset a Samuele Morland Equite Anglo inventam fuisse tubam Stentorophonicam (sic appellatam a Stentoris nomine, apud Homerum præclari ob vocis sonoritatem) tubam scilicet, quæ voces articulatas in eximiam longinquitatem traducit; solito ingenii acumine, atque præstantiâ plures ejusmodi tubas non sinè omnium admiratione & ipse perfecerit.

At quanquam tot curis, & occupationibus implicatus, non tamen iis acquiescens, recogitavit Academiam Ecclesiasticam, quam Nonus Clemens excitare meditabatur, & præmortui Pontificis desiderium statuit adimplere. Anxius igitur omnem lapidem movit, omnemque operam impendit, ut id exequutioni citissimè demandaret; congregatisque viris idoneis, ac præsertim in Ecclesiastica historia valde peritis, singu-
1671. larem & proficuam Academiam, in qua de rebus ad Concilia, Canones, ac triplicem Theologiam, Sacram videlicet, Scholasticam, & Moralem pertinentibus ageretur, in Collegio *De Propaganda Fide* nuncupato, summa cum laude fundavit.

1672. Meritorum incremento præmia accesserunt; subsequenti enim anno inter Abbreviatores, quos *de Parco Majori* dicimus, connumeratur: &, successivè *A Secretis* illius Collegii unanimi omnium consensu eligitur. Verùm onera, & ministeria reduplicata consuetis Ciampini studiis nihil detraxerunt; quippe ille a labore vividior, mirâ corporis, animique constantiâ omnia, & singula de more prosequebatur: quinimò

ex uno ad alterum properans, & quasi advolans, ita unus omnibus sufficiebat, ut semper ad exploranda veteris Romæ vestigia, & rudera, quæ in agris etiam propinquis effodiebantur, aliquantulum otii, & temporis lucraretur.

Tanta sedulitas fortunæ invidiam offendit: nam progressus quandoque extra Portam Urbis (olim *Næviam*, & *Prænestinam*, & *Labicanam*, nunc verò *Majorem*) ut subterranea Sepulchri antiqui introspiceret; dum per satis obscurum tramitem socios præit, ambiguo deceptus lumine, in foveam non exiguæ profunditatis ad infernum conclave præceps delabitur, unde nec statim, nec sinè magno conatu exemptus, osse tamen sinistri cruris infracto, septem supra triginta diebus, medicas manus, & lecti angustias perferre debuit. 1673.

Quamvis autem ægritudinis tempore universi literarum Cultores, & quamplures Principes Viri (inter quos amplissimi Cardinales Carolus Pius, Joannes Bona, & Vincentius Maria Ursinus, deinde Benedictus XIII. Pont. Max.) ad ejus ædes frequenter accesserint: postquam convaluit, ut faciliùs eruditos omnes deinceps attraheret, ac quodam veluti pabulo detineret, domesticam Bibliothecam mirificè auxit ad septem millia voluminum selectorum, intermixtis Codicibus ferè octingentis, qui decimum, qui octavum, qui sextum sæculum redolentibus. Musæum pariter, quod jampridem incæperat, ingenti Statuarum, Inscriptionum, Numismatum, aliarumque Antiquitatum copiâ ita amplificavit, ut omnia Palatii conclavia, tum etiam atrium, impluvium, anguli, scalæ, aditus ruderibus undequaque dispositis angustarentur.

Celebrem insuper in sua eadem domo erexit Academiam, ubi naturalia experimenta, & Mathematicæ demonstrationes frequentarentur. Lex Academicis lata erat, ut de rebus Anatomicis, Philosophicis, Mathematicis, & Mechanicis agere deberent, ita tamen ut Anatomicæ observationes non solùm cujusque corporis animati, & vegetabilis singulas partes inquirerent, verùm etiam figuram, constitutionem, & materiam cujusque rei inanimatæ, & non vegetabilis scrutarentur, in Chimicis præsertim, atque Spargiricis. Philosophicæ autem speculationes Elementa, Animalia, Vegetabilia, Fossilia, & alia quæcunque hujusmodi examinarent. Mathematicæ disquisitiones circa argumenta Geometrica, Geographica, Hydrologica, Nautica, Meteorologica, Arithmetica, Musica, & Astronomica versarentur. Mechanicæ tandem exercitationes Architecturam, Picturam, Sculpturam, Opticam, Prospectivam, Gnomonicam, cæterasque ingeniosas artes respicerent. Et nè quid inexploratum, aut intentatum relinqueretur, statuas, tabulas, numismata, gemmas, bullas, hieroglyphica, aliaque hujus generis recognoscere, explicare, & interpretari liceret.

Providus interim, & solers Ciampinus sumptibus maximis omnia instrumenta, omnesque machinas, quæ ad experimenta qualiacumque usui

usui esse possent, diligenter paraverat: ideòque Academicæ exercitationes statim incæptæ initiò singulis hebdomadis, mox verò singulis mensibus, summo cum plausu, & concursu celebratæ sunt.

Inter doctissimos, & illustrissimos Viros, qui Ciampini Academiam decorare consueverunt, recensendi præcipuè sunt Joannes Franciscus Albanus, ad apicem Apostolatûs deinde evectus, & Undecimus Clemens nuncupatus: Carolus de Tournon, postmodùm S.R.E. Presbyter Cardinalis, & ad Sinarum Imperium de Latere Legatus: Joseph Maria Thomasius, ex Ducibus Palmæ in Sicilia, mox etiam Presbyter Cardinalis, pietate, doctrina, & nobilitate præclarissimus: Dominicus Riviera, hodie S. R. E. Presbyter Cardinalis, & Sacræ Congregationis Boni Regiminis Præfectus meritissimus.

Hic assiduis experimentis intenti liberalium artium primarii Professores, observationum factarum testimonia, unusquisque pro sua facultate, brevi ediderunt. Inter primos Joannes Antonius Borellius commisit prælo *Tractatum de motu Animalium*: Lucas Antonius Portius *de Fontibus*: Raphael Fabrettus *de Aquis, & Aquæductibus veteribus Romæ*: Paulus Manfredi *de novis observationibus circa oculum, & aurem*: Matthæus Campanus *de novis experimentis Physico-mathematicis*; item *de Horologio, solo naturæ motu, & ingenio dimetiente momenta temporis*: Franciscus Eschinardi Societatis Jesu *de Impetu*; item *de Cursu Physico-mathematico*, & alia: Joseph Tertius *de Curiositatibus Physicis*: Franciscus de Honuphriis *de Abortu bicorporeo*: Urbanus Davisius *de Fontium, & Fluminum origine*: Joseph Dionysius Ponthius *de Cometicis observationibus, habitis ab Academia Physico-mathematica annis 1680. & 1681.* Thomas etiam Petruccius, ejusdem Academiæ Socius, typis mandavit *Spicilegium Anatomicum de Structura, & usu capsularum renalium*: Franciscus Brunaccius, & Franciscus Maria Honoratus (qui tamen in fronte Operis Cursinus Francobacci, & Africanus Scirota Romanus inscripti sunt) *Ad Placidianam doctrinam additamenta, excerpta ex tertio libro Astronomicarum rerum*: & alii quamplures quamplura alia Italico idiomate concinnata vulgarunt.

Mirum est quantùm in hac scientiarum palæstra Mathematicæ disciplinæ refloruerint, & quantùm illis accesserit incrementi. Microscopia elegantiori modo constructa, Tubi Optici summo studio, & novâ mechanice inventi, Telescopia ad palmos biscentum & quinque amplificata, multa quæ in tenebris prorsùs delitescebant, luce clariora ostenderunt. Tunc novarum rerum indagatores, inter alia spectatu digna, admirati sunt in gemmarum Electuariis minutissimas particulas, seu fragmenta, quibus illæ constabant: in succis stillatitiis plantarum consolidatis lineamenta, frustula, & folia, quæ initiò habebant: in alis, & lanugine Papilionum tenuissima fila, & exiles herbarum stipites, unde nascuntur. Tunc periti Cœlestium corporum scrutatores in astris non

ante,

ante, visa viderunt, ac præcipuè in Saturni systemate, in ejus annulo, atque in ejus Satellitibus. Tunc sive Eclipsis contingeret, sive Cometa oriretur, sive aliud quodcunque in Cœlo Phænomenon fulgураret, hìc expendendum, ac trutinandum proponebatur. Hìc demum quidquid insoliti, aut peregrini vel Natura, vel Ars produxerat, diligenti & severo examine ingeniosissimi hominum discutiebant, præsertim ipse Ciampinus, acerrimus rerum omnium investigator, & judex. Quippe continuis observationibus inhians, & semper aliquid novi in medium afferens, nunc demonstrabat, quomodò cisia, sive curriculi, aut plaustra facili negotio movenda sint, etiam sinè quadrupedum adjumento: nunc exponebat, quo pacto volucres tranent aera, & qua ratione alæ artefactæ adaptari, & ad volatum compelli possint: nunc docebat gravium descensum, & eorum in motu velocitatem: nunc proportionem inter pondus mobilis, & vim moventis sive naturalem, sive rotis & vectibus excitatam: nunc gravitatem, pressionem, & elasticam aeris virtutem, necnon electricam virtutem magnetis: nunc suspensionem liquorum, & ad varias altitudines elevationèm, juxta eorum pondera, in tubulis vitreis Turricellianis: nunc quousque ascendant, sive extollantur Mercurii spiritus, & quarè vitrum, aut christallum neutiquam penetrent; & alia plurima, quæ diutinum esset hìc recensere.

At veluti in tot operibus otiaretur, novum aliquid assiduè meditabatur; ac proinde Sodalitium ex præcipuis eruditorum instituit, qui orto vespere in ejus domum convenirent, & de rebus literariis cum ipso differerent. Ex iis, qui meritis & doctrina præstabant, silentio prætermittendi non sunt Ludovicus Sergardi, Franciscus a Turre, Antonius Malagonelli, Paulus Falconerius, Gaspar del Torto, Joannes Antonius Baldinus, Paulus de Maphæis, Marianus Patritius, Baptista Sardinus, Laurentius Zaccagni, Cælestinus Guicciardinus, Franciscus Serra, Vitalis Jordanus, Raphael Fabrettus, Georgius Baglivus, Franciscus Blanchinus, Joannes Vincentius Gravina, Joannes Marius de Crescimbenis, Jo. Baptista Zappius, Jo. Baptista Lucinus, Cæsar Bigolottus, Justus Fontaninus, Franciscus Maria Malaspina, Joannes Filingerius, Nicolaus Antonius Cuggiò, Joannes Baptista Riccardus, Joseph Ignatius Corderius, memorati Joannes Franciscus Albanus, Carolus de Tournon, Dominicus Riviera, aliique famæ & nominis immortalis.

Doctissimi Sodalitii disputationes mirum in modum fovebat, immò excitabat insignis antiquorum ruderum copia, quæ adstantium oculis circumquaque offerebatur: unde Carolus Bartholomæus Piazza in *Tractatu de Bibliothecis Romanis*, Ciampini ædibus hoc encomium attribuit: *Tota domus Gymnasium est*. Ansaldus item de Ansaldis Romanæ Rotæ Auditor, in Discursu Generali de Commercio, & Mercatura, sub finem, Ciampini domum, & Musæum ità celebrat: *Ut liquet*

ex

ex antiqua formula quarumdam ſententiarum, in marmore pervetuſto regiſtrata, & modò aſſervata in nobili Muſæo Joannis Ciampini, in Curia Prælati ſupra invidiam commendatione digniſſimi, dum præter cæteras ac generoſas illius animi dotes, in ejus propria domo Amphitheatrum aperuit omnibus ferè facultatibus ſcientiiſque, multoties ab aula Magnatum exulantibus; unde inter celebriores hujus ſæculi Academias meritò cenſetur. Et P. Franciſcus Vanni Societatis Jeſu in Præfatione inveſtigat. moment. talibus Ciampinum ipſum alloquitur: *Gratulantur ſibi liberales facultates, quod tam ſplendidum domicilium obtinuerint non modò in tuo Muſæo, ac Bibliotheca, & in ſingulis conclavibus Ædium tuarum, quæ jam pretioſa eruditæ antiquitatis cimelia, & lectiſſimos libros non capiunt; ſed, quod præcipuum, & rariſſimum eſt, in mente tua.*

1688. Varios interim eruditos Tractatus, & varia de rebus variis opuſcula elucubravit, quorum illud primum omnium comparuit: *Conjecturæ de perpetuo Azymorum uſu in Eccleſia Latina, vel ſaltem Romana*: quod Summo Pontifici Innocentio XI. conſecravit. Deinde illud acceſſit: *Examen Libri Pontificalis, ſive Vitarum Romanorum Pontificum, quæ ſub nomine Anaſtaſii Bibliothecarii circumferuntur*: Quod opuſculum magis magiſque exornavit ſuperaddendo *Catalogum Bibliothecariorum Sanctæ Romanæ Eccleſiæ*, chronologico ordine diſpoſitum: necnon opellam, cui titulus: *Parergon ad examen Libri Pontificalis, ſive Epiſtola Pii II. ad Carolum VII. Regem Franciæ, ab Hæreticis depravata, & a Launojana calumnia vindicata*: quam Hieronymo Cardinali Caſanate dicavit.

Verùm hæc, & plura his ſimilia, quæ nominatim in Editoris Præfatione indicantur, quaſi levia & inania contemptui habens, animo ſemper ad majora aſpirante, egregio Operi *de Sacris Ædificiis, a Conſtantino Magno conſtructis, manum admovit*.

Quis Ciampinum tantæ molis ſtructurâ ſatis ſuperque oneratum non crediđiſſet? Et nihilominùs aliud pondus totis ingenii viribus bajulandum, unà ſimul, eodemque tempore aſſumpſit, nempe Opus *de Veteribus Monimentis*, rerum copiâ, & varietate, tum etiam eruditione, & doctrinâ longè præſtantius. Quippe hoc quatuor conſtare partibus debuit, ut ipſe Auctor in Præfatione pollicitus eſt; licèt morte intempeſtiva præreptus duas tantùm perfecerit, quarum prior in præſenti volumine, altera verò in altero continetur. Tertiæ autem, & quartæ Partis jacturam nunc, & olim Poſteritas deplorabit.

1690. Ut prima Pars in publicam lucem prodiit, quot vigebant ea tempeſtate Scriptores huic Operi plaudere, & ſummas laudes conferre non deſierunt; ſed nè Lectoris longanimitate abutamur, de pluribus pauciſſimos referemus. Joannes Mabillon Itinerarii Italici part. 1. de illo hæc habet: *Ad Illuſtriſſimi Joannis Ciampini Ædes profecti, Opus ejus curioſiſſimum de antiquis Muſivis, cui manus extrema nondum impoſita erat,*

erat, cum magna voluptate vidimus. Ludovicus Antonius Muratorius Anecdot. part. 1. differt. 17. *Non ſum denique eorum immemor, quæ tu in egregio Opere de Veteribus Monimentis Cœmeteria illuſtrando protuliſti.* Acta Eruditorum Lipſiæ, ſive illorum Collectores, examinatâ hac primâ Operis parte, ſic de ea pronunciant: *Nos iſta excerpſiſſe contenti, Illuſtriſſimo Ciampino vires corporis, animique firmas, ac vegetas apprecamur, ut non reliquas tantùm tres partes de Muſivis Operibus, ſed & Tractatus alios, quos ſub manu habet, in publicum poſſit emittere*. Cardinalis Joſeph Saens de Aguirre in Collect. Max. Concil. Hiſpan. Tom. 1. diſſert. 9. *Mitto plura alia de Templis ædificatis, non ſolùm magnæ Matri, ſed etiam nonnullis Apoſtolorum mortalibus adhuc, legenda apud Auctores nuper laudatos &c. & noviſſimè D. Joannem Ciampinum, rerum antiquarum indefeſſum ſcrutatorem, illuſtratoremque in Veteribus Monimentis &c.* Cardinalis Henricus Noris in Præfatione ſecundæ Diſſertationis de Cyclo Paſchali, quam Ciampino dedicat, de eodem ſententiam ſuam ſic aperit: *Tu ipſe memet a ſcribendo eximia, ac ſingulari tua eruditione deterres. Etenim nemo neſcit quantùm tibi tot præclariſſima vetuſtioris Eccleſiæ monumenta debeant, quæ tuo beneficio ex veterum parietinarum ſquallore, ac ruinis eruta, ac non modò elegantiſſimis Iconibus expreſſa, verùm etiam doctiſſimis commentationibus exornata, per ora, manuſque hominum cum ingenti tui nominis commendatione perennant, itaut in editis abs te veterum Muſivorum imaginibus pulcherrimam ſummæ tuæ eruditionis imaginem nullo unquam ævo interituris lineamentis erexeris.*

Cùm autem in hujus primæ Partis capite XV., ubi de Baculis, & de myſtica eorum ſignificatione ſit ſermo, variis rationibus, & argumentis firmaverit, Romanos Pontifices ad duodecimum uſque ſæculum Paſtorali Baculo uſos fuiſſe; admonitus a ſapientiſſimo Cardinali Vincentio Maria Urſino de contraria doctrina Innocentii III., qui in capite unico de Sac. Unction. aſſerit, Baculum Paſtoralem a Romano Pontifice neutiquam geſtari; arrepto protinus calamo *Hiſtoricam* exegit *Diſſertationem*, in qua diſcutiens, *an Romanus Pontifex Baculo Paſtorali utatur*, ſententiam, quam pronuntiaverat, affabrè tuetur.

Idcircò ab omnibus, quæ tunc temporis Romæ florebant, Academiis, ſumma cum ambitione deſideratus, in illam, quæ antiquæ Arcadiæ imaginem repræſentat, & ab Arcadiæ Paſtoribus mores, ritus, ac etiam nomina mutuatur, aſſumptus eſt: id quod Viro ad ſcribendum de omnibus paratiſſimo, anſam præbuit intexendi *Epiſtolarem Diſſertationem de incombuſtili Lino, ſive de Lapide Amianto, & de ejus filandi modo*, ex eo præſertim, quod hujuſmodi Lapide Arcadiæ montes exuberant, ut habetur in Plinii Hiſtoria lib. 17. cap. 10. *1691.*

Mox ut erat & otii impatiens, & in agendo indefeſſus, immo & captandis ſcribendi occaſionibus apprimè deditus, ſtatim aliud elaboravit opuſculum ſub hoc nomine: *Sacra Hiſtorica Diſquiſitio de duobus Emblema-*

blematibus, quæ in cimælio Eminentiſſimi D. Gaſparis Cardinalis Carpinei aſſervantur. Examinavit in hoc opuſculo duo vaſculorum fragmenta, alterum vitreum, alterum verò metallicum, quæ a figuris, & ſymbolis ibi cælatis, referri ad Sacros Calices, quibus antiquæ Eccleſiæ utebantur, conjecturavit: diſpunctâ in vitreo Emblemate, & abſolutiſſimè definitâ controverſiâ, an duo Philippi Imperatores Chriſtiani fuerint.

Hanc verò diſquiſitionem inclyto Viro Joſepho Mariæ Thomaſio dicatam voluit, ſimili ejuſdem urbanitate compulſus, utpotè qui librum editum ſub nomine Joſephi Mariæ Cari cum hoc titulo: *Antiqui libri Miſſarum Romanæ Eccleſiæ*, Ciampino primus dicaverat, præſtito ibidem ſequenti de Amici virtute ac meritis teſtimonio: *Sinceri ſit officii fateri, me tuis ſermonibus profeciſſe plurimùm, tuaque valde ſtudiis meis profuiſſe opera, eruditione multà ornata, atque referta*.

Hæc inter Innocentius XII. ad ſummum Pontificatum pridem evectus, dum Centum-Cellas aquarum copiâ cogitat providere, ut mercibus illuc navigantibus Portum liberum, & a vectigalibus immunem exhibeat; magnificum Trajani Aquæductum Ciampini conſilio, & operâ inſtaurare deſignat. Ille igitur in faciem loci profectus, imperata diligentiſſimè exequitur, explorata Principi refert, expenſas adhibendas enunciat, faciliorem agendi modum oſtendit. At dilatâ Pontificis intentione, Ciampinus Operis gloriâ fruſtratus eſt.

His diverticulis a priori itinere veluti diſtractus, grande argumentum *de Sacris Ædificiis a Conſtantino Magno conſtructis* penè intermiſerat. Cæteris igitur expeditus Opus abſolvit, & prælo excuſum
1693. eidem Summo Pontifici dedicavit. De hac elucubratione ab univerſo Literatorum cœtu ingentes plauſus, atque immenſa præconia retulit. Quia verò in celebri controverſia de corpore S. Bartholomæi, non Beneventi, ſed Romæ illud ſervari aſſeruit, allegando Bullam Pii IV. de ejuſdem corporis tranſlatione; prælaudatus Cardinalis Urſinus in Synod. Beneventan. edit. anno 1694. talibus ipſum de ſua ſententia redarguit, & de Operis venuſtate commendat: *Dum hæc ſub prælo eſſent, Romà nobis tranſmiſſæ ſunt præclariſſimæ lucubrationes de Sacris Ædificiis a Conſtantino Magno conſtructis, quibus conſuetà humanitate nos ditavit doctiſſimus Præſul Joannes Ciampinus, de univerſa Eruditorum Republica optimè meritus. Has cùm avido ſtudio perlegeremus, in eum locum incidimus, quo Amicus optimus, ſuaviſſimuſque alapam nobis Beneventanis impingere videtur, hæc narrans pagina* 58. Sub ſilentio prætereundum *&c. Nobis non aliud tanto Viro, quem maximi facimus, reſpondere lubet, immò veriùs nec aliter debemus, quàm quia Romanus eſt, videlicet patrio ex affectu ea adnotaſſe; quia verò Ciampinus, doctrinà ſcilicet, ac veritate præſtantiſſimus, Breve Pii IV. in medium haud protuliſſe, ſed ad Turrigium ablegaſſe Lectorem*.

Occa-

Occasione hujusmodi controversiæ cùm a P. Josepho Marìa Thomasio intellexisset, in Sermone septimo S. Leonis Magni de Nativitate Domini, ob vocem *Aræ* suspectam, sive corruptam, genuinam illius lectionem graviter depravari; continuò *Dissertationem* composuit *de ejusdem vocis correctione*, ubi (consultis omnibus exemplaribus dicti Sermonis in omnibus Bibliothecis Romæ, atque Italiæ) vocem *Aræ* in vocem *Areæ* commutandam esse probavit. Unde eximias dupliciter laudes meruit, tum ex pluribus, quibus opellam ditavit, eruditionibus, tum ex eo quod errorem a duodecim sæculis indeprehensum, Reipublicæ tam Christianæ, quàm Literariæ detexisset.

Item Opus Operi, & laborem labori addens, hortante eodem P. Thomasio, *Historicam Dissertationem produxit de Cruce Stationali*, quæ 1694.
in secundi Tomi capite IV. inserta legitur, ac subinde aggressus *Tractatum de Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Vice-Cancellario*, & manu ultimâ non adhuc impositâ, suscepit, & raptim emisit Tractatum alterum, qui *Compendiaria Notitia Abbreviatoris de Curia* inscriptus est, ut nimirum 1696.
de tali munere, novissimè sibi collato, debitas Pontifici gratias ageret: ac demùm elegans, & doctum opusculum molitus est, quod *Explicatio duorum Sarcophagorum, Sacrum Baptismatis ritum indicantium* denominatur; & hoc etiam in secundi Tomi cap. VI. studiosus Lector inveniet. 1697.

Tum denique secundam Vet. Moniment. Partem absolvere, ac publicæ expectationi indulgere statuit; ac proinde triclinio dimissam, prælo commisit. Sicuti autem in Parte prima Musiva omnia, quæ noverat, ad quintum usque sæculum jam descripserat: in Parte altera Musiva item omnia a quinto ad usque decimum sæculum complexus est. Progressurus in tertia Parte ad Musiva, quæ sequentibus quinque sæculis prodierunt; ac demùm in quarta Parte ad ea, quæ memoriæ, sive ætatis incertæ sunt, nisi morte occupatus, hæc & alia quæ vel conceperat, vel inchoaverat Opera ad sepulchrum se cum ipso traxisset. 1698.

In exitium tanti viri ipse amor adipiscendæ Virtutis, ipsumque studium vestigandi, & discendi plurima conjurarunt. Cùm enim plusquam par erat solicitus explorandi Naturæ arcana, Chimicis etiam operationibus cœpisset incumbere: periculi fortasse immemor, aut contemptor, fumiganti Mercurio se exponere, ejusque arsenicali spiritu afflari non timuit, donec lethalis veneni haustu sensim labefactatus, duodecimo morbi die absùmptus est.

Suprema ejus voluntas ostendit, quanto literas fervore dilexerit, cùm Literatos ex asse hæredes instituit. Ultimis nempe tabulis jussit, ut ex pecunia hæreditaria Hospitium, sive Collegium erigeretur, in quo duodecim Juvenes singulis mensibus Academiam *de rebus Physico-mathematicis*, nec non Academiam alteram *de Conciliis* vicissim haberent. Mandavit insuper, ut Bibliotheca, & Musæum nedum Hospitibus Collegii erigendi, immò etiam omnibus scientiarum Cultoribus,

acsi publici juris essent, patère deberent. Verùm hæc utcunque optima dispositio (quod est infaustum Sydus bonarum artium) nullum adhuc adimplementum sortiri potuit.

Delatus ad SS. Laurentii & Damasi, ut ipse præceperat, depositus est in Sepulchro cognatæ Familiæ de Tagliettis, & supra plumbei Sarcophagi tegumentum incisa fuit luculenta & verax Inscriptio, quam Franciscus Maria Honoratus, ut Amico dulcissimo parentaret, mœrens composuit, & Carolus Bartholomæus Piazza in suis Operibus promulgavit, ut infrà.

D. O. M.
Joannes Justinus Ciampinus Romanus,
Pluribus in Romana Curia Prælaturis auctus,
Arduis pro Rep. Christiana Consultationibus adhibitus,
Bonis artibus promovendis natus:
Moribus placidis, & liberalibus, integrisque,
In omnes officiosus, & beneficentissimus,
Eruditione sacra, & profana
Per totum Orbem celeberrimus,
Monumentis literariis præclarissimus
Impensis maximis editis:
Academiarum plurium Institutor, & Sator, & Cultor
Munificentissimus, incomparabilisque:
Promotor, Defensor, & Mecænas perpetuus
Eruditorum,
Quos futuros similes sibi
Ex asse hæredes fecit.
Natus anno MDCXXXIII. *Aprilis die* XIII.
Ferè occidente Sole:
Denatus damno ingenti Urbis, & Orbis
Anno MDCLXXXXVIII. *die* XII. *Julii, hora* XIX.
Depositus in hac Ecclesia SS. Laurentii & Damasi
Requiescit in pace.

Huic Inscriptioni liceat subnectere Elogium, quo Prosper Eques Mandosius omnes Ciampini prærogativas attingere, ejusque proclamatam Academiam, necnon magnificam Musæi supellectilem celebrare conatus est.

D. O. M.
Nosce, Lector:
Inter decora, quæ Aulæ Romanæ Præsules
In primis ornant,
Nil adeò splendidum,
Quàm in iis scientias florere, atque virtutes.

Hisce

Hisce potissimùm fulgoribus
Civitas Romana coruscat,
Et omni tempore bonos, utilesque Cives produxisse
Gloriatur;
Quos inter hodie emicat
Joannes Ciampinus
Clarus honestissimis Insulis,
Morum commendatus laude,
Literis omnibus deditus,
Nunquam a studio sejunctus:
Qui
Ingens patriæ lumen præbet
Benè de Republica meritus literaria:
Cujus varia Opera,
Multiplici doctrina concinnata,
Invidi est
Non mirari, nec laudibus prosequi.
Eruditus oportet
Semper ex se aliquid promat,
Quo alios delectet, & juvet,
Aut se ipsum meritis illustret.
Eminùs, & cominùs
Studiosi cuncti Joannem cognitum habent:
Quis etenim
Bonarum artium sectator advena
Romam advenit,
Quin
Academiam Physico-mathematicam,
A Joanne domi erectam
Haud frequentet?
Quis
Præclarum ejusdem Musæum perlustrando,
In quo rariora, magnæque æstimationis
Visuntur,
Proprios non oblectet oculos,
Propriam non erudiat mentem?
Præstantissimus igitur Joannes,
Gratiarum omnium numeris absolutus,
Præsentibus stimulus est ad sapientiam,
Posteris verò erit
Exemplum ad virtutem.
Perge, calame;
Elogio donetur tantus vir.

Siste,

Siste, calame;
Nam
Haud brevi elogio, sed uberiori oratione
Extollendus est.

Nec fas omittere quod recensendum in primis erat, nobile monumentum, quo celeber, atque insignis Arcadum Cœtus Virum ipsius Cœtûs amantissimum decoravit, erecto honorifico lapide, quem nonnisi Pastoribus magni nominis decernere, & erigere consuevit, cum hac Epigraphe.

C. V. C.
Θ IDMONI OEIO P. A.
OMNI DOCTRINA ERUDITO
SYLVAGGIUS APHRODISIUS P. A.
B. M. P. OLYMP. DCXXI. AN. III.
AB A. I. OLYMP. V. AN. II.

In qua Epigraphe nomina Pastoralia *Imon Oeius*, & *Sylvaggius Aphrodisius* denotant tum ipsum Joannem Ciampinum, cui lapidem Arcadum Cœtus erexit, tum literatissimum Præsulem Franciscum Blanchinum, cui lapidis erigendi curam idem Cœtus mandavit, id quod Eruditis omnibus in comperto est.

Fuit Ciampinus (ut Synchroni tradiderunt) corpore valido, staturâ honestâ, facie albicante, oculis cæruleis, crine subfusco, animo sublimi, & ingenio maximo. Moribus autem officiosis, & perurbanis; ac præsertim pietate, fide, justitia, liberalitate ornatissimus. Sed temperie igneâ, & ad iram pronâ: ideòque sententiæ suæ tenax, & propugnator penè inflexibilis, sicuti & alienæ impugnator vehemens. Ad aggredienda difficillima facilis, & sibi ultra modum fidens in arduis, licèt plerumque feliciter audax esset. In omnibus quidem promptus, & fervidus, at in scribendo velox, & quasi præceps: unde a nonnullis & lucidior in ejus Operibus ordo, & severior in sermone cultura desideratur: quod nec ignarus admittebat, nec imperitus, sed compulsus anxietate exprimendi quæ cogitaverat, & desiderio largiendi aliis quæ scripserat: ut ipsemet videtur innuere, immò etiam fateri in proxima Præfatione, ubi Lectorem sibi satagit conciliare talibus admonens: *Primùm igitur id a te, Lector erudite, mihi petendum est, veniam voluntati nè deneges &c. deinde Scriptoris animum excites benignà eorum tolerantià, quæ homini in pluribus occupato, cum hæc scriberet, minùs fortasse accuratè exciderint &c. Prætereà verborum delectum, & si quæ sunt, quæ ab instituto officii mei plurimùm distant, noli severiùs a me requirere: duriùs quippe agere videreris, si a Viro, quem plurima distrahunt, detinentque, quæ sermonis nitorem, & elegantiam deterunt, & in-*

& infirmant, omne verbum arceres, quod Tullium, Cæsaremque non sapiat &c. Ornatùs operosior disquisitio, quæ nimiam moram Operi attulisset, molesta erat animo, tibi citò inservire cupienti.

Tandem cùm esset Ciampinus ex Coetu illorum, qui ineunte anno M. DC. LXVIII. *Diarium Literatorum* instituerunt, ac de eo prosequendo adeò solicitus, ut nec laboribus parceret, neque impensis: idcircò Literati complures, sive ut supremum defuncto honorem tribuerent, sive ut Amico, & Mecænati amoris vicem rependerent, nobilibus Epicediis ejus funeri ingemere contenderunt: ex quorum numero nos Epithaphium seligere, & pro coronide hujus Vitæ hîc subjicere honestissimum judicavimus.

VIATOR,
INDULGE LACRYMIS.
MORS INVIDA
CONDIDIT SUB HOC LAPIDE VIRUM
MENTIS FOECUNDITATE,
INGENII MAGNITUDINE,
CALAMI CELERITATE
SINGULAREM.
VIRUM PRAE OMNIBUS IN OMNIBUS
ERUDITUM,
QUIA AD OMNIA SPECULANDA,
ET DISCENDA NATUM.
LITERATORUM SUI ÆVI
FACILE PRINCIPEM:
SCRIPTORUM SUI ÆVI
NULLI SECUNDUM.
QUI NUMERUM ANNORUM, QUOS VIXIT,
OPERIBUS IN LUCEM EDITIS
FERE ÆQUAVIT:
INCHOATIS, ET NON COMPLETIS
EDITA SUPERAVIT.
QUID PLURA?
JOANNES JUSTINUS CIAMPINUS
HIC EST
IN CINEREM VERSUS.
LACRYMAS AUGE.

BENE-

BENEDICTUS PP. XIV.

Ad futuram rei Memoriam.

CUM ficut dilectus filius Carolus Giannini Romanus, cui Librorum pro noftra privata Bibliotheca comparandorum onus incumbit, Nobis nuper exponi fecit, ipfe magna fua impenfa Opera, feu fcripta *bo: me: Magiftri Joannis Ciampini*, quorum tituli: *Vetera Monimenta, in quibus præcipuè mufiva opera, Sacrarum, profanarumque ædium ftructura, ac nonnulli antiqui Ritus, Differtationibus, Iconibufque illuftrantur Tomi duo: De Sacris Ædificiis a Conftantino Magno conftructis Synopfis Hiftorica, Tomus alter: Differtatio Hiftorica, an Romanus Pontifex Baculo Paftorali utatur: De incombuftibili Lino, five Lapide Amianto, illiufque filandi modo Differtatio Epiftolaris. De duobus Emblematibus, quæ in Cimelio Cafparis Cardinalis Carpinei affervantur, in quorum altero præcipuè difceptatur, an duo Philippi Imperatores fuerint Chriftiani, Sacro-Hiftorica Difquifitio: De Vocis Correctione in Sermone VII. Sancti Leonis Magni de Nativitate Domini, in tres partes feparata unà cum centum & octoginta una figuris in ære Cypfio infculptis, ac effigie ejufdem Magiftri Joannis itidem celata, nec non rerum ab ipfo Magiftro dum viveret geftarum narratione adhuc nunquam impreffa, nonnullifque Annotationibus in fine Secundæ partis*, typis ad publicam utilitatem in Alma Urbe noftra mandare intendat; vereatur autem, ne poftquam in lucem prodierint, alii, qui ex alieno labore lucrum quærunt, opus præfatum, feu libros hujufmodi in ipfius Caroli præjudicium iterum imprimi facere curent. Nos ejufdem Caroli indemnitati providere, ipfumque fpecialibus favoribus & gratiis profequi volentes, & a quibufvis excommunicationis, fufpenfionis, & interdicti, aliifque Ecclefiafticis fententiis, cenfuris, & pœnis a jure, vel ab homine quavis occafione, vel caufa latis, fi quibus quomodolibet innodatus exiftit, ad effectum præfentium dumtaxat confequendum, harum ferie abfolventes, & abfolutum fore cenfentes; fupplicationibus ejus nomine Nobis fuper hoc humiliter porrectis inclinati, eidem Carolo, ut decennio proximo a primæva Operis hujufmodi, feu librorum impreffione computando durante, dummodò tamen illud, feu illi prius a dilecto filio Magiftro Sacri Palatii Apoftolici approbatum fit, nemo tam in Urbe prædicta, quam in reliquo Statu Ecclefiaftico mediatè, vel immediatè Nobis fubjecto dictum Opus, feu libros fine fpeciali dicti Caroli, vel ab eo caufam habentium licentiam imprimere, aut ab alio, vel aliis impreffum vendere, aut venale habere, feu proponere poffit, auctoritate Apoftolica tenore præfentium concedimus, & indulgemus. Inhibentes propterea utriufque Sexus Chriftifidelibus, præfertim librorum Impreffo ribus, & Bibliopolis fub quingentorum ducatorum auri de Camera, ac amiffionis librorum, ac typorum, pro una Cameræ noftræ Apoftolicæ, pro alia eidem Carolo, ac pro reliqua tertiis partibus Accufatori, & Judici exequenti irremifibiliter applicandis, eo ipfo abfque ulla declaratione incurrendis pœnis, ne dicto decennio durante prædictum Opus, feu libros, aut aliquam ejus partem fine hujufmodi licentia imprimere, aut ab aliis impreffum vendere, feu venale habere, vel proponere quoquomodo audeant, feu præfumant. Mandantes propterea dilectis filiis noftris, & Apoftolicæ Sedis de Latere Legatis, feu eorum Vice-Legatis, aut Præfidentibus, Gubernatoribus, Prætoribus, aliifque juftitiæ Miniftris, Provinciarum, Civitatum, Terrarum, & Locorum Status Noftri Ecclefiaftici prædicti, quatenus eidem Carolo, feu ab eo caufam habentibus prædictis, in præmiffis efficacis defenfionis præfidio affiftentes, quandocumque ab eodem Carolo requifiti fuerint pœnas prædictas contra quofcumque inobedientes irremifibiliter exequantur. Non obftantibus Conftitutionibus, & Ordinationibus Apoftolicis, ac quibufvis ftatutis, & confuetudinibus etiam juramento, confirmatione Apoftolica, vel quavis firmitate alia roboratis; privilegiis quoque, indultis, & literis Apoftolicis in contrarium præmifforum quomodolibet conceffis, confirmatis, & innovatis. Quibus omnibus, & fingulis illorum tenores præfentibus pro plenè, & fufficienter expreffis, ac de verbo ad verbum infertis habentes, illis aliàs in fuo robore permanfuris ad præmifforum effectum hac vice dumtaxat fpecialitèr, & exprefsè derogamus, cæterifque contrariis quibufcumque. Volumus autem, ut præfentium literarum tranfumptis etiam in ipfo Opere, feu Libris impreffis manu alicujus Notarii publici fubfcriptis, & figillo perfonæ in Ecclefiaftica dignitate conftitutæ munitis, eadem prorfus fides in judicio & extra adhibeatur, quæ adhiberetur ipfis præfentibus, fi forent exhibitæ, vel oftenfæ. Datum Romæ apud Sanctam Mariam Majorem fub Annulo Pifcatoris die XX. Septembris MDCCXLVII. Pontificatus Noftri Anno Octavo.

D. Cardinalis Paffioneus.

INDEX CAPITUM

Quæ in hac prima Parte continentur.

Cap. I. DE *Sacrorum Ædificiorum Structuris, tam apud* Eth*nicos, quàm apud antiquos Christianos.* *pag.* 1.
Cap. II. *De singularibus partibus intra Ecclesias, ad sacra peragenda spectantibus.* 12.
Cap. III. *De nonnullis antiquis ornamentis, sive Hieroglyphicis, Ecclesiarum januis apponi solitis.* 26.
Cap. IV. *De Valvis æneis in Ecclesia S. Pauli extra muros Urbis, in via Ostiensi.* 35.
Cap. V. *De æneis Valvis, in Vaticana Basilica nunc extantibus.* 43.
Cap. VI. *De antiquis Valvis æneis Primitialis Ecclesiæ Pisarum.* 46.
Cap. VII. *De nonnullis ornamentis, quæ erant in Basilica Siciniana, postea S. Andreæ in Barbara appellata.* 52.
Cap. VIII. *Quomodò ex structura, atque cæmentis, constructionis ædificiorum tempus argui possit.* 65.
Cap. IX. *Quomodo ex numero, amplitudine, ac forma fenestrarum, tempus, quo ædificia constructa sint, deduci valeat.* 73.
Cap. X. *De Musivorum operum origine, nominibus, & speciebus.* 78.
Cap. XI. *Ex quanam materia opera musiva componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur.* 84.
Cap. XII. *Quid requiratur ad Musivi operis pulchritudinem, & elegantiam.* 88.
Cap. XIII. *Dissertatio de Monogrammate* L.*, & de nonnullis aliis literis, seu signis, in vestium fimbriis antiquitùs pingi solitis.* 89.
Cap. XIV. *De Coronis, aliisque capitis ornamentis.* 105.
Cap. XV. *De antiquo Baculorum usu, & symbolo.* 116.
Cap. XVI. *De Evangeliorum Volumine, & quanta apud Christifideles fuerit Evangelii veneratio.* 126.
Cap. XVII. *Dissertatio, qua contra Acatholicos demonstratur, in tribus primis Ecclesiæ sæculis, persecutionum tempore, publica ædificia fuisse, in quibus Christifideles Sacras Synaxes peragebant.* 137.
Cap. XVIII. *Ecclesiarum Elenchus, in tribus primis Ecclesiæ sæculis per universum terrarum Orbem a Fidelibus constructarum.* 154.
Cap. XIX. *De formis Sepulchrorum, tam apud Ethnicos, quàm apud Hebræos, & antiquos Christifideles: de memoriis Martyrum, seu Martyriis, aut Confessionibus, vel Ciboriis, necnon de Basiliculis.* 161.
Cap. XX. *De Ecclesia S. Agathæ Majoris in Civitate Ravennæ: ac de opere musivo, in ea constructo ab Exuperantio, ejusdem Civitatis Episcopo, Anno Christi circiter CCCC.* 184.
Cap. XXI. *De Musivis operibus, in Ecclesia S. Sabinæ a Cælestino I. Summo Pontifice Anno circiter* 424. *constructis; & de ejusdem Ecclesiæ antiqua*

qua fundatione. 186.

Cap. XXII. *De Basilica Liberiana, sive S. Mariæ Majoris: ac de antiquis Musivis operibus a Xysto III. Anno 443. in ea concinnatis.* 195.

Cap. XXIII. *De Ecclesia SS. Nazarii & Celsi, vulgò Gallæ Placidiæ appellata, in Civitate Ravennatensi; ac operibus Musivis ab eadem Galla Placidia Anno 440. constructis.* 224.

Cap. XXIV. *De majori arcu Basilicæ Sancti Pauli via Ostiensi a S. Leone I. Anno 441. musivo opere exornato.* 228.

Cap. XXV. *De Ecclesia S. Joannis in fonte in Civitate Ravennatensi a Neone ejusdem Civitatis Episcopo Anno 451. musivo opere ornata.* 233.

Cap. XXVI. *De Oratoriis SS. Joannium Baptistæ, & Evangelistæ in Lateranensi Baptisterio, ac Musivis operibus in iisdem Oratoriis, Hilaro Papa jubente, Anno 462. elaboratis.* 238.

Cap. XXVII. *De profanata Ecclesia S. Andreæ in Barbara, seu Cata-Barbara Patritia, Musivo opere, nuper in ea extante, a Simplicio Papa Anno 463. decorata.* 242.

Cap. XXVIII. *De Ecclesia S. Agathæ in Suburra, Musivoque opere, olim in ea a Fl. Ricimero circa Ann. Domini 472. constructo.* 250.

INDEX
TABULARUM, ÆRE INCISARUM.
IN PRIMA PARTE.

Tabula Operis frontem exornans.
Auctoris effigies, ejus Vitæ præponenda.

TAB. I. Pag. 4.
II. ——— 4.
III. ——— 4.
IV. ——— 9.
V. ——— 9.
VI. ——— 10.
VII. ——— 11.
VIII. ——— 12.
IX. ——— 12.
X. ——— 12.
XI. ——— 14.
XII. ——— 19.
XIII. ——— 23.
XIV. ——— 24.
XV. ——— 26.
XVI. ——— 29.
TAB. XVII. Pag. 33.
XVIII. ——— 35.
XIX. ——— 44.
XX. ——— 47.
XXI. ——— 52.
XXII. ——— 56.
XXIII. ——— 56.
XXIV. ——— 60.
XXV. ——— 63.
XXVI. ——— 67.
XXVII. ——— 70.
XXVIII. ——— 71.
XXIX. ——— 80.
XXX. ——— 81.
XXXI. ——— 82.
XXXII. ——— 82.
XXXIII. ——— 82.
XXXIV. ——— 83.

TAB. XXXV. Pag. 104.
XXXVI. 107.
XXXVII. 133.
XXXVIII. 164.
XXXIX. 165.
XL. 168.
XLI. 169.
XLII. 170.
XLIII. 178.
XLIV. 181.
XLV. 183.
XLVI. 184.
XLVII. 188.
XLVIII. 191.
XLIX. 200.
L. 212.
LI. 212.
LII. 214.
LIII. 214.
LIV. 215.
LV. 215.
LVI. 216.
TAB. LVII. Pag. 217.
LVIII. 218.
LIX. 218.
LX. 219.
LXI. 220.
LXII. 222.
LXIII. 223.
LXIV. 223.
LXV. 226.
LXVI. 227.
LXVII. 227.
LXVIII. 230.
LXIX. 234.
LXX. 235.
LXXI. 236.
LXXII. 236.
LXXIII. 239.
LXXIV. 240.
LXXV. 242.
LXXVI. 243.
LXXVII. 271.

IN PARTE II.

Tabula in fronte Voluminis.
TAB. I. Pag. 2.
II. 4.
III. 6.
IV. 16.
V. 16.
VI. 20.
VII. 23.
VIII. 24.
IX. 26.
X. 44.
XI. 44.
XII. 46.
XIII. 47.
XIV. 48.
XV. 58.
XVI. 60.
XVII. 63.
XVIII. 68.
XIX. 67.
XX. 68.
XXI. 70.
XXII. 73.
XXIII. 78.
XXIV. 81.
TAB. XXV. Pag. 89.
XXVI. 91.
XXVII. 95.
XXVIII. 102.
XXIX. 104.
XXX. 106.
XXXI. 109.
XXXII. 111.
XXXIII. 114.
XXXIV. 114.
XXXV. 118.
XXXVI. 121.
XXXVII. 122.
XXXVIII. 125.
XXXIX. 128.
XL. 128.
XLI. 134.
XLII 140.
XLIII. 142.
XLIV. 142.
XLV. 144.
X VI. 147.
XLVII. 147.
XLVIII. 150.
XLIX. 151.

L.

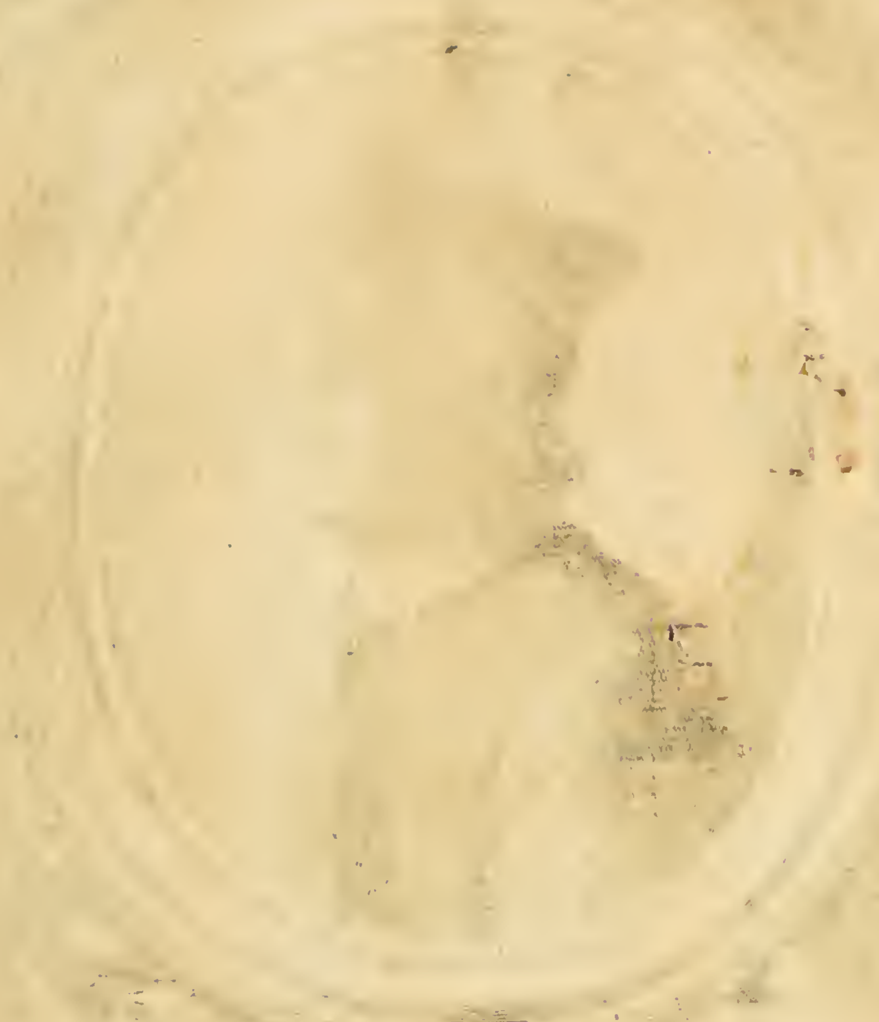
TAB. L. Pag. 153.
LI. 156
LII. 160.
LIII. 16[illegible]
TAB. LIV. Pag. 166.
LV. 170.
LVI. 176.
LVII. 177.

IN PARTE III.

Tabula in fronte Libri.
TAB. I. Pag. 10.
II. 11.
III. 14.
IV. 14.
V. 17.
VI. 30.
VII. 31.
VIII. 33.
IX. 34.
X. 34.
XI. 35.
XII. 37.
XIII. 42.
XIV. 49.
XV. 56.
XVI. 57.
XVII. 57.
TAB. XVIII. Pag. 59.
XIX. 59.
XX. 65.
XXI. 66.
XXII. 68.
XXIII. 75.
XXIV. 75.
XXV. 101.
XXVI. 116.
XXVII. 123.
XXVIII. 123.
XXIX. 130.
XXX. 130.
XXXI. 130.
XXXII. 131.
XXXIII. 150.
XXXIV. 182.
XXXV. 185.

JOAN.

F.P.L. Ghezzi del.
Polanzani s.
Effigies
Joannis Ciampini Romani
Magistri Brevium Gratiae, Literarum
Apostolicarum Majoris Abbreviatoris,
ac in utraque Signatura Referendarii &c.

JOANNIS CIAMPINI
ROMANI
VETERA MONIMENTA

In quibus Muſiva præcipuè Opera, Sacrarum, profanarumque Aedium Structura, ac nonnulli antiqui Ritus, Diſſertationibus, Iconibuſque illuſtrantur.

CAPUT I.

De Sacrorum Ædificiorum ſtructuris, tàm apud Ethnicos, quàm apud antiquos Chriſtianos.

COÆVA mundo Religio devotam ſe prodidit ſummo Numini, ſtatim ac nata eſt cum primis humani generis parentibus. Quippè quid aliud mortalibus ingerebat maximum hoc mundi templum, niſi unicè colendum, adorandumque Deum, eumque eſſe Auctorem, quem prædicant univerſa? Accedebat iis vivida, ac luculenta divini Conditoris imago, Adæ, & nepotum animis altè impreſſa, quæ Ara erigi poſcebat in hominum mentibus, non *ignoto Deo*, ut Athenis, ſed præſtantiſſimo Illi, cujus ipſe homo ſpecies erat, & imago ſimillima. Hinc uniuſcujuſque mens originis ſuæ conſcia, religionis ingenitæ præceptis, domeſtico veluti Architecto præeunte, privatas ædes in ſemetipſa Numini eidem ſtatuit, & conſecrat. At quia monente Apoſtolo *ad Romanos* 10. *Corde creditur ad juſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem*; idem animus, qui arcanum, & intimum Dei cultum nos docet, extimæ quoque adorationis officia expoſcit, quæ ut honeſtiùs, ac digniùs perficiantur, nonnulla eis loca conſtituit, deſignatque, profanis exempta commerciis, & nobiliſſimo humanorum operum, Dei ſcilicet adorationi, tantùm patentia. Sub ipſum mundi exor-

exordium Abel, & Cain Deo munera primi obtulisse narrantur *Genes. cap.*4. Noe autem postquam subsidentibus aquis periculum, imò excidium Orbis evasit, altare Domino ædificavit, ut habetur *Genes.* 8. Aram construxit obsequentissimus Abraham, nobilitate victimæ, obedientiâ parentis, Divino miraculo abundè conspicuam *Gen.*22. Altare Domino Moyses erexit *Exodi* 17. hæres avitæ religionis, dignusque qui sacræ supellectilis exemplar à Deo receptum trasmitteret posteris. Plures denique sacrorum curam suscepisse compertum est, quos omnes mirum quantùm superexcelluit unus Salomon, qui celeberrimum, ac omninò mirabile Hierosolymis templum ædificavit, ut *Regum lib.* 3. *cap.* 6. fusè dilucidèque narrat historia. Pessima tamen peccati pedisequa impietas, ut in primi parentis labe, divinas sanctiones violare hominem malè suasit, & intimum cordis altare, Deo suapte naturâ dicatum excindere. Posteros quoquè in id facinus impulit, ut effronti pervicaciâ Diis mendacibus ea loca inaugurarent, quæ uni terrarum, Cęlique Conditori, ac Domino sacranda fuerant. Hinc sacra in historia impias Aras falsis gentium numinibus erectas non procul ab institutione divinorum offendimus, ut *Deuter. c.* 3. ubi Moyses mansisse dicitur contra Fanum Phogor, quod Moabitarum, & Madianitarum numen erat, ac Baalpeor, sive Belphegor fuit appellatum. Plura de hoc falso numine collegit recens Hofmannus, quæ brevitatis causâ omittuntur, cùm apud ipsum videri possint in voce *Baalpeor*.

Horum verò ædificiorum structura qualis fuerit non satis constat. Multa quidem de Hierosolymitano templo divinis literis sunt consignata, ex quibus aliqui absolutum illius exemplar describere conati sunt, quo tamen eventu, alii judicent. De Moabitarum Fano nulla certè extat descriptio; quapropter irritus labor foret, si vetustissima hæc vellemus prosequi, ut aliquam veterum templorum Iconem Lectoribus exhiberemus.

Pedem itaque ab iis referentes, quæ sua vetustas caligine involvit, & impervia prorsus reddidit, ad minûs dissita, nec tam altè sepulta rudera divertamur, Græcorum, Romanorumque superstitionis, & impietatis monimenta. Græcos igitur ab Hebræis, Hebræos verò ab Ægyptiis, utpotè vicinis, multa desumpsisse, facilè conjecturandum est, ut docet Annalium Ecclesiasticorum Parens Baronius ad ann.44.n.80.& nos infra in Cap.XIX.

E Græco autem fonte hausère Romani, qui eos non solùm in turpi, & innumero Deorum grege, verùm etiam in Ædificiorum venustate antecellere curarunt, ut ostendit quintus ordo regulis architectonicis additus, qui *Latinus* ab Inventoribus suis, sive *Compositus*, tanquam ex aliis quatuor Ordinibus desumptus, denominatur.

Cùm igitur de Sacris Ædificiis apud Romanos sermo habendus sit, in quot species iidem illa deviserint, operæ prætium judicamus præmittere, ut omnia deinde clariora sint.

Hanc Aedificiorum divisionem nobis suggerit Lex 25.Cod.Theodos.sub titulo de *Paganis Sacrificiis*, & *templis*, ubi cuncta Paganorum Fana, Templa, & Delubra, si quæ integra restabant, destrui jubebantur. Singularum

larum verò iſtarum vocum etymon, ac ſignificatio perpendi debet, ut meliùs infra narranda noſcantur.

Fana igitur à *Faunis* dicta fuiſſe nonnulli exiſtimant, vel quia *Fanus* prima templa conſtruxit, vel quia *Faunis* error Gentium illa excitabat. Alii verò *Fanum* à *fando* duxiſſe originem autumant, quòd fata inde petebantur; ſive quia Pontifex loca iſtiuſmodi conſecrans certa verba fatur, ut videri poteſt apud Lilium Gregorium Gyraldum To. 1. Syntag. 17. *de Sacrificiis*, ubi fusè de Fanis, & aliis templis, falſis numinibus dicatis: ac apud Io. Gerardum Voſſium in ſuo Etymologico, ubi multorum Auctorum ſententias in unum congeſſit. Hujus vocis varias audivimus definitiones, ſed nullam Fani deſcriptionem invenimus. Eruditiſſimus Machael Baudrand, neceſſitudine mihi conjunctiſſimus, quem honoris causâ hic nomino, in ſuo Lexico Geographico multas refert Urbes, & Oppida ſub nomine Fani, inter quæ ſunt *Fanum Fortunæ*, *Fanum Luciferi*, *Fanum Martis*, *Fanum Saturni*, *Fanum Vacunæ*, *Fanum Voltumnæ*. Hæc etiam vox in alio ſenſu quandoque accepta fuit, ut in Gruterianis inſcriptionibus legimus *Fanum Dianæ*, *Fanum Dominarum*, *Fanum Plutonis*, & *Fanum Matris Deum*, & *Iſidis*, quæ ſub pag. 27. n. 2. ſic ſe habet.

MATRI. DEVM ET ISIDI.
C. MENATIVS. C. FIL. FAB.
SEVERVS. FANVM. REFECIT.
ET. PRONAVM. DE SVO FECIT
EX VOTO.

In hoc igitur lapide ſatis firma videbimur veſtigia ponere, ſi dicamus Fana eadem fuiſſe ac templa. Vox enim illa *Pronaum* (quæ componitur, ex Græca præpoſitione πρὸ, ideſt *ante*, & nomine Ναὸς, quod *templum* latinè ſonat; junctim verò anteriorem templi denotat partem) apertè indicat *Fana* eadem fuiſſe, ac quæ nunc templorum nomine accipimus. Hanc noſtram ſententiam videtur confirmare *Strabo lib.* 17. *Rerum Geograph.* qui apud Aegyptios qualis eſſet *Fani* forma ita demonſtrat. *In ingreſſu Fani eſt pavimentum, latitudine quidem jugeri, aut paulò minùs: longitudine verò tripla, quadruplave, & quibuſdam in locis etiam magis, atque hoc quidem Dromus* (*quod eſt* curſus) *dicitur, ut & Callimacus inquit:*

Eſt Dromus hìc ſacratus Anubidi.

Per totam verò longitudinem deinceps ex utraque latitudinis parte ſunt poſitæ lapideæ Sphinges, vicenis cubitis, vel paulò pluribus inter ſe diſtantes, ut altera Sphingum ſeries ſit à dextera, altera à ſiniſtra. Poſt Sphinges veſtibulum ingens, & ubi proceſſeris ulterius, aliud veſtibulum, rurſumque aliud. Sed neque veſtibulorum, neque Sphingum certus eſt numerus; ſed alius, atque alius pro diverſitate longitudinis, & latitudinis Dromorum. Poſt veſtibula eſt templum, quod ingens atrium habet, ac memoratu dignum, & delubrum mediocre: ſimulacrum verò aut nullum, aut non ad hominis formam, ſed beſtiæ alicujus effictum. Ex utraque parte Atrii projectæ ſunt quæ pinnæ appellantur, ſunt autem duo muri, æquè alti atque templum, in initio inter ſe diſtantes paulò plus, quàm eſt latitudo crepidinis templi. Poſtea prorſum procedunt ad inclinantes invicem lineas, uſque ad L. aut

aut LX. cubitos. Hi parietes ingentium ſimulacrorum ſculpturas habent, Etruſcis, & antiquis Græcis operibus perſimilium. Extat etiam ædes quædam multis columnis ſtructa, ſicuti Memphi, at Barbaricâ fabricâ; nam præterquam quod columnæ multæ ſunt & quidem ingentes, & multiplici ordine conſtitutæ, nihil pictum, aut elegans habet, ſed potiùs inanem quendam laborem arguit. Romani autem ſacros Etruriæ ritus, ut plurimùm, imitantes, non omnibus Diis in omni loco templa ponere conſueverunt; nam qui Paci, qui Pudicitiæ, qui bonis artibus Dii præerant, eos intra mœnia collocandos exiſtimarunt; qui verò voluptatibus, rixis, incendiis præſidebant, ab urbibus excludendos, ut fusè Architecturæ Princeps Vitruviùs docet *lib.* 1. *c.* 7. ubi plura Philander eruditiſſimè. Sicuti autem certa loca certis Diis antiqui aſſignare fuêre ſoliti, ita etiam certa ornamenta, videlicet uni Doricum ordinem, alteri Jonicum, ſublimioribus verò Diis Corinthium attribuerunt, ut ſedulò obſervavit Vincentius Scamozzi in ſua *Idea Architecturæ parte* 2. Italico idiomate ſcriptâ, in qua collegit ex antiquorum Scriptorum auctoritatibus, præſertim ex Pauſania, plura inſignia ædificia, à variis Nationibus in honorem falſorum numinum, diverſis temporibus, diverſiſque Architecturæ ordinibus conſtructa.

Nonnulla exempla ex Vitruvianis regulis concinnata ſub oculos ponimus, quæ in Tabulis I.II.III. conſpici poſſunt. Nunc ad Templi vocem declarandum, in præcitata lege expreſſam, procedamus.

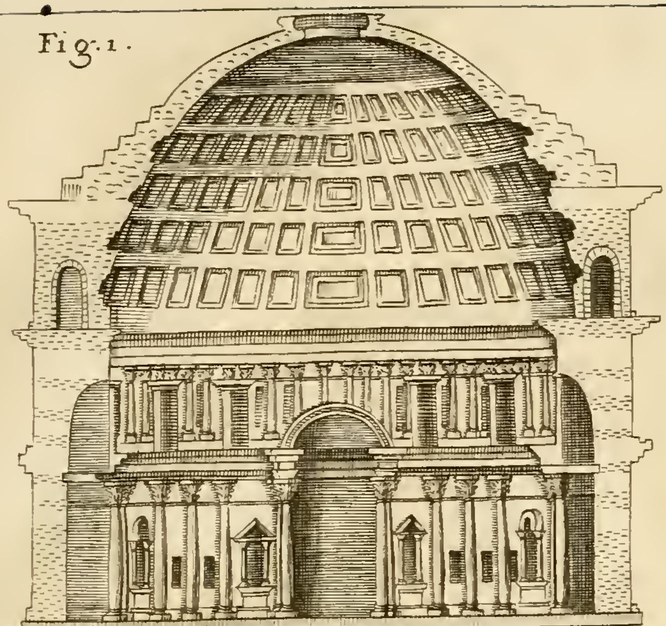
Templa propriè à *tuendo*, ſeu *contemplando* appellata, ea loca fuêre, quæ Augur vel in Cęlo, vel in terra notaſſet, quæque vel quamlibet Cęli partem videre poſſent, vel ipſa ab omni parte videri. Hinc Cęlum ipſum quandoque templum vocatum fuit, ut apud Ennium.

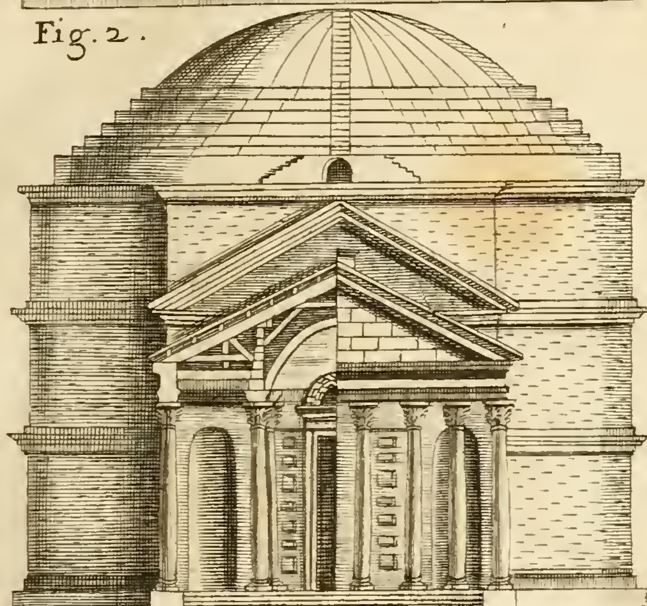
Contremuit templum magnum Jovis altitonantis.

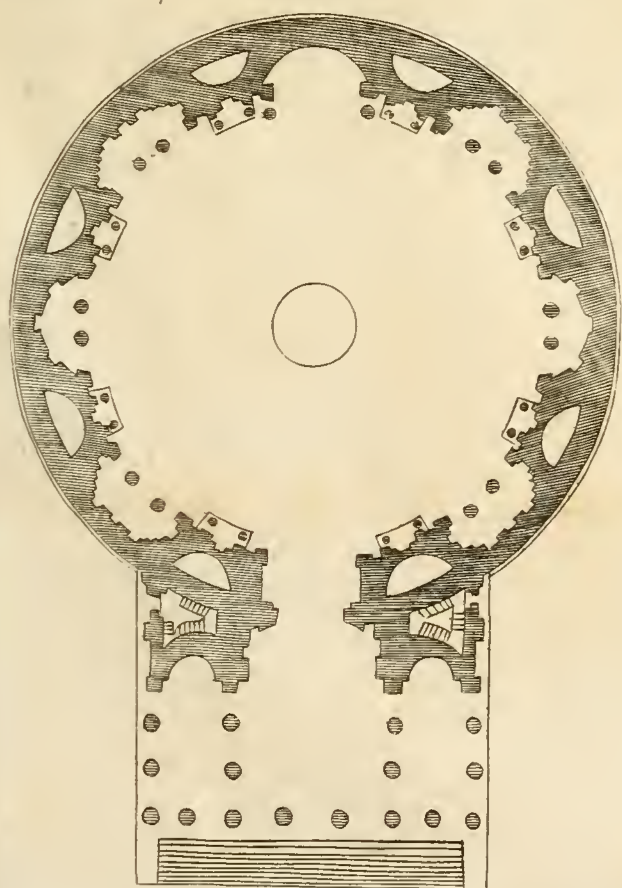
Cæterùm Templorum partes quatuor ſunt; ſiniſtra ab Oriente, dextera ab Occaſu, antica ad Meridiem, poſtica ad Septentrionem, ut demonſtrat Varro de Lingua latina *lib.* 6.

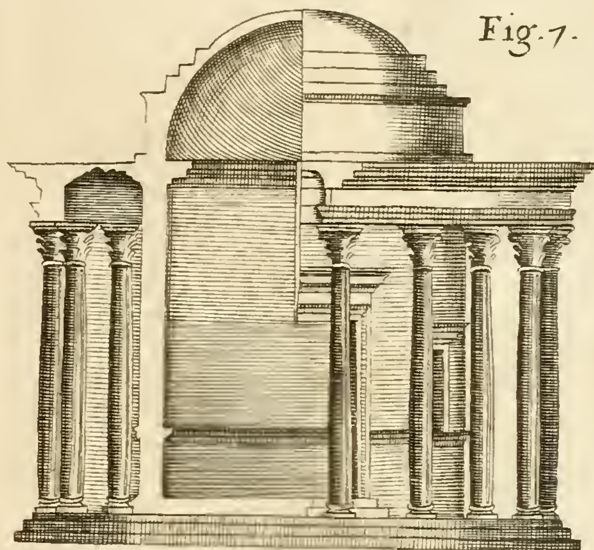
Ex hac Templorum definitione colligimus templa ipſa abſque ullo tecto fuiſſe, unde Cęlum facillimè aſpici poſſet. Hujuſmodi Templi exemplum non procul à Lacu Gabino ſuperioribus annis inſpexi, cum curioſitatis gratiâ ad inviſenda antiquorum Gabiorum rudera cum CCLL. VV. Emmanuele à Scheleſtrate Vaticanę Bibliothecæ Præfecto, ac Raphaele Abate Fabretto, nec non Abate Franciſco Blanchino me contuliſſem. Ejuſdem Templi Ichnographiam, & Orthographiam exhibeo in Tabula I. ſub Fig. 1. & 2. Templum eſt ex lapidibus Gabinis quadrilateris formatum, quod apertum fuiſſe colligitur ex ipſo ingreſſu, cùm nullum ullius epiſtylii veſtigium, ſive arcus in Janua appareat, ſed ſit aperta, ut Icon ipſa demonſtrat, & ita omnes exiſtimavimus; ſicuti & ante ingreſſum duas columnas Ordinis Corinthii, ex illarum fragmentis, quæ in proximo reperta ſunt, olim ſtetiſſe cenſuimus.

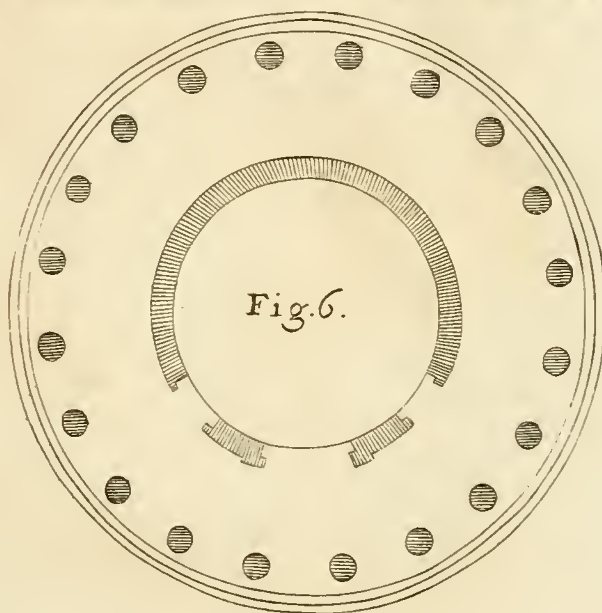
Similium Templorum formam antiquiſſimam eſſe putamus; in quorum deinde locum alia ſucceſſiſſe teſtudine, ſive fornice cooperta, ac in teſtudinis ſummitate, ſive medio, unicum, & ma-

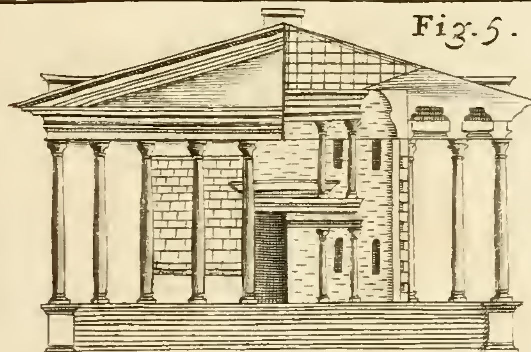

Fig.1.

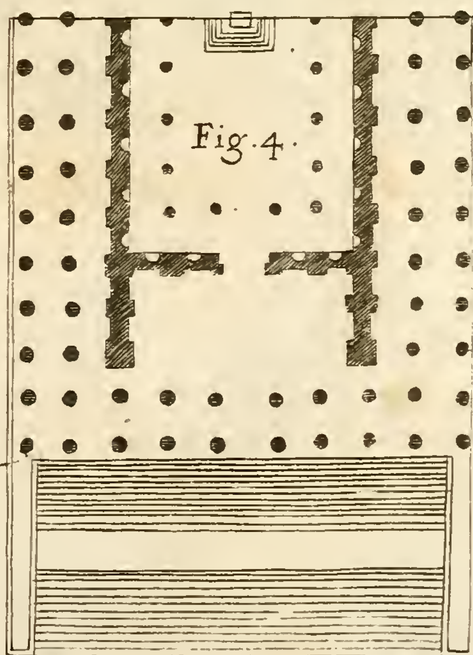

Fig.2.

Fig.3.

Fig.7.

Fig.6.

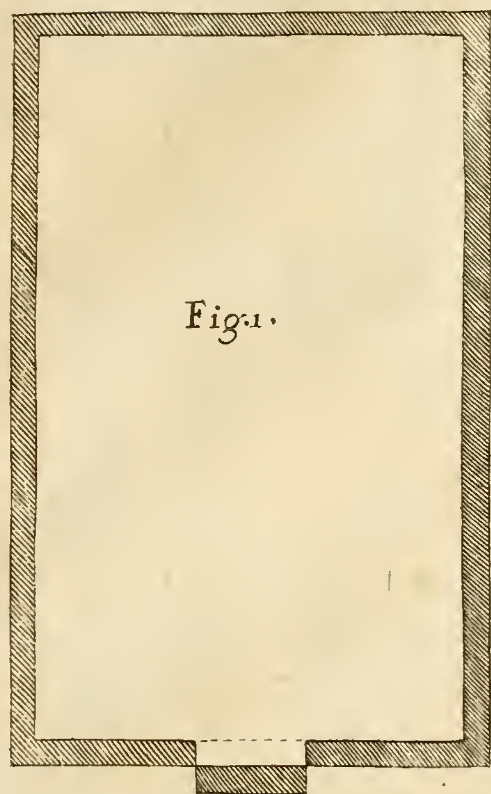

Fig.5.

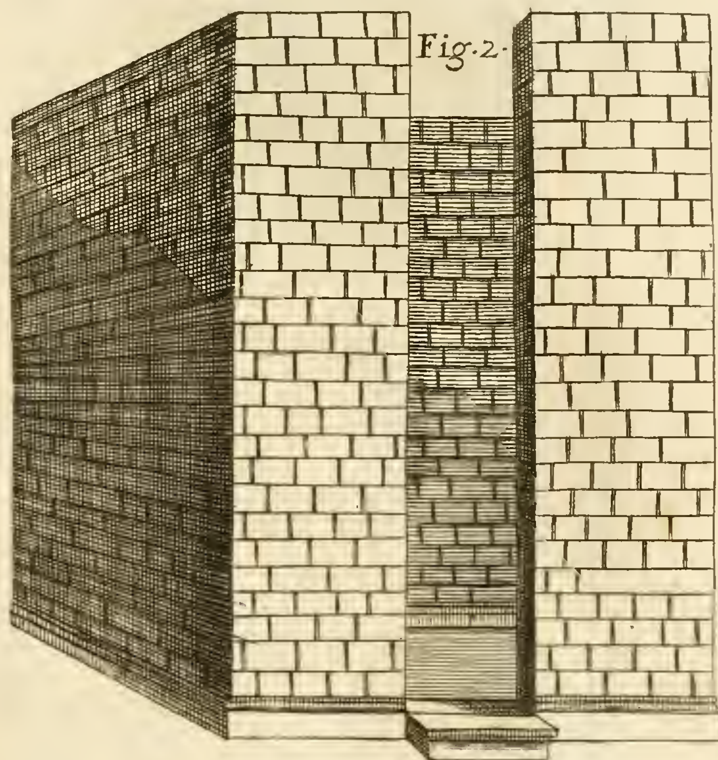

Fig.4.

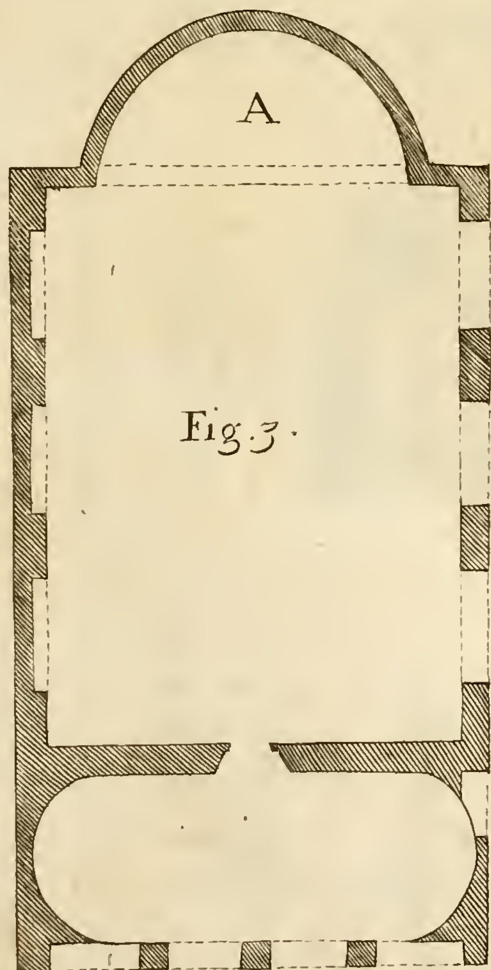
ponunt. Nunc ad Templi vocem declarandum, in præcitata lege expressam, procedamus.

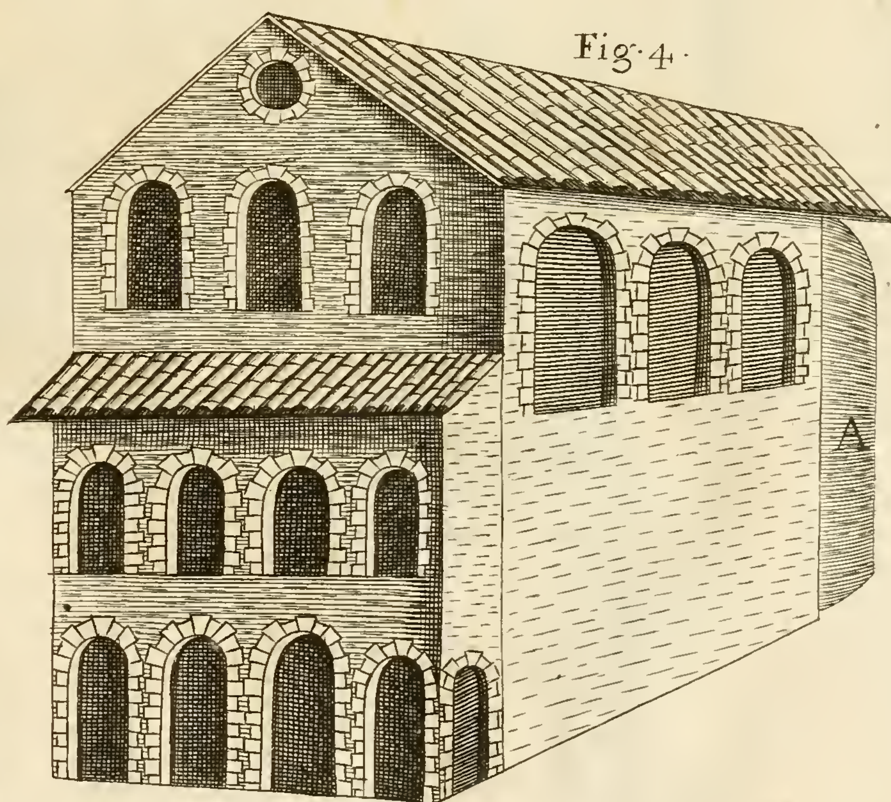
Templa propriè à *tuendo*, seu *con-*

tiquissimam esse putamus; in quorum deinde locum alia successisse testudine, sive fornice cooperta, ac in testudinis summitate, sive medio, unicum, & ma-

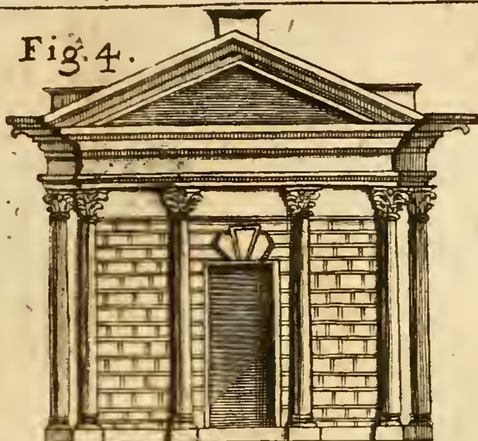

Fig·1·

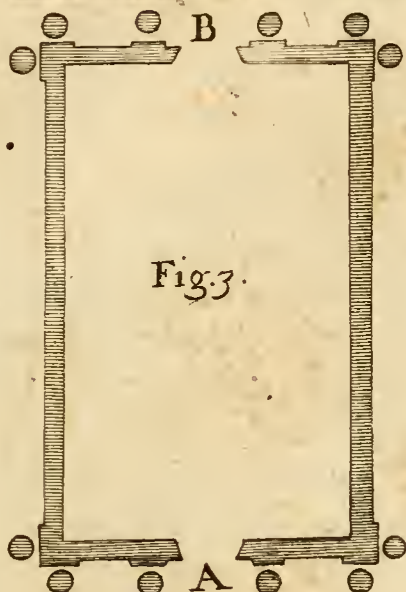

Fig·2·

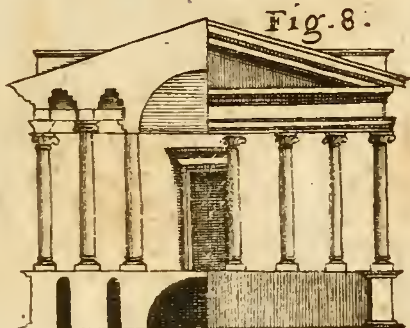

A
Fig·3·

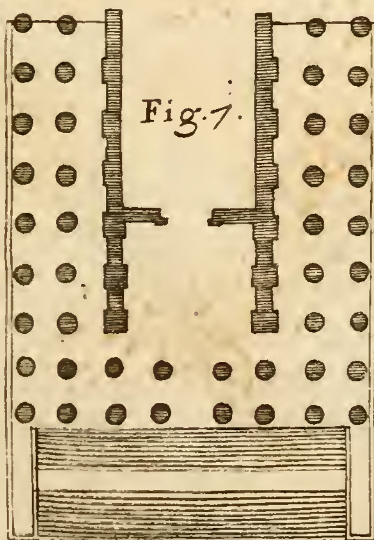

Fig·4·
A

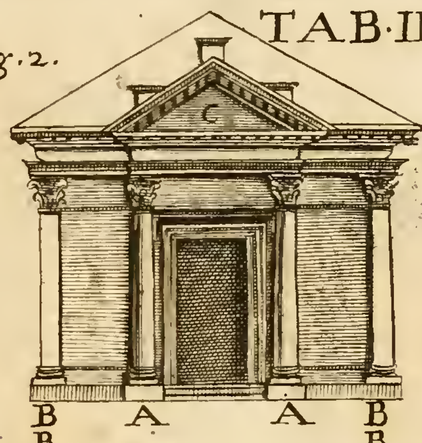
TAB·III

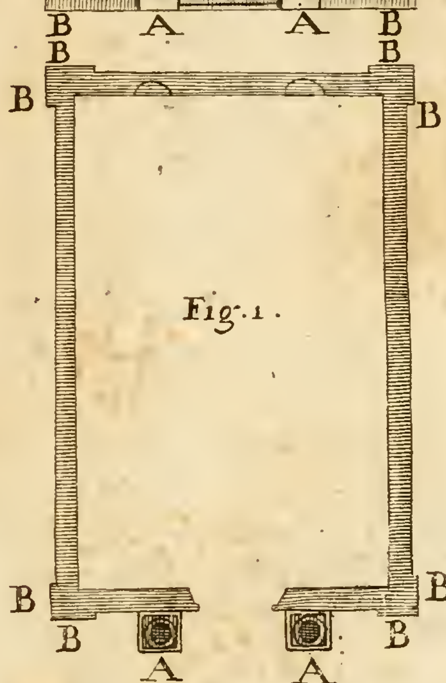

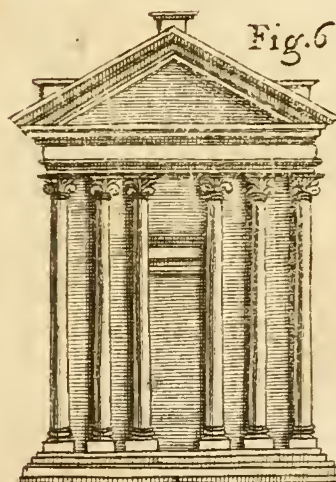

& magnum foramen, sive fenestram relictam, unde unicè Cęlum intueri, & auguria capi possent; ut observare est Romæ in celeberrimo Pantheo, ac in templo Romuli, aut falsi alterius numinis, quod adhuc integrum extat, & in vestibulo Ecclesiæ SS. Cosmæ, & Damiani in Foro Boario.

Quandoquidem Gabinorum lapidum mentionem fecimus, à rectâ viâ paulisper deflectere nobis liceat, nè quid omittamus, quod explicatu dignum sit, vel eruditionis, vel lucis necessariæ accessionem facere possit. Gabinus itaque lapis ejusdem speciei est ac Albanus, quem nos Itali vocamus *Peperino*, & ex Agro Oppidi Mareni nostris diebus effoditur: quare si in denominatione placitum antiquorum sequi velimus, lapis Marenus denominandus esset, cùm antiqui lapidibus, & lapicidinis nomina indiderint à proximioribus locis. Gabinus autem lapis differt ab Albano in duritie, quia iste mollior, ille durior est, utpotè qui silicea quædam frustula diversæ magnitudinis interclusa, & inhærentia contineat. Præcitatus Scamozzius observat, lapides è propriis lapicidinis avulsos, aerique expositos alios indurescere, alios verò temporis progressu se comminuere, ut se habet iste Marenus. Hæc obiter. Iterum ad Delubri explicationem revertimur, de qua, ut diximus, voce in eadem lege fit mentio.

Delubrum nihil aliud esse, nisi Sacrarium, in quo Sacra reposita asservabantur, arguere possumus ex D. Hieronymo, qui in Joelis Proph. exposit. hæc ait: *Vespasianus & Titus, Romæ templo Pacis ædificato, vasa templi* (Hierosolymitani) *& universa donaria in* Delubro *illius consecrarunt*. Sacra tamen illa ædificia fuisse communior sententia est, quæ plures Deorum cellas templo additas, ad instar nostrarum cappellarum continebant. Illorum definitionem affert Quintus Asconius, qui asserit Delubra esse multarum ædium conjunctionem sub uno tecto à diluvio pluviæ munitarum. Plura, si libet, vide apud eruditissimum Gothofredum ad dictam l. 25. *de Paganis*.

Pro Delubri exemplari affertur à nobis præfatum inclytum Pantheon, quod Plin. *lib. 36. cap.* 15. Jovi Ultori ab Agrippa factum, Dion verò *lib.* 53. ab Agrippa perfectum asserunt, atque cum simulacris Martis, & Veneris, multas, & penè omnes Deûm imagines eundem posuisse; ad quas conciliandas auctoritates cum Nardino *lib.* 6 c. 4. proferre valemus templum longè antiquiùs, quàm porticum, ædificatum fuisse, ut ipse architectonicus ordo demonstrat; nam porticus meliori formâ contructa, imò à templo disjuncta intuentibus clarissimè apparet. Visuntur adhuc tam intus, quàm extra nonnullæ cellulæ, in quibus ipsorum Deorum imagines antiquitùs collocatas fuisse, credibile est. Idcircò non solùm Ichnographiam, & Orthographiam, sed etiam Scenographiam ejusdem exibere voluimus, ut qui Romam non inviserunt, figuras observando, suæ curiositati indulgere valeant, ut in Tab. II. sub Fig. 1. 2. 3.

Coopertis igitur templis, ut supra narravimus, cùm nullum ampliùs fanum inter, & templum discrimen esset, fani vocabulum sensim obsolevisse, illudque templi mansisse credimus. Eorum verò templorum formæ à Vitruvio

truvio *lib.* 3. *cap.* 1. in octo dividuntur species, nempè in Antes, Græcè ναὸς ἐν παράστασιν deinde Prostylos, Amphiprostylos, Peripteros, Pseudodipteros, Dipteros, Hypæthros. Singulas has ædium species jam in annexis Tabulis expono.

In Tabula III. Fig. 1. exemplar est Antis, quando scilicet in Ædificii fronte erunt ante parietem, & in medio duæ columnæ, ac super iis tympanum. Eadem Fig. 1. denotat Ichnographiam cum parastatis in fronte, & in angulis, ac duabus columnis in medio, videlicet ubi sunt duæ literæ AA. est columnarum locus: BB. parastatæ. Figura 2. repræsentat Orthographiam cum eisdem parastatis, & duabus columnis, ac tympano C.

Prostylos ejusdem structuræ est cum Ante. Addendæ tantùm sunt in utroque angulo anteriori binæ hinc inde columnæ, hoc est, altera quæ ad frontem, altera quæ ad latus spectet, locandæque sunt ante angulorum parastatas, ut Figuræ 3. & 4. satis abundè indicant.

Si unica facies templi ita ornetur, vocatur ædificium Prostylos, ut indicat Fig. 3. lit. A. si verò etiam in adversa parte simile ornamentum excitetur, ut in eadem Fig. lit. B. ædes dicetur Amphiprostylos.

Peripteros, quod latinè circumcirca alas habens sonat, columnis quaquaversum cingitur, itaut in fronte sex assurgant, totidem in postica parte: in lateribus verò (exclusis duabus, quæ frontibus etiam communes sunt, utpotè in angulis positæ) octo utrinque. Inter columnas, & parietem interjacet Ambulacrum. Dilucidè omnia videbis in Fig. 5. & 6.

Pseudodipteros est, quando in fronte sunt duo ordines columnarum, ac in unoquoque ordine columnæ num. 8. In lateribus verò quindecim, angularibus computatis, ut Figura 7. & 8. exhibent: Icnographia non est integra ob loci angustiam. Orthographia frontem, ac intercolumnii spatium, & ambulacra demonstrat.

Dipteros duabus alis, hoc est duplici columnarum ordine circumdatur. Differt ab antecedenti eodem prorsus modo, ac Prostylos distinguitur ab Amphiprostylos; Dipteros enim tam in fronte, quàm in adversa parte, hoc est in postica, octonas habet columnas: Pseudodipteros verò tantùm in Antica parte, & in lateribus, columnis ornata est.

Hypęthros itidem duplici ordine columnarum construitur, decem pro quolibet ordine in fronte; servatque eandem regulam ac Dipteros. In interiori verò parte duplicem habet ordinem columnarum à parietibus distantium, ita ut inter columnas, & parietes ambulacrum remaneat; medium verò sub dio sinè tecto est, ut apparet ex Tabula II. sub Fig. 4. quæ trunca remanet ob loci angustiam. Fig. 5. quæ Orthographiam repræsentat, frontem & deambulacra denotat.

Húc usque Vitruvius templorum formas quadrilateras, ac similes descripsit: in *lib.* verò 4. *cap.* 7. breviter differit de rotundis templis, quæ in duas dividit species, nempè in Monoptera, ac in Periptera, quorum primum sinè cella est, secundum cum cella; utraque verò columnis circumdata, uti Philader explicat in *adnot. ad lib.* 4. ejusdem Vitruvii *cap.* 7. cujus hæc verba: *Cœli naturam imitati veteres*

teres, inprimis delectati sunt rotundis. Eorum quæ sinè cella sunt, sed columnis tantùm circumvallata, Menoptera dicuntur; quæ cellam habent, Periptera vocantur. Peripteri templi exemplar in hac Urbe visitur B. M. dicatum, sub denominatione Solis, olim S. Stephani *delle Carrozze* ad ripam fluminis. Tiburi etiam adjacet templum haud absimile, *Sibyllæ Domus* vulgò indigitatum, quod Cluverius in sua Italia antiqua existimat Herculis Ædem fuisse.

Tabula II. exhibet utrumque ordinem in Fig. 1. 2. 3. 6. & 7. propterea ab explicatione facilè abstineo.

De templorum forma apud antiquos Romanos recepta, hucusque à nobis actum est. Superest ut de Basilicarum structura quidpiam addamus; ad priscarum enim exemplar plures constitutæ sunt ædes Sacræ à Christianis, quæ etiam hodie nomen Basilicæ retinent: quin imò quamplures quoquè ex antiquis in sacros usus conversæ sunt, & divino cultui sacratæ.

De Basilicis summatim egit laudatus Vitruvius *lib.* 1. *cap.* 1. Ex recentioribus verò Andreas Palladius *lib.* 3. *c.* 19. Vincentius Scamozzi *lib.* 3. *cap.* 5. Leo Baptista Albertus *lib.* 17. *cap.* 14.

Cum autem vocis istius etymon, illiusque varia significatio non omnibus nota sit, ideò ab incœpto Laconico stylo aliquantulum in majorem Lectoris gratiam deflectere non injucundum existimo.

Basilicam igitur omnes conveniunt Scriptores à Græca voce Βασιλική derivari, quæ Regiam denotat, cum Βασιλεύς Regem, sive Imperatorem significet. Initio Basilicæ à Romanis ædificatæ fuère, ut Populus in eis ad jus dicendum convenire posset. Illarum forma utplurimùm sic erat. Cingebantur porticibus, concameratis ex coaxatis contignationibus, immissis in parastata columnis, aut pilis adjunctis, superque contignationem altera erat, & superior porticus, cujus tectum testudinatum aliis postibus, parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spatium, & quasi superior porticus, Pluteus vocabatur, qui in utrumque latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò duplæ erant ad rectitudinem porticûs, sicut & columnæ perpetuò Scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Solebant enim in eisdem quatuor adesse Tribunalia, in quibus stabant Oratores, ac in orbem Judices. Duæ aderant porticus, inferior, ac superior; in inferiori Judices, Advocati, ac aliorum litigantium turba. In superiori verò ex una parte feminæ, ex alia viri, qui judiciis intererant, stare consueverunt, ut videre, & jusdicentes audire possent. Harum Basilicarum Iconismum refert Spanhemius expressum in quodam Nusmismate, ubi visitur Basilica Aemilia. Et nè graveris Spanhemium adire, idem Numisma exhibeo in Tab. XXI. sub fig. 4. Earundem Basilicarum itidem forma, inverso tamen ordine porticûs, cùm intus sit, adhuc videri potest Romæ in Basilica Sanctę Agnetis extra Urbis mænia, & in Basilica Sancti Laurentii in Agro Verano, ubi & porticus duplex est; sicuti & in Ecclesia Aquisgranensi, ut à Reverendissimo Domino N. Vander Linden, meritissimo ejusdem Ecclesiæ Decano accepimus, qui ex emplar Musivi operis, illic à Carolo Magno con-

constructi nobis transmisit, de quo suo loco. Interim audiamus Plinium easdem Basilicas describentem, qui lib. 6. epist. 33. *Sedebant*, inquit, *Judices centum & octoginta, ingens utrinque Advocatorum, & Adstantium corona latissimum Judicium multiplici circulo ambiebat. Ab hoc stipatum Tribunal, atque etiam ex superiori* BASILICÆ *parte, quà feminæ, quà viri, & audiendi quod erat difficile, & quod facile, visendi studio imminebant*; unde Seneca *de Ira* lib. 3. c. 33. *fremitu judiciorum Basilicæ resonant*. Postea cum à Senatoribus, qui illùc veniebant, vel à Judicibus, qui ibi omnis generis causas cognoscere, vel ab hominibus peritis, qui clientibus inibi de jure respondere solebant, locus vacaret, Mercatores ibidem, ac Nummularii negotiari cœperunt; quod innuit Basilica Argentariorum, in octava Urbis Regione, de qua meminit P. Victor; nisi potiùs dicendum, quod Mercatores ad Basilicarum formam construxerint loca, in quibus convenire possent, ut etiam hodie in aliquibus Civitatibus, & præcipuè in maris Portubus obtinet.

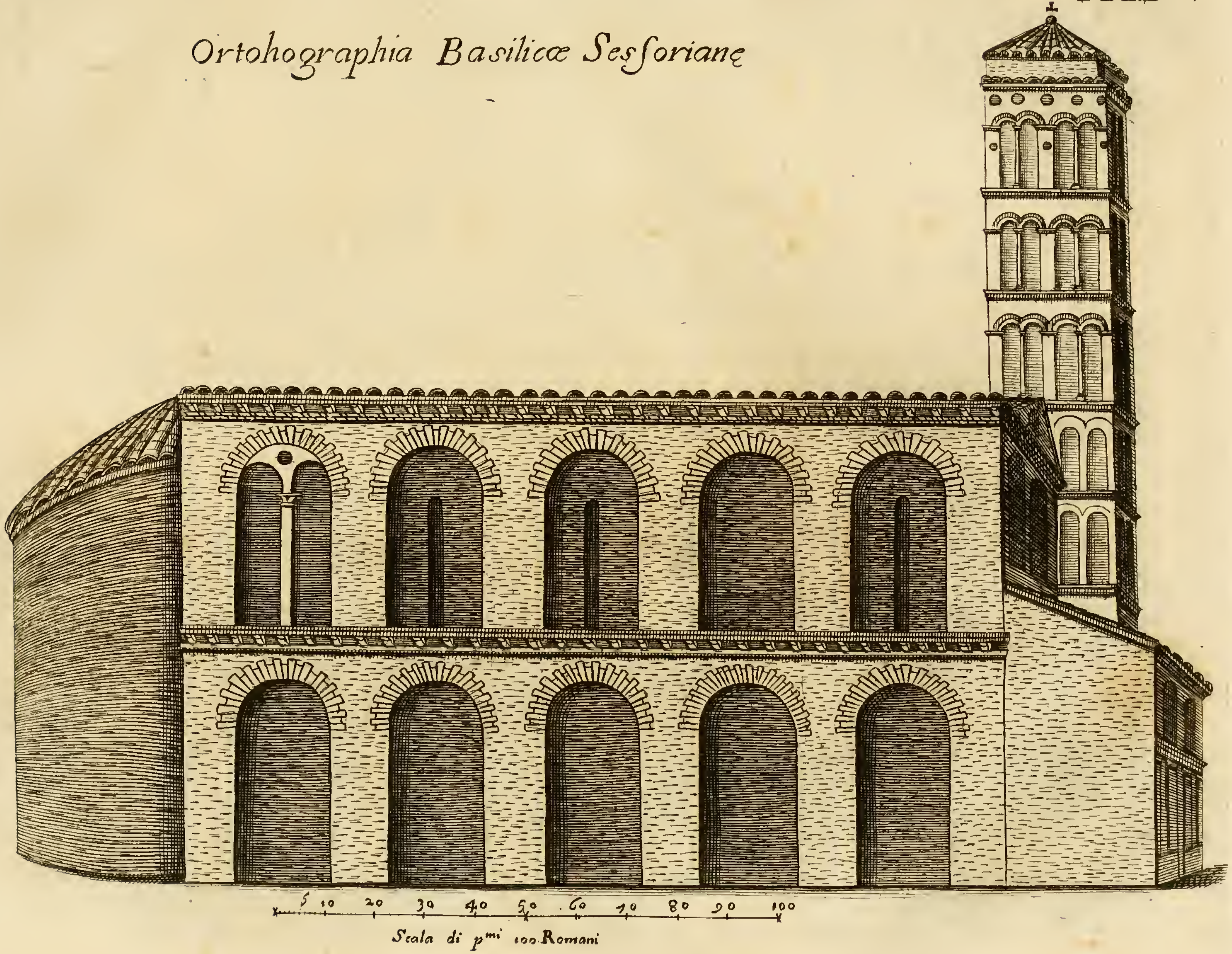
Quare eisdem locis ad Basilicarum formam constructis Basilicæ nomen Priscos indidisse conjecturari haud temerè potest. Novemdecim Romæ Basilicas fuisse idem Victor narrat. Locus verò ubi Tribunalia stabant hemicycli formam retinebat, quare ab ipso Tribunali Tribunæ nomen sortitus est, qui etiam ab aliquibus Absida dictus fuit, de qua voce S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ait: *Sed de hac Apsida, an Abside magis dicere debuerim, tu videris; ego nescire me fateor, quia hoc verbi genus nec legisse reminiscor.* Isidorus lib. 15 c. 8. *Absida*, inquit, *Græco sermone, Latinè interpretatur lucida, eò quod lumine accepto per arcum resplendeat. Sed utrum Absidam an Absidem dicere debeamus, hoc verbi genus ambiguum quidam Doctorum existimant.* Præbuit etiam hæc eadem vox altercandi occasionem inter Orthographiæ Professores, an cum B. vel P. scribenda sit. Joannes Gerardus Vossius in suo Etymologico asserit scribendam esse cum B. suamque opinionem variis rationibus fulcit, cui obstat Claudius Dausquius in sua Orthographia, per P. pingendam contendens. Quare cum Grammatici certent, & adhuc sub Judice lis sit, Orthographiæ studiosis relinquimus dirimendã.

Verùm Basilicæ, unde diverteram, ut evaderet amplior, intus à lateribus antiqui addidêre unicam Porticum, deinde duplicem. Insuper & ante Tribunal transversam Navim, quam aliquando bifariam adinstar Porticûs cum columnis diviserunt, hancque Causidicam denominârunt, quia in ea Notarii, & alii Causarum Patroni conveniebant: quare Navis hæc literæ T. figuram repræsentabat; & ut commodior evaderet, exteriores superaddidêre Porticus in Servorum usum. Has prope Forum Basilicas antiquis construere solemne erat, & ad meridiem fronte aspicientes, ut in eas hyeme sinè ulla temporis injuria Negotiatores se conferre possent. Earum latitudines nec minus quàm ex tertia, neque plus quàm dimidia longitudinis parte constare solebant. Fenestræ quoquè ad lumen uberiùs excipiendum, satis amplè patebant, ut litigantium commodo in perlegendis, examinandisque tabellis cosuleretur.

Pri-

TAB.V.

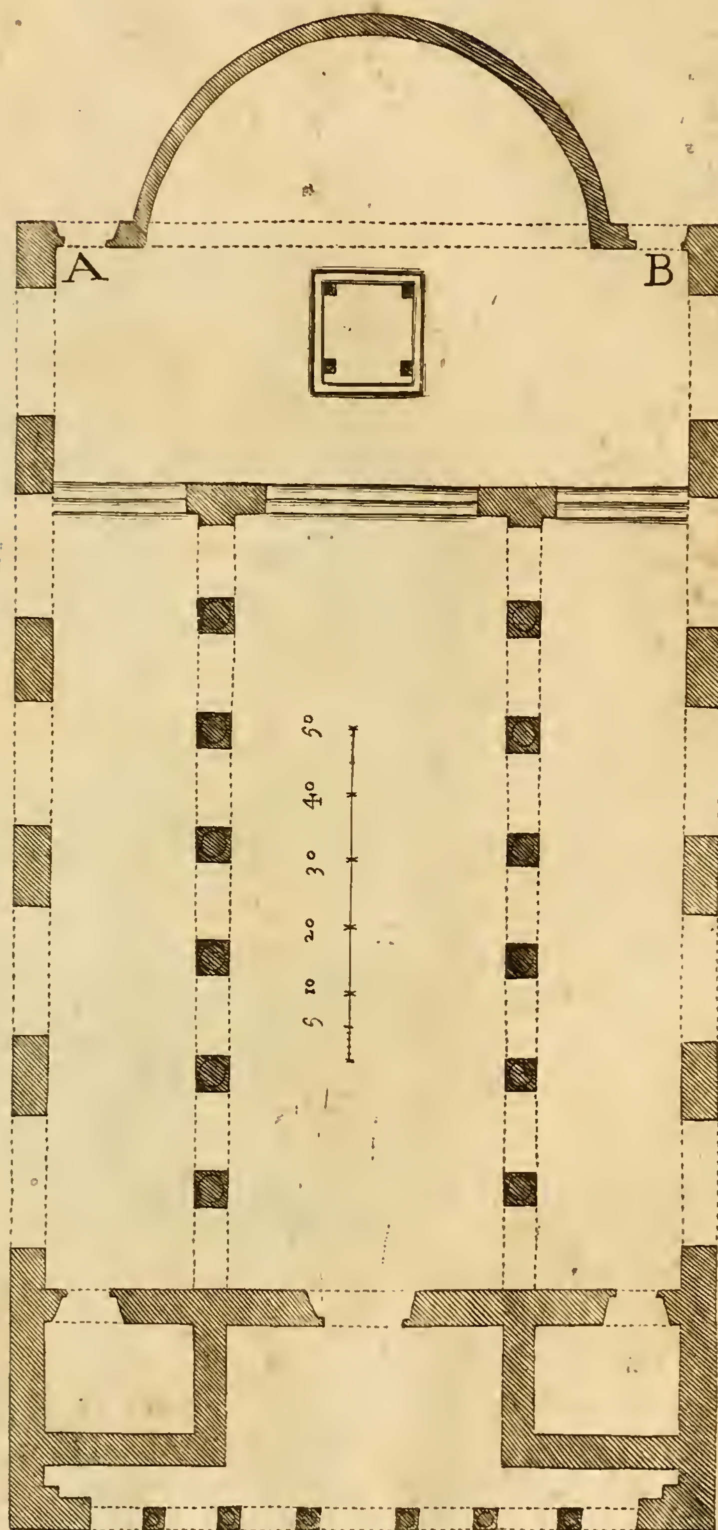
Ortohographia Basilicæ Sessorianę

pag. 9.

TAB. IV.

Ichnographia Basilicæ Sessorianæ

pag. 9.

Prisci etenim Christifideles in ædificiis construendis Gentilium imitatores, ad eorum similitudinem sacra templa erigebant, vel ab Ethnicis jam erecta, ab omni profanæ superstitionis labe expiata, divinos in usus aptabant, ut innuit Ausonius in gratiarum actione pro Consulatu: *Basilicæ olim negotiis plenæ, nunc votis pro tua salute susceptis*. Et Isidorus *Originum* lib. 5. *Basilicæ priùs vocabantur Regum habitacula, nunc autem ideò Basilicæ Divina templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur*.

Supradicta Architectonica præcepta observata animadvertimus in Basilica Siciniana ab Ethnicis constructa, ac etiam in aliis Christianorum Basilicis, nempè Sessorianâ, S.Pauli, S.Laurentii in Agro Verano, & aliis, de quibus infrà.

Ut autem quæ narravimus clariora sint, ejusdem Sicinianæ Basilicæ Ichnographiam, & Ortographiam sub oculos ponimus, ut in superallata Tabula I. Fig. 3. & 4.

Istius Basilicæ longitudo est pal. 85. latitudo verò 65. diameter, sive chorda hemicycli, vel absidis est pal. 44. semidiameter 28. Ejusdem absidis, quæ lit. A. denotatur, & retroacto anno diruta fuit, 24. Porticûs longitudo 68. latitudo 23. Tres in quolibet latere habet fenestras: singularum latitudo pal. 15. altitudo sesquialtera: tres istarum ad Meridiem versæ, muro clausæ sunt.

Porticus Occidentem hybernum respiciens, quatuor habet januas, quarum prior Septentrionem versus, aliis tribus minor est. In angulis quoquè geminæ aliæ patebant, sicuti Orthographia demonstrat in dicta Tabula Fig. 4. Super porticum aderant quatuor fenestræ, superque tectum porticûs tres, quarum mediæ imminet fenestra orbicularis.

Sessoriana autem Basilica in tria deambulacra, seu Naves distinguitur, ut in Tab. IV. quæ Basilicæ Ichnographiam demonstrat. Earundem Navium longitudo à liminibus usque ad arcum triumphalem, sive Navim transversam, est pal. 118. medianæ Navis 42. lateralium 22. trasversæ longitudo 86. latitudo 35. Ad ipsam per tres gradus ascenditur. In medio Altare majus assurgit cum Ciborio incumbente quatuor porphyreticis columnis. Literæ A. & B. descensum ad subterraneam Cappellam Sanctæ Crucis denotant; de qua suo loco disseremus.

Duodecim magnæ columnæ è Numidico marmore Naves distinguunt, pro qualibet parte sex. Diameter absidis est palm. 68. semidiameter verò 32. Ex quolibet latere quinque magnas fenestras habet, ut Tab. V. Orthographica indicat; & sub eisdem totidem sunt arcus latitud. palm. 20. altitud. verò duplicatâ proportione. Fenestrarum eadem est latitudo, altitudo sesquialtera. Lateralis fenestra propè absidam, quæ Boream respicit, bifariam dividitur à columna marmorea, quâ intersecatur. Reliquæ verò tres muro obductæ sunt, sive, ut veriùs dicam, coarctatæ, reverâ enim totus fenestræ hiatus oppletus non fuit, sed ingestis hinc inde lateribus, tantum spatii relictum est, ut in altitudine palmis viginti quatuor, in latitudine verò tribus tantummodò pateat. In quarta solummodò fenestra nullus aper-

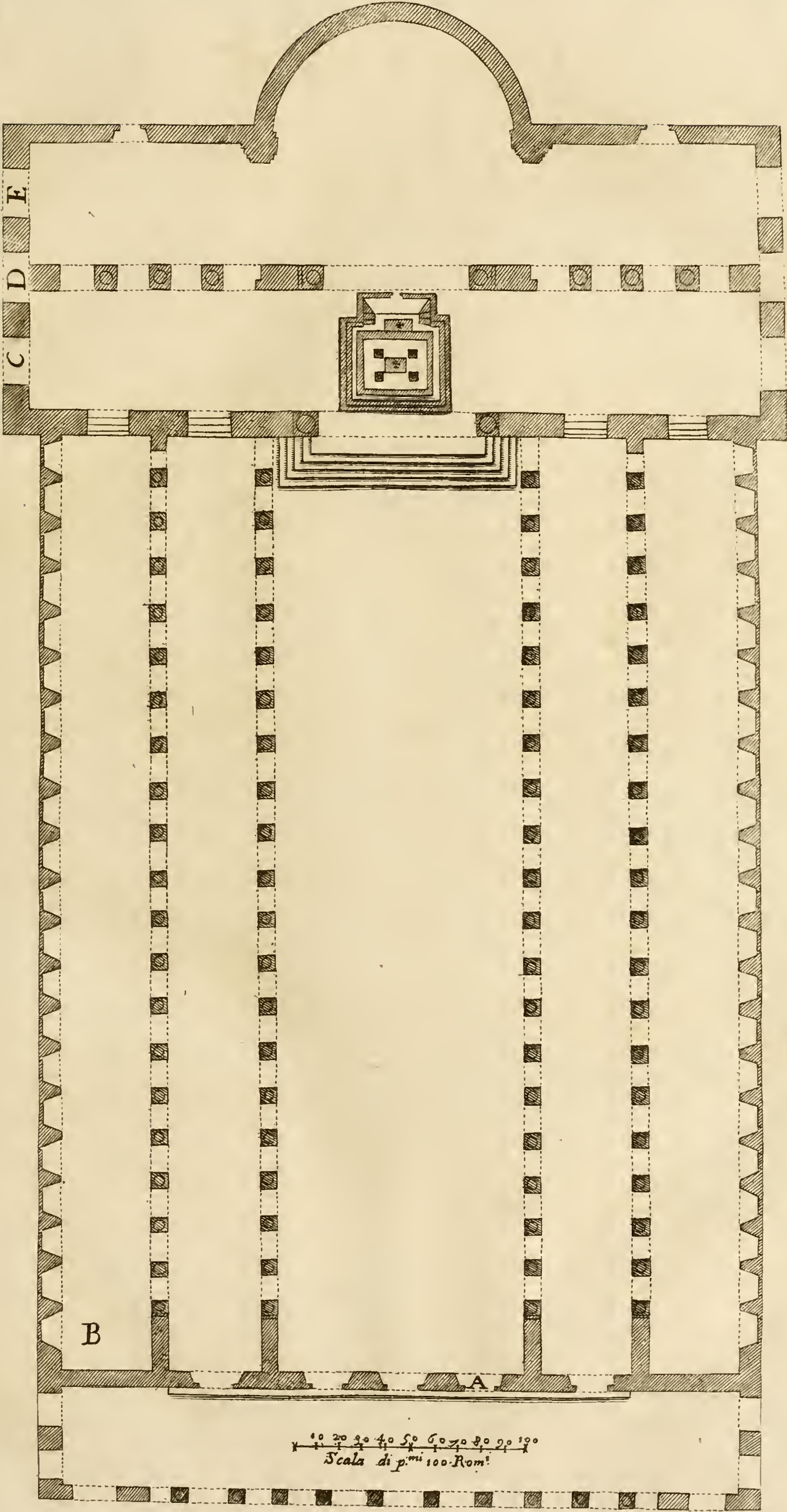
aperturæ locus relictus eſt, ſed muro penitùs occupata fuit, quod contigit etiam arcubus, qui feneſtris ſubjacent, ut ex ipſa Orthographia colligi poteſt, quam ſimul cum Ichnographia contemplare.

Porticum ante faciem Baſilicæ ſex columnæ ſuffulciunt, quarum aliæ ex Numidico, aliæ verò ex Phrygio marmore conſtant. Hac olim in porticu duæ aderant Cappellæ: at hodie una tantùm. Neutram tamen illarum fuiſſe cum Baſilica inchoatam exiſtimo, ſed poſterioribus ſæculis additam. Supra porticûs tectum, feneſtræ olim amplitudinis non exiguæ laxabantur; cum altitudine pal. 30. latitudine verò 20. æquarent. Hæ tamen hodie ducto muro occluduntur. Porticum autem ingredientibus à dextris occurrit turris campanaria, quæ maximam vetuſtatem præſefert.

Auguſtior eſt celeberrima Doctoris Gentium Baſilica cum mole, tum auctoribus. Magnus enim Conſtantinus illam primò conſtruxit; auxerunt verò, vel potiùs denuò à fundamentis in ſplendidiorem hanc formam, quâ modò viſitur, excitârunt Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius A A A. Latiùs de illa diſſeremus in noſtro tractatu, quem poſt præſentem in lucem edituri ſumus, *De ſacris Ædificiis tam in Occidente, quàm in Oriente à Magno Conſtantino conſtructis*. Nunc enim ejus ſtructuram brevibus proſequi ſatis fuerit. Baſilica hæc ſeptem continet porticus, ſive Naves, quinque in longum, duaſque tranſverſas: ut Ichnographia demonſtrat in Tab. VI. Quinque Navium longitudo eſt pal. 404. latitudo verò medianæ 110. lateralium 40. In totum Baſilicæ latitudo, comprehenſo quod occupant baſes columnarum ſpatio, eſt pal. 304. Aſcenditur ad tranſverſas Naves per quinque gradus, quarum longitudo eſt pal. 324. Singularum latitudo pal. 52. ambarum ſimul, comprehenſo columnarum ſpatio, 120. In prima iſtarum Confeſſio eſt, ſive Altare majus, & Presbyterium, ſive Abſis, in qua aderant viginti culumnæ, inde à Xyſto V. occaſione reſtaurationis aſportatæ, ut ſcribit Severanus *De Septem Vrbis Eccleſiis*. Navis medianæ columnæ ſunt numero quadraginta; viginti videlicet à quolibet latere ordinis Corinthii, quarum ſexdecim non ſunt perfectè elaboratæ, ſed in aliqua parte rudes; aliarum verò viginti quatuor, quatuordecim ex duabus marmoris partibus conſtructæ ſunt. In aliis Navibus totidem numero columnæ, ſed minoris magnitudinis, & altitudinis. Narrat idem Severanus nonnullas ex eiſdem columnis fuiſſe deſumptas ex mole Hadriana. Profectò in omnibus non apparet eadem Architectonica regula; quod etiam baſibus contigit. Hinc exiſtimo, illas, quæ politiores ſunt, ex eadem mole deſumptas, alias verò rudiores fuiſſe elaboratas ætate ſupradictorum Imperatorum Theodoſii &c. quo tempore bonæ artes in deterius labebantur.

Facies Eccleſiæ, quæ Occidentem hyemalem reſpicit, quinque habebat januas, quarum media tantùm aperta eſt; aliæ verò muro obſtructæ: tempore autem Jubilæi, ſive Anni Sancti ea reſeratur, videlicet quæ in Ichnographia ſignatur lit. A. Ad ſiniſtrum latus eſt turris campanaria, ut lit. B. denotat. In quolibet Navis medianæ latere

Ichnographia Basilicæ S. Pauli TAB. VI.

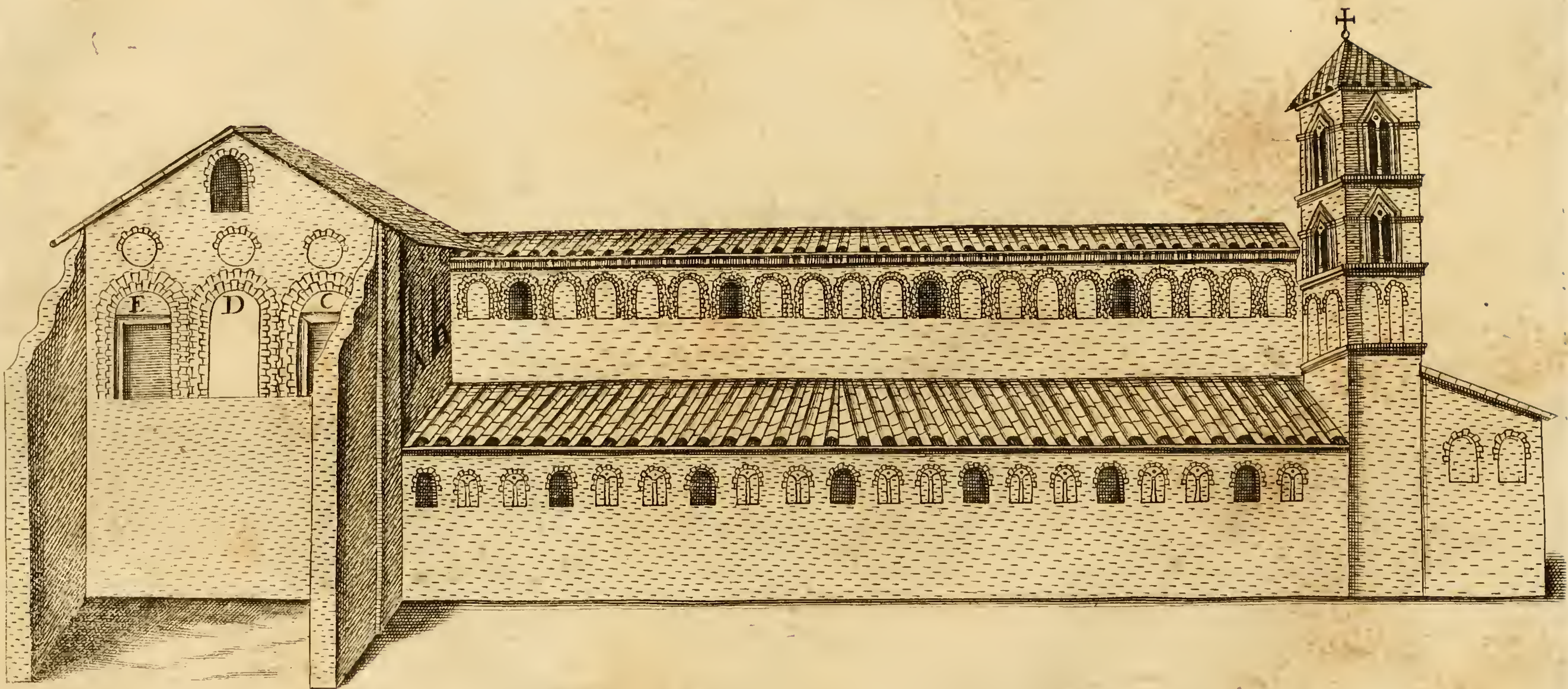

pag. 10.

TAB·VII·

Orthographia Basilicæ S. Pauli

pag. 11.

latere una & viginti fenestræ, quarum latitudo, oculo judice, est duodecim circiter palm., altitudo verò duplicata; modò autem aliæ apertæ sunt, aliæ clausæ.

Nonnullæ bifariam divisæ per columnam interpositam, ut in Ecclesia Sanctæ Crucis supra diximus: totidem fenestris ornantur duæ reliquæ Naves laterales: magnitudo tamen, & altitudo illarum minor est, prout ex ipsa Orthographia argui potest, quam habes in Tabula VII. In transversis etiam Navibus, ad sinistrum ingredientium latus, aderant tres aliæ maximæ fenestræ, indicatæ per literas C.D.E, singularumque latitudo 20. circiter palmorum, altitudo verò 40. His imminebant tres aliæ orbiculares, quarum diameter est pal. 12. Item in facie, quæ turrim campanariam prospectat, ubi sunt lit. A. B. geminæ aliæ ejusdem cum superioribus tribus & longitudinis, & latitudinis, totidemque iis orbiculares supererant, quarum diameter est pal. 12. ut in aliis. Plagæ etiam Orientali sex aliæ respondebant cum orbicularibus suprapositis, & numero & magnitudine æquantibus eas, quas in Occidentali pariete descripsimus.

Antiquas inter Basilicas referri meritò potest vetustissima Ecclesia S.Clementis: licèt enim nomine Basilicę Nostrates illam minimè nuncuparent, attamen ob formam structuræ Basilicam refert. Insignis est hæc sacra Ædes titulo Cardinalis, referente Ugonio, ipsius S. Pontificis natalibus illustrior; asserit enim hanc olim extitisse paternam Domum S. Clementis, in qua & D. Barnabas, cùm Romam advenisset, ab eodem exceptus fuit.

In hac eâdem Ecclesia Cœlestius Pelagii sectator, præsente Zosimo Summo Pontifice, erroneum dogma (licèt lusoriè) abjuravit; ut habetur in Epistola ipsius Pontificis *ad Africanos Episcopos*, data Honorio Augusto XI. & Flavio Constantino Coss. scilicet anno 417. Itidem de hac Ecclesia meminit Divus Hieronymus in *Illustrium Virorum* libro, de eodem Sancto Clemente ita scribens: *Nominis ejus memoriam usque hodie extructa Ecclesia custodit*. Quòd autem titulo Cardinalis perantiquo nobilitata sit, patet ex Epistola S. Leonis Magni ad Flavianum Episcopum CP. in ordine 24. juxta nuperrimam, ac eruditam Quesnelii editionem; in qua Epistola cujusdam Romani Presbyteri tituli S. Clementis mentio fit. Ejusdem autem Epistolæ data est Idibus Junii, Asterio & Protogene Coss. qui floruerunt anno Christi 449. Hìc obiter notandum, quod Asterius præponitur Protogeni contra communem Consulum catalogum, à diversis Scriptoribus concinnatum. Urbicum etiam Presbyterum tituli S. Clementis reperio subscriptum in Concilio I. Romano, sub Symmacho Papa anno Domini 499. celebrato. In hac eadem Basilica Divus Gregorius Magnus Homilias 33. & 38. recitavit; ac in quarto Dialogorum lib. narrat, Servulum nomine, patrimonio pauperem, sed meritis divitem, longâ correptum paralysi jacuisse, quousque supremum vitæ diem, morbo & egestate patienter toleratis, sanctissimè obierit.

Pompejus Ugonius supracitatus *De Stationibus Urbis*, autumat Basilicam hanc à Nicolao I. Summo Pontifice fuisse restauratam, suamque elicit conje-

conjecturam ex annexo monogrammate, in quinque locis septi marmorei insculpto, quod explicat *Nicolaus*; fulcitque ejusmodi conjecturam satis probabili rationum apparatu. Datur tamen aliquis dubitationi locus ex ipsa literæ conformatione, quæ ad vocem *Nicolai* exprimendam trahi non posse videtur, cùm litera principalis H. voci *Nicolaus* aptari nequeat. Desiderantur præterea literæ C. & L. nisi Ugonius asserat L. formari à linea transversa sub S. composita cum antecedenti hastula literæ N. Utcunque sit, invenienda adhuc erit in monogrammate litera C. Ugonii sententiam sequuntur Alemannus *de Lateranensibus Parietinis* cap. 3. & eruditissimus Du Cange in suo *Magno Glossario* in hac voce *Monogramma* pag. 666. Ego verò divinare tento, si meam profero sententiam, dum hoc monogramma JOHANNES denotare assero: qualis autem iste Joannes fuerit, fateor me ignorare. Ejusdem Basilicæ interiorem Scenographiam exhibemus, ac Orthographiam porticûs, nec non faciei lateralis, quæ Austrum respicit, ut in Tabulis VIII. & IX. Plura de partibus interioribus dicenda forent, sed de his infra *cap.* 2. ubi Tabulam Ichnographicam exponemus.

Præterea pro coronide harum sacrarum Ædium, faciem templi Sanctę Mariæ in Cosmedin, aliàs *Schola Græca*, quæ Diaconìa, ac etiam Collegiata est, libuit annectere, quæque cùm vetustissima sit, & in ea (uti fama est) Divus Augustinus Rhetoricam docuerit, observatione non perfunctoriâ digna est. Turris ibi campanaria visitur altitudine spectabilis, nam septem ordinibus Architectonicis constat, ut in Tab. X. conspici potest. In porticûs ingressu super columnis, ferrum quadratum ad columnarum concatenationem positum est, in quo nonnulli annuli ferrei, è quibus antiquitùs vela suspendebantur. Qui annuli adhuc visuntur in similibus antiquis porticibus aliarum Ecclesiarum, nempe supradicti Sancti Clementis, S. Cosmati, S Alexii, S. Georgii in Velabro, ac S. Præxedis.

De hac eadem Basilica plura dici possent, sed nolo falcem ponere in messem alienam, cùm de illa amicus noster D. Abas Carolus Bartholomæus Piazza, ejusdem Ecclesiæ Archipresbyter (Reipublicæ eruditorum ob sacras memorias, quas in lucem indefessis laboribus revocavit, ac revocare minimè cessat, satis notus) in suo tractatu *De Titulis, ac Diaconiis EE. & RR. DD. Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium*, quem propediem Typis mandare intendit, fusè ac eruditè, ut vidimus, agat.

CAPUT II.

De singularibus partibus intra Ecclesias, ad sacra peragenda spectantibus.

CUM apud sacros Canones, antiquosque Auctores de nonnullis sacrarum ædium internis partibus sæpè mentio fiat, quarum cùm usus jam obsolverit, ob quosdam vel in melius mutatos ritus, vel omninò sublatos, ita suadente temporum conditione, minùs propterea singulis apertus est, & ignotus quamplurimis: hinc nostri muneris esse duximus, nihil hujusmodi obscurum relinquere, sed iconi-

pag. 12.

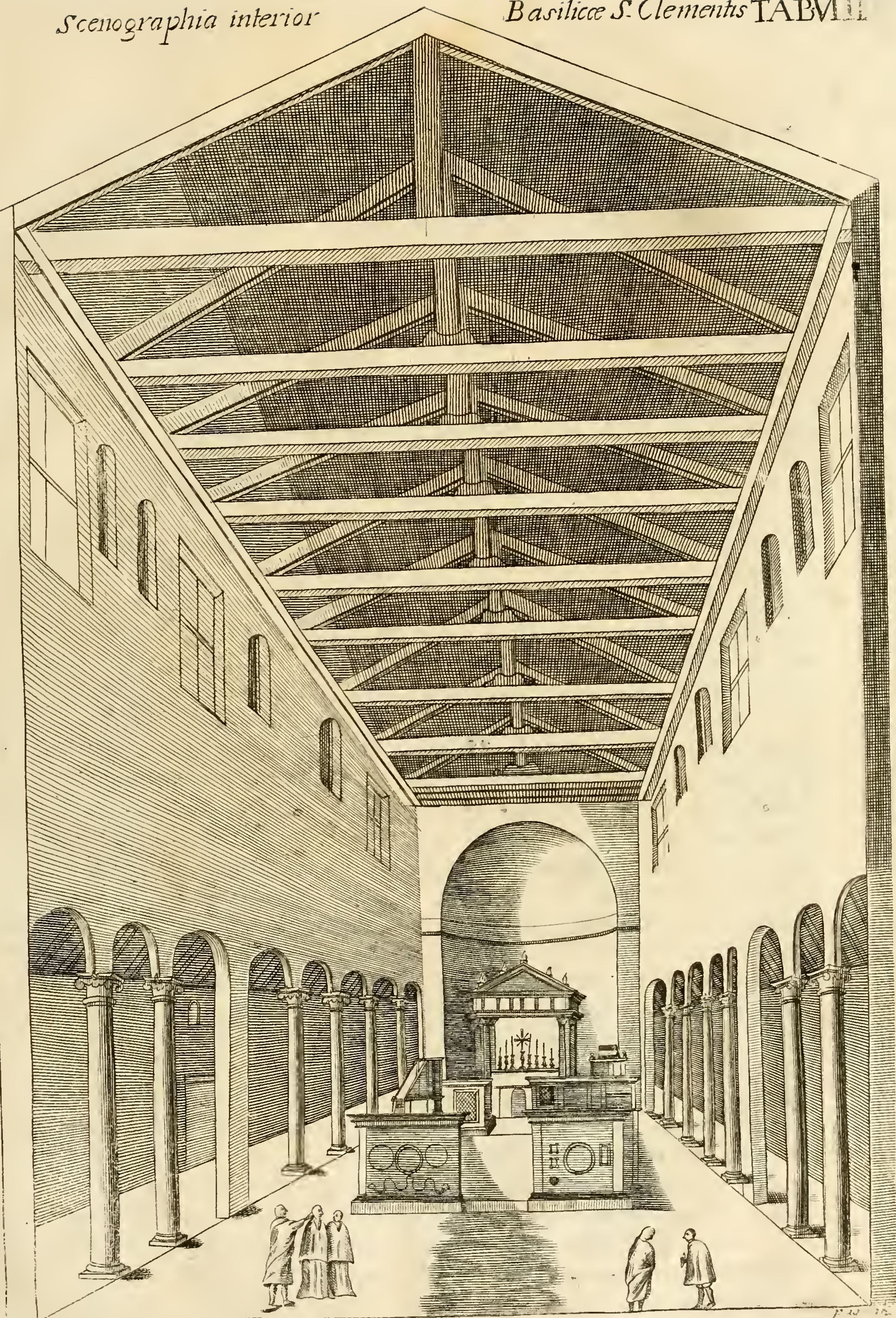
conject
mate, i
insculp
laus; s
jectura
num a
dubitat
formati
primen
cùm lit
aptari n
literæ C
formari
posita c
N. Ute
erit in r
nii sent
de Late
eruditi
Glossari
pag. *66*
meam
monogr
assero:
rit, fate
licæ int
bemus
nec non
respicit
ra de pa
rent, s
lam Ich
Præ
crarum
Mariæ
Græca,
legiata
cùm v
fama e
ricam
perfunc
campan
bilis, r

TAB. IX

Facies Porticus Basilicæ S. Clementis

pag. 42

Scenographia interior Basilicæ S. Clementis TAB.VIII.

iconibus, & deſcriptione congruâ partes illas exponere: quippè qui inter antiquas Eccleſiarum imagines illud potiſſimùm inquirimus, quod ad ritus eccleſiaſticos pertinet.

Majori igitur, quâ poſſumus, diligentiâ ad antiquarum Eccleſiarum declarandas partes nos convertimus. Selegimus proinde inter cæteras, quæ Romæ ſuperſunt Eccleſias, ſupramemoratam Sancti Clementis, quæ inter Lateranenſem Baſilicam,& Amphitheatrum Veſpaſiani Cæſaris, ferè mediâ viâ locata eſt. Singulas propemodùm partes adeò integras ſervat, ut religione, quam adhuc ingerit intuentibus, vel ſola valeat priorem Eccleſiam unico obtutu explicare. Antequam tamen ad hujus Baſilicæ interna, præcipuaque accedamus, aliquid de illius extimis partibus prælibabimus. Sed ad hoc præmittendum, præmonendumque omninò eſſe putamus (quod non tam ad hanc, cæteraſque quarti, & quinti ſæculi Eccleſias, ſed etiam ad aliquot profana ædificia examinanda multum lucis nobis afferet) nimirùm, quod labentibus jam cum Romano Imperio bonis artibus, ad barbariem adeò deventum eſt, ut exciderent paſſim ex veterum Imperatorum nobiliſſimis ædificiis columnæ, baſes, capitula arte cultiſſimâ elaborata, illiſque adjicerentur incondita quæque à novis illis Cæmentariis potiùs, quàm Architectis, per artis contumeliam rudi, craſsâque Minervâ, coagmentata. Hinc in illis ædificiis multa reperies eodem tempore ſibi adverſantia, puta columnas unius ordinis, alias Corinthiis, alias Jonicis baſibus, & capitulis junctas, pavimentum partim ſacris, partim profanis inſcriptionibus quà mutilis, quà integris ſtratum; unum eundemque Zophorum, aut Epiſtylium quà elaboratiſſimum, quà omninò barbarè exciſſum veriùs,quàm ſculptum. Teſtis ſit arcus ille Magno Conſtantino à S. P. Q. R. dicatus, in quo apertè dignoſcitur ſæculi ejuſdem infelicitas, cùm Trajani ex arcu direptas ſtatuas, coronides, columnas, & fortaſſis etiam molis ſymmetriam inde deductam, ipſi Cæmentarii corruperint barbaris cælaturis,quas in baſibus ſupra curvaturam arcûs, & alibi collocârunt. Evidentiùs dignoſcitur ex adhæſione operum adeò diſſimilium artificum, illorum inſcitia, qui ævo Conſtantini vigebant, quò propiùs admoventur elaboratiſſimis ſuperiorum temporum cælaturis, infelicia poſtremæ ætatis anaglypha.

Quo argumento ſatis docemur, quantam cladem tractu temporis paſſa fuerit cum cæteris artibus Architectura, cùm quarto noſtræ ſalutis ſæculo (quo adhuc quidam primorum ingeniorum igniculi ſupererant) adeò à veteri ſua dignitate prolapſa jaceret.

Verùm hæc combinatio, & incompta conglutinatio uniuſcujuſque ordinis columnarum, epiſtyliorum, & omnis generis cælaturarum, quas è collapſis Imperatorum ædificiis, & ex Idolorum dirutis templis rudes artifices recollegerant, & in novas fabricas nullâ Architectonicæ artis lege ſervatâ congeſſerant, patet quoquè in quamplurimis ſacris Baſilicis, ſicut benè advertentibus notum erit.

Ex multis aliis præcipuum exemplum ſit pervetuſta Baſilica, Sancto Laurentio dicata in Agro Verano. In hac omnes ferè baſes, capitula, & colu-

columnæ inter se discrepant. Quin & in Zophoro ambonis insculpta prominent vasa quamplurima, atque instrumenta Sacris Gentilium adhiberi solita, ut videri potest in sequenti Tab. XIII. Fig. 1. lit. C. D. Ex quo quis non arguat, marmor illud ex aliquo Ethnicorum ædificio fuisse desumptum?

Hæc igitur prænotanda judicavimus, ut cùm hujusmodi dissimilium partium coagmentationes, tum in hac S. Clementis, tum in cæteris pervetustis Basilicis passim occurrant, nè harum Ecclesiarum vestibula intrantes scrupulosâ, ac inutili animadversione hæreant, sed potiùs ad utiliores præcipuarum internarum partium observationes nobiscum, si libet, procedant.

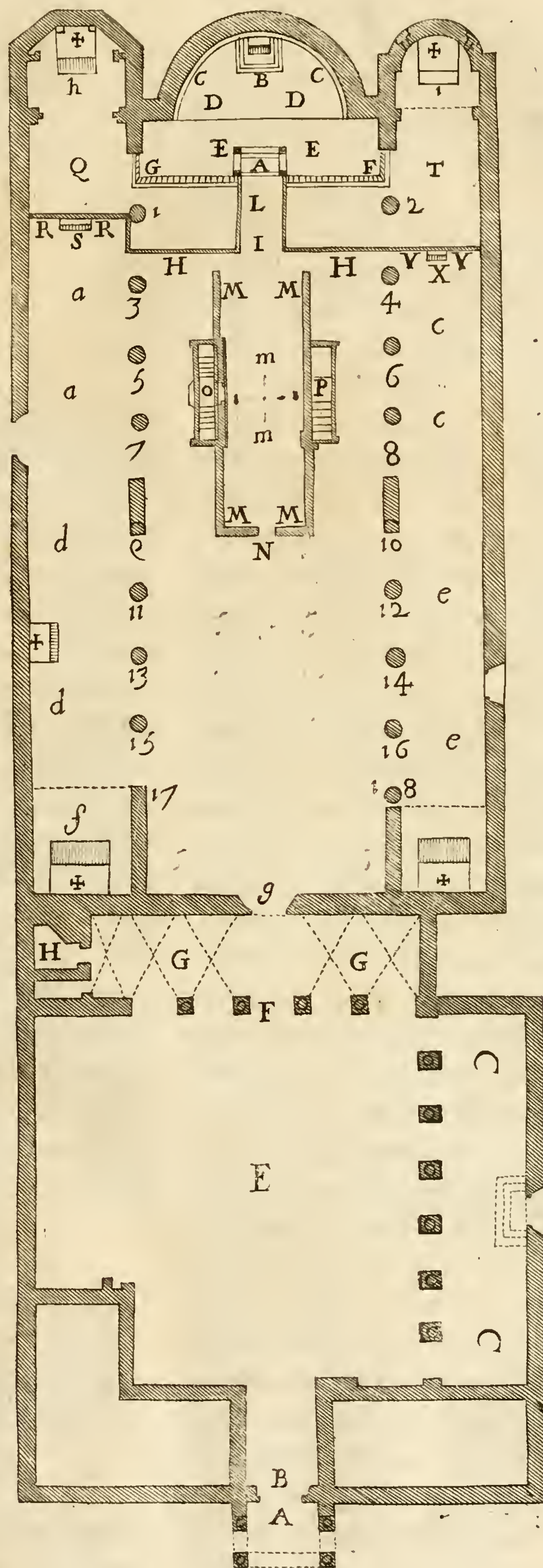
Ichnographiam itaque exponit Tab. XI. ubi lit. A. Prothyrum denotat, sive parvam porticum, in qua sunt quatuor columnæ ex Numidico marmore. Bases verò non visuntur, quia terra eas obruit. Duæ columnæ anteriores capitula habent Jonica, & invicem connectuntur ferreâ quâdam virgâ quadratâ, utramque tangente suis extremis. Excurrunt per ferream virgam annuli tres pariter ferrei, quorum ope appensa olim detinebantur vela, dum festis diebus solennioribus templa prisco ritu ornarentur. Aliæ duæ columnæ muro adhærentes, Corinthiis donantur capitulis, quibus imminent marmorea Epistylia cum Zophoris, & Coronis.

Fulcitur hisce partibus testudo, Crucis in morem assurgens, decussatâ concameratione, & picturâ olim ornata, cujus tamen vestigia tractu temporis sensim erosa, vix hodie supersunt. In interiori parte Epistylii dextrorsum depictę sunt aves nonnullæ, se invicem insequentes. At Epistyliis imposita interiùs sunt triangularia tympana, sive frontes, marmoreis mensulis elaboratæ. Fornici denique tectum fastigiatum incumbit. Prothyri latitudo est pal. 7. longitudo verò 10. Litera B. Januam denotat lititudinis pal. 10. per quam patet ingressus ad ambulacrum longitudinis palm. 20$\frac{1}{2}$, ex quo itur in impluvium. Dexteram partem ornat porticus C. senis Numidicis sustentata columnis, quarum prima post ingressum duabus è Pario marmore partibus constat. Sub eadem porticu in medio scalæ sitæ sunt D. per quas in Cœnobium ascenditur. E. est ipsum impluvium longitudinis pal. 83. latitudinis 87. F. est ingressus in porticum G. ubi sunt quatuor columnæ Numidici marmoris cum Jonicis capitulis; basibus verò Doricis. Hac in porticu veteres publicè Pœnitentes adstabant, qui ad pœnitentiam admissi, palàm crimina confitentes, cilicio & cinere horridi, plorantesque, veniam ac preces ab introeuntibus exposcebant. Porticus à sinistris assurgebat, nunc demolita. H. campanaria turris, sed recentiorum temporum opus.

Tota Ecclesia parallelogrammi figuram obtinet, cujus longitudo est pal. 188. latitudo verò 103. Tribus distinguitur Navibus rudi mole constructis, & vix ullum inter se ordinem servantibus: mediana namque lata est palm. 53. dextera, quę respectu ingredientium Boream spectat, palm. 19. sinistra, quæ ad Austrum tendit 25. Reverâ tamen hæc amplitudinis discrepantia in Navibus consultò potiùs, quàm casu servata est, cum alibi etiam reperiatur, ut modò subdam.

Dili-

Ichnographia Ecc. S. Clementis TAB. XI.

Diligentiſſimus antiquarum hiſtoriarum indagator Baronius in apparatu ad Annales Eccleſiaſticos n. 52. ac in Annalibus ad annum 57. nu. 123. & ſeqq. oſtendit veterem, ac laudabilem morem, qui diù in Eccleſia permanſit, ut ſeorſim à viris feminæ convenirent in Eccleſia, nec non disjunctim ab aliis virgines orantes perſiſterent.

Amalarius verò Eccleſiaſticus Scriptor, qui floruit in principio noni ſæculi, in ſuo tractatu, quem reliquit *De Eccleſiaſticis officiis* li. 3. cap. 2. hanc feminarum à viris in Eccleſiis ſegregationem ſic deſcribit. *In conventu Eccleſiaſtico ſeorſum maſculi, & ſeorſum feminæ ſtant, quod accepimus à veteri conſuetudine &c.* & infra: *Maſculi ſtant in Auſtrali parte, & feminæ in Boreali, ut oſtendatur per fortiorem ſexum firmiores ſanctos ſemper conſtitui in majoribus tentationibus æſtus hujus mundi; & per fragiliorem ſexum infirmiores ſanctos.* Pro majori dictorum firmitate addimus inſcriptionem, in antiqua Baſilica Vaticana olim exiſtentem, quam refert prælaudatus Baronius; ac Severanus in ſuis *Memoriis ſacris ſeptem Eccleſiarum Urbis* aſſervari aſſerit in Archivo ejuſdem Baſilicæ. Tenor illius eſt.

AD S. PETRUM APOSTOLUM ANTE, REGIA IN PORTICV, COLUMNA SECUNDA QUANDO INTRAMUS, SINISTRA PARTE VIRORUM, LUCILLUS, ET JANUARIA HONESTA FEMINA.

Mos iſte etiam deducitur ex Pontificali libro in Symmachi vita, *qui fecit Oratorium S. Crucis à parte virorum*: & in vita Sergii I. *Hic fecit imaginem aurean B. Petri Apoſtoli, quæ eſt in parte mulierum*: & in Gregorio III. *Hic fecit Oratorium intra Baſilicam S. Petri, juxta arcum triumphalem in parte virorum.*

Non ſolùm in præmemorata Eccleſia S. Clementis hanc Navium diſparitatem obſervavimus, verùm etiam in Eccleſia S. Anaſtaſiæ, quæ itidem antiquiſſima eſt, ubi Navis Meridiem reſpiciens eſt palmorum 16. altera verò ad Boream vergens palmorum 22.

Hiſce nos non contenti obſervationibus, extra Urbem animum adduximus, an in aliis Civitatibus eadem forma obſervata fuerit, percepturi. Ex colloquiis igitur, quæ cum amico noſtro Gaſpare del Torto, Patritio Piſarum, ſacrique Romani Imperii Nobili, habuimus, nonnullas in eadem Civitate adhuc extare Eccleſias intelleximus, quæ magnam redolebant vetuſtatem; ideoque illum rogavimus, ut earundem Eccleſiarum Ichnographias ad nos tranſmitti curaret. Noſtræ huic petitioni libentiſſimè indulſit, cùm pauca temporis intercapedo interceſſerit, quin nobis nonnullas earundem Eccleſiarum Ichnographias tradiderit, quarum contenta breviter referimus, reductâ Piſanâ menſurâ ad Romanam.

Primitialis Eccleſia in eadẽ Civitate vetuſtiſſima adhuc viſitur, quæ in ſummitate ad Crucis formam conſtructa, ac quinque diſtincta Navibus eſt. Illæ quæ propinquiores muro ſunt, ſingulæ habent columnas quatuordecim; aliæ verò duæ juxta medianam Navim habent columnas duodecim cum duabus paraſtatis; in traſverſa verò Navi, quæ ad ſummitatem Baſilicæ eſt, ſunt

ſunt columnæ ſexdecim, ultra octo earundem Navium lateralium, quæ cum illis ſexdecim eundem traſverſum ordinem conſtituunt, ſicque in tota Baſilica ſunt columnæ num. 68. ex Numidico marmore, altitudinis circiter palmorum 34. Totius Eccleſiæ longitudo eſt palmor. 403. latitudo autem palmorum $34\frac{1}{3}$. Naves, quæ Septentrionem reſpiciunt, ſunt in latitudine palmorum $35\frac{1}{2}$, quæ ad Meridiem tendunt, ſunt palmorum $33\frac{1}{3}$.

In eadem Civitate eſt etiam alia antiquiſſima Eccleſia, in qua vetuſta traditio extat, Sanctum Clementem, primum hujus nominis Pontificem, ibi Miſſam celebrâſſe, ibique adhuc altare ſervatur, necnon columna, cui S. Petrus cymbam alligare ſolebat. Templum hoc tribus eſt diſtinctum Navibus, quarum mediana habet palmos 117. in latitudine; altera ad Boream $32\frac{1}{2}$, altera verò ad Meridiem $30\frac{1}{4}$ Totius Eccleſiæ longitudo eſt palmorum 239. cum duabus tribunis, ſive hemicyclis, quæ tam in capite, quàm in pede Eccleſiæ, è conſpectu invicem ſunt.

Viſitur quoquè in dicta Civitate non inelegans alia Eccleſia ſub nomine S. Xyſti, quæ tribus etiam Navibus eſt diviſa. Navis ad Aquilonem vergens, eſt palmorum 13. illa verò ad Meridiem palmorum $12\frac{1}{2}$

Nolo ſub ſilentio prætermittere aliam pariter Eccleſiam S. Pauli *ad ripam Arni* appellatam, quæ juxta conſuetam formam antiquarum Eccleſiarum tres habet Naves: illa ad Boream tendens eſt palmorum 16. ſita verò ad Meridiem 13.

Pro coronide iſtius celebris, & antiquæ Civitatis alteram adduco Eccleſiam S. Perino dicatam, quæ licèt inæqualis ſit formæ, attamen in tres etiam diſtincta eſt Naves. Illa, quæ ad Aquilonem ſita eſt, habet in latitudine palmos 18. quæ verò ad Meridiem palmos 13.

Animadvertendum tamen eſt menſuras nobis traditas fuiſſe in brachia, ſolidos, & quadrinos menſuræ Piſanæ, quam ad Romanos palmos reduximus, ſed non ſcrupuloſè: & quia etiam obſervavimus, Naves anguſtiores eſſe propè Eccleſiæ frontem, in capite latiores, ideò ſcrupula omiſimus tanquam minimè neceſſaria ad oſtendendam intentionem noſtram.

Allatis notitiis alias ſubdimus, quas nobis communicavit etiam amicus noſter Abas Franciſcus Blanchinus, aſſerens ſe id obſervâſſe Veronæ in Æde Divi Petri *in Arce*, quam omnium vetuſtiſſimam dicit Panvinius in ſuo Tractatu *De Antiquitatibus Veronenſibus*, & in qua anno Chriſti 513. S. Verecundus ipſius Civitatis Epiſcopus ſepultus fuit; additque Panvinius ipſe Luitprandum eandem Eccleſiam *pretioſi operis* appellare, ejuſque Borealem Navem eſſe palmorum $27\frac{1}{2}$, Meridionalem verò $23\frac{3}{4}$

Præter ſupra adductas, habemus etiam Eccleſiam S. Sabinæ Urbis, cujus Navis Aquilonaris eſt palmor. $22\frac{1}{2}$, Meridionalis verò palm. 29. quod aliis obſervationibus à laudatis amicis del Torto, & Blanchino factis confirmatur. Ulteriùs in Eccleſia S. Michaelis *in Burgo* appellatâ Piſarum, Navis Borealis eſt pal. 12. Auſtralis verò 13.

Idem Blanchinus in itinere, quod Româ ad patriam fecit, Otriculi animadvertit, Navem Auſtralem latiorẽ eſſe Boreali, nam illa eſt pedum $10\frac{1}{2}$,

iſta

ista verò pedum 9. Itidem Narniæ Cathedralis Ecclesiæ Navis, quæ Meridiem respicit, est pedum 20. quæ verò ad Aquilonem tendit, 15. Adjacet tamen isti alia Navis minor, lata pedes 13 $\frac{1}{2}$, quam ille arbitratus est posteriùs adjectam; Frons enim, quæ triplicem habet januam, optimè connectit cum Navium structurâ, si tres tantummodò ab initio supponantur constructæ. Ex hactenus dictis colligi potest, varium fuisse usum hujusmodi construendi Naves, nam quandoque ad Boream angustiores, quandoque verò latiores erant.

At quia putamus, forsan Baronii lectionem ad dictum annum 57. n. 124. aliquibus dubitandi ansam præbere posse, quod auctoritatibus Sancti Gregorii Nazianzeni, ac Metaphrastes, in vita S. Joannis Chrysostomi demonstretur, supra Ecclesiæ porticum mulierum locum fuisse, quod contrarium esset hactenus dictis, nempe mulieres in Navi constitisse: huic moto dubio respondemus, aliquibus in Civitatibus ab Imperatoribus, & aliis Magnatibus, sacra loca, scilicet cœnobia pro conservandis virginibus Deo dicatis (quæ Ancillæ Dei antiquitùs denominabantur) constructa fuisse; ac nè ipsæ extra cœnobia, in assistentiâ ad sacra mysteria, vagari cogerentur, Ecclesias etiam juxtà cœnobia fuisse ædificatas, in nonnullis tamen Architecturæ ordine immutato: cùm Ecclesiæ pro communi populo recipiendo constructæ, constantem ordinem trium, aut quinque Navium retineant; aliis verò, quæ & communi populo, & virginibus Deo sacratis inservire debebant, lateralibus Navibus duæ superadditæ fuerunt, quæ Porticus denominatæ sunt, ut in illis Ancillæ Dei ad sacra visenda mysteria se reciperent. Ecclesiæ similis formæ exemplum habemus prope hanc Urbem, scilicet Ecclesiam Sanctæ Agnetis viâ Nomentanâ, juxtà quam Magnus Constantinus & cœnobium, & ipsam Ecclesiam ædificavit, de qua plura dicturi sumus in nostro tractatu *De sacris Ædificiis, à Magno Constantino constructis*.

Tempus nunc est, ut post longam digressionem, quam non injucundam fore credimus, ad Ecclesiam S. Clementis, unde discessimus, gradum iterum faciamus.

Columnæ, quæ Naves formant, diversi ordinis, & lapidis sunt: quippe duæ proximiores Tribunæ sub nu. 1. & 2. sunt ex marmore Numidico; sequentes duæ striatæ sub n. 3. & 4. sunt ex Pario marmore; post has duæ aliæ sub nu. 5. & 6. sunt etiam ex marmore Numidico: item duæ aliæ sub nu. 7. & 8. pariter striatæ, sunt ex Pario marmore, quarum altitudo est circiter palmor. 30. Has columnas excipiunt duæ pilæ lateritiæ, ut sub nu. 9. & 10, latitudinis palmor. 10, antiquissimis imaginibus pictæ. Post pilas eodem ordine disponuntur aliæ columnæ sub n. 11. & 12. ex Pario marmore: item aliæ duæ sub n. 13. & 14. quarum una, idest 13. ex Pario, 14. ex Numidico marmore: sub n. 15. & 16. sunt etiam columnæ Pariæ: columna sub nu. 17. non apparet, utpotè muro inclusa: columna sub n. 18. etiam Paria, muro cohæret.

Ecclesiæ pavimentum ex opere tessellato variis marmoribus affabrè elaboratum est. Area Ecclesiæ tota non est in eodem horizontali plano, sed

Presbyterium, Altare majus, & vicinæ partes elevatiores sunt, ita ut ad illas ascendatur per plures gradus, quemadmodum videre est in omnibus fermè Basilicis. Clariora tamen universa hæc fient, si Figuram Ichnographicam denuò repetentes, singulas partes explicemus.

A. Est Altare majus sub Ciborio.

B. Cathedra Episcopalis marmorea super gradus, sub absíde.

C. Consessus Presbyterorum sub absíde.

D. Presbyterium à præfato consessu ita dictum.

E. Sanctuarium, sive area inter duos majores arcus.

F. Septum marmoreum Sanctuarii ad Septentrionem.

G. Septum marmoreum Sanctuarii ad Austrum.

H. Cancelli Sanctuarii, sive Presbyterii.

I. Ostium Cancellorum in medio.

L. Gradus Sanctuarii hinc & illinc dispositi.

M. Chorus marmoreus, peribolo septus, ubi Subdiaconi, Clericique minores, & Cantores consistebant.

N. Ostium Chori.

O. Ambo marmoreus ad lectionem Evangelii in parte Australi. Figurâ peculiari in Tab. XIII. exhibendum ambonem curavi, ut illius orthographica ornamenta distinctiùs expressa videri possent. Sed quoniam hìc de ambone mentio occurrit, non incongruũ fore arbitramur, si præter illius Figuram, aliquid de voce, origine, & usu breviter prælibemus. Nomen igitur *Ambonis* originem sumpsit vel à Græco verbo ἀμβαίνειν, quod *ascendere* significat, ut placet Panvinio; vel à Latino *ambio*, eò quia circumquàque ambiat, ut scribit Walafridus Strabo *De Ecclesiasticis officiis* cap. 6. qui illius affert definitionem, nempè *Ambo* ab *ambiendo* sic dictus, quia intrantem ambit, & stringit. Ego verò huic subscribere minimè ausim, cum ἄμβων vox sit Græca, & ab antiquis usurpata, ideoque à Latino sermone originem traxisse rationi absonum est. S. Cyprianus ambonem tribunal vocavit, ut docet Amalarius *De Ecclesiast. offic.* c. 17. Pulpitum fuit etiam nuncupatum, quia in publico statutum, ut qui ibi stant, ab omnibus videantur.

P. Ambo marmoreus ad lectionem Epistolæ in parte Aquilonari.

Q. Senatorium in parte Australi, ubi Senatores consistebant.

R. Septum lapideum Senatorii.

S. Ostium Senatorii.

T. Matronæum à parte Aquilonari, ubi Matronæ consistebant.

V. Septum lapideum Matronæi.

X. Ostium Matronæi.

a. Pars, sive locus virorum ad Austrum, nunc Navis appellatus.

b. Aula Ecclesiæ viris potissimùm destinata.

c. Pars, sive locus, aut Navis mulierum ad Aquilonem.

d. Cathecumenorum, & pœnitentium virorum stationes.

e. Cathecumenarum, & pœnitentium mulierum stationes.

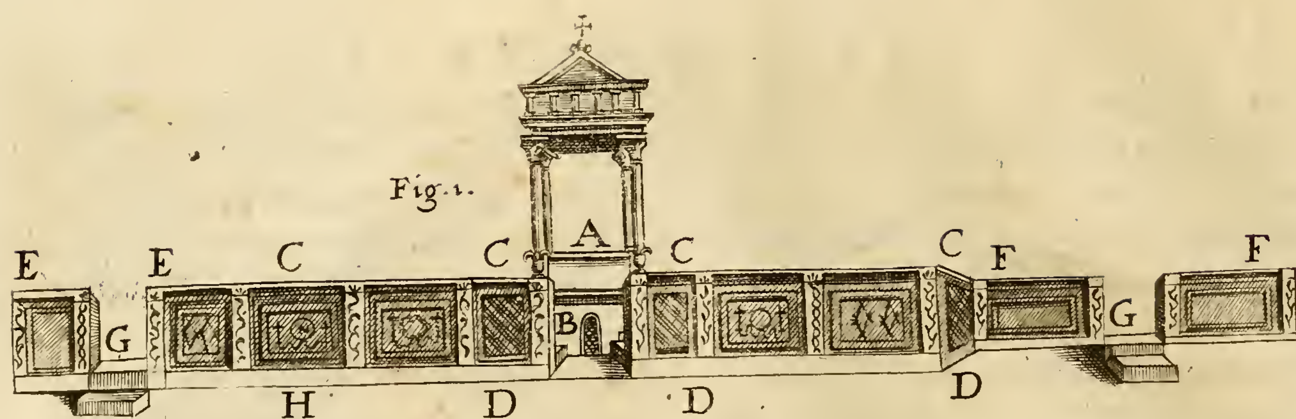
f. Secretarium.

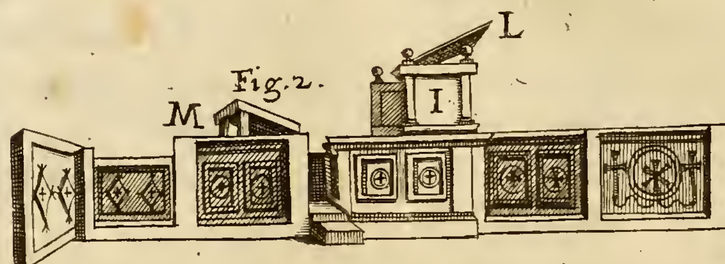
g. Regia, sive janua Ecclesiæ ad Orientem.

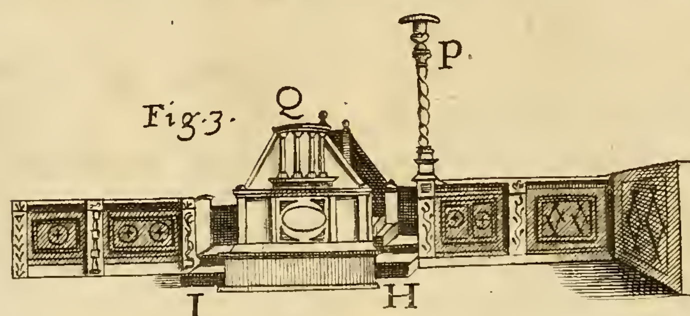
h. Ubi antiquitùs Monachos constitisse aliqui putant.

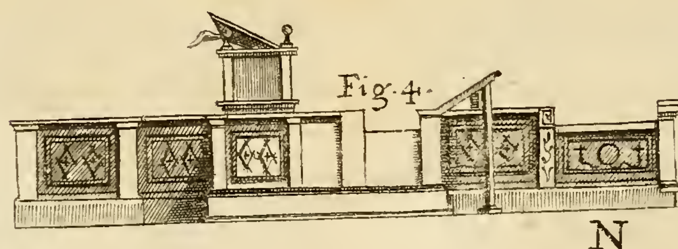
i. Ubi antiquitùs Ancillæ Dei, sive sacratæ Virgines constitêre, tabulas septi separatas habentes, cujus rei meminit

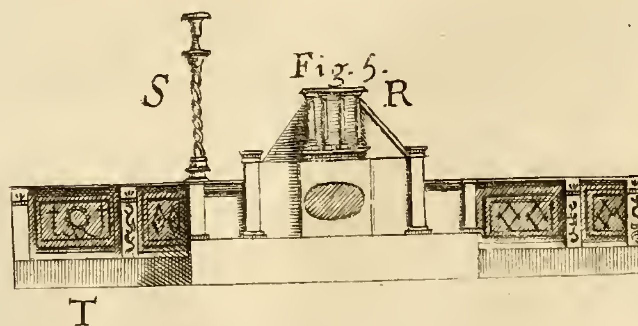
Orthographia Chori Ecclesiæ S. Clementis **TAB. XII.**

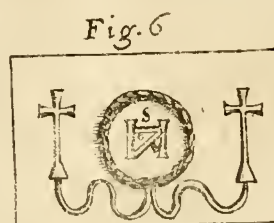

minit S. Ambrosius *Ad Virg. lapsam* cap. 6. *Nonnè* (ait) *vel illum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ Matronæ, & nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, quarè sanctioris & dignioris &c.*

l. Demonstrat lineam, quæ à septem Cereostatis in pavimento positis formabatur, ab Austro in septentrionem, statim atque canebatur *Kyrie Eleison, Christe Eleison.*

m. Lineam aliam ostendit, à septemCereostatis similibus descriptam, priori ad rectos angulos incumbentem, ita ut hæ lineæ se invicem decussantes, Crucis figuram imitarentur. Accendebantur postrema hæc luminaria, ex Oriente in Occidentem disposita, post recitatam collectionem.

Ut autem omnia, quoad fieri possit, magis perspicuè intelligantur, exhibeo Orthographiam Chori, uti in Tab. XII. Fig. 1. Hìc animadvertendum est, Figurarum Incisorem illarum pervertisse ordinem, quas si Lector juxtà proprium situm concipere velit, oportet ut paginam impressam, versâ illius facie ad lumen, à tergo aspiciat.

A. Est Altare majus sub Ciborio quatuor columnis suffulto. Utor autem hac voce Ciborii tanquam expressivâ, quæ licèt multas significationes obtineat, ut videre est passim apud Lexicographos; attamen in libro Pontificali tam in Magni Gregorii, quàm in aliorum Pontificum vitis, ad tegumen altaris significandum fuit adhibita: sic enim in ipsius Gregorii vitâ Bibliothecarius ait: *Hic fecit Ciborium B. Petro Apostolo cum columnis suis quatuor ex argento puro.*

B. Est locus sub altari, in quo Sanctorum corpora sunt recondita. Parvula anteriùs fenestra prominet, intus verò eleganti concameratione cellula est excitata, in qua lampades, & lumina accendi solent in honorem Sanctorum ibi quiescentium. Ab aliquibus Scriptoribus locus iste Confessio denominatur, ut inter alios ostendit necessitudine mihi valdè conjunctus Illustriss. & Reveren. D. Angelus de Nuce, olim Archiepiscopus Rossanensis, in suis eruditissimis Notis ad Chronicon Casinense sub nu. 853. Nec omittendum, aliquando nomine Confessionis intelligi locum, in quo Sacerdos consistit ante Missæ introitum, ut notat Bellet. *De divin. off.* cap. 33. qui ait: *Est locus in templo, ubi Sacerdos priusquàm cantet Missam, confessionem pronunciat.* Hanc opinionem sequitur Goldastus in Notis ad c. 9. lib. 1. *Alemannicarum rerum.* Nec incongruè à Sacerdotis confessione Conditorium hoc Sanctorum corporum, sub altari situm, nomen desumpsit. In illis enim Ecclesiis, ubi tale Conditorium constructum est, locus, in quo Sacerdos recitat confessionem, cellulæ eidem imminet, quam propterea Confessionem appellârunt.

C. Septum marmoreum, quod Presbyterium claudit.

D. Lapideæ tres fenestræ, retis ad instar perforatæ, quæ Transennæ dicebantur: unde illarum observatione ingens controversia circa vocem *Transennæ* inter eruditos jam excitata, omninò posse solvi mihi videtur. Nam Vossius in suo *Etymologico* in hac eadem voce sic inquit: *Transenna quid sit, etiam inter eruditissimos homines disputatio est, quod nemo negarit, qui legerit Turbenum lib. 5. cap. 9. Budæum*

dæum lib. 4. *c.* 19. *Lambinum ad Bacch. act.* 4. *ſce.* 6. *& alios, qui poſt illos ſcripſerunt. In eo diſſenſu dicam quid ego maximè probem. Tranſenna eſt opus* cancellatum, *ſive* reticulatum, *atque ut Græci vocant,* δικτυωτὸν, *atque appellatio ex eo, vel quia* aſpectus tranſeat, contra quàm ſit *in corpore ſolido: vel quia* perticæ, unde Tranſenna fit, ſe mutuò tranſeant, *ut quæ lignis conſtet tranſverſis: unde Varro in lib.* 3. *de RR. cap.* 5. *ubi de turdis loquitur, requirit* perticâs inclinatas ex humo ad parietem, & in iis tranſverſas gradatim modicis intervallis perticas annexas ad ſpeciem cancellorum ſcenicorum, & theatri. *Nimis laxè Nonius* Tranſennam *interpretatur* feneſtram: *neque enim* quælibet feneſtra *ſic dicitur, ſed ubi* ſpatium feneſtræ implent cancelli, *hoc eſt, quum* feneſtra, *vel* janua *eſt* reticulata. *Unde* θυρὶς δεδικτυωμένη *vocatur* τοῖς ἑβδομήκοντα. 3. Reg., aliis εἶδος διάτρητον, Polybio θύρα διαφανὴς, *quo modo &* perlucentem Tranſennam *dixit Paulinus in epiſt.* 12. *ad Severum. In Gloſſis legas: Tranſenna,* κιγκλὶς, *at* κιγκλὶς *idem ac* κίγκελλοι, *ut ex octavo Pollucis, & Ariſtophanis Scholiaſte conſtat. Quarè ex his colligimus,* Tranſennam, *ſive* Tranſenam *dici, ſive* aſpectûs *ratio habeatur, ſive* perticarum tranſverſarum, *ut diximus. At omninò Becmanus duriùs, qui ait conflari ex* trans *&* Senna, *hoc autem eſſe ex* אֶשְׁנָב, *hoc eſt* tranſenna, *uti hoc à* שְׁנָב. Tranſennam *propriè, ut dixi, notare* opus cancellatum, ſive reticulatum, indicat locus Ciceronis lib. 1. de Oratore, quem & Nonius adduxit. Huc uſque de hac voce *Tranſenna* eruditiſſimus Voſſius diſſeruit.

Hæc Auctorum diſcrepantia componi facilè poteſt ſolâ inſpectione eccleſiaſticæ hujus Tranſennæ. Illi enim apprimè convenit nomen operis cancellati, ſive reticulati, cùm per cancellos ſe decuſſantes retis in morem contexta videatur. A tranſitu luminis, nec non aſpectûs per ea foramina, Tranſennæ etymon colligi potuit. Feneſtræ nomenclatura non ineptè illi attribuitur, cùm reverà vices obeat feneſtræ, tum in admittenda luce, tum in proſpectu ad exteriora promovendo. Uno verbo, adjuncta omnia complectitur, quæ ab Auctoribus in opinionum ſuarum varietate recenſebantur. Illius exemplar ab antiquis fuiſſe deſumptum arguere non eſt difficile, cum plura, ut ſupra innuimus, priſci fideles deſumpſerint ab ethnicorum ædificiis, quippè quæ obvia illis, & permixta erant. Exiſtimo igitur antiquos Romanos ligneis ſeptis triclinia clauſiſſe, ideoque ad illorum formam, ubi ſacra miniſtrabantur, fideles tranſennâ claudere voluiſſe. Adhuc hodie ritus illius umbram videre eſt in aulis EE. DD. Cardinalium, ubi Abaci ſub umbraculis poſiti, ligneis cancellis obvallati conſpiciuntur.

E. Septum marmoreum Senatorium claudens.

F. Septum marmoreum claudens Matronæum.

G. Gradus, & tranſitus ad Senatorium, & Matronæum.

H. Orbiculus, in quo Monogramma eſt expreſſum, ut in Fig. 6. ampliori formâ demonſtratur, de quo ſupra cap. 1. diſſeruimus.

In ſecunda Figura ejuſdem Tabulæ eſt ſeptum marmoreum ad dexteram partem ingredientium Baſilicam, in quo litera

I. Ambo-

I. Ambonem ad Boream pro sacris lectionibus recitandis indicat.

L. Legile marmoreum sacros Codices sustinens, quos Lector legit, conversâ semper facie ad altare, nullo Orientis, sive Occidentis habito discrimine.

M. Legile marmoreum in primo ambonis ingressu, ad quod Cantor versâ ad Orientem facie Graduale, sive Responsorium, aut Alleluja decantat, ut tradit Duran. *lib.* 4. *cap.* 20. *num.* 8. Liceat hîc ad hanc vocem *Graduale* orationem parùm inflectere, & illius vocabuli significationem ex antiquis Ritualibus attingere. Honorius Augustodunensis in lib. 1. *De antiquo ritu Missarum* cap. 96. nuperrimæ editionis apud Bibliothecam Patrum, *Graduale* (inquit) *à gradibus dicitur, quia in gradibus canitur. Hoc etiam* Responsorium *vocatur, quia Choro cantante, ab uno versus respondetur, & illo versum cantante, à Choro respondetur &c.* & infra addit: *Graduale ideò cantamus, quia de virtute in virtutem gradatim ire debemus.* Amalarius etiam in Prologo *De ordine Antiphonarii* circa finem, de *Graduali* ait. *Notandum est, volumen quod nos vocamus Antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos. Quod dicimus Gradale, illi vocant Cantatorium: quia adhuc juxtà morem antiquum apud illos in aliquibus Ecclesiis in uno volumine continetur. Sequentem partem dividunt in duobus nominibus: Pars, quæ continet Responsorios, vocatur Responsoriale: & pars, quæ continet Antiphonas, vocatur Antiphonarius.* Utrasque partes sub titulo, *Responsorialia, & Antiphonaria Romanæ Ecclesiæ*, à S. Gregorio Magno disposita, hîc Romæ typis mandavit in præsenti anno MDCLXXXVI. dum hæc scribebamus, sacrorum, & antiquorum Rituum studiosissimus, Joseph Maria Thomasius, & eruditis Notis illustravit. Quis autem Gradalis, sive Gradualis fuerit Auctor, Du Cange diligenter inquirit, qui in ea sententia est, ut à Cœlestino I. hujus nominis Pontifice institutum fuisse arbitretur; & hanc lucem asserit se deduxisse ex Cod. MM. SS. Anastasii, qui in ejusdem Pontificis vitâ ait: *Constituit* Graduale *post Officium ad Missas cantari.* Quod scripsit Bibliothecarius, Sigibertus in suo Chronico ad ann. 426. & alii confirmant. Radulphus verò Decanus Tungrensis *De Canonum observantia* propos. 23. docet, hunc ritum recitandi Graduale defluxisse ex Sancto Ambrosio.

Animadvertendum hîc est, Legile istud ad Orientem, haberi in iis tantùm Ecclesiis, in quibus Lector, stans in superiori ambonis gradu, terga vertit ad Orientem; nam si ad altare conversus, unà pariter Orientem aspiceret, in eodem loco Cantor consisteret ad Graduale cantandum.

Figura 4. idem Septum marmoreum exhibet, sicut in externa parte dextrorsum conspicitur. In orbiculo super literam N. visitur Monogramma, de quo superiùs, anaglyphicè insculptum, & extuberans, quemadmodum reliqui ornatus ejusmodi cælaturâ extantès.

Respondet à sinistro Ecclesiæ latere pars altera ejusdem Septi, cujus exterior prospectus Figurâ 5., internus verò Figurâ 3. adumbratur. Lit. H. denotat ascensum ex parte altaris. I. descensum versùs Ecclesiæ januam. Hîc rei

rei opportunitas poſcit, ut antequam ulteriùs progrediamur, duplicem graduum ordinem amboni appoſitum fuiſſe demonſtremus, ita ut unâ ex parte pateret aſcenſus, ex aliâ verò deſcenſus. Indicatur mos iſte antiquus ab Hittorpio in Ordine Romano I., ſic enim ritus in Evangelii lectione ab ipſo deſcribitur. *Deinde Diaconus oſculans pedes Pontificis, petitaque benedictione, venit ante Altare, & oſculans Evangelium, levat in manus ſuas Codicem, in quo lecturus eſt, & partem ejus in dextero humero ponens vadit ad ambonem; & procedunt ante ipſum duo Subdiaconi cum duobus thuribulis, ſive uno, levantes Thymiamaterium de manu Subdiaconi ſequentis, mittentes incenſum, & duo Acolyti portantes duo Cereoſtata venientes ante ambonem dividuntur à ſe, & tranſeunt Subdiaconi, & Diaconus cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte aſcendentes, & ex altera parte ſtatim deſcendentes, redeunt ſtare ante gradum deſcenſionis ambonis. Ille autem abſque Thymiamaterio vertens ſe ad Diaconum, porrigit ei brachium ſuum ſiniſtrum, in quo ponit Evangelium, ut manu Subdiaconi aperiatur ei locus, in quo ſignum lectionis poſitum fuerit; inventoque loco lectionis, aſcendit in ambonem in ſuperiorem gradum, & dicit Dominus vobiſcum &c.* Notanda ſunt verba *in ſuperiorem gradum*, quem nemo aſcendebat niſi Diaconus, ut innuit idem Ordo Romanus alio loco, videlicet: *Subdiaconus, qui lecturus eſt, mox ut viderit poſt Pontificem Presbyteros reſidentes, aſcendit in ambonem, ut legat: non tamen in ſuperiorem gradum, quem ſolus ſolet aſcendere qui Evangelium lecturus eſt.* Marmoreum iſtum gradum omnibus in ambonibus obſervavi ſeparatum ab aliis, eſtque in Periboli, ſive Pulpiti aſcenſu.

Pariter hîc verba illa, in eodem Ordine ſic expreſſa, perpendi poſſunt: *Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte aſcendentes, & ex altera parte ſtatim deſcendentes, redeunt ſtare ante gradus deſcenſionis ambonis.* Audiendus eſt Durandus, qui lib.4. cap. 14. nu. 10. ſic ait: *In Eccleſia Romana, & in quibuſdam aliis, Subdiaconus per unam viam, & Diaconus per aliam in pulpitum aſcendit.* Quæ autem fuerint iſtæ viæ, non exprimitur. Puto igitur Diaconum per gradus, nempè per I. januam Eccleſiæ, & Subdiaconum per illos, videlicèt per H. altare reſpicientes aſcendiſſe: econtra in deſcenſu obſervabatur; nam per illos gradus, per quos Subdiaconus aſcenderat, Diaconus deſcendebat, eò quia brevior reditus erat ad altare; quarè verba illa *Subdiaconi redeunt ſtare ante gradus deſcenſionis*, ſic intelligenda exiſtimo, quod Subdiaconi ſiſtebant ante gradus deſcenſionis Diaconi, nempe in H. Sed unde cœpimus, redeamus.

P. Columna marmorea pro Cereo Paſchali.

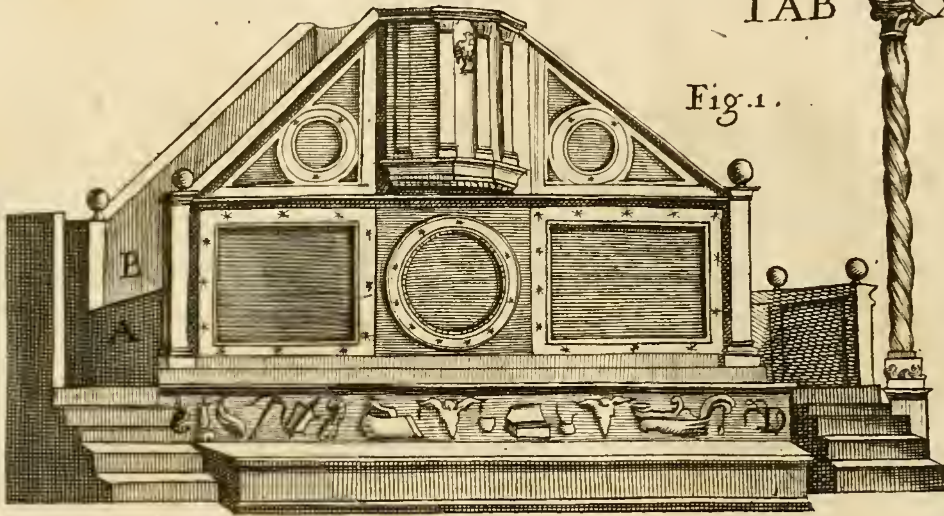
Q. Ambo marmoreus, in quo Diaconus legit Evangelium versâ facie ad Aquilonem.

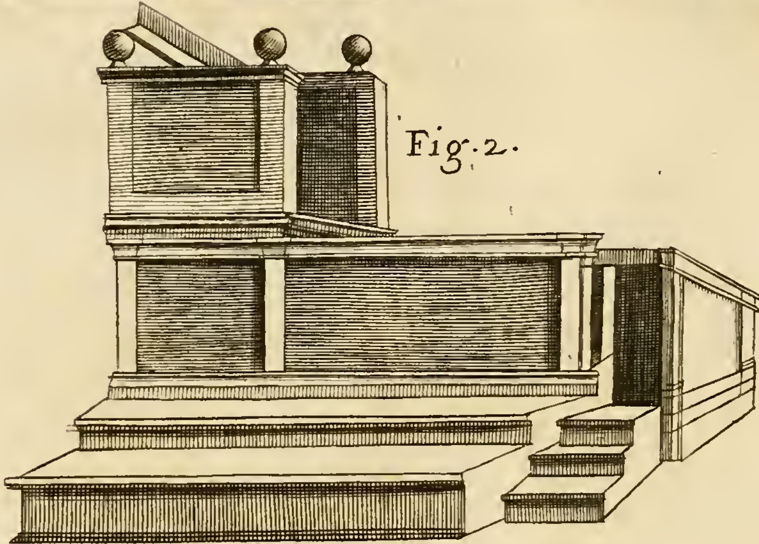
Figura 5. Septi marmorei, in præfata Fig. 3. expreſſi, faciem exteriorem demonſtrat, ubi lit. R. indicat aliam ambonis faciem, in qua Lector ad Auſtrum ſe convertit.

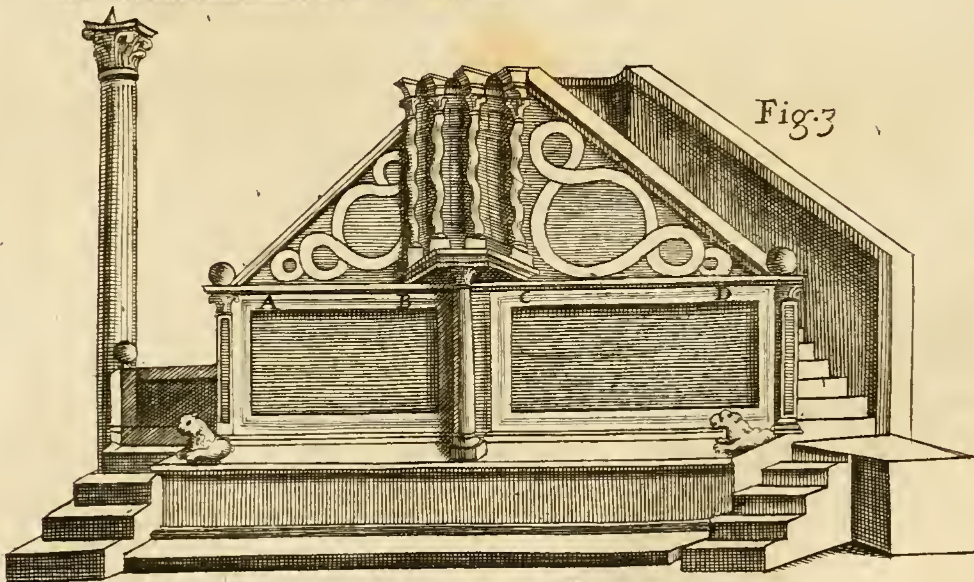
S. Eſt item columna pro Cereo Paſchali.

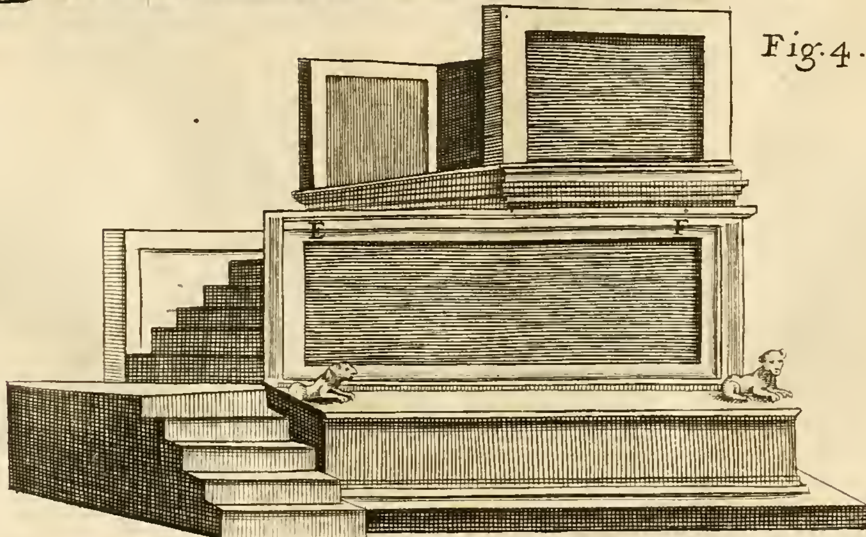
T. Alius

TAB XIII

T. Alius orbiculus, in quo itidem expressum est supramemoratum Monogramma, quod in Fig. 6. ostenditur.

In isto Septo marmoreo peculiari observatione dignus est duplex ambo, cùm alibi unicus reperiatur. In aliis enim Ecclesiis hemicycli formam repræsentat: hîc verò ex utrâque graduum parte dimidius prominet circulus, peribolo septus, hoc est, duplex ambo. Hinc fit, ut judicem hanc Basilicam esse antiquiorem aliis pluribus, cùm illa duplicis ambonis structura ritum denotet vetustissimum, quo Diaconus Evangelium lecturus modò ad Aquilonem, modò ad Austrum convertebatur, ut Romanus Ordo declarat. *Ipse verò Diaconus stat versus ad Meridiem, ad quam partem viri solent confluere, aliàs autem ad Septentrionem.*

Aperta igitur verba videntur, quæ dicunt, Diaconum aliquando legisse Evangelium versâ facie ad Austrum, quandoque ad Aquilonem, & sic intelligenda esse censeo. Si Ecclesia virorum numero adeò referta erat, ut ipsi non solùm Navim ad Austrum positam, sed etiam medianam replerent; tunc Diaconus se ad Aquilonem vertebat, & è conspectu feminarum insimul, & virorum, qui media in Navi versabantur, Evangelium legebat: si verò pauciores viri fuissent, & Navis ad Meridiem sita omnes caperet; tunc Diaconus in ambone ad Austrum posito, ac in eandem plagam versâ facie, Evangelium recitabat: quem ritum ad utramque partem se vertendi in sæculo octavo, & sequentibus non ubique fuisse observatum comperio, ut ex Albino Flacco, sive Alcuino, qui floruit circà finem ejusdem sæculi, Bedæque discipulus, ac Caroli Magni Præceptor fuit, in libro *De Divinis officiis* cap. *de celebrat. Missæ*: ac ex Jvone Carnotensi, qui vixit circa finem XI. sæculi, in sermone *De Convenientia veteris, & novi sacrificii*. Et cùm ambo isti Auctores degerent in Galliis, de Ecclesiasticis Ritibus, qui tunc in eisdem Regnis observabantur, scripsisse autumo.

Insuper ex Micrologo Jvoni synchrono *De Eccles. observat.* cap. 9., ex Honorio Augustodunense, qui floruit in sæculo XII., in sua *Gemma Animæ* cap. 16. sive in tractatu *De antiquo ritu Missarum* lib. 1. cap. 22. & ex Durando qui vixit in sæculo XIII. *in Rationale divini off.* lib. 4. cap. 24. n. 21. Ritus iste antiquitùs, ut diximus, promiscuus erat, prout se offerebat occasio; postmodum verò certus factus est, ut legentis facies Aquilonem tantùm respiceret, ut ex ipsorum ambonum situatione, qui adhuc hic in Urbe superstites sunt, facillimè colligi valet.

Huc usque de ambonibus dicta, erudire eos poterunt, quibus veterum Ecclesiarum singulas partes addiscere statutum est. Attamen, ut ulteriùs indulgeam legentium humanitati, & facultati imaginatrici latiùs consulam, plura eorundem exemplaria proponam, ex prototypis Romæ adhuc stantibus diligenter excerpta. Sequentis itaque Tabulæ XIII. Fig. 2. orthographiam exhibet ambonis, ad Epistolam legendam constructi, in Basilica S. Laurentii in Agro Verano adhuc conspicui. Alterum etiam exprimit Fig. 1. sicuti hodieque visitur, in quo Evangelium recitari consueverat. Amboni adstat columna marmorea, Paschalis Cerei fulcimentum. Gradus columnæ pro-

proximi ascensui patent; oppositi verò A.& B. descensui addicti erant, antequam marmoreo lapide A. interposito(recenter id contigit post abolitum ambonis usum, & post gradus ad aream Ecclesiæ amplificandam sublatos) via descendentibus obstrueretur. Animadvertendum est, hic quoquè Incisorem pervertisse Figurarum ordinem, nam eà quæ ad dexteram sunt, posuit ad sinistram, & gradus C. hodie non extant. In inferiori Zophoro, lit. C. D. indicato, vides ornatus plurimos ad Ethnicorum sacrificia spectantes, ut sub initium Operis observavimus, ubi diximus tam Imperatores, quàm Pontifices, in Basilicarum constructionibus usos fuisse marmoribus ab Ethnicorum ędificiis desumptis.

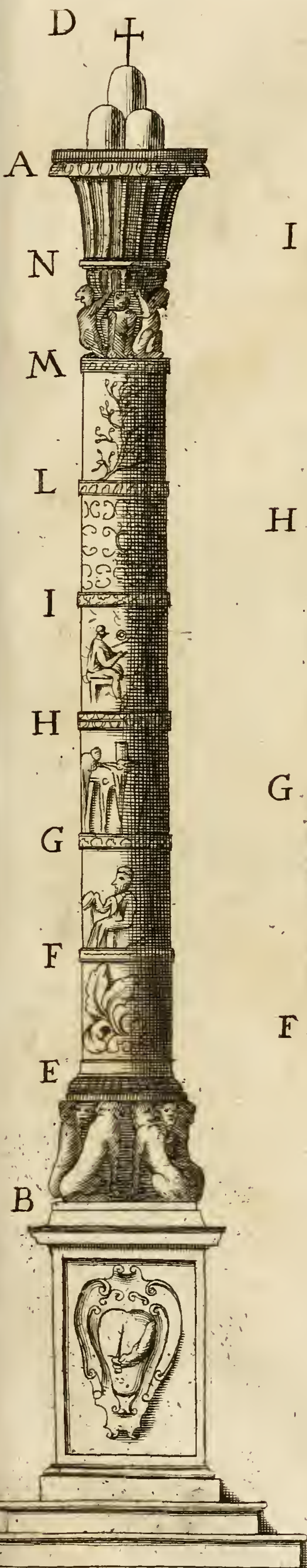
Præfatis ambonibus duos jam indicatos addo, in Ecclesia S. Pancratii adhuc extantes, ut in Fig. 3. & 4. qui non ob solam structuræ elegantiam spectabiles sunt; verùm etiam quia in ambone Evangelii (ut in Fig. 3. ubi sunt A.B.C.D.) legitur tempus ipsius constructionis, ex quo deducitur argumentum, ad eam usque ætatem usum ambonis in Evangelii lectione durasse; sed in oblivionem transiisse credo, cùm Apostolica Sedes Avenionem translata fuit. Ea, quæ leguntur antiquo rudi charactere, & abbreviatè, ac barbarè insculpta, hæc sunt.

IN NOIE DNI ANNO DNICE INCARNATIONIS MCCXLVIIII. SETO PONTIFICATVS DÑI INNOCENTII I I I. INDICT. SEPTIMA MENSE IANVARII DIE XV. DETVB PANCRATI CELESTIS GRATIA DONI HOC OPVS ABBI FIERI QVI FECIT HVGONIS.

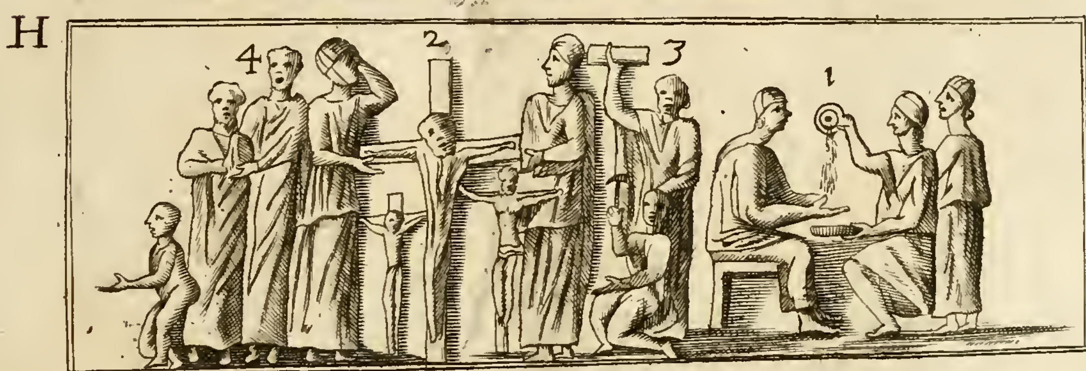
In quibus fidelissimè expressis vocibus eæ notandæ sunt, SETO pro SEXTO, DETVB, pro DETVR, ABBI pro ABBATIS, ex quibus quàm gravis esset temporis barbaries facilè arguitur. In eadem Ecclesia degebant Monachi Sancti Benedicti, à Magno Gregorio Pontifice suffecti in locum Presbyterorum sæcularium, qui curam Ecclesiæ negligebant, ut deducitur ex Epist. 18. lib. 3. ejusdem S. Gregorii ad Maurum Abatem S. Pancratii. In altero verò ambone (ut denotat Fig. 4.) in Zophoro ubi literæ E. F. musivis characteribus infrascripta tantùm leguntur, cùm reliqua temporis injuria obliteraverit.

HIC LAVS DIVINA LECTOR CANITVR .... LEGIT ADTENDAT AD QVID SACRA LECTIO TENDAT AD CVLMEN .... HIT OMNES VOCE.....

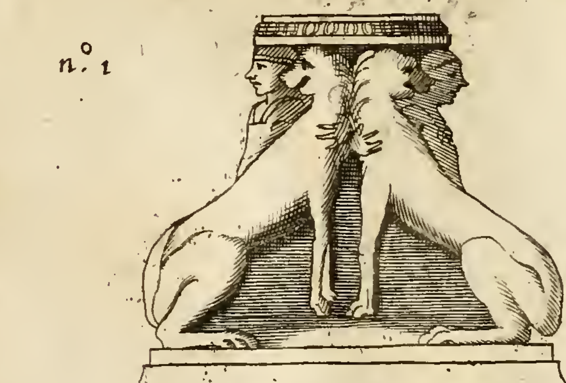
In superioribus Tabulis quasdam columnas marmoreas indicavimus, quæ in Ecclesiis ad sustinendum Cereum Paschalem collocabantur; propterea silentio obvolvenda non est ea, quæ pro eodem usu olim in Basilica S. Pauli viâ Ostiensi fixa erat, nunc verò visitur extra Ecclesiam, in formam pyramidis erecta, eique tres monticuli impositi sunt, quorum è summitate Crux eminet. Hujus columnæ cum anaglyphicis figuris, aliisque ornamentis, ut ad præsens se habet, exemplar sub oculis ponitur in Tab. XIV. ubi A. B. denotant ipsam columnam. B. C. recentem stylobatam. A.D. monticulos cum Cruce, ad ornatum superimpositos. Tota altitudo, secundùm aspectum, est palmorum 36. In stylobatæ facie, quæ viam publicam respicit, incisum est Ecclesiæ, sive annexi Monasterii (quod Monachi Casinenses incolunt) Stemma, vide-

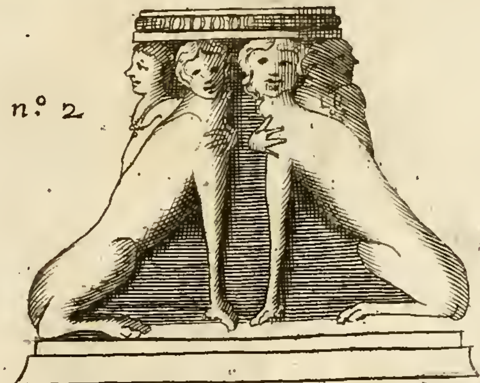

D
A
N
M
L
I
H
G
F
E
B

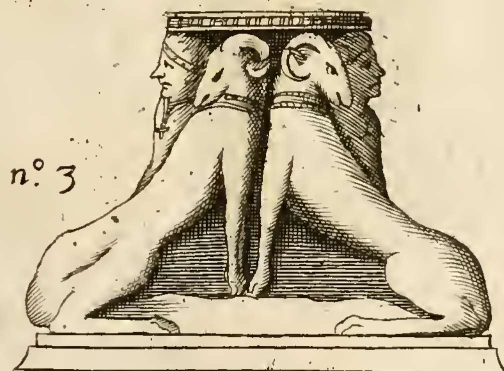

I
4
2
4
1
3
3

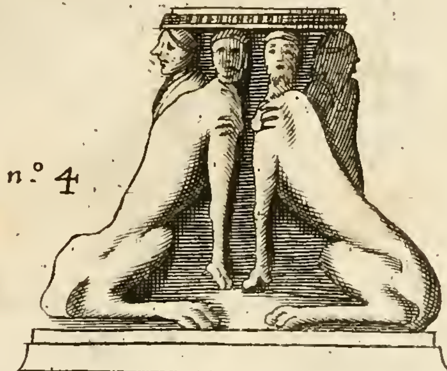

H
4
2
3
1

G
3
4
1
F
2

n.° 1

n.° 2

n.° 3

n.° 4

videlicet Brachium ensem nudatum tenens, quæ pro S.Pauli symbolo accipimus. In opposita autem facie Stemma Casinensis Congregationis conspicitur, nempe tres monticuli cum Cruce Archiepiscopali, ac voce PAX. In facie, quæ Urbem respicit, hæc leguntur.

HANC SACRIS VETERES
FACIBVS STATVERE
COLVMNAM,
QVAM CASINENSES
RESTITVERE
CRVCI.

In opposita verò hæc:

OLIM IGNES NVNC
CLARA DEI VEXILLA,
TRIVMPHVM
DEVICTÆ MORTIS,
SYMBOLA PACIS
HABET.

Super stylobatam est columna, cujus prima, quæ occurit pars, est basis B. E. anaglyphicis profanis figuris insculpta. Hujus quatuor aspectus exhibeo, ut eos meliùs recognoscas, sub num. 1. 2. 3. & 4. Ad angulos videre est virum stantem, seu quendam Genium, Sphinges, aliaque animalia amplectentem, ut ex iisdem figuris liquet. In ipsius basis astragalo antiquis characteribus incisa leguntur hæc:

ARBOR POMA FERT, ARBORE COLVMINA GESTO.
PORTO LIBAMINA, NVNCIO GAVDIA, SED DIE FESTO.
SVRREXIT CHRISTVS, NAM TALIA MVNERA PRESTO.

Hi versus alludere videntur ad diem Sabbati Sancti, in quo Cereus accenditur, quarè allusionem sic explico: *Arbor poma fert*, scilicet Crux fert Christum crucifixum. *Columina gesto*, Cruce salutem affero. *Porto libamina*, Innocentiæ munera. *Nuncio gaudia*, Alleluja. *Sed die festo*, in die Paschatis.

Surrexit Christus, nam talia munera præsto.

Ideſt: hæc sunt munera, quæ in hac die Fidelibus elargior.

In infimâ parte columnæ, seu regulâ, nonnulla etiam incisa sunt, aliquâ sui parte corrosa, ideòque lectu difficillima. Ut licuit tamen ea transcripsi, & hæc sunt.

O QVI TRANSITIS VITAM ROGO POSCITE CELSI.
OTHONVS FIERI MONACHVS ME IVSSIT OLIM PIVS.

In astragalo, literâ G. denotato, minutis characteribus hujus columnę Artificum nomina expressa sunt, nempe:

EGO NICOLAVS DE ANGELO CVM PETRO PASSALLETIO HOC OPVS COMPLEVI.

E. F. Secunda columnæ pars est, frondentibus arborum ramis ornata. Tertia F. G. quædam Dominicæ Passionis mysteria refert, nempe sub num. 1. cùm Christus Dominus noster ad Annam ductus fuit, qui eum interrogavit, teste Evangelistâ Joanne. Sub num. 2. Malchum exprimit in terram lapsum, cui Petrus auriculam scidit. Sub num. 3. Caipham Pontificem sedentem. Sub num. 4. Christum à Judæis, & militibus illusum, qui eum per ludibrium salutantes dicebant: *Ave Rex Judæorum.*

G. H. Alia ejusdem Passionis mysteria denotant: etenim sub num. 1. Pilatus manus lavat. Sub num. 2. Christus cum latronibus è Cruce pendet. Sub num. 3. Vir quidam titulum Cruci apponendum attollit, alius verò malleum tenet. Demùm sub nu. 4. adsunt

adſunt illi, qui Chriſti Domini crucifixionem ſpectaverant, & revertebantur percutientes pectora ſua.

H. I. Alia ſimilia myſteria repræſentant, nempe num. 1. Reſurrectionem Chriſti Domini: nam in Icone ſarcophagum vides, in cujus medio minutis characteribus compendiariò ſcriptum eſt, *Sepulchrum*. Stat ſupra ſarcophagum Chriſtus Albâ indutus, dexterâ coronam, ſiniſtrâ Crucem gerens, quibus indicatur Triumphus, quem reſurgendo de humani generis hoſte,& de ipſa morte retulit. Num.2. Chriſti Aſcenſionem exhibet; ibi enim ſunt quatuor Angeli, qui eum in Cælum è terra evolantem efferre videntur. Num. 4. oſtendit Animas, quas ſecum Chriſtus è Limbo in Cælum adduxit. Num. 3. Milites ſuprà, ac propè ſepulchrum dormientes.

I.L.& L.M. Duæ aliæ partes columnæ ſunt, ramis ac frondibus circumſeptæ. M. N. Hypotrachelium eſt, nonnullis figuris conſpicuum. N. A. ipſum columnæ capitulum, elegantibus canaliculis, & aſtragalis exornatum.

CAPUT III.

De nonnullis antiquis ornamentis, ſive Hieroglyphicis, Eccleſiarum Januis apponi ſolitis.

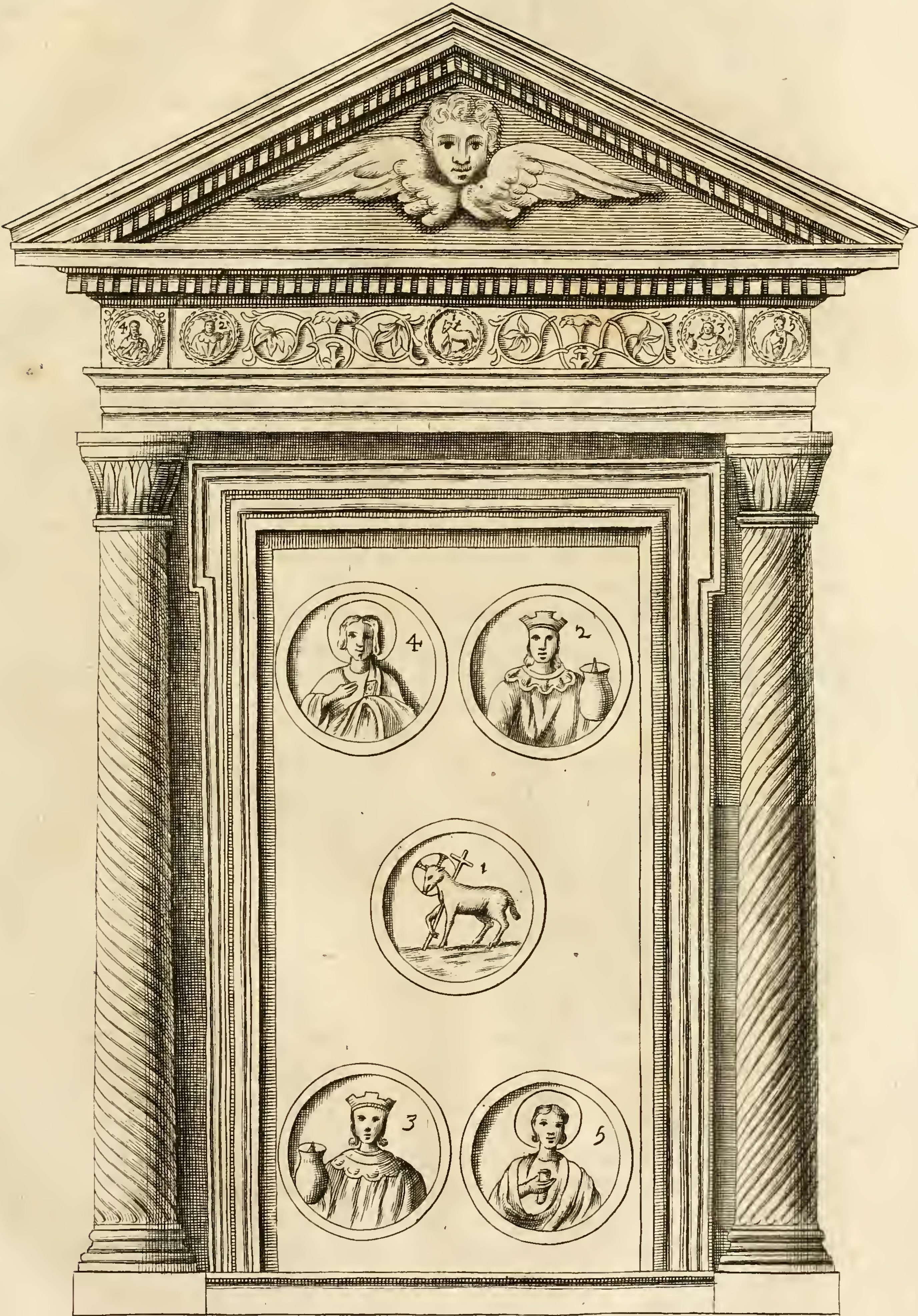
EGimus ſupra Cap. II. de ornatibus intra Eccleſias ad Sacra peragenda ſpectantibus; reſtat modò de ornamentis, ſive hieroglyphicis in earundem Eccleſiarum januis apponi ſolitis, aliquid differere; cùm nonnullæ ſacræ januæ, quæ adhuc ex antiquis ſuperſunt, leonibus, ſtatuis, aliiſque animalium figuris inſignitæ conſpiciantur. Nolo hîc in januæ vocis etymologiâ explicandâ immorari, cùm aliquibus ab hinc annis luculentum Tractatum ediderit eruditiſſimus vir Gaſpar Sagittarius, ſub titulo *De Januis veterum*, ac in primo ejus capite vocis iſtius etymon retulerit, multaque alia ad januas ſpectantia fusè enucleaverit. Nihilominùs cùm in illo nonnulla adhuc deſiderentur, præſertim ad Eccleſiaſticam hiſtoriam ſpectantia, ideò de iis hîc aliqua tradere congruum duximus, ut ſecundùm noſtri Operis inſtitutum, Eccleſiæ, maximè veteris, ſacræ renoventur memoriæ.

Ex hujus inclytæ Urbis Eccleſiarum januis, tres inter alias obſervatione dignas exiſtimavimus. Prima eſt janua Eccleſiæ S. Pudentianæ, cujus exemplar habes in Tab. XV. Hæc ex Pario marmore non ſolùm ob elegantem ſtructuram, cum Corinthiâ ratione ſimilitudinem habentem, verùm etiam ob faciem Cherubim, quam in faſtigii tympano habet anaglyphicè ſculptam, & ob alias figuras, quibus affabrè cælata eſt, oculos in ſe rapit. Hæc tamen omnia recentioris ſtructuræ eſſe judico: antiquæ ſunt Zophorus, & Epiſtylium, quod columnis imminet. Ipſæ columnæ ſunt ſtriatæ in formam ſpiræ, ſeu cochleæ: capitula ſunt foliis tenuiſſimis Corinthii ordinis ornata, ſicut Epiſtylium, in quo leguntur hæc carmina.

AD REQVIEM VITÆ CVPIS O TV QQ. VENIRE.
EN PATET INGRESSVS FVERIS SI RITE REVERSVS.
ADVOCAT IPSE QVIDEM VIA DVX ET JANITOR IDEM.
GAVDIA PROMITTENS, ET CRIMINA QVÆQVE REMITTENS.

Zophorus etiam variis truncis, foliiſque itidem anaglyphicè cælatus eſt,

eiſque

4
2
1
3
5

eiſque interpoſiti ſunt quinque circuli, ſive orbes, veluti tot numiſmata, in quorum ſingulis cùm imago quædam promineat, earundem deſcriptionem aggrediar. Ut verò meliùs oculis, & mente concipi poſſint, eas grandiori formâ, quàm in Zophori exemplari expreſſæ ſunt, in medianâ ipſius januæ areâ ſubſignatis numeris reportavimus.

Circulus igitur, qui in Epiſtylii medio locatur n. 1., continet Agnum, qui geſtat diadema cruce diſtinctum, & dexterum pedem elevat, quo crucem ſuſtinet. Hoc hieroglyphicum ſatis omnibus notum eſt, cùm priſci Fideles per Agnum cruce inſignitum, Chriſtum Dominum cruci affixum exprimere conſueverint. In hujus Emblematis peripheriâ, ſeu faſciâ Agnum circumambiente, ſequentes verſus inciſi ſunt, ſinguli, ut vides, cruce notati.

✠ HIC AGNVS MVNDVM RESTAVRAT SANGVINE LAPSVM.

✠ MORTVVS ET VIVVS IDEM SVM PASTOR ET AGNVS.

Secundus circulus, Agno dexterior, & n. 2. notatus, Virginis imaginem præfert, pretioſis veſtibus indutæ, ac turritam in capite coronam habentis; ſignum (ni fallor) fortitudinis, quâ enituit, dum mundi delicias, Dæmonis aſtus, & carnis illicia, ſtimuloſque ſubêgit, quà jejuniis, cæteriſque pœnitentiæ rigidioribus armis, quà perpetuâ, maximâque curâ illibatam virginitatem ſervandi, ut indicat accenſa lampas, quam ſiniſtrâ tenet: figurat enim hanc eſſe unam ex illis quinque Virginibus prudentibus, quæ accenſis lampadibus exierunt obviam Sponſo, ut in Evang. Matth. cap. 15. Notanda hîc eſt forma lampadis, ſeu vaſis lampadem continentis, quod fortaſſe antiquitùs omnibus commune erat, cùm ejuſdem ſilimitudinis aliud expreſſum ſit in muſivo opere in facie Eccleſiæ S. Mariæ Tranſtyberim, ubi decem illæ Virgines, quinque fatuæ, & quinque prudentes, quæ in prædicto Evangelio deſcribuntur, expreſſæ ſunt. Vult Macrus in ſuo Hierolexico ſimile vas Cantharum denominari, de quo vide eundem in voce *Cantharus*. In peripheriâ hujus heroglyphici ſequentia carmina habentur.

✠ VIRGO PVDENQTIANA CORAM STAT LAMPADE PLENA.

✠ PROTEGE PRECLARA NOS VIRGO PVDENQTIANA.

Notandum etiam eſt, pretioſas veſtes illas non ad libitum ſculptoris cælatas fuiſſe, ſed ad denotandam Virginis nobilitatem, cùm Senatorii generis eſſet, utpotè filia Pudentis, cujus ædes in hanc Eccleſiam ceſsêre.

Ad Agni ſiniſtram eſt alter circulus, n. 3. indicatus, ubi alia ſimilis præcedenti figura cernitur, dexterâ quoquè ardentem lampadem ſuſtinens. Hæc imago Praxedem ſororem ejuſdem Pudentianæ repræſentat, nam ambæ Sanctæ Virgines fuêre. In hujus circuli peripheriâ hæc leges.

✠ OCCVRRIT SPONSO PRAXEDIS LVMINE CLARO.

✠ NOS PIA PRAXEDIS PRECE SANCTAS CONFER AD EDIS.

In explicando hoc Emblemate diutiùs non hæremus, cum ea quæ diximus de S. Pudentiana, S. Praxedi ejus ſorori conveniant.

Redeamus igitur ad Agni dexteram, ubi orbicularis imago columnæ capitulo imminet, eamque in ordine ſub n. 4. ponimus. Hæc virum refert prætiosâ veſte decorum, & diademtum,

tum, qui veluti actu benedicat, elevat dexteram, velatamque sinistram habet, quâ librum occlusum sustinet. Quinam sit vir iste, versus in peripheria sculpti sat indicant.

✠ Hic Cunctis Vitæ Pastor Dat Dogmata Sanctæ.
✠ Sancte Precor Pastor Pro Nobis Esto Rogator.

Pastor autem fuit Presbyter; quam sacram dignitatem ipse benedicendi actus, ac liber, quem manu tenet, Codicem Evangeliorum repræsentans, demonstrant. Hic S. Praxedis Acta conscripsit, ac ejusdem Sanctæ corpus sepulturæ tradidit, ut docet Baronius ad ann. 164. n. 24.

Ultimò, scilicet num. 5. vir alter inspicitur, caput & ipse diademate ornatum habens, ac dexterâ complicatum volumen retinens: quis autem sit, epigraphe circa orbem ostendit.

✠ Almus Et Iste Docet Pudens Ad Sidera Cales.
✠ Te Rogo Sancte Pudens Nos Purga Crimina Trudens.

Vir iste Sanctus ex ordine Senatorio fuit, ut idem volumen innuit: licèt volumen non Senatoriæ solùm & Consularis, verùm etiam alterius dignitatis indicium sit. Vir sanè dignus, qui liberos tam admirandæ Sanctitatis haberet, cùm eos ipse vivum exemplar præcederet. Ejus tamen imaginem, utpotè Viri laici, in infimo loco positam arbitror.

Meritò igitur tota hæc Sanctissima familia in januæ Epystilio, illiusque Zophoro expressa fuit, cùm S. Pio hujus nominis primo Pontifici, propriam S. Pudens domum tradiderit, ut in sacrum, & publicum Fidelium usum converteret, & consecraret; immò à nonnullis piè creditur, primam hanc Ecclesiam in Urbe fuisse, ubi Fideles ad Sacras Synaxes peragendas congregarentur.

Quo autem tempore hæc Janua constructa fuerit, plurimâ licèt curâ, & diligentiâ usus fuerim, nullibi reperi. At conjectari si liceat, tam è characteribus, quàm ex Agni supra indicati figurâ, existimo redolere tempora VI. vel VII. sæculi, præsertim ex Can. 82. Conciliabuli Quini-sexti, sive Trullani, ubi ausu nimis improbo Pseudosynodus illa Romanam Ecclesiam corrigere præsumpsit, quæ legalem Agnum parieti appingere consueverat. Decrevit igitur, *nè Christus Dominus sub Agni forma depingeretur*: quarè Agnum istum expressum dicerem aut ante dictam Synodum, vel paullò post in dicti Canonis confutationem, de quo latè Lupus in Notis ad hoc Conciliabulum.

Scio tamen ab eruditis hîc objici posse, longè sæculum sextum, vel septimum excedere, & potiùs duodecimum redolere, argumento desumpto ex versibus, qui circa Iconum peripherias leguntur, & Leonini censentur; cùm eorum aliqui nihil ab illis differant, quorum inventor dicitur Leo quidam Poeta, coævus Ludovico, sive Philippo Augusto Regibus Franciæ, qui floruerunt sæculo XII. & XIII. ut scribit Stephanus Paschasius *lib. 7. disquisit. Francicarum cap.* 2. à Du Cange allatus. At hujusmodi carminum usum aliquem prædictis sæculis XII. & XIII. antiquiorem esse tradit Stiglianus *De Arte versificandi cap.* 14. primò Virgilianum illud adducens.

I nunc, & verbis virtutem illude superbis.

Dein-

TAB·XVI·

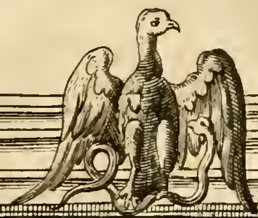

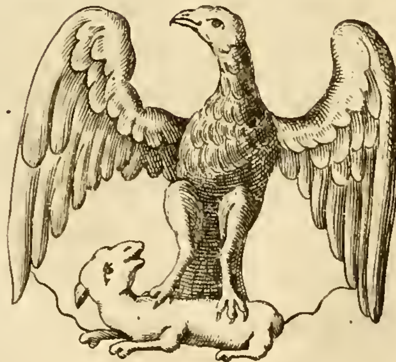
Fig.1.

Fig.2.

Fig.3.

pag.29.

Deinde aliud ex Ovidio.

Quot cœlum Stellas, tot habet tua Roma puellas.

Item alia duo Horatii in Arte Poetica.

Non satis est pulchra esse poemata, dulcia sunto;

Et quocunquè volent, animum auditoris agunto.

Quibus addimus ex ejusdem Ovidii Metamorph.

Colligit amentes, & adhuc terrore paventes

Phœbus equos.

Et ex Idyllio 11. Ausonii.

Vel tria potànti, vel ter tria multiplicanti.

Quarè non satis mihi probatur judicium illorum, qui ex hujusmodi carminum texturâ tempus arguunt; quovis quippe sæculo accidere potuit, ut reperirentur Poetæ, qui artem pangendi similes versus amarent. Verùm quid sit de istius Januæ antiquitate, suo quisque pro arbitratu dijudicet.

Animadvertendum tamen est, præfatam Jánuam locum, seu situm antiquum non retinere, cùm olim Henricus Cardinalis Cajetanus, ejusdem Ecclesiæ Titularis, hanc collabentem non solùm restauraverit, verùm etiam altiùs extulerit, dum ob assiduè supervenientem è monte proximo terram, obruta ferè jacebat: quarè amotâ terrâ, & novo fornice ad mediam Ecclesiæ altitudinem constructo, penè viæ anteriori coęquavit, reliquâ Ecclesiæ medietate sub novo fornice remanente: unde Januam è loco humiliori amovere, & altiori locare oportuit.

Ex ostensis notandum, quanta fuerit antiquorum Patrum religionis, ac pietatis in Populo excitandæ solicitudo, cùm non solùm voce, picturis, & musivis operibus, verùm etiam ad id assequendum sculpturis niterentur. Sed jam ad cæteras Januas accedamus.

Secunda igitur ex iis, quas peculiari animadversione dignas censemus, est janua Ecclesiæ S. Laurentii in Agro Verano, cujus exemplar pono in Tab. XVI. In infimis hujus oris, seu in postium extremitate conspicitur Leo, sub ipso poste jacens, sive inde prosiliens, eique veluti pro basi est. In medio Epistylii stat Aquila expansis alis, & ungue Serpentem tenens. Hæc animalia non ad simplicem ornatum, sed & ad aliquod symbolum demonstrandum profectò posita sunt: hoc autem quale sit indagemus. Audio statim afferri, Leones Familiæ alicujus gentile Stemma fuisse, idque colligi posse ex Aquila Serpentem unguibus stringente, quæ Insigne Guelforum esse putatur.

Notum abundè illis est, qui vel primis labris historias libaverint, quinam fuerint isti Guelfi; unde ut memoriam excitem potiùs, quàm instruam, brevem eorundem historiam referam, quam hisce verbis narrat Sigonius *De Regno Italiæ* ad an. 1228. *Itaque ab hoc tempore Italia apertè in duas partes distracta, aliis Imperii, aliis Ecclesiæ auctoritatem sequentibus, quorum Guelfi hi, Gibellini illi vulgò vocati: quæ factiones nuper ex Germania traductæ, Italiam per multos annos obtinuere, atque ad ultimum exitium redegere. Nequè enim solùm aliæ Civitates Imperatorem, aliæ Pontificem secutæ, infestis inter se animis decertarunt; sed in ipsismet etiam Vrbibus eò furoris, ac vesaniæ processerunt, ut alii Ecclesiæ, alii Imperatori studerent, ac se inter se pellere*

re Urbibus, & spoliare bonis, inexpiabili odio stimulante, contenderent. Quarè Clemens IV. Guelfis Florentinis, ejus partem tuentibus, Insignia concessit: quod factum Ciaconius in ejusdem Pontificis vitâ sic exprimit. *Exules Florentini Pontificem adeuntes, ut illos Carolo Regi commendaret rogarunt, strenuam ipsorum operam in bello contra Manfredum polliciti. Pontifex eorum audaciam, & excellentiam admiratus, insigne belli ministerium in eorum fiducia reponens, eorum oblationem grato animo suscepit, eosque Clypeos, quos receperat, ornatos in bello ferendos dedit. In illis imago rubescentis Aquilæ, cæruleum Deaconem unguibus subjectum prementis; quod Insigne Guelfis Clemens largitus est, illudque Urbi deinde restituti Guelfi continuarunt: erat enim Aquila coccinea, argenteæ impressa areæ, Draconem cæruleum sibi subjectum acutis unguibus calcans.* Quæ Insignia pluribus in locis & hodie Florentiæ visuntur, eorumque exemplar habes in eadem Tab. XVI. Fig. 1. ubi etiam in Fig. 2. videre poteris quale Stemma fautoribus suis Gibellinis Fridericus II. Imperator concesserit; quæ bina Stemmata quàm ab iis diversa sint, quæ in medio Epistylii januæ Sancti Laurentii expressa sunt, nemo non videt.

Ulteriùs pro rejicienda illorum opinione, qui hæc (ut diximus) Guelforum Insignia esse credunt, aliam conjecturam adducimus, Januam videlicet Ecclesiæ Sanctorum Joannis, & Pauli, quæ valdè conformis huic est Sancti Laurentii, cùm & Leones, & Aquilam habeat in Epistylio, eodem modo expressam, ut videre est in Fig. 3. solùmque in hoc differt, quod Aquila loco Serpentis Leunculum unguibus tenet, sive aliud animal, nam vera species dignosci minimè potest, cùm ævo longiori illius imago corrosa ferè delitescat.

Pro coronide demum adjiciam, nullum me Auctorem reperisse, qui easdem Januas, sive Ecclesias, Guelforum tempore restauratas vel unico verbo testatus sit: quapropter prædictas Januas ipsis Guelfis admodùm vetustiores existimo; & ideò morem hunc foribus Ecclesiarum Leones, & alia id generis apponendi, multo altiùs indagandum.

Illum igitur ab Ægyptiis defluxisse docet *Causinus* in suo Tractatu *de Symbolica Aegyptiorum sapientia*, eosque horum Symbolorum inventores fuisse tradit, ac tam Leonum, quàm Sphingum simulacra templorum januis posuisse, teste Plutarcho de Iside, & Osiride. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυριώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος ἡλίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι. Idest: *Leonem colunt, & rictibus leoninis templorum januas exornant: restagnat enim Nilus Sole primùm Leonem ineunte.* Clemens verò Alexandrinus Stromat. V. *Aegyptii* (ait) *ante templa ponunt Sphinges, quia doctrina, quæ de Deo est, ænigmatica est, & obscura.* Pierius Valerianus *lib. 1. cap. 4.* scitè admodùm narrat: *Non tantùm Mycenarum portis, sed etiam reliquorum ædificiorum, præcipuè verò Fanorum valvis, ædiumque sacrarum vestibulis, Leones, tanquam divinorum Custodes, ut passim cernere est, statuebantur.* Hæc Valerianus desumpsisse videtur ex Horo Apolline *lib. 1. cap. 19.* qui sic inquit: Ἐγρηγορότα δὲ γράφοντες, ἢ καὶ φύλακα, λέοντος γράφουσι κεφαλὴν, ἐπειδὴ ὁ λέων ἐν

τῷ

τῷ ἐγρηγορέναι, μέμυκε τοὺς ὀφθαλμοὺς, κοιμώμενος δὲ ἀνεῳγότας τούτους ἔχει, ὅπερ ἐστὶ, τοῦ φυλάττειν σημεῖον· Διόπερ καὶ συμβολικῶς τοῖς κλείθροις τῶν ἱερῶν λέοντας ὡς φύλακας παρειλήφασι. Ideſt: *Vigilantem autem, ſedulumque hominem, aut etiam Cuſtodem oſtendentes* (Ægyptii) *Leonis caput pingunt: quoniam Leo vigilans oculos claudit, eoſdem quum dormit apertos habet; quod quidem cuſtodiæ, atque excubiarum ſignum eſt. Quocirca non abſque ſignificatione templorum clauſtris Leones, qui Cuſtodum loco ſint, appinxerunt.* Notat hìc Cauſinus, hieroglyphicum hoc non modò in profanis, ſed etiam in ſacris rebus uſitatiſſimum, nempe ut Leones in ſymbolum majeſtatis appingerentur, idque etiam in thronis, fontibus, & ſepulchris. Nec ſolùm Ægyptiis, ut ſupra ex Horo Apolline narratum eſt, verùm etiam Judæis commune; ut conjicit Villalpandus, qui in altaris angulis Leonum ſpecies inſculptas fuiſſe arbitratur. De thronis habemus *lib.3.Reg. c.* 10. Salomonem thronum grandem, & habentem ſex gradus de ebore feciſſe, ac veſtiviſſe eum auro; & ſummitas throni rotunda erat in parte poſteriori, & duæ manus hinc atque inde tenebant ſedile, & duo Leones ſtabant juxtà manus ſingulas, & duodecim Leunculi ſuper ſex gradus hinc atque inde. Ornatiorem etiam cujuſdam Romani Conſulis, nomine Anaſtaſii, thronum cum Leonibus exhibet Alexand. Wilthelmius in ſuo Diptycho Leodienſi, à quo tranſcripſit Ferrarius in ſuis Analectis *De re Veſtiaria*, pag. 60. Tab. D. & hæc de thronis.

De Fontibus teſtatur Sidonius Apollinaris lib. 2. epiſt. 2. *Ad Domitium*, piſcinam deſcribens: *In hanc ergo* (inquit) *piſcinam fluvium de ſupercilio montis elicitum, canalibuſque circumactis per exteriora Natatoriæ latera curvatum, ſex fiſtulæ prominentes Leonum ſimulatis capitibus effundunt; quæ temerè ingreſſis veras dentium crates, meros oculorum furores, certas cervicum jubas imaginabantur*: & Anonymus à Du Cange citatus in ſua *Conſtantinopoli Christiana* lib. 3. num. 22. Ἐποίησε δὲ εἰς τὴν φιάλην γύρωθεν στοὰς φρεατικὰς δώδεκα, καὶ λέοντας λιθίνους ἐρεύγεσθε ὕδωρ εἰς ἀπόνιψεν τοῦ κοινοῦ λαοῦ. *Circa verò phialam fecit Porticus XII. in quibus erant putei, vel fontes, Leoneſque aquam eructantes, è quibus vulgus lavaret.*

Quod etiam ſepulchris, maximè fortium virorum, Leonum ſtatuæ apponerentur, teſtis eſt Pauſanias *in Boeoticis*, ac tumulis Thebanorum, qui in acie adversùs Philippum gloriosè occubuerunt. En ejus verba: Προσιόντων δὲ τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων ἐστὶν, ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον ἀγῶνι ἀποθανόντων, οὐκ ἐπιγεγραπται μὲν δὴ ἐπίγραμμα, ἐπίσημα δ' ἔπεστιν αὐτῷ λέον. Scilicet: *Proximo Urbi loco commune eſt ſepulchrum Thebanorum, qui in pugna contra Philippum defuncti ſunt. Incriptio nulla quidem inſcripta eſt; Inſigne verò tumuli Leo.* Cujus conſuetudinis initium ab Hercule fuiſſe, tradit Ptolemæus Hephæſtion, qui ſeptem libros *De novis ad variam eruditionem hiſtoriis* edidit. Hic enim lib.2. apud Photium ita ſcribit: Ὅτι Ἡρακλῆς, ἀποβρωθέντος αὐτῷ τῶν δακτύλων ἑνὸς ὑπὸ τοῦ Νεμεαίου λέοντος, ἐννεαδάκτυλος γέγονε, καὶ ἔστι τάφος τοῦ ἐκκεκομμένου δακτύλου. οἱ δὲ κέντρῳ τρυγόνος ἀποβαλεῖν τὸν δάκτυλον ἔφασαν. Λέοντα δ' ἐστὶν ἰδεῖν τῷ τοῦ δακτύλου τάφῳ ἐφεστῶτα λίθινον ἐν Λακεδαίμονι, συμβο-

βόλον τῆς τοῦ Ηρακλέους ἀλκῆς. ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ τοῖς ἄλλων τάφοις λιθίνους ἐφεστῶσι λέοντας. *Herculem* (inquit) *devorato à Nemezo Leone digito uno, novem dumtaxat digitos habuisse, extareque tumulum digiti avulsi: alii tamen Pastinacæ piscis aculeo digitum amissum ferunt. Leonem verò ex lapide Lacedemone videre est, digiti tumulo impositum, Symbolum nimirùm Herculei roboris. Unde mos inolevit, in reliquorum quoquè sepulchris lapideos statuere Leones.*

Elegans etiam hodie sarcophagus visitur in villa Excellentissimi Ducis Matthæii, ubi sunt duo Leones sarcophagum ipsum sustinentes, cujus exemplar refert Sponius in suis *Miscellan. eruditæ antiquitatis*, Sect. 2. art. 9.

Præter allata loca, in quibus Leonum simulacra locare Antiquitas consuevit, alterum subnectam, in quo Romani Leonum capita insculpere ad ornatum solebant. Hæc loca tectorum coronæ erant, è quibus fortissimæ hujus Belluæ ora prominebant, erumpebantque ex eorum rictu canales, per quos aquæ pluviales corrivabantur. Harum ego coronidum nonnullas antiquas è marmore spectasse memini, & adhuc quædam videntur in Foro Boario, tribus columnis Corinthii ordinis superimpositæ, propè Ecclesiam S. Mariæ Liberatricis.

Præterea adeò usitati apud Romanos in ædificiorum ornatibus Leones fuere, ut in Pyramidibus loco basium, sive talorum, quos nonnulli astragalos vocant, positi fuerint. Pulcherrimum erat exemplum in Vaticano Obelisco, antequam è suo loco amoveretur: & quamvis Dominicus Fontana Architectus in suo Tractatu *De Translatione Vaticani Obelisci*, necnon Michael Mercatus historicus, & Fontanæ synchronus, in suo *De Obeliscis Romæ*, nè minimâ quidem mentione Leones pro basi in eodem Obelisco antiquitùs positos attigerint; nihilominùs Jannotus Manetti *De Vita, & Gestis Nicolai V.* de illis luculenter meminit. Is enim in suo Tractatu, qui M S. servatur in Bibliotheca Medicea, ac etiam in Vaticana sub num. 2046. sic ait: *In hac amplissima, & ornatissima area, & ut Græci expressiùs dicunt, Platea, ingentissimum illum, ac maximum Obeliscum, in ipso areæ meditullio, è regione ad intermediam prædicti vestibuli portam, in hunc modum pulcherrimè simul, atque devotissimè collocabat; nam pro quatuor pusillis, æneisque Leonibus, quibus Colossus ipse nunc pro basibus, ac sustentaculis, paullò superficie soli altioribus, utitur, quatuor magnas totidem Evangelistarum Statuas ex solido, liquefactoque ære in staturam humanam fabrefactè conflatas, in superficie soli, distantibus inter se proportionibus, secundùm Colossi latitudinem ponebat; super quibus æneis Statuis, diversis invicem figuris, juxtà varias cujuscunque personæ conditiones perpolitissimè sculptis, Colossæa moles sustentabatur: in summitate verò ipsius Colossi alteram Jesu Christi Salvatoris nostri Statuam, dexterà manu auream Crucem bajulantis, ex ære confectam, accommodabat.* Hactenus Manettus. Cur autem præfati Mercatus, & Fontana rem suis temporibus notissimam silverint, sanè nescio: at si conjicere permittatur, censerem eos ideò Leonum simulacra, ejusmodi monimentis multò ante addita, conticuisse, ut credulæ posteritati suaderent, se illa priores excogitas-

gitasse, & operibus Xysti V. eâ tempestate sedentis, apposuisse: cùm augustam tanti Pontificis magnificentiam aptissimo hieroglyphico nobilissimoque, necnon ejusdem Insignia gentilitia Leones exprimerent.

Hactenùs de Leonibus generatim, in quibus nempe locis olim illos aptare mos fuerit. Pergimus modò unde digressi sumus, ad Leones nimirum, quorum adhuc visibilis in Urbe memoria superest. Si ad superiùs dicta reflectimus, duorum in Regia janua Ecclesiæ S. Laurentii in agro Verano meminimus, quorum primus, sinister videlicet ingredientibus, anterioribus unguibus Aprum arreptum tenet; dexter verò (quem potiùs Leænam dicerem) excipit inter ungues Puerulum humi sedentem, ac secum veluti jocantem; ille enim inferiorem belluæ mandibulam palpat. Hîc tamen animadvertendum est, exemplar inverso ordine incisum fuisse. Quid autem Leæna cum puero jocans innuere possit non video, nisi mansuetudinem, quam habere debet Ecclesia erga Fidei Tyrones, & novella germina sanctitatis, quos *Serm.* 1. *in octava Paschæ*, Neophytos vocat Sanctus Augustinus; quippe Leo in supplices clemens est, ac parcit prostratis, teste Plinio *lib.* 8. *cap.* 15. Quid verò Aper Leonis unguibus comprehensus, ac fortè laniandus significet, nos prorsùs latet; nisi dicamus, sub Leonis typo venire Episcopum, sive alium Ecclesiæ Rectorem, qui juxtà doctrinam Principis Apostolorum *epist.* 1. *cap.* 5. sobrii esse debent, & vigilantes, adeout Fideles à viâ Domini aberrantes, ad semitam veritatis redire cogant, nolentesque, ac interdum in propriam matrem surgentes, unguibus dentibusque, censuris videlicet, aliisque Ecclesiasticis pœnis dilanient. Videri etiam potest hæc Leonum appositio in templorum januis, Christifideles olim symbolicè docuisse, vigiles ergà Deum oculos mentis habendos, fortemque, ac perfectam sacrarum rerum custodiam.

Quod autem de Leonibus, idem & de Aquilâ interpretandum putaverim; cùm hæc volatilium Regina dicatur fulmen despicere, Solemque acie constanti intueri: ac proinde Romanorum emblema sit; Serpens verò Diaboli symbolum. Quamobrem veteres Christi asseclæ hoc hieroglyphico forsitan animis ingerere contendêrunt, ut domum Domini ingredientes, tanquam Aquilæ mentem ad Deum, Solemque justitiæ Christum erigerent, ac victoriam de teterrimo humani generis hoste referrent; quod bellè argui potest ex Aquilâ, quæ unguibus veluti laniatura Serpentem sustinet.

Non absimile quid in præfatâ antiquissimâ Ecclesiâ SS. Joannis, & Pauli cernitur, ubi in vestibulo ad dexteram Leo est, Hystricem tenens; aliusque ad lævam Puerulum sinistrâ manu premens, alterâque caput Arietis, ut in Tab. XVII. Fig. 1. & 2. At in epistylio stat Aquila, quæ unguibus non Anguem, sed Leunculum arripit, aut quidpiam aliud animal, cum præ vetustate, ut jam diximus, distingui minimè valeat. Porrò si est Leunculus, Diabolum denotat, juxtà illud notissimum S. Petri in *Epist.* 1. *cap.* 5. *num.* 8. *Sobrii estote, & vigilate, quia adversarius vester Diabolus tanquam Leo rugiens circuit, quærens quem devoret:*

voret: cui resistite fortes in fide.

Duo itidem Leones etiamnum oculis objiciuntur in Ecclesia S. Sabæ, non quidem in janua, sed in basi duarum columnarum ad ingressum Porticûs; aliique duo in limine Ecclesiæ B. MARIÆ Purificationis, in regione vulgò *Banchi* denominatâ; totidemque in Ecclesia S. Laurentii in Lucina, ut in eâdem Tab. XVII. Fig. 7. & 8.

Leones prætereà ante Patriarchii Lateranensis januam olim adfuisse, accepimus ab Ugonio in Statione SS. Joannis, & Pauli, quos fel. mem. Papa Xystus V. transtulit, & in suo inclyto fonte ad Thermas Diocletianas locavit: suntque illi exteriores ex Pario marmore, ut in Fig. 5. & 6. alii enim duo interiores ex Basalto, exhibiti in Fig. 3. & 4. stabant ante januam S. MARIÆ ad Martyres, vulgò *la Rotonda*, ex quâ idem Pontifex amovit; ut narrat idem Ugonius, qui ibi eos vidisse testatur. Illorum profectò basis, seu suppedanei exterior facies, hieroglyphicis Ægyptiis ornata erat, in quorum enucleatione laudandæ memoriæ, ac eruditionis P. Kircherus operam optimè navavit in suo *Oedipo Aegyptiaco* tom. 3. Syntagm. 15. cap. 2. ubi statuas hujusmodi Leones Niloticos, seu Memphæos appellat.

Capitolium ascendentibus bini adhuc impræsentiarum occurrunt Leones, pariter ex Basalto, aquam ore per fistulam effundentes; stabantque ante Ecclesiam S. Stephani vulgò *del Cacco*, inde Pii IV. tempore amoti, & illuc translati, ut scribit Flaminius Vacca in quadam sua epistola MS. cujus exemplar me panes asservatur. Donatus, & Nardinus de Urbis Antiquitatibus differentes (si eorum conjecturis adhærere velimus) asserunt, propè Ecclesiam S. MARIÆ supra Minervam stetisse olim Templum Isidis, necnon illud Serapidis, Numinum Ægyptiorum; idque ex diversis Ægyptiis marmoribus, circùm hæc loca erutis, conjiciunt. Quarè cùm prædicti Leones essent ante Ecclesiam S. Stephani *del Cacco*, istaque sit proxima Templo B. MARIAE supra Minervam, non incongruum erit asserere, illos in altero ex præfatis Templis fuisse. Hùc etiam accedit, quod tempore Pontificatûs sanctæ mem. Alexandri Papæ VII. è fundamentis Cœnobii Fratrum Ordinis Prædicatorum parva, humilisque pyramis fuit effossa, solitis Ægyptiorum notis, ac symbolis insculpta, quam idem Pontifex, egregius Urbis restaurator, in platea ante prædictam Ecclesiam erigi jussit, ubi & hodie visitur.

Memini audivisse à laudato viro Joanne Lucio, in eorundem fundamentorum effossione erutam fuisse prægrandem, acephalamque statuam, magnitudinis duodecim palmorum & ultra, cujus vestimentorum rugæ multis in locis dilaceratæ, sive potiùs infractæ erant, vidique egomet postea restauratam; ac exinde in Gallias transmissam, collocatamque Versaliis in celeberrimo Regis viridario accepi. Statua hæc, ni fallor, Isidis simulacrum repræsentabat, quod unà cum illo Serapidis, eorumque Aris eversum fuit L. Calphurnio Pisone, ac Gabinio Coss.; quorum Consulatus contigit, secundùm Calvisii supputationem, ante CHRISTUM natum an. 56. & de hujusmodi eversione loquitur Tertullianus in *Apologet.* cap. 6. his ver-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

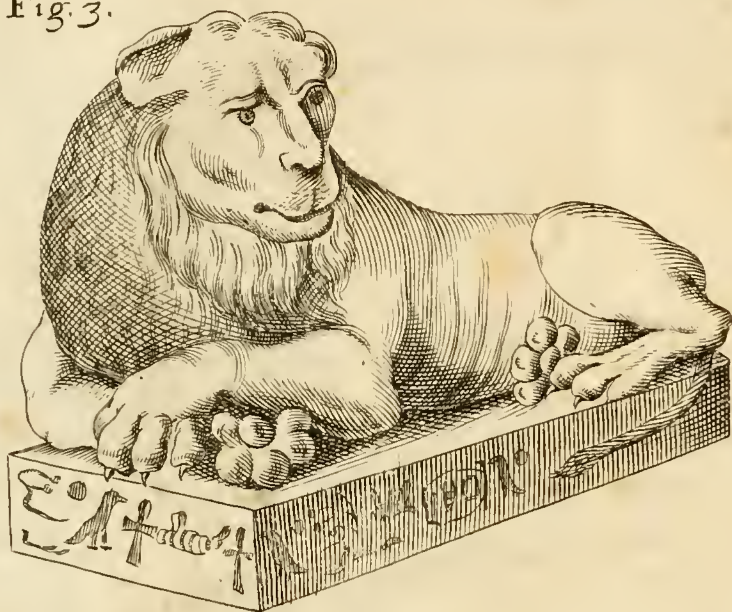

Fig. 4.

Fig. 5.

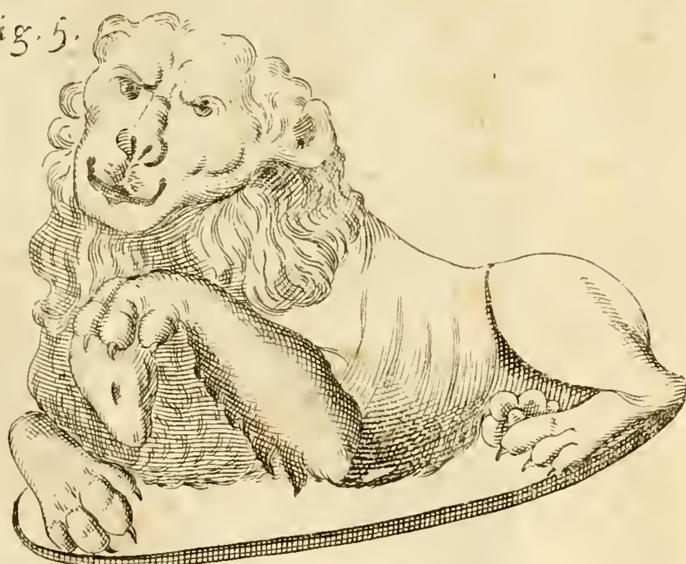

Fig. 6

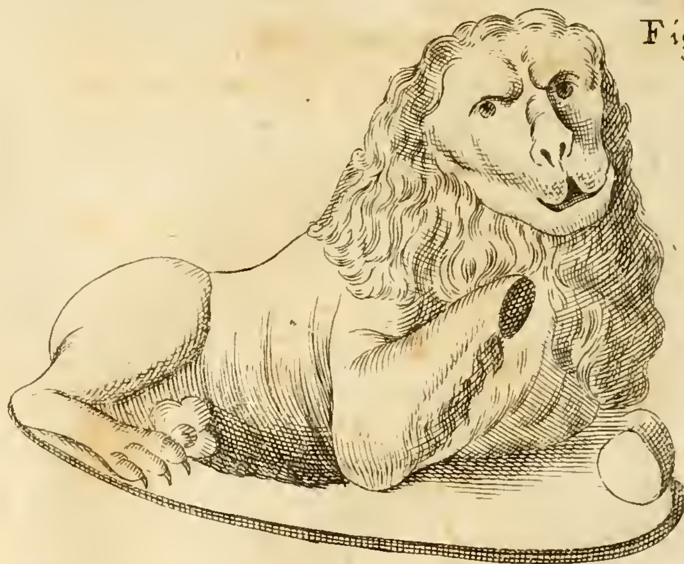

Fig. 7.

Fig. 8

verbis: *Liberum patrem cum mysteriis suis Consules Senatùs auctoritate non modò Urbe, sed universà Italià eliminaverunt. Serapidem & Isidem, & Harpocratem cum suo Cynocephalo, Capitolio prohibitos, idest curià Deorum pulsos, Piso & Gabinus Coss. non utique Christiani, eversis etiam Aris eorum, abdicaverunt.*

Licèt ex hactenùs dictis probare conati simus, Leones non ad simplicem ornatum in Ecclesiarum januis, sed ad aliquid allegoricè demonstrandum appositos; nihilominùs non negamus, in proximis elapsis sæculis Fideles, exemplo veterum, non ad allegoriam, sed ad ornatum, in liminibus, januisque Ecclesiarum simulacra animalium hujusmodi collocasse; ut cerni potest in Ecclesia S. Salvatoris in Lauro, nunc sub invocatione B. MARIÆ Lauretanæ, Nationis Picenæ, ubi loco duorum Leonum sunt duo Ursi, qui Stemma gentilitium nobilissimæ familiæ Ursinæ referunt, cùm ipsa Ecclesia à claræ mem. Card. Latino Ursino circa annum 1450. ædificata fuerit; cujus familiæ ad præsens decus est Eminen. & Rev. D. Vincentius Maria S. R. E. Card. Ursinus, ac Ecclesiæ Beneventanæ dignissimus Archiepiscopus, qui suam erga divinum cultum religionem, ac solicitudinem, suamque erga pauperes pietatem, & misericordiam, cum populi plausu mirum in modum ostendit.

CAPUT IV.

De Valvis æneis in Ecclesia S. Pauli extra muros Urbis, in Via Ostiensi.

OCCASIONE, quod nuper descripsimus columnam, quæ olim in Basilica S. Pauli extabat, & ostendimus antiquas Januas Ecclesiarum S.Pudentianæ, & S. Laurentii in Agro Verano; dignas quoquè peculiari mentione existimamus æneas Valvas, quæ in Regiâ ipsius Basilicæ Januâ adhuc sunt. Dignas inquam, tum propter illarum cælaturam, quâ varia sacra Mysteria, ac multorum Sanctorum figuræ exprimuntur; tum etiam propter insignem hujus donarii Datorem, nec non ob locum, in quo conflatæ fuêre. Ut autem faciliùs ea, quæ dicturi sumus, Lector animo concipere possit, earundem Valvarum exemplum exhibemus in Tabula XVIII.

Istæ Valvæ solummodò in exteriori parte æneæ sunt, in interiori verò ligneæ; unde propriè dici possunt laminæ æneæ lignum obducentes, quippe earum crassitudo est duorum minutorum circiter unciæ palmi Romani.

Figuræ in iisdem laminis expressæ, non quidem anaglyphicè sculptæ sunt, sed scalpro incisæ, & scalpri cavitates filamentis argenteis repletæ; ideoque admodùm visui fuerunt gratæ cùm recentes erant. Nunc autem ità splendorem pristinum amiserunt, ut ex qua materia sint dignosci vix possit, cùm pleraque argentea filamenta ciciderint, vel ablata fuerint.

Eædem Valvæ in altitudine distinguuntur in sex segmenta, quorum inter unum & aliud, veluti quædam angusta Parastasis, truncis ac foliis cælata, media est, ut numeris 1.2.3.4.& 5. indicatur.

In singulis istis segmentis, perpendiculari descriptione retentâ, novem sunt quadrata, sive Parallelogramma, in quorum singulis Figuræ cum Græcis literis, Græco idiomate ip-

ſas Figuras declarantibus, inciſæ ſunt.

I. In primo quadrato Annunciatio B. MARIÆ VIRGINI ab Angelo Gabriele facta, figuris inſimul, & verbis repræſentatur, ſcilicet: Ο ΧΕΡΑΙΤΗCΜΟC ΧΕΡΑΙ ΚΕΧΑΡΙΤΟΜΕΝΗ Ο ΚΕΜΕΤΑCΟ. Ideſt; *Salutatio. Salve gratia plena Dominus tecum.*

Evidens eſt in iſtis Valvis gravis barbaries temporis, quo fuerunt elaboratæ, non ſolùm ob ipſam cælaturam, quæ rudis, & invenuſta eſt, verùm etiam ob ipſos characteres, qui eodem laborant morbo, quanquam cælati ſint in Regia Urbe Græcorum, nempe Conſtantinopoli; & quod peſſimum eſt, voces ipſæ erroribus ſcatent, ut docet ſuper allata deſcriptio, quæ ſic legenda eſt: ὁ Χαιρετισμὸς, Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ.

Hæc tantummodò indicaſſe ſufficiat in dicta prima deſcriptione: in reliquis brevitatis gratiâ à ſimili declaratione abſtinebimus.

II. Secundum quadratum Chriſti Baptiſmum, in fluvio Jordani à Joanne Baptiſta miniſtratum, exhibet; ac proinde adſtant duo Angeli, Syndonem ad tergendam aquam manu tenentes. Ad Chriſti pedes ipſius veſtimenta cernuntur, cum inſcriptione. ΒΑΠΤΙCΗC. Ideſt: *Baptiſmus.*

III. Tertium patens eſt, cùm Chriſtum crucifixum exhibeat, & ad ejus dexteram Beatam MARIAM Virginem, ad ſiniſtram S. Joannem Evangeliſtam. Epigraphe eſt. CΤΑΥΡΩCΙC. IC. XC. nempe: *Crucifixio. Jeſus Chriſtus.*

IV. Licèt Icones hujus loculamenti, prout ipſa epigraphe, quæ *veſtibulum clauſum* indicat, ſint explicatu difficiles; eas tamen referrem ad cap. 20. Joannis, ubi ſic: *Venit Jeſus januis clauſis, & ſtetit in medio* (ſcilicet Diſcipulorum) *& dixit: Pax vobis. Deinde dicit Thomæ: infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Hæc autem omnia ſatis in iiſdem Figuris repræſentantur: Jeſus enim dexteram elevat, ac ſiniſtrâ latus detegit. Thomas verò paullò acclinis & ipſe manum attollit, in latus Chriſti digitum immiſſurus. Epigraphe eſt. ΤΟΝ ΘΥΡΟΝ ΚΕΚΛΗCΜΕΝΟΝ.

V. Quintum loculamentum habet Crucem Græcam, cum Chriſti nomine hinc inde abbreviato ſic: IC. XC. Ideſt: *Jeſus Chriſtus.*

VI. Fatemur quidem, nos hujuſmodi Figurarum explicationem quandoque potiùs divinando, quàm certè aliquid affirmando tentare, quod ſi unquam, nunc profectò accidit: in hoc enim quadrato ſunt tres Figuræ; quarum duæ ſtantes, ac veluti datis in amicitiæ teſſeram dexteris colloquentes, indicantur hac inſcriptione; IC. XC. Ο ΑΓΙΟC ΠΑΥΛΟC.: *Jeſus Chriſtus. S. Paulus.* Tertia verò, quæ humi proſtrata jacet, Oedipum quærit, cujus ego partes licèt implere non poſſim, exponam tamen quid ſentiam. Puto igitur has Figuras referri ad caput 18. Act. Apoſtolor., ubi habemus D. Paulum Corinthum veniſſe, ac ibi teſtificaſſe Chriſtum JESUM; nec non plurimos Corinthiorum Paulum audientes, credenteſque, Baptiſmum ſuſcepiſſe: Dominum autem nocte per viſum Paulo dixiſſe: *Noli timere, ſed loquere, & ne*

ta-

taceas; propter quod ego sum tecum, & nemo opponetur tibi ut noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac Civitate. Quæ allocutio satis per Figuras stantes exprimitur; per aliam verò jacentem Paulus dormiens repræsentatur.

VII. Septimum quadratum S. Andreæ Apostoli crucifixionem designat. Titulus est: Ο ΑΓΙΟC ANDREAC EN ΠΑΤRA CΤΑΥΡΩΘΗC ΤΕΛΗΟΥΤΕ. Nimirum: *S. Andreas in Patra crucifixus moritur.*

VIII. In Octavo quædam Viri Figura est cum inscriptione. Ο ΙΩΑΝΝΕC ΘΕΟΛΟΓΟC, scilicet: *Sanctus Joannes Theologus*: quippe apud Græcos idem est, ac apud nos Latinos, *Joannes Evangelista*, ut habetur in illorum Menologio ad diem 25. Septembris, in quâ ipsius Sancti dies festus ab iisdem celebratur; sic enim in eorum Liturgìa ad hanc diem scribitur: τȣ̃ ἁγίȣ Ἀποςόλȣ Ἰωάννȣ Θεολόγȣ, *S. Apostoli Joannis Theologi*; ac ostendit Baronius ad an. 97. num. 12.

IX. Nonum Aquilam continet alis expansis, quæ tamen utrum ad placitum sculptoris, vel potiùs ad denotandam Imperialem Aquilam posita sit, ignoratur, cùm hujusmodi loculamentum epigraphe careat.

X. Decimum Nativitatem Christi designat, ut ex hisce verbis colligitur. Η ΧΥ ΓΕΝΝΗCΙC. Idest: *Christi Nativitas*. In medio visitur puer Jesus in Præsepe, à quo Bos paulùm distat: & in parte laterali idem Jesus, in pelvi, sive labro positus lotionis causâ.

XI. In undecimo Christi *Transfigurationem* insinuat verbum hoc: Η ΜΕΤΑΜΟRΦΟCΙC. Ibi enim Jesus super montem Thabor nitentibus radiis coruscat. Ad dexteram & sinistram Moses, & Elias; in inferiori parte Petrus, Joannes, & Jacobus, quos secum duxerat, conspiciuntur, ut Marcus cap. 9. narrat.

XII. Duodecimum Christi depositionem è Cruce repræsentat. Ejus titulus: Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΟCΙC ΙC. ΧC. Hoc est: *Refixio, seu avulsio Jesu Christi*. Ibi manus dextera Domini clavis liberata pendet, & à B. Maria Virgine sustinetur: sinistra à quodam viro (nempe Josepho ab Arimathæa) deprimitur, qui scalæ innixus, eam clavo educere nititur: ex pedibus dexter liber est, sinister Cruci affixus. Ad Crucis basim S. Joannes Evangelista genuflexus venerationis, & doloris signum exhibet.

XIII. Decimum tertium Assumptionem B. Mariæ Virginis hoc verbo exprimit: Η ΑΝΑΛΗΨΙC, quod idem significat.

XIV. Decimum quartum quadratum: his versibus insignitum est.

TV QVOQVE QVI SACRI SVCCEDIS LIMINA TEMPLI
HAS PER QVAS INTRAS STVDIOSIVS INSPICE PORTAS
ET SIC INGRESSVS DOMINO FER CVM PRECE FLETVS
VT DEVS HVIC REQVIEM CONCEDAT HABERE PERENNEM
IMPETRET HOC ILLI SIMVL INTERCESSIO PAVLI
QVEM QVIA DILEXIT DECORAVIT MVNERE TALI.

XV. In decimo quinto S. Petri Crucifixio expressa est his characteribus. Ο ΑΓΙΟC ΠΕΤΡ. ΥΠΟ ΝΕΡΟΝΟC CΤΑΥΡΟΘΗC ΤΕΛΗΟΥΤΕ. Nempe: *S. Petrus sub Nerone crucifixus moritur.*

XVI. Decimum sextum habet Figuram

guram ſtantem, quæ S. Andream deſignat, cum inſcriptione: Ο ΑΓΙΟϹ ΑΝΔΡΕΑϹ. *Sanctus Andreas*.

XVII. In decimo ſeptimo vir eſt Cruci affixus, per quem ipſe S. Andreas denotatur, licèt ex literis non appareat.

XVIII. In decimo octavo eſt Figura viri ſtantis, quâ deſignatur Sanctus Thomas, ut docent literæ: Ο ΑΓΙΟϹ ΘΩΜΑϹ. *S. Thomas*.

XIX. Decimum nonum Circumciſionem Domini repræſentat, quæ cùm ex ſe notiſſima ſit, explicatione non indiget. Ejus titulus eſt: ΗΥΠΟΠΛΗϹΙϹ. *Circumciſio*.

XX. Viceſimum quadratum Palmarum ſolemnitatem exhibet. Ibi Chriſtus aſino inſidens, ac turbæ veſtimenta in viâ ſtrata cernuntur, cum hac voce: Η ΡΑΙΟΦΟΡΟϹ. *Feſtum Palmarum*.

XXI. In viceſimo primo Matthæi locus in cap. 27. num. 52. explicatur, ubi: *& Petræ ſciſſæ ſunt, & monimenta aperta ſunt, & multa corpora Sanctorum, quæ dormierant, ſurrexerunt &c.* Id planè Figuris exprimitur, cùm Chriſtus in medio Sanctorum promineat, crucem alterâ manu geſtans, veluti de morte triumphans; alterâ verò ipſos mortis captivos ſecum ducens; & declaratur hac inſcriptione: ΑΝΑϹΤΑϹΙϹ. quæ *Revocatio ad vitam*, æternam ſcilicet, interpretanda eſt. De hac voce plura congeſſit eruditus vir Gaſpar Svicerus *in ſuo Theſauro Eccleſiaſt.*

XXII. Contentis in præſenti Tabulâ illud innuitur, quod in cap. 2. Act. Apoſtolor. narratur, ſcilicet: *Et cùm complerentur dies Pentecoſtes, erant omnes pariter in eodem loco, & factus eſt repentè de Cœlo ſonus, tanquam advenientis Spiritus vehementis, & replevit totam domum, ubi erant ſedentes.* Id Titulus ipſe declarat, nempè: Η ΠΕΝΤΙΚΟϹΤΗ. *Pentecoſte*.

XXIII. Deſignat hæc Tabula Sanctum Bartholomæum catenâ, ſeu vinculo conſtrictum. Titulus ſic ſe habet: Ο ΑΓΙΟϹ ΒΑΡΘΟΛΟΜΕΟϹ ΚΡΕΜΑϹΘΕΙϹ ΕΠΙ ϹΤΑΥΡΟΥ ΤΕΛΕΙΟΥΤΑΙ. *S. Bartholomæus pendens in Cruce moritur*.

XXIV. Hac Figura S. Petrus Apoſtolus repræſentatur, ut ex literis: Ο ΑΓΙΟϹ ΠΕΤΡΟϹ. *S. Petrus*.

XXV. Loculus iſte tranſitum, ſive potiùs humationem S. Joannis Evangeliſtæ oſtendit, cùm Sarcophagi operculum in pavimento appareat, ut indicat lit. A. Superimpoſita inſcriptio ſic ſe habet. Η ΜΕΤΑϹΤΑϹΙϹ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ. *Translatio S. Joannis Theologi*.

XXVI. Hæc Imago S. Bartholomæum Apoſtolum deſignat, habet enim ad latera epigraphen: Ο ΑΓΙΟϹ ΒΑΡΤΟΛΟΜΕΟϹ. *S. Bartholomæus*.

XXVII. In hac Tabula exhibetur martyrium S. Thomæ Apoſtoli, qui lanceâ perfoditur. Inſcriptio eſt. Ο ΑΓΙΟϹ ΘΩΜΑϹ ΛΟΧΙ ΥΠΟ ΗΝΔΙΑ ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Thomas lanceà in India moritur*.

XXVIII. Forma martyrii Sancti Philippi Apoſtoli hîc deſcribitur. Ο ΑΓΙΟϹ ΦΗΛΗΠΠΟϹ ΚΑΤΑΚΕΦΑΛΗϹ ϹΤΑΥΡΟΘΗϹ ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Philippus adverſo capite crucifixus moritur*.

XXIX. S. Jacobi cognomento Minoris imago, nam de Majori dicetur infrà ſub num. 46. Titulus eſt:

Ο ΑΓΙΟϹ

O AΓΙΟC ΙΑΚΟΒΟC. *S. Jacobus.*

XXX. Hîc exhibetur cadaver S. Matthæi, Hebræorum more fafciis involutum, & in farcophago pofitum, necnon farcophagi operculum fignatum lit. B. Infcriptio eft: H KYMHCIC TOY AΓΙΟΥ ΜΑΤΘΕΟΥ. *Obitus S. Matthæi.*

XXXI. Hæc Tabula S. Lucam Evangeliftam exponit, infcriptio enim eft. O AΓΙΟC ΛΟΥΚΑC. *S. Lucas.*

XXXII. Defignatur hîc Mofes, qui apertum volumen finiftrâ tenet, cum epigraphe. O ΠΡΟΦΗΤΗC ΜΩΥCΙC: *Propheta Mofes.* Ejus volumen characteribus Latinis hæc exprimit.

VIDE
VITIS
VITA
VRA
PEN
DEN

Quæ fic (ni fallor) legenda funt: *Videbitis vitam veftram pendentem*: Chriftum fcilicet crucifixum (qui Peccatorum omnium vita fuit) è Cruce pendentem.

XXXIII. Sequitur Davidis imago, cum titulo: O ΠΡΟΦΗΤΗC ΔΑΔ. *Propheta David.* Ifte etiam volumen explicat, ubi hæc leguntur.

AVDI
FILIA
ET VIDE
ET
INCLINA
AVREM
TVAM.

XXXIV. Propheta Hieremìas in hac Tabula denotatur, ut docet titulus: O ΠΡΟΦΗΤΗC ΙΕΡΕΜΙΑC. In ejus volumine hæc confpiciuntur.

HIC
DS NR
ET N
IMPV
TABI
TVR
ALIVS

XXXV. Succedit Propheta Elias, eundem ferè aliorum afpectum referens, cum infcriptione: O ΠΡΟΦΗΤΗC ΗΛΗΑC. *Propheta Elias.* In volumine notata funt Græco charactere verba fubfequentia.

ΕΓΝΩ
..ΠΑC
ΟΛΑΟC
ΟΤΙC-
..CIM
ΩΝΟC
ΚC Ο ΘΟ
ΗΛΚΑ
ΓΩΔΟΥ

Quæ infcriptio, cùm lacunis quibufdam informis fit, legi non potuit, & ideò ab illius verfione abftinere cogimur. Attamen fi conjectari licet, in prima lacuna literas K E defiderari cenfeo, quibus appofitis fenfus erit: *Cognovit omnis populus, quod tu folus Dominus Deus......* A duabus poftremis lineis penitùs abftineo, cùm mendis corruptiffimæ appareant.

XXXVI. Ultimum iftius columnæ locum obtinet Propheta Habacuc, eodem habitu quo fuperiores delineatus, habetque in volumine:

DS A LI
BANO
VENI
ET DE
SCS
DE MO
NTE.

Ad

Ad utrunque latus ita ſcriptum eſt: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΑΒΑΚΟΥΚ. *Propheta Habacuc*.

XXXVII. Hæc Figura S. Philippum Apoſtolum repræſentat, ut liquet ex literis. Ο ΑΓΙΟϹ ΦΗΛΗΠΠΟϹ. *S. Philippus*.

XXXVIII. In ſequenti Tabula S. Simonis Zelotæ crucifixio inſculpta eſt, ibi enim legitur. Ο ΑΓΙΟϹ ϹΙΜΩΝ Ο ΖΗΛΟΤΗϹ ϹΤΑΥΡΩΘΗϹ ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Simon Zelota crucifixus moritur*.

XXXIX. In hoc numero S. Matthæum inſinuant hæc verba: Ο ΑΓΙΟϹ ΜΑΤΘΑΙΟϹ. *S. Matthæus*.

XL. Mors S. Marci Evangeliſtæ hîc deſcribitur, ut docet ſequens inſcriptio: Ο ΑΓΙΟϹ ΜΑΡΚΟϹ Ο ΕΥΑΝΓΕΛΙϹΤΗϹ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑ ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *Sanctus Marcus Evangeliſta Alexandriæ moritur*.

XLI. In Tabula Quadrageſima prima Figurarum loco hæc carmina deſcripta ſunt.

✠ PAVLE BEATE PRECES DOMINO NE FUNDERE CESSES
CONSVLE MALFIGEENO PRO PANTALEONE ROGANDO
DVCTVS AMORE TVI QVI PORTAS HAS TIBI STRVXIT
ERGO SIBI PER TE RESERETVR JANVA VITAE
SVPLEX ERGO PETIT DOMINO QVI SEMPER ADESTIS
HVIC PRECIBVS VESTRIS DS ANNVAT ESSE QVOD ESTIS.

XLII. Cernitur hîc Propheta Iſaias ambabus manibus volumen extenſum tenens, cum hiſce verbis.

EC
CE
VIR
GO N
OT...

Ultimæ literæ deſiderantur. Titulus verò eſt. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΙϹΑΗΑϹ. *Propheta Iſaias*.

XLIII. Figuratur hîc Propheta Ezechiel, qui etiam volumen ſiniſtrâ ſuſpenſum tenet, ubi hæc leguntur.

INDV
XIT
ME PER
VIAM
PORTE
BO
REALIS.

Titulus, qui hinc inde viſitur, eſt. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΗΕΖΕΚΙΗΛ. *Propheta Ezechiel*.

XLIV. Subſequitur Eliſæus eodem modo expreſſus quo alii, præter ea, quæ in volumine continentur, Græcè deſcripta, nempe:

ΕΓΩ
ΑΠΟϹ
ΤΟΜΑ
ΤΟϹ
ΥΨΙϹ
ΤΟΥ ΕΞ
ΗΛΘΟ
Ν.

Quæ latinè reddita ſic ſonant: *Ego ab ore Altiſſimi exivi*. Epigraphe ſic adnotatur. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΕΛΙϹΑΙΕ. *Propheta Eliſæus*.

XLV. Poſtremum locum obtinet Sophonias, qui in ſuo volumine habet.

EX
PEC
TA
IN DIE
RESVR
REC
TION
EM.

Ejus

Ejus nomen: O ΠΡΟΦΗΤΗC CO-ΦΟΝΙΗC. *Propheta Sophonias.*

XLVI. Loculus iſte Martyrium B. Jacobi Apoſtoli, Majoris appellati, oſtendit his verbis: O AΓΙΟC ΙΑΚΟΒΟC ΜΑΧΕΡΑ ΥΠΟ ΗΡΟ-ΔΟΥ ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Jacobus gladio ſub Herode moritur.*

XLVII. In hac Tabula S. Simonis Apoſtoli effigies eſt, ut nomen indicat: O AΓΙΟC CΗΜΩΝ. *Sanctus Simon.*

XLVIII. Hîc S. Lucæ Evangeliſtæ obitus deſignatur. Ejus corpus ſepulchro mandari cernitur: tres circa eum legentes ſtant, necnon Preſbyter cum thuribulo Græcorum more cadaver fumigans. Lemma eſt: O AΓΙΟC ΛΟΥΚΑC EN ΙΡΗΝΙ ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Lucas in pace moritur.*

XLIX. Viſitur hîc imago S. Marci Evangeliſtæ, ut patet ex titulo: O AΓΙΟC ΜΑΡΚΟC. *S. Marcus.*

L. Hîc eſt Græca Crux, ut in oppoſitâ parte delineata, cum Chriſti nomine ad latera. IC. XC.

LI. Propheta Ezechìas cum extenſo volumine hîc repræſentatur, juxtà ſuum lemma. O ΠΡΟΦΗΤΗC ΗΕ-ΖΕΚΙΑC. *Propheta Ezechias.* In volumine hæc ſcripta ſunt:

CY
MON
OC KC
Y Y H C
TOC E
ΠΙ ΠΑC
AIC TA
IC BA
CIΛE
IAIC.

Quæ verba latinè ſic ſonant: *Tu ſolus Dominus Altiſſimus ſuper omnia Regna.*

LII. Exprimitur in hoc loculamento Figura Danielis Prophetæ, cum ejus nomine: O ΗΡΟΦΗΤΗC ΔΑ-ΝΙΗΛ. *Propheta Daniel:* & cum ſolito volumine, in quo hæc habentur:

CONSTI
TVET BS
CELI
REGNVM
QVO
B. ERIT
IN
AETER
NVM.

LIII. In penultima harum valvarum parte figuratur Jonas Propheta, ut ex inciſo ibi nomine: O ΠΡΟ-ΦΗΤΗC ΙΟΝΑC. *Prophetas Jonas.* In volumine, quod ſiniſtrâ tenet, hæc adnotantur.

CLA
MAVI
DE
TRIBV
LATIO
NE.

LIV. Poſtrema, ſive infima earundem valvarum pars continet Aquilam, ut in parte oppoſitâ ſub num. IX. dictum eſt.

Hactenus Figuras, & Inſcriptiones in eis contentas oſtendimus, & explicavimus: ſupereſt pro hujuſcemodi deſcriptionis coronide nonnullas alias inſcriptiones, quæ in eadem Janua literis A. B. C. D. notatæ leguntur, recenſere.

Porrò in A. hæc habentur, & prout jacent, hîc referuntur.

ΠΑΝΤΑ
LEON STRA
TVS VENIAM
MIHI POC
CO REATVS.

In B. inſcriptio eſt characteris Arabici, quam ſic interpretatus eſt clar. Vir Joannes Matthæus Naironus, in Bibliotheca Vaticana Orientalium linguarum ſcriptor, & interpres, videlicet. *Operatus eſt in hac janua Virtute Dei .... Oportet ut quiſquis legit, oret pro eo:*

In C. tertia eſt inſcriptio characteris, atque idiomatis Græci, quam ſic exponimus.

Actvm est manv mea
Stavracii Tvchiti.
Legentes,
Orate etiam pro me.

In D. alia legitur inſcriptio ex rudi charactere Latino, quæ quibuſdam mendis, Latinæ linguæ peritis ſatis patentibus, eſt informis. Illius exemplar, licèt melioribus literis, ſic exhibeo.

ANNO MILLESIMO SEPTVAGESIMO AB INCARNATIONE DNI TEMPORIBVS DNI ALEXANDRI SANCTISSIMI PAPÆ QVARTI ET DNI ILDEPRANDI VENERABILI MONACHI ET ARCHIDIACONI CONSTRVCTE SVNT PORTE ISTE IN REGIA URBE CONP. ADIVVANTE DNO PANTALEONE CONSVLI QVI ILLE FIERI IVSSIT.

Ultra errores Linguæ Latinæ, evidens ille eſt numeri deſignantis Pontificem, cùm anno 1070. non regnaret Alexander IV. ſed Alexander II. nec dici poteſt in numeri characteribus errorem eſſe, cùm iſte ad longum literis expreſſus ſit. Procul dubio eſt Alexander II. qui vivebat eodem anno 1070. Alexander verò IV. floruit anno 1254. atque ita neutiquam de hoc Pontifice intelligi poteſt. Notandum præterea, quod nomen Ildeprandi Monachi, & Archidiaconi, in eiſdem valvis expreſſum eſt, quem pro certo habeo fuiſſe Hildeprandum illum, qui primò Monachus fuit Cluniacenſis, poſteà Subdiaconus S. R. E., deinde Archidiaconus, ac demum Romanus Pontifex ſub nomine Gregorii VII. cujus egregia, atque præclara facinora plures Scriptores enarrant.

Licèt ad prototypi formam, è characteribus in valvis æreis inciſis, tranſcripſerim hanc inſcriptionem; ſubaudio mihi objici, Baronium ad an. 1070. aliter eam referre, nempe non *Alexandrum quartum*, ſed *ſecundum* ſcripſiſſe. Cui objectioni reſpondeo, me propriis oculis illam vidiſſe, ac fideliter tranſcripſiſſe, & ita etiam illam referre P. Margarinum in ſuis Inſcriptionibus antiquis Baſilicæ S. Pauli pag. 2. nu. 8. & Pompejum Ugonium in Hiſtoria Stationum Romæ pag. 235. Quod autem Baronius aliter ediderit, excuſandus eſt, quia in texenda Hiſtoria occupatus, non potuit omnia oculariter videre, ſed Amanuenſes mittebat; quarè exiſtimavit illam corruptam fuiſſe, & abſque ulteriori indagatione illam correxit, non ſolùm in hac voce, ſed in omnibus aliis.

Denique hanc valvarum S. Pauli deſcri-

descriptionem non injucundam Lectori fuisse existimamus, tum propter Figurarum diversitatem, tum etiam propter eruditionem in illis contentam; quarè rem gratam facturos putamus, si similes aliarum Ecclesiarum valvas eodem modo exponemus.

CAPUT V.

De æneis Valvis, in Vaticana Basilica nunc extantibus.

NOSTRÆ intentionis est, ut jam demonstravimus, vetera Ecclesiarum monimenta in lucem revocare; ideoque inter alia, nonnulla antiqua hieroglyphica in Ecclesiarum januis adhuc extantia, ac duas etiam januas, seu valvas æneas, quæ in D. Pauli Basilica adhuc cernuntur, ostendimus, & descripsimus. Nunc proprium erit si etiam hìc alias æneas valvas Vaticanæ Basilicæ referamus, quæ licèt longam annorum non redoleant seriem, redolent tamen quid magnificum, & Regale, tùm propter earum magnitudinem, tum ob cælaturam, sacrasque historias, in eisdem anaglyphico opere expressas. Utinam adhuc superessent illæ valvæ argenteæ, à S. Pontifice Honorio hujus nominis I. qui floruit anno 626. constructæ, de quibus Bibliothecarius in ipsius Pontificis vitâ sic scribit. *Hic temporibus suis multa bona fecit. Erudivit Clerum temporibus suis, renovavit omnem familiam B. Petri Apostoli, & investivit Confessionem B. Petri ex argento puro, quod pensat libras centum octuaginta & septem. Investivit regias januas in ingressu Ecclesiæ majores, quæ appellantur medianæ, ex argento, quæ pensant libras noningentas septuaginta quinque &c.*

Has pretiosas valvas mirâ magnificentiâ, ac liberalitate à tanto Pontifice factas, inexplebilis Saracenorum avaritia anno 846. diripuit: quarè Beatiss. Leo Papa IV. easdem paullò post direptionem pristino splendori restituit, ut narrat idem Scriptor, videlicet: *Ipse insignis Præsul, cùm innumera summi decoris opera in Basilica B. Petri Cæli Clavigeri perfecisset, portas quas destruxerat Saracena progenies, argentoque nudarat, erexit, multisque argenteis tabulis lucifluis, salutiferisque historiis sculptis decoravit, & in meliorem speciem, quàm pridem fuerant, reparavit, ut omnes qui in eandem Basilicam ingredi volunt, laudes Deo omnipotenti, sanctoque suo Præsulatui referant, & exposcant, ut multa annorum suæ vitæ curricula extendantur, quia tanti fulgoris opere, tantoque pulchritudinis pondere, aulam Dei argento pensante libras septuaginta, ornavit.* Hæ etiam valvæ periêre, cùm nil sub Sole sit, quod temporis ingluvies non devoret: quomodò autem perierint, ignoratur; sed non abs re conjectandum est, argenteas laminas, quibus valvæ ipsæ fuerant investitæ, paullisper temporis progressu ablatas fuisse: unde san. mem. Eugenius IV. denuò has æneas valvas, quas nunc videmus, construi fecit; & licèt istæ antiquas in metalli pretiositate non æquent, excellunt tamen (ni fallor) in cælaturis, cùm posteriora sæcula in similibus operibus Leonina superaverint, ut pluribus exemplis demonstrari potest, quæ brevitati consulendo omittuntur. Earundem valvarum altitudo est palmorum 33. latitudo

verò 16 $\frac{1}{4}$. Turrigius antiquarum rerum Vaticanæ Basilicæ diligentissimus Scriptor, in suis *Cryptis Vaticanis* pag. 155. præfatas æneas valvas ab Antonio Philarete Florentino elaboratas fuisse asserit; & in earum fabrica duodecim ferè annorum spatium impendisse. Occasione autem constructionis novæ Basilicæ, à san. mem. Paulo V. factæ, ab eodem Pontifice restauratas fuisse legitur in ipsarum valvarum fastigio. Has valvas (ut diximus) jussu Eugenii IV. fabrefactas testabantur carmina, in eis, aut propè eas incisa, quæ carmina Honuphrius Panvinius *De Septem Urbis Ecclesiis* pag. 37. sic refert:

Ut Græci, Armeni, Æthiopes, hìc aspice ut ipsa
Romanam amplexa est Gens Jacobina Fidem.
Sunt hæc Eugenii monumenta illustria Quarti,
Excelsi hìc animi sunt monumenta sui.

Earundem valvarum Iconem, sicut ad præsens sunt, in Tab. XIX. exponimus, ut eam contemplando, curiositati tuæ, benigne Lector, plenius satisfacere possis; ac pro majori Figurarum in eisdem valvis expressarum intelligentiâ, sequentes notas addidimus.

1. Numerus Insignia Gentilitia Pontificis Eugenii IV. denotat.

2. Duas claves, Romani Pontificis Insignia demonstrat, nempe utranque Potestatem ligandi, & solvendi, Romano Pontifici a Deo concessam.

3. Salvatoris Imaginem repræsentat, ut ipsa epigraphe docet.

4. Effigiem habet B. Virginis Mariæ; ad cujus pedes legitur Salutatio Angelica: *Ave Maria gratià plenà.*

5. 6. In hac areola duos hos numeros continente, Imperatoris Palæologi accessus Ferrariam, pro unione Græcorum cum Latinis, ostenditur. Hanc historiam refert Raynaldus in suis Annalibus Ecclesiasticis ad annum 1438. num. 6. & 7. Anaglyphicum igitur opus sub num. 5. Pontificiæ navis, sive potiùs triremis, nec non Imperatoris à Venetis littoribus discessum, ac in Ferrariense littus appulsum exprimit, qui accidit die 8. Martii præmemorati anni. Sub num. 6. designatur Eugenius IV. Papali tiarâ redimitus, ac sedens, dexteramque Imperatori porrigens, qui nudato capite, & altero genu provolutus cernitur.

7. 8. Altera areola duos hos numeros comprehendens, alias actiones ejusdem Imperatoris demonstrat, nempe sub num. 7. Sessionem publicam Oecumenici Concilii Florentini, habitam die 6. Julii, anno 1439. in qua interfuerunt Summus Pontifex Eugenius IV., & Imperator Constantinopolitanus Joannes Palæologus. In eadem Sessione decretum fuit Fidei Symbolum à Juliano Cæsarino Presbytero Cardinali Tit. S. Sabinæ, & à Bessarione Archiepiscopo Niceno. Sub num. 8. repræsentat Imperatoris à Florentia discessum, Venetias, & Constantinopolim versùs. Has Figuras sub præfatis quatuor numeris contentas, in majori forma ostendit Petrus Lambecius in sua Bibliotheca Cæsarea tom.8. pag. 504. Itidem Macrus unicam tantùm refert, illam videlicet sub num. 7. occasione vocis *Calyptra*, quam diadematis genus esse declarat, panno purpureo, & auro

T.XIX

PAVLVS .V PONT. MAX.

ESTAVRAVIT A ONTIFICA. XV

PAVLVS.V
PONT. MAX.

T.XIX.
RESTAVRAVIT A
PONTIFICA. XV

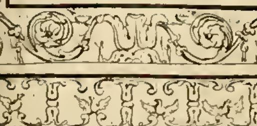

ro intexti, ſurſumque vergi, ac ad pyramidem ſuperficie diffundi.

9. Præſens area Figuram exhibet ſtantem D. Petri Apoſtolorum Principis, qui dexteram Eugenio IV. genuflexo, ac deoſculanti porrigit, quaſi tradens eidem Pontifici claves: ſiniſtrâ verò librum, ſcilicet Evangeliorum, tenet.

10. Exprimitur in hac area S. Paulus, qui dexterâ enſem, ſiniſtrâ itidem librum tenet. Ad pedes vas eſt, per quod repræſentari puto vas illud, de quo in Act. Apoſt. c. 9. 15. ubi Dominus dixit Ananiæ. *Vade, quoniam vas electionis eſt mihi iſte.* Quem locum exponit S. Iſidorus Peluſiota lib. 4. Epiſtolâ ad Arſenuphium Lectorem ſub num. 80. ſcilicet: *Vas electionis, ideſt electum mihi eſt iſte.*

11. 12. Hoc Parallelogrammum diviſum eſt in duas partes. In primâ ſignatâ num. 11. exhibetur ingreſſus Legatorum Æthiopum in Urbem Romam anno 1441., quorum primarius Andreas S. Antonii Abas: miſerat enim Eugenius ad illos, nempe ad Jacobitas Orientales, Albertum Minoritam, ut eoſdem à ſchiſmate revocaret, & ad Catholicæ Romanæ Eccleſię unionem reduceret; qui egregiè navatâ operâ profecit, ut Legatos ad Summum Pontificem pro hac unione impetranda mitterent. Legati igitur ad Florentinum Concilium convenerunt, & in Congregatione habita die 21. Auguſti ejuſdem anni, in qua interfuerunt Pontifex, ac Cardinales, aliique Magiſtri & Doctores, idem Abas comparuit, & Syriaco idiomate, quod etiam in Latinum translatum fuerat, ſui adventûs cauſas, quarum præcipua erat præfata Unio Æthiopum Jacobitarum cum Eccleſia Romana, expoſuit. Quarè hujuſmodi petitioni benignè aſſenſit Eugenius Pontifex, ut in ſecunda parte, ſignata num. 12. ubi viſitur Papa ſedens, qui Fidei formulam tradit eidem Abati. Hiſtoriæ ſeriem invenies apud laudatum Raynaldum ad annum 1441. num. 1. & ſeqq. Ambas has Icones ſeparatim in ampliori forma expreſſas invenies etiam apud dictum Lambecium loco citato poſt pag. 504.

Procedamus modò ad alterum Parallelogrammum, quod in tres dividimus ſectiones, ſeu numeros. In iis deſignantur duo Legati miſſi ex parte duarum Nationum, nempe Chaldæorum, & Maronitarum, ad Sanctiſſimum Pontificem Eugenium, qui cùm de cunctarum animarum ſalute valde eſſet ſolicitus, jam ante in Cyprum Andream Archiepiſcopum Colocenſem miſerat, ut ad Orthodoxæ Fidei puritatem illas Nationes reduceret; quarè ii, qui Neſtorii hæreſi eouſque imbuti fuerant, vel Macarii impietatem ſequebantur, eaſdem hæreſes, ſuadente ipſo Andreâ Archiepiſcopo, abjurare decreverunt. Timotheum igitur Chaldæorum Metropolitam, & Eliam Epiſcopum Maronitarum, ad profitendam omnium nomine Catholicam Fidem coram Romano Pontifice, illique ritè ac demiſsè obedientiam præſtandam, deſignarunt. Legationem ſuſcepit Timotheus, Elias verò ſuo nomine Iſaac delegavit. Hi ambo in Romanam Urbem, ubi tunc Eugenius degebat, equitantes ingreſſi, ſub n. 15. oſtenduntur. Sub num. 13. iidem repræſentantur, qui ad pedes Romani Ponti-

tifi-

tificis provoluti, in publica Sessione, in ædibus Laterani habitâ, omnibus honoribus, ac privilegiis, quibus alii Catholici fruuntur, donati fuêre. Sub num. 14. eorundem ab Urbe discessum denotari autumo. Quæ hîc retulimus, narrat laudatus Raynaldus ad annum 1445. num. 20. & seqq.

16. In hoc quadrato Beati Petri Apostolorum Principis Crucifixio in monte Janiculo demonstratur. Visitur in throno sedens impius Nero Imperator, Apostoli Crucifixioni adstans, cum innumera Populi multitudine. Cernitur etiam Tyberis fluvius, propè quem est Hadriana moles, & juxtà eam Pyramis, nunc demolita, ubi olim Scipionem Africanum sepultum fuisse fama est; quam etiam in ampliori forma infrà referemus Cap. XIX., ubi *de Sepulchrorum formis* sermo erit, in Tab. XL. Fig. 4. Procul ab Hadriana mole cernitur alia Pyramis, quæ pro illâ ad portam Trigeminam apposita est. Nec sinè consilio ambæ hæ Pyramides fuerunt hîc exculptæ, sed datâ operâ, ad denotandam ejusdem Apostoli Crucifixionem, quam inter duas metas, scilicet inter duas Pyramides, secutam fuisse narrat Torrigius in suis *Cryptis Vaticanis* pag. 194. antiquorum Scriptorum auctoritate suffultus. Non ignoro D. Petri martyrium Romæ passi ab aliquibus Heterodoxis in dubium revocari; sed vide quæ eruditè, & copiosè scripsit Franciscus Maria Florentinus in suo Martyrologio Lucensi ad diem 29. Junii.

17. In hoc itidem Quadrato exprimitur S. Pauli Apostoli ad Aquas Salvias decollatio, præsidente eodem Imperatore.

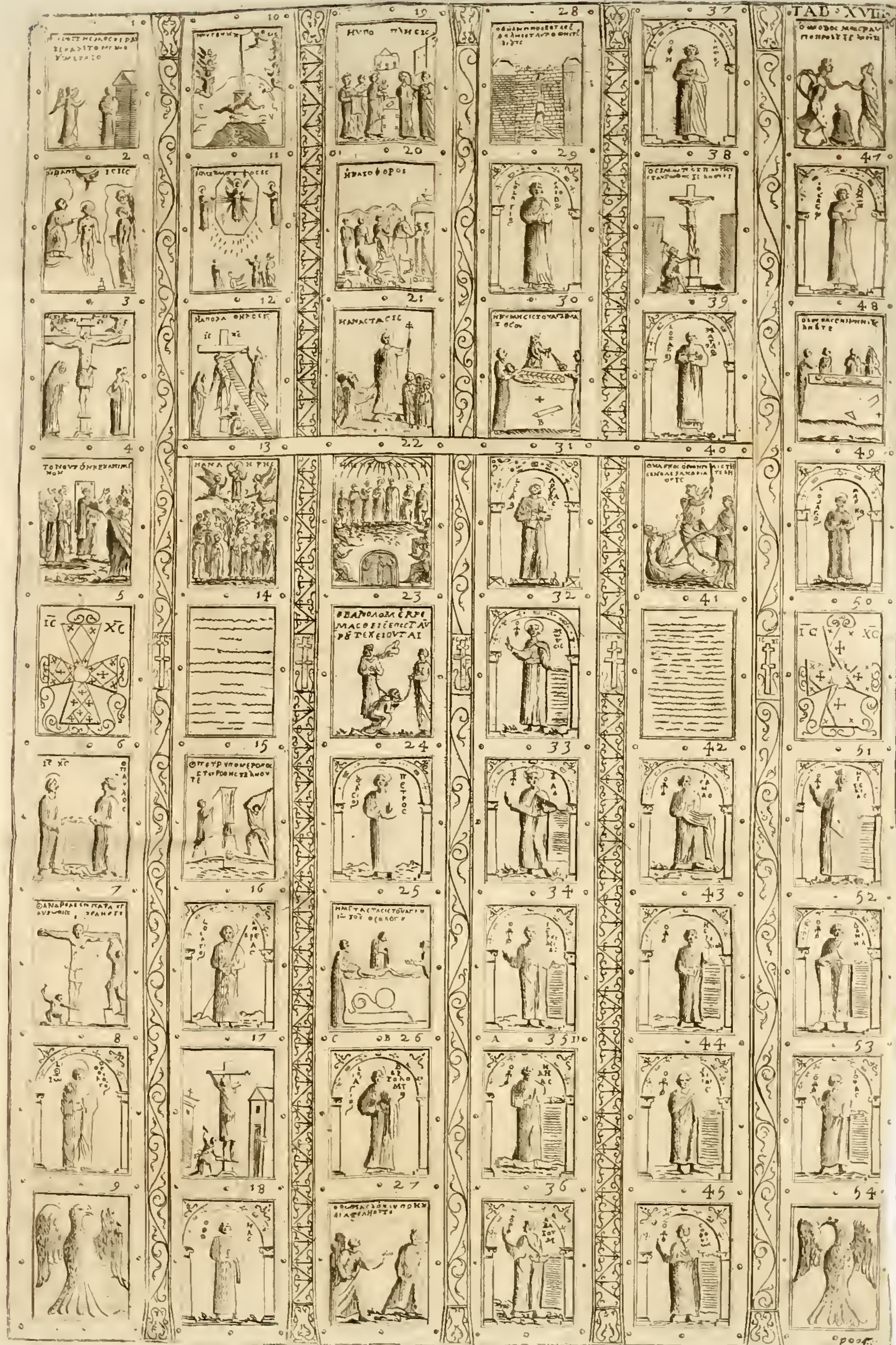
CAPUT VI.

De antiquis Valvis æneis Primitialis Ecclesiæ Pisarum.

PISARUM Urbem inter Italiæ nobilissimas jure connumerari, nemo est qui ambigat. Nam si vetustatem ejus inspiciamus, Romanorum Colonia fuit; si belli decora, sæculis anteactis adeò floruit in armis, ut tercentum triremium Classem instituerit. Nec in spiritualibus minori honore refulget, cùm Corsicæ Metropolis, Sardiniæque Primas, ac mirandis quibusdam tam sacris, quàm profanis ædificiis, eorumque ornamentis conspicua adhuc sit. Ex iis autem illas maximas ex ære Valvas proprię Metropolitanæ Ecclesiæ, huic nostro Operi tribuit, quarum exemplar nobilis Vir Abas Gaspar del Torto, dignissimus ejus Urbis Patritius, officiosè nobis exhibuit, qui eas tum propter cælaturam, seu potiùs anaglyphicum opus, tum etiam ob varias Figuras, sacram Historiam repræsentantes, inter vetera sacra monimenta adscribendas esse censuimus. Antequam autem ad illarum descriptionem deveniamus, quo tempore constructæ fuerint demonstrare operæ pretium esset; sed cùm id penitùs ignoretur, silere cogimur. Scimus tamen non in eadem Urbe conflatas, sed aliunde adductas fuisse; verùm an ex Hierosolymis, vel potiùs ex Insulis Balearibus, à Pisanis sub sæculo XII. subactis, incertum est. Hanc secundam opinionem, (ultra perantiquam in eadem Urbe traditionem) confirmat recens Annalium Pisa-

TAB XX
Y
X
V
T
S
R
Q
P
O
N
M
L
K
DELAZARO
H
ERODI
G
F
E
D
C
B
A
AA
Z
pag. 47.

Y
X
TAB XX
SEPUL
CRVCR
S
DESPOLA
TIOINFEP
R

TAB. XVII.

TAB. XVIII
19
28
37
20
29
38
41

Pisarum Scriptor Paulus Tronci pag. 56. ubi eam victoriam relatam enarrat anno 1117. ac inter alia opima spolia, manubiasque à victis hostibus reportatas, duas fuisse columnas porphyreticas, & quasdam valvas æneas asserit, quas Metropolitanæ Ecclesiæ Pisarum dono sacrarunt. Has igitur, quarum exemplar ob oculos ponitur, eas esse ambigendum non est, tum si cælaturæ genus inspicias, tum etiam si barbaras voces in eisdem insculptas legas, ut infra clarius apparebit.

Hic verò Lectorem monitum cupio, quod æris incisor in incidendo exemplaris perturbavit ordinem, ea enim quæ sunt ad dexteram, posuit ad sinistram, & econtrà. Ego igitur genuinum sacræ Historiæ ordinem sequens, initium sumam ab infima areola dextri lateris, nempe a literâ

A. in qua demonstratur Annunciatio B. Mariæ Virginis, ut Figuræ, & ipsa Epigraphe, AVE MARIA GRATIA PLENA, satis, & abundè docent.

B. Clarum æquè ac superius est hoc Mysterium, quo Visitatio B. Mariæ Virginis, & occursus S. Elisabeth, & utriusque salutatio exhibetur. Inscriptio tamen barbara, & obscura est, nempè SLA LISABE, quæ vox SLA *Salutatio*, vel *Sancta* exponi debet.

C. In tertia hac area Nativitas Christi Domini exprimitur. Visitur mons, ac super eum oves, atque Pastores, necnon duo Angeli, Domini Nativitatem Pastoribus annunciantes: inferiùs verò Maria Virgo veluti in antro, per quod Præsepe repræsentatur. Ibidem & nonnullæ imagunculæ sunt, quæ nisi ex superiùs dictis, & ex ipso Tabulæ titulo conciperemus, quid indicent, arguere nullo unquam pacto possemus.

D. Vides in hoc quarto loculamento tres Magos, qui cum magnâ hominum, servorum scilicet multitudine, sarcinis onustâ, ad Jesum Puerum adorandum accedunt; ut fusè narrat Matthæus cap. 2. 2. & seqq.

E. Habes in hac area Christi Pueri præsentationem in Templo, quam S. Lucas cap. 2. 27. sic tradit: *Et cùm inducerent Puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundùm consuetudinem legis pro eo: & ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum, & dixit: Nunc dimittis servum tuum Domine, secundùm verbum tuum in pace &c.*

F. Hujus loci Epigraphe est: FVGA IN EGIPTVP. cùm scilicet Angelus apparuit in somnis Joseph, & dixit ei: *Surge, & accipe Puerum, & Matrem ejus, & fuge in Ægyptum*: teste Matth. cap. 2. 13.

G. Paucis hisce Figuris immanissima Puerorum strages ostenditur, quam habes apud Matthæum c. 2. 16. *Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis, iratus est valde, & mittens occìdit omnes Pueros, qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus ejus à bimbatu, & infra, secundùm tempus, quod exquisierat à Magis &c.*

H. In hac tabula Christi Jesu Baptismus in Jordane, Joanne ministro, & duobus Angelis in obsequium, famulatumque adstantibus, perspicuus est. Inscriptio: BAPTIZAT.

I. Magna hìc premerer obscuritate, nisi ipsa licèt confusa inscriptio, TEMPTATADABOLO (quæ legi debet: *Tentatur à Diabolo*) hoc mihi Hie-

Hieroglyphicum explicaret. Sedet hîc ſupra rupem Chriſtus, ſupra aliam verò humiliorem ſtat Diabolus, alas uti Angelus gerens. Ponè hunc duæ columnæ conſurgunt, quas ferrum, ſive quid aliud connectit, atque inde è medio lampas pendet. Columnis imminet arcus, eique conſtructio quædam incumbit, quâ fortè Templum ſignificatur, ut habemus apud Matthæum cap. 4. 5. *Tunc aſſumpſit eum Diabolus in ſanctam Civitatem, & ſtatuit eum ſuper pinnaculum Templi.*

K. In hoc decimo loculamento Transfiguratio Domini repræſentatur, ut ipſa licèt rudis inſcriptio ſat indicat. Myſterium hoc Evangeliſta Matthæus cap. 17. 1. & ſeqq. ſic proſequitur: *Et poſt dies ſex aſſumit Jeſus Petrum, & Jacobum, & Joannem Fratrem ejus, & ducit illos in montem excelſum ſeorſum: & transfiguratus eſt ante eos, & reſplenduit facies ejus ſicut Sol: veſtimenta autem ejus facta ſunt alba ſicut nix. Et ecce apparuerunt illis Moyſes, & Elias cum eo loquentes.*

L. Lazarum à Chriſto reſuſcitatum hîc habes, quod quidem ex Figurarum obſcuritate, niſi ipſa epigraphe docuiſſet, ignoraremus. Bis ibi Lazarus repræſentatur: primò cùm in ſepulchro jacebat, quod inter duas columnas ſitum eſt, lapide qui os ſepulchri occludebat, aliquantulùm ab eodem amoto: ſecundò cùm è tumulo egreſſus, ad pedes Domini eum vocantis accurrit. Supra columnas quid veluti mœnianum attollitur, unde tres viri miraculum admirantur. Inſcriptio autem eſt: DE LAZAR. ideſt: *De Lazaro reſuſcitato.*

M. Palmarum Feſtum hîc deſignatur, quod Evangeliſta Matth. cap. 21. ſic tradit: *Euntes autem Diſcipuli fecerunt ſicut præcepit illis Jeſus, & adduxerunt aſinam, & pullum; & impoſuerunt ſuper eos veſtimenta ſua, & eum deſuper ſedere fecerunt. Plurima autem turba ſtraverunt veſtimenta ſua in via; alii autem cædebant ramos de arboribus, & ſternebant in via. Turbæ autem quæ præcedebant, & quæ ſequebantur, clamabant dicentes: Hoſanna filio David &c.*

N. In decimatertia areola Chriſtus pedes Apoſtolorum lavat, ut ex literis: LAVATIO PEDV., quarum poſtremæ aliam, videlicet M. addas neceſſe eſt, ut *pedum* ſonet. Stat Chriſtus tanquam altercans ante Petrum ſedentem, cui proxima eſt pelvis, & à tergo ſunt alii Apoſtoli, ſupra Chriſtum quiddam veluti Luna dimidiata dependet, quo nihil aliud, niſi duas lucernas denotari pro certo habeo.

O. Niſi ex inſcriptione quidnam ſignificent Figuræ in hac areola contentæ edocerer, divinari certè non poſſem. Inſcriptio autem eſt: CENA DOMINI.

P. Infandum in hoc loculamento Judæ proditoris crimen exprimitur, qui, ut ait Joannes cap. 18. 3. & 12. *cùm accepiſſet cohortem, & à Pontificibus, & Phariſæis miniſtros, venit illuc cum laternis, & facibus, & armis. Cohors ergo, & Tribunus, & miniſtri Judæorum comprehenderunt Jeſum, & ligaverunt eum, & adduxerunt eum ad Annam.*

Q. Quadratum hoc nullâ omninò eget explicatione. Viſitur enim ibi Chriſtus cruci affixus; propè crucem à ſiniſtris B. Virgo Maria in lacrymas, gemituſque ſoluta: duæ aliæ

Figu-

Figuræ à dextris, totidemque in aere Angeli, qui omnes Magiſtri, & Creatoris ſui acerbiſſimum funus commiſerantur.

R. In decimo ſeptimo quadrato legitur: DESPOLIATIO INFER. ſcilicet *Inferorum*: exprimiturque ſat luculenter articulus Symboli Apoſtolici, *Deſcendit ad Inferos*, quem Beatus Bruno Herbipolenſis Epiſcopus ſic exponit. *Deſcendit ad inferna, tertia die reſurrexit à mortuis: & manente corpore in ſepulchro, Anima ejus ad inferna deſcendit: de quo inferno SS. Patriarchas, ſcilicet Abraham, Iſaac, & Jacob, & SS. Prophetas Eſaiam, Jeremiam, & reliquos: & cæteros omnes, quos elegit, miſericorditer liberavit, & tertia die victor reſurrexit*. Conſiſtit in medio Chriſtus ſiniſtrâ manu Crucem, quaſi victoriæ trophæum ferens: dexteram verò quibuſdam porrigens, quos ex antro, ſive ſpeluncâ deducit. Ad ejus pedes quidam proſtratus jacet, quo fortaſsè artifex animas antiquorum Patrum in inferis quieſcentes ſignificavit. A tergo Chriſti Domini ſtant aliæ animæ jam è feralibus mortis clauſtris eductæ, & liberatæ, prout indicat arbor Palmæ, quæ victoriæ ſymbolum eſt.

S. In decimo octavo quadrato viſitur Chriſti ſepulchrum, ut ex inſcriptione. In ſepulchro Angelus ſedet, & Mariæ ad illud accedunt, ut narrat Evangeliſta Matthæus in cap. 28. qui duas tantùm nominat, ſcilicet Mariam Magdalenam, & alteram Mariam. Hic tamem artifex in Sacra Scriptura parùm verſatus, tertiam addidit, & ad baſim ſepulchri milites dormientes expreſſit.

T. Habes in hac area Chriſti Domini Aſcenſionem, tum ex literis AS. quæ legi debent *Aſcenſio*, tum ex Figuris, quarum ſex à dextris ſunt, quinque à ſiniſtris, & una in medio; denotantque undecim Apoſtolos cum Maria matre Jesu: ubi notandum eſt, duodecimum Apoſtolum conſultò omiſſum, cùm Judas mortuus eſſet, Matthias verò nondum electus. Super Mariam Chriſtus attollitur, & in cœlum aſcendit nube quadam elypſis, ideſt ovalis formæ, obvolutus, brachiis pectori admotis, & hinc inde duobus Angelis famulantibus, ac veluti nubem ferentibus. Quæ quidem omnia deſumpta ſunt ex cap. 1. 9. Actuum Apoſtolorum, ubi ſic: *Et cùm hæc dixiſſet, videntibus illis elevatus eſt, & nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum*. Quia verò alia quædam, quæ in eodem capite non habentur, ſolertia Pictoris expreſſit; nè alicui dubium pariant, ad trutinam revocanda ſunt.

Primum eſt, in medio Apoſtolorum B. Virginem à Pictore poſitam eſſe; cui tamen favet Lorinus, qui in notis ad dictum caput & verſiculum, præter Apoſtolos, glorioſiſſimam matrem Domini, & alios Diſcipulos interfuiſſe teſtatur, idque nonnullis Patrum ſententiis comprobat. Præter à Lorino allatos, conſentiunt & Gaſpar Sanctius, & Ludovicus de Ponte in meditat. *de Aſcenſione*.

Objici etiam poteſt, Jesum non raptum, non translatum, non Angelorum adminiculo, ſed propriâ virtute ſubnixum, non gradientem, ſed totum ſimul elevatum, in cœlos ſuper nubem aſcendiſſe; quapropter malè in hac Figura duo Angeli, qui nubem elevant, adjecti ſunt. Hoc

tamen Sacræ Scripturæ, ac Patrum sententiis non repugnat, si D. Augustini Ecclesiæ Doctoris judicium expendamus. Ipse enim Serm. 176. *Super excelsa ergo Cœli* (inquit) *terrenum corpus imponitur, ossa intra sepulchri angustias paullò ante conclusa, Angelorum cœtibus inseruntur: in gremium immortalitatis mortalis natura transfunditur.* Ac deinde: *Dum audis elevatum, agnosce militiæ cœlestis obsequium.* Et quidem Sacræ Scripturæ, & Patrum sensibus Angeli appositi non repugnant, quos cum eodem S. Augustino in obsequium Christi Domini affuisse credendum est. Quod autem nubem attollere, & elevare videntur, id Pictoris inscitiæ tribuendum.

V. Transitus B. M. V. hîc indicatur. Multa quidem de hoc sacro Mysterio dicenda essent, nisi me ab initio proposita compendiosa narratio, atque ipsius materiæ gravitas ab hoc revocarent. Aliqua tamen cogimur prolixiori calamo prosequi; nam hac de re non una eademque antiquorum Patrum opinio est: Sed an Beata Virgo unà cum corpore assumpta fuerit, nec ne, secum dissentiunt.

Eruditissimus, & Ecclesiasticæ Historiæ, ac eruditionis parens Baronius, in notis Martirologii ad diem 15. Augusti, plures tam Græcos, quàm Latinos Patres adducit, qui de Assumptione B. Dei Genitricis MARIÆ tractarunt, & demum concludit, Dei Ecclesiam in eam partem propensiorem videri, ut unà cum carne in cœlum assumpta fuerit; nam in hujus diei solemnitate illas SS. Patrum Homilias legendas proposuit, quibus eadem de illius Assumptione firmantur. Quæ quidem sententia tum plurimorum Theologorum auctoritate, tum etiam communi Fidelium consensu jam probata, ac recepta est. Baronium sequitur Raynaldus in suis *Diptychis Marianis*, puncto 10. ubi fusiùs quæstionem tractat. Hanc Beatissimæ Virginis Assumptionem nonnulli *Transitum*, seu *Dormitionem*, alii aliis vocibus appellarunt, ut videre est apud nuperum Scriptorem Petrum Lambecium in ejus Bibliotheca Cæsarea tom. 8. pag. 129. quæ omnia eruditè collegit R. D. Claudius Joly, Canonicus inclytę Metropolitanę Ecclesiæ Parisiensis. Hæc autem ideò præmittenda esse putavi, ut ea quæ infra referam, clariùs innotescant.

Petrus de Natalibus in suo Catalogo Sanctorum lib. 7. cap. 65. de Sanctis in mense Augusti occurrentibus, celebre hoc Festum Assumptionis facundè prosequitur. Ejus narrationis particulam, quæ Figuras nostras potissimùm respicit, ad earundem explanationem adjiciam, cùm reliqua apud præcitatos Auctores videri possint. *Cùm igitur* (inquit Petrus) *die quadam cor Virginis in Filii desiderium vehementer esset accensum, itaut in lacrymas prorumperet abundanter; Gabriel Angelus eidem cum lumine adstitit, eamque reverenter salutavit, ac eidem ex parte ejus Filii dixit, quod post triduum esset à carne migratura, & cum Christo perpetuò regnatura. Ramum quoquè palmæ eidem de Paradiso allatum præsentavit, quem antè ejus feretrum portari mandavit. Virgo autem de Nuncio læta, Deo gratias egit, & duas petitiones ab Angelo postulavit. Primò, ut Filii ejus fratres omnes Apostoli ad ipsam pariter congregarentur, quibus præsentibus spiritum Deo redderet, & omnes sibi*

ſibi ſepulturæ officium exhiberent. Secundò, ut cùm ſpiritum emitteret, malignum Sathanam non videret. Porrò hæc quæ in Petro legis, vides in noſtro Iconiſmo, ubi Gabriel Angelus è cœlo deſcendit, manu aliquid ferens, quod fortaſſe palma eſt. Colloqui etiam cum proxima Figura videtur, quæ brachia protendit, ac procul dubio Beatiſſimam Virginem aliqua ab Angelo poſtulantem ſignificat. Feretrum, quod inferiùs eſt, & quod nonnulli circumſtant, denotat ipſius Virginis dormitionem, & Apoſtolos circumſtantes, & laudes Mariæ canentes. Literas verò M.G.S.M. (ſi divinari fas eſt) ſic legerem: *Mariæ Gabriel ſignificat mortem*, ideſt tranſitum ex hoc mundo. Verumtamen in hac narratione certi aliquid affirmare non audeo, Figuras tantummodò declaraſſe contentus.

X. His explicatis, remanent quatuor anguli, in quorum primo, nempe in parte ſuperiori, ſignato lit. X., viſitur Chriſtus in throno ſedens, ac benedictionem impartiens, cum tribus Angelis ad dexteram, totidemque ad ſiniſtram, ipſum venerantibus. Legitur ex utraque parte hymnus Angelicus, qui & *Triſagios* appellatur, ab Apoſtolis inſtitutus, & à B. Pontifice Sixto I. ſtabilitus, videlicet: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth: pleni ſunt Cœli & Terra gloria tua, Oſanna, benedictus qui venit &c.* quæ ultima verba Angelorum alis obducta ſunt. Circa Chriſti Domini caput leguntur hæc: *Ego lux Mundi.*

Y. In angulo ad ſiniſtram, lit. Y. ſignato, Aſſumptio B. Mariæ Virginis exhibetur; quod quidem Myſterium, niſi ipſæ literæ indicarent, me lateret omninò. In medio hujus loculamenti conſpicua eſt Beatiſſima Virgo, veluti in quodam throno ſedens. Ad dexteram duo Angeli cum duabus arboribus, totidemque ad ſiniſtram, ac deſuper titulus: ASVNTA EST IN CELV. legito: *in Celum.*

Z. In angulo dextero inferiori, lit. Z. ſignato, ſex veteris legis Prophetæ repræſentantur, ut ex nominibus ſuper adnotatis. Media etiam inter unum & alterum Palmæ arbor aſſurgit, quam ſemper in picturis apponere Chriſti Fideles conſuevere; nam penes ipſos pro hieroglyphico, ut alibi dictum eſt, habebatur: ex qua animadverſione colligimus, has valvas longè ante milleſimum conflatas fuiſſe. Et licèt in exemplari habeas illorum nomina, nihilominùs cùm lectu perdifficilia ſint, nonnullaque compendiosè inciſa, hîc ea repetere non incongruum exiſtimamus. Subſequentia igitur ſunt:

AMOS PROPHETA.
SOPHONIAS PROPHETA.
ZACARIAS PROPHETA.
JOHEL PROPHETA.
MICHEAS PROPHETA.

Sexti verò nomen deeſt.

A A. In ſiniſtro inferiori angulo litt. A. A. ſignato, ſunt aliæ ſex Figuræ cum totidem arboribus, antiquos Prophetas item referentes, ut ex nominibus ſuperpoſitis, ſcilicet:

ABACHVC.
JONAS.
DANIEL.

Reliquorum trium nomina deſiderantur.

CAPUT VII.

De nonnullis ornamentis, quæ erant in Basilicà Sicinianà, postea S. Andreæ in Barbara appellatà.

OMNIBUS in architectura vel leviter versatis notum est, Architectos consuevisse publica ædificia devictorum hostium Figuris ornare. Docet hoc ipse Vitruvius, artis illius princeps lib. 1. cap. 1. ubi pro columnis erecta fuisse ait marmorea simulacra, quæ Matronas Caryathides in in servitutem redactas repræsentarent: similiterque debellatorum Persarum statuis à Lacedæmoniis victoribus porticus exornatas. Qui mos inde ad Romanos transiit, itaut Arcus Triumphales Figuris hostium subactorum, ac spoliis insignirentur, uti eorum nonnulli Romæ adhuc stantes fidem faciunt. Imò prædictus mos adeò invaluit, ut non in Arcubus modò, sed etiam in Basilicis ad parietum ornatum ac decus, cum penè omni triumphi pompâ, triumphantium victorum imagines ponerentur.

Hæc omnia evidentissimè colliges è sequentibus Tabulis, extantibus olim in Basilicæ Sicinianæ parietibus, sivæ Ecclesiâ S. Andreæ *in Barbara*, de qua infra Cap. XXVII. fusiùs dicemus. Libet igitur hîc eas Tabulas plurimâ eruditione refertas, operosiùs contemplari, & historias, quæ in illis cælatæ sunt, exponere.

Prima Tabula, quæ est in ordine XXI. adeò ornata est, ut in ea desiderari nihil possit, cùm nonnullæ ibi contentæ areolæ, nempe tres, lepidis historiis insignitæ sint; licèt aliæ areolæ historiis careant, quas temporum ingluvies partim devoravit; partim verò lapsæ, in alium usum conversæ fuerint, ut infra demonstrabimus.

Prima ex iis tribus areola, sive Figura, triumphalem currum exhibet, quem bini Leones trahunt. Sedet supra currum Vir, dexterâ Imperii sceptro, more triumphantium, innixus. Currum præit eques, ipsique pedes quidam præcedit, ut vides. Cum diù hæsitassem in hujusmodi Historiæ enodatione, succurrit mihi Plinii senioris locus lib. 8. cap. 16. ubi legi, M. Antonium Triumvirum fuisse primum, qui Romæ Leones sub juga conjunxerit, & currus trahere coegerit. Et quidem cùm dimicatum esset civili bello in Pharsalicis campis, non sinè quodam ostentu temporum, generosos spiritus jugum subire illo prodigio compulsos significavit: nam quòd ita vectus est cum Mima Cytheride, supra monstra illarum calamitatum fuit. Quæ mea conjectura si admittatur, dubia quædam insurgunt, quibus solutis, historiæ non parva lux afferetur. Primùm igitur dubium excitat Ciceronis locus in Philippica 2. contra M. Antonium, ubi ait: *Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehebatur in essedo Tribunus Plebis: Lictores laureati antecedebant, inter quos apertà lecticà Mima* (idest Cytheris) *portabatur; quam ex Oppidis municipales homines honesti obviam necessariò prodeuntes, non noto illo, & mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur Rheda cum Lenonibus, comites nequissimi.*

Hunc

Fig. 1.

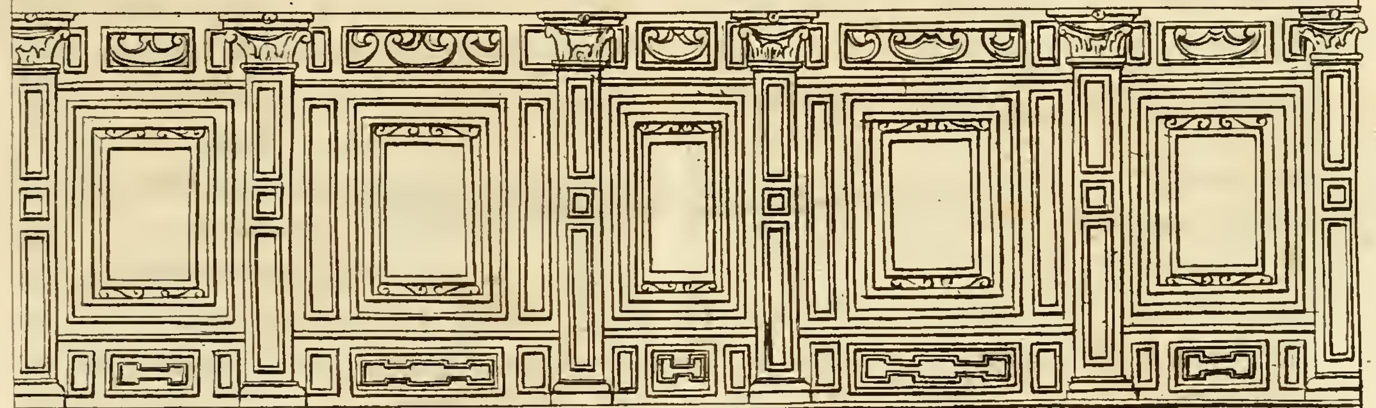

Fig. 2. Fig. 3.

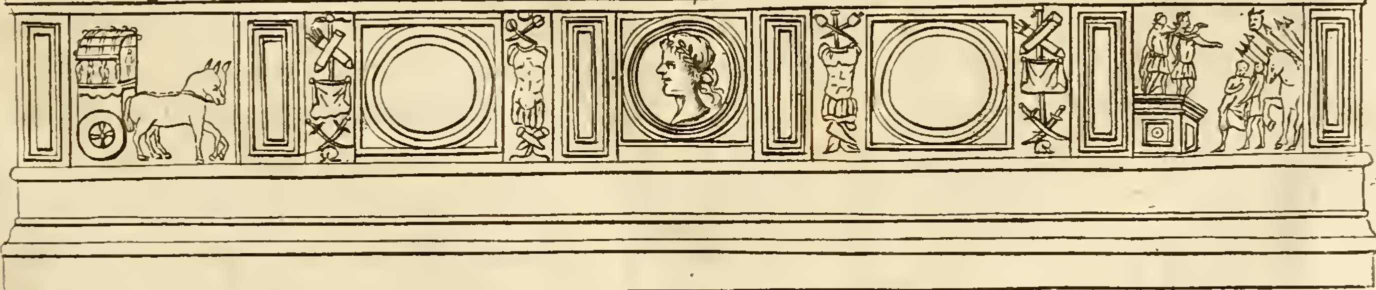

Fig. 4.

Fig. 5.

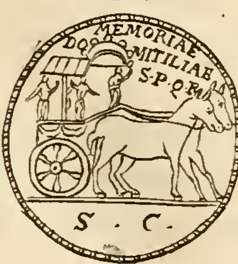

Fig. 6.

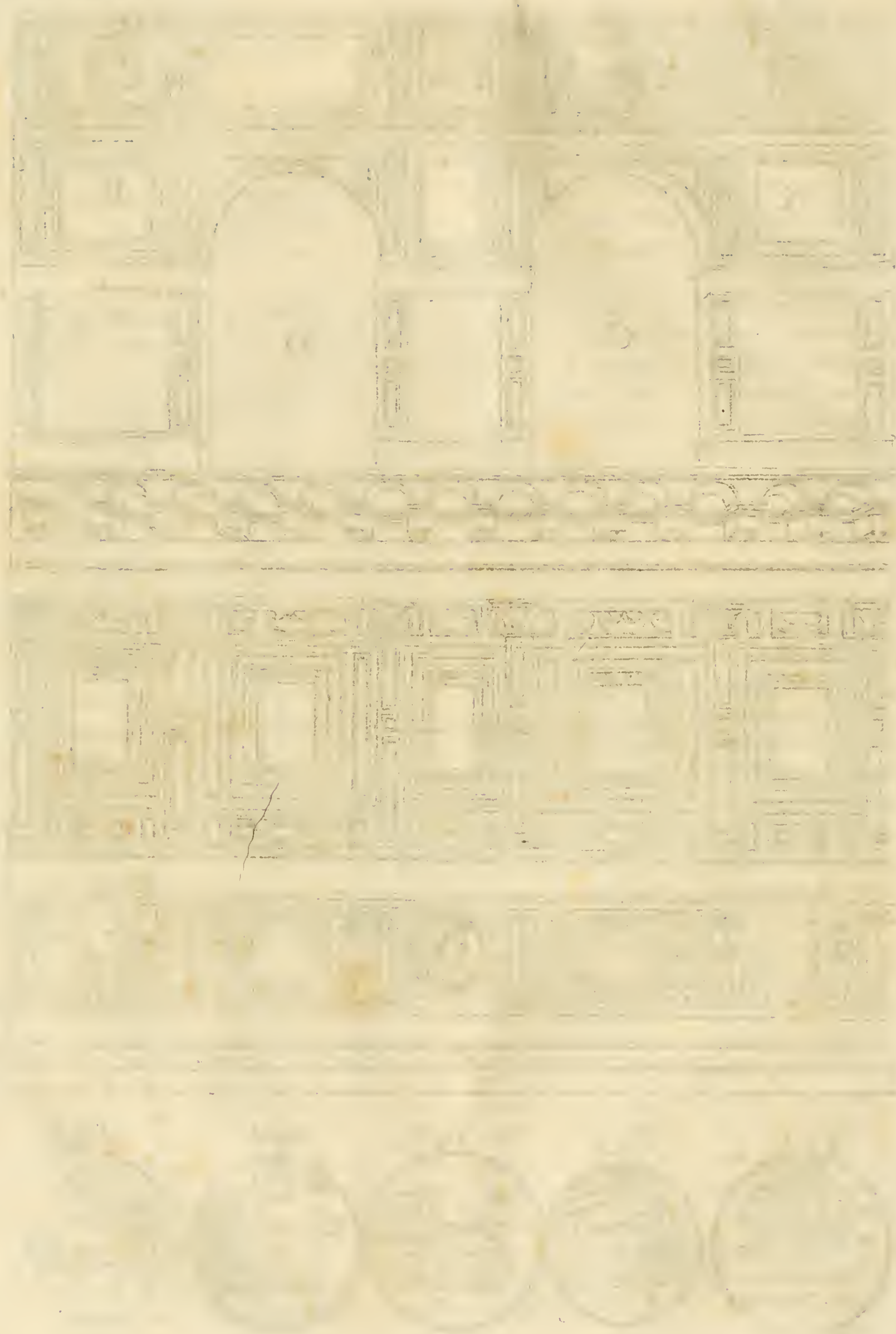
Fig. 7.

Fig. 8.

pag. 52.

Hunc Ciceronis locum accuratissimus Victorius in suis variis lectionibus lib. 16. cap. 3. sic corrigendum putat: *Sequebatur Rheda cum Leonibus*, contra opinionem Hieronymi Ferrarii, qui maximam sedulitatem in Ciceronis Orationibus emendandis adhibuit, ut ipsemet Victorius fatetur, ejusdem Hieronymi Orationes adducens.

Secundum dubium est, quod locus Plinii Tulliano non consonat. Nam Plinius narrat Mimam Cytheridem in curru cum Antonio Romæ vectam fuisse; Cicero verò non Romæ, sed per Italiam; non curru, sed lecticâ. Hanc Auctorum discrepantiam benè animadvertit prælaudatus Victorius, additque: *Quod enim Plinius hoc factum narrat ab Antonio cùm dimicatum esset in Pharsalicis campis, quod discrepat ab eo, quod à Cicerone hìc, & in epistola ad Atticum traditur, negligentiæ illius Scriptoris assignandum puto, qui in temporibus lapsus sit, ut in multis aliis rebus sæpè peccat; & certè major fides Ciceroni habenda est rerum, quæ ipsius ætate factæ sunt, quàm Plinio, qui multis postea seculis vixit*. Pro quo notandum hìc obiter, inter Ciceronis, & Plinii obitum centum novendecim annos circiter intercessisse: nam Cicero occisus fuit ann. 40. ante Christi Nativitatem, Plinius verò in Vesuvii conflagratione decessit anno post Christum natum 79. Verùm unde digressa est, eò revertatur oratio, paullisper tamen suspensâ meorum dubiorum solutione, quæ ex infra dicendis apparebit.

Præcitata Figura demonstrat, ut diximus, M. Antonium curru triumphali vectum præcedente equite, quem Anaxenorem Citharœdum, à Plutarcho in ejusdem M. Antonii vita descriptum, arbitror: consueverat enim illum secum ducere; nam sic Plutarchus: *Ociosus ipse, & in pace agens, ad pristinam luxuriam revolutus est, & jam circa eum Anaxenor Citharœdus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, Chorusque totius Asianæ Musices confluebant &c.* Item Strabo lib. 14. *Anaxenorem Citharædum extulerunt quidem theatra; sed multò magis Antonius, qui eum tributi exactorem è quatuor Urbibus fecit, ac milites stipatores concessit*. Et cùm Plinius fortasse ex traditione accepisset, M. Antonium in triumphum duxisse Mimum Citharœdum, putavit illum ex nominis affinitate fuisse Mimam Cytheridem, quod remotissimum à veritate videtur. Duxit enim in triumphum, non Mimam Cytheridem, sed Mimum Citharœdum, non curru vectum, sed equo ante currum, ut nostra Figura ostendit. Porrò neminem, præter Plinium invêni, qui Mimam Cytheridem curru vectam fuisse asserat, sed lecticâ; id quod pluribus M. Tullius prosequitur, Antonium objurgans; cujus locus non videtur emendandus scribendo *cum Leonibus*, ut vult Victorius; sed in sua puritate relinquendus scribendo *cum Lenonibus, comites nequissimi*, ut legitimus sensus suadet; nam cujus rei gratiâ epitheton *nequissimi*? certè Leonibus applicari nequit, cùm idem denotet ac *improbi, perfidi, scelesti*, quæ voces ad mores, & ad animi pravitatem referuntur, & Leonibus nunquam competent, utpotè irrationalibus, utpotè brutis. Ulteriùs vocem illam *nequissimus* nulli, nisi homini, aptatam,

tam invenio, imò nec ulli aptari posse autumo. Item quo pacto Leones Antonii *comites* dici unquam poterunt? Siquidem illi propriè dicuntur comites, qui aliquem tanquam ducem sequuntur, non verò qui præcedunt, ut dicti Leones; & id variis Auctorum testimoniis patet. Valla inquit: *Comes est qui sequitur, & ducem habet.* Item Labeo §. *Si quis Virginis* ff. De injuriis, & famosis libellis: *Comitem accipere debemus eum, qui comitetur eam, & sequatur.* Plaut. Merc. 7. 63. *Neque matrem illa satis honestè tuam sequi poterit comes.* Terent. Eunuch. 2. 3. 54. *Comites sequuti scilicet sunt virginem.* Ovid. 8. Metam. 5. *Terga sequentes comites.* Unde comes ab eodem Labeone sic definitur: *Qui frequentandi cujusque causa, ut sequeretur destinatus, in publico privatoque abductus fuerit.*

Idem ex orationis contextu apertè liquet: nam Tullius meritò *Lenones* nominat eos, qui M. Antonium à regia virtutis via avertebant. Sed quinam isti? *Anaxenor Citharœdus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, Chorusque totius Asianæ Musices; Sergius Mimus, Cytharis quidam ex eadem Palæstra mulierculam amans; ac denique Scorti, & Mimi, quibus undequaquè stipantibus circumvallatus ubique progrediebatur.*

Mea hæc conjectura duabus aliis fulcitur. Una est, quod si M. Antonius secum duxisset in triumphali curru Mimam Cytheridem, procul dubio duxisset etiam Cleopatram Reginam, quam perditè adamabat, cùm triumphum Alexandriæ de Rege Armeniæ celebravit, idque minori famæ dispendio egisset. Altera, quod Cicero M. Antonio infensissimus, Orationem suam ampliasset, ac infandum dixisset, quod cùm triumpharet, severioris, militarisque virtutis oblitus, ac mulierosus, meretriculam sibi triumphi sociam adsciseret. Nec Ciceronem facinoris ignarum dicas, cùm id populo inspectante actum fuerit: unde si ea tam graviter amplificavit, quæ per Italiam Antonius gessit, quidnam de gestis ab eodem in Urbe scripsisset? Notandum est etiam, præcitatam equitantis Figuram stapedes non habere, quibus antiqui carebant.

Secunda Figura satis clara est, cùm duplicis rotæ vehiculum à geminis mulabus tractum ostendat. Quale autem huic vehiculo nomen tribuendum sit ambigo, cùm Scriptores varia curribus indiderint, sive à forma, sive etiam ab ipsis inventorum nominibus. De Vehiculis copiosè scripsit Joannes Laurentius, ac postremò Joannes Schefferus.

Seriò tamen opinionibus meis inhærendo, videlicet quod Figuræ in hac Tabula expressæ M. Antonii historiam denotent, addo, vehiculum supradictum Essedum denominandum esse, de quo Cicero in eodem loco Philippicæ secundæ redarguit M. Antonium verbis supra relatis. Ponderat hunc locum laudatus Schefferus lib. 2. c. 5. & nescire se ait, cur istiusmodi currûs usum Cicero objiciat Antonio. *Num quod esset peregrinum vehiculum, neque Magistratum publicum deceret? An quod vilius haberetur?* Cui ego paucis satisfaciam.

Essedum vehiculi genus erat tum apud Britannos, tum apud Gallos usitatissimum, duarumque specierum, unius

unius ad bellum, alterius ad iter agendum: utrunque verò tam campestre, quàm urbanum à Romanis etiam usurpatum. Porrò urbana Esseda culta fuisse atque ornata, docet probatque idem Schefferus loco citato; ac propterea de nimio fortasse illius ornatu, ac luxu Cicero M. Antonium redarguit; vel quia tam celebri pompâ Mimam Cytheridem secum ducebat.

Ulteriùs Essedum esse conjicio ex eo, quod M. Antonius tam in Galliis, quàm in Oriente versatus, ab iisdem nationibus quandam vivendi normam, & genium hauserat. Nam à Gallis Essedum, ab Orientalibus fortè Mulas desumpsit, quæ apud eosdem in pretio habebantur, ut scribit Spanhemius dissert. 7. *De usu, & præstantia Numismatum*, occasione Nummi Agrippinæ, in quo ex una facie Agrippinæ caput conspicitur, ex altera Carpentum, ut expono in eadem Tabula Fig. 8. Illud autem idem est cum nostro in Figura 2. expresso, licèt unicè differat in ornatu, cùm simplicissimum illud sit, nostrum cultissimum, quod Tullius Antonio objiciebat. Cùm tamen Nummus hic, quem refert Spanhemius, detritus sit, & corrosus, & Figurarum tantùm delineationes appareant; id recognoscitur etiam ex collatione aliorum duorum Numismatum ejusdem Agrippinæ apud Oiselium, quæ hîc habes in Fig. 6. & 7., cum alio simili Nummo Domitillæ, in ejusdem Oiselii Tab. 98. ubi duo superiora Agrippinæ Numismata reperies. In omnibus his visuntur Carpenta cum ornamentis diversis tamen à nostris, quæ differentia nominis diversitatem efficere potuit: quippe ego inter Carpentum, & Essedum nullam, aut saltem minimam differentiam fuisse duco, cùm ambo duabus rotis constarent, & illorum descriptiones ab Auctoribus allatæ utrique conveniant. Addimus præterea Carpenti nomen non ipsum vehiculum, sed vehiculi partem esse; idque deducimus ex Leg. 30. *de cursu pub.* in Cod. Theodos. ubi sancitur, nemini licere in Carpentis rhedarum mensuram excedere mille pondo: quarè Carpentum credimus currum, cui superimposita erat sedes, sive rheda, uti hodie conspicimus currus nostrarum rhedarum, quæ varia nomina sortitæ sunt, vel à magnitudine, vel à forma, cùm Italico idiomate *Cocchio*, *Carrozza su le cingie*, *Carrozza sopra i ferri*, *Carrozzino*, *Poltrona*, *Poltroncina*, *Stufiglia*, *Manza*, aliisque id genus vocibus indigitentur, sinè ullo respectu, ab equisne, an à mulabus trahantur. Idem puto de Essedis, Carpentis, reliquisque istiusmodi, quæ cæteroquin similia, ornatu dumtaxat, vel perexiguâ sui parte differebant.

Tertia Figura ejusdem Tabulæ Consulem habet milites alloquentem, quorum unus eidem humanum caput, hastili summo infixum, exhibet. Unde non fallar judicio meo, si Consulem illum, Antonium esse asseverem; caput verò super hastam, Ciceronis esse: Nam in Comitiis M. Antonio concionem contra Tullium habente, allatum fuit à satellitibus Tullii caput, quod amputari mandaverat, ut in ejusdem vita Plutarchus innuit his verbis: *Jugulatus est autem collum ex lectica protendens, annum ætatis agens sexagesimum & quartum. Caput ejus, & ma-*

& manus, quibus Orationes in Antonium Philippicas scripserat, jussu hujus amputavit Herennius; quæ cùm essent Romam allata, Antonius, qui tum fortè Comitia habebat, audita re, & visis membris, exclamavit, finitas jam esse proscriptiones; ac pro rostris poni manus, caputque Ciceronis jussit, horrendum Romanis spectaculum. Plura Numismata cum similibus allocutionibus ad milites affert Oiselius in Tab. LXXXIX. itemque Sebastianus Erizzius in quarta sui Operis editione, in M. Antonio, in Severo, in Antonino Caracalla, ac in Probo.

Tabula XXII. tria continet emblemata, in quorum primo visitur Hippocentaurus clavam sinistrâ tenens, & alas in humeris habens. Quid verò monstrum hoc denotare possit ignoro, quanquàm in parietibus præfatæ Basilicæ extitisse pro certo habemus, & ejus emblematis exemplar desumpsimus ex Codice Vaticanæ Bibliothecæ sub num. 5407. pag. 100. Quod similia monstra extiterint inter Scriptores disceptatur: neutram tamen opinionem tueri volo, licèt affirmativam defendere possem contra malè philosophantem Lucretium, & ejus asseclas. Solùm hîc indicasse lectori sufficiat, quod Balthasar Bonifacius Rhodiginus in sua Historia ludicra lib. 7. cap. 16. Hieronymus Magius lib. 1. miscell. cap. 10. Natalis de Comitibus lib. 7. cap. 4. hujusmodi monstra dari posse arbitrantur.

Secundum emblema continet Leopardum, qui Cervum devorat; sed ut in pictura videre est, non modicam illius partem tempus absumpsit.

Tertium continet Leonem, qui Taurum dilacerat; omnia autem ex opere sectili constructa sunt. Campus, qui aream repræsentat, ex Ophite est, sicut etiam delineationes, tractusque nigri coloris, quibus istarum belluarum icones, non sinè quodam decore, ac venustate variegantur. Quod terram refert, est ex Alabastrite Ægyptio: Taurus verò, & reliquæ Leonis partes, è Pario marmore. Duo hæc emblemata posteriora, pluribus ab hinc annis egomet suis locis affixa vidi, prout sub literis A. & B. in præcedenti Tabula XXI. indicatur: nunc verò in duas mensas conversa apud Patres S. Antonii servantur. Etiam hæc tria emblemata ad M. Antonii historiam spectare autumo, cùm Figura 1. Hippocentaurum exprimens, alludere videatur ad ejusdem Antonii prosapiam ex Hercule, qui excidium de Centauris sumpsit, ut in suo Hercule insano meminit Euripides v. 1272.

Τυφῶνας ἢ γίγαντας, ἢ τετρασκελεῖς
Κενταύρο πληθῆ πόλεμον οὐκ ἐξήνυσα;
Typhonas, aut Gigantes, aut Quadrupedes.
Prælio Centauris referto non confeci?

Leopardus cum Cervo, & Leo cum Tauro ad ferarum spectacula, ludosque in Theatro, occasione triumphi M. Antonii celebratos, revocari possunt.

Diximus in præcedentis Tabulæ explicatione, Figuras in areis quadratis sub num. 1. 2. 3. expressas, M. Antonii gesta præferre, idque apertis conjectationibus firmare conati sumus. Ejusdem modò Triumviri historiam in præsenti etiam Tabula XXIII. continuari non levibus argumentis, indiciisque probabimus. Utinam tamen Oedipus sim, & à plurimis ambigui-

tati-

pag. 56.

TAB.XXII.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

pag. 56.

tatibus me expediam. Primò itaque Triumphum hîc designari Romani Ducis, demonstrant captivi in facie currûs expressi, qui manus ante pectus revinctas demittunt; docetque tum habitus triumphantis, qui sago, seu clamyde, vel paludamento Romano more superinduitur; & è cujus humero sinistro subnectitur lateri dextero latus clavus, qui Senatorum insigne erat, tum etiam biga ipsa quâ vehitur: unde in illo neminem meliùs repræsentari putaverim, quàm M. Antonium, qui (ut inquit Plutarchus) animi sui impos, & veneficiis, seu præstigiis Cleopatræ captus, post devictos Porthico bello hostes, Artabazum quam pluribus promissis ad se pertractum, veluti captivum, Alexandriam in triumphum duxit: de quo triumpho loquens idem Plutarchus, non modicam Romanis offensam M. Antonium irrogasse ait, utpotè qui ornamentum, majestatemque Patriæ propter Cleopatram Ægyptiis communicaverat. Ad nostram hanc opinionem confirmandam, addimus ejusdem Auctoris verba, quibus M. Antonium adamussim describit: *Inerat ei in vultu liberalis dignitas, ac barba non indecens: facies lata, & nasi aduncitas, videbantur masculam oris formam, qualis Herculis pingitur, ac fingitur, exprimere. Rumor verò etiam antiquus tenebat Antonios ab Hercule genus trahere, prognatos ab ejus filio Anteone: quem ille rumorem videbatur & figurà corporis, & habitu confirmare; nam quoties in conspectum multitudinis esset proditurus, tunicam ad femur cingulo adstringebat, sago denso velabatur, & magno gladio se accingebat.* Quæ sanè descriptio nostræ Iconi perfectè consonat: si enim rectè perpendatur, amplum utique vultum præfert, decenti barbâ præditum, Herculique persimilem. Quod si habitûs qualitas inspectetur, sagum virgatum, quod militare, ac Imperatorium insigne esse probat Ferrarius *De re vestiaria*, satis M. Antonium ostendit, qui sago in conspectu Populi uti solebat, & cingulo femori alligato. Demum superest assignare gladium; quo cingebatur; & hic sub tegumento, præcipuè à picturæ studiosis, facillimè conspici potest.

Explicationi, quam de hac Tabula dedimus, mirificè suffragantur adstantes ex utroque bigæ latere viri, quorum alter alterius caput sinistrâ comprimens, veluti feriturus, malleolum, sive quid simile, dexterâ attollit: quæ Figuræ nil aliud profectò denotant, nisi humanas victimas occasione triumphi cæsas. Fortè enim M. Antonius, tanquam Herculis agnationem ostentaturus, homines obtulit in holocaustum, cùm antiquitùs crudelissimæ, & prorsùs infandæ religionis instinctu, humanis hostiis Herculi sacrificaretur, ut de Poenis testatur Plinius lib. 36. c. 5.

Notandi itidem in nostro hoc Iconismo duo equi veluti ramulum supra caput habentes; quem nonnulli ramum laureum putant, in signum victoriæ. Nos tamen potiùs Pictoris libitum fuisse putamus ex duobus Iconismis Abatis Raphaelis Fabretti in sua *Columna Trajana*, sive *Tabel. Iliad.* pag. 340. & 238. quæ cùm ad manus nostras pervenissent, illa eidem, de Domini licentiâ, cum exemplari ære inciso communicavimus. In primo ex Iconismis prædictis exponitur vitrea lamel-

lamella picturata, ubi quadriga conspicitur, cujus equi non absimili ornatu præditi sunt: in secundo autem occurrit auriga, qui dextrâ coronam, sinistrâ palmam supra humerum gestat, veluti victor; ejus tamen equi in verticibus nullo lauri signo exornantur. Unde (si conjectare fas est) dicerem, signum illud ex arbitrio Pictoris Struthio-Cameli plumam referre, præcipuum equorum ornatum, quo etiam hodie insigniti ad assequendum brabium in Hippodromum producuntur.

Dispunctâ jam superiori Tabellæ parte, quæ adhuc superest, ac hodie visitur ad areolam scalarum supra fenestram, quæ atrium respicit Palatii olim Cardinalis de Maximis, antiquitatum amantissimi; nunc verò Cardinalis Nerlii, sacrarum eruditionum studiosissimi: quod Palatium situm est *Ad quatuor Fontes*, ut vulgò dicitur, angulumque constituit, quà ad Thermas Diocletianas itur, dextrorsùm; quà verò ad Liberianam Basilicam, sinistrorsùm. Reliquum nunc est ad inferiores illius reliquias pergere, quarum ornatus ex celebri, eruditoque Cimelio Illustrifs. D. Equitis Caroli Antonii à Puteo deprompsimus, cui multa nos debere fatemur.

Licèt Figurarum exiguitas, & Ægyptiorum mysteriorum icones potuissent me ab harum indagatione revocare: nihilominùs nè quid intentatum relinquam, earundem enodationem aggredior, in qua me oppidò juvit perspicax, ac stadiosissimus vir, Abas Philippus Bonarota.

Opinor itaque præfatas ordinis inferioris Figuras Ægyptiorum pompas importare, unam præcipuè ex illis decem, quæ pertinent ad honorem eorum, qui apud illos pro Diis habentur, ac Ægyptiacam continent religionem, ut scribit Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 6.

In hisce pompis (ut Ægypto mos erat) quamplurimæ Deorum imagines circumferebantur, additis aliis mysticis signis, quæ Sacerdotes præferrent; & quibus veluti Hieroglyphicis, seriem, historiamque earum rerum exprimerent, quæ suis Diis accidissent: proptereaque eorundem gesta per illa mysteria se imitari contendebant; ut videre est in Diodoro Siculo lib. 1. & in Apulejo Metamorph. lib. 5.

Quod Isidis mysterium ibi repræsentetur, probamus ex Tab. XXIII. nu. 1. ubi Isis Horum puerum, quem ex incestu, & adulterio ex Osiride fratre susceperat, quemque ejus vir Typhon in aquis merserat, repertum ante Osiridem statuit, qui accipitris (ut puto) Æthiopici capite insignitus est, sicut vides sub num. 2. Osiris enim ex Ægyptiorum sententiâ idem interpretatur ac multoculus, videlicet Sol; & Sol ob oculorum præstantiam, & vim ad se attrahendi, ab eisdem Ægyptiis effingitur sub accipitris forma, tanquam acutissima acie præditi, ac devorantis. Horus ergo Mundus est, ortui & interitui obnoxius, cujus mater Isis, idest Luna, in aqua repertum filium vitæ restituit, ac immortalem reddidit. Generandi quippè aquæ vis, & Luna Mundum per varias, & novas vicissitudines, quasi immortalem faciunt. Rectè ergo Osiridi puer exhibetur, cùm eam vim Luna à Sole participet; atque ille sub veste manus abscondit, ut occul-

cultam esse significet hanc virtutem, quâ & ipse per Lunam Mundum reparat. Tabula hæc à Minucio sic concipitur: *Isis perditum Filium cum Cynocephalo suo, & calvis Sacerdotibus luget, plangit, inquirit; & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ Matris imitantur. Mox invento Parvulo gaudet Isis, exultant Sacerdotes, Cynocephalus inventor gloriatur: nec desunt annis omnibus vel perdere quod inveniunt, vel invenire quod perdunt.*

Sub Cynocephali nomine, hîc à Minucio descripti, nil aliud intelligendum esse putamus, nisi Anubin, cujus operâ Isis Horum invênit; & quia canis insigni usus fuit, ideò sub canis aspectu ab Ægyptiis colebatur. Et hoc meliùs percipitur ex duobus illis canum capitibus, in extremitatibus nostræ Tabulæ sub numeris 3. & 3. occurrentibus supra hermulas, scilicet tumulos Mercuriales: Anubis enim apud Ægyptios idem est ac Mercurius apud Græcos; imò (ut ait Plutarchus *De Iside, & Osiride*) quando suprema ostendit Anubis dicitur, quando inferna Hermanubis vocitatur. Verùm si pinguiùs erudiri in votis habes, adi Kircherum, qui multa in hanc rem congerit in *Oedipo Ægyptio* tom. 1. p. 2. ac etiam fusè in *Obelisco Pamphilio*.

Sub num. 2., ut dictum est, habes Osiridem accipitris capite insignitum: idem sequitur sedens in proxima Icone sub nu. 4. tenetque sacrum Pedum sinistrâ. E conspectu stat Isis sub num. 5. quæ capiti superimpositum tegumentum, tribus distinctum titulis gerit, Sacerdotalis dignitatis indicium, cui assimilem ornatum describit Apulejus lib. 11. Metamorph. dum sacris Isiacis initiaretur. Sequitur sub num. 6. idem Osiris, qui pariter sedet, & sinistrâ aspidem stringit; Isisque stat sub num. 7. manu Lunam bicornem excipiens. Pompæ medium parva occupat ara sub nu. 8. in quâ quædam superimposita sunt, ob Figurarum tenuitatem ignota. Nos autem ea ad fructus significandos revocamus, itaut conjunctam Solis, & Lunæ vim ad quorumcunque fructuum productionem, maturitatemque ostendant: nisi fortè aram hanc cum fructibus ad Cæremonias primitiarum referre velis, de quibus idem Clemens Alexandrinus loco citato. Sub num. 9. succedit Figura sedens, simulacrum Serapidis fortasse repræsentans, quem Osiridis patrem volunt, quique locum suum in mysteriis obtinebat. Ex opposito sub num. 10. stat Sacerdos, qui Mystas ducit, alterâ manu diadema Regium, ac Ægyptiorum Deorum insigne, alterâ verò serpentem gerens, quæ ad stellas & Solem referri narrat præfatus Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 5. Sequitur sub num. 11. alter Sacerdos, qui Pedum Sacerdotale gestat; & sub num. 12. geminæ hinc inde imagines ferulam habentes, quam sacrum signum fuisse conjicimus ex Herodoto in *Euterpe*, ubi sic: *Verberantur enim post sacrificium cuncti, & cunctæ, multa sanè hominum millia; quo autem verberentur non est mihi fas dicere*. In cistulâ mysticâ Eleusinorum ferula erat, unde ad Solem, & Osiridem referri quamplura numismata, gemmæque probant, in quibus Sol cum hujusmodi ferulâ insculptus est, sicuti tradit Macrobius de celebri illo Apollinis Hieropolitani simulacro: & in

in annulis Gnosticorum Deus Jao, qui idem cum Sole erat, sæpiùs cum hac ferulâ occurrit. Visitur sub num. 13. Figura quædam veluti gestiens, quæ forsitan gaudium ob Horum repertum significat: & sub num. 14. adsunt aliæ duæ Figuræ cernuæ, ac pronæ in signum adorationis, quarum quæ à læva est, manum ori admovens, cultûs ipsius actum exprimere credi potest: ambæ verò videntur in stagno quodam locatæ, fortè ad aquas alludente, in quibus Horus repertus fuit, dum amissum, ac fato functum, funebri næniâ labentabantur.

Nec silentio prætereunda sunt quædam vasa, iisdem imaginibus interposita, quæ aquaria esse, & in pompis ferri solita, colligitur ex Vitruvio in Prooem. lib.8. unde fortasse Julius Firmicus lib. 2. Ægyptios aquam adorasse asservit. Porrò hæc vasa non unius speciei sunt, quatuor enim altiora collum arctius habent, labrum latissimum: reliquis verò duobus, quæ humiliora sunt, latius collum est, labrum angustius. Omnia autem ad Niloticas urnas referri possunt, quæ ideò in pompis,ac Hieroglyphicis apponebantur, ut maximè opportunum, ac salutare subsidium significaretur, quod Ægyptiacis arvis afferre solet Nilus exundans, ac diù stagnans; ut benè sentit Kircherus in suo *Obelisco Pamphilio* lib. 5. Schematism. 1. pag. 446. In peristromatis inversione hinc inde sub numeris 15. & 15. cuidam Aræ, seu basi superpositus stat Harpocrates, sive Horus, manu ori admotâ silentium indicans. Harpocratem enim inter præcipua numina Ægygtii connumerarunt, quem cùm immaturo, ac penè abortivo fetû editus esset, atque ideò elinguis, silentii Deum reputaverunt, eumque in templorum vestibulis collocabant, ut Sacerdotibus, cæterisque sacrorum Ministris, ac spectatoribus rituum arcanorum, mysteriorumque silentium suaderet. Ad Harpocratis latus visitur quædam parastasis, quæ fortasse januæ indicium est, cùm Harpocratis statuam propè januas collocare consueverint. Spectatur sub num. 16. Propheta cum hydria, quem sic describit Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 6. *Post omnes* (inquit) *exiit Propheta, qui apertè in sinu gestat hydriam &c.* Tandem sub num. 17. occurrit Isis cum amphora, & sceptro exornato desuper Loti flore, qui ei sacer est, ut in aliis monimentis clariùs apparet.

Sed jam ad alteram Tabulam, scilicet XXIV. accedamus, quæ pariter in eadem Basilica Siciniana extabat, at modò visitur in supradicto Palatio Cardinalis Nerlii, in summitate scalarum sinistrorsùm, supra primam ambulacri januam; ipsa quoquè ex opere sectili, ac variis marmorum incrustationibus composita. Hæc Tabula fabulosum Hylæ raptum continet, quem nos, antequam ad Figurarum indagationem deveniamus, hic reponere necessarium existimavimus. Hercules (ut scribit Apollonius Rhodius Argonaut. lib. 1. Theocrit. Idyll. 13. Valerius Flac. lib. 3. & alii) cum Argonautis, quorum Jason dux erat, navigaturus, Ceycis filium nomine Hylam secum duxit, speciei singularis adolescentulum. At cùm ventorum vi, ac maris fluctibus diù jactatus, littora tandem tenuisset, ejus socii ut à laboribus se reficerent, cœnam para-

TAB XXIV

pag. 60.

pararunt. Alcides verò misit Hylam cum amphora ad amnem Ascanium, qui Mysiæ, quò appulerant, sylvas interfluit, ut aquam exinde afferret; sed eximiâ illius formâ correptæ Nymphæ fluminis, facto impetu Puerum tenuerunt, projeceruntque in fluenta. Alcides moræ longioris impatiens, relictis sociis nemus omne lustravit, Hylam quærens, & Hylam ubique vocitans: quarè attonitæ Nymphæ, timentesque nè raptus Puer apud ipsas inveniretur, illicò effecere ut invisibilis vocanti domino responderet. Sed cùm ille nil præter vocem referre posset, navim repetiit, solvitque, relicto Polyphemo, qui Puerum otiosiùs pervestigaret. Decedens autem accolis morem reliquit Hylæ sacrificandi juxtà fontem; quod cùm Sacerdos efficeret, illum ter appellare solitus erat, eique totidem vocibus Echo respondens, Hylam reddebat. Hanc fabulam brevi periodo complectitur, alteratque Strabo lib. 12. in descriptione Bithyniæ, ubi sic: *Supra Prusiadem mons est, Arganthonius nomine. Ibi fabulæ tradunt Hylam Herculis socium, qui Argo navi cum eo vectus fuit, dum aquatum exit, raptum fuisse à Nymphis. Cium verò, ipsum quoquè de sociis Herculis unum, revertentem à Colchis, urbem sibi cognominem isthic condidisse. Et nunc quoquè apud Prusienses festivitas quædam celebratur, & montes cum Thiasorum choro conscenduntur, Hylasque vocatur, quasi si ad eum requirendum in sylvas ivissent.* Unde Valerius Flaccus Argonaut. lib. 3. v. 595.

Rursus Hylan, & rursus Hylan per longa reclamant
Avia: responsant sylvæ, & vaga certat imago.

Apollonius ab una Nympha raptum Hylam scribit, quem sequitur ipse Valerius Flaccus. Theocritus tamen ab iis recedens, à tribus Nymphis raptum tradit; cui nos plaudimus, utpotè nostro Iconismo conformi, licèt Nicander, & Orpheus à pluribus Nymphis raptum autument.

Ut igitur nostræ Tabulæ adhæreamus, fabulamque applicemus, trium Nympharum imagines animadvertimus, quæ cùm fontibus præsint, veluti fluviorum numina, frontem arundinibus redimunt, ut de fluvio Acheloo canit Ovidius lib. 9. Metamorph.

Cùm sic Calydonius amnis
Cœpit, inornatos redimitus arundine crines.

Virgilius item de Tyberi Æneid. lib. 8.

Eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, & crines umbrosa tegebat arundo.

Et inter alia insignia, quibus idem Valerius Flaccus arguit, Hylam aquarum Deum futurum fore, arundo est; ait enim lib. 1. v. 218.

Subità cur pulcher arundine crines
Velat Hylas? unde urna humeris, niveosque per artus
Cæruleæ vestes?

Notandæ sunt etiam illæ duæ amphoræ, quarum una humi jacet, deposita, ut conjicitur, à proxima Nympha, quò liberiùs Hylæ manus admoveret; altera sub lævum Nymphæ alterius cubitum, ambæ aquam fundentes, ut Najades fontium, fluviorumque præsides Deas ostenderent. Observandus est quoquè Hylas, urnam dexterâ tenens ad aquam hauriendam, qui omni nisu luctatur, ut Nymphæ illius conatum eludat, quæ præcipuè in raptum exarserat, & de qua inquit præcitatus Apollonius: *Nym-*

Nympha dexterà cubitum traxit manu,
Et medio injecit alveo .

Sed jam ad Figuras inferiùs positas descendamus. Quidam sunt, qui totam earum seriem ad Minervale sacrificium referri contendant, quæ opinio suâ probabilitate non caret. Quippe Ægyptii quotannis in honorem Minervæ in Saim Urbem noctu convenientes, undique per mœnia frequentia luminaria, ollasque profundiores oleo repletas, ac sale aspersas incendebant, ut totâ nocte exardescerent: quæ solemnitas λυχνοκαΐν, idest *accensio lucernarum* vocitata fuit, ut ex Herodoti lib. 2. quæ omnia præcipuè ostendi videntur in hoc nostro Iconismo, ubi plures lucernæ, seu candelabra accensa sunt, urnæque non paucæ, quiddam veluti ignem ex orificio spirantes.

Mihi tamen persuasum semper erit, utpotè verosimilius, ac superioribus magis consonum, istas Figuras ad cœnam pertinere, quæ ab Argonautis (ut diximus) in littore instructa fuit. Et quidem si accuratiùs singulæ examinentur, num. 1. rostrum ratis demonstratur, quam Argo navem dicere possumus: num. 2. Nympha sedens: num. 3. alia similis Nympha: num. 4. Hylas: num. 5. duo Sacerdotes, seu Aruspices: num. 6. Mensa: num. 7. Figura Herculi aptissima est, nam clavam gestat, quam insigne Herculeum esse scimus; & Theocritus Herculem cum clava, & arcu raptum Hylam quæsiisse tradit: ac proinde Figuram num. 8. Elatidem Polyphemum, ipsius Herculis socium denotari conjicimus. Is enim cùm Hylam vociferantem, dum raperetur, audivisset, Herculem inquirebat, oberrabatque districto gladio per sylvam, ac propè fontem, Puero simul ac sibi timens; donec Herculem obviam habuit, cui non sinè fletu, atque ejulatu Hylæ casum significavit. Figuras autem cum candelabris, & facibus, tridentibus, paterisque, ad sacrificium Boni Eventûs spectare posse crediderim; pateræ enim, quas habent Figuræ signatæ numeris 9. 10. 11. supra hydrias, quibusdam veluti radiis, sive flammulis coronatas, acsi vinum effundant, ut in sacrificiis Deorum maris mos erat, Argonautarum libamina significare videntur, quibus Pelagi numina propitiarent, & sibi ad aurei velleris acquisitionem Colchos tendentibus, prosperum iter ab eisdem exorarent, quod & ab Aenea navigaturo factum cecinit Virgilius Aeneid. lib. 5.

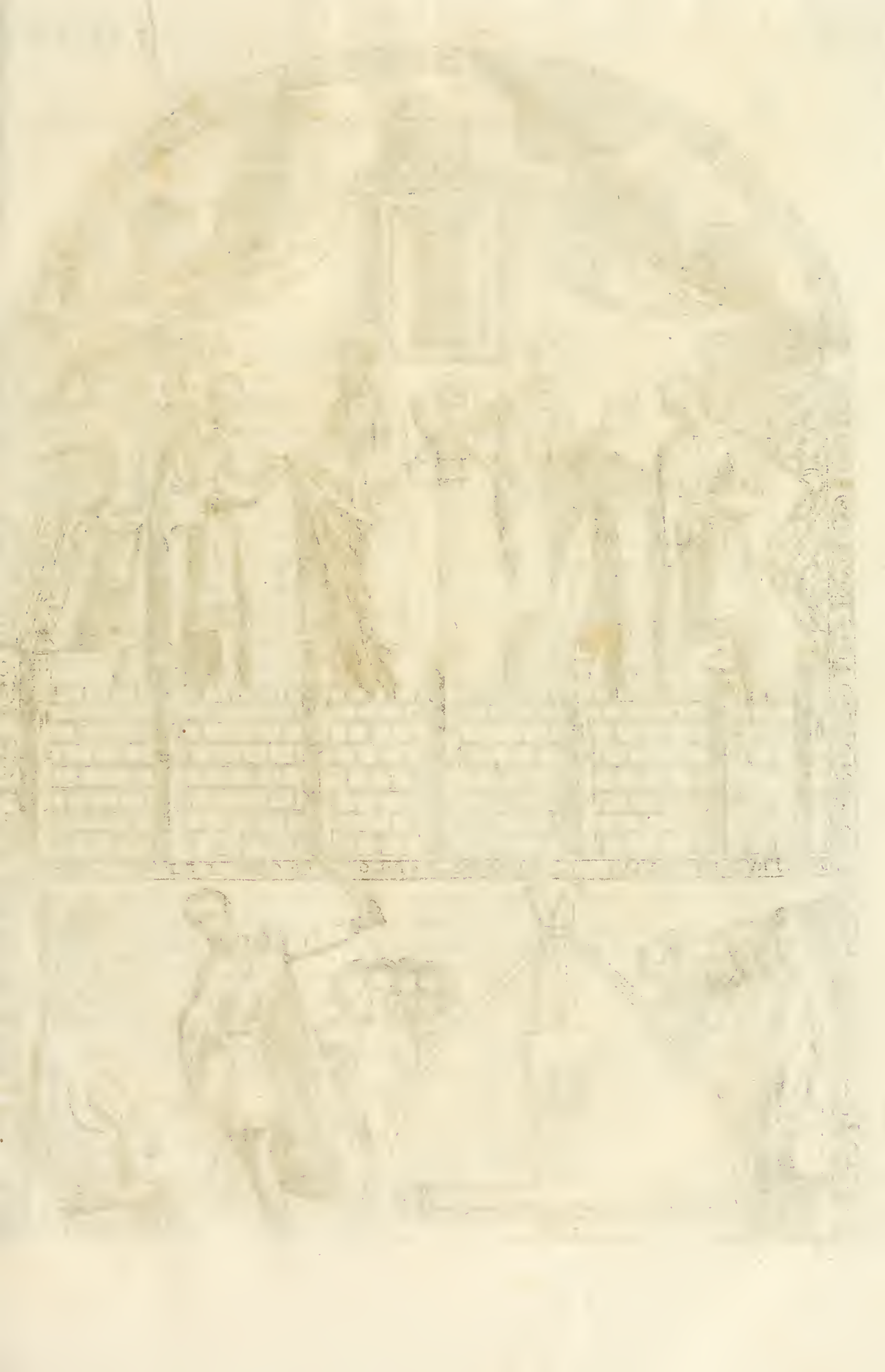
Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Stàns procul in prora pateram tenet,
extaque salsos
Porrigit in fluctus, ac vina liquentia
fundit.

Patera enim boni ominis nota est, si Plinio credimus, qui lib. 34. cap. 8. ait: *Ibi simulacrum Boni Eventus dexterà pateram, sinistrà spicam, ac papaver tenens.* Et non absimile nostro Iconismo Argonautas sacrificium fecisse legimus apud eundem Apollonium in illius de Argonautis fabula, ubi sæpiùs ante absolutum iter in epulis Heroas sacrificasse narrat lib. 2. v. 155. ibi:

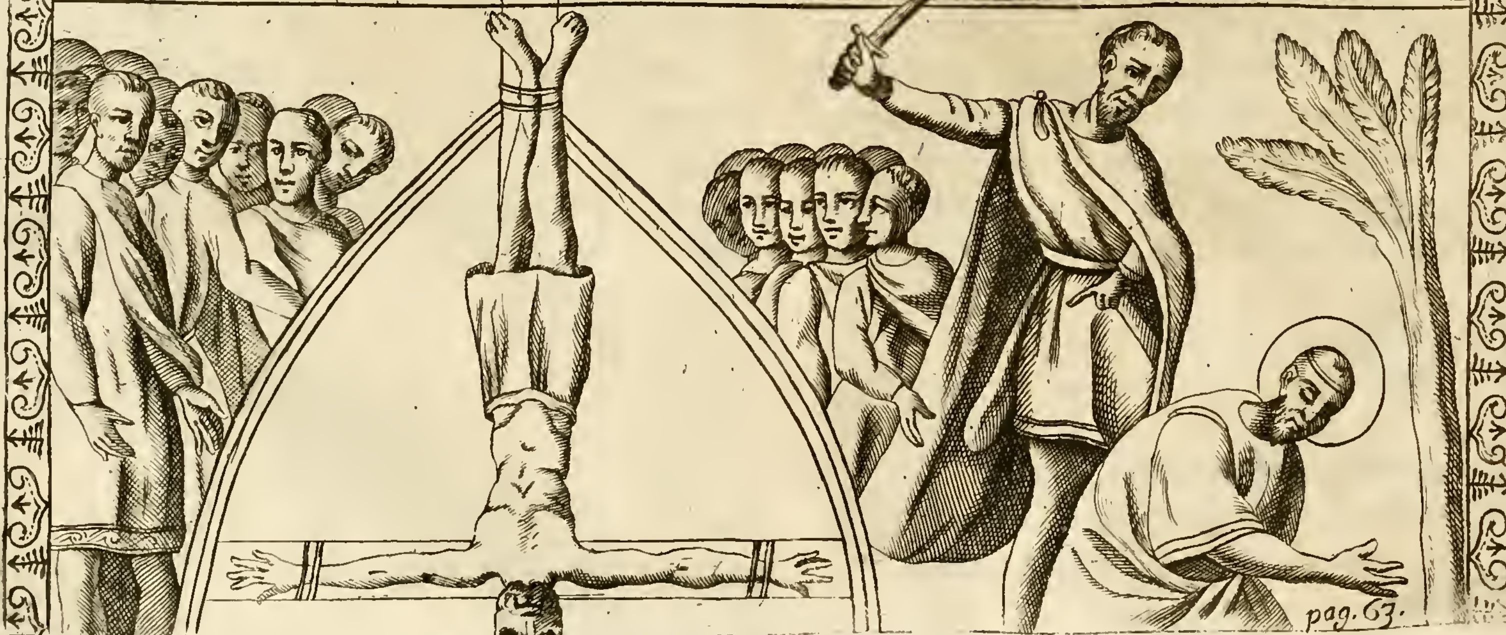
καὶ ἀθανάτοισι θυηλὰς
Ῥέξαντες, μέγα δόρπον ἐφώπλισαν, οὐδέ τιν' ὕπνος
Εἷλε παρὰ κρητῆρι καὶ αἰθομένοις ἱεροῖσιν.

Atque immortalibus sacra
Exhibentes, solemnem cœnam instruxerunt, nequè quenquam somnus

Inse-

ICPETRVS ET PAVLVS ROMANO PoPLO PDCNS ET POC DER

Infestavit inter pocula, & incensa sacra.

Item v. 492. ejusdem libri.

ἀνὰ δ' ἵστατ' Ἰάσων,
Αν δὲ Βορήϊοι υἷες ἐρημοσύνῃσι γέροντος.
Ὦκα δὲ κεκλόμενοι μαντήϊον Ἀπόλλωνα.
Ῥέζον ἐπ' ἐσχαρόφιν, νέον ἤματος ἀνομένοιο.
Κουρότεροι δ' ἑτάροι μενοεικέα δαῖτ' ἀλέγυνον.

Exsurrexit verò Iason,
Boreii filii etiam ex præcepto senis:
Illico verò invocantes fatidicum Apollinem,
Sacra fecerunt in foco sub diem orientem:
Juniores tamen socii lætam cœnam adornarunt.

En quas pro ingenii mei viribus potui istiusmodi Tabulæ explicationes afferre. Tuum est modò (amice Lector) probabiliorem aptare: omnia etenim hucusque congesta prudentiæ, & eruditioni tuæ commissa sunt, ut meliora seligas.

Sed ut à fabulis non sinè aliquo Historiæ emolumento discedamus, investigandum hìc est quantùm res dubia permittit, an etiam hæ Tabulæ ad M. Antonium referri possint, sicut & cæteræ, quæ in his ruderibus perspectæ sunt.

Multum studii profectò impendimus, ut eas ad M. Antonium aliquo modo reduceremus. Hoc autem nobis inter alia tandem aliquando persuaserunt victimæ humanæ, in priori ex his duabus Tabulis jam demonstratæ; quibus victimis M. Antonium in triumpho Ægyptiaco ostentasse opinamur, se ab Alcide originem ducere, cui humanis hostiis olim sacrificari consuetum fuisse didicimus ex Plinio, loco supra citato: atque ita eam Tabulam M. Antonio bellè accomodari affirmamus.

Secundam quoquè, ac postremam Tabulam eidem referimus, arbitrantes Hylam puerulum, Herculi inprimis charum, & à Nymphis raptum, M. Antonium denotare, qui Cleopatræ illecebris in Ægyptum attractus, inibi quodam amoris fascino moram duxit Patriæ tam ingratam, quippè quæ grave majestati Romanæ præjudicium afferret, ut ex Plutarcho supra indicavimus; quàm sibi indecoram, utpotè nimis mollem, atque ideò ab omnibus ferè Scriptoribus turpitudinis notâ inustam, præcipuè ab Horatio, qui Epod. Ode 9. de eodem M. Antonio sic ait:

Romanus (Eheu, posteri, negabitis)
Emancipatus feminæ,
Fert vallum, & arma miles, & spadonibus
Servire rugosis potest:
Interque signa turpe militaria
Sol aspicit Canopæum.

Hæ autem conjecturæ nostræ quantum roboris assequi potuissent, si plures alias in eadem Basilica olim extantes Icones perlustrari, illustrarique explicatione, voracitas temporis permisisset?

Hactenus de ornamentis, quæ Gentilitatem respiciebant, in Basilica Siciniana superstitibus, disseruimus. Modò ad unicam tantùm Tabulam (quæ in ordine est XXV.) in eadem Basilica pictam, & usque ad nostrum ævum servatam, itaut nos ipsi eam viderimus, stylum convertimus. Pictura hæc erat in una ex illis magnis fenestris ad meridiem vergentibus, quæ muro ducto clausæ fuerunt, ea de causa opinor, ut immodica lux, radiique solares, orantibus in Ecclesia molesti, excluderentur: nimiâ etenim amplitudine spatia fenestrarum

pate-

patebant, quod ostendit exemplar in Tab. XXI. sub literis C. D. & omnes sic muro clausas fuisse depictas judico, sed temporis diuturnitate colores deletos. Hæc igitur Pictura quæ superarat, Petrum, & Paulum Romanum populum alloquentes, docentesque demonstrat, ut in ipsius epigraphe declaratur, ubi sic legendum existimo: *Hìc Petrus, & Paulus Romano Populo prædicant, & docent Verbum*: cùm in Tabula initialem literam ultimæ vocis DER, Pictoris incuria vitiatam esse judicem, nempe loco literæ V. positam literam D. prout etiam in literis PDCNS ultima litera S. videtur erroneè commutata in literam T. Hæ Figuræ prædicationem, & martyrium utriusque Apostoli repræsentantes, vetustissimæ sunt: nam si earundem habitus inspectemus, redolent tempora V. sæculi, pictæque fortè sunt jussu Simplicii Pontificis, qui musivum opus in Tribuna ejusdem Basilicæ construxit, de quo infrà suo loco. Ulteriùs multa alia observatione digna sunt, quæ vetustissimum tempus indicant, nam Pictores ea quæ pingunt, ut plurimùm juxtà suorum temporum mores exprimere solent. Itidem ipse character epigraphes hanc conjecturam confirmat, qui sæculum V. aut VI. ad summum refert.

Sed ut meliùs quæque expendamus, Apostoli Dalmaticâ, & Pallio induti sunt, reliqui verò Togâ, & Sago, sive Chlamyde; è quibus Togis nonnullas peculiariter observandas existimo, quæ oras, sive exrremitates acu pictas habent, qua cultûs varietate Pictor fortasse Principes viros, Patritiosque à plebe distinxit, ac crevit. Notandi etiam sunt muri ex lapide quadrato cum turribus, quæ Romanæ Urbis, non verò alterius civitatis mœnia denotant. Antiquitùs enim Urbis muri erant ex lapidibus quadratis, ut bene observavit Marlianus in sua *Typographia Urbis* lib. 1. c. 4. & 9. Illi verò qui hodie lateritii visuntur, sunt posterioris ævi, ut docet Eusebius in Chronico: & Flavius Vopiscus in Aureliano sic ait: *Muros Urbis Romæ sic ampliavit, ut quinquaginta propè millia murorum ejus ambitus teneat*. Voluit igitur Pictor exprimere Urbis muros, non prout suo tempore erant, sed ævo quo Beati Apostoli prædicabant.

Nec prætermittenda sunt vela, quæ complicata hinc inde à lateribus pendent; quippe illis Pictor (ut puto) Imperatoris Palatium denotavit, in cujus foribus vela aderant, ut cecinit Corippus lib. 3., de eodem Palatio sic loquens.

Verùm ut contracto patuerunt intima velo
Ostia, & aurati micuerunt atria tecti.

Et Anastasius in vita S. Silvestri hæc habet: *Fecit B. Silvestrum Papam venire in Palatium Pincii* (seu potiùs *Principis*, nam vocem abbreviatam puto) *& ad primum, & secundum velum obtinuit omnem Clerum*.

Hujusmodi vela affabrè expressa visuntur in musivo opere, quod Ravennæ est in Ecclesia S. Apollinaris, repræsentatque Palatium cum novem januis, è quibus omnibus vela dependent. Hujus musivi operis Iconem in secunda nostri Operis parte Lectori exhibemus.

Supra & post vela apparent nonnullæ domus, ad invicem paullò distan-

ſtantes, ac propterea Romanam Urbem exprimentes; cùm antiquitùs, & præcipuè in V. ſæculo, non contigua, ſed ſejuncta ædificia conſtruerentur, quod habetur ex quadam Conſtitutione Theodoſii Imperatoris, cujus ſumma refertur ab eruditiſſimo Gothofredo in ſuo Cod. Theodoſiano lib. 4. tit. 24. *De ædific. privat.* ubi inter Privatorum fabricas decem, inter publicas quindecim pedum intervallum relinqui, juſſiſſe Imperatorem enarrat. Et in Commentar. ad eandem Conſtitutionem addit, intervallum, ſeu ſpatium inter vicinas ædes fuiſſe præſcriptum, tum incendii vitandi causâ, tum luminis, aeriſque liberiùs excipiendi: anteà enim ea ſpatia anguſtiora, & vix ulla fuiſſe docemur ex L. *Mæniana*, C. *De ædific. privat.* l. *Sciendum*, ff. *Fin. regund.*

Omnia autem hæc, quæ in ultimæ hujus Tabulæ explicatione notavimus, ſi seriò perpendantur, perſpicuum erit, non ſolùm ambos Apoſtolos Romæ prædicaſſe, quod docet epigraphe penes Palatium Imperatoris, imò in eadem Urbe etiam permanſiſſe; quæ conjectura conſona eſſe videtur verbis illis Doctoris Gentium in Epiſt. ad Philip. cap. 4. v. 2. *Salutant vos omnes Sancti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt*: & hi eſſe illi videntur, qui togas acu depictas habent. Neque conſideranti minùs apertum erit, Beatos Apoſtolos Petrum, & Paulum Romæ fuiſſe paſſos, primum quidem cruci affixum, alterum decollatum, quod à quibuſdam diversè à Catholicis, & adversùs eoſdem ſentientibus, pertinaciùs denegatur. Nobis interim, cùm hæc tradidiſſe ſufficiat, aliò iter inſtituendum eſt, & ad reliqua properandum.

CAPUT VIII.

Quomodò ex ſtructura, atque cæmentis, conſtructionis Ædificiorum tempus argui poſſit.

HABENT ſaxa, æra, lapides, & quæcunque vetuſta monimenta quodammodò voces ſuas, quibus non tam geſta Majorum, quàm & originem, ætatemque ſuam abſque ulla literarum nota bene advertentibus indicant.

Et quidem ſtructuræ, cæmentorumque in ædificiis varietatem indicium eſſe minimè fallax ad dignoſcendas differentias temporum, quibus ædificia illa conſtructa ſint, mihi Antiquorum tum profana, tum ſacra monimenta, ac fabricarum rudera perſcrutanti, facilè perſuaſum fuit.

Cùm enim diligenter attenderem, an diſpoſitio partium, cæmentorum genus, feneſtrarum forma, parietum concinnitas; firmitas, ſpecies, ars denique ſtruendarum, & ornandarum ædium par ubique eſſet, tantam in illis notavi varietatem, ut ſæculorum quorundam barbaries, quorundam verò cultura, ex eorum ædificiis adhuc apertè loquatur.

Obſervando igitur, ferè unoquoque ſæculo quaſdam veluti certas regulas in cæmentorum ſelectione, & in ædificiis conſtruendis, atque ornandis, ſicuti illorum temporum vel præſtantia, vel imperitia ferebat, fuiſſe ſervatas; collègi eiſdem regulis, aut notis uti poſſe ad indagandam originem, & vetuſtatem conſtructionis, aut

aut reparationis eorundem ædificiorum.

Sed ut benè de ætate incertorum, quæ reperientur, judicare possimus, præmonstranda sunt nonnulla antiqua ædificia, ac monimenta, de quorum vetustate, ac structuræ formâ, certa mentio apud probatos Auctores fiat; & sic illis ritè consideratis, ad cætera eis similia judicanda probabiliter descendamus.

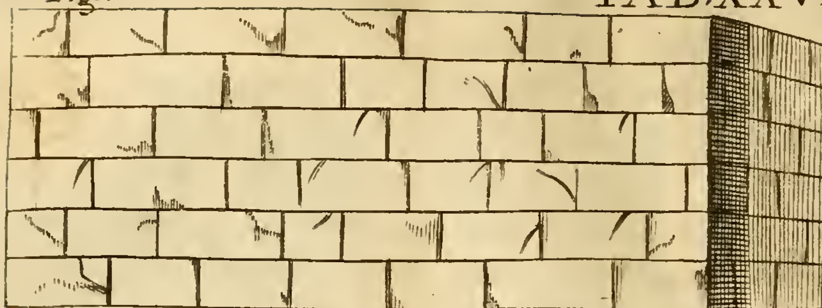
Progrediamur itaque ad sacras ædes, Ecclesiarumque vetustas fabricas, exordium sumendo à profanis ædificiis tanquam vetustioribus, & severiori certiorique Architecturæ lege constructis.

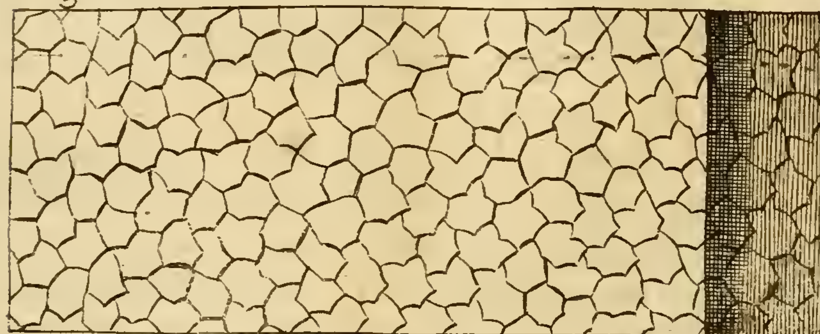
Et primùm certò scimus, nonnulla vetustissima ædificia, quorum rudera adhuc visuntur, à priscis Romanorum Regibus constructa fuisse. Ductum enim Aquæ Marciæ ab Anco Marcio IV. Romanorum Rege ædificatum fuisse, facilè persuaderi potest. Quippe Aquam Marciam in ultimis montibus Pelignorum nascentem, per Marsos, & Lacum Fucinum transeuntem, deinde mersam in specu, & mox in Tiburtino se aperientem, IX. M. P. fornicibus structis primus in Urbem ducere auspicatus est Ancus Marcius unus è Regibus, ut ait Plinius Histor. lib. 31. cap. 3. Hunc ego Aquæductum observavi totum constare ex lapidibus Gabinis, seu Albanis quadratis, de quibus supra Cap. 1.

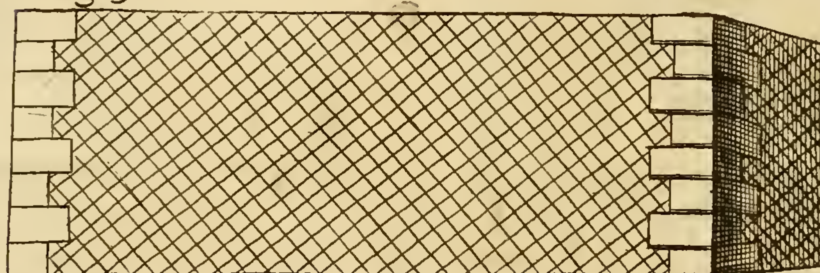
Ex iisdem quoquè Gabinis, seu Albanis quadratis lapidibus animadverti constare Cloacam Maximam; & ideò à Tarquinio Prisco, Anci successore, constructam fuisse arbitror: maximè quia à Tarquinio Prisco Cloacas constructas fuisse affirmat Plinius Hist. lib. 36. cap. 15. de Cloacis enim loquens ait: *Trahuntur moles internæ tantæ, non succumbentibus caussis operis: pulsant ruinæ spontè præcipites, aut impactæ incendiis: quatitur solum terræmotibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis octingentis propè inexpugnabiles: non omittendo memorabili exemplo, vel eò magis, quoniam celeberrimis rerum conditoribus omissum est: cùm id opus Tarquinius Priscus plebis manibus faceret, essetque labor incertum longior an periculosior, passim conscitâ nece Quiritibus tædium fugientibus, novum & inexcogitatum antea, posteaque remedium invenit ille Rex, ut omnium ita defunctorum figeret crucibus corpora spectanda civibus, simul & feris, volucribusque laceranda*. Suffragantur huic conjecturæ de ritu ædificiorum sub Regibus parietinæ nonnullæ, quæ adhuc supersunt in Atrio nobiliss. DD. de Caffarellis in Capitolio. Cùm enim constet ad complanandam aream templi Jovis Capitolini, substructiones ex quadrato lapide, regnante Tarquinio Prisco, erectas fuisse, ut probat sæpè laudatus Raphael Fabrettus in Addendis ad *Syntagma Columnæ Trajani*, ubi parietinarum hujus ædificii Iconismum affert; reliquiæ istæ nos docent, qualibus cæmentis magnificentia Regum æternitati ædificaret. Visuntur etiam subtùs Palatium Senatoris, & Conservatorum Populi Romani, in loco pro equorum stabulo hodiè inserviente, columnæ aliquot ex eodem Gabino lapide. Locus iste annis anteactis appellabatur *Salaria*, à *Salis* distributione, quam ibidem fieri mos fuerat. Nonnulli Antiquarii ædificium hoc Curiam Calabram, alii verò Tabularium fuisse existimant. Quid-

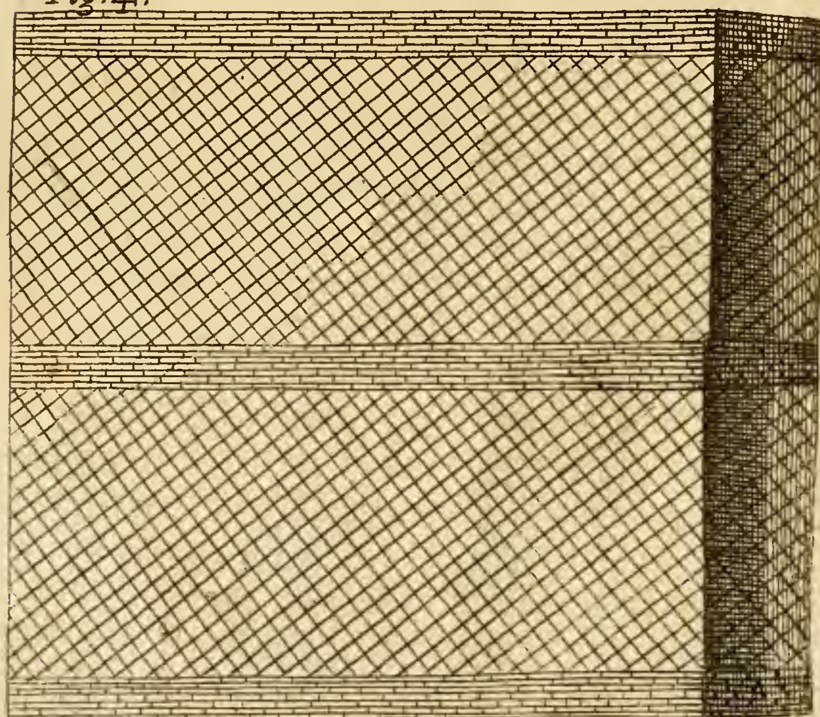
quid

TAB.XXVI.

pag.67

quid fuerit, antiquissima fabrica ante Imperium pro certo haberi potest, cùm Imperatores utplurimùm nequè Gabino, nequè Albano lapide, sed Tiburtino marmore, aut laterculis ædificia construerent. Antiquitùs quadratis lapidibus, iisque magnis in publicis operibus uti Thuscos consuevisse refert Leo Baptista Albertus lib. 7. c. 2. suæ Architecturæ; à Thuscis verò accepisse Romanos. Hanc conjecturam deducit ex muris nonnullarum Civitatum, & Castrorum Thusciæ, Volaterræ, Fesulæ &c. Confirmat id Livius ad annum Urbis conditæ 378. ac benè animadvertit Marlianus lib. 1. cap. 4. & lib. 2. cap. 9. suæ *Topographiæ Urbis antiquæ*. Structuræ hujus exemplar affero in Tab. XXVI. Fig. 1.

Imò & ipsis Thuscis multò antiquiorem fuisse consuetudinem ædificia quadratis lapidibus construendi, colligitur apertissimè ex iis, quæ de horreis à Josepho constructis narrat Gregor. Turon. hist. Franc. lib. 1. c. 10. cujus hæc verba: *Super ripam verò ejus* (Nilum intellige) *non Babylonia, de qua suprà meminimus, sed Babylonia civitas collocatur, in qua Joseph horrea miro opere de lapidibus quadratis, & cæmento ædificavit, itaut ad fundum capaciora, ad summum verò constricta sint, ut per parvulum foramen ibidem triticum jaceretur, quæ horrea usque hodie cernuntur*.

Expulsis Regibus, unà cum Romana Republica novum genus Architecturæ ortum fuisse videtur, quod à Vitruvio lib. 2. c. 8. appellatur *antiquum incertum*, & sub nomine *reticulati incerti*, sive *antiqui* comprehendi posse autumo. Quippe cùm quadam die ultra Pontem Salarium, & locum qui nunc dicitur *la Serpentara*, Romanum Agrum perlustrarem unà cum prælaudato Abate Fabretto, nonnullas invenimus ruinas antiqui Crustumii, ubi visuntur diruti templi parietinæ ex quadratis tophis inconcinnè formatis, qui retis formam præseferunt, speciemque; non tamen adamussim ob inæqualitatem, quia lapidum, seu tophorum quamplurimi, rhombi potiùs, quàm quadrati figuram ostendunt; ut vides in eadem Tab. XXVI. Fig. 2. Conjeci propterea supradictum opus *antiquum incertum* esse, ac constructionis illius tempus Romanæ Reipublicæ principium redolere.

Exemplum haud absimile structuræ reticulatæ adinveni mense Octobris 1689. cùm in Tusculanum secedens aeris liberioris cupidine, & rusticandi gratiâ, divertissem apud meam Villam S. Andreæ, cujus ager sic nuncupatur à Templo, quod ibi olim eidem Apostolo fuit erectum. Non procul itaque ab eadem Villa (puta ad ictum bombardæ minoris) in eminentiori loco parietinæ visuntur, quà speciem ambulacri, quà custodias aquarum referentes. At exterior ædificii facies constat ex silice, ac opere *certo reticulato*: interior verò eodem opere silicis, sed *reticulato incerto*.

Certum reticulatum opus illud appello, in quo lapides id componentes ita secti sunt, ut prisma quadratum referant, adeoque juncti veram retis extensi formam demonstrent; ad discrimen reticulati *incerti*, quod paullò ante compingi docui ex lapidibus, quorum adversæ facies, seu bases prismatum, vel in rhombum, vel in rhom-

rhomboidem, vel etiam in aliam multilateram figuram extenduntur.

Reticulati certi habes exemplar in Figura 3. præfatæ Tabulæ: & istiusmodi structuræ species redolet tempora florentis Reipublicæ. Ex opere hoc reticulato plura adhuc extant ædificia, quorum unum sufficiat indicasse tanquam notissimum, nempe substructiones illas extra portam Flaminiam, quæ à vulgo denominantur *Muro Torto*, idest murus inclinatus.

Verùm & in *reticulatis certis* non eadem dispositio perpetuò servata est: in aliquibus enim parietibus alternatim disponuntur plures horizontales ordines latèrum, qui intercipiunt ordines operis reticulati, adinvicem superpositos, adeò ut paries totus multiplici veluti fasciâ circumligatus appareat. Alia quidem opera constant productis in longum lineis horizonti parallelis, quas nempe efficiunt latères ita dispositi: alia verò lineis se decussantibus, quales efformant sectorum prismatum latera, dum aptè connectuntur. Hujus structuræ schema vide in eadem Tab. XXVI. Fig. 4. ubi animadvertendum est, quod ordinum intercapedo æqualis ubique non est, nam in aliquibus ædificiis numerantur novem latères, in aliis decem, vel undecim, quorum conjunctione constituitur fasciæ altitudo, puta unius circiter pedis: huic deinde incumbit altera reticulati operis fascia, duorum vel trium pedum mensuram suâ latitudine complens: illi autem superponitur novus ordo latèrum, istique denuò reticulatum opus. Formam ita construendi usurpatam fuisse puto inclinante Republicâ, ac viguisse usque ad initium Imperii: quo tempore cùm augeretur servorum numerus, qui latèrum fabricæ applicari possent, aucta simul fuit eorundem latèrum copia, & novum subinde constructionis genus exortum est. Speciem prioris structuræ intercalaris (si eam ita vocare fas sit) observavi in antiquo Tusculo, unà cum laudato D. Abate Blanchino, in loco qui nunc dicitur, *le Scuole di Cicerone*; ac etiam Romæ in viridario Ecclesiæ S. MARIÆ Sanitatis, & in Aquæductu Trajani.

Dum hæc reticulata opera rimabar, animadverti non omnia ex topho elaborata esse, ut hîc Romæ, neque ex silice, ut Tusculi; sed etiam quandoque ex marmore Tiburtino, & ex lapide Albano, sicut loci opportunitas, & vicinarum fodinarum natura ferebat. Antiquissimum ædificium reticulati operis vidi Corniculi, quod ipsi Curniculani Servii Tullii, VI. Romanorum Regis, ex nobili feminâ Corniculanâ, captivâ tamen, & ancillâ nati, Palatium fuisse existimant. Hæc mihi indicavit D. Franciscus Maria Lancianus, dum præterito anno 1689. apud ipsum unà cum solitis amicis hospes eram.

Lateritium opus reticulato inseri cœptum ultimo Reipublicæ tempore, superiùs diximus; à Græcis enim lateritiam accepisse Romanos, cùm subactâ Græciâ omnes artes Romam adveherent, minimè obscurum videri potest, si Plinii locus lib. 35. cap. 14. diligenter perpendatur. Ibi etenim opera lateritia recensendo, plurima & celeberrima Græcorum nominat: in Italia verò Arretii, & Mevaniæ murum esse asserit, cujus nec ætatem, nec magnitudinem prodit. Cùm igitur no-

notum sit, ipsas laterum differentias Græcis nominibus afferri *Didoron, Tetradoron, Pentadoron*, & Architecturæ incrementa, artesque huc pertinentes ab eodem fonte manasse; quis dubitet etiam lateritiam inde advectam?

At verò cùm ea sit artium novarum conditio, ut sensim augmentum acquirant, principio muri ex solis lateribus non construebantur, sed insertis veluti fasciis reticulatum opus alternabatur, tum quia novus ædificandi mos ob Artificum penuriam difficulter exerceri poterat; tum quia (ut ibidem Plinius testatur) frustrà ex lateribus privatas ædes Romani struxissent, quibus crassities parietum ultra sesquipedem interdicebatur, quapropter quærenda non erat sumptuosioris structuræ magnificentia. Præstat totum Plinii caput consulere, cujus partem hîc insero, quâ potiora Græcorum ædificia in hoc structuræ genere recenset: *Græci* (inquit) *præterquàm ubi è silice fieri poterat structura, parietes lateritios prætulère. Sunt enim æterni, si ad perpendiculum fiant: ideò & in publica opera, & Regias domos adduntur. Sic struxère murum Athenis, qui ad montem Hymettum spectat: sic Patris ædes Jovis & Hærculis, quamvis lapideas columnas, & epistylia circumdarent: domum Trallibus Regiam Attali: item Sardibus Croesi, quam Gerusian fecère: Halicarnassi Mausoli; quæ etiam nunc durant. Lacedæmone quidem excisum lateritiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturæ ligneis formis inclusum, Romam deportavere in Aedilitate ad Comitium exornandum Muræna, & Varro. Quod opus cùm per se mirum esset, translatum tamen magis mirabantur.* Muræna, & Varro floruerunt regnante Augusto, ut ex eorum consulatu apparet, unde nova sententiæ nostræ confirmatio resultat; nam tectorium illud non tantùm picturæ gratiâ, sed etiam structuræ genere, Romanis minùs trito, pretiosum videri poterat. Ævo itaque Augusti,& subsequentium Imperatorum, mos iste construendi ex solis lateribus prolatus, usurpatusque passim fuit. Copia fortassis servorum in Urbem adducta per frequentes Cæsarum victorias, in causa fuit, ut amplissima quæque opera tentarentur, cùm non deessent qui fabricæ addicerentur. Innumeræ proinde officinæ ubique aperiri, & lateritiæ structuræ genus præ cæteris probari cæptum, utpotè minori difficultate parabile per ingentem artificum, & inservientium numerum. Hinc circa Imperatorum ætatem maxima quæque ædificia opere lateritio composita adhuc visuntur, cujus structuræ imaginem afferrem, nisi omnibus foret notissima: porrò innumera occurrerent, si universa recensendi necessitas urgeret. Celebriora tantùm his indicasse sufficiat, Pantheon, Templum Pacis, Palatium Imperiale, Majus nuncupatum, Thermas, Moenia Urbis, & alia multa ab Imperatoribus ædificata spatio annorum ducentorum, & ultra, quo tempore nonnullæ antiquæ laterum fabricæ adeò diligenter, ac delicatè constructæ cernuntur, ut nullus augmento artis sit locus; cùm laterum facies visui exposita, non solùm sit supra marmor arenâ per manum Artificis lævigata, ac polita; verùm etiam ipsorum superficies, mutuò imcumbentes, ferro cavatæ fuerint, itaut inter utrunque laterem calx detrusa, nequeat

queat exteriùs ad deturpandum aspectum operis prosilire; quarè cæmenta inter se ita cohærent, ut inter superiorem, & inferiorem laterem nullum calcis vestigium, sed simplex linea appareat. Insuper ex eisdem lateribus cernuntur formatæ parastatæ cum suis basibus, capitulis, epistyliis, ac coronide omnibus Architecturæ ordinibus, itaut singulas ædium partes eâ materiâ tàm affabrè elaboratas intuentibus, & præcipuè Architecturæ studiosis, quàm maximam admirationem inducant. Quo in genere quoddam præ cæteris observavi Templum, parvulum quidem, sed diligentissimè ornatum, dum ad invisenda rudera Romani agri cum solito amicorum comitatu profectus essem. Intima Templi constructio marmorea erat, cum operis musivi vestigio in fornice apparente. At exterior parietum facies, & frons ipsa Templi lateritia erat, ad ordinis Corinthii leges delicatissimè extructa. Quæsivit olim a me R. P. Franciscus Eschinardi Soc. JESU, vir omni eruditione refertus, quanam de causa prisci Romani tam pulchrum opus in materia tam vili, ac fragili perdidissent, cùm copia marmorum illis suppeteret, ut parietinæ ex marmore adhuc superstites testantur. Nulla mihi responsio tunc opportunior visa fuit, quàm supponendum, quod fuisset quâdam ab Imperatoribus lege, sive Senatûs Consulto prohibitum, nè quis nisi Senatoriâ præditus dignitate, marmorea construeret ædificia; eo utique consilio, ut immodici luxûs impensæ, nedum hominum privatorum, sed etiam Procerum patrimonia dilapidantes, coercerentur. Impediti propterea Cives quominùs in transvehendis montium dissitorum tributis census impenderent, pretium fabricarum arte supplentes, ut opus materiem superaret effecerunt, & incolumi legum robore magnifica tecta extruxerunt: quarè adeò lateritia promota fuit, ut sculpturæ etiam delicatissimæ patiens esset argillæ fragilitas. Verùm cùm ea sæcula non habuerint in quo luxum Privatorum sisterent, & coercerent; infelici rerum vicissitudine optandum posterioribus fuit, ut inveniri saltem posset, quo dignitas operum publicorum custodiretur. Cùm enim Romanum Imperium declinare in deterius cœpit, par fuit Imperio conditio bonarum artium, exclusa quodammodò de sede sua, & in pejorem sortem prolapsa. Indicat satis adversæ sortis initia Circus ille extrà portam Capenam secundo ab Urbe lapide, qui prisco errore à Caracalla erectus dicitur; recenti verò emendatione vulgaris opinionis, per laudatum Raphaelem Fabrettum sublatæ in Opere de *Columna Trajani* cap. 6. pag. 147. à Gallieno constructus existimatur. Conspiciuntur in illo duæ species cæmentorum, nempe tophi, & lateres ita dispositi, ut unus ordo, sive una linea ex tophis quadratis, alter verò ordo ex lateribus constet: quo in ordine aliquandò tantùm unus est later, quandoquè duo, quandoquè etiam tres, ut Tabulæ XXVII. Figura 1. meliùs indicat. Hujus structuræ speciem tria circiter sæcula perdurasse, cùm adhuc Italia ab extraneis nationibus excidium passa non esset; at post ejus devastationem laterum officinas cessasse pro certo habeo. Quarè nova species ædificandi suborta est, mutatis

TAB.XXVII.

Fig. 1.

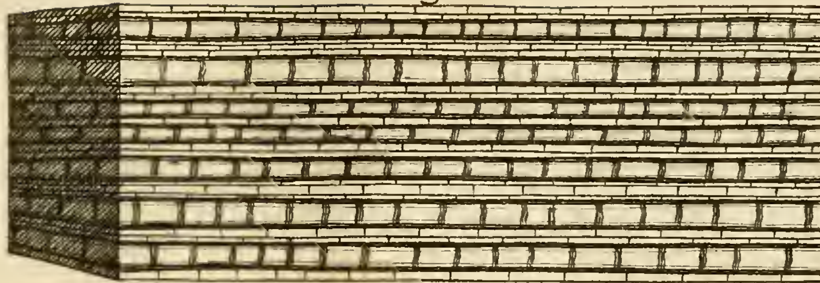
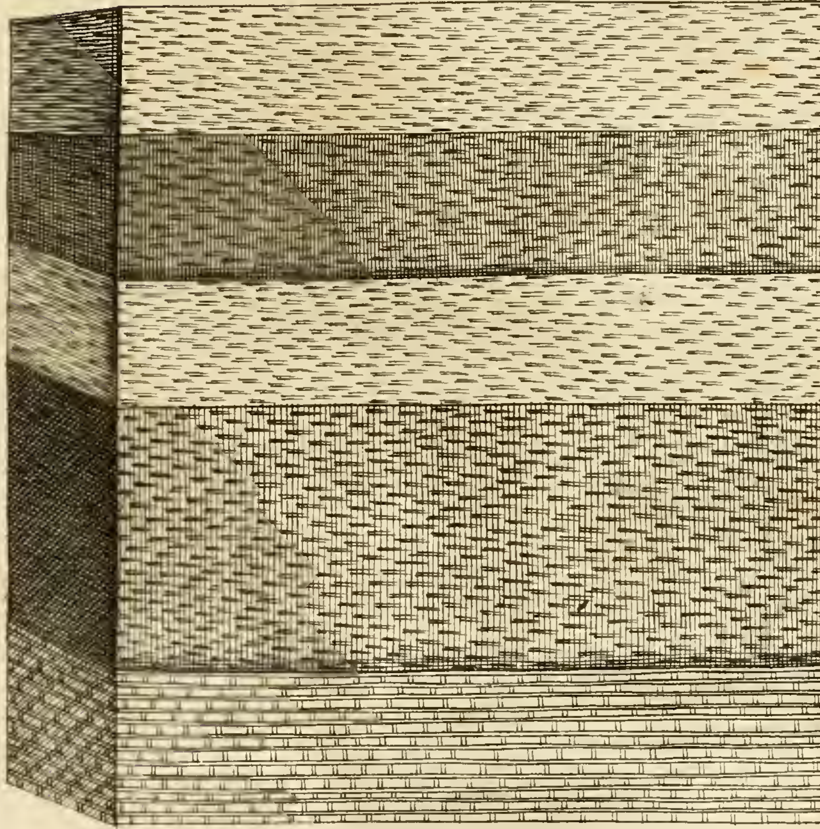

Fig. 2.

pag. 70.

TAB XXVIII

Fig. 1.

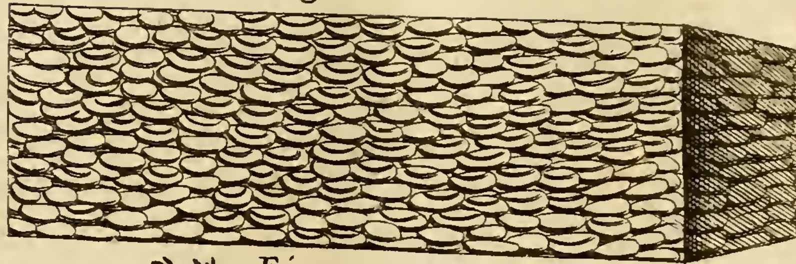

Fig. 2.

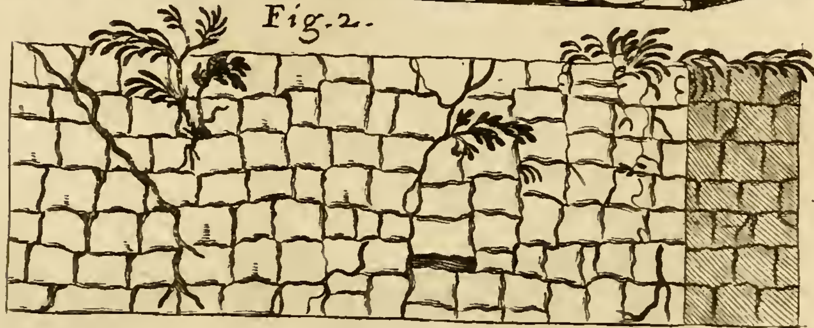

Fig. 3.

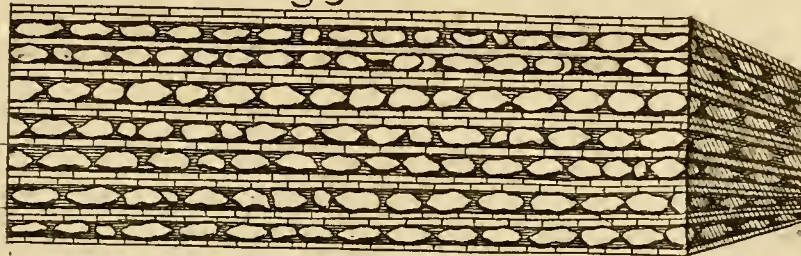
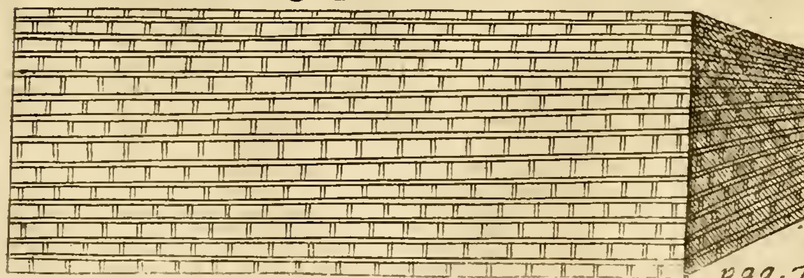

Fig. 4.

pag. 71.

tis in parte cæmentis; nam fabricæ illâ ætate constructæ alternis ordinibus constant tophorum, & silicum, & marmorum crustis ad duorum circiter laterum crassitiem concisis, ut in eadem Tab. XXVII. Fig. 2. rarò autem ex iisdem lateribus.

Ædificia hoc modo excitata nonnulla conspiciuntur tam in Urbe, quàm extra. Intra Urbem pro exemplo sit Turris Comitum; extra Urbem Turris Virgata, sic dicta (nî fallor) à varietate aspectûs, quasi Turris variegata. Hæc autem structuræ forma ab Italiæ invasione ad Caroli Magni tempora fortè viguit.

Structura hujusmodi mihi inquirendi occasionem præbuit, undenam tanta marmorearum crustrarum copia (cùm ferè omnes ex Pario sint marmore, quod statuarium vocant) effluxerit. Certè lapidis peregrini copia ex diffractis Idolis tanta Romæ fuit, ut Cassiodorus lib. 7. *Variarum*, in formula ad Præfectum Urbis *de Architecto faciendo*, sub num. 15. loquens de statuis in Italiam introductis, dixerit: *Has primùm Thusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexa posteritas penè parem populum Urbi dedit*. Unde Theodosius Imperator, impiissimum Idolorum cultum aboliturus, ann. 399. lege quâdam speciali, quæ habetur in Codice Theodosiano sub tit. de Pag. l. 16. decrevit, ut Templa Idolorum, siquæ in agris essent, suis ædibus evellerentur.

Idem confirmat Zosimus lib. 5. pag. 815. Eruditissimus verò Gothofredus in Commentario ad l. 8. ejusdem tituli notat, *Theodosii magni mentem hanc fuisse, posse Religioni consuli, sacrificiis videlicet prohibitis, neque intereà voluptatibus, atque ornatui publico quidquam detrahendum. Quo etiam ornatus publici tuendi argumento Gentiles, & in his Libanius, hoc ipso tempore Imperatorem Theodosium dehortatus est à Templorum strage. Verùm, ubi rerum experimentis contra evènit, eidem necessarium visum ad eradicandam superstitionem Templa occludere, vel etiam excindere, quod quidem etiam non semper Principum auctoritate, jussuve factum; verùm Ecclesiasticorum, Monachorumque zelo: uti factum queritur Libanius ea oratione* ὑπὲρ τῶν ἱερῶν Ita etiam intelligenda videntur ea, quæ narrat præcitatus Cassiodorus lib. 1. *Variarum*, num. 28. nempe Theodericum Regem Gothis, atque Romanis jussisse, ut saxa in eorum agris jacentia, muris Romæ profutura, libenti animo sinè dilatione concederent: ex qua jussione tempus præcipuè colligitur nonnullarum reparationum murorum Urbis, quas adhuc videmus, partim è silice, partim ex marmorum crustis, ut in Tab. XXVIII. Fig. 1. Aliæ restitutiones murorum cernuntur à Belisario curatæ, nempe exeuntibus Portâ nunc Majore, olim Neviâ, sive Labicanâ, & deflectentibus versùs Piam, sive Nomentanam, inter Turres decimam, & undecimam, ac inter decimam septimam, ac decimam octavam; & post has alia similis, & magna sequitur murorum refectio.

Constant tamen hæ refectiones tum opere tumultuario, tum cæmentis: adhibuit enim Dux ille, Romani Imperii vindex, tophos quamplures, eosque magnitudine insignes, ex publicis viis ablatos, pro quarum custodia utrinque opponebantur stratis silicibus. Usus est etiam lateribus, ac lapidi-

pidibus diversi generis temerè exemptis, pejusque dispositis pro militum imperitiâ, quibus & construendi, & diruendi cura demandabatur. Similium refectionum icones habes in dicta Tab. XXVIII. Fig. 2.

Imperii habenas regente Carolo Magno, scientiæ, bonæque artes aliqualiter cœperunt revirescere; quarè structuræ formam fuisse immutatam existimo, ac denuò receptam illam, quæ in principio declinationis Imperii, nempe tempore Gallieni vigebat, de qua supra jam disseruimus. Immutata tantummodò est mensura tophorum, itaut quadrilateri prismatis figuram retinerent; sed longitudine, & latitudine superarent illos, quibus Gallieni ætas utebatur: præstant verò antiquiores illi etiam diligentiâ expolitioris figuræ. Hujusmodi structuræ species conspicitur in restaurationibus murorum Urbis, factis à Pontifice Hadriano I. & in Ecclesiâ SS. Vincentii, & Anastasii ad Aquas Salvias, restitutâ à Pontif. Leone III. tempore Caroli Magni; ac in diversis aliis ædificiis, quorum exemplar habes in eadem Tab. XXVIII. Fig. 3. Hanc usque ad millesimum annum æræ Christianæ viguisse opinor, quo tempore, unà cum cæteris artibus, in deterius labi cœpit Architectura. Non subinde cæmentorum species adhibitæ in ædificiis, sed tophi quadrilateri, nullo alio lapidum genere permixti, ut exemplum in Fig.4. indicat. Si quis malit prototypum inspicere, multa in Urbe, & in agro Romano indicare possum. Intra Urbis mœnia consulat ædificia adhærentia Ecclesiæ S.Xysti propè portam Capenam, tempore S. Dominici constructa, & Domos quamplurimas in Regione Transtyberina præsertim sitas. Extra Urbem duo præ cæteris obvia, & in suburbano locata animadvertat: primum sit perantiquum Deo sacrarum Virginum Monasterium S. Agnetis in Viâ Nomentanâ, ubi visitur marmoreum sepulchrum cujusdam ipsius Monasterii Abatissæ, in quo anni 1256. nota insculpta est: alterum in Viâ Appiâ tertio circiter ab Urbe lapide, propè sepulchrum Metellæ, vulgò hodie dictum *Capo di bove*, ubi diruti Castri ruinas offendet, ex hujusmodi tophis constructi. Quin etiam in eodem loco reperiet Ecclesiæ cujusdam vestigia, parietum, fenestrarum, & cæterarum partium adhuc superstitum ruderibus illam fermè ætatem indicantia.

Hujusmodi constructionis formam tamdiù servatam esse conjicio, quamdiù Sedes Apostolica Romæ perstitit: nam Avenionem translata, secum abduxisse visa est Urbis decorem, ac ipsam propemodùm vitam, artiumque, siquæ erant, spem & progressum. Civitas porrò in eam solitudinem cessit, ut incolæ ad quatuor millia vix pertingerent, teste Flavio Blondo. Artes verò, præsertim eæ, quæ ad ædificandi rationem spectant, omninò corruerunt, itaut ægrè potuerint sæculorum subsequentium, & diuturnæ pacis beneficio convalescere: tunc enim solâ necessitate magistrâ edocti sunt homines ex ædificiorum veterum fragmentis, saxis, & ruderibus, quæ sors obtulerat, opera tumultuaria excitare. Vitium quoquè pessimum in nostram usque ætatem irrepsit, licèt ab illo immunem reddere debuisset restituta bonarum Ar-

Artium universitas: quippe etiamnum viget consuetudo barbaræ constructionis, quamvis ævi prætereuntis felicitas eousque præstantiam Architecturæ evexerit, ut hodie nobiliora veterum opera vel æquari videantur, vel superari. Imperatorum certè structura lateritia postliminiò redux inspicitur in facie Palatii Farnesiani, à celebri Architecto Michaele Angelo Bonarota excitati, & in exterioribus etiam parietibus Collegii Romani, necnon Domûs Professæ Societatis JESU, & in quampluribus aliis ædibus, quæ in dies eriguntur.

Nihilominùs pro restitutæ Architecturæ virtutibus, vitia tumultuariæ constructionis a pluribus eliguntur, qui compendio rei familiaris consulere putant, ut minori impendio hæredes reparationibus incumbere possint.

Gratulari tamen possumus ævo nostro, cujus opera cùm in ruinis requirent posteri, vel component cum optimis, vel laudatissimis præferent.

CAPUT IX.

Quomodò ex numero, amplitudine, ac forma fenestrarum, tempus quo Aedificia constructa sint, deduci valeat.

Quæcunque ex diversa lectione congessimus, debemus separare; meliùs enim distincta servantur. Deinde adhibità ingenii nostri curà, & facultate, in unum saporem varia illa libamenta confundere. Ita olim Seneca Lucilio suadebat in Epist. 84. Idem mihi servare placuit in legendis antiquorum ruderum monimentis, quorum species apertum volumen est, suam referens autographiam. Cùm enim à singulis diligenter proprias quasdam notas excerpserim, variam constructionem, ac temporum indolem indicantes, volui unamquanque certis capitibus singillatim includere, ut omnes in unam ætatis, ac historiæ suæ tesseram coalescerent. Postquam igitur superiori Dissertatione conati sumus expendere, quomodò ex antiquorum ædificiorum cæmentis illorum ætas probabili sententiâ possit dijudicari; reliquum est ut experiamur, an alia supersint in hisce ruderibus partium discrimina, in quibus nativa veluti effigies cujusque sæculi appareat.

Fenestrarum figura, & numerus plurimùm mihi videntur conferre ad hanc rem illustrandam. Nequè enim varietatem illarum adeò promiscuè usurpatam priscis temporibus autumo, ut certis quibusdam regulis adstringi non patiatur. Et quamvis aliarum latitudo major sit, aliarum basis angustior, rotundæ aliæ, aliæ quadratæ, quædam semicirculares, quædam bissectæ, formâ denique, serie, numero inter se discrepent: servant tamen (ut ex antiquis ædificiis longâ inspectione didici) analogiam quandam eæ, quarum ætas communis est, produntque (ut ita dicam) singulæ suas æquales.

Neque verò, dum has meas observationes adduco, aliorum conjecturas excludo; quinimmò lubentissimè consuluissem Auctores rerum antiquarum studiosos, si quenquam rescivissem in hac materia typis aliquid consignasse. Sed cùm nullus, quem adhuc sciam, hæc prosecutus sit, aut ani-

animadverterit, amicorum tantummodò, cum quibus aliquando sermonem super his habüi, quasi inter se dissentium opiniones adducam, ac nostræ demum sententiæ locum faciam, quando illis dicendi prærogativa, uti par est, delata fuerit.

Nihil intercedere arbitrantur nonnulli, an altæ sint, an depressæ sacrarum ædium fenestræ, dummodò sint angustæ: nam constat tam unam, quam alteram formam acceptam fuisse apud priscos, & utranque promiscuè usurpasse Architectos, quorum una mens erat immodicum lumen excludere. Equè igitur vetustatis characterem illis tribuunt (quâcunque tandem figurâ fuerint) si arctiùs excavatæ, brevi ambitu parcam lucem admittant. Ut autem probent, propositum fuisse primarum Ecclesiarum Structoribus modicum lumen excipere, hæc fermè considerant, sub Christianæ Religionis exordium, in cryptis plerunque & latibulis, metu scilicet ingruente persecutionum, conventus Fidelium haberi consuevisse; ibi divina tractare Mysteria; ibi sacris sermonibus eò frequentiùs indulgere, quò tutiùs poterant; ibi Dominicæ mensæ participes fieri; ibi denique Ecclesiam (unde loco nomen) congregare. Compositis inde fluctibus perturbationum, cùm quies Fidelibus redderetur, possentque jam in apertum prodire; eos tamen antiqua cryptarum silentia amavisse, seu loci consuetudine, seu Martyrum memoriâ similitudinem latebrarum suadente, seu Religionis constantiâ in sanctissimis Patrum ritibus custodiendis: hinc nec formam fenestrarum fuisse apud eos mutatam, etsi novæ in dies Ecclesiæ construerentur.

Sed illi, qui indicium ævi antiquioris deferunt amplis fenestris, præcepta servari à priscis solita in Basilicis construendis adducunt. Constat proculdubio Vitruvium lumini propensiorem se præbuisse in earundem forma definienda. Cùm verò Basilicas Romanorum (unde ædibus Christianorum omine meliori, utpotè Regi Regum sacratis, nomen deductum est) imitati potissimùm sint Principes, primi Ecclesiarum in Urbe erectores, evènit ut inter cætera Vitruvii præcepta, servarent etiam fenestrarum amplitudinem, & numerum, à quo dignitas quædam, & elegantia, non sinè utili, notabilique compendio proveniebat. Nam copia lucis, præterquàm quod innocentem parit hilaritatem, & reverentiam eorum, quos præsentes videmus; expressiùs legendis sacris Codicibus, ac reliquis Clericorum ministeriis obeundis plurimùm opitulatur: quemadmodùm in Basilicis, gentium juri dicendo positis, lumen uberrimum quærebatur, ut possent faciliùs tabulæ litigantium recitari, aut transcribi. Quæ cùm non perpenderent Vandali, Italiæ devastatores, dum templa reficerent, vel erigerent, pro suorum fortasse consilio, aut consuetudine, qui frigoris excludendi gratiâ (ut de Borealium regionum cultoribus suspicari par est) vel nullas, vel raras admodùm, easque arctissimas aperuère fenestras, suumque morem, unà cum cæteris artium detrimentis, nostris finibus intulère. His itaque argumentis adducti nonnulli, antiquiores Ecclesias reputant eas, quæ pluribus, aut certè augustioribus fenestris multam lucem excipiunt.

Hæc

Hæc fermè sunt, quæ utrinque proferuntur in hoc antiquitatis criterio, deducta potiùs à conjecturis verisimilibus, quàm à diligentiori vetustarum ædium indagine. Addere adhuc valerent postremæ sententiæ assertores, plurimas supareſſe Basilicas, de quarum antiquiſſima constructione controversia nulla est, & in iis fenestræ numero, & amplitudine insignes reperiri.

Attulimus suprà exemplaria Basilicarum Sicinianæ, & Seſſorianæ, necnon Basilicæ Divi Pauli, quæ sola supra centum & viginti fenestras habet, magnitudine non mediocres, ut supra Cap. 1. ostendimus. Afferri hìc etiam poſſent ædificia posteriora, nempe Basilica SS. Joannis & Pauli, sæculo quarto constructa, ut Pancirolus narrat. Constat hæc opere lateritio; singula illius latera tresdecim fenestris ornantur, quarum latitudo est, oculo judice, palmorum quinque; altitudo verò sesquidupla. Unicuique fenestræ imminet alia orbicularis, cujus diameter ad quinque circiter palmos extenditur: & ejusdem magnitudinis quinque in fronte ædificii laxantur.

Ecclesia itidem S. Sabinæ (de cujus antiquitate inferiùs differemus) tresdecim fenestras obtinet, latas palmos decem, altas viginti; in fronte verò fenestras quinque, altitudinis ejusdem, & latitudinis. Ab hac non procul Ecclesia S. Balbinæ (cujus vetustiſſima creditur fundationis ętas, nam eundem in Architectura servat ordinem cum Basilica Seſſoriana) in quolibet latere sex habet fenestras latas pal. 8. altas 16. Sub eisdem fenestris apparent arcuum vestigia ad illorum similitudinem, quos videmus in eadem Basilica Seſſoriana, ut Tabula orthographica sub num. 5. superiùs allata demonstrat. Ecclesia SS. Cosmæ & Damiani quinque ingentes fenestras habet in facie, pal. 16. latas, altas 18. lateralibus autem caret, cùm novâ murorum structurâ in angustiorem formam redacta sit. Etiam extra Urbem viâ Tiburtinâ vidi semidirutam Basilicam S. Simphorosæ (ut fama fert) olim dicatam, cujus fenestræ in latitudinem, & longitudinem insignem extendebantur.

Retulimus fenestras, quæ adhuc hodie conspiciuntur: demolitarum verò unicum sub oculis venit exemplum, nempe antiquæ Vaticanæ Basilicæ, ubi fuerunt fenestræ octoginta octo, quarum latitudinem, & altitudinem describit Alpharanus in suo Tractatu MS. de eadem Basilica. Plures aliæ similes Ecclesiæ afferri poſſent, quæ brevitatis causâ omittuntur; cùm illæ, quas hucusque congeſſimus, abundè sufficiant ad ostendendum antiquas Basilicas abundaſſe fenestris, formamque illarum ante tempora Constantini incœpiſſe.

Hunc autem usum Basilicas construendi fenestrarum numero abundantes, non solùm Romæ viguiſſe, verùm etiam extra Italiam, ex infrascriptâ S. Gregorii Turonensis narratione probatur, qui lib. 2. *Historiæ Francorum*, describens formam templi Turone à Perpetuo ipsius Ecclesiæ Episcopo circà annum 460. constructi, *Fenestras*, dixit, *in Altario triginta duas, in Capso viginti, columnas 41. in toto ædificio, fenestras 52. columnas 120. ostia octo, tria in Altario, quinque in Capso*. Idem deducitur ex Eusebio Constantini Magni contempora-

poraneo, qui lib. 10. hist. cap. 4. in Oratione Panegyrica de ædificatione Ecclesiarum, Paulino Tyriorum Episcopo dictâ, secundùm Valesii versionem sic loquitur: *Ad eundem modum, cùm porticibus ad utrunque templi latus fabricatis, parem vestibulorum numerum disposuisset, diversos aditus, quibus copiosum lumen supernè in ædem infunderetur, supra ipsas Porticus excogitavit, easque fenestras variis è ligno sculpturis minutissimi operis ornavit &c.*

Numerus iste Basilicarum priori sententiæ adversatur; cui tamen aliæ suffragantur Ecclesiæ, illis nequaquam originis antiquitate cedentes: in his enim angusti admodùm visuntur aditus lumini admittendo. Attamen ut verum fatear, ubi appareat exiguitas fenestrarum, constabit apertè, vel Ecclesias illas non posse inter antiquissimas recenseri, vel contractas fuisse areas fenestrarum à restauratoribus temporum subsequentium. Manifestè id conspicitur in vetustissima Basilica Sessoriana, quam antea diximus quinas fenestras in singulis lateribus obtinere, latas pal. 20. altas 40. Harum tamen unica est hodie, quæ priscam retinet fenestrarum amplitudinem, eaque Tribunæ proxima est, & à columna marmorea bifariàm dividitur. At reliquarum quatuor una omninò clausa, tres verò in angustius foramen contractæ sunt, altum palm. 25. latum 3. Neque licet suspicari, coarctationem istam in constructione contigisse, nam ipsa murorum structura, quâ oppleta sunt spatia fenestrarum, longè diversam ætatem prodit; præterquàm quod Architectus rogandus erat, quorsum spatia tam lata designasset, qui tam angustis hiatibus contentus esset.

Plurimùm mihi contulit observatio ista Sessorianæ Basilicæ ad sententiam roborandam, quam de hujusmodi quæstione videor proferre posse. Meo itaque judicio distinctione utendum est cùm inquiritur, an vetustatis potiùs indicium sit fenestrarum angustia, vel amplitudo. Si sub terminis disputatio proponatur, ex Ecclesiis quæ extant, ævo priores reputandæ sunt, quæ majori numero, vel amplitudine fenestrarum pollent, cùm è supra dictis apertè constet, antiquissimas Ecclesiarum, quæ apud nos sunt, ita fuisse constructas. Si verò sensus quæstionis sit, an inter antiquitatis indicia, referri possit tam amplitudo, quàm angustia fenestrarum, respondeo, utramque formam vetustatis indicium esse, dummodò constet, an Monachorum Ecclesia fuerit, vel Clericorum. In hanc me sententiam manuduxit animadversio superior, quam in coarctatis Sessorianæ Basilicæ fenestris notavi: ut enim ex cæmentis conjicio, murus ille ad restringenda spatia fenestrarum, constructus est circa sæculum decimum reparatæ salutis. Eâ verò tempestate Basilica illa Monachis concessa fuit per Benedictum VII. sedentem in Apostolico Solio anno 976. qui Monasterium in illa statuit, Monachosque locavit, ut in marmoreo epitaphio, eidem Ecclesiæ affixo legitur. Conjecturare ergo possumus, ideò exclusum fuisse nimium lumen, quod antea in Basilicam admittebatur, quia Monachis meditantibus fortasse officiebat, quominùs possent intento animo Deo soli vacare: non secùs ac hodie quoquè solemus adductis velis ingentem lucem excludere, cùm publicæ adorationi

tioni exponitur auguſtiſſimum Dominici Corporis Sacramentum; quia tunc temporis Fidelium pietas ſanctis potiſſimùm meditationibus vacat, ideòque moderatione diurni fulgoris efficitur, nè faciles nimiùm in vanitates oculi divagentur. Hinc laxior regula deduci poſſet, quod nempe templa, quæ a Regularibus, ſeu Monachis colebantur, feneſtris pauciſſimis, aut exiguis illuſtrarentur: & è contrario Clericorum, quos Sæculares vocant, Eccleſiæ copiâ, vel magnitudine feneſtrarum excellerent. Primi enim cùm ſolitudinem, & ſilentium meditaturi ex inſtituto ſuo ſectarentur, cur lumen uberius exquirerent? Secundi verò, cùm ſint ſuper candelabrum poſiti, ut omnibus luceant qui in domo ſunt, nempe ut activæ vitæ ſtudia proſequantur, ac propterea Sacramenta Chriſti Fidelibus miniſtrare debeant; num ingentem eorum numerum in claſſes digerere, & inconfusè ſua munera exercere potuiſſent, niſi copiâ lucis accerſitâ univerſos probè diſtinguere, & diſtingui curaſſent? Inſuper accedit, quod ſacri ritus à Populo confluente conſpici meliùs poterant, & cærimoniarum myſteria recoli, cùm à ſingulis diſtinctè cernerentur Presbyteri, Levitæ, aliique ipſarum Eccleſiarum miniſtri, quorum etiam aſpectu, & gravitate ad modeſtiam, & religionem eò faciliùs quiſque componeretur, quò illuſtriùs, & evidentiùs ſanctiſſimorum virorum cultus diſcerneret.

Argumentis quamplurimis ea, quæ diximus, firmari poſſent; ſed unum tantùm attingimus, quod noſtri inſtituti eſt, cùm ad Eccleſiarum notitiam peculiariter ſpectet. Animadvertimus quamplures antiquas Monachorum Baſilicas cum feneſtris anguſtis eſſe conſtructas. Sic Eccleſia Sanctæ Mariæ in Aventino, una ex viginti Abatiis, quarum Abates Pontifici Maximo adſtabant, cùm in Baſilica Lateranenſi Sacra conficeret. Iſta inquam Eccleſia anguſtiſſimas pridem habuit feneſtras, quæ tamen anno 1689. ampliatæ fuerunt, cùm pia, atque ſplendida Card. Benedicti Pamphilii liberalitas eandem Eccleſiam reſtauravit. Illis omninò pares viſuntur in Eccleſiis S. Gregorii in Clivo Scauri, S. Priſcæ, S. Sabbæ, SS. Coſmæ & Damiani in vico aureo Tranſtyberim (quæ omnes erant ex præfatis viginti Abatiis) necnon in Eccleſiis SS. Vincentii & Anaſtaſii ad Aquas Salvias, quæ unà cum Monaſterio à fundamentis fuit ædificata à Pontifice Honorio I. ſub annum 625. ut ſcribit Panvinius *de Septem Urbis Eccleſiis*.

Quin etiam in pluribus Monachorum templis, extra Romanum agrum conſtructis, eandem regulam ſervatam fuiſſe audio. Profectò in auguſta Baſilica Veronenſi, quam Divo Zenoni ejus Urbis Epiſcopo Pipinus Caroli Magni filius conſtruxit, cuique colendæ etiamnum Monachi Benedictini addicti ſunt, tanta eſt feneſtrarum anguſtia, ut vir clariſſimus Octavianus Roboretus, omni diſciplinarum genere ornatus, cùm illarum Iconem hùc traſmiſit, teſtatus ſit, illarum latitudinem ad duos circiter palmos, altitudinem verò ad ſex tantùm pertingere poſſe. Quarè concludendum exiſtimo, cùm de vetuſtis Eccleſiis agitur, illas quæ per anguſtas feneſtras diem exciperent, à Monachis,

nachis, vel ab aliis in eorundem usum fuisse constructas, quarum tanta sæculis anteactis copia, ac frequentia fuit, ut Miræus in epistola dedicatoria sui Tractatus *Originum Monasticarum*, duo supra quinquaginta millia Monasteria unius Ordinis Benedictini fuisse tradiderit: illas verò, quæ per plures, laxioresque fenestras lucem admitterent, in populi totius conventum, utque à Clericis, Parochis, vel Canonicis, & Episcopo incolerentur, excitatas fuisse.

Quandoquidem materia suppetit, ut de profanis ædificiis aliqua sparsim dicam, ubi occasio se obtulerit; abs re fortassè non erit, si aliqua hìc attingam potiùs, quàm prosequar, ad fenestras ædium privatarum pertinentia. Tempore igitur Imperatorum exiguas eas fuisse judico, & quadratas, atque à columna marmorea bifariàm sectas, vel etiam paullò plus in latitudinem, quàm in altitudinem extensas, hasque postremas à duplici utplurimùm columnâ in tria parallelogrammata distinctas. Istarum exempla visuntur in antiquissima fabrica propè Ecclesiam Sancti Stephani vulgò *Rotundi*, & in nonnullis æquè vetustis domibus, in regione Transtyberina adhuc stantibus. An verò mos iste per priora duodecim sæcula à Christo nato perpetuo fuerit usu servatus, nullis omninò edoceor monimentis. Sæculo tamen decimo tertio, vel decimo quarto, fenestræ privatarum ædium hìc Romæ quadrilaterâ formâ construebantur, à cruce marmoreâ quadrifariam sectæ, eâ lege ut superiores duæ sectiones quadratæ essent, inferiores verò partes æquales cum illis in latitudine, sed paullò in altitudinem productiores. Exemplo esse possunt Palatium Vaticanum antiquum, Palatium S. Marci, Palatium Capranicense, aliaque tribus ab hinc sæculis, & ultra in Urbe excitata.

Illæ demum fenestræ, quæ in antiquis, ac magnificis templis cernuntur arcuatæ, & unicâ, vel duabus columnis bifariàm sectæ, ut in exhibita orthographia Basilicæ S. Crucis videre est, aut trifariàm divisæ, ut in veteri Basilica Vaticana aderant; non Monachos ibi, sed Clericos Sæculares divinis Officiis operam navasse demonstrant.

CAPUT X.

De Musivorum operum origine, nominibus, & speciebus.

OPERUM Musivorum originem antiquissimam esse, & hominum, ac sæculorum memoriam excedere, neutiquam inficiabitur qui vel supremis utcunque labris literarum Sacrarum monimenta libaverit. Nam in Esther cap. 10. legimus, Assuerum Persarum Regem Smaragdino, ac Pario lapide pavimentum stravisse, quod lapillis versicoloribus arte mirâ dispositis compositisque, picturam æmulabatur. Quamobrem facilè crediderim, opificii tam elegantis primordia Persidi nos debere, quæ istiusmodi lapillorum quàm feracissima fuit, & incolarum ingenia ad exquisitioris luxûs irritamenta semper instruxit. Verùm è Persarum confinio ad Assyrios finitimos, & ex his ad Græcos, postremò in Latium Syllæ temporibus (ut Plinius auctor est) jugi decoris incremento traductum est. Bonarum scilicet artium propagines, ut de vitibus

tibus evenit, non in altricibus plagis effœtæ ſenio marceſcunt, ſed in varios, ac diſſitos populos perenni virore trahuntur.

Muſivum opus varia nomina, variumque pro diverſitate etymon ab Auctoribus ſortitum eſt. Quidam enim *Muſivum*, alii *Moſibum* dixerunt, ut in plurimis accuratiſſimis MSS. videre eſt, ac præcipuè in magno Inſcriptionum Theſauro Gruteri: alii *Muſaicum*, *Muſeacum*, & *Moſiacum* appellarunt. Porrò qui *Muſivum*, ſive *Muſaicum* dixère, à *Muſa* deduci putarunt, quòd ſcilicet quaſi Muſæ, ideſt artis eximiæ ſit opus. Qui verò *Muſeacum*, *&* *Muſiacum*, à *Muſcis* nomen fecère, ut notat Joannes Ludovicus Vives in cap. 8. lib. 16. S. Aug. *de Civit. Dei* in hac eadem voce. Nec deſunt qui *Muſivum*, aut *Moſivum* à Græco verbo μουσεῖον, ideſt *Muſico cantu*, deducunt; vel ab Hebræa radice מָסַךְ, quæ (ut in Lexico Buxtorfii) ſonat idem ac *miſcuit*: ex illa enim deducitur מֶסֶךְ hoc eſt *miſtio*, vox uti ſoni affinitate *Moſeaco* proxima, ita *miſturæ* ſignificatione quàm maximè arti hujuſmodi conſentanea. Nam quemadmodùm ſi liquores commiſceantur, minimæ eorum partes mutuâ, molliſſimâque colliſione ita copulantur, ut nullus omninò diſtinctioni locus ſuperſit; ſic elegans hæc lapillorum compoſitio fallit oculos, adeò ut quidpiam perpetuum cenſeatur, unicâ lapidis venâ, vel eodem coloris ductu conſpicuum. Plinius tamen in hoc opere deſcribendo vocem aliam uſurpat in lib. 36. cap. 25. ubi inquit: *Lithoſtrota cœptavere jam ſub Sylla parvulis certè cruſtis; extat hodieque, quod in Fortunæ delubro Præneſte fecit. Pulſa deinde ex humo pavimenta, in cameras tranſière è vitro. Novitium & hoc inventum: Agrippa certè in Thermis, quas Romæ fecit, figlinum opus encauſto pinxit; in reliquis albaria adornavit: non dubiè vitreas facturus cameras, ſi priùs inventum id fuiſſet, aut à parietibus Scenæ, ut diximus, Scauri perveniſſet in cameras*. Marcus enim Scaurus primus fuit, qui Scenæ parietes marmore obduxit. Vocem hanc *Lithoſtrota* Iſidorus *de Orig.* lib. 15. cap. 8. ſic exponit: *Pavimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte picturæ:* Lithoſtrota *parvulis cruſtis, ac teſſellis junctis in varios colores*. Quæ quidem vox ex duplici Græca voce conſtat, nempe ex λίθος, ideſt *lapis*, & στρωτὸς ideſt *Stratus*, à verbo στρώω *Sterno*. Unde nomen *Lithoſtroti* generalius quiddam eſt, ea omnia complectens, quæ lapidibus ſtrata ſunt, ideòque etiam publica viarum itinera, quæ ſilicibus impolitâ, & rudi minervâ ſternuntur. Quapropter cùm Latini auctores pavimenta deſcriberent lapide nobiliori nitentia, declinaverunt ab ea voce *Lithoſtrotos*, utpotè nimis laxæ ſignificationis, aliiſque vocabulis magis propriis, & arti de qua ſermo eſt aptioribus, uſi ſunt. Hinc *teſſellatum*, *ſectile*, *figlinum*, & *vermiculatum* appellatum eſt opus *Muſivum*, totidemque nominibus, quot ſpeciebus, inſignitum fuit.

Antequam ulteriùs progrediar, non injucundum fore cenſeo, ſi hic marmoreum inſcriptionis fragmentum ex agro Tunetano Florentiam allatum referam, in quo de *Muſivo* opere mentio fit. Habetur hæc inſcriptio in

Mi-

Miscellaneis eruditæ antiquitatis Jacobi Sponii sect. 2. art. 8. pag. 39. & est unica ex ethnicis, quam apud Epigrammatum Collectores invenerim. Ea est quæ sequitur:

. . . .
PECVNIA PERFECIT ET . . . .
DEDICAVIT ET OB DEDICATIONEM PVGILVM CERTAMINA EDIDIT ET DECVRIONIBVS SPORTVLAS ET POPVLO GYMNASIVM EPVLVM DEDIT ET HOC AMPLIVS PRO SVA LIBERALITATE CAMERAM SVPERPOSVIT ET OPERE MVSEO EXORNAVIT . . . .
. . . CVM . . . AREIS . . . FELICE ET RVFINO III. . . . ISDED. OB QVAM DEDICAT. EPVL. DEC. ET POP. FRVM. DED.

Notat idem Sponius, hanc inscriptionem videri positam fuisse in alicujus ædis dedicatione, quæ fuerit celebrata cum magnifica pompa, Pugilum scilicet certaminibus, sportulis, idest munusculis Decurionibus, Populo autem epulis & frumento donatis sub Consulatu, ut inde elicitur, Felicis, & Rufini; sed quia hoc Consulum par in Fastis non legitur, sed Felix dumtaxat cum Brutio Præsente sub Antonino Pio, quem in annum inciderit affirmare non audet.

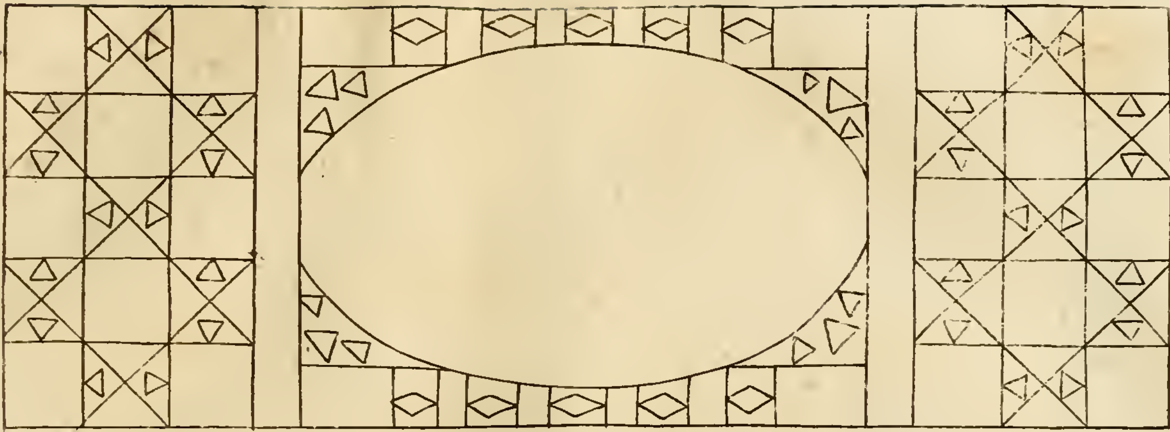
Tessellatum opus profectò antiquissimum esse videtur, cùm simplicissimum sit, & hoc nomine illud (meo judicio) opus intelligitur, quod è diversis versicolorum marmorum crustis in formas diversas resectis elaboratur, in Quadrati videlicet formam, Quadrilateri, Trianguli, sectionis Conicæ, Sphericæ, sive circularis, Pentagoni, Hexagoni, Octagoni, & aliarum Geometricarum figurarum, quæ variè inter se dispositæ, insimulque conjunctæ, non inconcinnum oculis præbent aspectum. Ex his *tessellatis* operibus plurima Romæ visuntur antiqua veterum Ecclesiarum pavimenta, quorum duo affero exempla, unum in Fig. I. Tabulæ XXIX. quod est in Ecclesia S.Clementis; alterum summè commendatum, in Fig. 2. quod est in Ecclesia S. Silvestri, in atrio alterius Ecclesiæ SS. Quatuor Coronatorum.

Sectile opus post *tessellatum* inventum est, in quo tribus, aut duobus tantummodò diversorum colorum marmoribus, hominum, & animalium figuræ repræsentantur; sic dictum à *Seco*, quòd priùs in tenuissimâ marmoris laminâ figura delineatur, deinde serram per figuræ delineamenta circumvolvendo, secatur lapis, cujus rimis, sive lacunis alterius coloris lapis inseritur; è quorum diversitate colorum, ac variis lineamentis figura efficitur, ut in Tab. XXII. videri potest.

Hujusmodi *sectilis* operis monimenta satis antiqua spectantur in Cathedrali Anconitana, tum intra Ecclesiam, tum in ejus fronte, ubi plurimæ Sanctorum imagines rudi arte, ut ea ferebant tempora, expressæ sunt. Multò tamen antiquiùs, & ornatiùs etiam apud vetustiores *tessellati* operis rationem floruisse facilè credam, cùm apud eosdem difficilior Musivorum ars culta fuerit.

Musiva itaque opera ab antiquis post *tessellatum*, ac *sectile* adinventa fuisse, non improbabili conjecturâ argui potest: ea siquidem esse solent artium quarumlibet fata, ut ab humillimo principio ad summum fastigium attollantur. Structuræ hujusmodi specimen in illo eodem opere adhuc superest,

Fig.1.

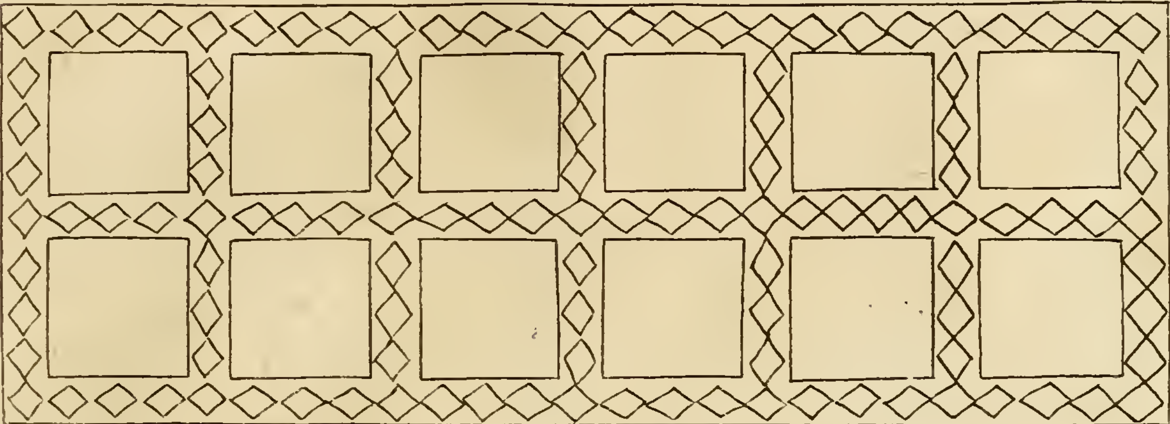

Fig.2.

pag. 80.

Fig. 3.

Fig. 1.

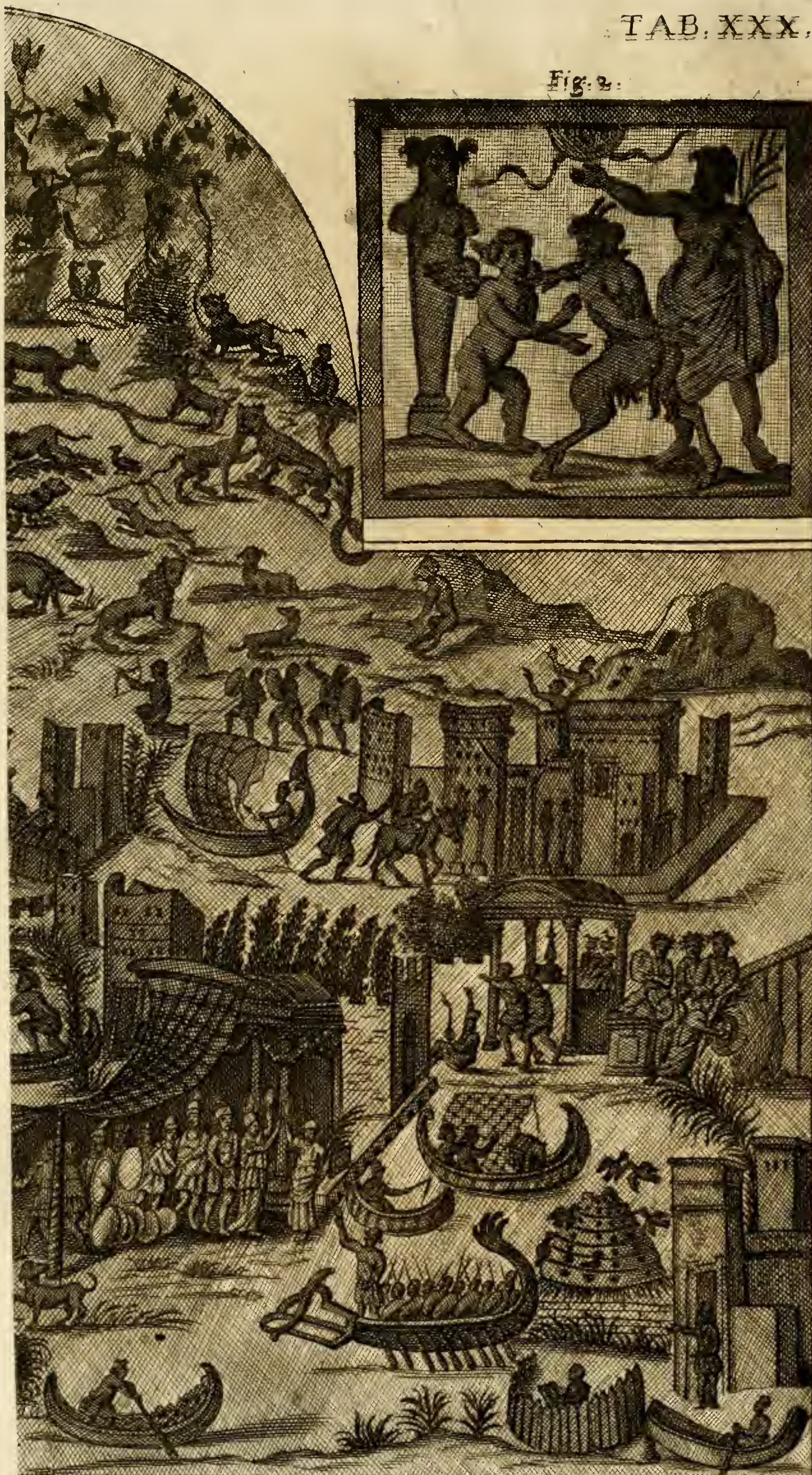

Fig. 2.

pag. 81.

Fig. 2.

pag. 81.

pereſt, quod à Plinio paullò ſuperiùs indicatum fuit in Prænestino Fortunæ delubro: aſſervaturque ibidem in Palatio Excellentiſſimi Principis Barberini. Conſtat autem hoc Muſivum opus è minutiſſimis diverſorum marmorum, diverſorumque colorum lapillis, adeò affabrè elaboratum, ut aſpicientes mirum in ſtuporem trahat, quemadmodùm Lector in conjuncto exemplari videre poteſt, videlicèt in Tabula XXX. Fig. 1. Quid autem tot imagines ibidem coacervatæ repræſentent, celeber P. Kircherus in ſuo *Latio* part. 4. cap. 4. interpretari conatus eſt; quali autem fortunâ, eruditis examinandum relinquo. Aliud antiquiſſimi Muſivi operis exemplar ſervatur Lugduni apud D. de Caſſaire, ut refert ſupra laudatus Sponius loco citato, quod nos Lectori exhibemus in Fig. 2. Vides etiam in eadem Tabula ſub Fig. 3. aliud Muſivi operis fragmentum, quod protulit in ſua Præneſte Joſeph Maria Suareſius Epiſcopus Vaſionenſis, Vir eruditione, bonis artibus, ac omni Virtutum exemplo, dum viveret, præſtantiſſimus; & ſummâ mecum neceſſitudine conjunctiſſimus.

Poſt Syllæ tempora hominum ingenia per artium apices gliſcentia, alacriùs ſe in illis exercuèrunt, adeò ut ævo M. Agrippę pavimenta figulini operis encauſto picti ſternere cogitaverint, ſicuti ex Plinio habetur. Hujuſmodi operis ſpecies hac tempeſtate in lucem eſt revocata, cùm & hìc aliquæ privatorum Cameræ, & Venetiis pavimenta ferè omnia talibus figulinis operibus encauſto pictis ſternantur. Nec tamen temporum illorum ingenia novo huic invento acquieverunt; quinimò nobilius quoddam opus excogitarunt, non ex marmoribus aut figulinâ, ſed ex vitro colorato; cumque illud pulcherrimum, ac eximium appareret, non pavimentis, ſed parietibus accomodarunt: at hujuſmodi operis nullam prorſus memoriam reperi, præter eam, quæ in variis Urbis Eccleſiis viſitur. Ejus exemplaria inferiùs afferam, cùm de Eccleſiis ſermo erit.

Supereſt modò quid, vel quale ſit opus *vermiculatum* oſtendere, quod nil aliud puto intelligendum, niſi Muſivum; ſed minutis adeò lapillis formatum, ut vermium aſpectum cominùs repræſentet, qui dorſum variegatâ macularum ſerie, tot veluti punctis depictum habent; unde *vermiculati operis* nomen fortè deſcendit. Quin & ab eiſdem curioſiùs, ac diligentiùs obſervatis, fortaſſe artis exordia deducta ſunt; ſi enim attentè lacertarum pelles, & ſerpentum exuviæ inſpiciantur, miram certè præſeferunt areolarum compagem, à Muſivorum fruſtulis minimè abludentem.

Genus Muſivorum in plures differentias dividitur, magnitudine lapillorum finitas, adeò ut alia *majora* dici poſſint, alia *minora*, ſeu *media*, alia *minima*. *Majora* ſunt quæ effinguntur quadratis ſcrupulis, quorum ſingulæ facies, ſeu latera tria circiter minuta Romani pedis expleant: quæ verò duobus minutis patent, *minora*: quæ tandem unico, *minima* vocitentur. At hæc pro nunc de Muſivorum operum differentiâ genericè dicta ſint, in ſequenti enim capite ſpecialiùs de iis loquemur.

Majoribus Muſivis operibus priſci Romani ſternere conſueverunt quæ

pedibus calcabantur, & quæ ut plurimùm sub diò posita erant. Hoc enim operis genus valde durabile est, & injuriis temporum minimè obnoxium. Non tamen hominum, aut animalium figuras, sed foliatas tantùm picturas, illisque persimiles, quas Arabicas nominamus, repræsentabat.

Opus, quod *medium* dicitur, minoribus lapidibus conficitur; ideoque faciliùs in eo exprimi possunt figuræ, quæ licèt lapidum diversorum crustis, sive fragmentis formatæ, rudes nihilominùs apparent. Duo hîc illius afferuntur exempla; primùm in Tab. XXXI. sub Fig. 1. extatque adhuc integrum in Basilica S. Laurentii in agro Verano; alterum sub Fig. 2. quod cùm in Basilica Liberiana penè lacerum diù jacuisset, anno Jubilæi 1675. bo. me. Fabritius Guastaferrus necessarius meus restituit; at hodie iterum in ruinam labitur.

Minimi demùm operis pervetustis temporibus elaborati, exemplum est in Ecclesia S. Alexii, ad dexteram ingredientium parieti affixum, quod olim in pavimento constitisse memini: & hoc esse illud opus, quod *vermiculatum* propriè dicitur, semper arbitratus sum. Hujus occasione quatuor alia antiqua, & profana exempla in gratiam Lectoris referre volui in Tab. XXXII. ubi sub num. 4. supradictum *vermiculatum* opus expressum est, & adhuc visitur in eadem Ecclesia S. Alexii. Alia duo sub num. 1. & 2. sunt in Ecclesia S. Mariæ Transtyberim in parastata, quæ triumphalem arcum sustinet, è conspectu Sacrarii. Tertium verò sub num. 3. anno elapso 1689. repertum fuit in quodam antiquo Monimento, tertio ab Urbe lapide, extra Portam Asinariam, nunc S. Joannis in via Latinâ. Figura hîc expressa Somni (ni fallor) imaginem repræsentat, cùm tota nigra sit, tanquam alludens ad tenebras noctis; sinistra tenet tres flores, quos papaveris esse judico, soporem conciliantis, & sunt ipsius Somni characterismus. Quid autem dexterâ ferret haud apparet, cùm temporis lapsu deletum sit: & fortè cornu illud erat, in quo aquam Lethæam gestasse Poetæ fabulantur.

Allatis exemplis nonnulla alia etiam vetusta adjiciam, quæ cùm paucissimis nota sint, ideò gratiora fore confido. Primum habes in Tabula XXXIII. ubi Europam Agenoris Regis Phoeniciæ filiam, à Jove in bovem transformato raptam vides: quod ex Ovidio Metamor. lib. 2. aliisque notissimum est. Musivum hoc adeò minutis marmoreis lapillis constat, ut artis miraculum dici possit. Habet in altitudine palmos tres, uncias novem, ac in latitudine ferè tantundem. Asservatur in ædibus Excellentiss. Principis Barberini, & quaquà libet instar tabulæ pictæ movetur. Significavit nobis amicus noster Stephanus Fantonus Castruccius, nobilis Prænestinus, repertum fuisse propè Civitatis moenia, in loco, qui vulgò dicitur *l'Arcione*: ubi etiam multa rudera, multæque parietinæ visuntur, quæ antiquitùs variis marmorum incrustationibus, variisque columnis, aliisque Corinthiacis ornamentis obductæ erant, unde ejus fabricæ magnificentia deducitur.

Secundum Musivum expono in Tab. XXXIV. sub num. 1. Hoc quoquè minutissimis lapillis compactum

est

TAB XXXIII
pag. 82.

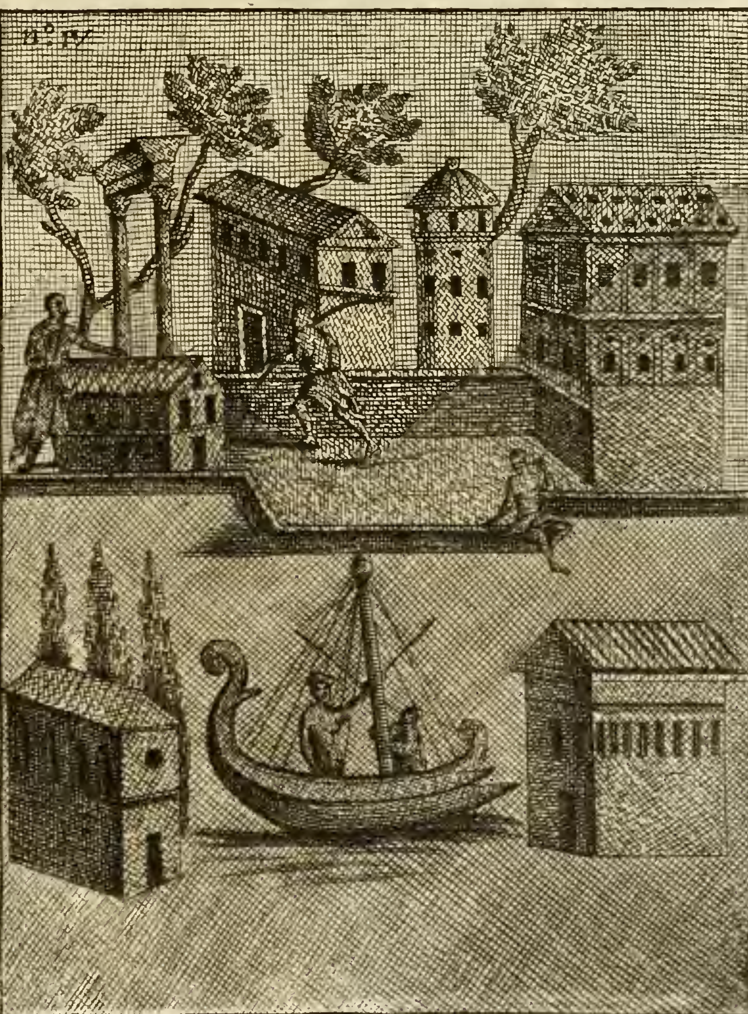

TAB XXXII

pag. 82.

Fig. 1.

gri
va-
ma-
ùm
cir-
nar-

do-
visi-
triâ,
orro-
nan-
ibus
ame-
n di-

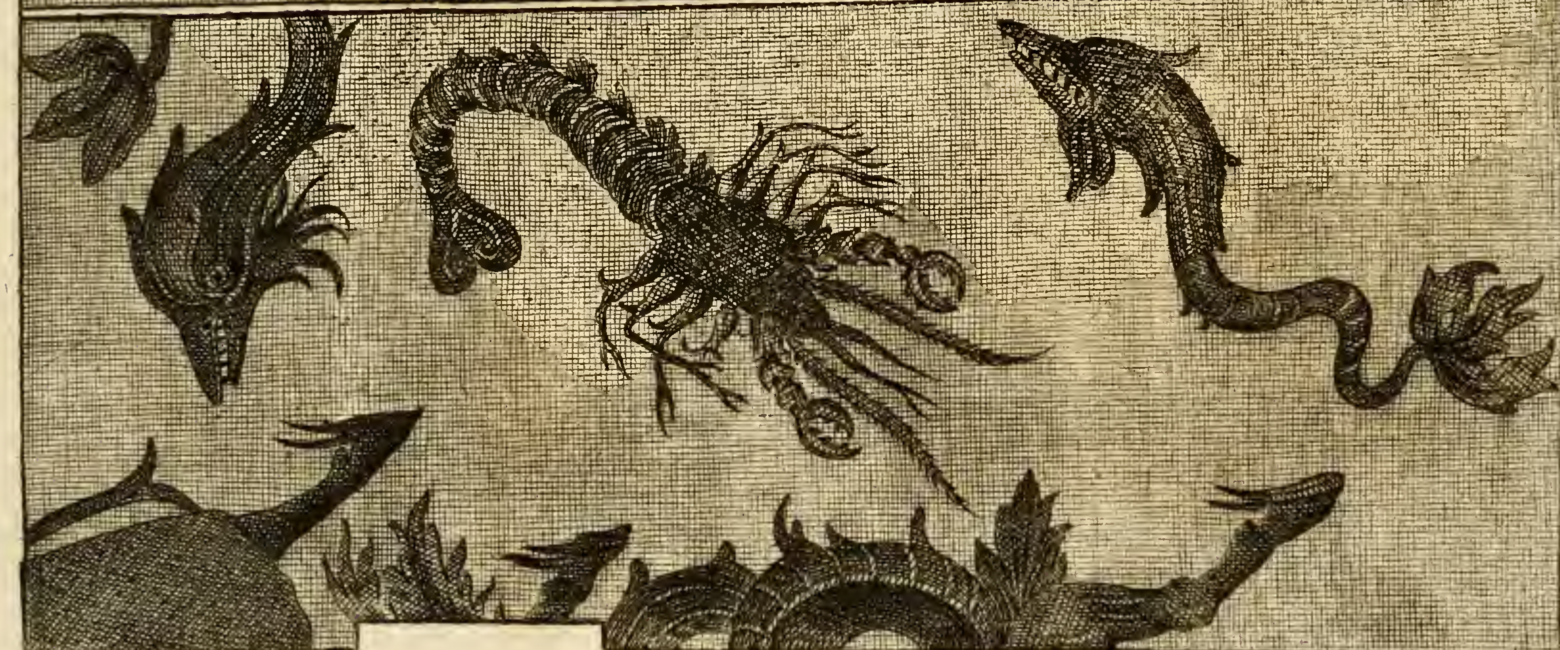
iabes
1. 3.)
sque
atitu-
pillis
gnitu-
, va-
nimi-
aftas,
cum
men.
rum
viden-
mari-
atur.
:, an-
n quo
oculis
n figu-
uenti-
erum,
, fur-
atissi-
m no-
. Aba-
nobis

Mu-

n.° II.

TAB XXXIV n.° I.

n.° III.

est, servaturque penès Excellentissimum D. Principem Chisium. In hujus explicatione non hæreo, cùm unicè ab opificis sui arbitratu dependeat. Magnitudo picturæ est palmorum duorum cum dimidio.

Tertium, quod sub num. 2. exhibeo, elaboratum est in tabula figulina. Hujus exemplar habui à laudato D. Equite Carolo Antonio à Puteo, antiquarum eruditionum, ac literarum amantissimo. Quod in eodem exprimitur, nempe supracitatus Europæ raptus, pictura ipsa ostendit.

Quartum opus Musivum affero sub num. 3. visiturque hodie in Oppido Mevaniæ, quod olim Urbs erat Episcopalis Umbriæ ad Clitumnum fluvium propter viam Flaminiam, sex millibus à Fulgineo passibus, à Perusia verò duodecim distans, armentorum, pecorumque copiâ percelebris. De ea fusè antiqui Scriptores meminère, nempe Plinius, Columella, Lucanus, Silius, Statius, Propertius, Strabo, Ptolomæus, & alii. Comperio Innocentium jam ejusdem Civitatis Episcopum anno 487. subscripsisse in Concilio III. Romano *De lapsis Africanæ Ecclesiæ recipiendis* sub Felice; ac iterum anno 499. in alio Concilio Romano, videlicet I. ubi actum fuit *De tollendo ambitu in Comitiis Pontificiis* sub Symmacho. Hæc præmittenda censui ad ejusdem Urbis antiquitatem, atque splendorem insinuandum, ut ex parietinis, quæ adhuc in ea exstant, argui potest: & confirmant tria pavimenta lapillis marmoreis strata, quæ ibi & hodie supersunt. Primum pavimentum cernitur in domibus Alexandri Alberti in duabus cameris, quarum prior lapillis unciarum duarum circiter, albi & nigri coloris, non uno modo dispositis, variegatur. Alterius cameræ lapilli magnitudine prædictos excedunt, cùm in qualibet facie sint minutorum circiter octo, omnes tamen ex albo marmore.

Secundum pavimentum (proh dolor!) in stabulo Jacobi Luciani visitur, temporis, & animalium injuriâ, ut evenire necesse erat, valde corrosum. Lapilli hoc pavimentum ornantes tum magnitudine, tum coloribus eos imitantur, quos in duabus cameris Alexandri Alberti extare jam diximus.

Tertium pavimentum (quod habes in eadem Tabula XXXIV. num. 3.) parùm a prænarrato distat, ejusque longitudo est passuum decem, latitudo verò septem. Stratum est lapillis marmoreis albis, & nigris, magnitudinis circiter unciarum duarum, varios pisces repræsentantibus, nimirum tres Delphinos, duas Locustas, unum Polypum, & Neptunum cum tridente, sive aliud marinum numen. Apparent insuper vestigia aliorum trium piscium, quorum duo videntur Vitulus marinus, & Equus marinus: tertii autem qualitas ignoratur. Hinc haud temerè deduci potest, antiquitùs ibi Balneum extitisse, in quo aquarum copia, ac perspicuitas oculis aspicientium hujusmodi piscium figuris illuderet, cùm cominùs intuentibus aquam, imagines earum rerum, quæ in imo cujuslibet vasis sunt, sursum eleventur, unde visui gratissimus error. Horum pavimentorum notitiam debemus Reverendiss. D. Abati Ambrosio Spezia, qui eam nobis illinc obtinuit.

Musivorum huc usque operum originem, nomina, species, & eorum in Italiam introductionem, ac progressum retulimus; sed ut uberior sit historica hæc narratio, silentio prætereundum non est quid scripserit de iisdem Leo Ostiensis in Chronico Monasterii Casinensis; quod Notis illustravit eruditissimus vir Angelus de Nuce, olim ejusdem Monasterii Abas, postmodùm Archiepiscopus Rossanensis, mihi summâ necessitudine conjunctissimus. Ostiensis igitur lib. 3. cap. 28. ait, Desiderium ejusdem Monasterii Abatem, postea Cardinalem, anno Dominicæ Incarnationis MLXVI. novam Ecclesiæ fabricam inchoasse in honorem S. Benedicti: & in cap. 29. *Legatos Constantinopolim ad locandos Artifices destinat, peritos in arte* Musivaria, *& quadrataria, ex quibus alii Absidam, & Arcum, atque vestibulum majoris Basilicæ* Musivo *comerent; alii verò totius Ecclesiæ pavimentum diversorum lapidum varietate consternerent. Quarum artium tunc ei destinati Magistri cujus perfectionis extiterint, in eorum est operibus æstimari; cùm & in* Musivo *animatas ferè autumet se quisque figuras, & quæque virentia cernere, & in marmoribus omnigenùm colorum flores pulchrà putet diversitate vernare. Et quoniam artium istarum ingenium à quingentis & ultra jam annis Magistra Latinitas intermiserat, & studio hujus inspirante, & cooperante Deo nostro, hoc tempore recuperare promeruit, nè sanè id ultra in Italia deperiret, studuit vir totius prudentiæ plerosque de Monasterii pueris diligenter iisdem artibus erudiri.* Ipsa ejusdem Ostiensis verba retuli, ut appareat quàm facilis ad efferenda Desiderii Cardinalis opera fuerit: nam inter postremum, quod Romæ constructum est Musivum, ac illud quod in Monte Casino fuit, non intercesserunt nisi ducenti ac septuaginta circiter anni, non autem quingenti; Romanum namque est Triclinium Lateranense adhuc extans, & à Leone III. qui circa finem VIII. sæculi Pontificatum gessit, excitatum.

CAPUT XI.

Ex qua materia Opera Musiva componantur, & quomodò ipsæ materiæ præparentur.

DUo tantùm in operum Musivorum compositione requiruntur, lapilli videlicet, & gluten; ideoque primò de lapillis, mox de glutine differemus. Antiquiora Musiva opera ex lapidum crustis constitisse quis ambigat, cùm ex Sacra Scriptura, & ex Plinio supra relatis id evidenter appareat è

Sub Augusti deinde tempora, cùm summoperè, ac mirum in modum Romanorum ingenia florerent, novum prodiit inventum (ut ex Plinio audivimus) pingendi scilicet nobiliores Imagines ex vitri frustulis non uno modo coloratis opere encaustico. Sed quis hanc artem invenerit, ob silentium antiquorum latet.

Vitri preparatione brevitatis ergò omissâ, cùm luculenter de illa scripserit Nerius in *Arte vitraria*, ad ipsius coctionem me confero (unde *encaustum* Græco vocabulo dicitur) nec non ad reliquam politionem, quæ illi adhibenda est, antequam parietibus inseri, componendisque figuris valeat usurpari. Cùm

Cùm igitur parata eſt maſſa vitri, in plures dividitur terreas ſartagines, vim ignis ſuſtinentes, pro colorum numero (ſeorſim enim ſingulis proprius color miſcetur) ac per integrum octo dierum ſpatium valido igne ſuppoſito fornaci committitur excoquenda.

Abſolutâ coctione, ferrei cochlearis ope vitrum elicitur, politoque marmori infunditur horizontaliter locato, ut inſitæ gravitatis vi dilatari queat in placentulas ſubſidentes. Quod ut faciliùs contingat, imponitur ſupernè marmor aliud lævigatum, quo premente, validiùs comprimitur utraque vitri ſuperficies, & in æqualem placentulam, craſſam circiter tribus minutis unciæ Romani pedis, redigitur.

Ita comparatis ſingulorum colorum orbiculis utrinque lævigatis, ferreum ſcalprum, quod Italis dicitur *il Tagliuolo*, lapidi imponitur, acieque ſurſùm ſpectante ita locatur, ut placentulæ vitreæ ferro acutiſſimo inſtratæ, dividi commodè in ſtrias longiuſculas poſſint. Quapropter ita ſcalpro aptantur placentulæ, ut extrorſum prominеant tribus circiter unciæ minutis, juxtà fruſtulorum latitudinem: tum malleolo leviter adacto, ictus ſupernè iterantur, quouſque acies ferri intimam placentulam parvadens, illam in parallelepipeda longiuſcula ſecet. Hæc verò ſingillatim ſcalpro imponuntur, ac decuſsatâ diviſione in cubica rediguntur corpora, quibus tanquam elementis Muſiva compingantur.

Hæc tamen dividendorum fruſtulorum methodus *majori* tantùm inſervit Muſeaco. Alia uſurpantur organa in ſecandis *medii* Muſivi teſſeris; res enim nec ſcalpro, nec malleolo perficitur, ſed æreâ ſerrâ, aut continuâ edentulâ, & ſmyride opus eſt: ſive malis cubos omninò æquales efformare, imponenda erunt fruſtula vitrea rotæ plumbeæ verſatili, cujus celerrimo motu, non ſecùs ac in gemmis fit, eorum ſuperficies quadratæ, læveſque reddantur.

Eidem rotæ expoliendæ commendantur *minimi* Muſeaci teſſeræ, quæ non educuntur è ſtriis, aut placentulis, ut in ſuperioribus Muſivorum ſpeciebus: vitrum enim, quod in iſta inſumendum eſt, ſtatim ac è fornace fuerit eductum, in tenuia filamenta elongatur; hæc verò minutè conciſa, in breviſſimos cylindros rotæ corroſione ad cubicam figuram atteruntur.

Eadem poliendi ratio in coloribus ſingulis eſt: ſecùs in ea vitri parte, quæ auro obducitur; illa enim rotæ non ſubditur, nè aurum unà cum vitro abſumatur. Cæterùm ad hoc ut auri bractea vitro pertinaciùs adhæreat, eidem imponitur ſtatim ac è fornace candens educitur: quo denuò in fornacem immiſſo, brevi temporis ſpatio tam arctè illi agglutinatur, ut nullo pacto divelli, niſi corrodendo, poſſit.

Hic libet inſerere induſtrium Artificum recentiorum conatum, qui in lucem revocare tentarunt fictile opus encauſto pictum, ævo Agrippæ olim inventum, ut Plinio teſte didicimus; & nos Itali *Majolica* denominamus. Ad Muſivorum penu illud etiam traducere contendèrunt, prout nuper vidimus in Cappella Gregoriana Vaticanæ Baſilicæ: infelici tamen eventu; hujuſmodi enim conſilium fruſtratus eſt aer, qui mordaci nitro, quo pollet,

let, non colorem modò tessellarum obliterat, verùm etiam in pulverem redigit extimam superficiem earundem.

Pars altera, cui caput istud addiximus, impendi debet in explicanda methodo, quâ gluten, sive marmoratum, Italicè dictum *Stucco*, perfici solet. Gluten itaque illud, quo lapilli ad Musivum pertinentes validè vinciuntur, diversum apud veteres fuit ab eo, quod à nostratibus usurpatur. Antiquitùs calci vivæ, aquâ priùs extinctæ, addebatur marmoreus pulvis, eidem triplâ proportione respondens, adeò ut singulo calcis sextario e. g. tria marmorei pulveris immiscerentur. Aquâ deinde communi, & ovorum albumine omnia illa subigebantur in massam, cui *Marmorati* nomen indidêre. At experimento edocti sumus, id glutinis genus minùs accomodum opificibus contingere; nam cùm parieti inductum erat, modico temporis tractu adeò obdurescebat, ut Musivarii celeritatem præverteret, nè lapillos disponere, & aptè collocare ante illius exsiccationem posset. Recentiores itaque artifices alio glutine utendum esse censuerunt, quod moræ diuturnioris patiens esset, antequam in invictam ævo duritiem concresceret.

Hoc igitur pacto hodiernum gluten componunt. Sumitur calcis vivæ aquâ extinctæ portio una, quæ tanta esse solet, quantam vas capit, in quo calx gestari solet, Italicè dictum *Schifo*. Accipiuntur deinde tres partes pulveris è marmore Tiburtino, non autem alterius speciei; & hæc omnia simul immista, non aquâ, sed oleo lini molliuntur, ac subiguntur, & singulo quoque die murario ligone revolvuntur, & contrectantur, sicut communis calx subigi solet. Olei lini quantitas in prima congerie septuaginta, vel octoginta librarum est; nam calx, & pulvis eousque lini oleo irrorantur, donec sufficienter coagulatæ, & unitæ fuerint ambæ materiæ. Signum autem perfectæ unionis ex infrascriptis adminiculis deducitur. Congeries, sive massa principiò quidem plana est, deinde in dies tumescit, & ad pyramidis formam elevatur. Massâ assurgente, aqua quæ erat in calce, siccatur; quarè oportet singulo quoque die massam eandem oleo novo irrorare, nè arescat, & intractabilis fiat: in qua irroratione septem circiter olei libræ solent insumi, juxtà massæ desiccationem, quæ modò celerior, modò lentior cedit, pro diverso locorum situ, & aeris temperie. Æstate enim viginti circiter dierum spatio massa ad perfectionem deducitur, quod ab ipsa materia cognoscitur, cùm scilicet intumescere desistit, quia aqua, quæ erat in calce, jam evanuit; ideoque si extendatur, neque attollitur, nequè in se concidit, sed unguenti ad instar stat. Reliquis verò anni temporibus majus in ejusdem exsiccatione, & perfectione temporis spatium insumitur, juxta aeris humiditatem, adeò ut hyeme quandoque mensis integer non sufficiat.

Sciendum tamen est aliquando, nempè in urgenti casu, brevissimo tempore *Marmoratum* hoc fieri posse. Accipitur enim calx, quæ in aquâ priùs extincta, deinde exsiccata, denique in pulverem redacta fuerit, cum tribus partibus pulveris è lapide Tiburtino, & cum oleo supradicto, cunctaque

ctaque hæc manibus ut in panificio subiguntur, & in massam coguntur. Et hæc de *Marmorati*, sive glutinis confectione: modò autem quâ ratione parieti aptetur, ostendendum est.

Antequam gluten supra murum extendatur, abradere calcem necesse est, unum inter & alterum laterem existentem, eamque excavare, ut tot canaliculi ad unciæ unius circiter palmi Romani profunditatem formentur, ad hunc finem, ut superimpositum gluten tenaciùs muro cohæreat, eas cavitates subimplens, ac totidem concatenationes efformans. Si verò (quod accidit aliquando) murus ex magnis lapidibus constet: quia tunc cavitates ex calcis abrasione formatæ ob lapidum latitudinem inter se valdè distarent, nec glutini minimus pateret aditus, quo lapidis superficiem penetraret, eique pertinaciter inhæreret; ut muro perpetuò infixum remaneat, nec divelli possit, clavi longitudinis saltem unciarum quinque, capita grandiora habentes, quorum nempe diameter duas uncias excedat, eidem saxo vi multâ infigantur, ita tamen ut unus ab altero non ultra palmi quadrantem distet, ac singuli è marmoris superficie promineant, adeò ut eorum capita amplecti, & circundare possit gluten iis superinductum.

Compendiosius alii inventum excogitarunt, videlicet: cùm sæpè lapidum tanta durities sit, ut impervii prorsus, nec ferro quolibet penetrabiles inveniantur; implantatis clavis longioribus ubi fas est, validum ferri filum decussatim illis circumducitur, adeò ut rete quoddam efficiat, quod imposito glutine oppletur.

Paries ita præparatus lini oleo illinitur ope pennicilli: tum subsequenti die, sive etiam eodem, prout Musivario libuerit, gluten expanditur: solentque artifices utplurimùm viginti quatuor tantùm palmos obducere pensum, quod absolvi facilè potest antequam gluten obdurescat. Hoc verò mollius præparatur, ut celeriùs excipiat intrusos encausti lapillos. Glutinis lentor usque ad vigesimum circiter diem perdurare solet; quo temporis spatio absoluto, lini oleum corporibus permistum prosilit, & marmoris, calcisque compages in duram superficiem obcallescit. Hanc verò si emollire iterum cupias, ferro in lanceæ formam acuminato, aut trullâ erit concidenda, decussatis impressionibus ad retis imaginem, trullâque rursus obtrectanda, quousque lapillis iterum recipiendis obtemperet. Lini oleum à recentioribus massæ commistum, descriminat ab antiquorum glutine gluten juniorum; hoc enim luteum evadit, cùm illud ad albedinem vergat, unde etiam costructionis tempus eruitur.

Habes itaque, Lector, quæ ad Musivorum operum fabricam pertinent, nedum genericè indicata, sed etiam singillatim explicita pro singulis eorumdem speciebus, quas elegantissimè elaboratas inspicies in Urbe Roma. Si elenchum insigniorum expostulas, en tibi carptim recenseo.

Primæ magnitudinis, seu speciei sunt ferè omnia Musiva antiqua. Secundæ speciei, seu *mediæ*, in fornice Vaticanæ Basilicæ est insigne Gentilitium Pontificis Pauli V. In Ecclesiâ Sancti Alexii, ubi depositum vides Cardinalis à Balneo, tholus est operis imperfecti. In Ecclesia Sanctæ Mariæ

riæ nuncupatæ *Scala Cœli*, ad *Tres Fontes*, Tribuna est Scipionis Provenzalis Musivarii. In Ecclesia S. Laurentii extrà mœnia, Imago Rondinini, opus Cæsaris Vacchi, discipuli Jo: Baptistæ Calandræ. Sunt & alia nonnulla vetustiora, nimirum facies Basilicæ S. Pauli extra Urbem: Absis Basilicæ Theodori, & alia, de quibus suo loco.

Tertiæ speciei, sive *minimi* Museaci exemplaria sunt in Vaticana Basilica, nempe Altare cum tabula Musiva, in qua exhibetur S. Michael Arcangelus. Hujus Artifex, sive Musivarius fuit supramemoratus Joannes Baptista Calandra, cui pro quolibet palmo quadrato, in ingeniosi laboris præmium soluta fuisse quindecim scuta fama est, exceptis encausto, & aliis cæmentis. In Ecclesia S. Mariæ super Minervam Imago cum duplici stemmate Octaviani Ubaldini. In Ecclesia S. Claræ Imago Marii Bovii, omnia Calandræ ejusdem opera. In Palatio Excellentiss. Principis Burghesii extat opere minutissimo Imago Pauli V. Summi Pontificis, continens lapillorum decies & septies centena millia. Artificii ejusdem sunt ibidem aliæ duæ tabulæ, quarum una Orpheum refert animalibus variæ speciei quamplurimis constipatum: altera verò loca campestria, & arbores; in quibus omnibus Eques Marcellus Provenzalis insudavit.

Allatis notitiis non incongruum videtur addere pretium laboris, quod primis in nova Basilica Vaticana laborantibus Musivariis solutum fuit. Quatuor igitur scuta pro quolibet palmo quadrato retulère, qui primum in ea Musivum, ideſt Imaginem Patris Æterni in concameratione parvi tholi, & in summâ peripheriâ magni tholi literas, necnon stellas usque ad Icones Apostolorum moliti fuerunt. Vulgatâ per Italiam, & Europam famâ tam largi pretii, & copiæ Musivi operis, quod inibi construebatur, quamplures Musivarios, Venetiis eâ tempestate degentes, Romam vocavit, incitavitque. Quamobrem aucto, atque in dies crescente numero Artificum, decrescere præmium cœpit, & ad julios viginti quinque, ideſt ad scuta duo cum dimidio, redactum fuit. Novissimè autem denuò imminutum, sex pro quolibet palmo julios non excedit.

CAPUT XII.

Quid requiratur ad Musivi operis pulchritudinem, & elegantiam.

PICTURAM, & Musivum Opera penè germana esse dixeris, dum utriusque munus præcipuum est oculis hominum variâ pulcherrimâque colorum scenâ blandiri, & ea bellè repræsentare, quæ vel intimos animi nostri sensus exprimere, vel diutissimâ apud Posteros laude, ac memoriâ digna censemus. Quapropter si inter artis miracula Pictura magnum prodigium habetur, dum eâ naturam vel æmulamur, vel vincimus; par operi Musivo gloria debetur, imò & major, cùm gravior in eo labor sit, ac difficultas vincenda. Quippe illa facili colorum ductu, tenuissimâque & umbratili superficie constat; istud verò altiùs penetrat, & muro pertinaciùs inhærens, æquale cum molibus augustioribus fatum sortitur. Hinc

ævi

ævi longioris injuriâ, aut aeris afflatu vivax quantumvis pictura decoloratur, corrumpiturque: Musivum autem induisse videtur immortalitatem, cùm nullo temporis morsu debilitetur, nullâ aeris intemperie, aut rigore dejiciatur; quod eximiè testantur tot vetustissima Monimenta, quæ plurima sæcula superarunt, imò & ab ipsis non parva sui decoris incrementa accepère, Preneſtinum presertim, aliaque Musiva, quorum exemplaria suis locis apposuimus. Quarè maximo jure, & consilio æternam Picturam illud vocaveris, cùm pulchritudine ac specie Picturæ par sit, ac deinde perennitatis constantiâ longè eam superet.

Verùm ingenuè fatendum est, maximam à Pictura opem expetere, & in suis primordiis illâ præcipuè indigere, ut laudes hominum, bonitatis ac venustatis præmia assequatur. Quocirca primò prototypus ab eximio Pictore delineetur, coloribusque accuratè distinguatur, ut inde Musivarius pictam tabellam exprimat adamussim, ac scitâ, oportunâque lapillorum dispositione imitetur, immò etiam æmuletur. Cùm autem in Musivis magna pulchritudinis portio penès Pictorem sit, sedulò iste sui Operis finem recogitare necesse habet, ac proinde graphidem latam, apertam, facilemque continuet; & si in aliarum delineatione tabularum magnâ tum praxi, tum judicii solertiâ usus est, in iis quæ Musivis inserviunt, solertissimus, ac vigilantissimus sit. Vitanda præatereà pro viribus copia figurarum, nam earundem congeries, ac multiplicitas importuna est, & decorem operis minuit, confunditque, præcipuè in Musivo *majori*, ac *medio*, quamvis in Musivo *minimo* liceat; cùm adeò minutim concisi, ac discreti lapilli inveniantur, ut vel implexos rerum, figurarumque nexus discriminent, ac discernant: ac proindè insanum, & vecors consilium esset prælia, turbas, aut quid simile in prima, & secunda specie Musivi delineare, utpotè res suâpte naturâ confusas, & vix ab exili, levissimoque pennicillo reddendas. Nequè tamen judicio meo graviùs peccaret, qui in operibus hisce multa, ac implicita repræsentaret, quàm qui figuris vel paucis, aliisque rebus umbras apponeret, longosque atræ caliginis tractus veluti pedissequos adderet, ut in picturis non sinè laude conspicitur. Illud igitur opus honoris palmam, & hominum plausus referret, quod paucis contentum, areolis ac spatiis interjectis figuras divideret, itaut in illo clariùs niteret non quid perpetuum, sed ordinatè distinctum, pompam lucidam discernentibus, augentibusque lapillis obscurioribus: unde feliciter caperet, atque deciperet oculos, non quid interrasile, sed picturam sibi objectam putantes, admirantesque.

CAPUT XIII.

Dissertatio de Monogrammate L. & de nonnullis aliis literis, seu signis, in vestium fimbriis antiquitùs pingi solitis.

SPECTATUM admissi risum tenerentne Progenitores nostri, si eis datum esset è sepulchro observare quàm depravatum, quàm insulsum, & à veritate prorsus alienum de nonnullis anti-

antiquorum dictis, geſtiſque, de quibuſdam Statuarum, Picturarumque formis, & figuris, de multorum numiſmatum facie, characteribus, vetuſtate, ac genuino interpretationis ſenſu, à nonnullis recentioris ævi Scriptoribus judicium fuerit pronunciatum?

Facilè me perſuaſurum eſſe arbitror, fatum hoc contigiſſe quibuſdam vetuſtioribus hîc Romæ exiſtentibus Muſivis operibus, in quibus nonnullæ viſuntur Imagines, quæ in veſtium fimbriis, ſeu laciniis habent ut plurimùm literam L. aliquando H. rarò autem P. & I. ſive nonnullas alias notas, aut characteres; ſi aliqua priùs prænotavero de iſtarum literarum, characterum, aut notarum nomine, de antiquo more ſignandi, pingendique pretioſiores veſtes apud Gentiles, & an ab illis ad Chriſtianos mos iſte defluxerit, & multorum ſuper hoc recentiorum varias opiniones; meamque denique probabilibus conjecturis, atque argumentis fulcitam, prudenti Lectorum judicio ſententiam expoſuero.

Et primùm quoad nomen, non uno modo à recentioris ævi Scriptoribus hæ literatæ veſtes, ſeu potiùs hi veſtium characteres, & notæ nominantur.

Aringhius eas *Symbola* appellat, Suareſius *literatas Veſtes*, Macrus *Gammadias*, alii *Teſſeras*, ego verò dixerim *Monogrammata*, ſic eas denominandas exiſtimans à Græcis vocibus τὸ μόνον, καὶ τὸ γράμμα, quæ unicam literam denotant. Scio *Monogramma* à Scriptoribus accipi pro nonnullis literis inter ſe ita diſpoſitis, ſive contextis, ut in compendio alicujus nomen denotent. Rhabanus Maurus Abas Fuldenſis de *Inventione linguarum* tom. 6. ſic *Monogramma* deſcribit: *Literæ enim* monogrammæ *ſcriptæ nonnullis in locis inveniuntur, ubi pictura cum muſeo in pariete imaginis, aut in velis, vel alicubi aliter facta fuerit. Ibi eorum nomina cum congerie literarum unum characterem Pictores facere ſoliti ſunt, quod* Monogramma *dicitur*. Et Primaſius Africanus Epiſcopus, S. Auguſtini diſcipulus, in Apocal. lib. 4. c. 13. de notâ Labari ſic ait: *In* Monogramma, *quæ in hunc modum fit, exprimitur, ubi compendio totum Chriſti nomen includitur*.

Hæc de varia hujuſcemodi veſtium apud Auctores appellatione delibaſſe ſit ſatis: uberiùs modò de illarum apud Gentes origine, & uſu ex probatorum Auctorum teſtimoniis agamus.

Poſtquam vana mortalium ambitio à neceſſitatis uſu ad ſuperbiæ faſtum, & luxûs irritamentum, ſimplicibus veſtibus, & neceſſariis indumentis abuſa fuit; tanta in veſtimentis hominum varietas, ac diſcrepantia reperta eſt, ut ob hanc non ſolùm unius Regionis incolæ ab alterius incolis diſcriminentur; ſed & diverſus ejuſdem Regionis, Provinciæ, ac Civitatis hominum ſtatus, & Officia, & Religio per hanc veſtium varietatem, ac diverſas notas dignoſcantur. Verumtamen cùm nobis propoſitum ſit in hac Diſceptatione diſſerere tantùm de *Monogrammate*, & aliis characteribus in laciniis veſtium appingi ſolitis, pleniorem de antiquorum veſtium varietate, formâ, & pretioſitate Tractatum, agentibus *De re veſtiaria*, aut de veſtibus antiquorum in genere, ſcribendum relinquemus.

Ex

Ex Rubenio igitur lib. 1. cap. 10. *De re vestiaria*, & præsertim *De Græcorum palliis clavatis* tractante, nonnulla ad illustrandam hanc rem excerpi posse videntur. *Ego* (ait Rubenius) *credo* σημεῖα *illa*, *quæ palliis intexebantur*, *non fuisse clavos*, *quales descripsimus*, *sed literas laciniis palliorum insertas*. Ita Suidas: Τριβωνοφόρος, ὁ φορῶν στολὴν ἔχουσαν σημεῖα ὡς γραμμάτια. τριβωνοφόρος *est gerens stolam habentem signa*, *ut literas*. Ubi Meursius in Lexico Græco-barbaro in voce χάμμα legendum censet, γαμμάτια, cui facilè assentior; sic enim & Hesychius: τρίβων, στολὴ ἔχουσα σημεῖα ὡς γαμμάτια. Scio tamen non solùm γάμματα, sed alias literas palliis intexi solitas, ut observari potest in picturis veterum Cæmeteriorum, quas exhibet Bossius in sua *Roma Subterranea*, ubi sæpè literam I. aliquando τὸ H. sæpè Y aut X, aut alias literas laciniis palliorum intextas videmus; ut & in musivo Triclinii Leoniani in pallio D. Petri τὸ. L. in aliorum palliis aliæ literæ rubro colore scriptæ sunt: ita Boethius lib. 1. *de Consol.* describens vestes Philosophiæ: *Harum in extremo margine* Π. *in supremo verò* Θ *legebatur intextum*, *atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur*, *quibus ab inferiore elemento ad superius esset ascensus*. Unde aliquis haud absurdè suspicari posset, Græcis in usu fuisse Sigla, aut Monogrammatia Patriæ, aut Gentis suæ, tanquam Insigne, palliis intexere, ut in bello, scilicet in clypeis primariam Patriæ suæ literam præferebant: quod ex Xenofonte constat lib. 4. *Hist. Græcæ*. Hinc Hesychius has notas palliorum παράσημα vocat: σάμα, inquit, τὰ ἐν ταῖς ὤαις τῶν ἱματίων παράσημα. Eædem appellabantur σφραγῖδες: idem Hesychius: σφραγῖδες, αἱ ἐπὶ τῶν δακτυλίων, καὶ τὰ τῶν ἱματίων σημεῖα. Sic enim & signa, quæ pecorum armis inuri solebant, σφραγῖδες vocantur; & D. Chrysostomus σφραγῖδα appellat literas Imperatoris nomen referentes, quibus milites signabantur, Homiliâ 3. in 2. ad Corinthios: Καθάπερ γὰρ στρατιώταις σφραγὶς, οὕτω καὶ τοῖς πιστοῖς τὸ πνεῦμα ἐπιτίθεται. *Sicut militibus signum Imperatoris*, *sic & Fidelibus spiritus imponitur*.

Sed ut hæc, quæ diximus, merâ conjecturâ nituntur, ita illud certum aliquos nomen proprium palliorum oris inscripsisse. Vopiscus in Carino: *Inscriptum est adhuc in Choraulæ pallio Tyrianthino*, *quo ille velut spolio nobilitatis exultat*, *Messalæ nomen*, *& uxoris*. Plinius lib. 35. cap. 9. de Zeuxide: *Opes quoquè tantas acquisivit*, *ut in ostentationem earum*, *Olympiæ aureis literis in palliorum tesseris intextum nomen suum ostentaret*. Ubi *tesseras* appellat palliorum quadratas tabellas, palliis intextas, quibus literæ nomen referentes inscriptæ erant. Sic & Salaminii, Hesychio testante, κύβον vocant, τὸ τοῦ ἱματίου σημεῖον. Aliquando etiam non in quadratis sigillis, sed in orbiculis nomen describebatur. Anastasius in Leone IV. *Atque super ipsum Altare fecit vestem auro textam*, *candidis per totum margaritis fulgentem*, *& in dextra lævaque tabulas gemmatas habentem*, *cum aureis per circuitum orbiculis*, *quibus insigne ipsius Præsulis nomen est descriptum*.

Ita & sub ultimi ævi Imperatoribus Græculi videntur vestes literis inscriptas portasse. Balsamon in Canonem

nem 27. Synodi VI. in Trullo: Ἀνοίκειον δὲ τῷ κληρικῷ στολὴ ἐστιν, οὐχὶ τὰ τῶν στρατιωτῶν ἐνδύματα, ταῦτα γὰρ εἴποτέ τις κληρικὸς ἐνδυθῇ μεγάλως κολασθήσεται, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ χρυσύφαντα ἐπιβλήματα τὰ δημοτικῶς λεγόμενα μαργέλλια, γράμματα, καὶ ἀντίπανα, καὶ τὰ ἐκ κογχύλης πορφυρίζοντα ἱμάτια. Nisi fortè cum Cl. Salmasio in Flav. Vopiscum fol. 406. ῥάμματα legendum, qui hæc tria: μαργέλλια, ῥάμματα, & ἀντίπανα, idem esse contendit. Distinguit tamen hæc Balsamon in 16. Canonem Synodi VII. in Trullo.

Cùm hunc ego Rubenii discursum de literis, seu notis in laciniis vestium pingi solitis, aliis conjecturis, & Auctorum testimoniis comprobare studerem, & præcipuè quodam loco Homiliæ S. Asterii, Amaseæ Episcopi, super Evangelio *De Divite, & Lazaro*, contra varias in vestibus picturas exclamantis; Illustriss. D. Marcellus Severolus, utpotè uberrimo literarum flumine, & omni eruditionum genere inundatus, mihi alium de hac re ejusdem Asterii locum, ab ipso Rubenio *Electorum* lib. 2. cap. 1. adductum, promptè indicavit. Unde & Rubenii verba cum supradicto Asterii testimonio hîc transcribere volui: sic enim se habent.

Quis nunc ferat, præterquam in scena, spectaculis, ac rebus ludicris, inscriptas versibus, ac titulis, ac variis depictas imaginibus vestes? Et tamen has olim frequenti in usu fuisse scriptis veterum constat. Ut omittam Homerum, qui variegatam animalium figuris tunicam Ulyssi attribuit. Ut taceam de Massagetis, quos Herodotus herbarum succo pinxisse animalia in vestibus tradit: & hæc talia casca nimis, & vetusta. Sub ipsis Cæsaribus in Imperio Romano legimus id ipsum usurpatum: & quidem apud Vopiscum in Carino de pallio Tyrianthino, cui Messalæ nomen & uxoris inscriptum. Apud Ausonium etiam in Epigrammatis de Sabina textrice simul & Poetria.

Licia qui texunt, & carmina, carmina Musis,
Licia contribuunt, casta Minerva, tibi.
Ast ego rem sociam non dissociabo, Sabina,
Versibus inscripsi quæ mea texta meis.

Et de eâdem.

Sive probas Tyrio textam subtegmine vestem,
Seu placet inscripti commoditas tituli:
Ipsius hæc Dominæ concinnat utrunque venustas:
H s geminas artes una Sabina colit.

Et de zona Hermiones.

Punica turgentes redimibat zona papillas
Hermiones, zonæ textum elegejon erat.
Qui legis hunc titulum, Paphie tibi mandat, ames me:
Exemploque tuo neminem amare vetes.

Et in gratiarum actione, ex epistola Gratiani Augusti: *Palmatam tibi misi, in qua Divus Constantinus parens noster intextus est.*

Verùm ut palàm fiat, quod initio dictum, frequens id atque adeò promiscuum, & commune omnibus fuisse, audiamus Asterium Amaseæ Episcopum in Homilia quadam ἀνεκδότῳ, *inedita De Divite & Lazaro, vestes ejusmodi, dum usum earum carpit, nimis quàm graphicè drscribentem*: Οὐ γὰρ μέχρι τῶν εἰρημένων

μένων ἔστησαν τῆς μωρᾶς ἐπινοίας τοὺς ὅρους, ἀλλά τινα καινὴν ὑφαντικὴν ἐξευρόντες περίεργον, ἥτις τῇ πλοκῇ τοῦ στήμονος πρὸς τὴν κρόκην τῆς γραφικῆς μιμεῖται τὴν δύναμιν, καὶ πάντων ζώων τοῖς πέπλοις τὰς μορφὰς ἐνσημαίνεται, τὴν ἀνθινὴν, καὶ μυρίοις εἰδώλοις πεποικιλμένην φιλοτεχνοῦσιν ἐσθῆτα ἑαυτοῖς τε, καὶ γυναιξὶ, καὶ παισίν. παίζοντες λοιπὸν, οὐ σπουδάζοντες ὑπὸ τῆς ἀμετρίας, τοῦ πλούτου παραχρώμενοι τῷ βίῳ, οὐ χρώμενοι, ἀντινομοθετοῦντες τῷ Παύλῳ, καὶ μαχόμενοι ταῖς θεοπνεύστοις φωναῖς, οὐ γράμμασιν, ἀλλὰ πράγμασιν. ἃ γὰρ ἐκεῖνος ἀπεκήρυξε λόγῳ, ταῦθ' οὗτοι κρατοῦσι, καὶ κυροῦσι τοῖς ἔργοις. ὅταν οὖν ἐνδυσάμενοι φανῶσι, ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι, παρὰ τῶν συντυγχανόντων ὁρῶνται, καὶ που καὶ τὰ παιδία αὐτοὺς περιΐσταται μειδιῶντα πρὸς ἄλληλα καὶ δακτυλοδεικτοῦντα τὴν ἐν τοῖς ἱματίοις γραφήν. βαδίζουσι δὲ παρεπόμενα, οὐκ ἀναχωροῦντα μέχρι πολλοῦ. ἐκεῖ λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἄρκτοι, καὶ ταῦροι, καὶ κύνες, ὗλαι, καὶ πέτραι, καὶ ἄνδρες θηροκτόνοι, καὶ πᾶσα ἡ τῆς γραφικῆς ἐπιτήδευσις μιμουμένη τὴν φύσιν. ἔδει γὰρ μὴ τοὺς τοίχους αὐτῶν μόνον, ὡς ἔοικεν, καὶ τὰς οἰκίας κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ δὴ καὶ τοὺς χιτῶνας, καὶ τὰ ἐν ἐκείνοις ἱμάτια. ὅσοι δὲ καὶ ὅσαι τῶν πλουτούντων εὐλαβέστεροι, ἀναλεξάμενοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν τοῖς ὑφανταῖς παρέδωκαν, αὐτὸν λέγω τὸν Χριστὸν ἡμῶν μετὰ τῶν μαθητῶν ἁπάντων, καὶ τῶν θαυμασίων ἕκαστον, ὡς ἡ διήγησις ἔχει. ὄψει τὸν γάμον τῆς Γαλιλαίας καὶ τὰς ὑδρίας, τὸν παραλυτικὸν τὴν κλίνην ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντα, τὸν τυφλὸν τῷ πηλῷ θεραπευόμενον, τὴν αἱμοῤῥοοῦσαν τοῦ κρασπέδου λαμβανομένην, τὴν ἁμαρτωλὸν τοῖς ποσὶν τοῦ Ἰησοῦ προσπίπτουσαν, τὸν Λάζαρον ἐκ τοῦ τάφου πρὸς τὴν ζωὴν ὑποστρέφοντα. καὶ ταῦτα ποιοῦντες εὐλαβεῖν νομίζουσιν, καὶ ἱμάτια κεχαρισμένα τῷ θεῷ ἀμφιεννυσθαι. Quæ latinè ſonant ut infra.

Nec verò conſtituèrunt hìc ſtultæ ſolertiæ fines; ſed una quadam, & ſupervacua arte texendi inventa, quæ ſtaminis, atque ſubtegminis contextu pictoriam facultatem imitatur, & omnium formas animalium in veſtibus exprimit; floridam, & infinitis imaginibus variegatam veſtem tum ſibi, tum uxoribus, & liberis ſtudioſè comparant: ludentes etiam in reliquis puerili more, nihilque ſedulò vel ſeriò agentes; per immodicas divitias abutentes vita, non utentes; adverſantes denique Paulo, pugnanteſque cum iis, quæ numinis inſtinctu profatus eſt, non dictis, ſed factis: quæ enim ille verbo proſcripſit, hæc iſti mordicùs retinent, & ipſa re confirmant. Quandocunque igitur amicti prodeunt, quaſi depicti parietes ab obviis aſpiciuntur; ſed & Pueri eos circumſiſtunt, ridentes inter ſe, digitiſque commonſtrantes in veſtibus picturam. Proſequuntur etiam ad multum ſpatii, neque temerè recedunt. Sunt ibi Leones, Pantheræ, Urſi, Tauri, Canes, Sylvæ, Saxa, ac Venatores, & omnia denique, circa quæ Pictorum verſatur induſtria, ad imitationem naturæ expreſſa. Neceſſe quippe erat, ut videtur, parietes non ſolùm, atque domos ita adornari; verùm etiam ipſas tunicas, & pallia eis ſuperjecta. Qui verò, quæque ex divitibus illis religioſiores ſunt, ex hiſtoria Evangelica Textoribus argumenta ſuppeditant: ipſum dico Chriſtum cum diſcipulis omnibus, & unumquodque miraculorum, hoc ipſo quo narratur modo. Videbis nuptias Galilææ, & hydrias: Paralyticum humeris lectum ferentem: Cæcum, qui luto curatur: Mulierem, quæ ſanguinis profluvio laborat, fimbriam prehendentem: Peccatricem ad pedes Jeſu accedentem: Lazarum è ſepulchro ad vitam revertentem. Et hæc dum faciunt, piè ſe facere, & veſtimenta Deo grata induere arbitrantur.

Sed nè integros præcitatorum Auctorum textus afferendo, diſtinctam ſcribendi methodum, ſacra nempe profanis immiſcentes, confundere videamur; nonnulla alia de pictis, & characteratis veſtibus apud barbaras Nationes adjungere hìc placet.

For-

Fortunius Licetus in sua *Hydrologia Peripatetica* disp. 9. de fluminis Istri scaturigine, post varias Aristotelicæ doctrinæ explicationes, multos citat Auctores ambigentes, an libellus *De admirandis Auditionibus* genuinus sit Aristotelis foetus, ac subinde Patritium allegans, sic ait: *Patritius enim in suis Discussionibus Peripateticis hunc librum inter Aristotelicos numerat, inquiens: nam libellus de mirabilibus Auscultationibus Aristotelis videtur Sexto testimonio. Dein Athenæus in suis Dipnosophistarum libris infit:* Ἀλκισθένη δὲ τὸν Συβαρίτην φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Θαυμασίοις, ὑπὸ τρυφῆς ἱμάτιον τοιοῦτον κατασκευάσαι τῇ πολυτελείᾳ, ὡς προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ Λακινίου ἐν τῇ πανηγύρει τῆς Ἥρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται, καὶ τῶν δεικνυμένων πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι. Hoc est: *Alcisthenem Sybaritam, ait Aristoteles in mirabilibus luxus, vestem talem sumptu parasse, ut proponeretur in Lacinio in Panegyri Junonis, quò conveniunt omnes Itali, & eam præ omnibus aliis admirationi habitam.* Quæ verba item legimus apud Aristotelem in prædicto opere *De admirandis Auditionibus*, ita: Ἀλκισθένει τῷ Συβαρίτῃ φασὶ, καὶ κατασκευασθῆναι ἱμάτιον τοιοῦτον τῇ πολυτελείᾳ, ὥστε προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ τῇ ἐν Λακινίῳ πανηγύρει τῆς Ἥρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται. τῶν τε δεικνυμένων μάλιστα πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι. οὗ φασι κυριεύσαντα Διονύσιον τὸν πρεσβύτερον ἀποδόσθαι Καρχηδονίοις ἑκατὸν καὶ εἴκοσι ταλάντων. ἦν δ' αὐτὸ μὲν ἁλουργὲς, τῷ μεγέθει πεντεκαιδεκάπηχυ, ἑκατέρωθεν δὲ διείληπτο ζωδίοις ἐνυφασμένοις, ἄνωθεν μὲν Σούσοις, κάτωθεν δὲ Πέρσαις. ἀνὰ μέσον δὲ ἦν Ζεὺς, Ἥρα, Θέμις, Ἀθηνᾶ, Ἀπόλλων, Ἀφροδίτη. παρὰ δὲ ἑκάτερον πέρας Ἀλκισθένης ἦν, ἑκατέρωθεν δὲ Σύβαρις. Idest: *Alcistheni Sybaritæ tradunt, vestem tantà magnificentià confectam esse, ut cùm in Laciniæ Junonis Panegyri, ad quam tota confluere solet Italia, proposuisset spectandam, omnium oculos à reliquis in se converterit. Hanc ajunt Cartaginensibus emptam à Dionysio seniore, tunc regnante, centum viginti talentorum pretio. Purpurea erat tota, amplitudine quindecim cubitorum, animalculis intertextis distincta: supernè quidem Susis, infernè verò Persis. In medio autem Jupiter, Juno, Themis, Minerva, Apollo, Venus elucebant. Ad latera Alcisthenes, utrinque autem Sybaris.* Tzetzes in Chiliadibus relata Aristotelis, & Athenæi loca non vidit, dum hanc historiam Plutarcho tribuit, ita:

Τοιοῦτον τὸ ἱμάτιον ὑπῆρχεν Ἀντισθένους,
Ἦν Σοῦσον ἁλουργὲς πεντεκαιδεκαπηχυαῖον,
Ἔχον μὲν ζώδια καὶ Θεοὺς, καὶ Περσικὰ, καὶ Σοῦσα,
Μαργαρίταις ἠσκημένα τε, καὶ λίθοις τιμαλφέσι.
Χειρίδα δὲ θατέρᾳ μὲν εἶχε, τὸν Ἀντισθένην,
Ἐν δὲ θατέρᾳ Σύβαριν, τὴν πόλιν Ἀντισθένους,
Τοῦτο δὲ Διονύσιος ὁ πρότερος κρατήσας,
Εἰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι τάλαντα νομισμάτων,
Καρχηδονίοις ἐμπωλεῖ. ὁ Πλούταρχος οἶμαι
γράφει.

Tale vestimentum fuit Antisthenis.
Erat Susinum purpureum, quinque & decem cubitorum,
Habens animalia, & Deos, & Persica, & Susa,
Margaritis ornata, & lapidibus pretiosis.
Manica verò una quidem habuit Antisthenem:
In altera autem Sybarim Civitatem Antisthenis.
Hoc autem Dionysius prior ille quum senior esset,
Centum & viginti talentis nummorum
Carthaginensibus vendit. Plutarchus arbitror scribit.

Et hîc observanda nominis discrepan-

pantia; nam Aristoteles, & Athenæus, ac Casaubonus ad eundem Athenæum, Alcisthenem dicunt: Joannes verò Tzetzes Antisthenem. Quodnam autem ex hisce nominibus magis congruat, aliis examinandum relinquo.

An verò characteres, Monogrammata, & alia signa in fimbriis vestium depicta, de quibus hìc disceptamus, ad supradicta vestium ornamenta, & imagines referenda sint, & an ab illis originem habuerint, non ita facilè judicari potest; sed ex totius discursûs textura prudens Lector in fine hujus Disceptationis videbit. Modò quæ apud Ethnicos de characteribus in vestimentorum laciniis testimonia adinveni, accipiat.

Occurrit primò testimonium Plinii lib. 35. cap. 9. hist. de Zeuxide celeberrimo Pictore, nomen suum literis aureis inscriptum vestibus gerente. *Opes quoquè* (inquit Plinius) *tantas acquisivit, ut in ostentationem earum, Olympiæ aureis literis in palliorum* TESSERIS *intextum nomen suum ostentaret*.

Carolus Dati in hunc Plinii locum ad Zeuxidis vitam notas faciens Italico sermone, ad notam 8. ait, *Che per far mostra di sue ricchezze in Olimpia, portasse nel mantello a lettere d'oro intessuto il suo nome*. Sed hæc Dati verba nihil ad explanationem hujus textûs faciunt, non innuendo quidnam fuerint *tesseræ palliorum*, quibus nomen suum Zeuxis intextum auro ferebat. Locum hunc difficillimum, & penè omnis declarationis expertem ab Octavio Ferrario, qui fuit in Patavino Lycæo clarissimum literarum jubar, existimatum fuisse; & Dalecampium, & Pincianum in aliquibus manuscriptis observasse *insertum nomen suum ostentaret*, ex ejusdem Dati notis colligitur, affirmantis eodem modo se legisse in quodam Codice MS. Bibliothecæ Vaticanæ. Sed utcunque res se habeat, nisi explicetur quidnam fuerint *tesseræ palliorum*, nihil ad solutionem difficultatis varia prædictorum Auctorum lectio confert.

Joannes Baptista Adrianus in Epist. ad Vasarium, difficultatem hanc utut vitaturus, summariè locum Plinii in Italicum idioma sic vertit. *Per pompa a lettere d'oro nel mantello portava scritto il nome suo*. Hermolaus Barbarus in Glossario Pliniano, verbo *Clavatæ vestes*, *Erant*, inquit, *& tessellatæ quædam tunicæ*: quod probat supradicto Plinii loco, verbum *tesseris* in verbum *tessellatæ* vertendum esse judicans. Ex hac lectionis varietate hæsitavi, an verbum illud *tessera* textum, sive texturam aliquam, sive Phrygium auro obductum opus significaret; sed cùm nullum occurreret testimonium, quo aliquam ex hisce tribus lectionibus comprobarem, ab iis cogitationibus prorsus discessi, & investigare cœpi, quidnam *tesseræ* illæ essent, an ex solido auro, an formâ quadratâ, quo loco insererentur, num fibularum vicem gererent, & ob id Ferrarii judicium requisivi, ut ille ad nodum hunc aliquo pacto solvendum me adjuvaret; qui respondit, se ostendisse in suo vestium Tractatu, quod in communi pallio non fibulæ, nequè fimbriæ, nequè limbi, nequè alii erant ornatus: sed cùm in hoc loco non de communi pallio sermo sit, verùm de pallio Zeuxidis Pictoris vagæ, & liberæ mentis, posse nos non incon-

incongruè suspicari, eum ab usu communi recessisse, pallia nimirùm colorata pingendo, Phrygio opere intexta, cum fibulis, & alio singulari, atque extraneo cultu, quod tamen ego non affirmarem.

Addidit ulteriùs Ferrarius Apuleji locum ex lib. 6. *de Asino aureo*, ubi de literatis vestibus hæc habentur: *Videt dona speciosa, & lacinias auro literatas, ramis arborum, postibusque suffixas, quæ cum gratia facti, nomen Deæ, cui fuerant dicata, testabantur*. Quibus, & aliis ab eodem Carolo Dati in elucidatione textûs Pliniani adductis, subscripsit præfatus Ferrarius in suis *Analectis de re vestiaria cap.* 13.

Facit ad hoc etiam locus Boethii lib. 1. *De consol.* ubi imaginatur per visum Philosophiam sibi se contemplandam exhibuisse, cujus habitum hujusmodi notis inscriptum proponit: *Harum (vestium) in extremo margine* P. *seu* Π *Græcorum, in supremo* Th. *seu* Θ *legebatur intextum, atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore ad superius elementum esset ascensus*.

Hæc de ornamentis, & characteribus vestium apud ethnicos, & veteres Scriptores reperire potui testimonia. An verò ab iis characteribus emanaverit etiam apud Christianos mos depingendi in vestibus Christi, ac Sanctorum notas, atque literas, quæ reperiuntur in antiquis picturis, ac in musivis, & quidnam illæ notæ, & characteres significent, non benè adhuc compertum est, cùm nemo ex prædictis Auctoribus indicaverit. Verùm ut meas super hac re conjecturas probabilioribus argumentis exponam, opere pretium esse duxi, priùs referre singulas opiniones recentiorum Auctorum, qui prædictorum characterum, seu notarum significationem indagarunt; postea meam, eruditorum judicio definiendam, sententiam exponam.

Primus igitur istis dilucidandis characteribus, seu signis operam dedit Aringhius, qui tom. 2. lib. 6. cap. 28. *Romæ Subterraneæ*, inquirit quidnam significent illæ elementorum notæ, quæ in nonnullis vetustis Imaginibus cernuntur, nimirum T. X. I. H. ubi censet, per prædictas notas, seu characteres, peculiaria quædam, & arcana Christianorum mysteria obumbrata fuisse, quæ à nemine ex SS. Patribus huc usque explicata inveniuntur: ac verisimile esse, quod per literam T. Crucem Salvatoris nostri Jesu Christi designare antiqui Fideles voluissent; cujus figuræ præpotenti virtute eos omnes apud Ezechielem Prophetam servatos fuisse legimus, qui *antea salutari hac nota Angelico ministerio fuerant præmuniti*. Allegat deinde Boethii testimonium à nobis supra allatum de characteribus in Philosophiæ veste inscriptis; & easdem disertis verbis explanationes super hoc ejusdem Boethii loco, quæ Divo Thomæ Aquinati tribuuntur, Lectoribus exhibet. Sed habitâ semper debitâ Angelico Doctori reverentiâ, elucidationes illæ neutiquam cæmeterialibus Imaginibus consentaneæ videntur: quippe ad Fidei dogmata rudiorum animis salubriter inserenda, hujuscemodi characteres, seu symbola piè Christianorum antiquorum ingenio adinventa, exarataque fuisse procul dubio credendum est. Deinde affirmat

firmat idem Aringhius per literam, seu notam X. decussatam Crucem praesignari; per notam verò H. ἦτα, nempe augustissimum Salvatoris nomen denotari.

Conjecturas has Aringhii ad trutinam revocat Illustriss. Joseph Maria Suaresius Vasionensis Episcopus, citans eundem Aringhium in Diatribâ *De vestibus literatis*, per ipsum Vasione impressâ anno 1651. ibique in vermiculatis operibus ostendit primò quomodò vestium usus adversùs vim frigoris, & ad pudoris custodiam à priscis mortalibus excogitatus fuerit; deinde quomodò ad luxum, vanamque ostentationem sericae vestes fuerint introductae, variis coloribus medicatae, barbarâ acu depictae, auro gemmarumque varietate distinctae, tandem etiam titulis, carminibusque, ac diversis figurarum, & historiarum ornamentis, notis, & characteribus concinnatae, allegando nonnulla veterum testimonia, & praecipuè locum Boethii supracitatum; cujus explicationem asserit non esse Divi Thomae Aquinatis, sed Thomae Joyce Angli S. R. E. Cardinalis, qui per literam P. Practicam, per literam verò T. Theoricam significari volebat. At Suaresius alium sensum hisce characteribus tribuit; nam vult literam P. idem sonare ac Pῶ Graecum; ac proinde per primum characterem Pῶ, nempe R. Rhetoricam; per secundum, nempe Θ, seu Th, Theologiam significatam à Boethio concludit. His prenotatis, sententiam suam hoc modo, & hisce verbis statuere conatur.

Ex his igitur omnibus sententiam meam tandem colligo. Crediderim enim Artifices musivarios, ut pretiosas vestes demonstrarent eas, quibus induti exhibebantur & amicti Christus Dominus, ejusque Apostoli, & alii Heroes illustres, sanctique viri, expressisse illis ipsis in vestibus varias literas absque delectu, & temerè alludentes ad morem antiquum, usurpatumque tamdiu, nomina, titulos, & versus inscribendi attexendique vestimentis Patritiorum, ac nobilium Civium, quae in pretio ingenti habebantur. Idcircò literas eas qui tentant aliter explanare, nè illi frustra laborent velut in Gordiano nodo dissolvendo, vel in aenigmate plusquam Sphingis enucleando, & divinare, ac vaticinari nitantur. Certissimum namque est, literis hisce neque nomina eorum, quarum imagines, & vestes repraesentantur exprimi, nec artificum, seu Musivariorum, qui composuerunt imagines, neque vestium ipsarum appellationem, seu principem literam; quandoquidem literae illae cum literis initialibus nominum, quibus Christus Dominus, Apostoli, Heroes, Sanctique illi nuncupantur, haud conveniunt, imò valdè discrepant: minimèque verisimile est, singulis in imaginibus singulos Musivarios operam navasse singularem; cùmque similibus in vestibus dissimiles literae, ac utplurimùm duplices, seu geminatae conspiciantur; quae dissimilitudo, ac geminatio, seu duplicitas arguit praetereà, literas illas non esse pannorum, è quibus vestes consarciebantur, vel textorum, seu sartorum, qui pannos conficiebant, seu vestis consarciebant notas, cùm plerique panni similes essent, nequè textores vel sartores singulis vestibus, pannisque incumberent. In istis ergo elementis, quae ad arbitrium, libitumque artificum, & casu persaepè sculpta fuerunt, animi nervos acriùs intendere,

 ac

ac ingenii aciem deterere, atque obtundere diutiùs, bonasque horas collocare, nihil aliud censeo, quàm oleum, & operam perdere; satisque fore duco si agnoscamus, & fateamur ingenuè, literas illas tantummodò pictas, attextasque, ut veterem vestibus intexendi elogia consuetudinem indicarent. Hæc est Suaresii in Monogrammatis sententia.

Post Suaresium sequitur Macrus, qui in suo *Hierolexico*, in verbo *Gammadia* sic scribit. *Gammadia, Vestis sacra cum figuris in forma literæ Græcæ* Gamma nempe Γ. *contexta, quà utebantur etiam Latini, ut in Musivis, & antiquis Romæ picturis conspicitur; ad præsens autem in planetis utuntur Græci Episcopi &c. Quæ figuræ simul unitæ multas cruces formant hoc pacto* ⅃L ꓶΓ *&c Igitur hoc vocabulum nedum vestem, sed etiam textile hisce characteribus angularibus formatum significat, ad denotandum (ut Balsamon inquit) quod Christus sit angularis lapis. Item in paramentis figuratur etiam litera Græca* Eta *hoc pacto* H. *quæ nomen* JESU *denotat. In musivis Latinorum picturis (ut jam diximus) leguntur etiam prima elementa, denotantia principium nominis alicujus Sancti depositi.*

Nicolaus Alemannus de Lateranensibus parietinis pag. mihi 80. mentionem facit de tunicis literatis; sed quæ sint istæ tunicæ, & quis de eisdem scripserit, reticet.

Rubenius lib. 1. cap. 10. *De re vestiaria*, agens *de Græcorum palliis clavatis*, multa de hisce literatis vestibus, seu Monogrammis affert; sed cùm illa penè ad harum vestium usum apud Gentiles, & non apud Christianos, neque ad illarum significationem explanandam omninò faciant, contenti sumus iis, quæ supra retulimus; & ideò nunc ea testimonia repetere supervacaneum censemus.

Supracitatis Auctoribus accedit examinanda de hac re opinio Benedicti Mellini, claræ memor. Christinæ Svæcorum Reginæ olim à Bibliotheca. Is enim cùm Ecclesiam S. Andreæ *in Barbara* dictam, jam profanatam describit, in quodam suo MS. Italicè extenso, quod pariter è copiosissimo Cimelio laudati Marcelli Severoli accepimus, Latino idiomati redditis ejus verbis, ita loquitur:

Tribuna hujus Ecclesiæ (videlicet S. Andreæ *in Barbara*) *nunc ferè diruta, erat ex Musivo, & in ea septem Figuræ stantes, Christus in medio sex Apostolorum, ac subtùs quatuor flumina Paradisi terrestris. Sex figuræ in pedibus sandalia habent, ac in vestibus nonnulla Gammata,* nempe Γ. figura *Salvatoris habet* H. *&c.* Et paullò inferiùs: *In figurarum Tribunæ vestibus cernuntur quædam Gammata, ut indicavi, Christique figura habet vestem obsignatam* H. *Ipsæ autem vestes, quæ ad præsens etiam in aliis conspiciuntur Ecclesiis cum iis, atque aliis diversis literis, ab eisdem* literatæ *appellantur, aut* cifratæ, *signatæ scilicet occultis notis, in quibus aperiendis multa nobilia desudarunt ingenia, ut verum ac genuinum sensum ostenderent. Quarè nonnulli cifratas has vestes,* Gammadias *denominandas dixère, quarum Anastasius Bibliothecarius sæpè meminit. At istæ* Gammadiæ *nihil aliud erant, quàm crucium figuræ ex quatuor Gammatis compositæ, videlicet* ⅃L *tam in profanis, quàm in sacris* ꓶΓ *vestibus textæ, ut etiam hodie in suis Casulis Græci habent.*

Alii verò cum literis propria nomina, aliasque peculiares res in vestibus pingendi usum viguisse arbitrantur, tam in veteri lege apud Hebræos, quàm apud Ethnicos, ac præcipuè apud Græcos: ideoque existimarunt literas, quas nos in aliquibus Sanctorum, aut Salvatoris vestibus intuemur, quasdam occultas notas esse, non signum nominis delineatæ figuræ, neque artificum, & pictorum, qui illas delinearunt; sed ibi tantummodò positas ad antiquum denotandum usum intexendi, sive pingendi hominum dignitate, vel sanctitate insignium nomina, aut aliud in eorundem honorem dictum.

Nihilominùs, ut verum fatear, neutri consentire audeo: non primæ sententiæ de Gammadiis, *quia ex simplici Gamma locus corruptus, nunquam compositus, ut in ipso conspicitur Musivo, Gammadii nomen deduci minimè potest, quod aliud denotare non valet, quàm ex pluribus Gammis conjunctum opus, ex cujus compositione suprammemoratæ cruces resultant; ac quando Anastasius de* Gammadiis *locutus est, id solummodò fecit occasione vestium Sacerdotalium, aut Paramentorum, quæ Summi Pontifices Ecclesiis donaverant. Neque assentire valeo, ipsas notas dignitatis, aut alterius rei nomen indicare; quoniam quoad literam* H. *quæ in multis Christi vestibus cernitur, denotat nobis ipsam hieroglyphicum esse, & imaginem illam, quæ* H. *signata est, Christum repræsentare. Ita visitur nota ista in præfata Tribuna Sancti Andreæ, quæ à Sancto Simplicio musivo opere ornata fuit anno 475. circiter. Pariter in Tribuna Sanctorum Cosmæ & Damiani, constructa à Felice IV. Summo Pontifice circa annum 725. in Tribuna Sancti Theodori, fortasse omnibus antiquiori: in illa Sanctæ Praxedis, à Paschali I. circa annum 820. ædificata; in quibus omnibus Tribunis litera* H. *procul dubio Christi Domini Nostri indicativa est, sicut* Γ *Gamma invariabile Symbolum est Apostolorum. Ita in sæpè memorata Ecclesia Sancti Andreæ visuntur Gammata in vestibus Apostolorum, ad discrimen vestis Christi, quæ habet* H. *& in illa etiam Sanctæ Mariæ Novæ, facta à Joanne VIII. circa annum 706. Quarè minimè adducar ut credam, has notas significativas esse, sed utique denotasse aut figuratam personam, aut ipsius personæ gradum: ut est in casu nostro, in quo* Γ. *Gamma in diversis positum Tribunis, Apostolorum nota est, &* H. *Salvatoris character. Nec allegari potest, præfatas duas literas* Γ. *&* H. *Artificis nomen denotare, quoniam qui Sancti Andreæ Tribunam concinnavit, illam certè Sanctæ Mariæ Novæ construere haud potuit, cùm inter has ducentorum & ultra annorum spatium intercedat: pariterque qui Sanctorum Cosmæ & Damini Tribunam ædificavit, neutiquam potuit illam Sanctæ Praxedis ædificare, cùm prima constructa fuerit circa annum 539. secunda circa 820. & hæc circa has vestium notas indicasse sufficiat.* Hæc sunt conjecturæ Benedicti Mellini.

Verùm antequam meam opinionem exponam, præcitatorum Auctorum sententias methodi, & claritatis servandæ causâ compendiosiùs, ac strictiùs libet colligere.

Joannes Severanus sentit, has literas seu characteres in Sanctorum vestibus exaratos, esse peculiare quoddam arcanum, & mysterium; ac proinde per literam T. & X. obumbrari

brari Crucem, & nomen Domini Nostri JESU CHRISTI.

Suaresius huic Auctori proximus arbitratur, artifices in vestibus Christi, Apostolorum, aliorumque Heroum varias literas absque delectu expressisse, alludentes ad antiquum morem titulos, & versus inscribendi, attexendique vestimentis Patritiorum, Civiumque nobilium; & certissimum esse, has literas nunquam nomina eorum, qui hujusmodi Imaginibus repræsentabantur, neque nomina Pictorum, seu Musivariorum, qui eas fecissent exprimere, sed neque vestium illarum appellationem; nec esse literas, quas aut textores, aut sartores in pannis consuere solerent, imò ad arbitrium, libitumque artificum, & fortuitò hujusmodi characteres, seu notas persæpè fuisse additas, & inscriptas.

Macrus sicco calamo quæstionem pertransit, affirmans solummodò literam L. esse Gamma Græcum inversum; unde per hæc quatuor Gammata simul in Crucis formam dispositа ipsam Crucem, & per literam H. Salvatoris nomen significari asserit, diversisque argumentis eandem, quam Severanus, sententiam profert.

Rubenius multis allatis profanæ, ac sacræ antiquitatis eruditionibus autumat, ex illis colligi posse Græcis in usum fuisse Sigla, aut Monogrammatia, patriæ vel gentis suæ tanquam insigne, palliis attexere.

Dati totus est in disquisitione genuinæ, ac sinceræ lectionis Pliniani textûs, exquirens *Tesserisne*, an *Texturis*, quibus nomen Zeuxidis sculptum erat, ex variis MSS. Codicibus legendum sit, nihilque de harum literarum origine, seu significatione affert.

Mellinus per literam H. Christi Domini nostri nomen cum Severano, & Macro denotari; literam verò Γ. Apostolorum symbolum esse opinatur: nec se inclinare in illorum sententias affirmat, qui volunt per has literas, aut Gammadias nomen personæ, sive dignitatis, honoris, & cujusvis alterius rei notam significari.

His præcitatorum Auctorum sententiis adductis, nè eorum diligentiam ad hanc rem illustrandam despectam vilemque habere videar, ad meas conjecturas roborandas, relictâ affirmativâ, in parte negativâ, exceptâ Suaresii sententiâ, unico casui, fortuitoque eventui hasce vestium notas adscribente, libentissimè utar, postquàm eorum positivas opiniones evidentissimis conjecturis nequaquam subsistere demonstravero.

Illi ergo, qui per prædictos characteres, seu literarum figuras, significari volunt aut Monogrammas, aut Crucem, aut tesseram Patriæ, aut literam initialem nominis illorum, qui per tales imagines præfigurantur, aut nomen Pictoris, seu Musivarii, aut nomen Apostolorum, cæterorumque Sanctorum, aut Christi Domini, debent antè, tanquam certum suæ assertionis fundamentum, firmare quod semper, & ubique iidemmet characteres, & eædemmet notæ reperiantur in illarummet Imaginum vestimentis, quarum prototypus per illas exprimitur; quod non solùm non faciunt prædicti Auctores, sed etiam inter se propter istorum characterum modò in una, modò in altera imagine repertorum diversitatem, valdè

discre-

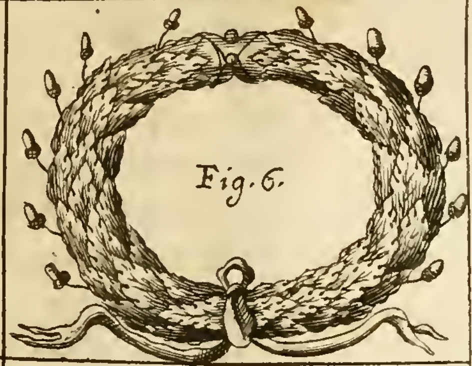

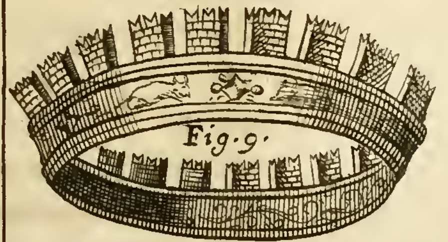

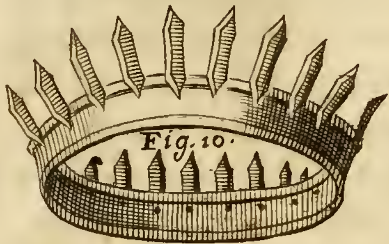

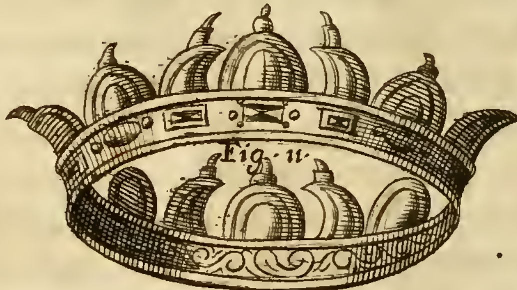

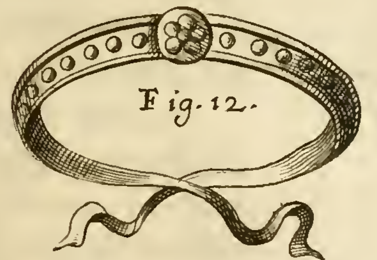

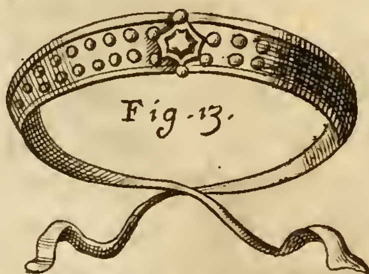

Fig. 14.

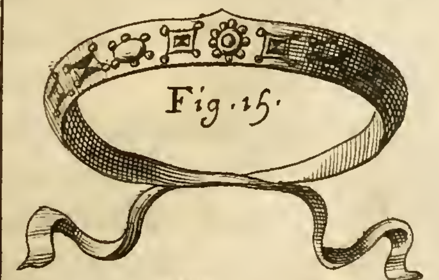

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18

discrepant, & tantùm convenire inter se videntur, quod per literas H. & X. nomen Christi, per Γ. Apostolorum symbolum denotetur: quæ assertio qualem habeat subsistentiam omnimoda varietas horum characterum, & notarum, modò in iisdem, modò in diversis imaginibus ad vestimentorum fimbrias expressarum, diligenti per vetustiores Basilicas Sacrarum picturarum ac Musivorum observatione à nobis considerata, omninò demonstrabit.

Quoad literam H. hæc non solùm cernitur in Christi veste in Musivo opere, quod in profanata Basilica Sancti Andreæ *in Barbara* cernebatur; verùm etiam in vestibus Sanctorum Joannis Baptistæ, & Joannis Evangelistæ, & duorum Angelorum stantium ad dexteram, & sinistram Salvatoris in Oratorio S. Venantii. Eadem visitur in vestibus nonnullorum Apostolorum in Triclinio Leoniano, additis aliquibus punctis, in hac forma H, ideoque litera H. non est peculiare signum ipsius Salvatoris, sed communis etiam aliis Sanctis, & Angelis. Neque adamussim ubique delineatâ I. literâ signatæ cernuntur vestes Sanctorum Petri, & Pauli, ac Laurentii in arcu Tribunæ Ecclesiæ Sancti Clementis: in Tribuna Sanctorum Cosmæ, & Damiani figura (ut opinor) S. Pauli, sicut observatur etiam in veste Sancti Petri in Tribuna Sanctæ Mariæ Transtyberim, ac in vestibus Patrum antiqui Testamenti: quapropter Sancti alicujus peculiare Symbolum non est.

An verò signum hoc ╔╗ sit duplex litera L. invicem contraposita, sive character, quem componant L. Latinum, & Γ Gamma Græcum, ignoro: scio tamen literam L conspici in vestibus Apostolorum Tribunæ S. Andreæ *in Barbara*, ut infra in Tab. LXXVI. licèt in duobus locis ptopriè non sit L., sed aliud signum huic simile; prout hodieque conspicitur in vestibus Angelorum in arcu triumphali Basilicæ Liberianæ, constructo à Xysto III. ac in Figura Patrum antiqui Testamenti (ut in Tabula XLIX.) Musivi operis supra coronam porticùs ejusdem Basilicæ: item in veste Isaiæ Prophetæ, qui est in arcu, & in veste Sancti Petri, qui est in Tribuna Sanctæ Mariæ Transtyberim: pariterque in vestibus SS. Petri, Jacobi, & Andreæ in Sancta Maria Nova, nec non in nonnullis figuris Triclinii Leoniani aliquibus additis punctis: ac tandem in vestibus duarum mulierum in Ecclesia Sanctæ Sabinæ. Literâ P. insignitam videmus vestem Sancti Pauli in Tribuna Sanctæ Mariæ Transtyberim, ac in Tribuna Oratorii S. Venantii, & figuram S. Petri in arcu S. Marci.

In fimbria pallii Sancti Anastasii in arcu supradictæ Tribunæ S. Venantii hic character [ ] depictus est. Similia signa cernuntur in vestibus Angelorum in præfato arcu Liberianæ Basilicæ, ac etiam in veste unius Angeli in eodem arcu.

Hæc nota ╔╝ videtur apposita in veste cujusdam Figuræ præfatæ Liberianæ Basilicæ; & litera Z. in Hieremia Propheta in arcu S. Mariæ Transtyberim.

Aderant & in Tribuna S. Agathæ in Suburra cum Christo duodecim Apostolorum figuræ, quæ signis diversis inscriptas vestes habebant; Christus

ſtus videlicet cum SS. Andrea, Matthæo, Bartholomæo, Paulo, & Philippo hoc ſigno. L Ab his paullò differebant SS. Jacobus, Simon, Jacobus Alphei, & Judas. S. Petrus ſic notabatur: at SS. Joannes, & Thomas hoc modo:

Chriſtus hoc ſigno diſtinguitur in Eccleſia Sanctæ Pudentianæ. Hoc S. Paulus in S. Theodoro. Ibidem Sanctus Petrus ſignatur H. In Tribuna S. Mariæ Tranſtyberim S. Joannes habet in veſtibus T.

Alia ſigna in veſtibus Apoſtolorum in Leoniano Triclinio viſuntur, nempe hæc inferiùs delineata:

ΞL.HFI·

Chriſtus verò Dominus hoc peculiare ſignum exhibet.

In Tribuna SS. Praxedis, Agnetis, & Cæciliæ Virginum, earum veſtes Roſis notantur.

Hæc ſunt ſigna in veſtibus figuratis Muſivorum Romæ extantium. Similia, ac alia diverſa ſigna obſervari etiam poſſunt in Muſivis operibus Ravennæ exiſtentibus, quorum exemplaria tranſcribere curavi, de quibus ſuo loco agendum; nunc autem ſummatim, nè nimio benignum Lectorem tædio afficiam, ſigna in veſtibus Figurarum extantia reponam.

In Eccleſia Sancti Apollinaris novi Ravennæ, in diverſis Figuris hæc ſigna expreſſa cernuntur:

HΓ1 TRLNИGAIO
LÆCT□

In Eccleſia S. Vitalis ejuſdem Civitatis conſpiciuntur hæc: ZΓ

Item in Eccleſia Sancti Michaelis habentur hi characteres.

ΓIL H I L N.

Et in Eccleſia Sanctæ Mariæ in Coſmedin qui hìc ſubjiciuntur.

H I. ♡♡ Z N.

Pariter in Eccleſia S. Agathæ Majoris hæc nota viſitur. Γ

Similiter in Eccleſia SS. Nazarii, & Celſi, notæ adſunt ſubſequentes.

I T Π I·

Hæc magna diverſitas, & promiſcuus uſus hujuſmodi characterum, ſeu notarum in variis antiquarum Imaginum veſtibus, quæ notæ aliquam elementarium literarum formam utplurimùm habent, clarè demonſtrat quantùm à veritate aberraverint præcitati Auctores, certam, determinatamque aliquam ſignificationem literis hiſce, ſeu characteribus attribuendo. Accedit inſuper quod multæ è prædictis notis, ſeu ſignis nullam habent literæ elementaris ſeu Latinæ, ſeu Græcæ formam, ut ſunt exempli gratiâ hæc.

ΓC J ⋙ Ξ □ ? ♡ ♡·

Quæ ſigna cùm promiſcuè in Imaginum veſtimentis (ut ſupra oſtendimus) conſpiciantur, nemo certè affirmabit, aut teſſeram Patriæ, aut Nomen, aut Artificem, aut Crucem, aut Chriſtum, aut Apoſtolos, aut reliquos Sanctos præcisè denotare; ut benè hujus totius diſcursùs ſupracitata teſtimonia, & diverſarum eruditionum œconomiam advertenti patebit.

Reſtat nunc, ut his omnibus benè perpenſis, quænam ſit mea de iſtorum cha-

characterum origine, ac significatione sententia exponam.

Ex diutina ergo, ac seria meditatione, quam habui super hac re, & ex contrarietatibus, quæ in præfatorum Auctorum allatis sententiis reperiuntur, conjecturari mihi posse videtur, quod sæpè memoratæ literæ, signa, characteres, aut monogrammata in veterum Sacrarum Imaginum vestibus, originem suam habuerint ab antiquo more (qui etiam nunc ubique in usu est) signandi omnes pannos signo imaginis, aut effigiei, seu alterius notæ, quæ vulgò dicitur *Marco*, sive *Impronta* officinæ Textoris, videlicet cum una, vel duabus, vel tribus literis, aut simul nexis, aut inverso ordine compositis; quibus literis aut artificum, aut loci ubi panni illi fabricabantur, aliquam notitiam afferrent. Unde & illa cordis figura, & aliæ, quæ nullam habent elementaris literæ formam, ut supra vidimus, certè nihil aliud quàm signa officinæ artificum esse possunt: quæ etiam signa diversos figulinarum Dominos antiquitùs denotabant, ut in longa ipsarum figulinarum serie observavimus.

Antiqui enim Pictores, qui scrupulosâ nimis quâ pingebant diligentiâ, nescio an ruditatem suam exuerent, an augerent, cùm Figuras aut ex pictura, aut ex musivo opere efficerent, easdem notas, & eosdem characteres, quæ in prototypis vestibus pro officinarum, aut artificum signo, seu *Marco* erant, in pictis etiam, aut musivis vestibus efformabant: & ideò sicuti hæc signa in laciniis typicarum, idest verè pannearum vestium apposita erant, ita in fimbriis pictarum vestium eadem pingere consuevère.

Scio quod statim huic nostræ sententiæ objici potest, signa & literas quæ in pannis sunt, à sutore recidi, & abjici, nec unquam in vestibus apparere; unde quæ in vestibus Apostolorum, aliarumque Imaginum sunt, talia esse minimè posse, ac proinde nos graviter hallucinari. Verùm hoc quod objicitur, vel rationi sat consonum, vel saltem credibile foret, si iis temporibus, quibus Musiva opera fabrefacta fuere, recidendi pannos in plagas, & frusta, ac deinde acu, filoque mediantibus in unum iterum, sed formâ diversum, coaptandi mos extitisset, uti hodie: sed antiquis temporibus simplex vestitus erat, & unico pallio, & tunicâ (quæ inconsutilia fuisse existimo) utplurimùm veteres Patres contenti erant. Apud Romanos, ut Plinius docet hist. lib. 8. cap. 48., Tanaquilis, dicta etiam Caja Cæcilia, prima fuit quæ rectam tunicam texuit. Hunc morem pariter apud Hebræos viguisse comperio ex S. Joanne Evangelista, qui cap. 19. asserit, Domini Nostri JESU CHRISTI tunicam fuisse inconsutilem, ac contextam per totum. Hanc autem quæstionem, quod antiqui Romani habuerint textas vestes, non acu consutas, jam movit Casaubonus ad Ælium Spartianum in Antonino Caracalla, ubi ait: *Plerasque omnes veterum vestes texturà solùm confici solitas, sinè operà sutoris ullà, & ut loquuntur Evangelistæ, ὑφαντὸς δι' ὅλου*. Idem confirmat in *Exercitat. ad Baron. 16.* num. 117. dicens: *Hodie rarissimè vestis aliqua conficitur sinè sarcinatoris opere; olim verò parandarum vestium alia fuit ratio, textores enim absolvebant, neque*

què

què eorum operà ut plurimum utebantur, quos Galli vocant Couturiers, *Latini verò Sartores, quæ vocabula refectorem veteris vestis potiùs denotant, quàm novæ confectorem.* Fusè super hoc dubio disseruit Braunius *De vestitu Sacerdot. Heb.* lib. 1. cap. 16. num. 10. & seqq., quem adeundum curioso Lectori relinquam.

Hic idem Auctor, occasione motæ quæstionis, luculentissimè loquitur de modo texendi vestes in dicto cap. 16. num. 19. ex quo nonnulla delibavimus. Duo igitur apud veteres texendi genera fuere, unum sedendo, ac tramam deorsùm, ideſt ad inferiorem partem, spatâ (à similitudine gladii sic dictâ) loco pectinis nunc usitati, trudendo, unamque simplicem telam tantummodò absolvebant, ut videre est in Tab. XXXV. Fig. 2. Alterum verò, quod apud nos in desuetudinem abiit, antiquis tamen fuit usitatissimum, erat hoc: illi qui texebant stabant, telamque perducebant ab uno latere ad aliud, tramam sursùm, ideſt ab inferioribus ad superiora ducendo. Hujus texendi formæ pulcherrimum exemplum est in venerandæ antiquitatis Codice Virgiliano, mille & quadringentorum circiter annorum, qui in Vaticana Bibliotheca asservatur, ubi visitur femina stans in perpendiculari jugo textorio telam conficiens. Figuram ex eodem Codice depromptam gratum Lectori facturus, & confirmaturus ea, quæ Braunius in dicto capite affert, exhibeo in eadem Tab. XXXV. Fig. 1.

Eruditè idem Braunius nititur demonstrare, antiquissimam artem texendi vestes præfatas adhuc in India coli; ac tunicam ex bysso, sive xylino subtilissimo egregiè manicatam, ac undique clausam sinè suturâ, sinè ullo acûs vestigio ex Indis ad Hollandos delatam fuisse; subaddens quod ipse hoc exemplo motus, veterem hanc texturam ingeniosissimam sanè, ac rarissimam, & jam a tot sæculis deperditam, ex veterum tenebris in apricum protraxerit, & bono publico, præsertim in Literariæ Reipublicæ monimentum vulgaverit, prout ex jugi textorii emblemate in ejusdem Tabulæ Figura 2. apparet, cujus declarationem apud ipsum Braunium videre poteris.

Dum hæc scriberem, ad aures meas pervènit, hac in Urbe artificem degere, qui similia texeret. Diù quæsitum tandem invèni, ipsumque non solùm mihi indicavit, sed etiam domum meam duxit eruditissimus Joannes Pastricius, in Collegio Urbano *de Propaganda Fide* Controversiarum Lector, tum Græcæ, tum Orientalium linguarum supra fidem peritus, ac dignissimus à secretis, sive Director collationis Ecclesiasticæ historiæ à me institutæ, quæ in eodem Collegio quindeno quolibet die feria 2. habetur: dixi à me institutæ, quoniam aliqui palmam mihi arripere tentarunt, aliis tribuendo. Textorem igitur interrogavi, an tunicam vulgò *indusium* nullâ suturâ sciret intexere. Respondit protinùs, se talia elaborandi modum jam à trigintaquatuor annis excogitasse, suadente, ac stimulante nobili quodam viro, Principis Thomasii contubernali, addiditque: *Quatuor jam ab illo scuta acceperam, ut opificio manus imponerem; sedulamque navabam operam, cùm in manicis hæsi, velut in sicco, & inchoata perficere planè*

jam

TAB.XXXV.

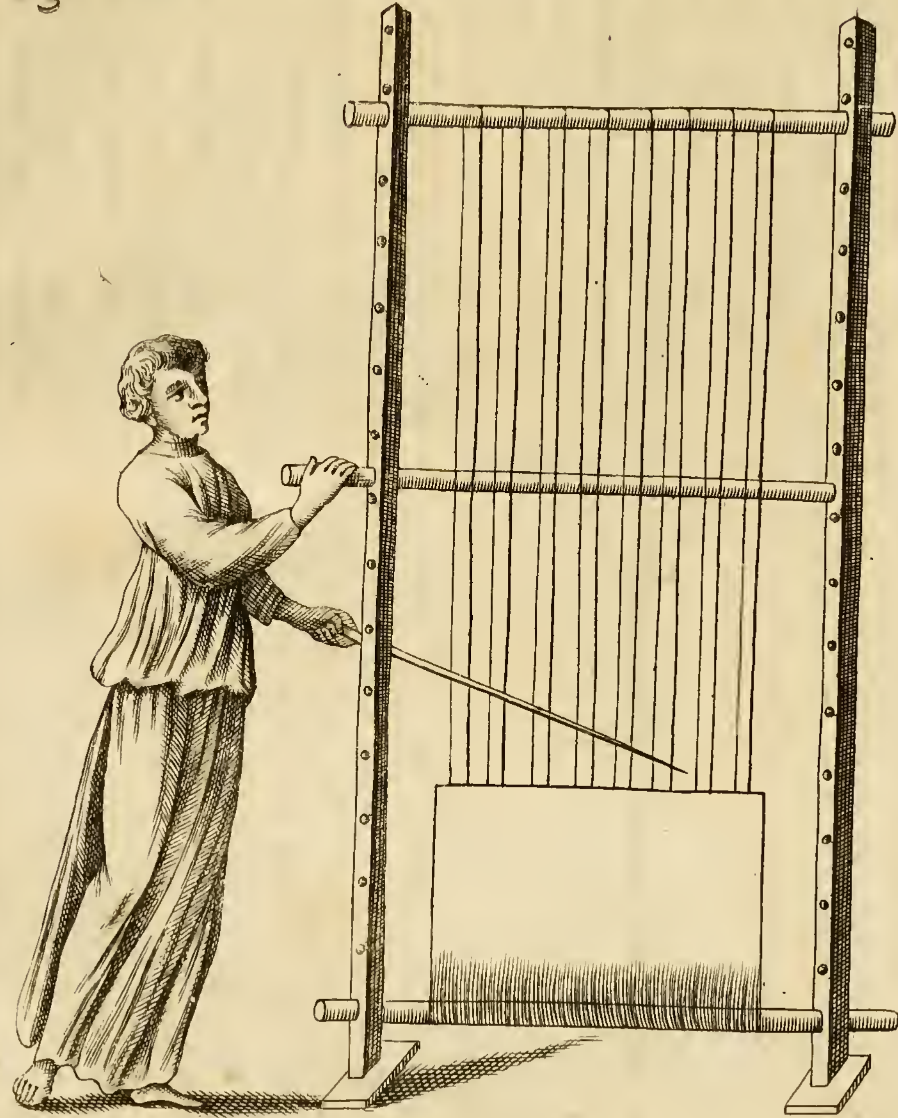

Fig.1.

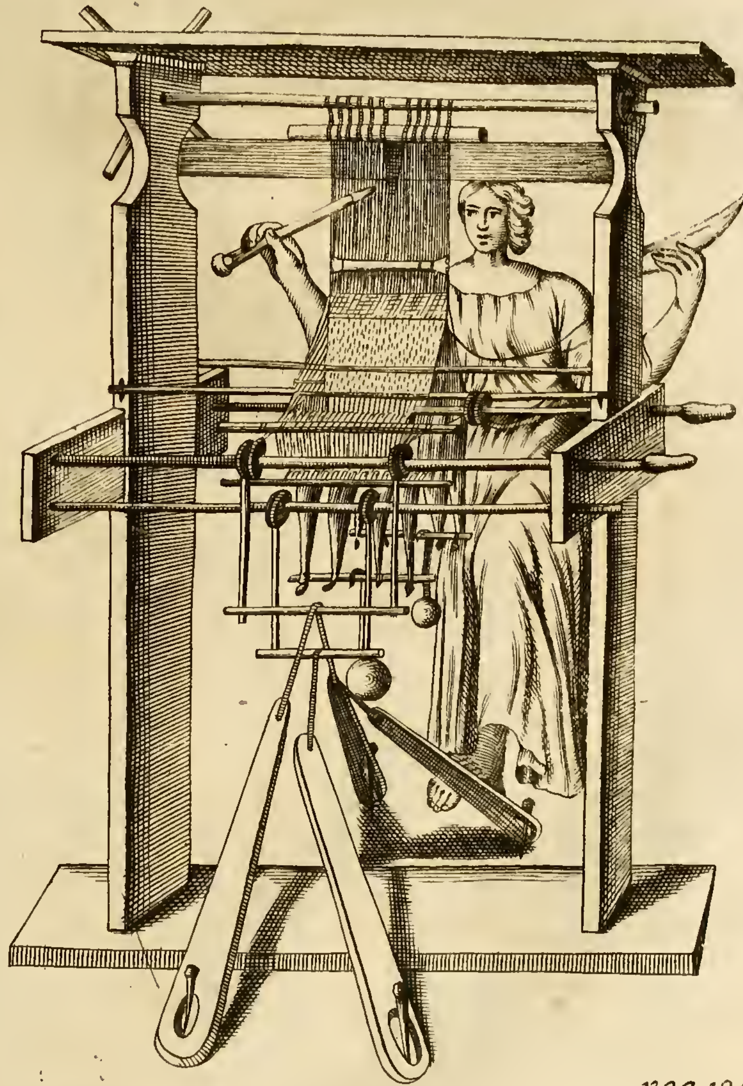

Fig.2.

pag.104.

jam deſperabam. Hinc maximè cogitabundus, ac de pecunia reſtituenda ſolicitus, quam in familiæ ſuſtentationem impenderam, quadam nocte texere ſomniavi, obicemque difficultatis evincere. Proſilivi ſtatim, & quod in ſomnis conceperam, vigil attentans, voti compos effectus fui. Quatuor inde induſia confeci, quorum alterum in Hiſpaniam, duo in Sardiniam delata fuere; quartum ſan. mem. Clementi Papæ X. dono dedi, & inſtante poſtmodum Eminentiſs. Purpurato, ſoccos ſeu calceolos lineos etiam texendi modum invèni. Hæc ille: quibus ut fidem aſtrueret, nondum abſolutum induſium oſtendit. Utque novum hoc Artis inventum, ſeu veteris reſtitutio magis magiſque pateret, publicæ illud Academiæ Phyſico-mathematicæ, quæ domi meæ à pluribus annis habetur, fideliter ſpectandum propoſuit, totque ſui teſtes, ac præcones habuit, quot eâ die noſtræ Academiæ intervenerant.

Artificis nomen eſt Franciſcus Maria Granchi, natione Florentinus, novem jam ſupra quinquaginta annis in Urbe moratus, quò vix exacto novennio puer acceſſit: & quia ab eo curioſus adhuc exquiſivi, qualis textorii jugi ad hæc opera forma eſſet, ipſammet eſſe accepi, quæ ad pannum cujuſque generis adhibetur.

Poſt aliquot menſes fama per Urbem vulgaverat, inconſutile induſium in præſata Academia oſtenſum fuiſſe. Unde quidam alius ingenioſus artifex, Franciſcus Guiot nomine, natione verò Burgundus, recurrit ad D. Abatem Joſephum Ponthiam, ejuſdem Academiæ à ſecretis, ut proprii ingenii in ea pompam faceret texendo non ſolum induſium, verùm & mappam cum ſuis floccis ad nares detergendas: ac proinde parvulam Caſulam, vulgò Planetam, abſque ulla acûs ope, ſed ſolâ & ſimplici texturâ in ſolito jugo textorio propriâ minervâ elaboratam protulit. Quarè ex iterato molimine horum artificum, quod benè, imò ultra ſpem cecidit, patet quàm facilè ſit hujuſcemodi tunicas inconſutiles texere. Si ergo apud antiquos mos iſte vigebat in tunicis, quantò magis viguiſſe exiſtimandum eſt in Palliis conficiendis, quæ non rotunda ut hodie, ſed quadrata oblonga fuiſſe judico, & ab ea forma nomen Palliorum quadratorum ſumpſiſſe.

Singula tamen per ſe diſtinctè texta fuiſſe arbitror, ut nunc videmus lectorum culcitras, quarum ſingulæ diviſim ab aliis texuntur, habentque in altero ex angulis unam, vel duas literas, aut alium characterem, qui nomen artificis indicat, vel officinæ inſigne eſt. His ergo rationibus, vel conjecturis allatis abundè oſtenſum autumo, literas, & alia ſigna laciniis veſtium Apoſtolorum, aliorumque Sanctorum appoſita, nil aliud omninò, niſi nomen artificum indicare, ſeu notum inſigne eſſe, in eorundem officinis publico aſpectui apponi ſolitum.

CAPUT XIV.

De Coronis, aliiſque capitis ornamentis.

CUM inſtituti noſtri præcipuus penè ſit ſcopus, Iconiſmis ad rem pertinentibus hiſtoriam ornare: cumque in iis non ſemel coronas, diademata, ſerta, aliaſque id genus co-

rollas Imaginum capitibus impoſitas intueamur; noſtræ intentioni quammaximè conſentaneum eſſe videtur, hic *De Coronis* diſquirere, ut Icones illæ dilucidè, ac plenè attingantur. Ideò eruditum Paſchalium conſulentes, qui luculentatam de illis notitiam tradidit in ſuo Tractatu *De Coronis*, & Wolfgangum Lazium, qui longè ante ipſum *De Republica Romana* ſcripſit, aliqua ex ejus lib. 9. cap. 18., aliiſque curſim excerpta ſtylo Laconico pertractabimus.

Coronarum uſus tantæ vetuſtatis eſt, ut ex variis ſpeciebus, quæ longiſſimis temporis interſtitiis emersère, non ita facilè ſuppetat modus, lumenque ad æquivoca detegenda, quibus paſſim non pauci decipiuntur, Coronas præſertim cum ſertis, radiis, ac diadematibus, & è contrario, confundentes. Nos itaque eâ, quâ pro viribus valemus, ſtudii lance, omnia, quæ hujus rei errorem dilucidare, & corrigere poſſint, ſedulò ponderabimus.

Acturi igitur *de Coronis*, dicendi lex flagitat, ut priùs Coronæ etymon aperiamus, de quo multifariam decernunt Hiſtorici. Quidam non humilis famæ Scriptores *Coronam* à *cornu* originem ſortiri arbitrantur, fortaſsè quia in ſacris paginis *cornu* tanquam inſigne, & nota Regii capitis uſurpatum obſervant. Feſtus inter antiquos Scriptores, *Coronam* à *choro* dici autumat, carère tamen aſpiratione. Appion apud Athenæum lib. 5. ait, *Coronam* olim *Choronon* fuiſſe appellatam, quà Saltatores in theatris redimiri ſolebant. Hujus notionis videtur quoquè particeps Iſidorus lib. 19. cap. 30. ubi Coronam ab eo nomen ſumpſiſſe cenſuit, quòd antiquitùs propè aras circumcurſaretur: unde creditur, ad figuram circuitûs, Chòrive ſimilitudinem, illam conſtruere antiquitas docuiſſe. Paſchalius verò lib. 1. cap. 8. rejectis his, aliiſque opinionibus, Coronæ vocem à Græcis dictionibus κορωνὶς & κορώνη emanare putat, ut ipſe nominum ſonus, reique ſignificatæ univocatio, argumenta ſuppetunt. Tradunt enim Grammatici κορώνην eſſe arcus apicem ſphæricum, nempe illud rotundum, ſive ſit hemicyclus, ſive curvamen. Sæpè ſæpiùs quemcunque finem ſignificat; quod ſimili hac loquendi phraſi probari videtur ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ſive ἐκ νεάτου μέχρι τῆς κορωνίδος, ideſt: ἐπὶ τὴν κορυφὴν, nempe *à principio ad finem, ex infimo ad ſummum, à carceribus ad calcem, à deſtinatis ad perfecta*: quarè ponitur κορωνὶς, pro ædificii faſtigio, & inter alios ab Heſychio. Cùm igitur Corona ea ſit, ultra quam hominum cupido aliud expetere haud valet, ac ex Ariſtotele *Moral.* lib. 1. cap. 9. ſit præmium, finiſque virtutis; nil magis illi congruere videtur, quàm ut à Græcis illis dictionibus ortum habeat, quæ apicem, finem, ac plenitudinem innuunt. Conſtat etenim quodcunque in humanis ſummum, & perfectum tentamus, ad id ſcitè & ornatè Coronæ nomine nos alludere; adeò ut qui Coronam dicit, culmen, apicem, finem, & perfectionem dicat. In hoc ſenſu docemur *Eccl.* 25. timorem Domini eſſe coronam ſapientiæ; & hujuſmodi eſt illud Clementis Alexandrini lib. 3. *Pedagog.* cap. 3. *Senis autem corona eſt multa experientia, & vultus ejus canities flos eſt multæ experientiæ.*

Hæc

Hæc apud eundem Paſchalium loco citato leguntur. Nos autem prædictos Auctores conciliantes, putamus coronas in locis campeſtribus, vineiſque, ubi animus à curis levatur, caſu adinventas fuiſſe: aliquem nempe in illa animorum alacritate, pampinis, aut alicujus plantæ ramis in gyrum contextis, coronas formaſſe, illiſque ſociorum, convivarumque tempora redimiſſe; quæ cùm quid ludicrum, ac jucundum præferrent, alios omnes invicem ſibi ſimiles coronas capiti impoſuiſſe, illaſque tripudii, & hilaritatis tempore geſtaſſe. Meam hanc conjecturam confirmant qui ſcribunt, Bacchum Coronarum inventorem fuiſſe, & hederaceam ipſum tuliſſe, Plinius præcipuè lib. 16. cap. 4. Alii tamen Baccho antiquiorem Janum faciunt, ut Athenæus lib. 15. alii Saturnum, ut ex Pherecide narrat Tertullianus in lib. *De Corona Militis*. Quarè ſi Saturnus coronarum inventor extitit, & ipſe Saturnus Adam fuit, ut exiſtimat eruditiſſimus Gerardus Voſſius *De Theolog. Gentilium* lib. 1. c. 18. ſi verò Bacchus, aut Janus, qui teſtante eodem Voſſio loco citato, idem ſunt ac Noe, ex hoc deducitur antiquiſſimus coronarum uſus, & per conſequens earundem originis ignorantia. Hoc tamen ſcimus, Moſis tempore in honoris argumentum, & ſignum acceptas, ut habetur in Joſepho lib. 3. *de Antiquit. Judaic.* c. 11. ubi: *Circumdatnr ei* (videlicet capiti Pontificis) *& aurea cerona tribus ordinibus facta*. & lib. 8. cap. 3. *Corona, in qua Deum Moſes ſcripſerat unum fuiſſe*.

Propterea ſententias illorum omitto, qui opinantur, coronas deſumptas eſſe ab animalium terreſtrium, ſeu volatilium, aut piſcium, ſive florum, aut fructuum ſimilitudine: prout etiam, tanquam inania Poetarum figmenta, ſtellarum coronas, in plaga Boreali Ariadnæam, & in Auſtrali Auſtrinam, ſive Rotam Ixionis; & propriùs ad earundem diverſarum ſpecierum enarrationem tranſeo. Coronæ igitur temporis progteſſu non ſolùm in alacritatis, ac lætitiæ ſignum inter convivas adinventæ fuere; verùm etiam ad indicandam viri alicujus prærogativam, ob inſigne aliquod facinus, vel peculiarem virtutem, aut dignitatem; & quandoque etiam in ſignum doloris, aut ignominiæ, ut infra oſtendam.

A convivalibus autem, veluti origine prioribus, initium ſumendo, materiam earum, & cauſam demonſtrabimus. Variæ profectò, ſive capitis ad ornatum, ſive ad ipſius debilitatem, aut gravitatem levandam, vel in odorum fragrantiam pro libito convivarum, ex variis vegetabilibus coronæ conflatæ, & conſertæ fuere. Nonnulli enim *Hederaceam* adhibebant (cujus exemplar habes in Tabula XXXVI. Fig. 3.) Baccho inventori dicatam: quippè qui hederæ foliis, citra cultum & artem perenni viriditate vernantibus coronati, ſinè gravis odoris nauſea refrigerium experiebantur. Alii *Myrteam* geſtabant, (ut in ejuſdem Tabulæ Fig. 7.) quæ aſtringit, merique exhalationes coercet. Alii *Roſaceam* uſurparunt (ut in dictæ Tab. Fig. 1.) cùm Roſæ gravitati capitis conferant, & acres vapores in cerebrum conſpirantes expellant. Quidam *Antinojam*, *Lotinamque* fronti imponebant (ut ibidem in Fig. 2.) utramque è Loti floribus com-

pactam, quos duplici colore arbor pingit; uno Rosam imitante, ex quo corona *Antinoja*; altero cyaneo persimili, ex quo *Lotina*. Lotos ista æstivo tempore affluit Alexandriæ: in Ægypto enim passim attollitur. Habebatur quoquè corona *Hypoglottis*, quâ tanquam frœno utebantur ad loquacitatem arcendam, plerumque inter pocula oriri solitam. Corona hæc ex Pastillorum massâ compacta erat: *Hypoglottides* enim pastilli sunt, seu catapotia ad tussim comparata, quæ linguæ supponuntur. Moris pariter erat uti coronâ, quæ dicebatur *Hypothymis*: & hæc collo appensa protendebatur ad pectus, venustate florum, odorumque suavitate commendabilis; de qua Plutarchus *Symposiac.* 3. & meminit Ovidius *Fast.* lib.2.

Ecce nurum Regis fusis per colla coronis
Inveniunt posito pervigilare mero.

Plerique verò, præsertim Rustici, *Amerina salice* coronabantur, quam videre est in Fig. 5. Nec deerant qui ex *Apio* coronas gestarent, & lætissimum Baccho festum, conviviumque concelebrarent, in quo Aristoteles nihil mutilum Diis offerri debere asserit, sed quod integrum sit, ac perfectum; idque non nisi coronis aptiùs fieri potuit, quæ plenitudinem, ac perfectionem significant, ut supra ostendimus.

Has, aliasque coronarum species in conviviis, & epularum initio convivis offerre solitum erat, ut describit Philoxenus Dithyramborum scriptor in opere, cui titulus *Cœna*, apud Athenæum lib. 15. cap. 10. *Dipnosoph.* his verbis: Κατὰ χειρὸς δ' ἤλυθ' ὕδωρ ἁπαλὸς παιδίσκος ἐν ἀργυρέᾳ πρόχοῳ φέρων ἐπέχευεν. εἶτ' ἔφερε στεφανολεπτὰς ἀπὸ Μυρτίδων. εὐάγητον κλάδον δισυμάπτων. *Aqua lavandis manibus allata est: molliusculus puellus argenteo gutto quem tenebat affudit, coronasque deinde advexit tenues, è puris myrti ramis magno labore contextas.* Compotationibus verò conviviisque importunam existimarunt coronam *Lauream*, exhibitam in Fig. 4. tum propter caliditatem, quâ laurus inficitur, tum ob acrimoniam odoris, quæ capiti maximè nocet. *Amaraceam* quoquè coronam, necnon *Violaceam* improbarunt, imò omne florum & frondium genus, quod nimis oleret, & capiti officere potuisset.

Hactenus de convivalibus: modò ad eas coronas gradum faciamus, quæ honoris causâ dabantur tam in Gymnicis certaminibus, aliisque spectaculis, quàm etiam in bellis. In ludis jam à Thesei temporibus invaluerat consuetudo, ludorum victores coronandi palmis in Creta insula, ubi ipse Deli ludos instituit. Theagenes Thasius cùm luctâ, & cursu, pugillatuque in Olympicis excelluisset, mille & ducentas coronas lucratus est. Antoninus Caracalla Imperator sæpius in equestribus certaminibus supra alios victor, coronarum præmio donatus est.

A ludicris certaminibus edocta posteritas, suos deinde milites ob aliquod magnum in bello patratum facinus coronavit, ut unius præmium aliis ad gloriam pro calcari inserviret. Ex diverso autem præclaro facinore diversæ dabantur coronæ: nam aliæ *Civicæ*, aliæ *Murales*, aliæ *Vallares*, aliæ demum *Navales*, *Ovales*, *Obsidionales*, ac *Triumphales* dicebantur. *Civica* utplurimùm erat ex quercu, sicut videre est in Figura 6. quando-

que

que etiam ex hedera, vel lauro, ut tradunt Gellius lib. 5. cap. 6. Plin. lib. 22. cap. 3. & 4. Hæc militi illi dabatur, qui Civem Romanum in bello servasset, eâ lege ut Civis ipse servatus se ab illo servatum asseveraret; nequè aliter dabatur, si quenquam alium quantumvis Regem servasset. Corona *Muralis* ex auro aliquando erat, & in pinnarum speciem conflata, ut visitur in Fig. 9. Hujusmodi coronâ ab Imperatore decorabatur qui primus hostiles muros ascendisset. Coronâ *Vallari*, seu *Castrensi*, quæ ex auro constabat, ut in Fig. 10. ille honorabatur, qui prior in hostium vallum, & castra irrupisset. *Rostratam*, sive *Navalem*, quæ instar navium rostri itidem ex auro efformabatur, ut in Fig. 11., ille obtinebat, qui navali certamine primus in hostium ratem insiluisset. *Ovalem* ille, qui partâ victoriâ Urbem ovans ingrediebatur, & hæc myrtea erat, ut in Fig. 7. Corona *Obsidionalis* ab iis, qui obsidione liberatos se faterentur, Duci liberatori offerebatur; & fiebat è gramine (ut in Fig. 8.) quod in eo loco ortum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Demum *Triumphalem* coronam Dux lucrabatur, qui sedatâ Provinciâ, victisque hostibus, Tarpejam arcem triumphans ascenderet. Hæc priùs ex myrto, deinde ex lauro (ut in Fig. 4.) postremò ex auro, gemmisque confecta fuit, ut infra patebit. Primus omnium, teste Plinio lib. 15. cap. 29., qui myrteâ coronâ cinctus Urbem ovans ingressus sit, Posthumius Tubertus fuit, Sabino genere natus: deinde M. Crassus abhorrens à myrteâ, laureâ coronatus incessit, auctore Gellio lib. 5. cap. 6.

Usus coronarum sensim adeò excrevit, ut primis Ecclesiæ nascentis sæculis in Primigenios etiam Christianos perrepserit, qui variis lectorum florum, & frondium, aureisque etiam, ac gemmatis coronis perornabantur, quos fusè, & religiosè increpat, reprehenditque Tertullianus *De Corona Milit.* cap. 14. his verbis: *Vir Ecclesiæ Christus Jesus quale oro sertum pro utroque sexu subiit? ex spinis opinor & tribulis in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus Crucis, omnem aculeum mortis in Dominici capitis tolerantia obtundens. Certè præter figuram, contumelia in promptu est, & turpitudo, & dedecoratio, & his implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora & fœdaverunt, & lancinaverunt: ut tu nunc & lauro, & myrto, & olea, & illustri aliqua fronde, & quod magis usui est, centenariis quoquè rosis de horto Midæ lectis, & utrisque liliis, & omnibus violis coroneris, et iam gemmis forsitan & auro, ut & illam Christi coronam æmuleris, quæ postea ei obvènit, quia & favos post fella gustavit; nec ante Rex Gloriæ à Cælestibus salutatus est, quàm Rex Judæorum proscriptus Cruci; minoratus primò à Patre modicùm quid citra Angelos, & ita gloria & honore coronatus. Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes.*

Viguit quoquè antiquitùs ritus coronandi cadavera, & floribus, coronisque sepulchra spargendi. Si quis enim virtute aliquam sibi coronam adeptus esset, eâdem etiam fato functus decorabatur, id permittente lege *Duodecim Tabularum*, cujus meminit Plinius lib. 21. cap. 3. & docet Cicero lib. 2.

lib.2. *de Leg.* his verbis: *Illa jam significatio est laudis, ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam, & ei qui peperisset, & ejus parenti sine fraude esse lex impositam jubet.* Mortuorum coronas apud veteres tetigisse videtur Clemens Alexandrinus lib. 2. ibi: *A turba, & negotio remotæ securitatis signum est corona, quarè eà & mortuos coronant.* Legem hanc coronandi defunctos primævi Ecclesiæ Patres ab antiquis Christianis repudiatam testantur, præsertim sæpè laudatus Tertullianus loco cit. *De Corona Milit.* cap. 10. ubi sic: *Quid enim tam indignum Deo, quàm quod dignum Idolo? Quid autem tam dignum Idolo, quàm quod & mortuo? nam & mortuorum est ita coronari, quoniam & ipsi Idola statim fiunt & habitu, & cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idolatria est.* Minucius Felix in Octavio hæc habet: *Sanè quod caput non coronemus, ignoscite: auram boni floris naribus ducere, non occipitio, capillisve solemus haurire, nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc satis miror quemadmodùm tribuatis exanimi, & non sentienti coronam, cùm & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus.* Ego autem tunc temporis Christianos abstinuisse coronis mortuos redimire non improbo, cùm in exordiis, & vagiente adhuc Ecclesiâ nimius illis inesset religionis fervor, & verecundia. Postmodum verò eâdem in pace adolescente, similibus coronis, liliisque coronandi cadavera, præsertim Virginum, & Puerorum, morem introductum non dubito, cùm usque ad hæc nostra tempora observatum id videamus. Sed jam ad Cæsarum diademata progrediamur.

Gliscente cum tempore Cæsarum luxu, nequaquam contenti lauro fuere; sed quid augustius excogitantes, diademate redimiri cœperunt. Primus autem qui diademata adhibuit, Aurelianus Augustus fuit, si Victori credimus, qui inquit: *Iste primus diadema capiti innexuit, gemmisque, & aurata veste, quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, usus est.*

At Lampridius in Heliogabalo narrat, hunc Imperatorem jam ante Aurelianum diadematis gemmati usum habuisse, sic scribens: *Voluit uti & diademate gemmato, quia pulchrior fieret, & magis ad feminarum vultum aptus, quo & usus est domi.* Gestandi diadematis consuetudo mirum est quantùm creverit, ejusdemque eò pretiosior, & operosior ornatus erat, quò proniores Imperatores ad luxum. Alii etenim fasciam albicantem, quâ tempora stringebant, obligabantque retrò vittis pendentibus, pretiosis gemmis, & duplici margaritarum ordine decorabant; quod diadematum genus ex unionibus dicebatur, & exemplar habes in præcitata Tabula XXXVI. Fig. 12. 13. & 15. Testantur hoc plurima Cæsarum numismata, quorum Icones afferunt Spanhemius in *Thes. numism.* & eruditiss. Du-Cange in suo Tract. *De Familiis Byzantinis*, qui cùm à pag. 54. ad ulteriores iis abundet, adiri à curiosis fuerit oportunius, quàm hic à nobis referri, ut jam nonnulla de differentiis inter coronas, & diademata pertractemus.

Porrò nemo est qui ignoret, diademata, coronas, & serta plerumque à Scriptoribus confundi tanquam forent synonyma. Verùm si sedulò, & accu-

accuratè voces hæ perpendantur, profectò haud exiguum inter eas discrimen invenietur. Diadema enim fascia quædam est candida, ac subtilis, capitisque vinculum, ut ostendit Plutarchus in Lucullo, de Mitridatis uxore sic loquens: *Lacerato capitis diademate, illud circumposuit collo, seque suspendit; statim autem fracto, ò ingrate*, inquit, *panne, nè ad hoc quidem mihi utilis eris?* ex quo manifesta est inter coronas, & diademata differentia, cùm illæ nil prorsùs cum candida, ac subtili fascia commune habeant. Hujusmodi lineo capitis vinculo, sive diademate, magnum Alexandrum usum fuisse docet Justinus lib. 5. Is namque cùm Lysimachum hastæ cuspide ita vulnerasset, ut sanguis minimè sisti posset, vulneris obligandi gratiâ diadema deposuit, & explicuit. Fasciæ quoquè, seu diadematis meminit Ammianus Marcellinus lib. 17. ubi de Pompejo agens tradit, hunc fasciam diadematis exulcerato cruri applicasse, unde à nonnullis increpatus fuit. Marcellini verba hæc sunt: *Necnon etiam in Pompejum obtrectatores iniqui multa scrutantes, cùm nihil unde vituperari deberet inveniretur, duo hæc observaverunt ludibriosa & irrita: quod genuino quodam more caput digito uno scalpebat: quodque aliquandiu tegendi ulceris causà deformis, fasciolà candidà crus colligabat: quorum alterum factitare ut dissolutum, alterum ut novarum rerum cupidum asserebant: nihil interesse oblatrantes argumento subfrigido quam partem corporis redimiret Regiæ majestatis insigni eum virum, quo nec fortior, nec cautior quisquam patriæ fuit*. Unde de eo sic Cinna cecinit.

Fasciolà qui crura tegit, digito caput uno
Scalpit, quid credas hunc sibi velle virum?

Plutarchus in Cæsare, ubi de Lupercalibus agit, discrimen quod quærimus inter diadema, & coronas satis innuit; ait enim, Antonium Consulem Cæsari Lupercalia spectanti diadema serto láureo circumvolutum obtulisse: ejus verba sic se habent: *Is* (nempe Antonius) *ut in forum pervènit, populusque ei locum adeundi dedit, diadema serto laureo circumplicatum porrexit*. Ex quibus aliud à diademate fuisse sertum, seu lauream coronam, nemo non videt. Clariùs ad rem loquitur Petrus Blesens. Bathoniensis Archidiac. Serm. 19. *ad Cant.* 3. 11. ibi: Egredimini & videte, filiæ Sion, Regem Salomonem in diademate &c. *Aliud est corona, & aliud est diadema. Corona simplex est circulus aureus, quo utuntur Reges in minoribus solemnitatibus. Diadema est quasi duplex corona, cùm ipsi coronæ quasi alius circulus gemmis superpositus superadditur. Ex ipsa enim Græci nominis interpretatione duplicitatem sonat*. Hanc etiam differentiam patefacit Honorius Augustodunen. lib. 1. *De antiq. Rit. Miss.* ubi agens de corona, & diademate, duo sejuncta capita exequitur, in quibus manifestè tanquam de diversis signis discurrit, nam cap. 224. de corona Imperatoris, & Augusti hæc habet: *Corona Imperatoris est circulus Orbis. Portat ergo Augustus coronam, quà declarat se regere mundi Monarchiam &c.* cap. verò 225. de diademate hæc ait: *Diadema autem Regum designat Regni ambitum: & omnes, qui in agone contendebant, diadema accipiebant: quod si pro justitia certaverint, cum Rege omnium coronati regnabunt. Hæc verò Regalia*

galia insignia à Nino primò traduntur inventa.

Sed præter diadematis ornamenta, Augusti divinitatem superbè affectantes, radiatam sphærulam capiti circundedère. Propterea res hic exigere videtur, ut aliqua de hujusmodi radiis, quibus capita Cæsarum, magnatumque in Statuis antiquitùs decorabantur, obiter tradamus. Porrò frons Augusti passim radiata occurrit apud Golzium in Augusti nummis à pag. 18. usque ad 21. Item Augusti Statuam cum radiis frontem occupantibus insculptam cernimus, & cum titulo: *Augusto Deo*. Dio Cassius narrat, stellas, quæ etiam ad radios referri possunt, capiti Statuarum appositas: unde lib. 15. ait: *Augustus Statuam Patris æream cum stella supra, in Veneris templo posuit*. Idem hoc ostendit, & causam addit Svetonius in Julii Cæsaris vita, sic scribens: *Periit sexto & quinquagesimo ætatis anno, atque in Deorum numerum relatus est, non ore modò decernentium, sed & persuasione vulgi; siquidem in ludis, quos primò consecratos ei hæres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam: creditum est animam esse Cæsaris in cælum recepti, & hac de causa simulacro ejus in vertice additur stella*. Pub. Victor in Colosso anteà Neroni, postmodum Soli dicato, de quo Plin. cap. 34. lib. 7. septenis caput ejus radiis coruscasse tradit, quorum singuli viginti duos pedes, & semis in longitudine præstabant. Mos iste radiis circumducendi capita Augustorum, ex eo acceptus invaluit, ut illi se supra hominum sortem positos, & in albo Deorum adscriptos jam tum esse ostentantes, populis hac majestate timorem incuterent, & iisdem securiùs illuderent. Hinc illud Lucani *Pharsaliæ* lib. 7.

Fulminibus manes, radiis ornabit,
& astris.

Hinc de Domitiani Statua sub diò exposita hæc cecinit Statius *Thebaid.* lib. 1.

Licèt ignipedum frænator equorum
Ipse suis altè radiantem crinibus arcum
Imprimat.

Has radiorum circumferentias edidicit, adhibuitque Christiana pietas in decorandis Sanctorum imaginibus, ut antiquissimæ Icones demonstrant: & forsan id etiam exemplo Mosis fecisse Christiadas non abit à verisimili. Moses enim cum Tabulis legis lapideis de monte descendens, vultum radiis coruscantem, afflatumque splendoribus è consortio, & colloquio Dei protulit, juxta illud Exodi 34. num. 29. *Cumque descenderet Moses de monte Sinai, tenebat duas Tabulas testimonii, & ignorabat quod cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini. Videntes autem Aaron, & filii Israel cornutam Mosi faciem, timuerunt propè accedere*. Itaque ex consortio, claraque visione Dei, quâ Beatorum animæ perfruuntur, haud extra rem erit si conjiciamus, primævos Patres sedulos legum sacrarum Interpretes, has radiorum sphæras, veluti gloriæ notam, Sanctorum Iconismis aptasse.

Quod verò antiqua Christiana pietas Sanctorum capita hujusmodi radiantibus lineis insignire studuerit, sive in statuis, sive in picturis, opinantur nonnulli, non ex eo ortum esse,

esse, quod veteres doctrinam, vitæ excellentiam, & gloriæ typum in saxis, tabulisque posteritati consignare voluerint; sed antiquarum potiùs statuarum exemplo, quibus opificum studio addebantur lunulæ quædam, seu patellæ, ob longè diversam causam, nempe ut supra capita aptatæ, contra avium sordes, & stercora pro tegumento inservirent: quod apertè innuit Aristophanes in *Auibus* ibi:

Ην δέ του δειπνῆτε πρηγορεῶντας ὑμῖν πέμψομεν.
Ην δὲ μὴ κρίνητε χαλκεύεσθε μηνίσκους φορεῖν,
Ὥσπερ ἀνδριάντες ὡς ὑμῶν ὃς ἂν μὴ μηνίσκον ἔχῃ.

Si autem cœnatis guttura vobis mittemus.
Si tamen non judicatis æraminis coopercula ferre,
Tanquam Statuæ; sic vestrùm qui non cooperimentum habeat &c.

Morem exinde inductum autumant, ut pari modo Christiani veteres Deum, & Angelos, Sanctosque, necnon Reges, & Magnates similibus tegumentis in statuis, picturisque ornare consueverint; atque ea deinde ignara posteritas perperam interpretata, in plani circuli speciem effinxit. Ita Henricus Salmuth in comment. ad Pancirol. *De reb. memorab.* tit.44. ubi: *Sic & μηνίσκοι, quos umbellas lunatas Latinè dixeris, Statuis olim impositi, nè ab avibus conspurcarentur. Quò spectat illa Horatiani Priapi imprecatio.*

Merdisque coinquinet albis
Corvorum.

Hi μηνίσκοι adhuc hodieque in Templis Christianorum imponuntur capitibus Statuarum, cujus tamen rei causam ignorantes Pictores, dum putant honoris ergò imponi debere, non solùm omnibus Statuis imponunt, sed imaginibus quoquè pictis adhibuerunt, quæ tamen illis opus non habent, sicut Statuæ.

At ab hisce sordibus longè abiere Pignorius, Raynaudus, & Kircherus, qui asserunt, ideò rutilantibus circulis, seu diadematibus Dei, Sanctorumque imagines exornatas, quòd eadem adhibebant antiqui Ethnici ad decorandas Cæsarum statuas in superstitiosæ divinitatis, ac majestatis indicium: Cæsares enim suos dum adhuc viverent Deos credebant, eisque Divorum cognomina, ut historiæ narrant, amplissimè largiebantur. Lubet hîc exponere verba Pignorii, quæ ut jacent Kircherus transcripsit, absque ulla tamen ipsius Pignorii mentione: tenor autem illorum est: *Consuevit Dædala antiquitas res hominum opinione religiosas, & augustas quibusdam veluti notis insignire, quasi ipsis aliqua dignitas accederet. Inter has maximè nobilis fuit orbis quidam capiti aliquando circumscriptus, venerationis index, & majestatis, quæ humanam excederet. Hunc ego Imperatoribus, quos veteres supra fastigium mortalitatis elatos suspiciebant, Provinciis Orbis Romani, Urbibus primariis, animalibus etiam Deorum circumpositum notavi: & quod ad Augustos pertinet, extant numismata ærea Antonini Pii, & Constantii illius, qui Arrianis favens, Catholicam Ecclesiam perturbavit. Et Ravennæ in Aede S. Vitalis manent adhuc antiquissimæ ex opere musivo Justiniani & conjugis imagines, quarum capita talis circulus ambit. Provincias & Urbes videmus in libro, cui titulus:* Notitia utriusque Im-

Imperii: *& in Tabula Itineraria, quam debemus Marco Velsero Cl. Viro, cujus beneficio factum est, ut inclytum illud antiquitatis monimentum in lucem prodiret. Pavonem postremò ita exornatum gestat Aeternitas in antiquo nummo Faustinæ Augustæ. Hunc orbem Aegyptii in summo capite simulacrorum suorum locabant; quod & hìc, & alibi licet animadvertere. Ab illis Romanos sumpsisse licet suspicari, & variasse, habita decoris ratione, quod capiti, cui divinum quid inesse putabant, eo situ corona aptaretur. Qui tamen ornatus sequentium Principum moderatione, & tacito omnium consensu Deo etiam, & Sanctis ejus, ut alia pleraque, in totum cessit, & antiquum diadematis nomen in hodiernum diem retinuit.* Hactenus egregiè Pignorius: cujus nos opinioni penitùs adstipulantes, vltra allata numismata, in quibus Augustorum capita cum radiis visuntur, innumera possemus addere, cùm ex Jacobo Oiselio *in Thesauro Numismatum*, tum ex Du-Cange in sua *Constantinopoli Christiana* de Imperatoribus Byzantinis, ubi non modò Cæsarum, sed ipsius Christi Reparatoris nostri, & Deiparæ, & Angelorum imagines sic comptas exhibet.

Verùm nè mora inutili, ac fortè invisa Lectorem detineamus, à Numismatibus ad Picturas aliquas accedamus. Harum prima est in Tabula XXXVI. Fig.17. eruta ex Codice Virgiliano antiquissimo, qui in Bibliotheca Vaticana servatur. Ibi supra moenia Iliaca Cassandra vates conspicitur, cum circulo capiti circumducto, introductionem dolosi Argivorum equi dissuadens; & propè Urbis portam stat Priamus, læuâ innixus baculo, verticem fulgenti nimbo circumdatus, ut in eadem Tabula Fig. 16. dexteramque attollit, acsi vafro & perjuro Sinoni pareat. Hoc cecinit idem Virgilius Æneid. lib.2. v.246.

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, Dei jussu, non unquam credita Teucris.

Habemus adhuc ob oculos Herodis Idumæi figuram in Basilica Liberiana, sphærâ similiter notatam in arcu Absidis, ubi horribilis Innocentium strages exprimitur, quam impius Rex imperavit. Schema ejus vides in Tabula XLIX. num. 3. Præthereà contingit etiam ibi observare puerum JESUM cum Doctoribus disceptantem, præcipua ac peculiari radiorum nota decòrum; supra cujus verticem intra sphæram radiis coruscam assurgit imago Crucis, atque inde alia supra sphæræ circumferentiam Crux prominet. Item in coronide ad dexteram Altaris majoris Deus è nubibus prodit cum planisphæra capiti circumducta, ut videre est in Tab. L. Fig.1. necnon in Tab. LI. Fig.4. quo etiam ornatu conspicui sunt Angeli, & in reliquis etiam, ut Josue in Tabula LXI. Fig.2. His figuris persimiles plurimæ passim occurrunt in omnibus ferè pervetustis Ecclesiis; & earum nonnullas in Templo S. Sophiæ Constantinopoli extantes adducit relatus Du-Cange sub finem sui *Magni Glossarii* in dissertat. *De Numismatibus Imperatorum Constantinopol.*

Morem istum Heroas appingendi cum circulo, seu nimbo in capitibus, per plura sæcula perdurasse reperio; nam Rhabanus Maurus, qui vixit

vixit sæculo IX. in opere *de Laudibus S. Crucis*, Ludovici II. Lotarii Imperatoris filii delineatam Imaginem refert (ut in Tab. XXXVI. sub Fig. 18. videri potest) quæ capiti quidpiam gestat, eodem ferè modò efformatum, quo apud nos id quod Biretum Ducale appellamus. Haud multò absimilem Iconismum vidimus in Felice Contilorio, Urbis scilicet Præfectum eodem Bireto insignitum: ac in posteriori etiam capitis parte quid veluti Sanctorum diadema in eadem Imagine cernitur, quod ipse Rhabanus circulum vocat, & in eo hæc leguntur: *Tu H Ludovicum Christe corona*. Quapropter ex hac figura deduco illius quoquè temporis morem appingendi Imperatores cum diademate, ut vulgò dicitur. Ibidem notanda est etiam figura, quæ Dalmaticâ, & Chlamyde induitur.

Ex quibus omnibus liquidò patet, hanc sphærulam, sive circulum, quem aliqui nimbum appellant, à Gentilibus mutuasse Christifideles ea mente, ut quemadmodùm Ethnica superstitio, ac superbia, notam æternitatis eum esse affectabat; ita nobis veræ, prodigiosæque religionis semitas insectantibus, beatissimæ æternitatis hieroglyphicum esset, ac Dei præcipuè, Sanctorumque virorum capitibus imponeretur: nec mirum, cùm multa à Gentilium, Hebræorumque ritibus usurpata dixerimus, ut supra probatum est cap. I. & infra cap. XIX. fusiùs ostendemus; & notat Baronius ad annum 44. propè finem, & ad annum 57. num. 107. Unde quis probet, imò non arguat, improbetque sententiam Henrici Salmuth supra relati, & Julii Cæsaris Scaligeri, existimantium Pictores inscitiâ, & errore ductos, capita figurarum sphæris circumornasse, simulacrorum, & statuarum exemplo, quibus non ad ornatum, aut majestatis indicium, sed ad avium stercora submovenda (ut ipsi ajunt) eæ superimpositæ fuerunt, acsi olim omnia nullo discrimine simulacra sub diò stantia, supernè hac de causa tegerentur. Porrò ii emendicato Aristophanis carmine malè freti id contendunt; quem Auctorem perperàm versum à Scholiaste docet Raynaudus tom. 13.

Cæterùm nescio, an quidpiam aliud unquam posset antiquitas ingeniosa excogitare, quod æternitatem aptiùs exprimeret, ac magis saperet divinitatem, quam suos Cæsares, Heroasque vel pacis actibus, vel virtute bellica insignes, assequi opinabatur. Nam sapientissimus ille Hermes Trismegistus, aliàs Mercurius, quem tertio circiter sæculo post universalem cataclysmum degentem Abrahæ æqualem facit, probatque Alexander Arabicus scriptor apud Gelandin. in libro *De Sapientibus Aegypti*, interrogatus *quid esset Deus*, hic doctissimè, profundèque respondit: *Deus est circulus, seu sphæra intelligibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam*.

Quaderè non hominibus tantùm dabatur hæc sphæra, sed animalibus etiam, illis videlicet, quæ vel Numinibus peculiariter sacra, vel suapte naturâ æterna esse reputabantur. Docet hoc nummus Faustinæ à præcitato Pignorio relatus, in quo expressa sedet Æternitas, dexterâ Pavonem radiatum gestans, ut in dicta Tabula XXXVI. Fig. 14. quam ego avem

à Pignorio diſſentiens, ab Oiſelio benè cognitam reor, vtpotè qui Phœnicem interpretatur: & quidem longè opportuniùs Pavone Æternitati Phœnix appingitur, quam Claudianus æternam avem appellat in *Opuſc.* ſic:

Parturiente rogo curis natura laborat,
Aeternam nè perdat avem.

Summæ quoquè venerationis viliſſimum animal Scarabæum apud Ægyptios fuiſſe comperio, adeò ut radiato hoc orbe eum Antiqui inſignierint propter id unicè, quòd Soli ſacer eſſet. De eo ſic Euſebius Pamphilus lib. 3. cap. 2. *Inter cætera Soli conſecrata animalia Scarabæum ſummoperè venerabantur Aegyptii, animatam Solis effigiem eſſe putantes.*

Abenephus in ſuo Tractatu *de Antiquitate Aegyptiorum*, ex Arabico ſermone in Latinum verſus, de Scarabæo ſic ſcribit: *Aegyptii Philoſophi ad Solis denotandam excellentiam, Scarabæos ſaxis ſuis inſculpebant.* Quendam etiam Scarabæi typum ad inſtar Solis radiati reponit Kircherus *De Obeliſco Pamphilio* lib. 4. Hierogram. 16.

Sed quæ hucuſque curſim congeſta ſunt *de Coronis* ſufficiant, nè copiâ rerum, ac vitio dicacitatis laborare videamur; præcipuè cùm aliò calamus nos compellat, ut Hiſtoria plurimis promiſcuè eruditionibus variegata, ſi non alliciat Lectorem, ſaltem materiarum varietate à tædio eximat.

CAPUT XV.

De antiquo Baculorum uſu, & Symbolo.

Cum in Muſivis operibus cernere ſæpè ſæpius contigerit & Sanctorum, & Angelorum figuras baculos manu gerentes, nè ſollicita Lectoris curioſitas in hujuſmodi baculorum obicibus hæreat, liberum iter faciam ad eorundem explicationem, utpotè qui vel injurioſâ temporis fugâ, vel incuriâ Scriptorum tenebris ignorantiæ quàm maximè involuti caligant.

Quia verò cognitis rerum nominibus meliùs earundem origines cognoſcuntur, cùm conveniant rebus nomina ſæpè ſuis; ideò ab ipſius baculi etymologia initium ſumimus. Iſidorus Origin. lib. 20. cap. 13. narrat, *baculum* à Bacco vitis repertore inventum; quo homines nimiâ vini copiâ debilitati inniterentur: & ſicut à Bacco *baculum*, ita à *baculo bacillum* dictum fuiſſe. Hanc etymologiam ſequutus eſt Rhabanus Maurus lib. 22. *De Univerſo*, capite 13. Recentiores verò Scriptores illam ſeveriùs examinantes, ſtrictiùs accipiunt. Nam Pontanus *baculum* priùs *viaculum* dictum exiſtimat, literâ V. ob affinitatem cum litera B. in eandem B. commutatâ. Et quidem pro hac Pontani opinione firmanda de converſione literæ V. in B. plures extant antiquæ Inſcriptiones, quæ cùm apud Gruterum videri poſſint, brevitatis gratiâ omittuntur. At Angelus Caninius cenſet, eandem vocem à βάκτρον derivari, converſo ρ. in l. quomodò ab ἀκιρὸς eſt *Aquilo*: βάκτρον autem dici παρὰ τὸ βαίνειν: ſicuti & ῥάβδος dicta exiſtimantur παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. A *baculo* eſt *bacillus*, ſeu *vacillus*, & ſi Nonium audiamus, vacillare eſt trepidare, vel cum laſſitudine niti, à ſenibus, qui ſunt ævo defeſſi, atque ad ſuſtinendam laſſitudinem baculo tarditatem levant. Quarè ex dictis colligitur, veriſimiliter *baculi* vocem

à Bacco

a Bacco duxisse originem, ac morem sustentandi habuisse. Modò autem ad ejusdem baculi usum ostendendum procedimus, & à Sacrâ Scripturâ, tanquam legis nostræ normâ, initium ducimus.

In Exodi igitur cap. 12. n.11. ubi à Domino Mosi ritus comedendi Paschalem Agnum præscribitur, mentio baculorum occurrit. Hæc Domini verba sunt. *Sic autem comedetis illum: renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus, tenentes* baculos *in manibus, & comedetis festinanter; est enim Phase* (idest *transitus*) *Domini*. Si consideremus historiam, viatores baculi docent, qui præcipuè Orientalibus, atque etiam Meridionalibus populis in usu fuere: unde Jacob à patre abiturus in Mosopotamiam, baculi sui meminit, cujus ope Jordanem fluvium transivit: Genesis capite 32. vers.10. Et cap.38. vers.18. narratur concubitus Judæ cum Thamar nuru sua, quæ commutatis viduitatis suæ vestibus in theristrum (tenue velamen erat, quo Palæstinæ mulieres, maximè æstivo tempore, utebantur) stetit in bivio, quà Socero transeundum erat, obducta velamine faciem, ideòque pro meretriculâ accepta; & pro hœdi promissi arrhabone annulum petiit, accepitque, nec non armillam, & baculum, quem Judas gerebat. Item Numer. cap.21. vers.18. sic legitur: *Puteus, quem foderunt Principes, & paraverunt Duces multitudinis in datore legis, & in baculis suis*. Quem locum nonnulli sic exponunt: *Hic est ille puteus, quem Principes Tribuum, & Duces multitudinis cum Mose legislatore foderunt in baculis, seu virgis suis*: habebant enim Principes singuli virgam, veluti signum imperii, & potestatis.

Præcipua hæc Sacræ Scripturæ loca adduxisse contenti, ad ea indicanda progredimur, quæ de baculis referuntur tam apud Ordinem Romanum, quàm apud illius, cæterorumque sacrorum Rituum expositores: deinde transibimus ad explicandas Musivas figuras, quæ baculos præ manibus gestant.

Primus qui sese offerat locus est in Ordine Romano, qui incipit *Denunciata Statione*, quique ab Hittorpio in lucem editus fuit, omnibusque aliis Ordinibus hactenus publicatis antiquior est, de cujus vetustate jam in peculiari nostro Tractatu *de conjecturis Azymi, & Fermentati* cap.13. egimus. Legitur in eodem Ordine, quod postquam per Diaconum dictum fuerit, *Sequentia S. Evangelii secundùm Lucam*, sive &c. & idem Diaconus se signaverit signo crucis in fronte, & in pectore, similiterque id Episcopus fecerit, & omnis populus, *Baculi omnium deponuntur de manibus; & in ipsa hora neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur*. Ex quo obiter conjici posse liquet, Fideles in Ecclesiis tecto capite extitisse, frustra enim capita jam nudata Romanus Ordo nudari jussisset.

In altero verò Ordine, qui incipit *In Vigilia Natalis Domini*, ubi agitur de iv. feria Quadragesimæ, quæ sacri Jejunii caput est, sic enunciatur: *Cùm Sacerdos susceperit pœnitentem, si Laicus est, dimisso baculo; quisquis verò ille est, sive Laicus, sive Clericus, sive Monachus, suppliciter inclinet se ante Sacerdotem*: quæ verba videntur ambigua, cùm ex illis tam Laici, quàm Cle-

Clerici, ac Monachi baculos habuisse videri possint; isti tamen retinuisse dum ad poenitentiæ tribunal accederent, Laici verò protinus deposuisse.

Baculorum depositionem à Laicis factam testatur Hidelbertus Cenomanensis Episcopus, postea Archiepiscopus Turonensis, qui floruit in principio XII. sæculi. Is enim in carminibus de mysterio Missæ, ad Evangelium sic cecinit.

Inde sinistrorsum Domini sacra verba leguntur:
Plebs baculos ponit, stat, retegitque caput.

& paullò inferiùs:

Ut sis attentus, patiens, erectus in hostem,
Et caput, & baculus, & status ipse docet.
Quippe caput retegens, attentè audire moneris;
Parcere, quum baculum rejicis, instrueris.

Quæ diximus confirmantur, immò etiam dilucidantur auctoritate Micrologi, qui vixit eodem XII. sæculo: is enim scribit, Zachariam summum Pontificem, electum anno 741. decrevisse, nè Sacerdotes ad Missarum solennia cum baculis intrarent, ac nè Altari capite velato adstarent; quod Zachariæ decretum habetur in c. *nullus* 157. *De Consecrat.* dist. 1.

Factam etiam per Clericos baculorum depositionem docet nos Amalarius *de Ecclesiasticis officiis* lib. 3. capite 18. ubi sic: *Usque ad istud officium* (nempe Evangelium) *cum baculis sustentamur; modò ut oportet servos ante Dominum stare, humiliter stamus, deponentes baculos è manibus*. At fusiùs reddens mysticam causam depositionis baculorum, in suis Eclogis *De officio Missæ*, nuper in lucem editis ab eruditiss. viro Stephano Baluzio in Appendice *Actorum Veterum* tom. 2. Capitularium pag. 1358. §. *de Epistola*, sic docet: *Post hæc baculi deponuntur è manibus: Judæi namque arundinem in dexteram Jesu dabant, & spineam coronam capiti ejus imposuerant, & salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes. Nos verò fugientes consessum eorum, deponimus baculum, quem illi erexerunt ad superbiam, neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem horà tenentes. Si intraverit quis subitò eadem horà in Ecclesiam, non salutamus eum, neque genua ponimus ad orationem, donec lectum sit Evangelium.*

Aliter baculum possumus intelligere humanum adjutorium. Unde & Hieremias: Maledictus homo qui confidit in homine, *& reliqua. Sacerdotes namque in Ecclesia possunt esse baculi nostri, qui pro nobis debent orare, quam orationem pro baculo ponimus. Est aliquoties ut eo baculo utamur, & aliquando non. Quando Christum in promptu habemus, non est necesse ullo baculo. Siquando propter peccata nostra discesserit, necesse est quærere baculum, idest orationes Sanctorum. Quapropter quando Sacerdos orat, atque celebrat aliorum Doctorum officia, baculos tenemus in manibus. Et quando ipsius Christi verba nobis loquuntur, baculos non tenemus in manibus, ut ostendatur non difficile esse Christo per se docere posse populum suum. Quoniam ubi in promptu Christus loquitur, non ibi necesse habemus Petrum, neque Paulum, neque alium Doctorem: quia ipse est unus magister, qui in cælis est.* Idem confirmat

firmat Honorius Augustodunensis, qui floruit anno 1130. in sua *Gemma Animæ*, sive *De antiq. ritu Miss.* lib. 1. cap. 24. ubi hæc. *Dum Evangelium legitur, baculi de manibus deponuntur, quia prædicante Evangelio legales observantiæ à populo deponebantur; quippe ex legis præcepto baculos tenebant, qui Paschalem Agnum edentes ad patriam tendebant: secundùm hunc morem Cantores in officio Missæ baculos tenere noscuntur.* Et in cap. 74. *Cantor, qui cantum inchoat, est tubicen, qui signum ad pugnam dat; Præcentores, qui chorum utrinque regunt, sunt duces, qui agmina ad pugnam instruunt; Cantores capita pileolis tegunt, baculos, vel tabulas manibus gerunt, quia præliantes caput galeis tegunt, armis bellicis se protegunt.*

Ex quibus Honorii locis cuilibet eruendi facultas datur, illius ævo jam tepuisse baculorum usum & in Clero, & in Populo, solùmque constitisse in in Cantoribus, & Præcentoribus Ecclesiæ, prout etiamnum testantur plurium Ecclesiarum consuetudines, in quibus Cantor, qui dignitas post Decanatum in Capitulo appellatur, in solemnioribus Ecclesiæ muneribus baculo utitur, sive incedat, sive sacris ministret; vigetque mos iste ubique ferè in Ecclesiis Gallicanis, in quibus Cantores, dignitates videlicet, Præcentoresque, ii nempè ministri, qui pluviali induti per chorum, dum divina recitantur, æquo gressu discurrunt, baculos manibus gestant: quod item in Ecclesia Metropolitana Messanensi, ut audivimus, servatur, vbi ejus Decanus, & Cantor præcipuis diebus utuntur baculis aureo pomo supernè insignitis. Idem in Ecclesia Melitensi mos viget, prout in aliis Siciliæ Ecclesiis, ut testatur Macrus in suo Hierolexico. Hodie verò hi baculi nihil aliud quàm dignitatis insignia sunt.

Antiquitùs tamen (si conjecturari licet) alium fuisse baculorum usum autumamus, & duplici ex causa Fideles in Ecclesiis baculos introduxisse. Primò, cùm pro certo, ac indubitato haberent, antiquam Legem novæ figuram extitisse: propterea que sicut in antiqui Agni esu, juxta Domini præceptum, Hebræi baculos manu gerebant; ita etiam in nova Lege Christi Fideles in esu novi Agni, videlicet Sacratissimæ Eucharistiæ, baculos juxtà antiquos Patres præ manibus habebant. Secundò, quòd ipsi Fideles in Ecclesiis orantes stabant, vt colligitur ex Can. 20. Concilii Nicænii, ac ostendit Ecclesiasticæ Historiæ Princeps Baronius ad annum 58. num. 109. & ad annum 325. n. 115. Cùm autem sacræ functiones in longum protraherentur, quia non solùm sacrum Mysterium celebrabatur, verùm etiam recitabantur Homiliæ; ideò Fideles, præsertim senes, ita defatigabantur, ut baculis se sustentare cogerentur. Tertia etiam causa addi potest, nempè quod baculorum usus Crucis symbolum sit, ut docet S. Augustinus sermone 107. *De Temporibus* circa medium; & ideò Fideles baculo in memoriam nostræ Redemptionis utebantur. Cæterùm pervetustum, obsoletumque eorum usum his diebus nobis insinuat in quamplurimis Orbis Christiani Ecclesiis mos habendi Cursores, seu Mandatarios (Hispani *Pertiqueros* appellant) quorum vnicum munus est cum baculis Processiones, & Clerum ad Sacra accedentem

tem præcedere. Insuper baculorum nobis memoriam referunt Confraternitates illæ laicales, quarum Confratres baculos manu gestant, in quorum apice crucem affigunt, vel Sancti illius imaginem, quem sibi in Patronum Societas quæque selegit. Videmus & hodie hîc Romæ in solemnioribus equitatibus, quibus Pontifex, & Cardinales interveniunt, istorum pedissequos, vulgò *Parafrænarios*, qui bini æquo ordine singulos Cardinales dominos suos, phaleratæ mulæ insidentes præcedunt, baculosque præferunt septem circiter palmis oblongos, simplices quidem structurâ, auro tamen obductos, ac propè fastigium stemmate domini gentilitio insignitos. Ejusdem formæ baculis vtuntur adhuc prædicti Parafrænarii Apostolica Sede vacante, dum Cardinales Conclave introgressi sunt: duo etenim ex eorum numero prandii, cœnæque temporibus cum baculis opsonia comitantur ad Rotas, per quas deferuntur ad Cardinales. Baculi verò isti colore à superioribus discrepant; nam Cardinalis, qui à proximè defuncto Pontifice pileum Cardinalitium accepit, tunc baculos Parafrænariorum violaceo colore signat, in luctûs videlicet, & mœroris de amisso Patre concepti argumentum; color enim violaceus lugubris nota est, præsertim apud Reges, quibus Cardinales æquiparantur, vt paucis ab hinc annis Christianiss. Regis Aula, sanguinis Regii jacturam lugens, violaceam vestem induit, in argumentum tristitiæ, reliquis omnibus etiam stirpis Principibus nigram induentibus. Cardinalis verò, qui ab alio Pontifice prædecessore creatus est, baculos Parafrænariorum suorum viridi colore inficit, in signum & ipse luctûs, at non tam gravis; viridis quippe color quodammodò funestus est, fortè à cyparissi viriditate desumpto symbolo, quam funebris notæ arborem effecere Poetarum placita, & fabulæ. Verùm hi baculi neutiquam dicendi sunt eos innuere, quibus in esu Paschalis Agni Judæi vti consueverunt; sed potiùs illos respicere, quibus utebantur vetusti illi ministri, qui populi turbam affluentem arcebant, ut viam per quam Pontifex, Cardinalesque incederent, facilem latamque præberent, nè à plebe tumultuaria, ac gregatim accurrente transitus arctaretur. Hodie tamen apud Pontificem duæ similium ministrorum species adsunt, quarum una nationis Helveticæ est, & isti vulgò *Barbette* à latis barbis vocantur: alterius verò speciei ministri nomine nobiliori indigitantur *Lancie spezzate*, gestantque manibus tenuem baculum nigricantis coloris, nobilioremque; quorum hominum genus generis claritate insigne est, interque Pontificis Aulicos annumeratur, qui cùm propè eum incedant, efficiunt nè quis ad eum irreverenter accedat. Qui verò dicuntur *Barbette*, infimi generis sunt, gestantque baculum robustiorem, quem in functionibus maximis acriter, ac sinè discrimine rotant ad irruentem plebem arcendam, & propulsandam.

Hos tamen (ni fallor) conjici posse credam successisse in locum illorum, quorum meminit Rituale Cencii Camerarii M.S. ac aliud simile Benedicti Canonici, ubi fit mentio, duorum Præfectorum Navalium, qui dicebantur *Delongarii*, seu potiùs *Drungarii*

garii, quique pluvialibus induti, baculos portabant in manibus. *Majorenses* similiter erant, qui mantellis sericis induti baculos deferebant, eorumque munus erat in Processionibus observare, nè aliquis se in eas importunè immisceret, & vocitabantur: *Schola Stimulatorum*.

Hactenus de baculorum origine, & usu genericè actum est; superest modò de illorum specialibus formis sermonem instituere, qui tam ad Ecclesiasticæ Hierarchiæ Præsules, quàm ad temporalis Monarchiæ Dominos attinent. Ab Abatibus itaque, tanquam in inferioris ordinis dignitate constitutis, exordium sumentes, ipsorum baculos recensebimus. Clarissimum argumentum usûs baculorum apud Abates est Abatiarum investitura, quæ eis per traditionem baculi Pastoralis concedebatur; quæ traditio nihil aliud denotabat, nisi Pastoralem suscepti regiminis curam: at hæc consuetudo non erat communis omnibus Abatiis, cùm Ordericus Vital. lib.8. relatus a Du-Cange in suo eruditissimo Glossario, sic scribat: *Per baculos Pastorales in eo tempore moris erat Cœnobii curam committi*, videlicet Abatibus. Ac in Codice quodam MS. Ordinis S. Victoris Parisien. cap.1. sic habetur: *Sciendum quoquè est, quod nostra consuetudo Abatibus nostris baculum nullo modo concedit*. Quæ sanè confirmant id, quod de Abatibus probandum assumpsimus; usus enim particularis illius Monasterii, baculum Abati Cœnobitico denegantis, regulam firmat in aliis, ut ex verbis *nostra consuetudo*, è quibus infertur aliorum Cœnobiorum, & Ordinum diversorum Abates facultatem deferendi baculos habuisse. Occurrit & aliud in Chron. Novaliciensi lib.6. tit. *De Abate exauctorato*, ut refert præmemoratus Du-Cange, unde hæc transcripsimus: *Detestabilem Sarabaitam cœpit, baculum fregit, atque superbum de sede deposuit*. Accedit insuper auctoritas Wigorn., qui pag.656. de Abatum degradatione sic ait: *Plurimos Abates baculis privatos deposuit de sedibus*. Ex quibus baculorum fractione, ac privatione dum Abates exauctorarentur, prævius eorum usus elicitur. Sed jam ad baculos Episcopales pergamus.

Baculus, Virga Pastoralis, Pedum, Ferula, Capuita, pro synonymis usurpantur ab Ivone Carnotensi in epistola 8. & ab Honorio Augustodunensi in *Gemma Animæ* lib. 1. cap. 217. at Ordo Romanus *de Dedicat. Eccl.* Cambutam vocitat. Quod autem baculis usi fuerint Episcopi, conjici potest ex Carolo Calvo in epistola ad Nicolaum Pontificem de causa Ebonis, ibi: *Omnesque suffraganei, qui eo absente ordinati fuerant, annulos, & baculos, & suæ confirmationis scripta, more Gallicarum Ecclesiarum, ab eo (Archiepiscopo) acceperunt*. Atque inde erui facilè potest, in Gallicanam Ecclesiam longè ante tempora Caroli Calvi morem inductum fuisse, ut Episcopi baculos præseferrent. Petrus Damianus lib.2. epist.2. de baculis quorundam Episcoporum sic loquitur: *Nunquam certè vidisse me memini Pontificales baculos tam continuo radiantis metalli nitore contectos, sicut erant qui ab Esculano, atque Tranensi gestabantur Episcopis. Nec eis profuit, quod Pontifices ligneis auratis usi sunt baculis, dum sacerdotii meritum non nitor efficiat vestium, sed spiritualium*

lium norma virtutum. Apud Lambert. Schaffnab. anno 1071. ſub quo florebat adhuc Damianus, idem habetur; unde ex eo argui poteſt, etiam illius tempore perantiquum fuiſſe uſum gerendi baculos ligneos, & primævis Epiſcopis acceptiſſimum.

Immò non tantùm è ligno, quod apud homines aliquo in pretio eſſet, aut ſaltem in uſu, baculos ſuæ dignitatis inſignia conficiebant egregii illi ſanctique Viri: ſed ex infima ſpecie lignorum, & contemptiſſima, videlicet è ſambuco. In vita enim S. Burchardi Witzimburgen. Epiſcopi cap. 1. hæc enarrantur: *De tanti viri humilitate ſcribere quidpiam omninò ſuperfluum fuerit, cùm necdum nomen & officium Epiſcopale voluiſſet pompaticum, niſi quod ipſa, quæ in loco ſepulturæ ejus ſervatur virga ſambucea, ſemper nobis ad memoriam reducit humilitatis ejus exempla*. Unde eſt, quod apud Gallos emanarint vulgati illi verſus, quos refert Coquillius in Hiſtoria Nivernenſi apud Du-Cange, nempe:

Au temps paſsè du ſiecle d' or,
Croſſe de bois, Eveſque d' or.
Maintenant changent les loix,
Croſſe d' or, Eveſque de bois.

Qui verſus latinè ſic ſonant:

Tempore lapſo ſæculi aurei
Baculus ligneus, & Epiſcopus aureus.
Nunc verò mutantur leges:
Baculus aureus, & Epiſcopus ligneus.

Hanc tamen Sententiam exortam facilè credimus a quodam eximiæ, ac vividæ pietatis reſponſo S. Bonifacii Epiſcopi, & Martyris, quod in Concilio Triburenſi ſub anno 894. cap. 18. notatur; digniſſimum ſanè, ut altiùs ac fieri poſſit pectoribus Eccleſiaſticis imprimatur, ac tenaciſſimè inhæreat. Interrogatus enim Sanctiſſimus Præſul, an liceret in ligneis vaſculis Sacramenta conficere, ſic reſpondit: *Quondam Sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur; nunc econtra lignei Sacerdotes aureis utuntur calicibus*.

Paſtoralium, nempe Epiſcopalium baculorum formam deſcribit Hugo à S. Victore *in Speculo Eccleſ.* cap. 6. *Baculus* (inquit) *Paſtoralis rectitudine ſui rectum regimen ſignificat. Quod autem una pars curva eſt, & altera acuta, monſtrat præeſſe ſubjectis, & debellare ſuperbos*. Quæ explicantur his quatuor carminibus, in Gloſſ. cap. *Cùm veniſſet*, de ſacra unctione, relatis:

In baculi forma, Præſul, datur hæc tibi norma:
Attrahe per curvum, medio rege, punge per imum.
Attrahe peccantes, rege juſtos, punge vagantes.
Attrahe, ſuſtenta, ſtimula, vaga, morbida, lenta.

In templo S. Stephani Urbis Tholoſanæ marmor viſitur antiquiſſimum, in quo vnà cum imagine Divi Petri inſculpta eſt illa Beati Saturnini Epiſcopi, baculum recurvum habentis, in quo verſus iſte:

Curva trahit, quos recta regit, pars ultima pungit.

Et quidem baculus ex Innocentio III. in lib. 1. *Myſteriorum Miſſæ*, cap. 62. correctionem indicat Paſtoralem; unde à conſecrante hæc dicendi formula in ejus traditione præmittitur, ut in Pontificali Romano *De conſecratione Epiſcopi* habetur. *Accipe baculum Paſtoralis officii, & ſis in corrigendis vitiis piè ſæviens, Judicium ſinè ira tenens*;

nens, in fovendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate severitatis censuram non deserens.

Fortaſsè hîc aliquis quæret, an Pontifex Romanus Paſtorali baculo utatur: negativè reſpondet ipſe Innocent. III. ut in ejuſdem Actis pag.64. & lib.1. Decret. c. *de Sacroſanct. Unct.* §. fin. ubi ſic: *Licèt Romanus Pontifex non utatur baculo Paſtorali, tum propter hiſtoriam, tum propter myſticam rationem, tum etiam ad ſimilitudinem aliorum Pontificum, poterit eo uti.* Quam hiſtoriam Gloſſographus ibi in verbo *propter hiſtoriam*, ſic narrat: *Martialis unus de Diſcipulis Petri, quem poſuit Dominus inter Diſcipulos cùm dixit: Niſi efficiamini ſicut parvulus iſte, non intrabitis in Regnum cœlorum &c. quem poſtea Petrus cum alio, ſcilicet Matthæo, ad prædicandum miſit in Germaniam, qui cùm iret mortuus eſt, & rediit collega ad Petrum, & Petrus ait: Accipe baculum, & tangens eum dic, ut in nomine Domini ſurgat, & prædicet: at ille in quadrageſimo die à tempore mortis tetigit eum, & reſurrexit, & prædicavit; & ita Petrus removit à ſe baculum, & dedit ſubditis.* Hactenus Gloſſator. Succedit ſignificatio verborum *propter myſticam rationem*, quæ ſic dilucidat Gloſſa: *Propter myſticam rationem, quia baculus habet in ſummitate recurvationem quaſi ad trahendum; quod non eſt neceſſarium Romano Pontifici, quia nullus ab illo divertere poteſt finaliter, quia Eccleſia non poteſt eſſe nulla; vel quia per baculum deſignatur coertio, ſive caſtigatio; ideò alii Pontifices recipiunt à ſuis ſuperioribus baculos, quia ab homine poteſtatem recipiunt: Romanus Pontifex non utitur baculo, quia poteſtatem à ſolo Deo recipit.*

Attamen hâc Hiſtoriâ credere minimè cogimur, poſt D. Petrum è Pontificibus nullum baculo uſum fuiſſe: oppoſitum namque nos docet Luitprandus Ticinenſis Diaconus in fine libri 6. *De rebus ab Europæ Imperatoribus, & Regibus geſtis*, ubi narrat quendam Benedictum, qui Sedem Apoſtolicam invaſerat, more legitimi Pontificis inſignia ſacra uſurpaſſe, in iiſque ſignatim ferulam Pontificiam, (ideſt baculum Paſtoralem) quam exauctoratus à Leone Papa, eidem reddidit. Pontifex verò acceptam fregit, & fractam populo oſtendit in ſignum ablatæ poteſtatis. Id etiam confirmat Macrus in ſuo Hierolexico, qui quandam Iconem affert Gregorii Magni ſtantis, & baculum dexterâ gerentis, in infima ſui parte acutum, in ſuperiori verò cruce ſuperpoſitâ inſignem. Addit & aliam Iconem Gelaſii II. baculum ſiniſtrâ habentis, in cujus apice globulus, qui figuram ellipſis refert ad inſtar ſphærularum, quæ baculis Peregrinorum imponi ſolent. Quibus Figuris prædicta Petri Damiani auctoritas applicari poſſe videtur, vbi inquit: *Nec eis profuit, quod Pontifices ligneis uſi ſunt baculis.* Quæ verba quamvis ambigua cenſeri poſſint, itaut Pontificum nomine Epiſcopi intelligantur: nihilominùs cùm ſuperiùs Epiſcopos redarguere Scriptor voluerit, qui argenteis baculis uterentur, liquet exindè Pontificum Romanorum humilitatem, ac modeſtiam eis objicere, & ad exemplar proponere, qui licèt illos & ſummo dignitatis faſtigio, & poteſtate cui nulla par eſt, longè antecellerent, attamen ſolummodò ligneis baculis, auro quidem obductis, contenti fuere. Argui ex his etiam poſſet quo tem-

tempore Romani Pontifices baculos gestare intermiserint, videlicet circa medium sæculi duodecimi. Gelasius enim, cujus Iconem cum baculo refert idem Macrus, in cathedra B. Petri sedit sub anno 1118. & è contrario Innocentius III. qui vixit anno 1199. in lib. 1. decret. de Sanct. ʃ. fin. tradit, Romanum Pontificem non uti baculo; quarè cùm inter Gelasium, & Innocentium octoginta anni intercesserint, liquidò colligitur, hoc temporis intervallo prædictam consuetudinem exolevisse, & in desuetudinem abjisse.

Cùm jam viderimus Ecclesiasticos Proceres baculos gerere consuevisse, non abs re fuerit aliquot ex eisdem indicare, suorum Præsulum funeri superstites, atque ideò usque in hos dies maximâ cum veneratione in Ecclesiis quamplurimis custoditos.

Omnium itaque prior, præcipuusque ille est, qui Treviris adhuc servatur; eundemque à D. Petro Principe Apostolorum priùs gestatum, deinde Eucherio, sive Frontonio I. Trevirorum Episcopo ab eodem missum fuisse scribit Durand. *In suo Ration. Divin. Offic.* lib. 8. cap. 15. à quo tamen dissentire videtur Tholosanus Syntagm. lib. 15. cap. 12. n. 38. ubi tradit, baculum à D. Petro Martiali donatum; sed iste alius à superiori proculdubio censendus est.

In Valentia Civitate Hispaniarum baculum S. Augustini piè coli narrat Gavantius, cui discors Baronius ad an. 504. num. 38. ex Sigeberto, & Mariano Scoto ait, baculum S. Augustini unà cum ejus corpore in Sardiniam translatum fuisse. Idem ad ann. 725. num. 1. & seqq. baculum S. Isidori Boniæ servari tradit; & in Patriarchali Aquilejensi baculum S. Hermagoræ, D. Marci Discipuli, religiosè custodiri testatur Macrus in suo Hierolexico; quibus adde baculum S. Vedasti Episcopi Atrebatensis, qui sub Clodovæo ante annum 509. in humanis agebat, ut tradit Bollandus ad 6. Februarij tom. 1. pag. 792. ubi notat, Divi Vedasti baculum Pastoralem inter Sacra Ecclesiæ novæ Beatæ Mariæ Cameracensis lipsana fuisse.

Verùm de iis abundè. Libet nunc brevissimè ad Imperatorios, & Regios baculos stylum intendere. Baculos porrò Regibus, uti & sceptrum, est ac semper fuit (si Pachymeræ credimus) Regni, ac supremæ in subditos potestatis insigne notissimum, clarissimumque, adeò ut etiam antiquitùs solemni ejus traditione Regium jus, & summa auctoritas conferretur: quod apud Gallos ostendit Grutannus, cùm sibimet successorem daturus, nepoti suo baculum tradidit, & ita in Regnum ascivit, ut scribit Aimoinus lib. 3. cap. 78.

Baculos istos Regios auratos fuisse reperio apud Annium Meten. anno Christi 837. ubi sic de Ludovico Pio: *Coronam auream in capite gestans, & baculum aureum in manu tenens*. Quod confirmat Thegian. *de Gest. Ludouici* cap. 19. Attamen peculiariter advertendum est, & cavendum, nè cum quamplurimis è Scriptoribus baculos, virgas, & sceptrum indifferenter, & pro synonymis accepta confundantur; quod quidem latissimâ acceptione factum non improbarem; neutiquam tamen arctiori, & impropriâ: *Virga* enim justitiæ, *Baculus* gubernationis, ac *Sceptrum* supremæ digni-

gnitatis, ac dominationis indicium est satis notum.

Quod autem sceptrum sit aliud à baculo, docet Menardus in libro *Sacramentorum S. Gregorii* in ordine ad coronandum Regem, ubi in Regum coronatione, illis vltra sceptrum, virga seu baculus præsentatur: videtur tamen cum baculo virgam confundere. Probantur prædicta ex Cod. Senonen. relato ab Hoffmanno, quem editum præbet à Renato Benedicto, vbi benedictio in Rege instituendo sic se habet: *Accipe sceptrum insigne Regnantis, quo significatur regula divinæ æquitatis*. Menardi dictum mirè confirmant nonnullæ Icones Augustorum, quæ indifferenter baculis, & sceptris insigniuntur: & primò Icon illa Caroli Magni, quam vidimus in libro Inscriptionum antiquarum Basilicæ S. Pauli ad viam Ostiensem pag. 33. ubi Imperator in throno sedet cum sceptro gemmis distincto, cujus fastigium in Francicum lilium desinit. Aliam quoquè vidimus Caroli Calvi, quæ eundem exhibet in sede Regia, simplicem baculum sinistrâ tenentem, qui superiùs in globulum, inferiùs verò terminat in acumen; ut videre est in Notis eruditissimi Stephani Baluzii *ad Capitular. Reg. Francor.* pagina 1276. ubi pariter pag. 1278. aliud ejusdem Caroli Calvi exemplar prodit in solio sedentis, & dexterâ sceptrum gestantis, quod duabus veluti crucibus intersecatur, supernè verò Gallico lilio insignitum est. Aliam insuper pag. 1280. producit imaginem, quam Lothario Augusto tribuit, desumptam (ut ait) ex illa, quæ in Bibliotheca Gallico-Regia posita est; in qua visitur Augustus in solio, dexterâ baculo oblongo innixâ, eiusdem penè formæ cum illo Caroli Calvi. Nec ab his longè differunt alii duo Cæsarum Iconismi, quos habet Lambecius in sua *Biblioth. Cæsar.* lib. 7. pag. 70. & 71. quorum alter Michaelis Palæologi senioris imaginem refert, Imperiali clamyde pretiosis intextâ gemmis induti, sceptrumque tenentis supra globulum verticis crucem habens. Alter verò ad Andronicum Palæologum spectat, eâdem penè indumenti specie, ac eodem penè sceptri genere delineatum; differt enim à priori nonnihil in centro crucis, in quo paullò grandior globulus cum aliis quatuor minoribus circumcirca appositis cernitur: qui tamen globuli quid sibi velint, nisi ad gemmas referantur, ignoro.

Verumtamen non ita promptum est, sed satis arduum, genuinam rationem afferre, cur Angelis baculi dati fuerint, qui potiùs viatores decent, ut hujus Capitis in vestibulo dictum est; nequè ad arbitrium Pictoris confugere fas videtur, cùm certè non sinè mystico, & arcano consilio factum id fuerit. Hac ego difficultate magis, magisque excitatus, non mediocre operæ pretium ducens hoc expiscari, movi omnem lapidem, ac totas ingenii vires expertus sum, ut id assequerer; ac tandem successit, cùm ex antiquissima Ravennatensi Basilica S. Agathæ Majoris, de qua suo locò quædam dicturus sum, exemplar Musivi operis, quod uti cætera ex eadem Urbe delineandum curavi, sub oculos venit. Exhibet istud in throno gemmis undequaque distincto Salvatorem sedentem, adstantibus hinc inde duobus Angelis baculum, seu hastam, aut potiùs arundinem aurei coloris tenentibus.

Suc-

Succurrit illicò illud Apocalypseos, ubi Joannes Angelum vidit, qui auream arundinem gerebat: ait enim cap.21. num. 15. *Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineam auream, vt metiretur civitatem, & portas ejus*. Quarè nihil hæsitavi asserere prædictos Angelos cum arundinibus, uti alios quoscumque cum baculis, aut virgis, hunc ipsum ab Euangelista Joanne descriptum representare; præsertim cùm veteres Christi Fideles omnem animi curam, ac studium impenderent, ut profundissima Apocalypseos mysteria, quoad fieri commodiùs posset, publicè spectanda proponerent, uti passim in Operis mei decursu sedulus Lector advertet.

Aliam insuper valde consonam interpretationem sufficit nobis Pachymeras in Paraphrasi ad S. Dionysium Areopagitam *De Cæleſt. Hierarch.* in Biblioth. PP. tom.2. pag.187. §.5. ubi inquit, *Virgas Angelorum designare Regiam, & Ducalem dignitatem, rectamque rerum divinarum ordinationem: hastas* (si hastas vocare liceat) *& secures, vim dissimilia diuidendi, virtutumque discernere valentium acumen, & activitatem, atque efficacitatem*. Quibus ego satis persuasus tandem acquievi. Si verò meliora quis habeat, quæve oportuniùs cadant, gratissimum sanè facturus exhibeat, dum nos hisce ad umbilicum adductis, ad alia, novaque tractanda propero gradu concedimus.

CAPUT XVI.

De Evangeliorum volumine, & quanta apud Christi Fideles fuerit Evangelii veneratio.

CVM divinitatis particulam quandam (ut ita dicam) impressam habeat homo, ad imaginem, ac similitudinem Dei factus, altissimæ suæ originis testimonium proferre perpeti, virilique nisu contendit, quà vetera reparando, quà labentia sistendo, quà denique in dies nova, ac miraculo proxima meditando.

Cùm enim plurima scitu, ac memoriâ dignissima in præceps ferri rapidâ annorum fugâ vidisset, cujusnam artis ope ab oblivionis injuriâ ea vindicaret, ac posterorum vtilitati consuleret, provida mente recogitans; varias tandem animantium figuras, & symbola ad id invênit; quæ quidem laus communi ferè omnium Scriptorum calculo, industriæ Ægyptiorum debetur.

Hæc verò Symbola cùm grandia virorum gesta adumbrarent potiùs, quàm exprimerent, & multa ambiguitatis caligine involverent, ingeniosa nepotum cura literas excogitauit, quæ insimul vinctæ integras voces formarent, quarum certa, ac multiplici conjunctione faciliùs, clariùsque præcipui animi sensus redderentur.

Literis adinventis, cum aptior quædam, ac certa materies deesset, qua illæ prolixâ, ac duraturâ scriptione exciperentur; saxa, arborumque folia, & cortices, ceratæ tabulæ, ac plumbeæ, membranæ item, & alia id genus per longam temporum seriem in

in usu fuere; de quibus omnibus fusè scripserunt Polydorus Virgilius *De Inventor. Rerum* lib.1. cap.6. & lib.2. cap.8. & nuperrimè vir clarissimus in Ecclesiasticis Historiis D. Joannes Mabillon, Monachus Benedictinus Congregationis Sancti Mauri, in suo Tractatu *De Re Diplomatica* lib.1. cap.8. & alii, quos ipse refert. Sua demum per incrementa ad apicem utique evecta est ars ista scribendi in charta, quâ modò utimur, & quæ in lucem prodiit, ut homines commodiùs, ac utiliùs operosiorem ingenii solicitudinem ex abditis, arcanisque recessibus cælestis illius virtutis, quâ informantur, ac pollent, educere valerent.

Ex iis verò materiis, quibus excipiebantur scripturæ, quænam usu, & vetustate priores fuerint, Vaticana Bibliotheca ostendat, utpotè innumeris referta Codicibus membranaceis, quorum nonnulli mille, pluresque annos excedunt. Nec desunt volumina, quæ longè majorem antiquitatem redolent, ut sunt inscripti arborum cortices, & tabulæ cerâ obductæ.

Eam autem scribendi rationem fuisse veteribus persuasum mihi est, ut scilicet si brevius quid & exiguum scribendum foret, oblongis & junctis quandoque ad fasciæ formam membranis uterentur, quas inde complicatas, & in se circumductas, *Volumina* appellavere. Horum plurima cum in præfata Bibliotheca, tum in aliis Archivis videri possunt; imò passim in antiquis figuris, quæ illa manibus gestant, & oculis intuentium objiciunt. Si verò prolixius aliquid exarandum esset, ut historia, aut aliquid simile; non in voluminibus, sed in quadratis foliis membranaceis describebatur, quæ in medio plicata, ac singulis singula supposita filo consuebantur: cui congeriei *Codicis*, sive *Libri* nomen inditum fuit, sumpto vocabulo ab ipsa materia componente; cùm liber propriè sit pars illa corticis interioris arboris, quæ ligno adhæret, ac in qua olim scribebatur, ut nonnulla adhuc exempla in laudata Vaticana Bibliotheca demonstrant. Idem dicendum de Codice; nam *codex* idem est ac *caudex*, ex quo cortex ad scribendum aptus extrahebatur. Codices igitur antiqui à nostris diversi fuere; quoniam ii latiores in una parte, nostri verò in altera sunt. Illius formæ præ cæteris celeberrimus extat in præcitata Vaticana Bibliotheca Virgilianus Codex, tertium supra decimum sæculum excedens.

Hos ego Codices, ac Volumina, cùm sæpè sæpius in Musivis operibus observassem, alibi penitùs obvoluta alibi semiaperta, quid per ea prisci Christi Fideles innuerent, indagare conatus sum. Quapropter cùm plurimos variæ eruditionis libros assiduâ lectione consuluissem, incidi tandem in Durandum, qui in suo *Rationali Divin. Offic.* lib.1. cap.3. n.2. hanc adhibet distinctionem inter figuras quæ librum, & illas quæ tenent volumina. *Quia* (inquit) *Apostoli à Christo perfectè edocti sunt, ideò libris, per quos designatur congruè perfecta cognitio, uti possunt. Sed quia fidem illorum quæ dicerunt, non doctrinam aliorum scriptis redegerunt, ideò illos congruè tanquam Doctores cum libris in manibus depinxerunt, sicut Paulus, Evangelistæ, Petrus, Jacobus, & Judas. Alios verò, qui nihil stabile, seu ab Ecclesia approbatum scripserunt, non cum libris, sed*

cum

cum rotulis in signum prædicationis pinxerunt.

Sed quomodò judicio viri cæteroqui laudabilis acquiescam, cùm & Apostolis, & Prophetis, aliisque Sanctis promiscuè datum viderim librum, ac rotulos, tum sigillo obsignatos, tum semiapertos, immò & apertos omninò, nonnullisque eorum verbis inscriptos? Legimus enim in S. Petro: *Tu es Christus filius Dei vivi*: & in S. Paulo: *In nomine* JESV *omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, & infernorum*; & sic de aliis Apostolis. Item in Esaia: *Ecce Virgo concipiet, & pariet filium*. E contrario verò Apostolis Petro, & Paulo in tribuna S. Clementis; & Sanctis Primo, & Feliciano in tribuna S. Stephani vulgò *Rotundi* tenentibus Volumina. Omissa igitur Durandi distinctione potiùs censerem Volumina, ut brevioris tantùm scripturæ capacia, Evangelium denotare: Codices verò ad plura, ac prolixiora continenda excogitatos, totam veteris, ac novi Testamenti scripturam.

Quæ utique nostra opinio maximè consona est Isidoro, qui *de Orig.* lib. 6. capite 13. inter *Volumen*, *Librum*, & *Codicem* discrimen affert his verbis: Codex *multorum librorum est*, Liber *unius voluminis*. *Est dictus Codex per translationem à corticibus arborum, seu vitium, quasi caudex, quòd in se multitudinem librorum, quasi ramorum contineat*. Volumen *liber est à volvendo dictus, sicut apud* Hebræos *volumina legis, volumina Prophetarum*. *Liber est interior tunica corticis, quæ ligno cohæret, in qua antiqui scribebant: de eo Virgilius*:

Alta liber hæret in ulmo.

Vnde & liber dicitur, in quo scribimus, quia ante usum chartæ, & membranarum, ex libris arborum volumina fiebant, idest compaginabantur: unde & Scriptores à libris arborum Librarios vocarunt.

Quapropter asserere minimè dubitaverim, singula Evangelia singulis voluminibus describi consuevisse; donec (ut scribit Honorius Augustodunensis in sua *Gemma Animæ* lib. 1. cap. 88.) Divus Hieronymus Lectionarium, & Evangeliarium, quod hodie habet Ecclesia, collegit: & Damasus Papa, ut nunc moris est, legi imperavit, præcipuè cùm hoc ipsum testetur Ordo Romanus in duobus primis libellis ab Hittorpio relatis; ubi etiam de cæremoniis, & maximâ in iis voluminibus pertractandis Patrum veneratione sermo est; quæ omnia hîc ego summatim, & per compendium reposui.

Primi, præcipuique Subdiaconorum (qui Archisubdiaconus dicebatur) munus erat, Evangeliorum volumen obvolutum, obsignatumque è Secretario deferre, quod non nisi annuente Subdiacono resignabatur super planetam unius Acolyti, vel duorum, si grandius esset, qui porrò planetis induti ipsum sustentabant: nec enim laboriosum hoc erat, cùm casulæ, sive planetæ antiquitùs à lateribus clauderentur, ut nunc apud Græcos: quarè Acolyti brachia elevando, scabelli, seu parvæ mensæ vicem præbebant. Resignatum inde volumen ad altare deferebatur, atque ibi eo superposito, Subdiaconi progrediebantur, seseque ante altare, & Evangelium inclinabant: quò deinde etiam Episcopus accedebat, & Evangelium

lium osculabatur; Diaconus verò, qui lecturus erat, Episcopi pedes exosculatus, petitaque benedictione, ad Altare se conferebat, osculatumque volumen elevabat, ac humero dextero superimponens, ad ambonem Ecclesiæ pergebat, duobus Subdiaconis cum thuribulis, ac thymiamaterio præcedentibus. Duo autem Acolyti cum cereostatis antecedentes, ante ambonem hinc inde dividebantur, ut per medium transirent Subdiaconi, & Diaconus cum Evangelio. Porrò Subdiaconi cum thuribulis in ambonem ex uno latere ascendentes, ex altero protinùs descendebant, redibantque ante gradum ascensionis ambonis, ut ibi starent. Subdiaconus autem absque thymiamaterio se vertens ad Diaconum, lævum ei brachium porrigebat, ubi poneret Euangelium, inventoque Lectionis loco per alium Subdiaconum, ac digito interposito, in gradum superiorem ascendebat: ubi clara voce dicto *Dominus vobiscum*, Populus respondebat, *Et cum spiritu tuo*; & Episcopus, omnisque gradus Presbyterorum, ac Populus ad Orientem ora vertebant; Diaconus verò ad Meridiem, in quam partem viri confluere solebant, aliàs autem ad Septentrionem; ibique postquam pronunciaverat *Sequentia Sancti Evangelii &c.* signabant se omnes signo crucis in fronte, deponebantque coronas, aut si quod aliud in capite operimentum habuissent, quin & è manibus baculos, ut Acolyti cereostata dimittebant usque dum Evangelium legeretur; quo lecto, iterum se crucis signo Presbyteri, Populusque muniebant. Diacono autem descendente, qui stabat Subdiaconus Evangelium accipiens, & admovens pectori super planètam, Episcopo primùm, deinde Clero gradatim, ac Populo osculandum præbebat.

Quam Evangelii deosculandi consuetudinem ubique in Ecclesia servatam fatetur Jonas Aurelianensis Episcopus, qui floruit anno 841., in præfatione libri 2. *De cultu SS. Imaginum*, ubi ait: *Nam sacræ Religionis usus in Sancta Ecclesia adhuc servatur; ut perlecta S. Evangelii lectione, ab Episcopo, vel Presbyteris, cæterisque sacri ordinis Religiosis, codex in quo Evangelii lectio recitata est, multiplicibus osculis veneretur. Sed hoc cujus causà, nisi illius, cujus verba creduntur, agimus?* Et de Gallis hoc idem expressè Anastasius tradit in præfatione ad VII. Synodum.

Sed ut ad superiora revertar: postquam Evangelium unusquisque fuerat osculatus, idem Diaconus à quo circumferebatur, proprio loco restituebat, in eadem scilicet capsa, quam alter Acolytorum in podio iuxtà ambonem asservabat, ut iterum sigillaretur. Et hæc vltimò dicta ex tertio Romano Ordine deprompta sunt; ubi etiam habetur, Acolytos in processionibus ante Pontificem sacrum Chrisma, & Evangelia deferre solitos; licèt Albinus Flaccus, sive Alcuinus Caroli Magni magister, delata à Diaconis memoriæ prodiderit. Ejus verba, quibus in Evangelio ferendo pompa in processionibus peculiariter Palmarum describitur, hæc sunt: *Hodie paratur quoddam portatorium honestissimè, in quo intromittitur Sanctum Evangelium, quod intelligitur Christus, & statuitur in Ecclesia ante aram, unde Clerus processurus est*; pau-

cisqu einterjectis subdit: *Deinde suscipiunt Diaconi suprascriptum portatorium cum Evangelio, bajulantes cum ingenti exultatione jugum suave, & onus ejus leve.*

Quintus verò libellus ejusdem Ordinis, ubi narratur quomodò Cathecumeni instruendi essent, de Auctoribus, & initiis quatuor Evangeliorum &c. ritum quàm maximè venerandum nos docet. Finita Lectione ad Colossenses cap. 3. *Fratres: expoliantes &c.* procedebant quatuor Diaconi de Sacrario, singuli singula Evangeliorum volumina deferentes. Hos præcedebant Acolyti cum duobus candelabris, thuribulo, & thure. Positis deinde in singulis quatuor Aræ angulis voluminibus, Presbyter Cathecumenis exponebat, quid Evangelium, ac unde ortum, & cujus in eo verba ponantur, & quarè quatuor sint qui ea scripserunt, vel qui sint ipsi quatuor, qui divino Spiritu annunciante à Propheta signati sunt.

Posteà primus Diaconus ab Altaris primo sinistro angulo librum accipiens, præcedentibus duobus Ceroferariis, ac Thuriferariis, ascendebat ut legeret Evangelium secundùm Matthæum, cujus initium est: *Liber Generationis &c.* quo finito, Subdiaconus linteo librum excipiens, in Sacrarium deferebat; & sic ad singula Evangelia. Alter interim Diaconus de secundo sinistro Altaris angulo aliud volumen sumebat, legebatque in eodem loco, quo prior, & iisdem cæremoniis, Initium S. Evangelii secundùm Marcum: *Ecce ego mitto Angelum meum.* Tertius item, & quartus Diaconus de tertio & quarto angulo Altaris, unus post alium, librum accipiebant, & ille, Initium Sancti Euangelii secundùm Lucam, quod incipit: *In diebus Herodis &c.* iste verò, initium Sancti Evangelii secundùm Joannem: *In principio erat verbum &c.* uti priores duo, Populo & Cathecumenis altè pronunciabant. Sed de his abundè jam dictum: uberiora si cupis, libellos adire potes jam præcitatos.

Cæterùm scitari aliquis posset, cur volumina Evangeliorum, tam crebrò in Ecclesia legenda, sigillo semper obsignarentur. Huic ego quæstioni cùm solutionem in Scriptoribus nullam invenerim, aliquas meas quæcunque fuerint conjecturas in medium proferre haud incongruum existimavi.

Primò igitur sæpè observavi, primævos Christi Fideles id præcipuè curasse, ut visionem Apocalypseos exprimerent, & ob oculos ponerent, præsertim in musivis operibus. Sæpè enim vigintiquatuor illos Seniores, quos cum phyalis, & coronis Joannes oculatissimus testis descripsit, effinxère, ut in Ecclesiis Sancti Pauli, & Sanctæ Praxedis, & Sanctæ Cæciliæ visitur: alibi verò quatuor Animalia, Evangelistarum symbola, necnon Iridem, Agnum, & alia quamplurima, inter quæ etiam volumen septem sigillis munitum, quod veluti supra solium gemmis conspicuum, coloratum est in summo arcu Basilicæ Liberianæ, de quo fusiùs cùm de eadem Ecclesia peculiarem tractatum instituemus. Quocircà veteres Patres Evangeliorum volumen exprimendo, illud profectò imitati videntur, de quo Joannes in Apocalypsi cap. 5. inquit: *Et vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum, signatum sigillis septem.*

Nec

Nec quicquam videtur officere, quod uno, & non septem sigillis obsignaretur, nam septem fortasse in speciem aderant, licèt uno tantùm clauderetur, ad tollendum tædium, & moram inopportunam tam in obsignando, quàm in resignando necessariò impendendam.

Secundò, cùm Sacræ Scripturæ puritas, ac veritas vel per ignorantiam Amanuensium, vel per dolum, & improbitatem nefariam Hæreticorum in dies corrumperetur; decrevere Summi Pontifices, ut singulæ Ecclesiæ sua volumina Evangeliorum iuxta acceptissimum, ac genuinum sensum haberent, illaque post Evangelii lectionem statim sigillo munirent, cujus præcipuus usus, ac munus est fidem humanis rebus, & auctoritatem præstare.

Et quidem sacras literas Hæreticos adulterasse liquidò patet ex prima Fulberti Episcopi Carnotensis Epistola, in qua de his loquens, *Ideò*, ait, *ab unitate Ecclesiæ divisi, dum fieri nolunt Discipuli veritatis, Magistri fiunt erroris. Prætermissa itaque luce veritatis, tenebrosas proponunt calumnias, & Sacras Scripturas verbis sacrilegis nituntur adulterare, aut furtivis erasionibus recidere; sicut hoc quod Dominus ait*: Ego & Pater unum sumus, *Arrius dictum de unitate substantiæ intelligere noluit: Sabellius ad personarum proprietatem* sumus *non retulit. Et in hoc quod ait*: Pater major me est, *Arrius non humanitati, sed divinitati adscripsit; & ideò indignam vitam digna morte finivit: cujus Auditores, quoniam Spiritum Sanctum Deum esse negabant, de Evangelio eraserunt illud, quod Salvator ait*: Spiritus est Deus: *& de Epistola Joannis eraserunt*: omnis Spiritus qui solvit JESUM ex Deo non est, *sicut Nestorius &c.* quibus Fulberti testimoniis adde Baronium in præcapitulatione ad Martyrologium Romanum cap. 2. ubi non modò Sacram Scripturam, sed Acta quoquè Sanctorum Martyrum vitiare ausos esse probat; non tantùm ut sibi, suisque faverent erroribus, sed etiam ut inanibus fabulis, figmentisque solidæ veritati Catholicæ quoquomodò officerent, ac impudentissimè illuderent. Libet hic ejus verba referre: *Sed quid? quamvis optimi Patres familias (ut habet Parabola Evangelica) bonum semen seminassent in agro: nihilominùs inimicus homo, qui fuit homicida ab initio, veritatis adversarius ipse Satan superseminavit zizania: ipsoque penè initio exurgentis Ecclesiæ falsa veris, inania atque incerta certis, ac solida firmitate constantibus admiscenda curavit: idque non tantùm per Hæreticos, Catholicæ fidei perduelles, sed & per Catholicos ipsos, eos tamen, qui quæstum pietatem putarent, vel qui zelum quidem haberent, sed non secundùm scientiam.* Super quibus varia idem Baronius adducit exempla.

Dicendum nunc est, & ritè exponendum, quàm venerabile apud majores nostros fuerit sacrum Evangelii volumen.

Cedrenus in Constantino anno 21. refert, eundem Imperatorem volumina Evangelica auro puro, ac vnionibus, pretiosisque lapidibus fulgida obduxisse, & in præcipuo Urbis templo collocasse, non tam pretio, quàm magnifica Principis pietate spectanda.

Alexander Monachus in Vita San-

cti Barnabæ scribit, in Insula Cypro anno salutis 485. ut visum Baronio, repertum fuisse sanctissimum ejusdem Apostoli corpus, cum Evangelio Sancti Matthæi pectori superposito; quo audito, Zenonem Imperatorem Episcopo loci mandasse, ut illicò inventum Evangelium afferret, allatumque maxima cùm devotione deosculatus est: ac posteà auro plurimo redimitum reposuit in suo Palatio; additque Theodorus Lector *in sua Collect. Hist. Ecclesiast.* lib.2. *in Palatio Sancti Stefani*.

Bibliothecarius hoc ipsum sæpiùs pluribusque testatur, è quibus pauca referemus; & primò in vita Vitaliani Pontificis ait, *Constantinum Pogonatum misisse Beato Petro Evangelia aurea, cum gemmis albis miræ magnitudinis in circuitu ornata*. Item Leonem III. *fecisse Beatissimo Petro Apostolo fautori suo Evangelia aurea cum gemmis prasinis, atque hyacintinis, & albis miræ magnitudinis in circuitu ornata, pensan. lib.17. & unc.4.* Et in Paschali scribit, eundem Pontificem *in Ecclesia Beati Petri fautoris sui fecisse Evangelia cum blatthin ex argento, pensan. lib. 8. & unc.8.*

Qui porrò egregius, ac splendidissimus mos Evangelicos codices auro, gemmisque pretiosissimis exornandi, non intra Regni, aut Provinciæ alicujus terminos coarctabatur, sed latè per Orbem terrarum, & in asperioribus, ac remotioribus plagis vigebat. Colligitur hoc ex Vita Sancti Bilfridi Anachoretæ Lindisfarnensis Diœceseos in Anglia, quam refert Bollandus sub die 6. Martii, ex auctoritate Turgoti, qui lib. 2. Histor. Dunelmen. dum translationem corporis S.Gutberti in Hiberniam propter imminentes Danorum incursiones, & populatus describit, Evangelici libri prodigium narrat his verbis: *Dum navis verteretur in latera cadens, ex ea textus Evangeliorum, auro gemmisque perornatus, in maris ferebatur profunda; & pergentes triduo post ad mare, multò quàm consueverat longiùs recessisse conspiciunt; & tribus, vel eò ampliùs milliariis gradientes, ipsum sanctum Evangeliorum codicem reperiunt, qui ita forinsecùs gemmis & auro sui decorem, ita intrinsecùs literis & foliis priorem præferebat pulchritudinem, ac si ab aqua minimè tactus fuisset.* Unde posteà maximo cultu, ac nitore in Ecclesia Dunelmensi servatus fuit, ut idem est auctor sub anno Christi M. & hæc subinde refert num.12. *Addimus verò quæ Seldeno monuisse visum est, Codicem hunc ipsum fuisse tam vetustum, tantique semper illi pretii habitum; & procul dubio etiam nunc inter Bibliothecæ Cottonianæ Cimelia esse visendum. Nempe habetur ibi pulcherrimus Evangeliorum illius sæculi Codex splendidissimè scriptus, ornatusque; cui Eusebii, & Hieronymi Præfationes, & Canones præfiguntur.* Quæ omnia Bollandus comprobat in Sancto Ethelvvoldo Episcopo Lindisfarnensi sub die 12. Februarii, ubi citat Simonem Præcentorem Ecclesiæ Dunelmensis lib.2. cap.11.

Cur autem ornatus adeò splendidi sacris Evangeliorum Codicibus adderentur, docet Rupertus Abas Tuitiensis, qui floruit ann. 1135. lib.2. cap.23. ubi, *Codices*, ait, *Evangelici auro, & argento, lapidibusque pretiosis non immeritò decorantur, in quibus rutilat aurum cælestis sapientiæ, nitet argen-*

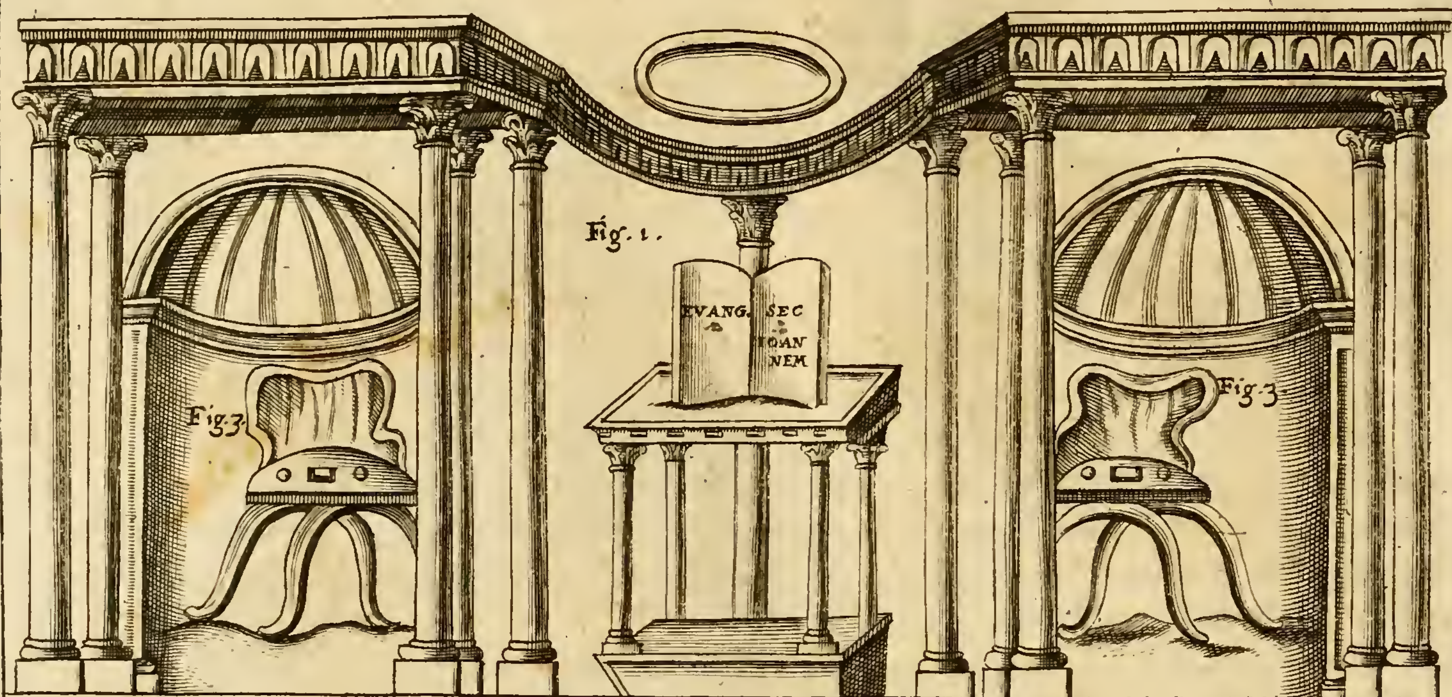

Fig. 4.

Fig. 2.

argentum fidelis eloquentiæ, fulgent miraculorum pretiosi lapides, quæ manus Christi tornatiles aureæ, plenæ hyacintis operatæ sunt. Cui concinit S. Germanus Patriarcha Constantinopolitanus *in Oratione de Imaginibus*, vocans Evangeliorum volumen Thesaurum æternorum bonorum, ideoque colendum, ornandum, & adorandum.

Quæ hactenus exposuimus S. Augustini auctoritate etiam comprobamus. Nam is lib. 10. *de Civitate Dei* cap. 29. *De Incarnatione*, ubi de Evangelio Sancti Joannis sermo est, asserit Simplicianum Ecclesiæ Mediolanensis Episcopum optimum, & sanctissimum, dicere consuevisse, Evangelium literis aureis esse conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentibus exponendum.

Hoc autem quod in Ecclesiis faciendum Simplicianus dictitabat, factum fuisse constat in Conciliis Generalibus, vt in Chalcedonensi, & in Constantinopolitanis III. & IV., in Nicæno II. ac in tribus Romanis Synodis, primâ sub Pontificibus Maximis Martino I. ann. 642. secundâ sub Zacharia ann. 745. tertiâ habitâ in Vaticano à Joanne XIII. ann. 969. in qua inter alia, Beneventanis Episcopis Archiepiscopalis dignitas concessa fuit, vt ex Ughellio in vita Landolphi I. Archiepiscopi.

In augustiori igitur loco supra Patrum subsellia Evangelium sistebatur, stratis pendentibusque hinc indè aulæis, aliisque ornamentis, ad cultûs, & maximæ venerationis argumentum appositis. Liber enim Evangeliorum Christi Reparatoris nostri loquentis typum gerit, vt ait S. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium; ideoque in Synodo Ephesina supra thronum locatum fuisse testatur his verbis: *Sancta Synodus in Sancta Ecclesia, quæ Mariæ dicitur, congregata, Christum veluti caput constituit; venerandum enim Evangelium in throno collocatum erat, illud tantùm Sanctorum Sacerdotum auribus insinuans: justum judicium judicate*. Idipsum opere Musivo repræsentatur in tholo S. Joannis in fonte Civitatis Ravennæ, de quo infra fusiùs dicendum est: ibi enim suggestus attollitur quatuor columnis suffultus, cui apertus superstat liber Evangeliorum; hinc inde verò sub quadam absidula sedes Episcopalis conspicitur, quam nos *Faldistorium* vocamus, ut videre est in Tab. XXXVII. suggestum scilicet in Fig. 1. sedem verò Episcopalem in Fig. 3.

Nec in Conciliis modò, ubi Fidei orthodoxæ decor ac fulgor augeri à doctissimis, piissimisque Patribus solet; at (quod magis notandum est) etiam in foro, & judiciis sæculi profanis, contentiosisque, Evangelia ponebantur pro Tribunali, ut scilicet ipsi Judices obvium assiduè, & ob oculos tam corporis extimos, quàm mentis intimos, Domini Dei nostri timorem haberent: nequè enim credendum est aliud in votis fuisse Imperatori Justiniano, qui hoc jusserat *in l. Rem non novam*, propè finem, C. *De Jud.* Hunc quoquè ritum figurâ quâdam exprimit Pancirolus *in Hist. Imperii Orientalis & Occidentalis*, ut ostendit eadem Tabula XXXVII. Fig. 2. ubi mensæ, seu parvo solio superpositus est liber Evangeliorum occlusus, in cujus tegmine exteriori repræsentatur imago fortassis Evangelistæ,

stæ, à quo scriptus fuit; cùm hæc Sanctum Joannem referre videatur, qui utplurimùm juvenis pingitur, & imberbis. Duo deinde à dextris, totidemque à sinistris cerei fulgebant super candelabra; quibus alterum longè majus extra, sed ponè mensam adstabat, formæ inusitatæ, variisque figurarum capitibus asperum, cælatumque, ut in Fig.4. exhibetur, super quod lucernam, non cereum imponi solitum verosimiliùs crediderim.

Neque verò silentio prætereunda est magna honoris portio, quâ Evangelium prosequebantur Reges, ac Cæsares, qui Syrmate, cæteroque augusto cultu deposito, Diaconi, & Subdiaconi vices implebant: id quod vir omnis eruditionis Du-Cange in suo *Magno Glossario* ad verbum *Evangelium* docet, & ex Berrio desumpsit in Carolo VII. pag.87. de Sigismundo Imperatore. Gallica verba Latino sermone sic sonant: *Mane venit Imperator ad Missam Romæ in S. Petro, quam Papa cantavit, & Imperator legit Evangelium in habitu Diaconi*.

In veteri quoquè Cæremoniali Gallicè MS. hæc latinitate donata leguntur in capite *Quomodo Imperator creatur*: *Papa debet cantare Missam, & Rex Franciæ potest interesse, & Epistolam legere, & ipso absente, Rex Siciliæ ejus vices supplere potest. Imperator autem debet legere Evangelium, & coronatur in Ecclesia S. Petri Romæ*.

Confirmat hæc Albertus Argentoratensis in suis Chronicis ad an.1347. narrans, Carolum IV. Cæsarem Basileæ, dum Natalitiâ Christi Domini nocte Sacra Missæ conficerentur, post Sacrosanctæ Eucharistiæ refectionem, correpto exertoque altiùs gladio, clariori voce legisse Evangelium, quod incipit: *Exiit edictum à Cæsare Augusto*.

Hæc tamen mira, aut nova Lectori non videbuntur, scienti quinam Romæ ritus observaretur in coronandis Imperatoribus, Regibusque, ea de causa ad Urbem venientibus. Hi post susceptum Imperii, sive Regni diadema in Basilica Vaticana, continuò ejusdem Ecclesiæ Canonici renunciabantur, ut scribit Achilles Maffæus & ipse Canonicus ejusdem Ecclesiæ, quem refert Turrigius in parte 2. Tractatûs *De Cryptis Vaticanis*, editionis secundæ pag.240. asserens, Carolum Magnum acceptâ per manus Leonis III. Summi Pontificis Imperii coronâ, primum Imperatorum fuisse, qui præfatæ inclytæ Ecclesiæ Canonicus creatus fuerit.

Sed hæc, quæ attulimus huc usque, publicæ sunt venerationis, in qua sacri Evangelici Codices habebantur, eximia testimonia, privatæ verò quis referat? Innumera certè, clarissima, ac fidelissima mihi se offerunt plurium Scriptorum, præcipuè Ecclesiasticorum, monimenta: sed uti inopem me copia facit, ita Lectores copiam hanc ingerendo tædio conficerem. Hoc tamen mihi narrasse, ipsos audisse sit satis, videlicet veteres Christianos tam pretiosum, charum, ac venerabile Evangelium duxisse, ut vel pendulum collo, vel pectori impositum cunctis diebus vitæ gestaverint, sicuti habetur ex S.Joanne Chrysostomo *in Matthæum* Homil.3. & ex Actis S. Cæciliæ, necnon ex Divo Hieronymo in cap.23. Matthæi, & ex Auctore

ctore operis imperfecti in eundem Matthæum Homil. 43. Quia verò & post funera vivebat in illis amor tam sacri pignoris,cum eo thecis argenteis, æneisque, aut plumbeis pro facultate cujusque obsignato, sepulchris mandari jubebant: quod plurima cadavera, seu loculi confirmarunt, unà cum hujusmodi thecis reperti in demolitione pervetustæ Basilicæ Vaticanæ.

Denique pro coronide hujus capitis nonnullos versus annectam, in maximæ antiquitatis Codice scriptos, qui diù in Ecclesia S. Pauli, nunc verò in Casinensium Monachorum Romæ degentium Cœnobio custoditur. Continet iste Sacram Scripturam, sæculo nono exaratam, licèt ævo Caroli Magni aliqui exaratam existiment, præsertim Illustriss. D. Angelus à Nuce, olim Archiepiscopus Rossanensis, qui peculiari dissertatione id ipsum enixè contendit. Huic tamen ad unicam ingenii exercitationem discors Cl. Vir Abas Raphael Fabrettus aliâ inter communes amicos vulgatâ lucubratione, non Caroli Magni, sed Caroli Cæsaris Minoris Francorum Regis, & ejusdem Caroli Magni natu maximi tempora redolere, & præseferre disertè probat. Ab hac sententia paulisper recesserunt supramemorati RR. DD. Joannes Mabillon, & Michael Germain, Monachi Benedictini, qui cùm Urbem incolerent, ipsum exemplar, ac utramque dissertationem sedulò perlustrarunt, existimantes prædictum Codicem fuisse exaratum tempore Caroli Calvi. Quidquid autem sit de illius tempore, lites tantorum Virorum dirimere, & alteri palmam adjudicare non temerè veritus, promissa superiùs carmina apponam, & sunt quæ sequuntur.

Ad initium libri Evangeliorum.

Sede throni residens mundum qui ponderat omnem,
Corda replet vatum, ut nobis arcana revelent.
Altiùs Esaias, Hieremias, Hiezechielque
Afflati, Danihelque videns mysteria tecta,
Quatuor assignant nobis animalibus almis
Almigraphos Christi virtutum quatuor æquè.

Ad initium Evangelii secundùm Matthæum.

Virtutum Scriptor Matthæus in ordine primus
Effulget Christi, de vectigalibus olim
Actibus extraxit clemens quem gratia Christi.
Discipulus scribit Domini miracula factus
Fratribus Hebreis, Legis servantibus umbram,
Quo verum noscant, animo velamine dempto.

Circa imaginem S. Matthæi.

Hoc Matthæus agens hominem generaliter implet.

Ad initium Evangelii secundùm Marcum.

Filius ecce Petri Sancti Baptismatis undà,
In Christum credens, Hebreorum Patribus ortus,
Levites Marcus fulget hìc ore secundus.

Ple-

Pleniter instructus Petri sermonibus, Acta
Romanis Domini scribit, & tradit habenda
Nexibus adstrictis dudum Serpentis iniqui.

Circa imaginem S. Marci.

Marcus ut alta fremit vox per deserta Leonis.

Ad initium Evangelii secundùm Lucam.

Ordine luce micans Lucas hìc tertius extat,
Virginitate cluens, Domino est sine crimine parens.
Is prorsus Sancto plenus de flamine, Sanctum
Christi Evangelium dignè conscribit Achivis.
Ipsis & binam tribuit sic ritè medelam,
Ut fuerat Medicus bino medicamine justus.

Circa imaginem S. Lucæ.

Jura Sacerdotii Lucas tenet ore Juvenci.

Ad initium Evangelii secundùm Joannem.

Eloquio Domini fulgens dilectus amicus
Sidereo, meritis persplendet in ordine quartus
Joannes; vitæ fontem de pectore potans,
Omnia transcendit terræ, cælique volando.
Verbum in principio dixit, verbum & caro factum,
Quod Pater ut voluit gremio transmisit ab alto.

Circa imaginem S. Joannis.

More volans Aquilæ verbo petit astra Joannes.

Hæc eadem carmina inter antiquæ Basilicæ S. Pauli Inscriptiones collegit Cornelius Margherinus Monachus Casinensis, amicus noster, & Ecclesiasticæ vetustatis apprimè studiosus, cui fatis cedenti Literatorum lacrymis parentatum est.

Illustre venerationis exemplum erga Evangelium, religiosique ardoris signum mos ille fuit, ab antiquo introductus, ut ipsius lectionem Populus in pedes erectus audiret, ad indicandam promptitudinem defendendi ipsius oracula, etiam usque ad sanguinem, ut constat ex Epistola Anastasii I. ad omnes Germaniæ, & Burgundiæ Episcopos, quâ sic jubet: *Significastis enim, quosdam Sacerdotes in Ecclesia quando leguntur Evangelia sedere, & Domini Salvatoris verba non stantes, sed sedentes audire, & hoc ex majorum traditione se accepisse narrant; quod ut nullatenus deinceps fieri sinatis, Apostolica auctoritate mandamus: sed dum Sancta Evangelia in Ecclesia recitantur, Sacerdotes, & cæteri omnes præsentes, non sedentes, sed venerabiliter curvi in conspectu Sancti Evangelii stantes, Dominica verba intentè audiant, & fideliter adorent.* Legem hanc maribus, feminisque communem fuisse conjicio ex Mathilde Comite, quæ vehementi observandi ritûs ardore flagrans, at virium gracilitate post morbum laborans, cùm solemnibus Missarum adesset, & niteretur recta consistere dum Evangelium legebatur, deliquium perpessa procubuit; ut habetur in vita S. Anselmi Lucensis Epi-

Episcopi. Quæ consuetudo audiendi stando Evangelium, superno veluti, cælestique oraculo confirmata videtur ex Vita MS. Sancti Willelmi, Abatis Monasterii Eskilensis in Dania, jam ante annos quingentos & ultra ab Eskilensi Monacho composita, qui Petro Roskildensi Episcopo synchronus fuit: ubi de quadam muliere narratur, quod auscultans contracta Evangelii lectionem, audierit vocem sic increpantem: *Mulier surge: non docet Christianos ad Evangelium sedere, sed cum reverentia stare, & auscultare quod legitur*. Quem locum debeo Cl. Viro Henrico Valesio in Annotat. ad Theodoricum in adden. pag. 209. ubi ab Hadriano Valesio ejus fratre, veterum monimentorum studiosissimo, creditam sibi Historiam laudat. Regnante in Polonia Micislao, dum in templis Evangelii rubrica recitabatur, jussu ipsius Regis, apud equites Polonos mos erat eximius, & laudatissimus exerendi medio tenùs gladium in signum ultimæ defensionis, quem respondente choro *Gloria tibi Domine*, iterum recondebant, ut tradit Chromer. lib. 3. ad ann. *999. De Gest. Polon.* In Insula Melitensi, Illustrissimæ Hierosolymitanæ Religionis Coenobio, usque ad hæc tempora antiquissimus viget usus, ut semel in anno solemnitate Nativitatis B. Mariæ Virginis in octavam diem Septembris recurrente, dum Diaconus *Sequentia Sancti Evangelii* canere incipit, Eminentiss. Magnus Magister evaginato ense erigatur, & audiat; sicut refert Macrus Melitensis in suo Hierolexico, in verbo *Evangelium*.

CAPUT XVII.

Dissertatio, qua contra Acatholicos demonstratur, in tribus primis Ecclesiæ sæculis, persecutionum tempore, publica ædificia fuisse, in quibus Christi Fideles sacras Synaxes peragebant.

CATHOLICORUM Ecclesias, ac Templa eversuri, nomenque ipsum abolituri, eadem triplici telo impetiverunt, & oppognarunt ab unitate Fidei orthodoxæ alienati, & inordinatè ambulantes fratres. Sic hæresi laborantes in Operis mei decursu appellare constitui, Apostolum imitaturus, qui in Epistolâ 2. ad Thessal. cap. 3. quanvis ab illis nos abstinere, & recedere præcipiat, dulci tamen eos fratrum nomine appellare non dedignatur: *Denunciamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri* JESU *Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundùm traditionem, quam acceperunt à nobis*. Quæ refert etiam Cyprianus in Epistola 55. contra Hæreticos sub finem. Quidni etenim illos fratres dicam, cùm unà omnes simul in Christo baptismatis undâ renati simus: licèt ii postmodùm progenitorum à semitis deflectentes, qui ab uberibus Sanctæ Romanæ Ecclesiæ salutis lac exsuxerunt, ac Dominici moniti immemores, *Jugum meum suave est, & onus meum leve*, suavi salutarique orthodoxæ Religionis jugo excusso, à Romana Ecclesia se alienarint. Faxit Deus quod tandem aliquandò unitatis antiquæ, unanimisque fraternitatis reminiscantur, ut pace Ecclesiæ restitutâ, & reconciliatis animis, in-

vicem nos sincerè amplecti possimus.

Primi Anabaptistæ, non esse ullo pacto ædificandas Ecclesias, mordicùs contendebant. Deinde assertores, & asseclæ Petrobusiani, ut asperam nimis opinionem aliquo temperamento emollirent, construi quidem eas posse affirmabant, minimè verò exornari. Novissimi autem, primis Ecclesiæ temporibus nulla Christi Fideles ædificia templorum habuisse unanimi calculo asseverant: in hoc tamen discordes, quod alii, ut Hospinianus, duobus; alii, ut Ottius, tribus primis sæculis, sinè sacris templis degisse Christianos affirmant. Ex qua contradictione quàm levibus, & imaginariis argumentis nitantur, adeò ut ipsi sibi non constent, perspicuum est.

Verùm quia duobus prioribus sententiis à viris doctissimis Baronio ad ann. 57. num. 111. & Bellarmino in tom. 1. controvers. lib. 3. cap. 4. *De cultu Sanctorum*, abundè responsum est, libens prætereo, tertiam hic pro viribus refutaturus, præsertim cùm unica mei laboris meta, scopusve sit de vetustarum Ecclesiarum structura, illarumque ornamentis disserere. Ut verò istud quâ par est viâ facili, regiaque, sinè tricis, ac diverticulis exequar, telam hujusce dissertationis ab Apostolis ordiar.

Notum profectò, & innegabile est, Apostolos adhuc Hierosolymis, vel in vicinia commorantes, ut Evangelicum semen spargerent, panemque filiorum filiis ipsis darent, nullo delectu vel in Templum, vel in Synagogas, interdum & in domos privatas convenisse, eòque Discipulos congregasse, ut sacris adessent, & in oratione, ac Sacramentis communicarent.

Et quidem quod in Templum convenerint, ex Actorum cap. 2. nu. 46. clarissimè patet, ibi: *Quotidie quoquè perdurantes unanimiter in Templo*. Quod verò convenerint in Synagogas, ex Actorum eorundem cap. 13. num. 5. sic habetur: *Prædicabant* (Saulus nempè, & Barnabas) *verbum Dei in Synagogis Judæorum*: & num. 14. *Ingressi Synagogam die Sabbatorum, sedebant &c.*

Demum quod & domos privatas adierint, ibique unanimi assensu in oratione perseverarint, habetur ex iisdem Actibus cap. 1. ubi legimus, Discipulos Hierosolymam redeuntes è monte Oliveto, de cujus vertice Christum Dominum in cœlum ascendentem viderunt, Cœnaculum adiisse, & eò ascendisse, ubi *manebant Petrus & Joannes, Jacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi, Simon Zelotes, & Judas Jacobi, perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus, &* MARIA *Matre* JESU, *& fratribus ejus*.

Nequè hic omittendum puto Cyrillum Hierosolymorum Episcopum, qui Catec. 16. Cœnaculum Ecclesiæ nomine appellat, ibi: *Spiritus Sanctus, qui loquutus est per Prophetas, in die Pentecostes descendit super Apostolos in specie linguarum ignearum hìc Hierolymis in superiori Ecclesia*. In *superiori* profectò, nam in supremis ædium quarumvis ordinibus Cœnacula sternere mos erat; & Festus apertissimè tradit, *Supremam ædium partem totam Cœnaculum appellatam fuisse, ad quod scalis ascenderetur*.

Cæterùm hæc consuetudo loca similia adeundi vel ad Sacra conficienda,

da, vel ad novos in Fide Tyrones erudiendos, inter Apostolos adhuc obtinuit postea quàm Spiritu Sancto afflati, & repleti, Hierosolymis abeuntes, aliò legem Christi propagaturi appulerunt. Quæ tamen (si vera fateri, rebusque sua nomina dare volumus) consuetudo appellanda non foret, sed dura necessitas, cùm in Ecclesiæ incunabulis, ubi nil firmum, nil facile, sed omnia nutantia, asperaque Evangelii sacri Præcones habebant, nedum alta, & magnifica templa, sed nè quidem minima poterant excitari.

Quidquid autem fuerit de primis illis temporibus, libeat ab Ortu in Occasum Apostolos Petrum, & Paulum, Romam euntes comitari. Illuc enim veluti in stabilem, æternamque Fidei sedem, in Catholicæ Ecclesiæ, & unitatis Evangelicæ caput, ambo cum aliis concessère.

Cùm autem de adventu, & mora ipsorum in Urbe quidam dubitare ausi fuerint, clara ipsorummet Apostolorum testimonia referre non inutile fore crediderim. Paulum igitur audiamus, qui in Epistolâ ad Philippenses cap. 4. 21. Romæ datâ, sic ait: *Salutant vos qui mecum sunt fratres, salutant vos omnes Sancti, maximè autèm qui de Cæsaris domo sunt*. Petrus item in Epistola 1. cap. 5. *Salutat vos* (inquit) *Ecclesia, quæ est in Babylone collecta*. Babylonis autem nomine Romam venire, communi Patrum suffragio comprobatum est: Nam & Papias Apostolorum Discipulus, & Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. 2. *Hist. Eccl.* cap. 15. & Eusebius ipse id asserunt cum Tertulliano in lib. *adversùs Judæos*, cap. 9. quibus concinunt S. Justinus Martyr *Apologià ad Antoninum Pium*: Dionysius Corinthiorum Episcopus apud præcitatum Eusebium eodem lib. 2. c. 25. Irenæus *adversùs Hæreses* lib. 3. cap. 1. & 30. Tertullianus supradictus *De præscript. Hæretic.* cap. 36. Cajus antiquus Scriptor apud ipsum Eusebium eodem loco: Clemens Alexandrinus lib. 6. *Hypotyposeωn*, apud eundem Eusebium loco citato: D. Cyprianus lib. 1. Epist. 3. juxta vulgatam Manutii editionem, juxta illam Rigaltii 55. *ad Cornelium Papam*: item lib. 4. Epist. 2. *ad Antonianum*, quæ in editione Rigaltii est 52. & lib. *De unitate Ecclesiæ*: Constantinus Magnus *in Constitutione ad Sylvestrum missa* apud Photium *in Nomocanone* tit. 8. c. 1. Arnobius *adversùs Gentiles* lib. 2. Lactantius Firmianus *De vera Sapientia*, seu *Divinarum Institutionum* lib. 4. cap. 21. Suprammemoratus Eusebius dicto lib. 2. cap. 13. 14. 15. & 25. & lib. 3. *De demonstratione Evangelica* cap. 5. ac *in Chronico* anno 2. Claudii, & ult. Neronis: Optatus Melevitanus *contra Donatistas*: S. Athanasius *in Apologia de fuga sua*: S. Ambrosius lib. 3. cap. 1. *De Sacramentis*: idem serm. 66. *in Natali Apostolorum Petri & Pauli*: idem Oratione in Auxentium *de Basilicis non tradendis*: Sanctus Epiphanius *contra Carpocrasios* Heresi 27. Sanctus Joannes Chrysostomus *in Demonstratione adversùs Gentiles quod Christus est Deus*: item *Homilià in Psalm.* 48. in *Comment. epist. ad Romanos* cap. 16. & in Homilia ultima, seu 32. Rufinus in *Invectiva contra Hieronymum*: Divus Hieronymus in *Comment. epist. ad Galatas* lib. 1. c. 2. Paulus Orosius lib. 7. cap. 6. & 7. Di-

vus Augustinus lib. 2. *contra literas Pitiliani Donatistæ* cap. 51. Leo Papa serm. 1. *de Natali Apostolorum*: Beda in lib. *de Ratione Temporum*: idem *in Comment. prioris epistolæ Petri* cap. 5. Theophylactus in *Comment.* Verùm quia mentibus sacra eruditione imbutis notissima, & nimis trita videri posset hæc quæstio, nimirum an SS. Apostoli Petrus, & Paulus fuerint Romæ; eos Lector adeat Auctores, qui stylo uberiori temeritatem id impugnantium sunt insequuti.

His itaque prætermissis, de Ecclesiis in Urbe constructis ab Apostolorum discessu ad tertium usque sæculum, longè ante tempora Constantini, sermonem instituamus.

Occurrit primò universæ antiquæ Urbis excidio superstes Ecclesia S. Pudentianæ, in quam Senatoria Pudentis amplissimi viri domus, B. Petri felicissima hospitio, conversa est, & consecrata à Pio hujus nominis primo Pontifice maximo, de quo in ejus vita, descripta in Pontificali libro sic legitur: *Hic ex rogatu S. Praxedis dedicavit Ecclesiam in Thermis Novati, in vico Patritio, in honorem Sororis suæ S. Pudentianæ, ubi & multa dona obtulit*. Cui subscribit Petrus de Natal. lib. 5. cap. 1. hæc addens: *Ubi sæpius Sacrificium Domino offerens ministrabat; imò & fontem Baptismi construi fecit, manu sua benedixit, & consecravit*.

Occurrit secundò Basilica, quæ hodie S. Mariæ Transtyberim indigitatur, antea verò Calisti, ut ad an. 224. § 4. Baronius conciliat: olim autem *Taberna Meritoria* vocata fuit, eò quod emeritis militum senescentium, & ægrotantium laboribus sedes erat, ac requies. Alexandro Severo Cæsare cùm gravis de hac inter Popinarios, & Christianos, qui eam occupaverant, orta lis esset, meliori parti Imperator favere voluit, nostrisque Tabernam adjudicavit. Sic Lampridius in Alexandro Severo: *Cùm Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent, & contra Popinarii dicerent sibi eum deberi, rescripsit* (Cæsar) *meliùs esse ut quomodocumque illic Deus colatur, quàm Popinariis dedatur*.

Unde igitur ex adverso nobis ingeritur, Cryptas ac Cœmeteria perpetua fuisse Fidelium ad Sacra coeuntium receptacula, si & multos eorum in Urbe vivere, & publica loca, ædificiaque ad orandum habere, Principum minùs impiorum indulgentia passa est?

Plura prætereà offerri possent, nisi acerrima Diocletiani persecutio, cum innumeris Christianorum millibus, absumpsisset etiam augusta, & sacra tum Templorum, tum Codicum monimenta, ut Eusebius *Hist. Ecclesiast.* lib. 8. cap. 2. testatur. Licèt verò nec tenue quidem illorum vestigium immanis furor reliquerit, adeout nequè locum, nequè tempus haurire à cineribus potis sim; alicubi tamen erectas fuisse Ecclesias convincit idem liber Pontificalis in vita Sancti Lini, B. Petri in Sacerdotio maximo successoris; ibi enim habemus, prædictum Pontificem decrevisse, *ut mulier velato capite in Ecclesiam ingrederetur*. Quod utique futile, ac frustraneum decretum videretur, si nullam quam introirent Christianæ mulieres Ecclesiam habuissent. Quin & ubinam, nisi in Ecclesia saltem domestica, *Cletus ex B. Petri præcepto Præsbyteros ordinavit*

in

in Vrbe Roma? Clemens plura constituit in cultum, decoremque templorum. Anacletus Memoriam D. Petri, à quo Presbyteratu fuerat insignitus, in eo prorsus loci, ubi Cruci affixus fuerat excitavit, adjectis ad humandos sibi successores Episcopos tumulis. Num cadaverum honori consulens, Ecclesias, Dei peculiares domos, neglexisset?

Evaristus, qui tempore Trajani Martyr occubuit, Titulos Romæ divisit, singula scilicet singulis Presbyteris loca divino cultui dedicata. Sub eodem Pontifice Ecclesias consecrandi mos invaluit: *Decrevit enim* (ut in primo Conciliorum tomo videre est) *omnes Basilicas cum Missa semper debere consecrari.* Hinc est non Memorias modò, sed Titulos, & Basilicas, ampliora videlicet ædificia, ad Sacra facienda Christianis stetisse.

Cæterùm sex supra quadraginta Presbyteros totidem numero Ecclesiis Romæ præfuisse, conjicitur ex Hist. Euseb. lib. 6. cap. 43. qui Cornelii Epistolam refert ad Fabium Ecclesiæ Antiochenæ Præsidem, quam Epistolam expendens Valesius, *Certè*, ait, *Optatus in lib. 2. Romæ quadraginta & amplius fuisse testatur Basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. Non enim* (inquit) *grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas, locum ubi se colligerent non habebant.* Hæc Valesius. At longè ante Diocletiani persecutionem loquitur Optatus: nam de temporibus Cornelii Papæ, qui floruit anno 251. & non de ipsa persecutione Diocletiani intelligit, ut observavit historiæ Ecclesiasticæ Princeps Baronius ad annum 57. n. 100.

Accedit ad ea, quæ huc usque diximus, confirmanda Eusebii lib. 8. *Hist. Eccl.* cap. 1. summæ lucis, ac fidei testimonium. *Jam verò* (inquit ille) *quis innumerabilem hominum quotidie ad Fidem Christi confugientium turbam, quis numerum Ecclesiarum in singulis Urbibus, quis illustres populorum concursus in Ædibus Sacris, cumulatè possit describere? quo factum est, ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis Urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis extruerent Ecclesias.* Nùm cryptas, ac speluncas, aliaque subterranea loca pro priscis ædificiis sunt accipienda? vel potiùs pro altis, & solo extantibus? Quomodò autem Lucianus (qui vixit circa medium secundi sæculi) Christianæ Religionis desertor ac transfuga, se per scalas in Oratoria Christiadum ascendisse fateretur? Ipsum in Philopatre hæc enarrantem libeat audire: *Pertransivimus* (inquit) *ferreas portas, & ærea limina, multisque superatis scalis, in domum aurato fastigio insignem ascendimus, qualem Homerus Menelai fingit esse; atque ipse quidem omnia illa contemplabar, quæ insularis ille adolescens. Video autem non Helenam, sed mehercle viros in faciem inclinatos, & pallescentes.*

Suggerit insuper alia non exigui ponderis argumenta idem Eusebius in prædicto lib. 8. cap. 2. ubi sic: *Hæc omnia nostris temporibus completa sunt, tunc cùm ædes sacras solo æquari, ac funditùs subverti, sacros divinarum scripturarum libros in medio foro concremari oculis nostris vidimus &c.* Et inferiùs: *Sunt ubique Imperialia edicta, quibus Ecclesiæ quidem ad solum usque dirui, sacri verò Codices flammis absumi jubebantur.* Possentne dirui, & solo æquari, quæ scabris

bris solummodò tophis excisa, nunquam terræ superficiem suâ mole superavere? Præterea idem Auctor in *vita Constantini* lib. 1. cap. 42. ubi de honoribus Episcopis delatis, & de Ecclesiarum instructionibus agitur, ex Valesii versione sic loquitur: *Quin etiam Ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia subministravit, partim sacras ædes amplificans, & in sublime erigens, partim augusta Ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans*. Ulteriùs in lib. 2. cap. 46. refertur Epistola Constantini ad ipsum Eusebium, & ad reliquos Episcopos, de Ecclesiis Præsidum operâ ædificandis, vetustisque reficiendis. Epistolæ verba sunt: *Cùm usque ad hanc diem impia præsumptio, & tyrannica violentia ministros Servatoris nostri sit persequuta, pro certo habeo, planèque mihi ipsi persuadeo, omnium Ecclesiarum ædificia aut per incuriam corrupta, aut præ metu ingruentis temporum iniquitatis minùs honorificè exculta esse. Eusebi frater charissime &c.* Et infra: *Cunctos admone, ut in opera Ecclesiarum omni diligentia, ac studio incumbant, quo aut reparentur quæ adhuc manent, aut augeantur in majus, aut sicuti usus postulaverit, nova ædificentur.* Num sacras ædes vel in sublime erigeret, earundemque sacraria donariis exornaret, nisi jam antea ipsæ ædes sacræ, & earum sacraria constructa fuissent? Itidem in eodem lib. 1. c. 53. sermo est de Licinii edicto, quo jubebatur nè viri orandi causâ in Ecclesiam Dei simul cum mulieribus convenirent. Et in lib. 2. cap. 2. de ejusdem Licinii persecutione fit mentio; ac proindè narratur, multas Ecclesias solo æquatas fuisse, alias verò clausas à Præsidibus Provinciarum, nè qui illas adire consueverant, eò convenirent, neve solemnem cultum Deo exhiberent. Porrò quid hisce testimoniis luculentius ad confirmandum, primævos Christi Fideles Templa, ac sacras Ædes habuisse domibus pares; non autem unicè in Cœmeteriis, secretisque telluris visceribus sacrosancta ministeria peragere semper consuevisse.

Forsan quæ hucusque retulimus ædificia sacris Synaxibus deputata privatæ domus fuere, quas fervida illo ævo Fidelium pietas vel in partem, vel in totum Deo dicaverat; non verò publica, & universo Christi gregi communia, profanisque commerciis exempta. At longè diversa fateri nos cogunt gratiosa, indulgentissimaque Licinii & Constantini Cæsaris decreta apud præfatum Eusebium lib. 10. c. 5. quæ solidam securamque Christianis earum rerum possessionem astruunt; quas persecutorum turba rapuerat. Prædicta decreta, sive statuta sic è Græco vertit Valesius: *Hoc autem ampliùs in gratiam Christianorum decernimus, ut loca ipsorum, in quibus antehac convenire consueverant, de quibus in literis priùs ad devotionem tuam datis alia erat forma, superiori tempore constituta, si qui aut à Fisco nostro, aut ab alio quopiam, ea emisse visi fuerint, ipsis Christianis absque ulla pecunia, & sine repetitione ulla superadjecti pretii incunctanter, ac sine ulla ambage restituant; & si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt, aut donata acceperunt, aliquid à nostra clementia petere velint; ii Præfectum, qui in illa Provincia Jus dicit, adeant, ut à nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur. Quæ quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christia-*

Christianorum restitui tuà curà, ac diligentià oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solùm ea loca, in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quæ non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent; hæc omnia post legem à nobis memoratam absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori, & conventiculo ipsorum restitui jubebis. Ferè idem repetit ipsemet Eusebius in *vita Constantini* lib. 2. cap. 39. 40. & 41. E quibus hæc duo apertissimè eliciuntur, videlicet: à privatis distincta, communiaque delubra fuisse Christi Fidelibus; & non recenti Cæsaris dono, sed justo aliquo titulo multò jam ante acquisita, diutinoque dominio possessa.

Verùm aliò nos trahit præcipuum disceptationis hujusce argumentum, suadetque jam tandem suprema fratrum alienatorum confugia demoliri. Ecclesias (inquiunt) primævi Patres unanimi voce, ac sensu dixere coetus Fidelium, ipsorumque in unum coeuntium aggregationem,& aliud quodcunque sentire maximum nefas est. Quapropter nos non parvum operæ pretium fore confidimus, si coacervavatis Patrum suffragiis ac testimoniis, non semper pro coetu, & conventu, sed pro ipsissimet ædibus, & sacris molibus, ab iisdem accipi, ac dici Ecclesias ostendamus.

Tertullianus *De Pudicitia* cap.4. sic loquitur: *Reliquas autem libidinum furias impias & in corpora, & in sensus ultra jura naturæ, non modò limine, sed omni Ecclesiæ tecto submovemus*. Quem tanti viri sermonem nè metaphoricum putes, ideoque limen tectumque, ædificii veri partes, ad mystica coetuum Christianorum ædificia trahendum esse; nam egregiè pro Ecclesia, & loco Sacris addicto, explicavit Gabriel ab Aubespine in suo Tractatu *De Antiqua Ecclesiæ Politia* lib. 2. *De Eucharist.* cap. 6. §. 2. ubi eadem Tertulliani verba refert, & Gallico idiomate interpretatur.

Nec minoris momenti est illud ejusdem Doctoris cap. 13. *De velandis Virginibus*, ubi *ait*: *Aut constanter audeant in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis*. Quibus verbis profectò perspicuum est, hunc Auctorem locum loco æquiparare, cùm suadeat jubeatque Virginibus, quod sicut in Ecclesiis, idest in locis in quæ ad Sacra conveniunt, virginitatis conditionem, ac decus affectant; ita quoquè palam in vicis, & semitis Urbis, debere se virgines gravi & incessûs & oculorum modestia, corporisque totius habitu & gestu probare.

Tria præterea, quæ nobis maximè favent, è D. Cypriani operibus eruuntur. Primum ex Epistola 55. *ad Cornelium*, de Fortunato, & Felicissimo, sive contra Hæreticos, ubi Cyprianus in eos invehens inquit: *Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, nec ad Ecclesiæ limen accedere*. Quid quæso ista vox *limen* sonat notatque, nisi lapidem illum oblongum, qui in ingressu portarum è transverso substratus Hypothyrium dicitur, opponiturque Hyperthyrio? Nisi eandem in absurdissimas, & prorsus ineptas interpretationes distorquere velimus, certè ad materialis ædificii januam referenda est.

Alterum, quod ex Cypriano depro-

promitur, in eadem Epistola habetur sub finem, ibi: *Quid superest quàm ut Ecclesia Capitolio cedat; & recedentibus Sacerdotibus, ac Domini Altare removentibus, in Cleri nostri sacrum, venerandumque consessum, simulacra atque Idola cum aris suis transeant?* Hic porrò quàm apertè Ecclesia Capitolio opposita, & comparata, locum & ædificium designat? Unde enim altare Domini removeretur, Sacerdotes recederent, venerandus Cleri consessus dissiparetur, si neque situs altaris, neque sedilia Presbyterorum ullibi extarent? Ubi Idola, & simulacra inanium Deorum collocarentur: quæ tecta, quæ impluvia aræ impiissimæ sortirentur, si sola Fidelium congregatio, concursus, & unio foret Ecclesia? Sed ut id clariùs elucescat, explicationem hujusce vocis *Ecclesia*, ab ipsomet Cypriano audiamus in Epistola 63. *Unde Ecclesiam, idest plebem in Ecclesia constitutam*: è quibus in duplici, & utroque legitimo sensu usurpari nomen *Ecclesiæ* quis non videt? Perspicuè hoc idem docet Augustinus super Levit. lib. 3. num. 81. ubi sic scribit: *Sicut ædificium, quod vocatur* Ecclesia, *etiam cùm inde Ecclesia exiret, quæ homines sunt, nihilominùs* Ecclesia *dicitur &c.*

Præterea non unico *Ecclesiæ* nomine sacram ædem appellat idem Cyprianus, cùm eam *Dominicum* dicat, ut in suo discursu *de Oper. & Eleemosyn.* matronam admonens, inquit: *In Dominicum venis sine sacrificio*. Nec dura videatur interpretatio, nam hac voce usi sunt Patres Concilii Ancyrani in Canon. 15. ibi: *Ex iis quæ pertinent ad* Dominicum, *quæcunque dum non esset Episcopus Presbyteri vendiderunt, revocare* Dominicum: *Episcopi autem judicio relinqui, an oporteat pretium recipere, an non: utpotè quòd eorum, quæ sunt vendita, reditus eis ipsis majus pretium reddiderit*. Ancyranos Patres sequuti sunt Neocæsarienses in Can. 5. ubi sic: *Catechumenus si in* Dominicum *ingrediens, in Catechumenorum ordine steterit; is autem peccat, si genu quidem flectens &c.* Clariùs adhuc Laodicenum Concilium Can. 28. *Non oportet in locis* Dominicis, *vel Ecclesiis eas quæ dicuntur Agapas facere*. Quæ omnia non incongruè *Dominicum* in Cypriano pro Ecclesia accipi testantur.

Arnobius item in lib. 4. Fidelium primorum ædes conventicula appellat, cùm ea eversa, dirutaque per summum scelus ab impiis, & infensissimis Christiano nomini Imperatoribus queritur, tyrannidemque prolixiùs insectatur. Hæc ejus verba: *Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui, in quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur Magistratibus? &c.* quæ sanè conventicula domos orationis, & aulas Deo dicatas innnunt. Confirmat id Basilius Magnus in Serm. *de Gordio Martyre*, Diocletiani persecutionem describens ibi: *Christianorum domus singulæ vastabantur &c. Præter hæc autem, domus orationis profanorum manibus vastabantur, aræ sanctissimæ evertebantur &c.*

Hoc idem adamussim exequitur Eutychius Patriarcha Alexandrinus, quem citat Ottius in suis *Annot. Ecclesiast.* ad ann. Christi 204. centur. 2. unde hæc de Severo Imperatore Eutychii verba decerpsi: *Severus vir nequam*

quam fuit, magnarum Christianis calamitatum, necnon multorum cruciatuum auctor: cujus tempore martyrium ubique subierunt Christiani quamplurimi. Tum in Ægyptum profectus, omnes qui ibi & Alexandriæ essent, Christianos interèmit, & Ecclesias diruit, extructo Alexandriæ templo, quod Deorum templum vocatum est. Hæc ille: quibus adeò urget Ottius, ut nullam in eo viderim responsionem.

Nequè solùm de Ecclesiarum ruinis & eversionibus Patres, & majoris fidei Historici verba faciunt; sed eas nondum eversas aliquando proponunt. Quàm luculenter hoc exprimat Epiphanius in lib. *De Mensuris*, ubi de Hadriani Cæsaris in Palæstinam adventu post Hierosolymorum excidium agit, ex his quilibet arguat: *Reperit Hadrianus civitatem totam solo æquatam, & templum Dei conculcatum, exceptis parvis domibus, & Eclesia Dei, quæ parva erat eo in loco, ubi diversi Discipuli, quando Salvator assumptus est ab Oliveto, ascenderunt in cœnaculum; illic enim ædificatum fuerat, hoc est in parte Sion &c.* Clariùsne vel describi, vel è descriptis deduci potest, Ecclesias nobis stetisse eo tempore, quo negatur Christianis ritibùs, muneribusque obeundis constructas, ac dedicatas fuisse; cùm Hadriano imperante, nempe in principio secundi sæculi, quædam in monte Sion, licèt humilis & angusta, stare tamen reperta sit.

Narratis consentaneum fore crediderim, si eam historiam referam, quæ apud nonnullos eruditos fidem obtinuit, & ab Eusebio lib. 6. Hist. cap. 34. enarratur. Aderant jam Christianæ plebi Paschalia solemnia, sive dies quam fecit Dominùs, cùm in ejusdem diei vigilia Philippus ipse Imperator Ecclesiam ingredi ausus est, ut & Sacris vacaret, & divinorum particeps fieret tanquam Christianus; sed prohibitus & ejectus est ab Episcopo ob scelera, quæ patraverat: quibus tamen pœnitentiâ salutari dilutis, voti compos effectus est, & in sacram Ædem cum aliis admissus; quod sanè evenire non poterat, si nullæ iis diebus Ecclesiæ constitissent, ut quidam non inscii aut inculti, sed parùm pii fratres contendunt.

Scio historiam hanc oppugnari à Josepho Scaligero in suis Animadversionibus ad Chronicum Eusebianum sub ann. 246. ubi nonnullis conviciis ipsummet Eusebium acriter impetit, totumque id fabulam esse à Christianis confictam pluribus asseverat. In hanc sententiam ivit etiam Sethus Calvisius in suo opere Chronologico ad ann. Christi 246. Spanhemius verò in Dissertatione nona *De prestantia & usu Numismatum*, licèt dubium moveat, attamen non decìdit, sed remittit Lectorem ad Danielem Huetium, de quo infra. At quia hujusmodi controversiam Cardinalis Cæsar Baronius ad ann. 246. longè examinat, & nos Lectorem ad eundem remittimus. Valesius tamen magnæ ingenuitatis & doctrinæ vir, in suis ad Eusebium notis lib. 6. Hist. cap. 34. hanc eandem historiam non improbat, sed potiùs confirmat, immò enunciatam testatur ab Auctore Chronici Alexandrini, ex narratione Leontii Præsulis Antiocheni, qui M. Constantino Cæsari synchronus fuit. Idem fermè narrat D. Chrysostomus in Ora-

Oratione de S. Babyla *contra Gentiles*, licèt nomen Imperatoris reticeat: cui mirificè assentitur B. Haymonius Episcopus Halberstadien. in sua *Hist. Eccl.* lib. 6. cap. 2. & consonant Acta martyrii S. Donnini apud Boninum Mombritium *De Vitis Sanctorum*: tum Acta S. Pontii Martyris, nuperrimè in lucem edita ab eruditissimo Stephano Baluzio in suis *Miscellan.* lib. 2. Postremus autem prædictorum Scriptorum sententias expendit supracitatus Daniel Huetius in suo Tractatu *Origenianorum* parte 1. lib. 1. cap. 3. num. 12. & concludit, *Christi sacris à Fabiano Papa initiatum fuisse Philippum, sed occultè*. Rationes ibi reddit, quas brevitatis causâ omitto, cùm apud ipsum videri possint, & mihi sufficiat indicasse Auctores, illorumque opiniones retulisse.

Jamque satis superque probatum reor, tum Christianorum, tum Ethnicorum testimoniis, Evangelicæ veritatis alumnos prioribus tribus sæculis Ecclesias habuisse, & quidem publicas: nec illarum nomine solam ipsorum Congregationem venire, sed etiam Ædificia Divinis addicta. Unde aliò calamum vertere satiùs ducimus, præposteramque opinionem eorum refellere, qui Ecclesias eâ tempestate extitisse quidem fatentur, sed à Cœmeteriis minimè distinctas, imò Cryptas & Ecclesias synonyma prorsus fuisse propugnant. Quibus ut eâ quâ decet methodo occurramus, in primis ultrò & libentissimè admittimus, Christi Fideles primævos Cryptas & Cœmeteria, ubi Martyrum sacra pignora servabantur, frequentissimè adiisse, eademque summâ semper veneratione coluisse. In hoc utique nemo nostratum opponitur, nobisque cum alienatis fratribus summa corcordia est. Velim autem illos seriâ, ac sincerâ, & quibusvis affectibus liberâ meditatione ea perpendere, quæ oculis animisque hic amicè subjicimus.

En prima fronte Gallieni Imperatoris edictum, quo Christianis facultas data fuit loca religiosa recuperandi, in quibus injuncta sacris ordinibus munia per Clericos, & per Episcopos implerentur. Fregerat scilicet mentem Imperatoris Valeriani patris interitus, docueratque paternâ clades iniquam Cæsarum rabiem contra Christi Fideles haud impunè grassari. Hinc metu potiùs ultoris Dei, quàm propensione in Christianos, persecutionis procellas fluctusque composuit, & ea omnia tam privata, quàm publica, quæ illis per vim ab Ethnicis erepta fuerant, usuque & habitatione violata, restitui præcepit. Libet Imperatorii rescripti verba reponere, quæ in 7. Hist. lib. cap. 13. Eusebius recenset, nempe: *Imperator Cæsar P. Licinius Gallienus, Pius, Felix, Augustus, Dionysio, Pinnæ, Demetrio, & reliquis Episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum Orbem diffundi præcepimus, ut cuncti à religiosis locis abscedant; quocircà & vos rescripti nostri formà uti potestis, & nullus vobis deinceps molestiam facesset*: *atque id quod vobis exequi licet, jamdudum à me concessum est*. Unde ergo Ethnici abscederent? Quæ loca Christianis redderent? Ea profectò, quæ eis eripuerant, & quæ habitatione occupaverant. Num autem Cœmeteria, Cryptasque occupasse, eademque in domicilia sibi elegisse credendum est?

Præſertim cùm acceſſum ad Cœmeteria, prohibitum ab aliis Imperatoribus, ultimiſque ſuppliciis coercitum, noſtris Gallienus indulſerit? Alia decreta præter allatum edidit, ut Euſebius narrat eodem cap. in fine: *Eſt* (inquit) *& alia ejuſdem Imperatoris conſtitutio, qua Epiſcopis permittit Cœmeteriorum ſuorum loca recuperare*: adire ſcilicet, & frequentare, quod ſub aliorum Imperio omninò eis vetitum fuerat.

Adde quod impoſſibile exiſtimandum eſt, in hiſce latebris, Cœmeteriiſque Ethnicos habitaſſe, cùm inibi moram vel brevem trahere haud liceat, diebus præcipuè fervidioribus, quales longior in Urbe æſtas habet. Quippe experimento probatum eſt, robuſtioris etiam naturæ homines horæ unius moram continuam in Cœmeteriis, quæ etiam hodie adeuntur, explere abſque ullo morborum, & ſæpiùs lethalium periculo, ſub æſtatem non poſſe. Nec mirum, nam & ego ipſe æſtivo tempore illuc olim ingreſſus, tam repentino, intimoque frigore obrigui, ut recedere ſtatim coactus ſim. Sæpe enim accidit ingredientibus Cœmeteria, ut gradu facto ab aere liberiori calidoque in frigeſcentem iis latibulis clauſum, hiantes è conſueto calore pori, frigore tam intempeſtivo obſtipentur, ac proinde raucedines, pleuritides, aliaque morborum genera contrahantur. Prætereà quid in ſubterraneis hiſce cuniculis de reſpirandi difficultate putandum, ob aerem interceptum? Certum ſcilicet diuturnâ experientiâ factum eſt, quod ſi aliqui catervatim ſubeant Cœmeteria, quorum ſinguli vel plerique faculam præferant, aer ita lævigatur, atque attenuatur, ut concinna reſpiratio ſequi non poſſit; & creſcente tam luminum, quàm ingredientium hominum copiâ, duriori anhelitu, ſuſpirioque, quod *Aſthma* vocant, pectora concutiantur: quapropter in Cœmeteriis perluſtrandis à plurium facularum uſu curioſi abſtinent. Mentem ſubit hic peropportuna eorundem locorum deſcriptio, quam S. Hieronymus in Ezechiel 40. ſic tradit: *Dum eſſem Romæ puer, & liberalibus ſtudiis erudirer, ſolebam cum cæteris ejuſdem ætatis, & propoſiti, diebus Dominicis ſepulchra Apoſtolorum, & Martyrum circuire; crebròque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defoſſæ, ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora ſepultorum; & ita obſcura ſunt omnia, ut propemodùm illud Propheticum compleatur*: deſcendunt in infernum viventes: *& ràrò deſuper lumen admiſſum horrorem temperat tenebrarum, ut non tam feneſtram, quàm foramen demiſſi luminis putes: rurſumque pedetentim acceditur, & cæca nocte circumdatis, illud Virgilianum proponitur*:

> *Horror ubique animos, ſimul ipſa*
> *ſilentia terrent.*

Quamobrem quis in hiſce mortis (ut ita dicam) penetralibus degiſſe crediderit hominum genus, ſicut Ethnici fuere, divitiis affluens, deliciiſque ac luxui apprimè deditum? Imò nec ipſi Chriſti Fideles, licèt neglectam, atque oculis impiorum exoſam vitam traducerent, & per ſummam injuriam lare, tectis, & Urbe ejicerentur, diutinâ habitatione ea loca videntur tenuiſſe; immò nequè in iis ſacra munia perpetuò exercuiſſe, nequè illuc ad orandum, pſallendum,

dum, & in divinis communicandum semper conveniſſe; ac valde miror hoc aliquos tradere, & pro viribus propugnare. Ego certè ut eorum ſententiæ adhæream, nullâ re, nullâ unquam ratione adducar. Scio quidem Auctores, quibus maximè fidimus, ſcribere, aliquando in Cryptis, & Cœmeteriis Fideles Chriſti ſe collegiſſe, ut operam Sacris navarent; & quod durius fortaſſe eſt, Maximorum Pontificum nonnullos; ut furiales perſequentium iras effugerent, diù ibi delituiſſe. Scio (inquam) nec impugnare ullatenus auſim, ſed eos Auctores explicare, & explicatos conciliare conabor.

Ut ergo maximè probabilia, & veriſimiliora rimemur, ac teneamus, cenſendum arbitror, ſuper eiſdem Cœmeteriis, vel propè eorum ambitum, parva ædificia fuiſſe conſtructa, quæ Altaria, Confeſſiones, Memoriæ, & Martyria nuncupata fuerunt: deinde verò temporum lapſu ad Eccleſiarum amplitudinem pervenerunt. Mirificè totum id eluceſcit ex Actis SS. Chryſanthi & Dariæ, quæ refert Aringhius in ſua *Roma Subterranea* to.2. lib. 4. c. 32. num. 1. ubi de B. Hilaria, Matre dictorum Sanctorum Martyrum hæc leguntur: *Corpora autem filiorum collegit Hilaria, relicta Martyris Claudii, & ſingillatim condens Mauri & Jaſonis in ſarcophagis ſingulis collocavit, quæ dum aſſiduis obſequiis circa ſanctiſſimam Confeſſionem oraret Deum, tenta eſt: & dum traheretur, rogabat eos qui ſe trahebant dicens: obſecro vos, permittite me priùs orationem meam complere, & veniam quocunque volueritis. Igitur dum fixiſſet gradum, accepit Sacramentum Domini, & expandens manus ſuas dixit: Domine Jeſu Chriſte, quem toto corde confiteor, modò me aſſocia filiis meis, quos ex utero meo ad martyrium convocaſti: & hæc dicens projecit ſe in oratione, & dum oraret projecit ſpiritum. Tunc illi qui eam tenuerant, dolentes ſuper repentinum obitum ejus, reliquerunt duas ancillas ejus, quæ cum ea erant: illæ autem ſepelierunt eam diligentiſſimè ſepulturæ, & ſuper eam breviſſimam Eccleſiam fabricaverunt, quia locus, in quo defuncta erat, ejuſdem erat hortus Hilariæ; & ex quo Sancti paſſi fuerant, ibidem ſibi manſionem collocarat.*

Aliud item huic ſimile teſtimonium ex eodem Aringhio hauritur, tom. 2. lib. 4. cap. 23. de Cœmeterio Primi & Feliciani, ubi ſic: *Nocte verò à Chriſtianis rapta ſunt corpora eorum* (ideſt Primi & Feliciani) *& portaverunt ea ad Arcus Numentanos intra Arenarium, & ibi fecerunt planctum magnum: & involventes eos in ſyndones novas cum aromatibus, juxta Arenarium poſuerunt eos, & in hymnis ac pſalmis per triginta dies ac noctes in Dei nomine perdurabant. Ubi multa beneficia exuberant uſque in præſentem diem, & ſi quis ægrotorum ibidem perductus fuiſſet, ſalvabatur à quacunque eſſet infirmitate detentus.* Inferiùs autem hæc addit: *Et dum poſt aliquantos annos ceſſaret perſecutio Paganorum, multi Chriſtiani in honorem Beatorum Martyrum Primi & Feliciani Baſilicam conſtruxerunt, ſperantes ſe miſericordiam conſequi per eos in nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti. Eſt autem Baſilica eorum ab Urbe Roma milliario quartodecimo, quorum Natalis eſt quinto Idus Junias.*

Hæc

Hæc omnia nobis confirmat Lucas Holstenius, olim Bibliothecæ Vaticanæ Præfectus, & Basilicæ Canonicus, in Actis passionis S. Bonifacii pag. 23. ibi: *Et consurgens Aglaes, confestim accepit secum Clericos & viros religiosos, & sic cum hymnis & canticis spiritualibus, & omni veneratione obviavit Sancto corpori, & reposuit illud stadiis ab urbe Roma quinque, donec ædificaret ei domum dignam passione ejus.* Unde evidenter colligitur, etiam temporibus Diocletiani, qui Bonifacium absumpsit, morem ædificandi Ecclesias propè Sepulchra, & Cœmeteria Martyrum viguisse; licèt edictis Cæsareis interpellantibus ad tempus cessaverit: quem equidem piissimum morem non Aglaes ævo incœpisse, sed multò ante, quis dubitet? Anonymus in Pontificali libro, in vita Fabiani sic ait: *Hic multas fabricas per Cœmeteria fieri præcepit*, videlicet supra Cœmeteria, vel propè, ut ea Christiani commodiùs & frequentiùs adirent. Cùm autem Fabianus sub Decio passus fuerit, scilicet anno à Christo nato 253. nullam omninò negandi ansam video, eum in Ecclesiæ primordiis morem fuisse, ædificia vel ædiculas in Cœmeteriis extruendi, vel ad orandum & Sacra habenda, vel etiam ad habitandum, ut sinè viæ longioris incommodo, vel absque gravi periculo, maximæ venerationis loca pietas Christiana, eo tempore ferventissima, invisere posset: quæ postea religiosæ domus & ædes, ingruentibus persecutionum turbinibus, vel per vim à Paganis occupabantur, vel quia utplurimùm Fisco cedebant ob Christianorum proscriptiones & clades, ab Ethnicis emebantur; licèt posteà Ecclesiæ pace redditâ, illarum possessores recedere, & legitimis Dominis restituere ab Imperatoribus juberentur. Ita enim intelligi debent decreta Cæsarum, quibus loca Cœmeteriorum recuperare Christianis permissum erat; non modò scilicet Cœmeteria ut antea adire, sed ab ædium circumjacentium iniquissima possessione Paganos expellere, & deturbare.

Quamobrem ubi in Scriptoribus Ecclesiasticis occurrit, habitasse Romanos Pontifices in Cœmeteriis, certum ratumque habendum est, intelligi debere de illorum incolatu, & habitatione in iis ædiculis, casisque circumextructis, non verò in subterraneis specubus, latebrisque. Sic Liberius (ut in libro Pontificali in ejus vita legitur) ab exilio regressus, in Cœmeterio S. Agnetis apud Germanam Constantii habitavit. Sic Bonifacius, teste Bibliothecario, in Cœmeterio S. Felicitatis Martyris Viâ Salariâ. Sic (ut alios prætercam) Joannes III. ut in eodem Pontificali libro, loca Cœmeteriorum non solùm impensè adamavit, restituitque; verùm etiam per haud exiguum temporis, licèt Ecclesia constanti pace atque otio frueretur, Cœmeterium Sanctorum Tiburtii & Valeriani incoluit, ibidemque Episcopos ordinavit.

Ex iis quæ superiùs retulimus, desumptis ex Aringhio tom. 2. lib. 4. cap. 23. *de SS. Primo & Feliciano Martyribus*, & ex Luca Holstenio *in Actis passionis S. Bonifacii*, non statim ac sacra eorum corpora humata fuerant, sed post annorum, & persecutionum decursum, Ecclesias, sive Memo-

rias

rias constructas fuisse cognoscimus.

Hinc advertendum, non semper eodem æstu in Christianos efferbuisse improborum Cæsarum iram; sed impetus primò quidem violentissimos, posteà pedetentim elanguisse, donec penitùs evanescerent. Ideoque quò furor persecutorum remissior erat, eò fervidior apud nostros consuetudo vigebat sacratas ædes adeundi, & eas fabricandi: cùm tota illorum libertas ex Principum conniventia, & humanitate penderet. Hæc autem ab una persecutione ad alteram temporis intervalla, insinuat mihi, suadetque, haud fore inutile ipsarum Chronicon hìc attexere.

Prima igitur quæ in Christianos persecutio sæviit, sub Nerone excitata fuit, anno reparatæ salutis 68. vel ut placet Baronio 66.

Secunda sub Domitiano, anno 97. seu 92. juxta Baronium.

Tertia sub Trajano, anno 108. sive 100. ut Baronius notat.

Quarta sub Marco Antonino & Lucio Aurelio Commodo, anno 168. In Asia verò, & in Gallia 164.

Quinta sub Septimio Severo, anno 203. vel 202.

Sexta sub Maximino, anno 238. aut 237.

Septima sub Decio, anno 252. seu 256.

Octava sub Valeriano & Gallieno, anno 257.

Nona sub Aureliano, anno 275. ex Baronio 273.

Decima sub Diocletiano, an. 304. vel 301. ut Baronio visum est.

Disseruimus hactenus de Ecclesiis, & habitationibus apud Cœmeteria, ac & de ipsorum Cœmeteriorum asperitate, & horrore; superest modò ut aliqua de accessu Fidelium ad intima illorum penetralia verba faciamus.

Fatemur utique, natalitiis Sanctorum Martyrum diebus Christi Fideles gregatim Sepulchra, & Cœmeteria subire consuevisse, ut eorundem Sanctorum Martyrum exuvias venerarentur, ibique orationi vacarent. Confirmat hoc immane Numeriani Cæsaris facinus sub ann. 284. cui cùm ab explorantibus renunciatum esset, innumeros penè Christianos in quasdam specus, vel cryptas promiscuè convenisse, aditum illicò occludi, & objice multo muniri jussit, nè aliqua ex parte effugium pateret; desuper verò disjectis ac demolitis rupibus, quæ specubus prominebant, obrui terrâ, lapidibusque imperavit. Constat hoc ex Actis SS. Chrysanti, & Dariæ, & S. Diodori, relatis ab Aringhio in sua *Roma Subterranea* tom. 1. lib. 1. cap. 31. pag. 177. ubi hæc: *Igitur cùm multa beneficia Deus venientibus ad eorum sepulchra præstaret, evènit ut die natalis eorum infinita populi multitudo conveniret, viri simul, & mulieres pariter, & infantes, & innuptæ puellæ, & juvenes. Hoc cùm fuisset Numeriani auribus intimatum, jussit ut in introitu, quo introierant in Cryptam, paries levaretur; quod cùm fuisset impletum, desuper à sabulone super eos montem dejecit. Omnes ergo pariter, dum communiter Sacramenta participarent, & Martyrum gloriam celebrarent, ipsi quoquè ad martyrii coronam pertigerunt, inter quos erant Diodorus Presbyter, & Marianus Diaconus, & plurimi Clericorum; Populi autem multitudo, cujus nec numerus, nec nomina collecta sunt.*

Fa-

Fatemur itaque in hæc loca Fideles conveniſſe, adjicimuſque ex præfatis Actis SS. Chryſanthi & Dariæ, non illuc ſolummodò ventitaſſe quando tranquillæ & pacatæ erant Eccleſiæ Dei, ſed adhuc graſſante Tyrannorum nequitiâ, licèt tunc vetitum foret, crimenque luendum capite putaretur. Multi quidem martyrio inhiantes, illuc ſe conferebant, Sanctos Martyres obſecraturi, ut ſibi in ſuppliciis conſtantiam, & victoriam à Deo impetrarent. Legimus hoc in Actis Stephani Papæ, qui in Cœmeterio Lucinæ decollatus interiit: *Nam* (ſic in ejus Actis) *ingraveſcente Imperatorum Valeriani & Gallieni perſecutione, Stephanus convocato Clero, ad martyrium ſuos hortabatur, in cryptiſque Martyrum aſſiduè Miſſas & Concilia celebrabat: & cum ad Martis templum, ut ſacrificaret, adductus fuiſſet, terræmotu oborto, omnibus aufugientibus qui Stephanum tenebant, Pontifex ad ſuos revertitur in Cœmeterium Lucinæ, quos divinis præceptis inſtruens, Sacramento corporis Chriſti communicavit; ibique dum Miſſarum ſolemnia perficit, advenientibus iterum Imperatorum ſatellitibus, ei in ſua ſede caput abſcinditur.*

Aliud, & haud abſimile ſuggerit nobis Cyprianus in Epiſtola 82. ad Succeſſum: *Ubi Xyſtum* (inquit) *in Cœmeterio animadverſum ſciatis, octavo Iduum Auguſtarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic perſecutioni quotidie inſiſtunt Præfecti Urbis.*

Plerique verò Fideles, Fideliumque Rectores, conſilii Dominici non immemores, Matth. cap. 10. 23. *Cùm autem perſequentur vos in civitate iſta, fugite in aliam*, huc illuc excurrebant, ut impias manus evaderent, ſeque in latebris, & Cœmeteriis minùs notis abdebant, à notioribus declinantes, ad quæ ſinè certò vitæ deſcrimine acceſſus non habebatur, cùm hæc præcipuè ab Imperatoribus prohiberentur, ut innuit Cornelius Papa in Epiſtola quadam *ad Lupicinum Viennen.* de perſecutione Valeriani (ſi tamen Blondelli criſis Epiſtolæ huic fidem non abrogavit) ubi hæc: *Publicè, neque in Cryptis notioribus, Miſſas agere Chriſtianis licuiſſe.*

Nec tamen irritum aliquandò in hæc loca confugium erat; nam per inextricabiles Cœmeteriorum ambages errabundi Chriſti Fideles inſtantia fata eludebant, vel aliquandiù differebant. Quis enim eos inſequeretur per cuniculos tam implicitos, ut labyrinthum æmularentur; ac tam vaſtos & amplos, ut ab Urbe ad mare uſque protendi exiſtimentur? Quæ quidem trepidantium Chriſtianorum latibula Dionis Hiſtoriam in mentem revocant, qui Hieroſolymæ vaſtationem ſub Hadriano Cæſare referens, hæc de Judæis victorum iras & arma effugere conantibus ſcribit: *Arma & cædes Hadriani Imperatoris metuentes, auxilia ſumebant in cavernis ſubterraneis, ſpecus fodientes, atque cuniculis omnia munientes; ut quoties violarentur, liberos haberent ad fugam exitus: invicem quoquè ſub terram clanculùm commeare, ſpecus & ſubterraneas vias ſupernè quibuſdam locis inhiantes, ad ventos & lucem excipiendam perforantes.*

Verùm licèt his latebris aliquandiù Chriſtiani mortem differrent, utplurimùm tamen non evitabant, nam vel inclementiâ & aſperitate locorum, vel diuturni erroris laſſitudine, fame,

fame, pædore, & malis omnibus, ærumnisque tandem confecti, è tenebris & umbra mortis, in æternæ beatæque lucis regiones evolabant.

Hæc igitur, quæ de Cæmeteriis delibavimus, idcircò à nobis congesta sunt, ut appareat neutiquam nos in prioribus tribus Ecclesiæ sęculis, Christianorum ad illa accessum, & in illis moram negare: sed asserere præter hæc, alia ipsis ædificia, & loca religiosa fuisse, quæ vel Ecclesiæ, vel Oratoria, vel Dominica, vel Tituli, vel Martyria, vel aliis id genus nominibus à Scriptoribus Ecclesiasticis appellantur.

Cæterùm in hujus Dissertationis calce apponere distuli, maximi ut Hospiniano, minimi ut mihi videtur ponderis & evidentiæ argumentum, quo suam Adversarii sententiam stabilire nituntur. Hospinianus igitur in suo Tractatu *De origine Templorum* lib. 1. cap. 6. ex Arnobii lib. 4. *contra Gentiles*, hæc refert: *Accusatis* (inquit Arnobius) *quod nec templa habeamus, nec imagines, nec aras*. Item ex Origine lib. 8. *contra Celsum*: *Objicit nobis Celsus* (Origenis verba sunt) *quod non habeamus imagines, aut aras, aut templa*. Demum ex Minutio Felice, qui claruit circa ann. Christi 211. in Dialogo Octavii Christiani cum Cæcilio Ethnico: *Cur nullas aras habent* (inquit Cæcilius) *templa nulla, nulla nota simulacra?*

Quibus interrogationibus, seu potiùs exprobrationibus, cùm supradictos Ecclesiæ Doctores, eâ tempestate præcipuos, nihil respondisse constet, colligit exinde Hospinianus, eos silentio suo fassos fuisse quæ ab Ethnicis ingerebantur: nam si vera forent quæ nos dicimus, inopportuna & culpabilis illorum taciturnitas videretur, præcipuè cùm ad manus & in promptu responsio esset; respondere enim poterant: Licèt apud nos nulla sint templa sumptuosiora, qualia apud vos, sacras tamen ædes habemus, atque in iis & aras, & imagines. At cùm illi tacentes objecta nullo pacto diluerint, quis ambigat eo tempore nullas reverà fuisse Ecclesias, Oratoria, & reliqua hujusmodi?

Poterant quidem, non inficiamur, hæc & similia respondere, si respondendi necessitas incubuisset. Sed cùm inutilem, & superfluam iis diebus controversiam illam existimarent, ac satiùs ducerent veri Dei cultum insinuare, tenebrasque cæcarum mentium Evangelicâ luce discutere, ab inani disputatione consultò abstinuerunt, Apostolo obtemperantes, qui in Epistola ad Titum cap. 3. vers. 9. *Stultas*, ait, *quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis devita, sunt enim inutiles & vanæ*.

Quod autem Octavius, & Origenes ea quæ ipsis objicebantur silentio suo fassi non fuerint, sed dissimulaverint, & respondere supervacaneum existimarint, colligi ex eo potest, quod cùm de aris, & imaginibus non minùs quàm de templis interrogarentur, & illa apud eos non esse objicerentur; pari circa hæc, ac circa templa silentio usi sunt, neque exprobrantium falsissimam opinionem refellere curaverunt. Cùm tamen & altaria, & imagines tunc haberent, quod omnibus etiam alienatis fratribus nostris in confesso est; probatque Tertullianus in Tract. *De Oratione* cap. 14. his verbis: *Similiter & Statio-*

tionum diebus non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quòd statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium Eucharistia resolvit? an magis Deo obligat? nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris? accepto corpore Domini, & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii. Idem ibidem cap. 10. *Nec priùs ascendimus ad Dei altare, quàm si quid discordiæ, vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus.*

Sed quid aliorum testimonia proproferre laborem, si & ipse Origenes tunc interrogantibus tacitus, in Homil. 11. facundè & liquidò hoc asserit? Refert ejus verba Hospinianus, probatque quoad primitias Clero solvendas lib. 5. cap. 1. § *Ex hisce porrò. Sicut hoc* (ait Origenes) *dignum & decens est, sic è contrario indecens, & indignum existimo, & impium, ut is qui Deum colit, & ingreditur Ecclesiam Dei, qui scit Sacerdotes & Ministros assistere altari, aut verbo Dei, aut ministerio Ecclesiæ deservire, de fructibus terræ, quos Deus dat, solem suum producendo, & pluvias suas ministrando, non offerat primitias Sacerdotibus.*

Itaque cùm inferri neutiquam possit, re ipsâ apud nos altaria non fuisse, ex quo Ethnicis ea negantibus prædicti Patres nil responderunt; ita pari rationis ductu templa, & ædes sacras Christianos iis sæculis non habuisse, ex eorundem Patrum silentio deducere & contendere iniquum, & temerarium est, cùm non magis de templis, quàm de aris, & imaginibus urgerentur.

Quapropter quàm maximè miror Hospinianum, virum cæteroqui eruditum, hæc ex Octavii & aliorum taciturnitate intulisse. Verumtamen ad hoc asserendum adductum fuisse arbitror quodam impetu mentis, & nimio ardore docendi, sive insectandi, quo etiam lib. 1. *De origine Templorum*, cap. 6. § *Dissimulare*, chronologica à via declinavit. Ibi enim libenter fassus est, sub Alexandro Severo, Gordiano, Philippis, & præsertim Gallieno Imperatoribus, tertio videlicet sæculo, sedatis compositisque persecutionibus, templa & ædificia, ampla quidem atque magnifica à Christianis extructa fuisse; testante id Eusebio lib. 8. cap. 1. *Hist. Eccl.* ut nos supra retulimus: deinde verò Diocletianum Ecclesias omnes, & ædes sacras Christi Fidelium, quos violentissimè persequebatur, everti & solo æquari jussisse; idque tanto militum ac satellitum ardore effectum, ut uno eodemque Paschatis die omnia ubique Christianorum sacra ædificia prostrata, & demolita jacuerint. Quibus enarratis hæc statim adjicit in § *Diocletiano*: *Eoque tempore exprobrarunt Christianis Gentiles, quod templa non haberent, ut ex Origene constat contra Celsum lib.* 4. In quo satis incautè labitur, non advertens Origenem multò ante Diocletiani persecutionem defecisse, obiit enim anno 254. Gallo & Volusiano imperantibus: & annos triginta post ejus interitum Diocletianus in Cæsarem electus est, nempe anno salutis 284. unde erroneus hujusce Scriptoris sermo, & nimiùm præceps scribendi cupido elicitur.

Causam autem cur Ethnicis objurgantibus, & de superstitione atque impietate arguentibus (cùm ipsi prima,

ma, præcipuaque Religionis fundamenta templa esse ducerent) nostri nihil responderint, præter quæ diximus, eam fuisse arbitror, nempe ut graviores subinde disputationes vitarent: nam si Ecclesias habere dixissent, de aris illicò, quæ in eis essent, differere coacti fuissent: si verò & de altaribus annuissent, pari curiositate de Hostia, quæ super iisdem immolaretur, quæstio insurrexisset; cui ut satisfieret, de ineffabili Eucharistiæ Sacramento docendi & altercandi necessitas Patribus incubuisset: & ita arcana, & sacratissima Fidei nostræ mysteria in vulgus effusa forent, quod unicè SS. Patres, & peculiariter primitivi verebantur, nè videlicet incapacibus, & Ethnica superstitione obtusis mentibus hæc ingerendo, despicatui fides Christi haberetur, rerumque tam grandium doctrina, & res ipsæ, cachinnis & ludibriis exponerentur, summumque fortasse vitæ discrimen innocui Doctores subirent: præsertim cùm id maximè Christus ipse cavendum esse docuerit (ut ex Matth. cap. 7. num. 6.) ubi dilectissimæ Ecclesiæ suæ custodes, & pastores erudiens, *Nolite*, inquit, *dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, nè fortè conculcent eas pedibus suis, & conversi disrumpant vos.*

Liquet igitur ex his omnibus, quàm fallacibus futilibusque argumentis nitantur ii, qui in prioribus tribus Ecclesiæ sæculis fuisse negant sacra ædificia, quæ à Cœmeteriis Cryptisque distincta publicè à Fidelibus adirentur, & sæpè numero Ecclesiæ vocitarentur. Quæ cùm propugnare, & asserere propositum mihi fuerit ab initio dissertationis, id assecutus jam tandem videor, tot Patrum sanctissimorum suffragiis, tot probatissimorum Scriptorum testimoniis, ipsâ denique veritate, quâ nihil firmius, & nihil potentius. Ideoque uti diutiùs in his immorari supervacaneum esset, sic ad alia calamum promovere opportunum, ac plurima meditanti necessarium existimo.

CAPUT XVIII.

Ecclesiarum Elenchus, in tribus primis Ecclesiæ sæculis per universum terrarum Orbem à Fidelibus constructarum.

AD præcedentis dissertationis fidem, firmitatemque plurimùm conducebat, si è gravibus variisque Scriptorum monimentis excerptam seriem apposuissem Ecclesiarum, quæ prioribus tribus à Christo nato sæculis, in præcipuis Orbis terræ regionibus vel excitatæ à fundamentis fuere, vel ex locis usu & habitatione profanis, in sacras ædes conversæ. Verùm cùm ea sit Scepticorum (quorum hoc tempore maxima copia est) mens & ingenium, ut omnia vel audacter negent, vel si mitissimè agunt, dubiâ lance suspendant; diù multumque hæsitavi, an pabulum pertinaci impudentiæ proponerem, & altercandi cum ipsis onus subirem; quorum utrumque evitaturus, omittere hanc narrationem consultissimum esse ducebam. Attamen nè piè credentibus fraudem, & præjudicium afferrem, quaquà eis fides habenda sit minimè solicitus, templa illa servatâ chronologiâ recensebo. Multa mihi

Ughel-

Ughellius in sua *Italia sacra*, Fratresque Sammarthani in *Gallia Christiana*, multa item Rocchus Pyrrhus in *Sicilia Sacra*, aliique Scriptores, plurima denique suffecit Eysengreineus, qui luculentum Tractatum edidit in centenariis, *De persecutionibus & exaltationibus Ecclesiarum Christiani Orbis*: ipse tamen non pauca desumpsit ex Petro de Natali, quem uti simplicem, credulumque nonnulli derident. Illos igitur adeant oculi severiores, dubiæque mentes, cum illis tota lis totumque negotium sit, in eisdem scrutandis librandisque tempus ii terant, quibus Deus hæc otia fecit: cùm mihi moles rerum quâ premor, vix carpere quæ hîc subjicio, nedum critico examine expendere, atque rimari permittat.

Anno Christi 33.

Hierosolymis ad montem Sion, in domo S. Joannis Evangelistæ prima Christi Fidelium Ecclesia fundata est, ubi & Princeps Apostolorum B. Petrus incruentum Missæ sacrificium celebravit. Hesychius Presb. Hierosolym. Actor. cap. 2. & 23. Beda ibidem, & Joannes Cassianus eodem anno.

Anno 34.

Item domus B. Mariæ Magdalenæ in templum versa est. Bergomensis *De claris Mulier.* cap. 17. Egesippus, quem citat ipse Bergomensis, in *Chron.* lib. 8.

Anno 36.

Tiberio imperante, in Asia B. Philippus Apostolus multas erexit Basilicas, & Sacerdotes ad divina munia obeunda constituit. Metaphrastes *in Vita ejusdem* sub die 14. Novembris: Nicephorus lib. 3. cap. 39.

Anno 37.

Antiochiæ Theophilus civis magni nominis, domum suam Apostolorum Principi tradidit, ut eam in Ecclesiam consecraret. Ex Clemente *Recogn.* lib. 10. & Petro de Natali lib. 3. cap. 140.

Anno eodem.

Apud Scythas præcitatus S. Philippus Apostolus plura templa construxit, multosque Episcopos, Presbyteros, atque alios Cleri ordines instituit. Metaphrastes in ejusdem Vita.

Anno eodem.

Compostellæ, Lupa Hispaniæ Regina ex palatio, quod inhabitarat, templum miro opere fabrefactum composuit, quod S. Jacobo Zebedæo sacravit. Antonin. par. 1. tit. 6. c. 7. Petrus de Natali lib. 6. c. 133. Mantuanus *in Fastis* lib. 7.

Eodem Anno.

Erecta fuit Cæsaraugustana Basilica, & in honorem Deiparæ consecrata. Jo: Baptista de Lezana in sua *Turri Davidica* cap. 5. num. 346. Incoff. in Epist. Beatæ Mariæ Virginis *ad Messanenses* notit. 7. Joannes Baptista de Groff. in *Catania Sacra* chord. 2. modulam. 1. pag. 18.

Anno 44.

Matrona quædam Christiana Gallicana, apud Vasatensem urbem, memoriæ S. Joannis Baptistæ Ecclesiam dicavit. Gregorius Turonensis in lib. *Flor. plur. Martyr.* edito sub Vita Joannis Baptistæ.

Tempore D. Petri.

Cataniæ apud Ætnam Pantheon, quod ibi ædificarat populi idololatria, in sacrum templum conversum fuit ab ipso Apostolorum Principe, ac Deiparæ venerationi dicatum, ut ex anti-

antiquissima traditione fusè probat Joannes Baptista de Grossi. in sua *Catania Sacra*, Chord. 2. modulam. 1. in verbo *Pantheon*, pag. 13. *De Cataniensi decachorda*. Idem pag. 18. fretus auctoritate Hieronymi Osorii Algabricen. Episcopi lib. 1. *De Rebus Emmanuelis Regis Lusitaniæ* asserit, Cangranorensem, unum ex Regibus, qui Christum Dei filium in præsepio adoraverunt, reversum in regionem suam, templum anno circiter tertio Beatæ Virgini Mariæ erexisse; ac in Æthiopia anno 4. Reginam Candacem eidem B. Virgini adhuc viventi aliud templum excitasse.

Anno 45.

Romæ B. Petrus primam Ecclesiam condidit, quam Kal. Augusti consecravit, ibique synaxes, & sacra solemnia celebravit. Beda sub Kal. Augusti. Metaphr. *in Petro*. De prima Romæ à D. Petro dedicata Ecclesia texuit dissertationem Franciscus Maria Florentinus in suo *Martyrologio*, ad diem primam Augusti.

Anno 46.

In Civitate Lucensi Paulinus Antiochenus, Beati Petri alumnus, templum Sanctissimæ Triadi dedicavit. Ughellius tom. 1. pag. 840. Item alia sex templa extruxit, quorum Ughellius non meminit; sed videndus Cæsar Franciottus *in Catalogo de Ecclesiis Lucensibus*.

Anno eodem.

S. Martialis Lemovicensem Ecclesiam sub titulo S. Protomartyris Stephani erexit, & in ea sedem Pastoralem posuit. Beda pridie Kal. Julii: Patrus de Natali lib. 6. cap. 29. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. § 2.

Anno eodem circiter.

In Urbe Papiensi Syrus Galilæus, B. Petri discipulus, & ab eo in Episcopum Papiæ ordinatus, in honorem Deiparæ Virginis, ipsiusque B. Petri templum sacravit; aliudque SS. Martyribus Gervasio & Prothasio. Ex Ughellio to. 1. post pag. 1129. pag. 3. num. 1.

Anno 47.

S. Martialis, ex LXX. Domini discipulis, Ecclesiam Cathedralem Bituricensem sub nomine ac titulo Beati Protomartyris Stephani erexit, & in ea Sedem Episcopalem locavit. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Missa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

S. Martialis Ecclesiam Burdigalensem in honorem S. Stephani Protomartyris, & S. Andreæ Apostoli consecravit, ac Episcopalem Sedem in ea statuit. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Missa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

Apud Burdigalenses S. Martialis altare, seu oratorium Deiparæ Virgini dicatum erexit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. § 2.

Eodem Anno.

Defensor, Cenomanicæ urbis Princeps, ex domo sua privata templum opere inclytum ædificavit. Antonin. par. 1. tit. 6. cap. 25. § 4. Petrus de Natali lib. 3. cap. 35.

Eodem Anno.

Apud Urbem Aquensem multæ Ecclesiæ fundatæ fuerunt. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 19. Petrus de Natali lib. 6. cap. 124.

Eodem Anno.

Massiliæ Principem quamplures in sua

ſua provincia Eccleſias à fundamentis excitaſſe, refert Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 19. § 1.

Eodem Anno.

Sanctus Martialis templum Cathedrale Angenenſe ſub nomine B. Stephani Protomartyris condidit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

Idem B. Martialis ut templum Beato Petro dicatum aſſurgeret, operam impendit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

Item Sanctus Martialis Eccleſiam Arvernam in honorem Dei, & Deiparæ Virginis extruxit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

Tholoſana Cathedralis ſub titulo S. Protomartyris Stephani enituit, quam prædictus S. Martialis fundavit. Demochar. ubi ſupra.

Anno 48.

Mantuani ad fidem Chriſti confluentes, primum templum Deiparæ Virgini extra Urbis mœnia conſecrarunt: intraque mœnia vigintiquatuor ſtatuendas Eccleſias in honorem ejuſdem curarunt. Ughellius tom. 1. pag. 926. *Italiæ Sacræ*.

Eodem Anno.

Paduæ Rex Vitalianus S. Sophiæ templum erexit, in quo Presbyteros, & Clerum inſtituit: Proſdocimus verò Epiſcopus præfuit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Eodem Anno.

Diſcipuli S. Marci Evangeliſtæ in iis locis, quæ Alexandriæ *Bubulci* nomen acceperunt, Eccleſiam ſibi ædificarunt vivente adhuc Magiſtro. Metaphr. in vita S. Marci Evangeliſtæ: Procopius Diaconus, & Cartophylax de Marco Evangeliſta in Mataphr.

Eodem Anno.

Leocadius Galliarum Senator, de proſapia Vetii Epagati, domum ſuam in Eccleſiam convertit, quæ poſtea Primas apud Bituriges nacta fuit, ſacris reliquiis Protomartyris Stephani illuſtrata. Gregorius Turonenſis Hiſt. lib. 1.

Anno 51.

In civitate Altina S. Proſdocimi operâ conſtructæ fuerunt Eccleſiæ, Clerusque compoſitus, & ordinatus. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Eodem Anno.

Sanctus Clemens Epiſcopus Metenſis, plures in urbe ſua Baſilicas conſtruxit, Clerumque diverſis gradibus inſignitum ordinavit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 26. Petrus de Natali lib. 10. cap. 13.

Anno 52.

In Aſylo Caſtro idem S. Proſdocimus templum Virgini Deiparæ dedicavit. Petrus de Natali eodem lib. 10. cap. 33.

Anno 54.

B. Eucherius Treviris, ex domo Albanæ cujuſdam Senatricis, templum Divo Joanni Evangeliſtæ ſacrum conſtituit. *Annales Trevirenſes*.

Eodem Anno.

S. Maternus, Divi Petri diſcipulus, non procul à Moſhaim templum fundavit, quod vulgari titulo *Dhompieter* nuncupari ſolet. *Annales Argentoratenſes*. Wolfgang. *De Vitis Præſul. Nemetorcen.* Michael Buoching. *in Eccleſ. Hiſtor.*

Anno 55.

Apud Colonienſes idem B. Maternus templum Principi Apoſtolorum extra Urbis mœnia dicari curavit. *An-*

Annales Colonienses. Wolfgang. *de Vitis Præsul. Nemetorcen.*

Eodem Anno.

Idem S. Maternus aliud templum condidit Deiparæ sacrum, quod nunc Beatæ Cæciliæ nomen obtinet. Auctores qui supra.

Eodem Anno.

Apud Hieropolim Syriæ S. Mattheus Apostolus construxit Ecclesiam, Clerumque dispofuit. Metaphr. in *Vita Beati Matthæi*, sub die 16. Novembris.

Anno 56.

S. Savinianus, unus ex septuaginta discipulis, Populo Senonensi persuasit, ut in sua Urbe tres construeret Ecclesias, unam scilicet B. Mariæ Virgini, alteram S. Joanni Baptistæ, ac tertiam D. Stephano Protomartyri.

Eodem Anno.

S. Xystus, Principis Apostolorum discipulus, in urbe Remensi mirificum templum ædificavit. Demochar. lib. 2. cap. 14.

Anno 58.

S. Mennius, B. Petri discipulus, apud Diovantum ædem Divo Stephano Protomartyri consecravit. Joannes Placent. Trudonen. *in Episcopis Tungrensibus*: Demochares lib. 2. cap. 25.

Anno 60.

Apud Hunnos ad montis umbraculum, quem Mosa alluit, S. Maternus ædem Deiparæ Virgini sacram ædificavit. Joannes Placent. Trudonen. in *Episcopis Leodiensibus*. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *contra Calvin.* cap. 37.

Eodem Anno.

In urbe Carnotensi SS. Savinianus, Potentianus, & Adventinus Ecclesiam in honorem Beatissimæ Virginis Mariæ erexerunt. Demochar. lib. 2. cap. 18.

Eodem Anno.

S. Martialis in Civitate Lemovicensi Ecclesias in cultum Salvatoris, & B. Mariæ Virginis, necnon in honorem SS. Apostolorum Petri & Andreæ, ac in memoriam B. Stephani Protomartyris condidit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 2. Petrus de Natali lib. 6. cap. 29.

Anno 60.

Puteolis S. Celsus Ecclesiam erexit, ubi sacræ ejus exuviæ humatæ fuerunt: & hæc Ecclesia hodie est Monialium S. Francisci. Ughell. to. 6. pag. 217. num. 2. Vide Ferrar. *in Catalogo*, qui ait in Puteolano territorio adesse Ecclesiam, quæ S. Patielli nuncupatur, ubi S. Celsus à S. Petro Apostolo consecratus fuit Episcopus.

Anno 61.

Syrus Hermagoræ Aquilejensis Antistitis discipulus, Papiæ templum fundavit, & sedem obtinuit Episcopalem. Beda pridie Idus Septembris: Petrus de Natali lib. 1. cap. 50. & lib. 8. cap. 68. Bergomensis *Chron.* lib. 8. Ughellius in Episc. Papiens.

Anno 62.

Treviris B. Nazarii operâ magnificæ structuræ templum fuit excitatum. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 2. Petrus de Natali lib. 6. cap. 147.

Anno 63.

S. Marcus S. Petri discipulus, ejusdem memoriæ templum dicavit, in quo & ipse fuit tumulatus. Ughellius tom. 6. pag. 512. Annos octo post ejus martyrium, uxor cujusdam Palatiani, ab ipso instructa de doctrina Evangelica, templum quod Jovis dicebatur, memoriæ sui Præceptoris addixit,

xit. Ughell. tom. 6. pag. 513. *Chron. Atinen.*

Anno 64.

Stephanus Dux Aquitaniæ in urbe Lemovicensi templum S. Valeriæ sacrum erexit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. § 2. Petrus de Natali lib. 6.

Anno 65.

In civitate Remensi Vir quidam, acceptis Reliquiis SS. Martyrum Timothei, & Apollinaris, in eorumdem titulum Basilicam statuit. Gregorius Turonensis in lib. *Glor. plur. Martyr.* cap. 62.

Eodem Anno.

Syrus Episcopus Papiæ, acceptis SS. Gervasii & Protasii reliquiis à Liberio quodam Christiano, in memoriam eorundem Martyrum extra urbis mœnia templum condidit structurâ magnificum, in quo sæpiùs incruentam Hostiam obtulit. Petrus de Natali lib. 1. cap. 50.

Anno 66.

Sancti Simeon & Judas Apostoli in Perside plures Ecclesias fabricaverunt, diversosque Cleri gradus instituerunt. Abdias Babylonius *Certam. Apostol.* lib. 4. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 14. Petrus de Natali lib. 9. c. 115.

Eodem Anno.

In Thebaidæ Africæ a Sancto Luca Evangelista multæ ædificatæ fuerunt Ecclesiæ, tum Presbyteri, Diaconique consecrati. Metaphr. *in vita ejusdem B. Lucæ.*

Anno 68.

In urbe Natoober S. Matthæus Apostolus & Evangelista, ex auro atque argento, à populo sibi oblato, Ecclesiam construxit sub nomine Resurrectionis Christi: tum Presbyteros, Clerumque ordinavit. Abdias Babylon. *Certam. Apost.* lib. 7. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 13. Petrus de Natali lib. 8. cap. 100.

Anno 69.

Sanctus Dionysius Areopagita, Sancti Pauli Apostoli discipulus, multa per Gallias templa construxit.

Eodem Anno.

S. Hermagoras, S. Marci Evangelistæ discipulus, & totius Venetæ Reipublicæ Protopræsul, sepultis in domo Valentiniani sub marmoreis monumentis SS. Virginibus Euphemiâ, Dorothæâ, Theclâ, & Erasmâ, ædes ipsas earundem memoriæ consecravit; tum altare sacrosancto mysterio celebrando construxit, cui omnes suas facultates Valentinianus obtulit. Petrus de Natal. lib. 8. cap. 29.

Eodem Anno.

In urbe Tarvisia S. Prosdocimus, Principis Apostolorum discipulus, & Paduæ Præsul, in honorem magistri sui Ecclesiam erexit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Anno 70.

Parisiis supradictus Sanctus Dionysius Ecclesias fabricavit, Clerumque instituit. Antoninus par. 1. tit. 6. c. 28. Petrus de Natali lib. 9. cap. 41.

Eodem Anno.

Celerina Hispaniæ Regina, ærarii sui sumptibus elegantissimum templum supra corpus S. Torpetii erexit. Ado Trevirensis, & Beda 16. Kal. Junii: Petrus de Natali lib. 5. cap. 8.

Anno 72.

S. Paulus Sergius, Doctoris gentium discipulus, & Episcopus Narbonensis, cum Ruso & Stephano Diaconis, in memoriam Beati Petri Apostoli Ecclesiam ædificavit. Petrus de Natali lib. 11. cap. 60.

Eo-

Eodem Anno.

S. Dionysius Areopagita inter alias Parisienses Ecclesias, tria à fundamentis excitavit Oratoria, quorum primum Triadi Sacrosanctæ addixit eo loci, qui nunc dicitur S. Benedicti; quemadmodùm indicant fenestræ vitreæ hactenus perductæ in Sacello S. Nicolai ejusdem templi, ubi hæc leguntur: *In hoc Sacello S. Dionysius cœpit invocare nomen Sanctissimæ Trinitatis*. Secundum Oratorium Deiparæ Virgini consecravit, contrito Mercurii simulacro, quod ibi Gentiles colebant. Tertium verò in memoriam B. Stephani Protomartyris statuit. Demochar. lib. 2. cap. 18.

Anno 77.

Primitivæ Ecclesiæ Protonotarii in vita B. Clementis Pontificis tradunt, septuaginta quinque Ecclesias ab ipso in Chersona excitatas. Petrus de Natali lib. 10. cap. 98. Metaphrast. in *Vita Clementis*: Antoninus par. 1. tit. 7. cap. 2. §. 2.

Anno 80.

B. Joanni Apostolo, in vivis adhuc agenti, Ephesi sacratum fuisse templum memorat Abdias Babylonius *Certam. Apostol.* lib. 5.

Anno 81.

Opilius Paduæ Patritius, supra corpus S. Justinæ Virginis templum extruxit, quod simul cum oratorio Beatus Prosdocimus, ejusdem civitatis Pontifex, consecravit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Anno 90.

Mediolani S. Crastitianus Oldanus, post ruinas, quas Domitianus Imperator Christianis templis intulerat, eadem templa reædificavit, & nova etiam excitanda curavit. Ughell. to. 4. fol. 56. num. 4.

Anno 96.

S. Dionysius Areopagita, Parisiensis Episcopus, Ecclesiam in urbe Arelatensi erexit, quam SS. Apostolis Petro & Paulo dicavit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 28. §. 2. Petrus de Natali lib. 4. cap. 15.

Anno 97.

Apud Trajectum prædictus B. Maternus Oratorium in via publica Christo Salvatori erexit. Joannes Placent. Trudonen. *in Episcopis Leodien.* Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *contra Calvinum* cap. 37.

Anno 98.

Apud Tungros idem B. Maternus Deiparæ Virgini Ecclesiam construxit. Auctoribus iis qui supra.

Anno 100.

Ravennæ templum à Fidelibus fuit erectum memoriæ Sancti Aderitii secundi Episcopi. Ughell. tom. 2. pag. 327. num. 2.

Anno circiter 103.

Mutinæ, Cletus primus Episcopus, expiato Jovis templo, illud Principi Apostolorum consecravit. Ughellius tom. 2. pag. 90.

Anno 120.

Crotonienses ædificarunt Sacellum, quod S. Dionysio Areopagitæ dicarunt; & in eo sacrum Virginis Deiparæ simulacrum posuerunt. Ughell. tom. 9. num. 1.

Anno 175.

Propè Perusiam templum aderat à Christianis extructum, & Constantio ejusdem urbis Antistiti sacrum.

Anno 188.

Mediolani S. Monas urbem in Parochias secrevit, ac centum quindecim, pluresque Ecclesias construxit, inrer quas insignem Basilicam B. Petri Apo-

Apoſtoli, cujus meminere Galeſinus, Galvanus, Triſtanus, Calchus. Vide Ughell. tom. 4. pag. 58.

Anno 189.

Fulginei, poſt Idololatriæ ſubverſionem, ſurrexit Baſilica Palatina, à Feliciano Epiſcopo in honorem D. Joannis Baptiſtæ ſacrata. Ughell. tom. 1. num. 4. circa finem.

Anno 204.

Syracuſis Eutychius Præſul Oratorium B. Andreæ Apoſtolo extruxit, & conſecravit. Rocchus Pyrrhus *Siciliæ Sacræ* tom. 2. pag. 124. § *Eutychius*, num. 16. ubi citat Schobar.

Anno 250.

Mantuæ duo templa BB. Apoſtolis Petro & Paulo populus excitavit, quorum illud D. Petri Eccleſia Cathedralis evaſit. Ughell. tom. 1. pag. 926.

Anno 254.

Propè Fulgineum, templum Beatis Heraclio & Mauro Martyribus dicatum fuit, ibique Caſtellum Heraclium conſtructum, quod hodie fracto etymō vulgus *Rachium* appellat. Ughell. tom. 1. pag. 734. num. 5.

Anno 270.

Zama in vicis Bononiæ ſedem fixit Epiſcopalem, ubi in obſequium B. Petri parvum ſacellum extruxit, in quo ipſe, ac ejus ſucceſſor Fauſtinus ſepulti fuere. Ughell. tom. 2. pag. 8. lit. B. num. 2.

Anno 273.

Interamnæ à diſcipulis S. Valentini templum fundatum fuit. Ughell. tom. 1. pag. 810.

Anno 275.

Haud procul à Sora, pietas Fidelium erexit templum in honorem Sanctæ Reſtitutæ Virginis & Martyris. Ughellius tom. 1. pag. 156. num. 1.

CAPUT XIX.

De formis Sepulchrorum tam apud Ethnicos, quàm apud Hebræos, & antiquos Chriſti Fideles: de memoriis Martyrum, ſeu Martyriis, aut Confeſſionibus, vel Ciboriis: necnon de Baſiliculis.

MULTAS hucuſque congeſſimus cùm ſacrorum, tum profanorum ædificiorum notitias, in quibus homines hujus mundi viatores congregari conſuetum fuit. At de ſepulchris, in quibus iidem expleto viæ, vitæque termino coadunantur, cùm nè verbum quidem fecerimus, atque illa quoquè ſub ſacras Eccleſiæ veteris memorias, ut partes, ac membra veniant, peculiari hoc capite de eiſdem diſſerere conſtituimus.

Sed ut rem altiùs ordiamur, & exequamur uberiùs, animadvertere oportet, finitimæ cujuſque nationis, ac populi genium eſſe, ritus ac mores ad invicem mutuare, ſuiſque tenaci inſitione copulare, itaut inde temporis lapſu divelli, ac reſcindi minimè poſſint. Hoc autem ſi cui gentium, in uſu maximè fuit Chriſtianis, utpote qui ab Ethnicis non interjectis fluviorum alveis diviſi, vel vaſto montium, aut maris tractu ſejuncti, ſed in urbibus eorundem, ac domibus promiſcuè degebant. Quæ ut manu unuſquiſque tangat, præter ea quæ ſparſim huic Operi ad idem probandum inſerta ſunt, nonnulla ſubjiciemus ex iis, quæ licèt improba, ac ſuperſtitioſa, primævi Chriſti Fideles à Gentilibus uſurparunt, & ſua effecerunt.

Primum ſit de Kalendis Januariis, de quibus Albinus Flaccus, ſive Al-

cuinus *de Divinis Officiis* sic scripsit: *Hæ Kalendæ secundùm dementiam Gentilium, potiùs dicendæ sunt cavendæ; ea siquidem tempestate (quando Judices præerant filiis Israel, hoc est ante Samsonem) fuit in Italia quidam Princeps Gentilium nomine Janus, à quo Januarius mensis postea nuncupatus est. Hunc verò Janum imperiti homines, qui Deum non cognoscebant, quasi Regem metuebant, & pro Deo illum colere cœperunt, duasque facies illi figuravere propter Orientem & Occidentem: necnon & quadrifrontem appellavere, idest Janum geminum, propter quatuor partes, seu elementa quatuor, aut tempora quatuor; sed cùm hoc facerent, formabant potiùs monstrum, quàm Deum. Unde Numa post Romulum, hunc esse primum mensem anni voluit, tanquam bicipitis Dei mensem, respicientem ac prospicientem transacti anni finem, futurique initium, & Januarium vocatum, eo quod sit limes & Janua anni. Unde imperiti homines veluti Deum colentes, diem ipsum multis spurcitiis sacraverunt: quidam mutabant se in species monstrosas, in ferarumque habitus transformabant: alii in femineo gestu mutati, virilem vultum effeminabant; nec immeritò virilem fortitudinem non habent, qui in mulieris habitum transierunt: aliqui fanaticis auguriis profanabantur, perstrepebant saltando pedibus, tripudiando plausibus: nonnulli ita auguria observabant, ut focum de domo sua, vel aliud quodcunque beneficium, cuiquam petenti minimè tribuerent. Diabolicas etiam strenas & ab aliis accipiebant, & ipsi aliis tradebant; necnon etiam mensulas plenas ad manducandum tota nocte paratas habebant, credentes quod Kalendæ Januarii per totum annum præstare possent. Et quia his, & aliis miseriis mundus universus repletus erat, statuit universalis Ecclesia Jejunium publicum in isto die fieri, quatenus his calamitatibus auctor vitæ finem imponeret. Sed quia Domino largiente hæc à Fidelibus pro nihilo habentur, licèt quantulæcunque similitudines (quod absit) adhuc lateant in feris hominibus, omni tamen conamine prohibendæ sunt, atque pellendæ: neque enim aliud quidquam novi in istiusmodi Kalendis præsumendum est, nisi quod & in aliis Kalendis mensium, excepto quod octavæ Dominicæ cum eximio cultu celebrentur, ut supra præfixum est. Sed neque illud reticendum, quod dum quadam die hæ superstitiones Diabolicæ Romæ agerentur, quidam S. Almachius cùm diceret: hodiæ octavæ diei Dominicæ sunt, cessate ab his superstitionibus Idolorum, & sacrificiis pollutis: jubente Alypsio Urbis Præfecto hac de causa interfectus est.*

Hoc idem antè Alcuinum dixerat Isidorus Episcopus Hispalensis *De Ecclesiasticis officiis* lib. 1. cap. 10. *Jejunium* (ait) *Kalendarum Januariarum propter errorem Gentilitatis instituit Ecclesia. Janus enim quidam Princeps Paganorum fuit, à quo nomen mensis Januarii nuncupatur, quem imperiti homines veluti Deum colentes, in religionem honoris posteris tradiderunt, diemque ipsum scenisque & luxuriæ sacraverunt. Tunc enim miseri homines, & quod pejus est, etiam Fideles, sumentes species monstrosas in ferarum habitum transformantur: alii femineo gestu demutati, virilem vultum effeminant: nonnulli etiam de fanatica adhuc consuetudine, quibusdam ipso die observationum auguriis profanantur; perstrepunt omnia saltantium pedibus, tripudiantium plausibus; & quod his turpius est nefas, nexis*

inter se utriusque sexus choris, inops animi, furens vino turma miscetur. Proinde ergo SS. Patres considerantes, maximam partem generis humani eodem die hujusmodi sacrilegiis, ac luxuriis insidere, statuerunt in universo mundo per omnes Ecclesias publicum Jejunium, per quod agnoscerent homines, in tantum se prava agere, ut pro eorum peccatis necesse sit omnibus Ecclesiis jejunare.

Secundùm sit De Festivitate Purificationis B. MARIÆ Virginis, in qua ritum candelas distribuendi, accensasque deferendi, fluxisse à Gentilibus demonstrat Menardus in notis ad librum *Sacrament. S. Gregorii,* ad hunc eundem diem, sequentibus verbis. *In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes, seu processiones ex satis antiquo more, seu superstitione veteri, quà Romani hoc mense in honorem Februi Dei, idest Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant Urbem, in piam ac sanctam mutatâ religionem; siquidem harum mentionem facit Sanctus Hidelphonsus, qui floruit anno 644. Sermone supracitato. Agitur hæc festivitas mense Februario, quem Romani adhuc Pagani à Februo, idest Plutone, sic vocaverunt &c. Quam lustrandi consuetudinem congruè, & religiosè Christiana mutavit consuetudo, cùm eodem mense, hoc est hodierna die, in honorem Sanctæ Dei Genitricis, & perpetuæ Virginis Mariæ, non solùm Clerus, sed omnis plebs, Ecclesiarum loca cum cereis & diversis hymnis lustrantes circumeant. Idem scribit S. Eligius Homil. 2. Nunc igitur vanæ superstitionis errorem pulchrè Christiana devotio ad veram convertit religionem, cùm jam non post quinquennium, nec ut olim circa finem mensis Februarii, una lustratur Civitas Romana ad honorem Februi, qui falsò lustrationum, idest purgationum potens putabatur, & Deus Infernorum, & ob dignitatem ejus, quæ jam cessavit, terreni Romanorum Imperii: sed per singulos annos circa initium ejusdem mensis universa Dei Civitas, sancta videlicet Ecclesia illustratur: Fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorundem gestatur manibus.*

Pauca hæc ex multis quæ afferri possent, exempla selegi, fidem huic assertioni facturus, videlicet quod ab Ethnicis olim Christiani, ac proinde quælibet gens, sive natio à finitima conterminaque natione mores quosdam didicerit, & constantissimè fuerit imitata. Si plura cupis, adi Cardinalem Baronium ad ann. 44. nu. 80. qui mirum in modum meam hanc sententiam confirmat. Sed ut promissum de Sepulchris sermonem prosequar, ab Ægyptiis incipiam, qui & Gentiles, & antiquissimi sunt. Ii mortuorum Sepulchra tres in species dividere juxta defuncti dignitatem consueverunt, nempe in sumptuosa, mediocria, & humilia. Sumptuosa ea erant, quæ pro Regibus, & Magnatibus attollebantur, ut Mausolea & Pyramides. Mediocria, quæ pro mediocribus, ut Cœmeteria, sive Cryptæ in vivo alabastro excisæ, variis concamerationibus discriminatæ, multipliciumque viarum ambagibus adeò intricatæ, ut labyrinthus videri possent: tum arcæ in eisdem marmoreæ, sive sarcophagi, in quibus cadavera condebantur. Ab humilibus autem, cùm ego brevitati maximè studeam, & illa ad meum institutum non spectent, libentissimè declinabo.

Porrò quale fuerit primum Mausoleum,

leum, Plinius lib. 36. cap. 5. docet his verbis: *Mausoleum sepulchrum est ab uxore Artemisia factum Mausolo Cariæ Regulo, qui obiit Olympiadis centesimæ anno 2. Opus id ut esset inter septem miracula, ii maximè artifices fecere. Patet ab Austro & Septentrione sexagenos ternos pedes, brevius à frontibus, toto circuitu pedes quadringentos undecim: attollitur in altitudinem viginti quinque cubitis: cingitur columnis triginta sex. Ab Oriente cælavit Scopas, à Septentrione Bryaxis, à Meridie Timotheus, ab Occasu Leochares: priusque quàm peragerent, Regina Artemisia, quæ mariti memoriæ id opus extrui jusserat, obiit. Non tamen recesserunt nisi absoluto jam, id gloriæ ipsorum, artisque monumentum judicantes; hodieque certant manus. Accessit & quintus artifex: nanque supra pteron pyramis altitudine inferiorem æquavit, viginti quatuor gradibus in metæ cacumen se contrahens. In summo est quadriga marmorea, quam fecit Pythis. Hæc adjecta centum quadraginta pedum altitudine totum opus includit.* Ab hac magnificentissima fabrica cæteræ, parùm absimilem præseferentes magnificentiam, nomen sumpsere.

Mausoleorum æmulatrices fuere Pyramides, quarum figura quadrata erat, & ab amplissima basi desinens in acumen. Illarum nonnullas conspici adhuc in Ægypto tradit Joannes Nardius in suis comment. ad Lucretium *De rerum natura*, ubi in fine agit de funeribus Ægyptiorum; quarum Pyramidum occasione nonnullorum sepulchrorum adhuc Memphi extantium orthographiam affert, quam delineari imperavit cl: me: Ferdinandus II. Magnus Hetruriæ Dux, liberalium Studiorum, ac Artium promotor, illamque nos in Tab. XXXVIII. exhibemus, ubi litera

A. Memphim, sive Alcayrum, vulgò *Cairo*, denotat.

B. Babylonis antiquæ parietinas.

C. Nilum ab Austro in Boream præterfluentem.

D. Lapidem cælatum, qui ad putei, sive ostii operculum inservit.

E. Viam, per quam in cameram subterraneam descenditur.

F. Arcam lapideam, hieroglyphicis sculptam, alterius ligneæ custodem.

G. Arca, quæ visenda exponitur, cum simulacro stante, & Diis tutelaribus.

Tanta verò arte, ac tam ampla mole surgebant hæc ædificia, ut Martialis in Epig. 1. de Amphit. miraculo proxima reputaverit, ibi:

Barbara Pyramidum sileat miracula Memphis.

Et inferiùs:

Aere non vacuo pendentia Mausolea.

Ea verò erigere Regibus fato functis Ægyptios consuevisse docemur à Lucio Floro lib. 4. cap. 11. cùm de Cleopatra Ægypti Regina ita loquitur: *in Mausoleum (sepulchra Regum sic vocant) recipit.* Idem testatur Lucanus lib. 8. de Ptolemæis (sic Ægyptii suos Reges appellabant, ut olim Pharaones) hæc scribens:

Et Regum cineres extructo monte quiescant:
Cùm Ptolemæorum manes, seriemque pudendam
Pyramides claudant, indignaque Mausolea.

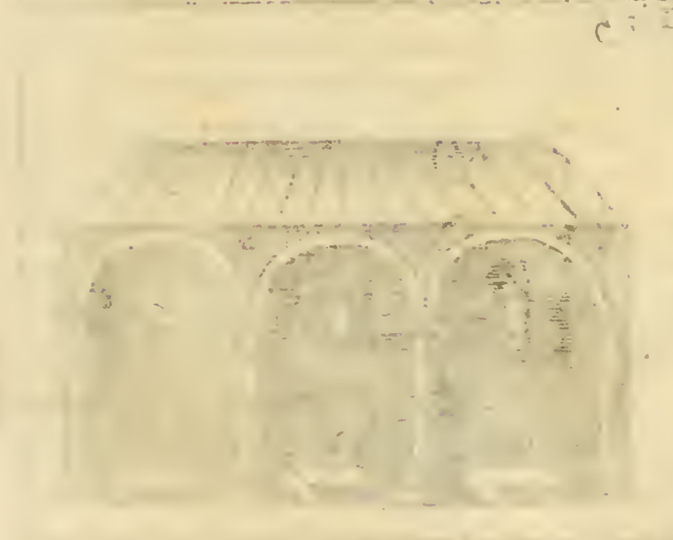
Confirmat hæc Servius in undecimo Æneid. additque unde hæc defluxerit consuetudo regalibus cadaveribus moles imponendi: *Apud majores*

(in-

TAB XXXVIIII
A
B
C
D
E
F
G

TAB XXXIX

Fig. 2.

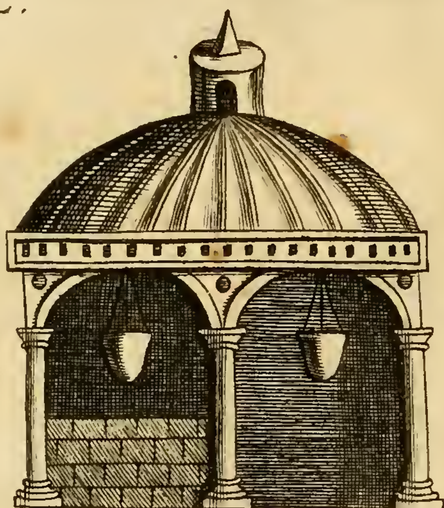

Fig. 1.

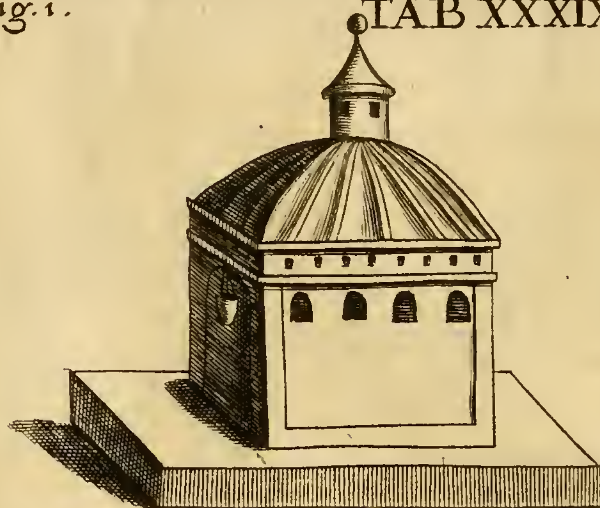

Fig. 4.

Fig. 3.

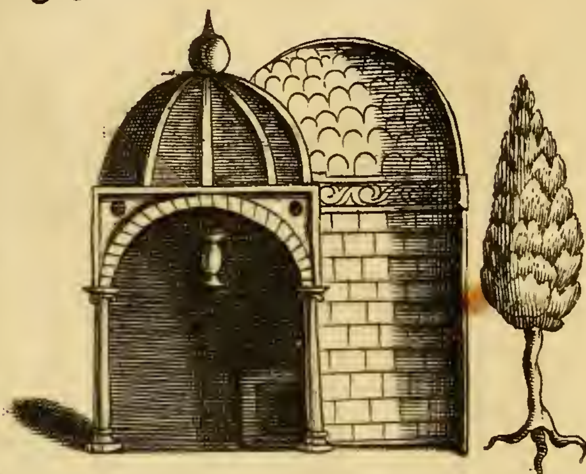

Fig. 6.

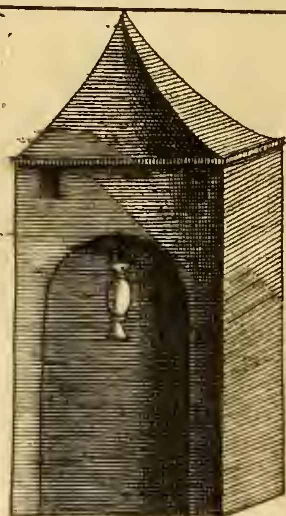

Fig. 5.

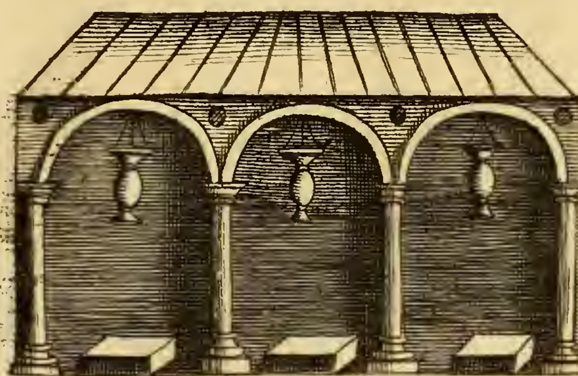
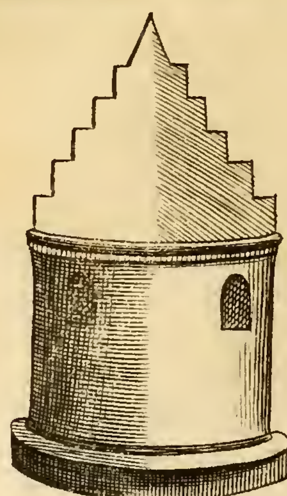

Fig. 8.

Fig. 7.

pag. 166.

(inquit) *Nobiles aut montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natum est, ut supra cadavera Pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ*: de quibus infra.

Huc usque breviter demonstravimus morem Ægyptiorum tam sumptuosa sepulchra excitandi: modò ad Hebræos descendamus, quos tanquam Ægyptiis finitimos, ritus Ægyptiacos in multis æmulatos fuisse ostendemus. Et primò quod ipsi quoquè Mausolea ædificaverint, testis est Sacra Scriptura 2. Paralip. 35. 23. ubi de sepulchro Josiæ sic: *Et asportaverunt eum* (nempe Josiam) *in Hierusalem, mortuusque est, & sepultus in Mausoleo patrum suorum*. Item Machabæorum cap. 13. 27. tumulus alter describitur magnificentissimus, quem Simon parentibus, fratribusque suis erexit, ibi: *Et ædificavit Simon super sepulchrum patris sui, & fratrum suorum ædificium altum visu, lapide polito retro & ante; & statuit septem pyramides, unam contra unam, patri & matri, & quatuor fratribus, & his circumposuit columnas magnas, & super columnas arma ad memoriam æternam, & juxta arma naves sculptas, quæ viderentur ab omnibus navigantibus mare: hoc est sepulchrum quod fecit in Modin usque in hunc diem*. Similiter Joseph *de Bell. Jud.* lib. 13. cap. 19. & lib. 10. cap. 14. scribit, Danielem ædificasse in Ecbatanis Mediæ Mausoleum valde præclarum, & mirabiliter nimis instructum, subdens; *Ejus pulchritudo videtur nova & solida, nullaque senectute tam magni temporis longævitate confecta; cùm ædificia eadem, quæ homines patiantur, & ad vetustatem veniant, & sua fortitudine longævitate careant, ac proprii decoris amissione marcescant. Manet enim hactenus, & videntibus creditur nuper ædificatum, itaut ea die qua conspicitur, putetur esse constructum: hactenus enim sepeliuntur ibi Medorum Reges, atque Persarum pariter, & Parthorum, & cui hæc cura committitur, Sacerdos est Judæorum. Et hoc fit usque ad præsens tempus*.

Alia Hebræorum sumptuosa sepulchra, eorumve emblemata nobis suggerit Joannes Henricus Hottingerus in suis *Cippis Hebraicis*, Latinitare donatis, notisque illustratis; ubi in pagina 32. tumuli Isaiæ Prophetæ, erecti in SARAKA, iconismum apponit, cujus orthographiam damus in Tabula XXXIX. Figura 1. & in eadem pagina sepulchrum alterum Benjamin, quod exhibemus sub Figura 2. Item pagina 30. in eisdem Cippis habetur forma sepulchri Isai Patris Davidis, quam sub Fig. 3. afferimus. Pagina 34. indicat sepulchrum Rachel, cujus emblema est sub Fig. 4. & pagina 42. sepulchra Regum domus David, ut in Fig. 5. Sequitur in pag. 44. tumulus alius Chuldæ cujusdam Prophetissæ, quem ponimus sub Fig. 6. & in pag. 46. monumentum Zachariæ Prophetæ, cujus exemplar est sub Figura 7. Denique pag. 48. magnificum sepulchrale ædificium Simeonis Justi, & septuaginta Synedrorum designatur, cujus typum videre est sub Fig. 8. Quippe non divitibus solummodò, ac Principibus viris ære privato tumuli excelsiores construebantur, sed & Prophetis, ac viris justis, licèt pauperibus, publicis tamen votis ac sumptibus. Quod S. Hieronymus recolens, & expendens hæc Christi Domini verba apud Matthæum cap. 23. 13. *Væ vobis*

vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monimenta Justorum, & dicitis, si fuissemus in diebus Patrum nostrorum, non fuissemus socii eorum in sanguine Prophetarum, in ipsos Scribas qui ut bonitatem simularent, ac plebi imponerent, se patribus homicidis dissimiles ostentantes, occisorum sepulchra splendidè ornabant, sic invehitur: *Si fuissemus in illo tempore, non fecissemus ea, quæ fecerunt patres nostri. Hoc autem etiamsi sermone non dicant, opere loquuntur, ex eo quod ambitiosè & magnificè ædificant memorias occisorum, quos à Patribus suis jugulatos non negant.*

Hæc splendidiora, ac magnificentiora Hebræorum monumenta fuere: si ulteriùs curiositati vis indulgere, alias sepulchrorum figuras, ac formas apud eundem Hottingerum exquire. Ad mediocria nunc transeamus.

Hebræi in mediocribus etiam sepulchris Ægyptios imitati, rupes cautesque duriores exenterabant, ut cryptas, & speluncas efficerent, in quibus cadavera conderentur, easque tumbas appellavere; quod plurimis exemplis firmari potest, ex quibus illicò occurrit illud Abrahæ, qui Saræ uxoris suæ cadaver in duplici spelunca, quam emit in Hebron terra Chanaam quadringentis siclis, deposuit composuitque: ubi postea & ipse, & filius ejus Jacob, nepotumque plerique humati sunt, ex Genes. cap. 23. 25. 49. & 50.

Legimus quoquè apud eundem Hottingerum pag. 44. (ut alia plurima testimonia omittamus, quibus liquidò constat, speluncas apud Hebræos pro sepulchris fuisse) tam vastæ amplitudinis ad radices montis Oliveti speluncam esse Aggæo Prophetæ attributam, ut alias aliasque sinu suo capiat, & amplectatur.

Quem specuum usum pro funerandis corporibus usque ad tempora Christi Domini viguisse, ex Evangelistis comperimus. Constat enim ex Joann. cap. 11. num. 38. Lazari monumentum fuisse speluncam, ibi: *Jesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentum: erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.* Item cap. 27. narrat, Josephum acceptum Domini corpus involvisse in syndone munda, & posuisse in monumento suo novo, quod exciderat in petra. Confirmat id etiam Marcus cap. 15. ubi corpus Dominicum linteo involutum tradit, & à Josepho in monumento in petra exciso locatum. Item Lucas cap. 23. *Et posuit eum in monumento exciso*. Quod monumentum speluncam appellat Eusebius in *vita Const.* lib. 3. cap. 26. & 28. ubi referens Dominici sepulchri sub Costantiniano Imperio inventionem, hæc fatur: *Tunc verò ipsum augustum sanctissimumque Resurrectionis monumentum præter omnium spem refulsit, & spelunca illa, quæ Sancta Sanctorum verè dici potest, in lucem prodiit.* Percommodum quippe erat Hebræis hujusmodi specus in rupibus excavare, præsertim juxta Hierusalem, cùm stadiis fermè sexaginta per circuitum ab urbe ea regio saxis aspera sit, montibusque quamplurimis intumescat.

Alia de Judæorum sepulchris exempla libens referrem, si ea mihi Scriptorum copia sufficeret; sed Hebraicam gentem potiùs ad miseram turpissimamque servitutem, quàm ad bonas artes, & præcipuè literarias, natam

tam

tam esse nimis apertè dignoscimus. Ex his tamen licèt paucis in comperto est, Hebræos tum quoad magnifica, & sumptuosa, tum quoad alia inferiora monumenta, ab Ægyptiis normam duxisse. Superest nunc ut institutum, ac morem eundem ab illis ad Cræcos, tanquam conterminos & proximiores, derivatum ostendam; sed de his pauca inveniuntur, quæ sepulchrorum magnificentiam respiciant. Pausanias in *veteris Græciæ descript.* lib. 2. sic refert: *Ad hunc fermè modum suorum cadavera condunt Sicyonii: corpus terra contegunt, deinde lapidea basi extructa columnas erigunt, quibus fastigia, vel (ut Græci vocant) aquilas imponunt eadem propè specie, qua sunt templorum culmina*. Et in lib. 9. sic: *At Lacedemoniis, & Atheniensibus eo prælio peremptis, sui separatim sunt tumuli, & in illis inscripti Simonidis Elegi. A communi illo monumento non procul, ara dicata fuit Jovi Eleutherio: sepulchrum quidem ex ære factum, Jovis ara & signum è candido lapide*. Apud eundem nonnulla alia legimus, ad sepulchralia Græcorum monumenta spectantia, inter quæ Hippolytæ sepulchrum, Amazonici clypei figuram habens: en ejus verba nu. 40. *Sepultam verò eo quo diximus loco, & ejus sanè monumentum Amazonici clypei formam præsefert*. Rursus lib. 3. nu. 35. hæc habentur: *Est præterea Spartæ Comitium, quod Varium nuncupant; & proxima ibi heroica monimenta Cadmi Agenoris filii, & Oelici Theræ filii posterorum &c.* Ex quibus locis apertè eruitur, Pausaniam solertissimum Græcanici Imperii Scriptorem, humilia admodum, ac parùm digna memoratu sepulchra invenisse, ut nullum accuratè descripserit. Nec mirum quod nulla tunc temporis formæ sumptuosioris sepulchra invenerit, cùm olim in tumulorum ornatu, & fastu adeò Græci modum excederent, ut effrænem luxum severa lege cohibere necessum habuerint Athenienses. Ejus legis meminit Cicer. leg. 11. ibi: *Sed post aliquantò propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico videmus, lege sancitum est, nè quis sepulchrum faceret operosius, quàm quod decem homines effecerint triduo; nequè id opere tectorio exornari, nec Hermas has quas vocant licebat imponi*.

Cùm autem totius Græciæ celeberrima esset urbs Athenarum, ea lex inde per universam Græciam invaluit, nec ultra sepulchrorum splendore, & amplitudine in iis terris peccatum est. Cæterùm in prioribus tumulis quantùm cum Hebræis Græci certaverint, licèt ob oculos nulla proponere argumenta fas sit, ipsum Senatûs Consultum eorundem moderationem præcipiens, iisdemque modum imponens, abundè demonstrat.

Romani tamen, cùm nulla apud eos lex esset, quæ sepulchrorum ornatui adversaretur, ritum ædificandi Mausolea in Urbem invectum, egregiè ac splendidissimè coluerunt. Testantur hoc tot miranda ipsius Urbis vetustissima monumenta, ac præcipuè clarissimum illud, & verè magnificum Octaviani Augusti in Campo Martio, de quo sic in ejusdem Imperatoris vita Svetonius: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati & discincti, pedibusque nudis, ac in Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tyberis sexto suo consulatu extruxerat, circumjectasque*

que sylvas, & ambulationes ad usum populi tunc jam publicarat. De eodem sic Cassiodorus: *Sed mundi Dominus ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in vallem Martiam tetendit Augustus, ut immensa moles firmiter præcincta montibus contineret, ubi magnarum rerum indicia clauderentur; bissena quippe ostia ad XII. signa posuerunt*. Strabo item lib. 5. *Commemoratione*, inquit, *dignissimum est, quod Mausoleum appellant, in excelsis fundatum molibus, lapide niveo, & perpetuæ viriditatis arboribus coopertum, in summum usque verticem ad fluminis ripam exaggeratum. In summo autem positum est Cæsaris Augusti simulacrum ex ære fabricatum: sub aggere ipso sunt ejus loculi, & cognatorum, & necessariorum: à tergo verò lucus est mirifica continens ambulacra: in medio autem campi spatio sui busti extat ambitus, & hic ipse niveo perfectus lapide, ferreos in circuitu cancellos habens, & plantatas interiùs præseferens populos*. Extat etiam nunc interior murus orbicularis reticulato opere, cùm tamen olim (ut videtur) tres fuerint muri invicem distantes, quorum intervalla rursus spatiis quibusdam distinguebantur, ut loculi plures efficerentur, quibus seorsum condi singuli possent. His adde Marlianum, qui in sua *Topographia urbis Romæ* lib. 5. cap. 7. *Mausoleum*, inquit, *in eadem valle* (scilicet in Campo Martio) *interque viam Flaminiam, & ripam Tyberis, tertio suo Consulatu posuit Augustus, voluitque ut non modò suum, sed omnium Imperatorum, & Cognatorum esset sepulchrum*.

Hic locus in laudem Augusti, Pacis, ac Victoriæ, & Patris Patriæ inscriptionem habuisse dicitur. Ad hoc Mausoleum videtur respexisse Virgilius, cùm de Marcelli nimis acerbo funere cecinit:

> *Quantos ille virùm magnam Mavortis ad urbem*
> *Campus aget gemitus: vel quæ Tyberine videbis*
> *Funera, cùm tumulum præterlabere recentem!*

Quia & de illo loquitur Xiphilinus in Hadriano his verbis: *Sepultus est ad flumen juxta pontem Ælium, ubi monimentum fecerat: nam Augusti Mausoleum plenum erat, in quo nemo ampliùs sepultus est*. Quod penè adamussim confirmat Dio in Hadriano: *Jam enim* (inquit) *Augusti monumentum repletum erat, nec quisquam ampliùs in eo sepeliebatur*. Hujus Mausolei exemplar habes in Tab. XL. Fig. 1.

Alterius Mausolei memoriam in Urbe nobis exhibet Paulus Diaconus lib. 14. supplem. ad Eutrop. ubi agens de morte Honorii, *Vita exemptus est*, inquit, *corpusque ejus juxta B. Petri Apostoli atrium in Mausoleo sepultum est*.

Aliud prætereà Mausoleum majestate & pretio spectabile, præclarissimumque, quod assueta prodigiis Urbs ipsa admirata est, fuit illud Hadriani Imperatoris, à Procopio de Bello Gothico pereleganter descriptum, quem adire operæ pretium est, ut scitissimæ & præstantissimæ structuræ lenocinium utcunque concipias. Hujus Mausolei specimen in eadem Tabula Fig. 3. exhibetur.

Inclytus itaque Romanorum genius sicuti Mausoleorum Ægyptiorum haud impar æmulator evasit, ita Ægyptiacum morem in Pyramidibus attollendis certatim studuit imitari. Duo nobis hîc suppetunt alleganda mo-

TAB. XL.

Fig. 2.

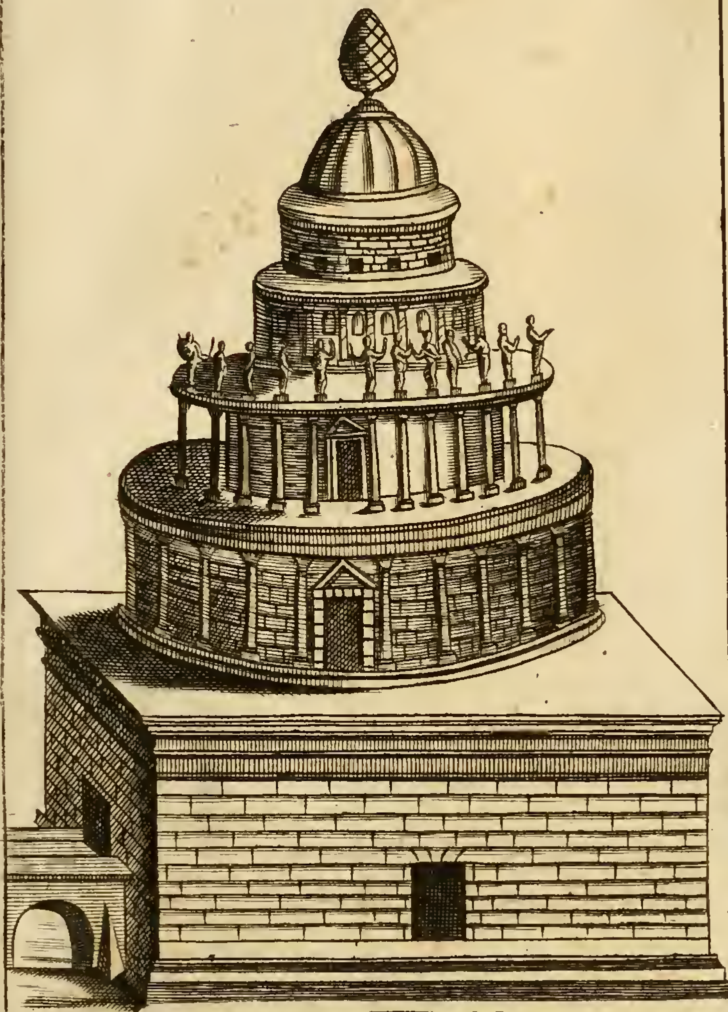

Fig. 1.

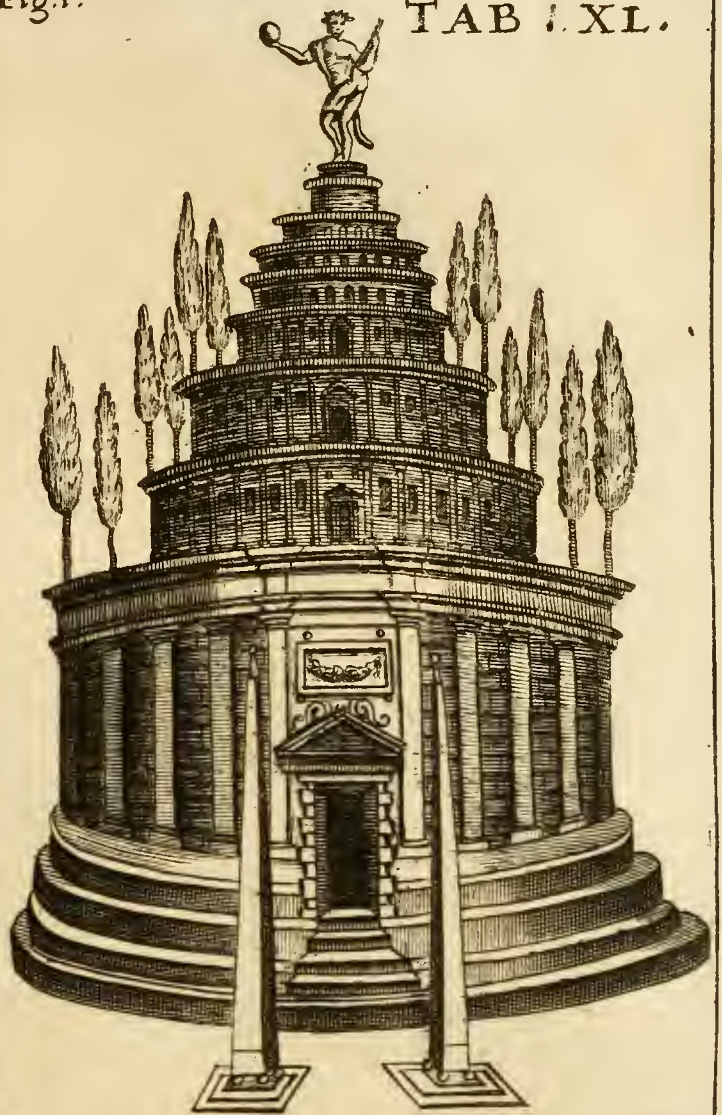

Fig. 4.

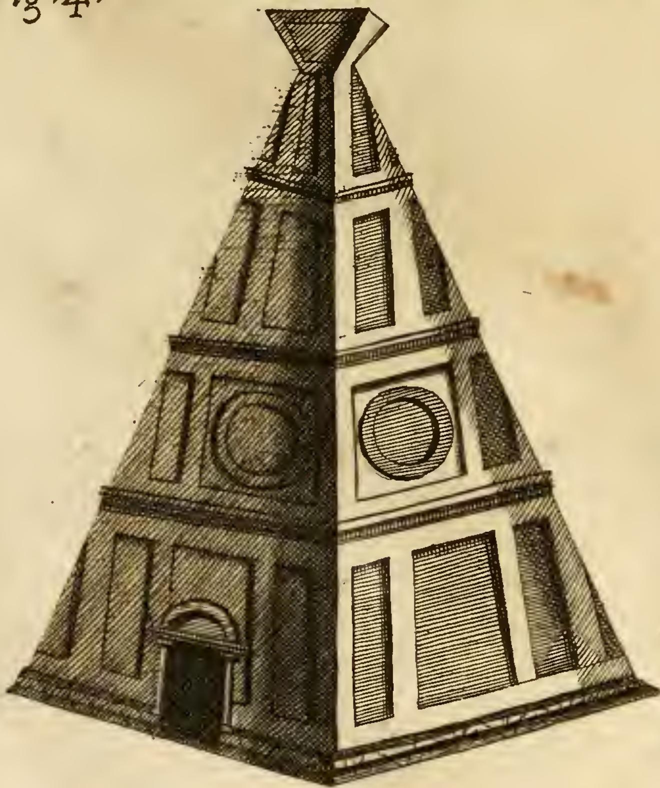

Fig. 3.

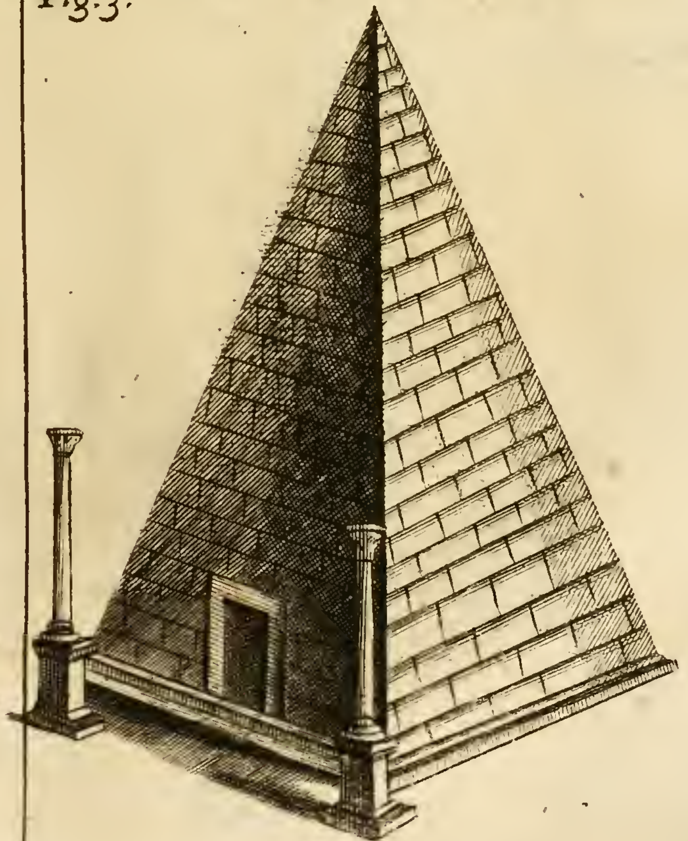

Fig. 2.

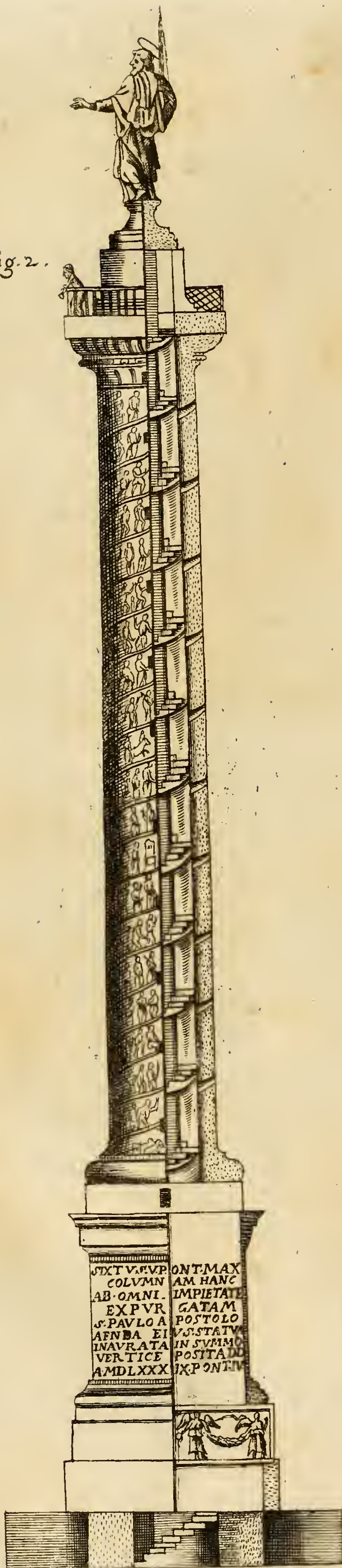
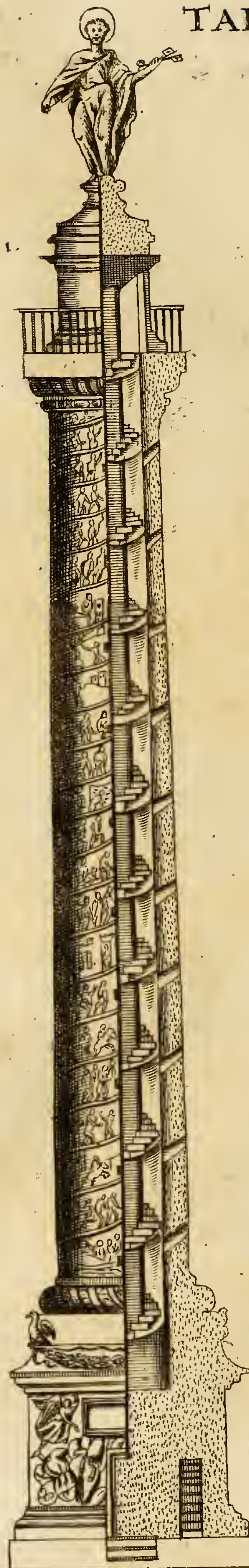

SIXTVS.V.P ONT·MAX
COLVMN AM HANC
AB·OMNI IMPIETATE
EXPVR GATAM
S·PAVLO A POSTOLO
AENEA EI VS·STATVA
INAVRATA IN SVMMO
VERTICE POSITA DD
A·MDLXXX IX·PONT·IV

Fig. 1.

molium Pyramidalium in Urbe testimonia, quarum una adhuc hodie ad Portam Ostiensem, vulgò *Sancti Pauli*, conspicitur; ubi ingens, immanisque lapidum quadratorum ex Pario marmore aggesta machina assurgit, Pyramidis speciem referens, & Caji Cestii titulis insculpta, quam Alexander VII. Pont. Max. de Urbis magnificentia valde solicitus, pristino nitori restituit, cùm terram, quæ maxima in parte Pyramidem obruebat, aliò asportari fecerit: & insuper cùm eadem multis in locis temporis injuriis devastata esset, novis marmorum supplementis reparavit. Ipsius Pyramidis basis palmis Romanis circiter 135. expatiatur, altitudo verò ad palmos 150. evehitur. Introrsum concamerata est, picturisque variis sparsim perornata, quas Octavius Falconerius clarissimus Vir, tanquam opus memoriâ dignum, delineandas curavit, ac dissertatione illustravit, quæ habetur apud Nardinum in lib. *De Roma antiqua* ad calcem operis. Hujus Pyramidis iconem præbeo in Fig. 3.

Alterum Pyramidale Urbis monimentum est, quod Scipionis sepulchrum fuisse Antiquarii autumant, ac propè Hadrianam molem extitisse conveniunt. Mallius tamen Romuli tumulum credit, & Metam denominatum fuisse affirmat, necnon marmoribus despoliatum ad constituendos Vaticanæ Basilicæ gradus, quos Symmachum Pontificem construxisse narrat Bibliothecarius.

Porrò Romanorum magnificentia non tantùm eousque processit, ut Mausoleorum Pyramidumque sectatrix atque imitatrix diceretur; verùm etiam adeò proceras & immensas columnas architectata est, ut Ægyptiacum fastum excesserit, ac superaverit. Hæ columnæ celeberrima defunctorum gesta anaglyphè expressa exteriùs præseferebant: introrsùm autem cochlidibus scalis arcuatæ, eousque concameratæ erant, ut ad summitatem ascendere quisque valuisset. Duo ad præsens operum tam admirabilium Urbi & Orbi spectanda supersunt, quorum unum ad Quirinalis radices contermina undique ædificia supereminet, & *Columna Trajani* indigitatur, eoquod Trajano Augusto sacram tituli perhibent. In ea spectabili anaglyptices opificio Dacici belli historia eleganter, ordinatèque conspicitur, & victoria de Rege Decebalo relata, cujus historicum Syntagma Latinè edidit Alphonsus Ciaconius; & nuper in Italicam linguam vertit, ac æreis Iconismis, variisque Numismatibus, & Inscriptionibus locupletavit eruditiss. Jo: Petrus Bellorius, Bibliothecæ Sereniss. Christinæ Svæcorum Reginæ Custos, deque Republica literaria valde benèmeritus ob peculiarem antiquarum rerum cognitionem, & in suo Cimelio conservationem: ac postremò sæpè laudatus Raphael Fabrettus innumeris aliis eruditionibus denuò illustravit, auxitque historiam in suo *De Columna Trajani* Syntagmate. In summitate hujus Columnæ assurgit ænea Statua S. Petri, à Summo Pontifice Xysto V. ibi collocata, ut visitur in Tab. XLI. Fig. 1.

Alterum egregium opus, sive altera excelsa Columna, quæ Romæ conspicitur, est in Platea, quæ ab eadem denominatur. Columna hæc Mar-

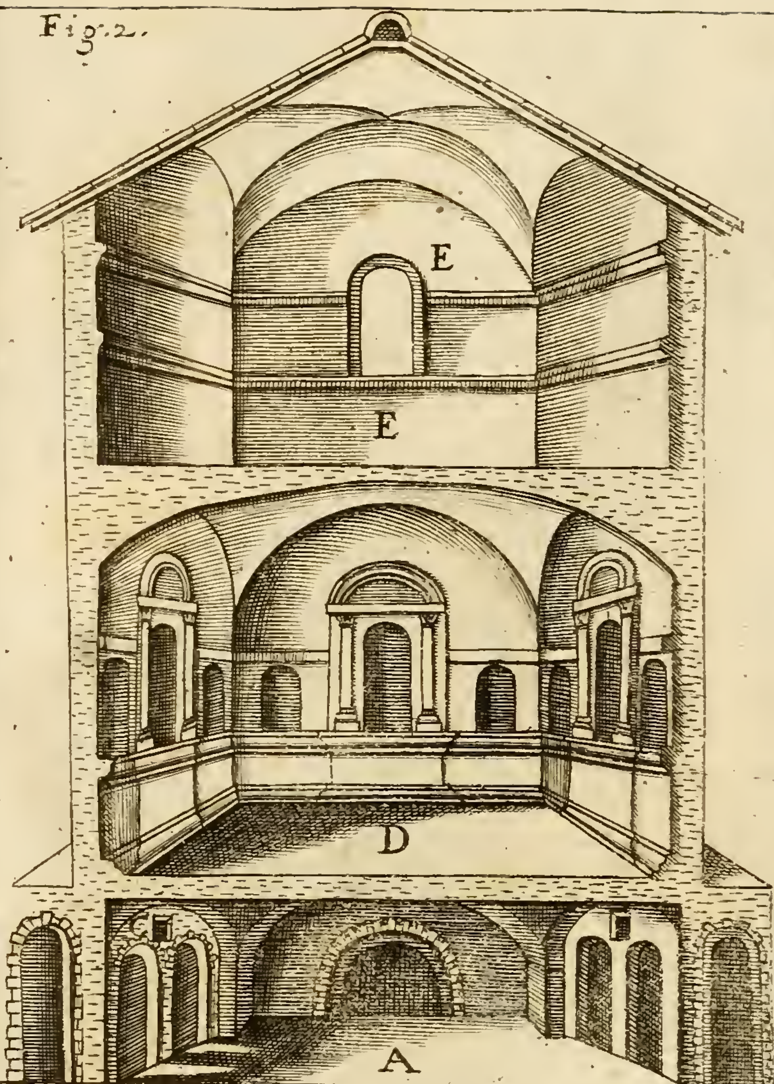
Marco Aurelio Antonino Imperatori consecrata fuit, ac in ea de Germanis & Sarmatis, ab ipso debellatis, historia anaglyphè cælata est; quam idem Joannes Petrus Bellorius notis, declarationibus, ac æreis Iconismis pariter ditatam typis consignavit. In hujus summitate alia ænea Statua B. Paulum referens, ab eodem Pontifice Xysto V. posita fuit, ut vides in ejusdem Tabulæ Fig. 2.

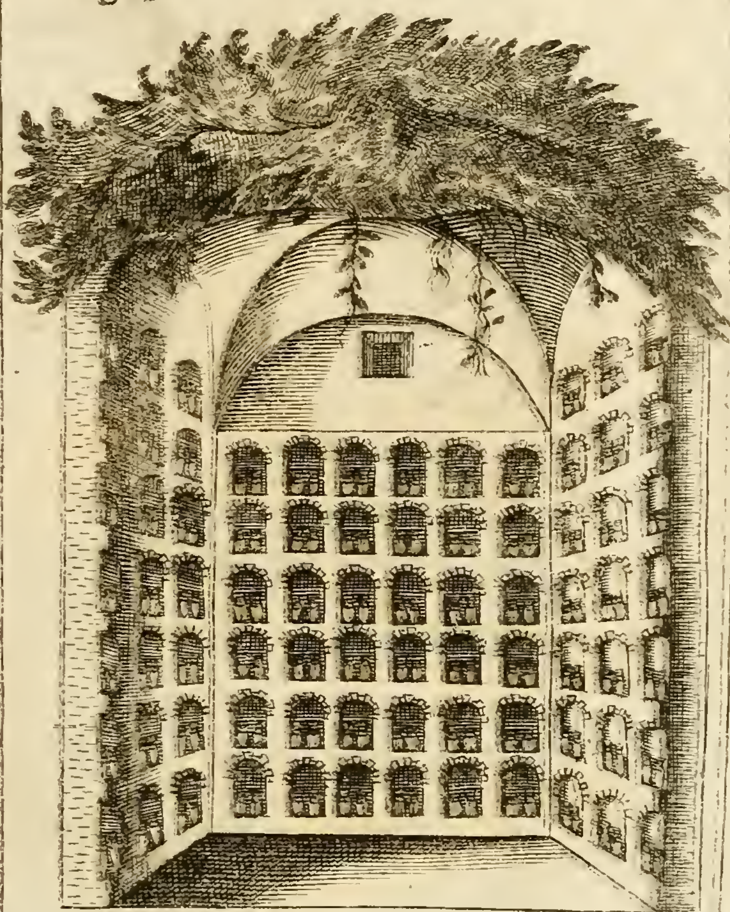
Hæc sunt augusta Romanorum sepulchra, quæ ob magnificentiam operis Mausoleorum nomine vocitari merentur. Alia tamen fuere innumera, etsi non tantæ amplitudinis elegantiæque, singularis saltem notæ, & admiratione digna, quibus undique totus hic suburbanus ager occupabatur, ut plurimæ quæ adhuc manent parietinæ testantur, ex quibus structuræ genus, ornatusque satis eruitur, sicut indicant schemata in Tab. XLII. Primum est sepulchrum secundo ab Urbe lapide in via Asinaria, quæ nunc Marinum ducit, sinistrorsùm existens, ubi lateritium sese exhibet frontispitium, tàm affabrè ex ordine Corinthio constructum, ut elegantius nil concipi possit. Cælaturæ enim adeò sedulò elaboratæ sunt, ut nihil eorum desit, quæ in Pariis marmoribus observari solent, tàm in epistyliis, & ipsorum cymatiis, zophoris, denticulisque, & in eorum etiam intersectionibus coronisque, quàm in fastigio, ac tympano; prout in columnarum quoquè basibus capitulisque intuemur occurrere. Perpendendæ etiam fenestrarum coronæ, in quibus astragali cælati sunt, itidemque astragali Lesbii, aliæquæ particulæ minutissimæ. Et quod admirationem adjicit, laterès sunt non solùm in facie lævigati, verùm & planam superficiem habentes, adeòut inter unum & alterum calx interclusa prorsus deliteat, ac proinde continuum quid reputetur; aut ad summum aciei perspicaciori tenuis rimula, lineaque pergracilis proponatur. Exemplum tam laudabilis fabricæ habes in prædictæ Tabulæ Figura 1.

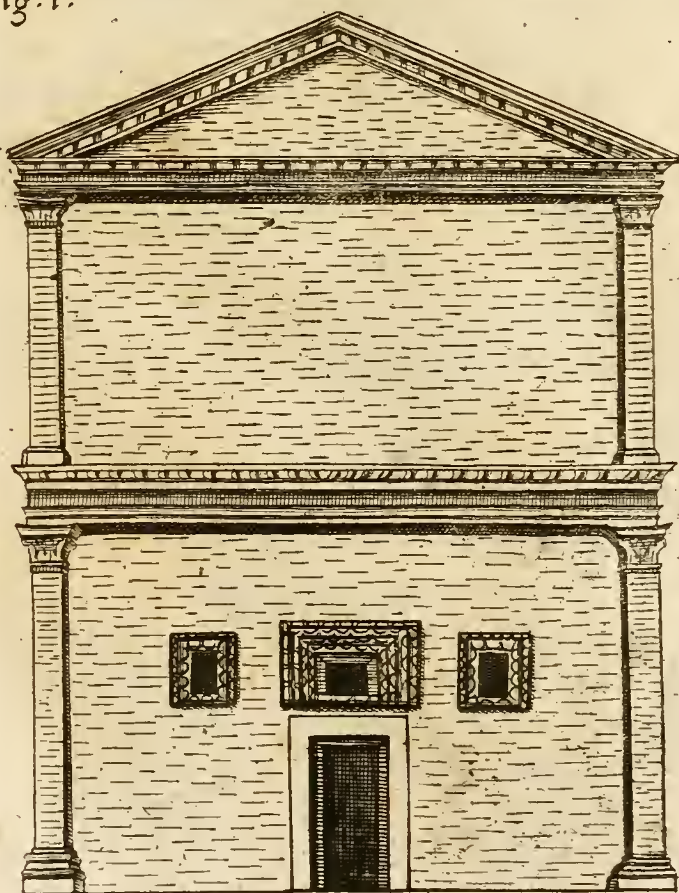
Sed licèt horum sepulchrorum constructio diuturniori animadversione sit digna, ulteriùs tamen excurrere nobis consilium est: cùm jam anteà aliqua consultiùs prælibaverimus in Capite V. ubi peculiari argumento lateritium opus exposuimus.

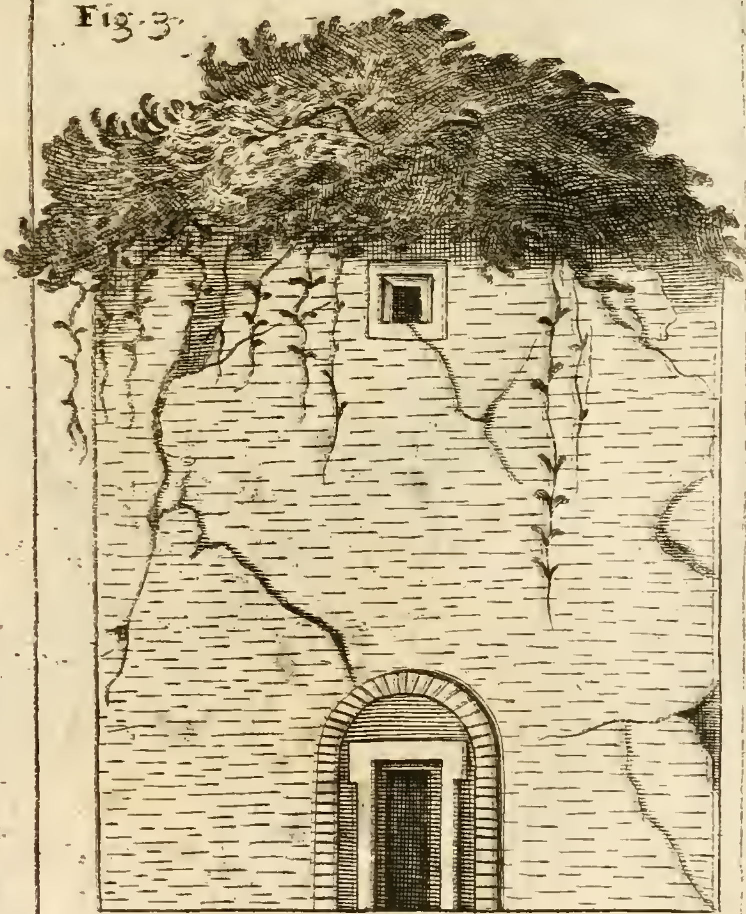
Quæ diximus ædificii externum respiciunt: si verò internas partes, quas Figura 2. repræsentat, accuratè rimemur, multa notanda sunt. In infimo loco A. jacent loculamenta, in quibus cineres Libertorum condebantur, & ad hæc per scalas ascensus erat. Interjecta per circuitum porticùs B. lucem supernè, ab angulo fornicis opere musivo constrati, per quoddam spiraculum, seu parvam fenestram C. immittebat, ad Balistarii speciem accedentem.

Secunda ædificii concameratio D. ad recondendos Patronorum cineres destinabatur. Tertia verò E. ædicula erat Genii illius familiæ. Consueverunt enim Romani Proceres templum habere, ubi cadavera, seu potiùs cineres deponerentur, ut deducitur ex Svetonio *in Domit.* cap. 18. ubi sic: *Cadaver Domitiani populari sandapila per vespillones exportatum, Phyllis nutrix in suburbano suo Latina via funeravit; sed reliquias templo Flaviæ Gentis clam intulit, cineribusque Juliæ filiæ Titi, quam*

Fig.2.
E
E
D
A
B

Fig.4

Fig.1.

Fig.3.

quam & ipsa educaverat, commiscuit. Idem innuit Tullius lib. 1. epist. 1. *Ad Q. Fr.* ibi: *Cùm ad templum monumentumque nostrum Civitates pecunias decrevissent, nominatimque lex exciperet, ut ad templum monumentumque capere liceret.* Quæ omnia confirmantur ex veteri illa inscriptione, quam reponit Kirchman. *De funer. Rom.* eamque nos hìc subscribimus.

MORTE. ME. VALERIVM. M. F. ADSEQVENTE. IN VLT. TERRA. NVLLO CREDIDI. LOCO. OSSA. NOSTRA. POSSE. MELIVS ADQVIESCERE. QVAM. PROPE. TEMPLVM. AESCVLAPII. ITAQVE. EXTESTAM. AD. X. PEDES. A. TEMPLO. VOLO. CONDIER. VOS. NATI. IVCVNDISS. AB VRBE. ROMA. HVC. CONCEDITE. AD. SEPVLCHRVM. NOSTRVM. DEMETVR. DOLOR. PIETATE. VESTRA. SI. MANES. SENTIENT. VOS. MEMORES. NOSTRI.

Ritum hunc sepeliendi cadavera in templis, elicimus clariùs ex Arnob. lib. 6. *Advers. Gent.* ibi. *Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, & sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur contegere cineres atque ossa, & functorum esse corporum sepulturas?* Hinc mihi conjiciendi ansa præbetur, quod sicuti Proceres & Magnates templis utebantur, in quibus defunctorum cineres funerarent; ita etiam alii notæ inferioris homines, uti cives primarii, sua pariter erexerint monumenta, in quibus si non magnificas ædes ac templa, ædiculas saltem habere possent, ubi propriæ familiæ Genius coleretur. Geniorum quippe infinitus fermè erat numerus, ut Sponius cumulavit ad sua *Miscellanea eruditæ antiquitatis*, Sect. 3. pag. 101. tantaque fuit antiquitùs Geniorum superstitio apud Gentiles, ut Regna, Provinciæ, Urbes, Senatus, Populusque, Collegia, Augusti Cæsares, Familiæ, ac privati ferè singuli suos habuerint Genios, coluerintque. Hæc expressè confirmat Aurelius Prudentius Poeta Christianus in lib. 2. *contra Symmacum*, ita loquens:

Nam subdita Christo
Servit Roma Deo, cultus exosa priores.
Romam dico viros, quos mentem credimus Urbis,
Non Genium, cujus frustra simulatur imago.
Quanquam cur Genium Romæ mihi fingitis unum?
Cùm portis, domibus, thermis, stabulis soleatis
Assignare suos Genios; perque omnia membra
Urbis, perque locos Geniorum millia multa
Fingere, nè propria vacet angulus ullus ab Umbra?
Restat ut & fatum similis dementia cunctis
Aedibus imponat.

Ex inscriptionibus autem, quas Sponius refert, hanc deducimus.

GENIO
FAMIL. MONETAL.
DEMETRIVS CAES. N. SER.
EPAPHRODITIANVS.

Item hanc.

HERMA DE SVO DAT
GENIO CANONIS ATTALI
LIBERTI.
GENIO PASICLENIS ATTALI
SERVI.

Occasione, quâ Sponii inscriptiones de Geniis attuli, indicare fas erit, Oiselium in suo *Thesauro Numismatum* nonnullos etiam Geniorum referre nummos; & cùm inter illos nullum Diocletiani tempore cusum adducat, nequè apud diversos Auctores *de re Nummaria* tractantes invenerim; ideò hic in eruditorum gratiam volo talem nummum annectere, cum apud me sit, illum enim possideo ex dono D. Joannis Dominici Ricciardi, & sequens est.

Quin in præfatis Geniorum ædibus sacrificia aliquando fuisse oblata, ex supposita Gruteriana inscriptione pag. 662. n. 5. facilè concipitur.

L. APISIVS. C. F. SCAPTIA. CAPITOLINVS
EX. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. MONVMEN.
ARBITRATV. HEREDVM. MEORVM. ET. SIBI. ET SVIS.
....TAE. BENE. MERITÆ.

C. APISIO. C. L. EPAPHRAE. PATRI.	OSCIAE. C. L. PRIMIGENIAE MATRI	APISIAE. C. F. RESTITVTAE SORORI.
C. APISIO. C. F. CAPITONI. FRAT.		ET. LIBERTIS LIBERTABVSQVE MEIS. POSTERISQ. EORVM
C. APISIO. C. L. FELICI. TATAE.		IN. AG. P. XII. IN. FR. P. XXIV.
HVIVS. MONV DOLVS. MAL. ABESTO. ET IVRISCONSVLT.		

IN. HOC. MONVMENTO. ITVS. ADITVS. AMBITVS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. MEIS. OMNIB.
PATEAT....... M. DATO. AD. SACRIFICIA. FACIENDA. QVOTIESCOMQVE. OPVS. ERIT.

Lucunam PATEAT.....M DATO. sic replendam, sivè legandam puto: PATEAT CIRCVMDATO.

Alia inscriptio, docens proximas sepulchralibus monimentis fuisse ædiculas, extat apud eundem p. 626. n. 6. ut infra:

AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS. ITA. VTI. IN. AEDICVLAM.
SVNT. C. LVCCEI. PYLADIS. L. FELICIS. GERVLI. EMIT. DE. D.
LABERIO. PAETI. ET EPAPHRODITI. L. FAVSTO. IN MONV-
MENTO. C. LVCETI. BYTHI. L. FAVSTI. COACTORIS. A. PORTV.
VINARIO. CVM. INTRO. MONVMENTO. EORVM. EAS. E. REGIO-
NE. OSTI. PARIETIS. MEDI. AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS.
SIBI. ET SVIS. POSTERISQVE...

Sacella

Sacella si non aderant, fuisse saltem aras, nemini negandum est; liquet enim ex plurimis inscriptionibus apud laudatum Gruterum, & præcipuè ex ex illa, quæ habetur pag. 715. nu. 10. ut subsequitur.

C. VIVS. PATER. NATVS. MISER. DESIDE-
RIO. NATAE. DIEM. ET. NOCTEM. CVM
LACRIMIS. TRAXIT. VITAM. MALAM
MORTVVM. ME. QVOQVE. FVNERARI
IVSSI. REBVS. LVGVBRIS. QVIBVS. VIVOS PAR
AVI. LECTO. STRAGVLIS. FORENSIS. PAENVLA
NIGRIS. OMNIBVS. OSSA. MEA. IN. ARAM MIX
TA. CVM. FILIAE. VNA. REQVIESCVNT. HOC
SOLACIVM. MECVM ERIT. CIRCA. ARAM. LIB
ERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE
EORVM. ET QVIBVS PERMISERINT. HAC LEGE. VT
QVOTIENS. QVIS. EORVM. SVIS. CORONAS. PONENT. ET
ARAM. NOSTRAM. CORONENT. ATIMETO. LIB
CVIVS. DOLO. FILIAM. AMISI. RESTEM. ET CLAVOM
VNDE. SIBI. COLLVM. ALLIGET.

Item pag. 466. num. 6. legitur alia inscriptio ex lapide Tiburtino rudi, sita in templo S. Orestis ad Faliscorum montem Soractem. Ea est:

V. M. SELICI. CLE
MENTIS. SEVIRI
MVNCIPIO. CA
PENAT. ARAM
POSVERVNT. PII
LIBERTI.

Exhibuimus hæc monimenta ex innumeris, quæ per agrum Romanum reperiuntur, alia sublimiora, alia inferiora, prout Familiæ conditio ferebat & splendor. Ex inferioribus verò aliud exemplar damus in eadem Tabula XLII. Figura 3. Prominebat hoc ædificium inter viam Asinariam & Appiam dextrorsùm, unde Marinum iter post ultimam ab Urbe vineam. In hac Figura fabricæ facies proponitur, ut ex parietinis conjici potest, nam ultra dimidium externè terrâ obruta est, internè tamen vacua, proindeque plurimæ in ea cellulæ cernuntur, quæ fornicatæ sunt, ut in Fig. 4. continentque ollas, sive urnas, in quibus defunctorum cineres occludebantur: unde à geminis illis, quæ in singulis loculis extant, & à similitudine nidi columbarum, prædictæ cellulæ *Columbaria*, ni fallor, vocitatæ sunt. Alterius Columbarii exemplar cum inscriptionibus refert præcitatus Sponius in suis *Miscellaneis eruditæ antiquitatis* Sect. 9. Hoc autem Columbarium, sive Sepulchrum videtur fuisse Familiæ Abucciorum, ut ex sequenti inscriptione, omissis nonnullis aliis ab eodem Sponio relatis, colligi potest.

L. AB-

1.	2.
L. ABVCCIVS HERMES IN HOC ORDINE AB IMO AD SVMMVM COLVMBARIA IX OLLÆ XIIX SIBI POSTERISQVE SVIS.	L. ABVCCIVS SOCRATES SIBI ET ABVCCIAE GNOMENI L. POSTERISQ. SVIS COLVMBARIA CONTINVA VII AB IMO OLL. XIV.
3.	4.
L. ABVCCI MYRONIS HOC ORDINE OLL. IIII. COLVMBARIO I. ET II.	L. ABVCCI CASTI ABVCCIAE AVRAE L. ABVCCI MAXIMI ABVCCIAE HEDONE COL. VIII. OLLAE XVI. LINEA PERPETVA.

Cùm quodam die, relaxaturus à studiis animum, cum CCLL. VV. Emmanuele à Schelestrate, & Laurentio Zacagna, Vaticanæ Bibliothecæ Custodibus, Romanum agrum perambularem, ac simul Romanæ magnificentiæ rudera investigarem, incidit sermo de monumentis, sive sepulchretis, quæ juxta vias publicas fieri solebant: necnon de variis illorum speciebus, inter quas illa præ cæteris notatu digna, cui cameræ interioris parietes diversis cellularum ordinibus distinguebantur, in quarum singulis binæ ollæ cinerariæ, sive ossuariæ collocatæ erant, ut supra narravimus, Quarè curiositatis, ac simul eruditionis gratiâ eosdem duxi ad ea invisenda, quæ extra Portam Asinariam adhuc supersunt, ut in dicta Tab. XLII. Fig. 3. & 4. Hac occasione prædictus Zacagna similia sepulchreta non procul se vidisse ait, nempe secundâ vineâ sinistrorsùm in via Appia, quà iter ad Ecclesiam Sancti Sebastiani, ultra Cappellam, sive Oratorium, quod vulgò dicitur *Domine quò vadis*. Ut illuc devenimus, tres ibi magnas cameras haud imparibus loculamentis circumquaque distinctas reperivimus, quorum singuli ordines, juxta orizontalem lineam, unam supra viginti cellulas continebant. Cùm autem isti ordines duodecim essent, & unus alteri superpositus, in unica facie cameræ centum & trigintaduò Columbaria, ac proinde ducentæ & sexaginta quatuor ollæ continebantur. Pavimentum, utpotè terrâ coopertum, minimè apparebat: unde alii fortasse ordines sub eadem aggesta humo delitescebant. Observavimus quoquè, præfatas cellulas non solùm binas, verùm etiam tres, aut quatuor ollas continere: & ex tanto ollarum numero deduximus, hoc non privatæ Familiæ sepulchrum, sed publicum, alicujus nempe Sodalitatis fuisse. Ulteriùs ad visendum accessimus antiquum Monumentum, in cujus ruderibus è marmore fragmentum invenimus cum sequenti inscriptione, quæ non solùm charactere, sed etiam Latinitate sæculi ruditatem accusat: quin imò ex Consulibus quos refert, Theodosium tantùm in Fastis invenies.

HIC REQVIESCET
AIO IN PACE QVI
VIXIT IN SECVLO
P. M. AN. XI. DECES
SIT DE SECVLO DI
E III IDVS NOVEMB
CONS THEODOSI
O AVG. PRIMVM
ET ROMORIDO
V. C. CONS.

Mul-

Multa alia ornatiora monimenta, præter allata, fuisse comperimus ex tit. *De sepulchris violatis*, in Codice Theod. nam in lib. 2. columnarum marmorumque avulsio, ac ornatûs diminutio interdicitur: idemque statuitur in lib. 4. ac in posteriori lib. 5. fit mentio de ornamentis, quibus triclinia sepulchrorum, ac porticus decorabantur.

Præter allegatas leges, quæ sepulchralium columnarum meminerunt, Cassiodorus occurrit, qui lib. 4. *Var.* cap. 34. *Ædificia*, ait, *tegant cineres, columnæ vel marmora ornent sepulchra, talenta non teneant*. Item lib. 6. *Var.* cap. 8. in formula *Comitivæ Privatarum, & ejus excellentiæ*, sic loquitur: *Nè quis vestita marmoribus sepulchra nudaret; nè quis columnarum decorem irreligiosa temeritate præsumeret*. Cic. etiam lib. 2. *De legibus* id firmat, ibi: *Sepulchris nihil est apud Solonem ampliùs, quàm ne quis ea deleat, neve alienum inferat. Si quis bustum, aut monimentum, aut columnam violarit, dejecerit &c.* Ex quibus, & aliis auctoritatibus, quæ possent facilè adduci, id consuetudinis apud Romanos fuisse inferimus, ut sua sepulchra etiam columnis ornarint, quarum typos non non tradimus, cùm tempore dejectæ, & absumptæ, vel aliò fuerint translatæ. Quæ vidimus huc usque monimenta, civium privatorum, seu medii ordinis fuere sepulchra: infimæ enim conditionis hominibus funerandis loca publica fuisse censeo, in quibus singulorum ollæ ossuariæ, vel cinerariæ collocabantur. Sicuti olim campus erat, in quo mons Testaceus assurgit, quem ego ex confractis ollis ossuariis compactum auctumque in eam molem crevisse existimo: nec solidis conjecturis destituor; cùm enim hyemalis glacies fictilia vasa sub diò exposita sæpè sæpius frangat, cùmque fictiles urnæ, seu amphoræ cinerariæ, sacræ putarentur; ex eo credam Gentiles, cùm disruptas easdem viderent, ac miserarentur, decrevisse testarum fragmenta omnia in unum coacervanda, acervumque ex innumeris illarum particulis eo loci erigendum, quibus tandem immodicè aggestis mons ille surrexerit. Plurimas alias conjecturas afferrem, sed quia brevitati studeo, occasione opportuniori fusiùs reponam.

Romanorum ædificia præmisimus, quæ molium sepulchralium structuram respiciunt: exquirendum nunc est quænam, & qualia sepulchra, tam grassante persecutionum turbine, quàm redditâ pace Ecclesiæ, à priscis Christi Fidelibus fuerint usurpata.

Repetenda igitur quæ initio hujus Capitis dicta sunt, nempe: Nationes finitimas sæpè sæpius ritus, moresque sese invicem edocere, edoctasque constanter pro suis asserere. Quapropter Christiani cùm viderent, quod in Fide commilitones adeò acriter pro Christi lege pugnabant, ut nullus omninò pavor, aut cruciatus, & nulla acerbissimæ mortis species terrere eos posset, quin alacri animo pro Redemptore gloriosissimè occumberent; ideò pro memorabili eorum virtutis, ac pietatis constantia, clanculùm plerumque ob timorem tyrannicæ potestatis, eorundem cadavera vel iisdem in locis ubi Martyrii coronam receperant, vel alibi prout opportunum fuisset sepeliebant. Hinc quia tam de mundo, quàm de tartareis tyrannis trium-

triumphaverant, nè eorum memoriam temporum ingluvies absorberet, super eisdem locis humilia construxere ædificia, quæ Memoriæ, sive Sedes, Conciliave Martyrum, sive Martyriâ, Confessionesque, sive Conditoria dicebantur.

Et primò cur hæc ædificia *Memoriæ* dicta fuerint, doctissimè S. Augustinus *De cur. pro mort. geren.* cap. 4. sic exponit: *Non ob aliud vel Memoriæ, vel Monimenta dicuntur ea, quæ insignia fiunt sepulchra mortuorum, nisi quia eos, qui viventium oculis morte subtracti sunt, ne oblivione etiam cordibus subtrahantur, in memoriam revocant, & admonendo faciunt cogitare: nam & Memoriæ nomen id apertissimè ostendit, & Monimentum eo quod moneat mentem, idest admoneat, nuncupatur.* Idem Augustinus *Psal.* 48. hæc argutè expendit: *Pompa est funebris, excipitur sepulchro pretioso, involvitur pretiosis vestibus, sepelitur unguentis & aromatibus, deinde Memoriam qualem habet, quam marmoratam! vivit in ipsa Memoria ille, ubi mortuus est.* Et paullò inferiùs sic: *Quando cogitat sibi Memoriam marmoratam, aut exculptam facere, quasi de domo æterna cogitat, quasi ibi maneat ille dives.* Quem ritum ædificandi sepulchra in memoriam mortuorum, apud omnes nationes in usu fuisse jam supra satis ostendimus; passimque apud citatum Gruterum, in sua magna Epigrammatum collectione inscriptiones leguntur, in quibus de Memoriis fit mentio, ac presertim pag. 488. num. 8. ubi sequens affertur sepulchralis inscriptio.

D. M.
ET
MEMORIAE. AETERNAE
Q. VIREI. LAVRENTINI
IIIIII. VIRI. AVG. C.C.C. AVG.
LVGVDVNI
HOMINIS. INCOMPARA
BILIS. ET. VIREIAE. ATHE
NAIDI. CONIVGI. EIVS. MEMO
RIAM. QVAM. LAVRENTINVS
CONIVGI. KARISSIMAE. FE
CERAT. VIR EIVS. ATHENA
GORAS. FILIVS. EORVM
EVNDEM. LAVRENTINVM
CVM. CONIVGE. COLLOCA
VIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICA
VIT.

Item pag. 827. num. 8. apud eundem hæc alia habetur.

SERVILIVS TROILVS
SE. VIVO. COMPARAVIT
MEMORIAM. SIBI. ET. SVIS. ET
CONIVGI. SVÆ. VLPIÆ. SVCCESSÆ
ET. FILIS. SVIS. QVI. VIXIT. CVM. EA
CONIVGE. ANN. XIIII. MENS. VIII.
IPSE. AVTEM. VIX. ANN. XXXIIII.
MEN. V. ET. LIBERTIS. LIBERTA
BVSQVE. POSTERISQVE.

Hanc vocem *Memoriæ* passim antiquissimi Christiani usurparunt, ut ostendit *Liber Pontificalis* in vita Anacleti, ibi: *Hic* (idest Anacletus) *Memoriam B. Petri construxit & composuit, dum Presbyter factus fuisset à B. Petro, seu alia loca, ubi Episcopi reconderentur sepulturæ. Ubi autem & ipse sepultus est juxta corpus B. Petri.* Item apud eundem in Felice I. sic legitur: *Hic constituit supra sepulchrum, & Memorias Martyrum, missas celebrari.* Ex quo patet univoca vocabuli usurpatio apud Ethnicos, & Christianos. Confirmatur idem ex Lucifer. Calaritan. *Pro S. Atha-*

S. Athanasio lib. 2. in Max. Bibliotheca PP. tom. 4. *Tu autem esse ex illis hinc intelligeris, quod cùm sis Memoriam Martyrum Beatorum instaurans, tamen servorum unici filii Dei cruorem fundens &c.* Item ex S. Augustino contra Faust. Manich. lib. 20. cap. 21. ibi: *Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum consocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in memorias Martyrum constituamus altaria.* Item lib. 22. *de Civit. Dei* cap. 10. sic loquitur: *Nos autem Martyribus nostris non templa sicut Diis, sed memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus: nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo & Martyrum & nostro sacrificium immolamus.* Repetitur quoquè hujus vocis usus apud S. Paulinum in Epistola 13. *Ipsum tempus ante meridiem in votis nostris (quorum cura veneramus) per Apostolorum, vel Martyrum sacras Memorias consumentes.* Affluunt insuper hac voce collectanea *De vitis Sanctorum* apud Bollandum, qui candidè & sedulò, nullis adulteratis immutatisque vocibus, sed primigeniâ Scriptorum veterum phrasi omninò retentâ, conspicua volumina congessit. Occurrit primò locus in S. Claro Abate Viennensi ad 1. diem Januarii c. 1. tom. 1. ibi: *Accidit quippe, ut puer matrem orbatam marito haberet, quæ devotè ad Memorias SS. Martyrum apud Viennam subinde orandi gratia accurrebat.* Secundò, in vita S. Rigoberti Episcopi Remen. ubi narratur, quod Sanctus hic *in Vasconiam Regionem secessit, ibique exulando multas sancta indefessus intentione Sanctorum Memorias lustravit, posteaque ad Memoriam Sancti Mauritii se contulit.* Constat igitur satis abundè de præfatâ Memoriarum notione apud antiquos: ideò ad alias voces enuncleandas, quæ sunt Sedes Martyrum, Concilia Martyrum, & Martyria, procedamus.

De voce *Sedis* fit mentio in l. 6. *De Sepulchr. viol.* in Codice Theod. ubi Apostolorum, & Martyrum sepulchra *Sedes* appellantur; & apud Ammian. Marcell. lib. 22. cap. 11. ut scribit eruditissimus Gothofred. ad d. l. 6. ubi supra: *Cineres* (inquit Marcellinus) *projecit in mare, id metuens, ut clamabat, nè collectis supremis* (*idest reliquiis*) *Sedes illis extruerentur.* Imò & apud Ethnicos, unde puriores Latini sermonis latices, ut in 6. Æneid.

Nec ripas datur horrendas, nec rauca fluenta
Trasmigrare priùs, quàm sedibus ossa quierunt. & infrà.
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.

Concilia autem Martyrum, ac Martyria, & Confessiones appellata fuisse hæc ædificia, testatur Baronius in *Martyrol.* ad diem 23. Junii in vers. *juxta Martyrum Concilia.* Et ad diem 6. Julii in vers. *cur ad Confessionem,* ubi scribit, Martyrium nil aliud importare, nisi locum in quo Martyr tumulatus est, ut habemus ex l. 7. *De Sepulchris violat.* in Cod. Theod. quo loci maximè ad rem plura cumulat laudatus Gothofredus. Ambo hi viri undique celeberrimi notant, haud semper *Martyrium* sonuisse præcisè locum, in quo Martyris ossa jacerent, sed non raró totam ipsam Ecclesiam im-

importasse: quippe habemus Concilium Chalcedonense, ubi sæpè de Martyrio S. Euphemiæ, idest de Ecclesia, fit mentio. Aperto stylo loquutus est Valafrid. Strab. *De reb. Eccl.* cap. 6. *Martyria* (inquit) *vocabantur Ecclesiæ, quæ in honorem aliquorum Martyrum fiebant*. Sic alii passim, ac præsertim Eusebius.

Pro altaribus autem Confessiones fuisse acceptas, plurimis ostendit Codex Pontificalis, & primò in Hilaro ibi: *Hic fecit Confessionem S. Joannis Baptistæ, & Confessionem S. Joannis Evangelistæ: in Oratorio S. Crucis fecit Confessionem, ubi lignum Dominicum posuit &c. fecit ex argento in Confessione januas*. Item in vita Xysti: *Hic fecit Confessionem Beati Laurentii Martyris cum columnis porphyreticis &c.* Plura ibidem loca, ubi sæpissimè Lector in hanc vocem offendet, quâ Cassiodorus quoquè usus est lib. 10. epist. 2. ubi sic: *Tenemus aliquid Apostolorum proprium, si peccatis dividentibus non reddatur alienum, quando Confessiones illas, quas videre universitas appetit, Roma feliciter in suis finibus habere promeruit*. Atque hæc de his vocibus satis. De aliis porrò sepulchris, nempe Monumentis, Conditoriis, Oratoriis &c. cùm hæc notissima sint, silere expedit potiùs, quàm disceptare.

At quoniam nostri instituti scopus eò vergit, ut ea quæ scribimus, emblematibus, si fieri potest, comprobemus; hinc multis revolutis Codicibus, nullum tot inter ac tantos inveni, qui mihi illa ullatenus indicaret. Quapropter mecum statui, non solùm omnes Urbis Ecclesias perquirere, verùm & exteras amicis perlustrandas committere: cumque inter alias quidquid Musivorum operum in Urbe Ravennatensi reperiretur antiquum conspicuumque, delineatum habere curassem, nonnulla transmissa mihi fuere exemplaria fide dignissima, inter quæ celeberrimus Tholus Ecclesiæ S. Joannis Baptistæ *in Fonte* appellatæ, quòd scilicet vetustissimus Fons baptismalis inibi sit. De hac Ecclesia, ejusdemque Musivis operibus agemus inferiùs; hîc tantummodò de ejus fundatione, ac de Figuris in Tholo expressis sermo erit, ut validiùs conjecturas fulcire possimus.

Templum hoc adeò vetustum ac venerandum est, ut è memoria hominum ejus Auctor exciderit. Constat tamen, Neonem Præsulem Ravennatem ad ann. 451. illud instaurasse, idemque etiam Musivis figuris ipsam Ecclesiam ornasse creditur, ut conjici probabiliter potest ex infrascriptis carminibus, ab Hieronymo Fabri in suis *Mem. Sac. Raven.* relatis.

Cede vetus nomen, novitati cede vetustas:
Pulchriùs ecce nitet renovati gloria Fontis.
Magnanimus hunc namque Neo, summusque Sacerdos
Excoluit, pulchro componens omnia cultu.

Icones in Tholo expressæ id ordinis habent. In ipsius centro repræsentatur baptismus Christi in Jordane, & circum undique per circumferentiam adsunt Apostoli. In exteriori ambitu propè Apostolos nonnulla veluti altariola indifferenter ornata cernuntur, ut in Tab. XLIII. ex quibus id me confirmare posse non dubito, quod supra de Memoriis, sive Martyriis prælibavi, nempe priscos Christico-

Fig. 1.

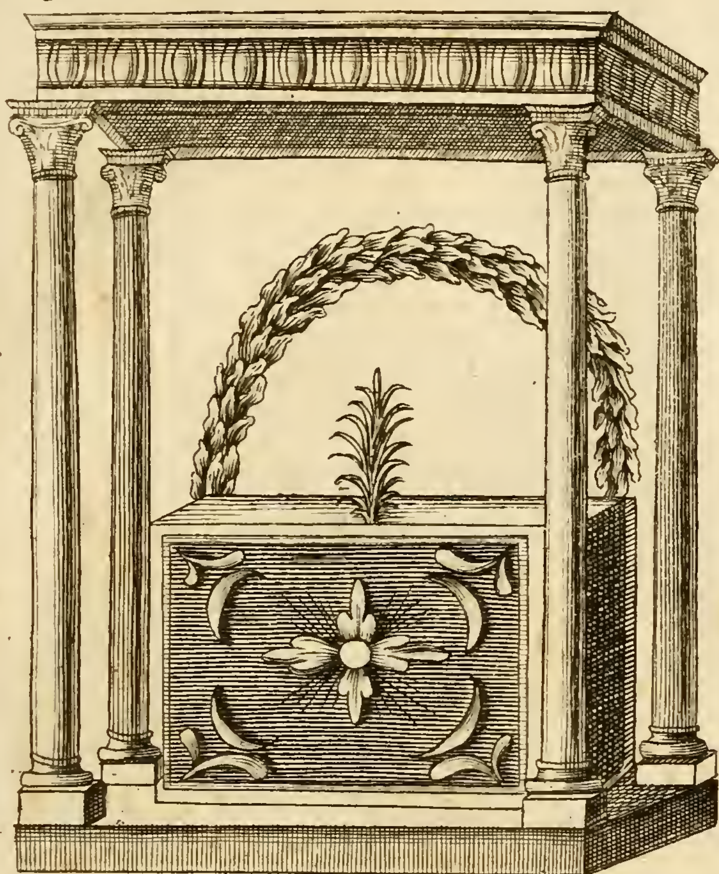

Fig. 2.

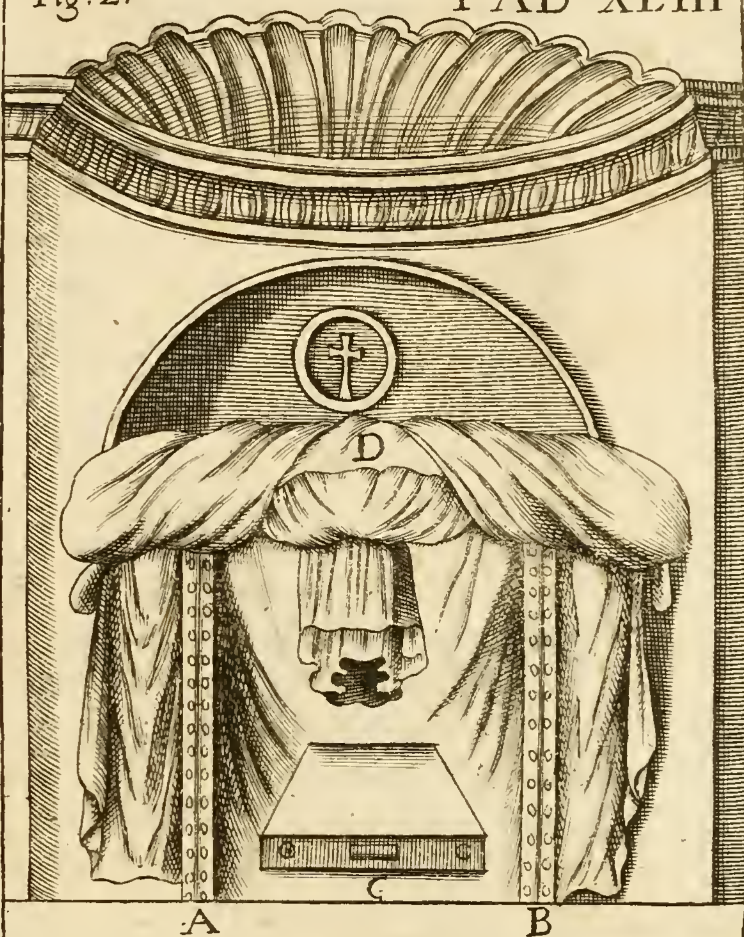

Fig. 3

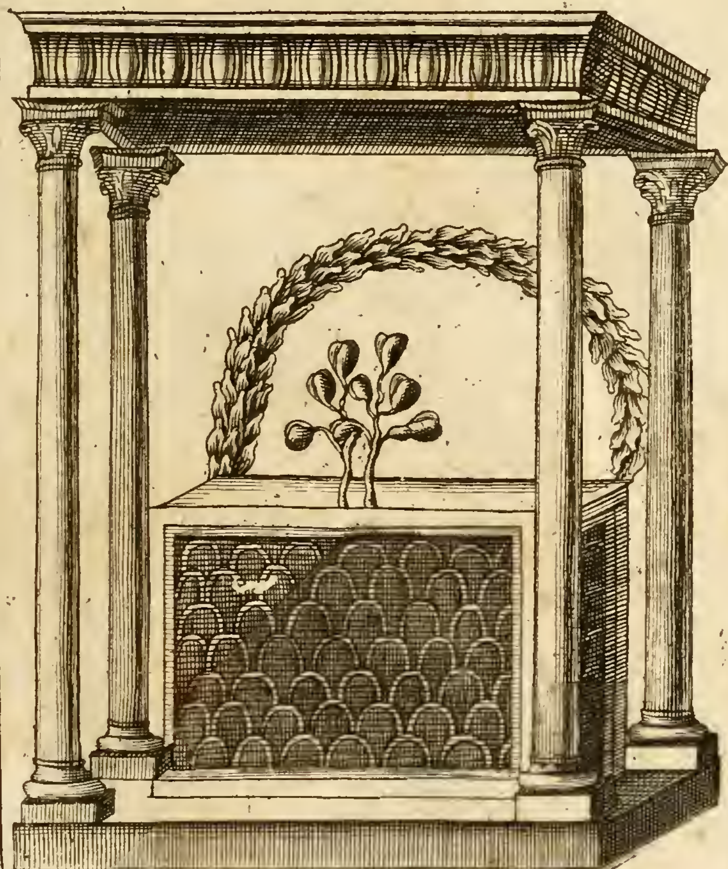
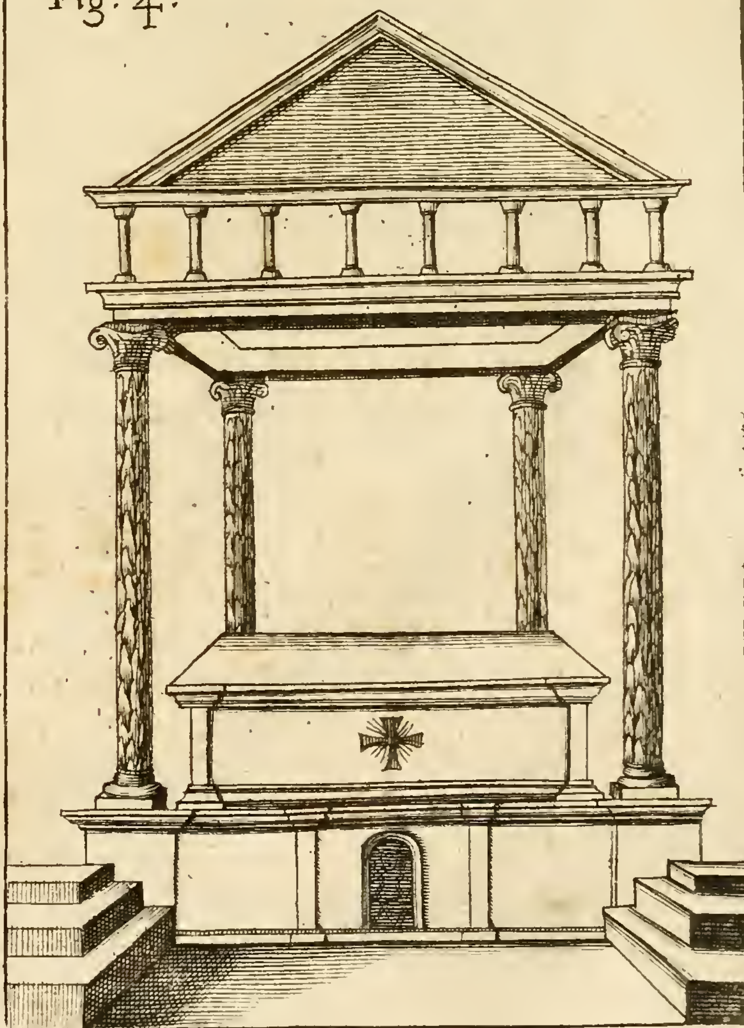

Fig. 4.

ſticolas exemplo Ethnicorum ſepulchra SS. Martyrum columnis, aliiſque ornatibus cohoneſtare conſueviſſe. Patet hoc ex Figura prima, per quam Martyrium, ſeu Martyris ſepulchrum configuratur. Index eſt infallibilis palma in medio altaris aſſurgens, quâ nullum Martyrii ſymbolum aptius. Altaris à tergo florum corona conſpicitur, quæ etiam Martyrii coronam innuit; ni potiùs id Gentilium more factum dicamus, qui coronis floribuſque monumenta ſpargebant.

Tertia Figura, ſeu tertius Iconiſmus videtur cum primo penitùs convenire, ſi palmam excipias, cujus loco ſunt veluti lilia, quæ fortè ſepulchrum Virginis denotant, vel ſaltem Confeſſoris, non autem Martyris.

Secunda Figura valdè diſcrepat; in ea enim exprimitur veluti loculamentum in pariete, non uno modo perornatum. In ejus centro protenditur altare, ad inſtar menſæ pannis contectum, ac duabus gemmatis faſciis A. B. ex eo pendentibus concinnatum: ad pedem altaris jacet parvulum, demiſſumque ſuppedaneum C. tribus gemmis emicans: in frontiſpitio ſuper aram producitur magnum involucrum D. cui ſupereminet in orbiculo Crùx E. Hìc, ſi hariolari liceat, molem hanc hieroglyphicam exiſtimarem, & forſitan indicantem alicujus Pontificis Maximi, ſive Epiſcopi monumentum. Hanc mihi ſpeciem excitavit Ammianus Marcellinus lib. 16. cap. 8. ubi narrat de quadam muliere, quæ ab amaſio illecebris capta, & impulſa maritum de furto accuſavit, nempe quod velum purpureum è ſepulchro Diocletiani avulſum occultaſſet. En in gratiam Lectoris Ammiani verba: *Is ut loquebatur jactantiùs, verſabilem feminam post nefandum concubitum periculoſam in fraudem illexit, ſuaſitque conſarcinatis mendaciis læſæ majeſtatis arceſſere maritum inſontem, & fingere quod velamen purpureum à Diocletiani ſepulchro furatus, quibuſdam conſciis occultabat.* Quem locum notis illuſtrat Henricus Valeſius, qui velamen purpureum notum olim, certiſſimumque conſecrationis indicium fuiſſe tenet. Lindenbergius etiam in notis ibidem, pretioſiſſimis veſtibus ornata cadavera antiquitùs comprobat: unde infero, ex eo quod Imperatorum, Procerumque cadavera purpureis velaminibus contegi conſuetum eſſet, id moris ad Chriſtianos fluxiſſe, ut ex allatis monumentis docemur; ſimilibuſque integumentis eoſdem Chriſti fideles tam Pontificum quàm Epiſcoporum defunctorum corpora, præſertim dum juſta perſolverentur, condecoraſſe. Cujus rei ſignum evidens, & argumentum quod omnem hæſitationis nebulam diſſipat, Crux eſt loculi in culmine expreſſa, quæ Pontificiæ dignitatis præcipua nota videtur: Pontificum quippe, & Antiſtitum eſt Crucem ante pectus præferre, quam Græci *Encolpium* vocitant. Conſuetudinem hanc antiquiſſimam probat Du Sauſsay in ſua *Panoplia Epiſcopali* lib. 4. & deducitur etiam ex Ciaconio primæ editionis in vita Hilari Papæ, qui vixit ann. 461. & ſic Muſivo huic operi S. Joannis in Fonte Ravennæ ſinchronus fuit. Crucem hic tam ſimplicem, qnàm gemmatam pro ſigno Pontificiæ majeſtatis uſitavit; eandemque poſteriores inde Pontifices, Honorius videlicet I.

Severinus I. Joannes IV. Donus, & alii pro ſimili nota uſurparunt.

Inſuper (quod magis magiſque ad rem facit) adhuc hodie in Vaticana Baſilica funebre ſtragulum, ſeu emortuale aſſervatur, quo priſci Fideles SS. Martyrum cadavera cooperire ſoliti erant, cùm ad ſepulchra deferebant, ut notat Turrigius in ſuis *Cryptis Vatic.* par. 2. pag. mihi 123. Unde non abit à veriſimili, ſi velamen illud in Figura expreſſum, ſimile ſtragulum nobis indicare credatur. Sed jam ad Memorias redeamus.

Has etiam *Altaria* vocitatas invenio in Canone 83. Eccleſiæ Africanæ apud Juſtell. ſic: *Item placuit ut* Altaria, *quæ paſſim per agros, & per vias tanquam Memoriæ Martyrum conſtituuntur, in quibus nullum corpus, aut reliquiæ Martyrum conditæ probantur, ab Epiſcopis, qui locis eiſdem præſunt, ſi fieri poteſt, evertantur; ſi autem hoc per tumultus populares non ſinitur, plebs tamen admoneatur nè illa loca frequentet, ut qui rectè ſapiunt, nulla ibi ſuperſtitione devincti teneantur, & omninò nulla Memoria Martyrum probabiliter acceptetur, niſi ubi corpus, aut aliquæ reliquiæ ſunt, aut origo alicujus habitationis, vel poſſeſſionis, vel paſſionis fideliſſima origine traditur; nam quæ per ſomnia, & per inanes quaſi revelationes quorumlibet hominum ubicunque conſtituuntur* Altaria, *omni modo improbentur.*

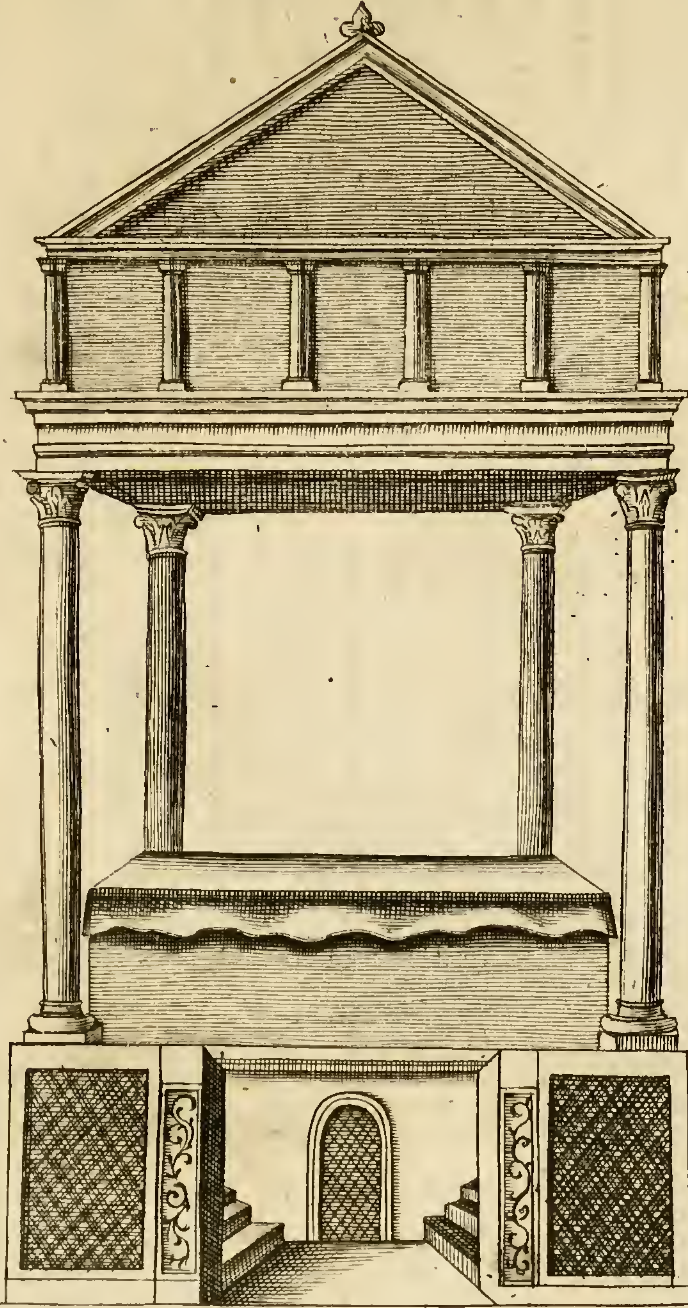
In quarta Figura ejuſdem Tabulæ XLIII. aliam *Martyrii* iconem produxi, quæ *Confeſſio* ſolet denominari, depromptam ex ſuo prototypo, qui adhuc hodie Romæ integer manet in antiquiſſimo SS. Petri & Marcellini templo apud Lateranum, quod titulo Cardinalitio Gregorius Magnus inſignivit, & in eo ſextam ad populum Homiliam habuit. In hac Confeſſione viſitur ſub altari, prout in aliis antiquis Urbis Eccleſiis, quædam feneſtra, & introrſum veluti ædicula, in qua Martyris corpus jacere aſſeritur, ex antiquo Eccleſiæ uſu, ſecundùm illud Apocal. cap. 6. *Vidi ſub altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter teſtimonium quod habebant.* In hoc Confeſſionis iconiſmo obſervandum eſt etiam columnarum epiſtylium, ornatiori elegantiâ fabrefactum: recurrit namque ſupra idem veluti columellarum porticus, quibus ſuperattollitur tympanus: ex quo ornatûs genere eruo, priſcos Chriſti fideles animo habuiſse, ut Martyris corpus tumulatum, ſi non magnâ, ſaltem parvâ, compendioſâque Baſilicâ, in Martyrii trophæum honoraretur: Gentiles enim extruere porticus circa Baſilicas conſueverunt, ut demonſtravimus ſupra in Cap. 1. ubi de ordine *Peripteros* ſcripſimus.

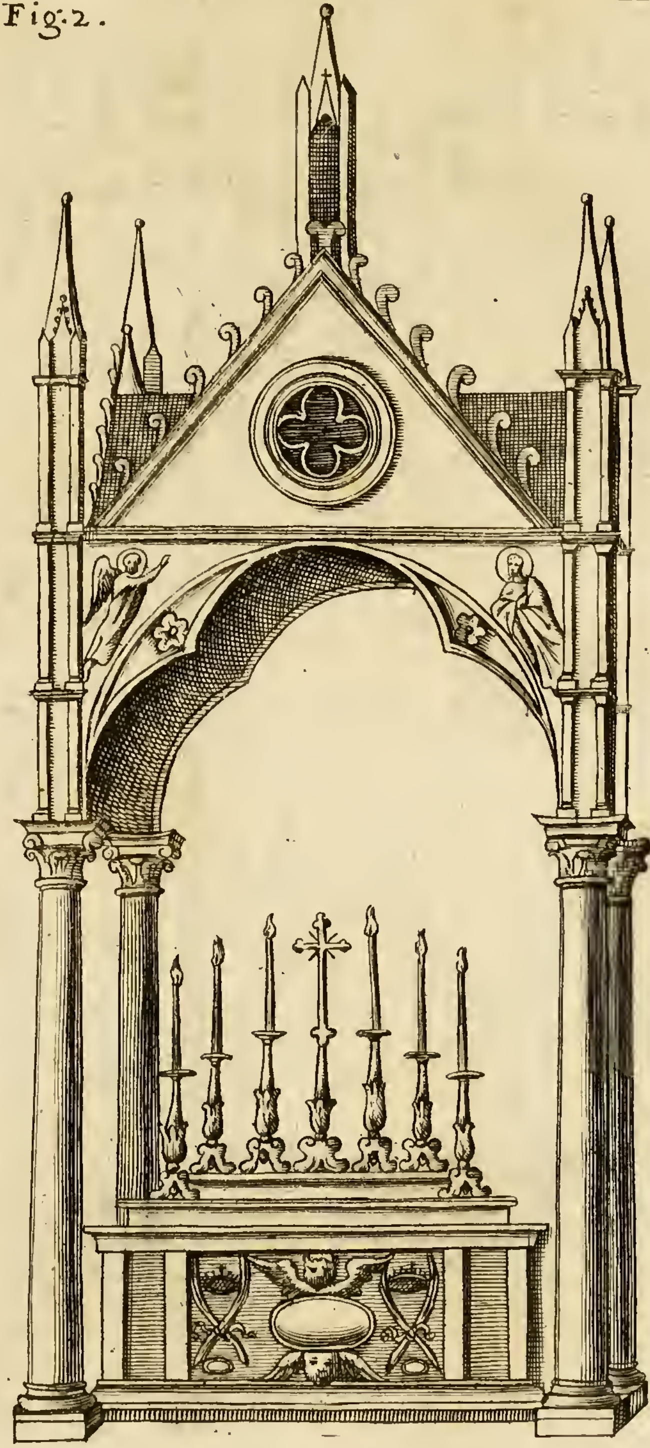
Hæc ædicula quatuor ſuffulta columnis fuit, & *Ciborium* nominata, cujus vocis etymon variis agitatur diſſidiis inter eruditos: nos tamen omiſſis aliorum votis, *Ciborium* dictum eſse cenſemus à ſacro cibo, qui in ſacra menſa, nempè in altari aſſervatur, unde & pyxides *Ciboria* fuiſſe vocatas notamus. Vox hæc *Ciborium* (de qua fusè Du-Cange in ſuo *Magno Gloſſario*, ac in ſua *Conſtantinop. Chriſtiana* n. 57. & recens Hofmannus in ſuo *Lexico univerſali*) redolet media tempora, quibus religioſiſſimè cuſtodiri in Eccleſiis ſacroſanctam Euchariſtiam uſu receptum eſt.

In Tab. XLIV. tres notâ ſpeciali dignæ Figuræ occurrunt. Prima Confeſſio

TAB XLIV

Fig. 1.

Fig. 2.

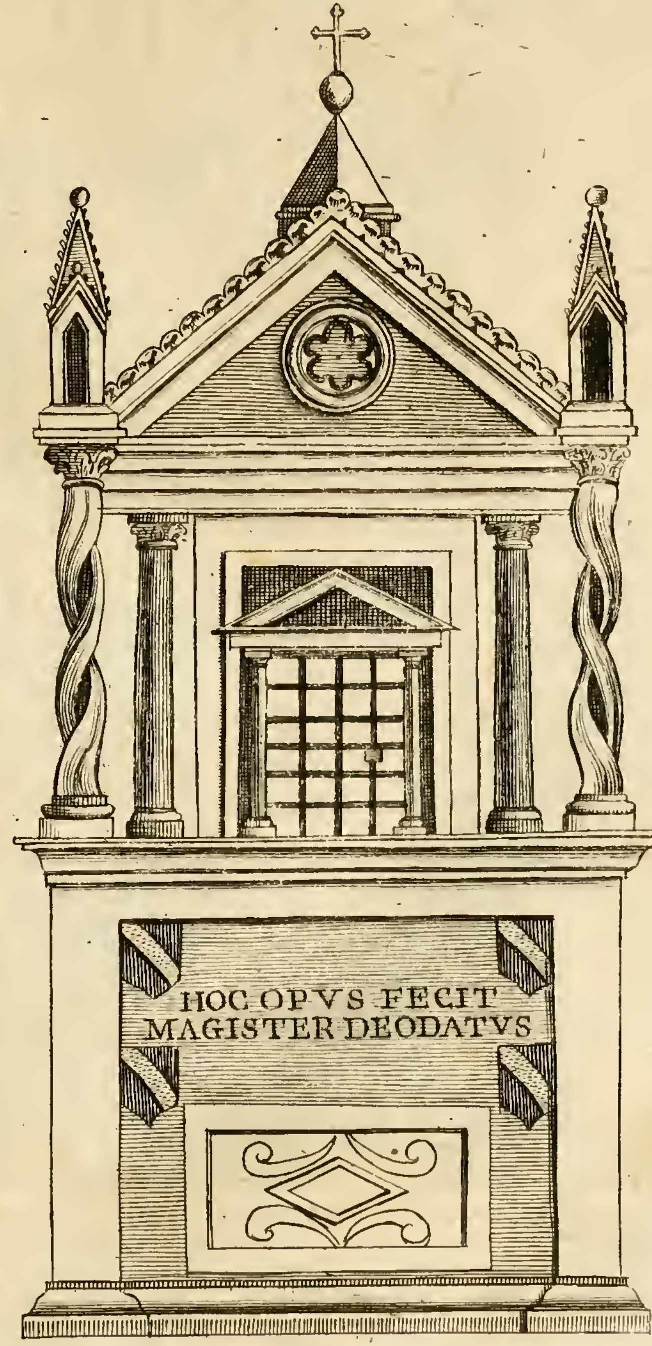

Fig. 3.

fessio est, quàm cernimus etiam hodie in Ecclesiâ S. Clementis, ac supra in Tab. VIII. indicavimus: modò eam in ampliorem formam redactam hìc exhibemus, ut Lector faciliùs hunc pervetustum Confessiones construendi modum percipiat, cùm hæc parùm discrepet ab illa SS. Petri & Marcellini, atque eidem tempore æqualis sit.

Sepulchrales hæ moles labentibus annis cœperunt non nihil mutationis perpeti, cùm in sacrorum lipsanorum custodiam adhibitæ fuerint. Hìc Romę plurimas hujuscemodi constructiones vidit præteritum sæculum, quæ jam demolitæ sunt: vidique egomet adolescens illarum unam in Laterana Basilica, antequam Innocentius X. ipsam restauraret. Fuit etiam alia nonnullis ab hinc annis demolita in veteri Ecclesia S. MARIÆ in Porticu, à Sanctæ memor. Innocentio XI. Pontifice Maximo, ut nunc est, reædificata: Item alia in Ecclesia S. MARIÆ vulgò *in Campitelli*, quæ cùm disjecta jaceret, à Senatu Populoque Romano, occasione voti ob liberatam Urbem à pestilenti lue, anno 1657. fuit restituta. Conspexi insuper Ciborium in Ecclesia S. Alexii, in quo Deiparæ Virginis imago ab Edessa transvecta custodiebatur. Visuntur adhuc duo similia Ciboria (si ita eas moles denominare fas est) in Basilica Liberiana, in quorum uno cunabula Domini Nostri JESU CHRISTI asservantur; in altero verò multorum Sanctorum suprema, sive exuviæ. Horum schemata hìc reponere abstinui, cùm jam ea delineaverit Canonicus de Angelis in sua Basilica Liberiana.

Nec quales fuerint hæ sacrarum reliquiarum custodiæ, meo tempore demolitæ, possum ostendere, earum exemplaria exhibendo, nam eas transcriptas fuisse non invenio, præter illam S. MARIÆ *in Campitelli*, quam habes in Tab. XLIV. Fig. 3. Custodiam hanc cla: mem: Raymundus Cardinalis Capisucchus delineari jussit, quia à Proavis suis quatuor ferè ab hinc sæculis fuerat constructa, ut ejusdem nobilissimæ familiæ testantur Insignia ibi expressa. Ac ut clariùs, & facilius argui possit quo tempore hæ constructiones in usu essent, addam nonnulla desumpta ex vita Cardinalis Joannis Antonii Capisucchi, à Paulo IV. recol. mem. purpurâ donati: ubi Oldoinus perantiquæ hujus familiæ, quæ tam Romæ, quàm Neapoli, nec non in Gallia, & Germania radices propagavit, varios admodùm illustres Viros describit, qui purpurâ, armis, aliisque præclaris muneribus refulserunt. Narrat etiam eumdem in templo S. MARIÆ *in Campitelli* lipsanorum custodiam fecisse, quam nos vidisse recordamur, eximiis marmorum incrustationibus concinnatam, ubi ipsius Familiæ Capisucchæ insignia conspiciebantur, opere vermiculato affabrè composita, scilicet aureum baltheum in cærulei coloris areolâ: ac insuper in fronte custodiæ Artificis nomen legebatur sic.

MAGISTER DEODATUS
FECIT HOC OPUS.

Vixit hic Artifex anno circiter 1290. ut indicat Abas Constantinus Cajetanus in vita Gelasii II. Romani Pontificis, addens in eodem templo eandem Familiam antiquum habuisse Sacellum, anno 1390. dotatum. Hæc idem Oldoinus ex variis Auctoribus collegit, quæ nos in aliorum exemplum

plum hîc annotare voluimus, ut dis-cant posteri quanti interest antiquas servare memorias; nam tempus quandoque advenit, ut ea quæ in tenebris delitescunt, lucem videant.

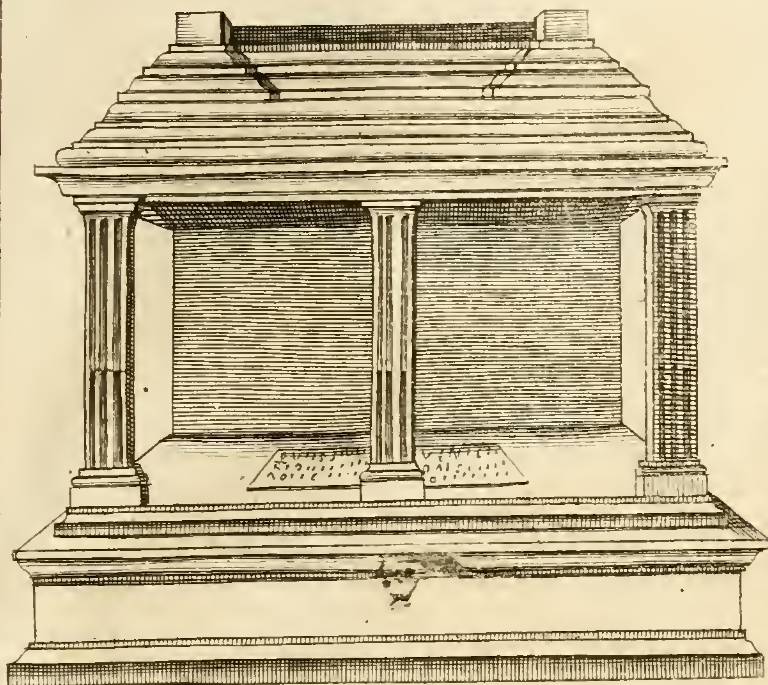
Ut autem magis appareat peculiaris ejusdem Cardinalis Raymundi diligentia non solùm in asservandis, verùm etiam in renovandis sacris memoriis, prætereundum silentio non arbitror, præfatum Sacellum unà cum Ecclesia demolitum fuisse. Quapropter illud in aliâ Ecclesiâ sub eadem denominatione, ut diximus, noviter constructâ, idem Cardinalis Raymundus à fundamentis, in ampliori & augustiori forma, ac variis marmorum integumentis, nobilibusque picturis excitavit, ut omnibus intuentibus patet. Quædam verò in eo Sacello inscriptiones insculptæ sunt, quarum duas, utpotè ad ea quæ referimus concernentes, hîc in Lectoris gratiam subjicimus. Prima inscriptio sic se habet.

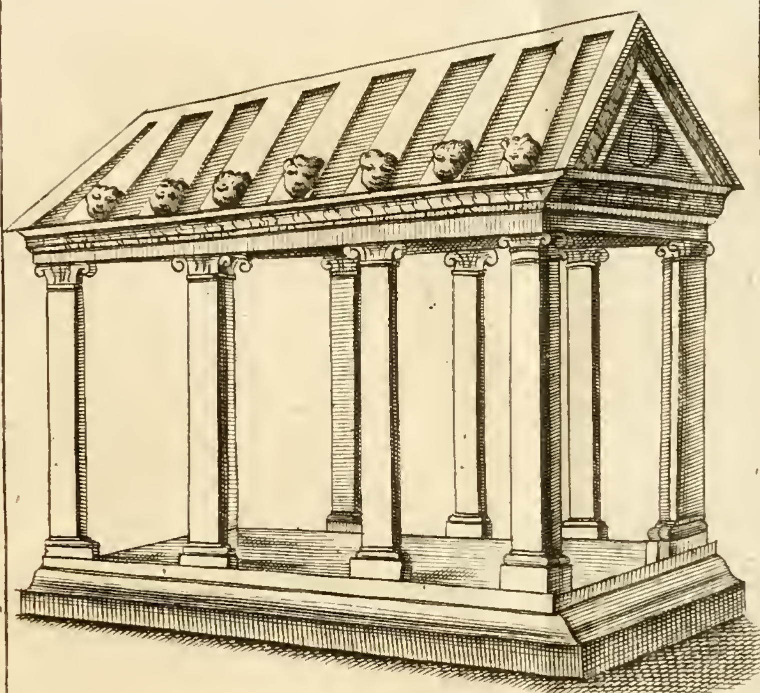
D. O. M.
QVADRATVM
SACRORVM LIPSANORVM
TABERNACVLVM
CVM ADSCRIPTO ARTIFICIS
NOMINE
HOC OPVS FECIT
MAGISTER DEODATVS
QVATVOR AB HINC SECVLIS
A NOBILI CAPISVCCA
FAMILIA
PLVRIBVS EIVS INSIGNIBVS
CVM AVREO BALTEO
IN CAERVLEI COLORIS AREOLA
OPERE MVSIVO
REPRAESENTATIS EXTRVCTVM
PER NOVAM HVIVS TEMPLI
MOLITIONEM EVERSVM
SVI MEMORIAM AD POSTEROS
HAC INCRIPTIONE
TRANSMITTIT
HOC ANNO MDCLXXXV.

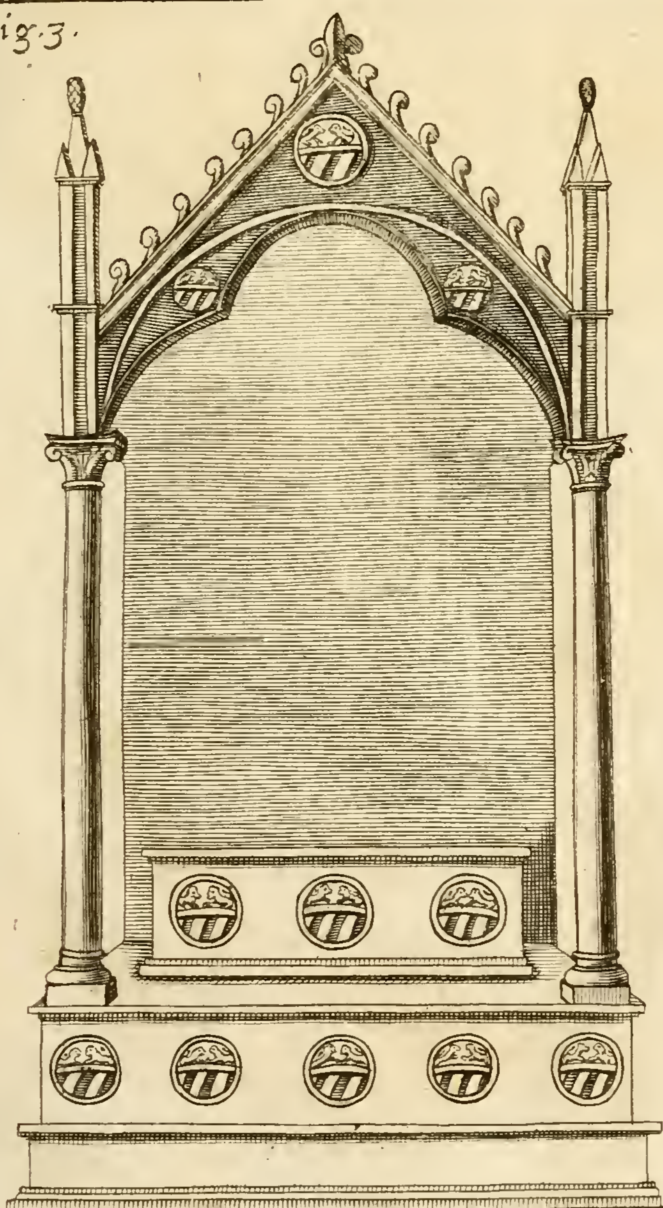
Secunda inscriptio est quæ sequitur.

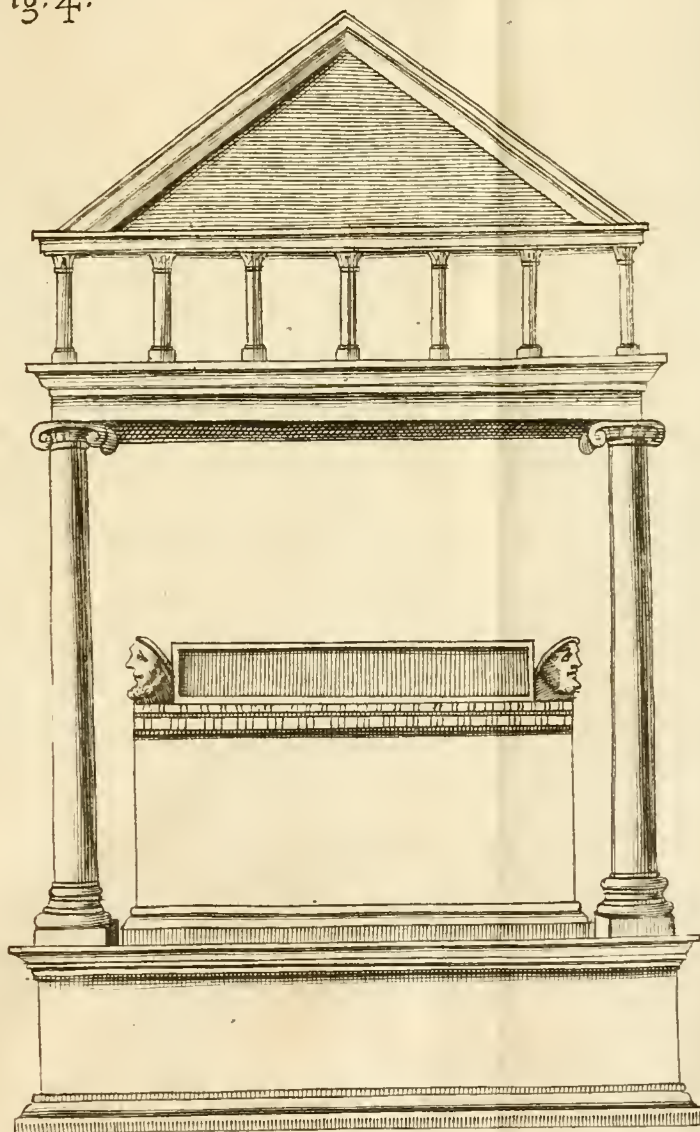
SACELLVM HOC DIVO PAVLO SACRVM
IN VETERI TEMPLO S. MARIAE DE CAMPITELLO
A NOBILI FAMILIA CAPISVCCA
DOMICILIVM IN EADEM REGIONE A MVLTIS SAECVLIS
HABENTE CONSTRVCTVM
CELEBRIQVE PRAEDIO NOMINE S. CYRIACI
VIA OSTIENSI SEPTIMO AB VBRE LAPIDE
SVB IVRE PATRONATVS EIVSDEM PROSAPIAE DOTATVM
ANNO MCCCXC.
IN HVIVS INNOVATI TEMPLI MAGNIFICENTIORI STRVCTVRA
RAYMVNDVS CAPISVCCVS ORDINIS PRAEDICATORVM
S.R.E. PRESBYTER CARDINALIS
DENVO EXTRVXIT, ORNAVIT, ET AVXIT.
ANNO SALVTIS MDCLXXXV.

Se-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Secunda Figura formam præfert aræ majoris in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin, quæ antiquam speciem aliarum Confessionum non retinet, sed in multis aberrat. Porrò super singulis columnis turres campanariæ attolluntur, ac epistylium in formam arcûs curvatur, in cujus angulis Annunciatio B. Virginis Musivo opificio extructa est. Supra arcum fastigium prominet, & in tympani medio orbicularis fenestra panditur, ac decussato fornicis centro turris alia consurgit, ut ipse delineationis typus instruit. Altaris hujus antiquitatem perlustrans, duodecimo sæculo erectum didici ab ejus chronologia; at cùm de illo, deque Ecclesia plura eruditè scribat amicus noster Abas Bartholomæus Piazza, literariæ Reipublicæ satis notus ob sacras memorias, quas excolit in suo Tractatu *De Titulis Ecclesiarum*, ideò descriptioni ulteriori parcam, nè falcem in alienam messem (ut in adagio est) videar intrudere.

Hactenus sensim ostendimus qualiter sepulchra, illorumque ornamenta, paucis ablatis, ex una in alteram nationem transierint: nunc verò cura erit ostendere, quomodò ipsius naturæ ductu, quæ optimum semper appetit, in sepulchris ædificandis ornatum monimentorum in Martyrum memoriam excitatorum ars æmulata fuerit. Indicat nobis hoc Figura 4. Tabulæ XLV. quæ est imago sepulchri in Ecclesia S. Laurentii in agro Verano, seu extra Urbis muros. Conspicitur in eâ Confessionis, sive Ciborii forma cum columnis, epistylio, coronide, columellis, tympano, & fastigio, cæterisque ædificii partibus: statque in medio, veluti ara, quadratus sarcophagus. In Fig. 3. quæ visitur in Ecclesia S. Alexii de Urbe, & est nobilissimæ Familiæ de Sabellis, apparet alia sepulchri forma, quæ magnam habet affinitatem cum supra adductis, nimirùm cum altare S. Mariæ in Cosmedin, & lipsanorum custodiâ, quæ erat in Ecclesia S. Mariæ *in Campitelli*. Aliæ duæ Icones, nempe Fig. 1. & 2. virorum illustrium præseferunt monimenta, quæ Basilicæ, seu potiùs Basiliculæ nominabantur, ex eo quod formam Basilicarum ac speciem redderent, & adhuc conspicuæ sunt in porticu dictæ Ecclesiæ S. Laurentii in agro Verano. Vox autem hæc *Basiliculæ* nè alicui abstrusa, novaque videatur, en sæpè laudatus Du-Cange, qui eruditionem ex lege Salica tit. 58. § 3. 4. 5. depromit, ibi: *Si quis Basilicam super hominem mortuum expoliaverit, triginta solidis culpabilis judicatur*. Notat hic idem Auctor, *Basilicas* eo loci intelligi Magnatum tumulos, quos ad instar ædium sacrarum, seu Basilicarum extruere mos erat: quorum quoquè fit mentio in tit. 71. ubi agitur de mulcta illius, qui Basilicam ausu temerario, aut fortasse per negligentiam incenderit. Ex quibus verbis eruit prædictus Du-Cange ejusmodi Basilicas ligneas fuisse, proindeque incendiis obnoxias. Nostra tamen Italia cùm marmoribus affluat, non ex ligno, sed ex marmore illas ædificare consuevit, ut geminæ jam allatæ confirmant, quæ ex Pario lapide constructæ sunt. *Basiliculæ* vocem mihi porrexit S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ac legi apud Avitum Viennen. in Epist. 6. ubi pro sacello, seu oratorio Basiliculam posuit; quem unum adducere satis sit, nè de nominibus

nibus vocibusque verba faciendo, Lectorem res, ac doctrinam sectantem expectantemque, diutiùs verbis inanibus oneremus.

CAPUT XX.

De Ecclesia Sanctæ Agathæ Majoris in civitate Ravennæ: ac de opere Musivo, in ea constructo ab Exuperantio ejusdem civitatis Episcopo, anno Christi circiter CCCC.

RAVENNA urbs toto terrarum Orbe præcipuâ, & quâdam singulari antiquitatis notâ celeberrima, Romanæ olim urbis in pluribus, præsertim in templorum magnificentia, ac splendore æmula fuit. Cùm autem tum Romæ, tùm Ravennæ adhuc in præsens aliqua Templa sint, quæ vel peregrinâ molis structurâ, vel Musivi operis elegantiâ eximium sui spectaculum, cæterorumque jam dilapsorum illustre testimonium reddant, libuit nobis ea literis demandare, ætatumque omnium oculis tam descriptionibus, & explicationibus, quàm variis Iconismis expressa repræsentare. Qua in re maximo nobis adjumento fuit mira sedulitas R. P. Cæsaris Pronti, ordinis S. Augustini, in picturis versatissimi, qui non solùm de Pictore providit, sed ipsum docuit quâ potissimùm arte fideliùs Musiva delinearentur. Neque exiguum est quod nos debemus R. P. Francisco Prandi, Clerico Regulari Theatino, qui ea loca perlustrans, ubi celebriora Musiva emicant, eorundem etiam colores notavit.

Inter Ecclesias Musivorum operum blandimentis concinnatas, quæ prior vetustatis ordine servato nobis occurrat, ea est quæ in Civitate Ravennæ *Sanctæ Agathæ Majoris* appellationem sortita fuit. Hujus Ecclesiæ constructio, seu fundatio, à Hieronymo Fabri in suis *Memoriis sacris antiquæ Ravennæ*, vernaculo idiomate fusè describitur, & hîc ex eodem excerpta strictè subjicitur.

Reparatæ salutis anno 378. Sanctus Ursus, ex nobilioribus totius Siciliæ Familiis natus, ad cathedræ Ravennatis regendæ munus evectus fuit. Inter potiora pietatis ejus monimenta commendatissimum illud est, nempe omnium bonorum, quæ jure hæreditario in Siciliæ regno possidebat, Ecclesiæ Ravennati facta donatio. Unde hæc Ecclesia semper id moris habuit, in eodem Siciliæ regno ministrum constituere, qui Vicarii, seu Præfecti titulo ea bona gubernaret, quæ Patrimonium Ecclesiæ Ravennatis appellabantur.

Primus autem, qui huic templo excitando animum applicuit, quidam fuisse creditur nomine Gemellus tempore S. Exuperantii, præfati Sancti Ursi successoris, nimirum in principio sæculi V. unde patet veneranda ejus antiquitas, quod à duodecim circiter sæculis adhuc extat. Initio fuit hæc Ecclesia splendidè ædificata, & in honorem Sanctarum Virginum, & Martyrum Agathæ, & Luciæ nuncupata: temporis tamen progressu tantùm *S. Agathæ* denominationem retinuit, adjuncto titulo *Majoris*, fortè ad alterius Ecclesiæ discrimen, quę mole minor, sub ejusdem sanctæ invocatione Ravennæ tunc aderat. Nominatur etiam Ecclesia ista in vetustis quibusdam Codicibus, *Monasterium*; & sic

TAB. XLVI.

pag. 184.

& ſic appellatam fuiſſe conſtat ex quadam donatione Archiepiſcopi Arnoldi, ſub anno 1018. in qua ipſum Petro Diacono Eccleſiæ Ravennatis Monaſterium S. Agathæ Majoris contuliſſe narratur. Præterea duo diplomata, quorum unum de Alexandri III. légibus eſt, alterum ad Urbanum IV. ſpectans, hoc eodem titulo *Monaſterii* eam appellant, & inter loca juriſdictionalia Capituli Ravennatis enumerant. Poſtmodùm autem Parochialis evaſit, ut fuſiùs apud eundem Hieronymum Fabri videri poteſt.

Vetuſtiſſimæ hujus Baſilicæ corpus in tres, & quidem ingentes naves, dividitur, vigintiquatuor columnis (diverſæ tamen magnitudinis habitâ illarum menſurâ) ex Græco, & Numidico marmore ſuffultas; & in fronte habet abſidem, ſive Tribunam, perantiquo Muſivo elegantiſſimè ornatam. Hujus operis Iconiſmum damus in præcitata Tabula XLVI. ubi Chriſti Domini imago eſt, qui throno inſidens gemmis undequaque conſpicuo, apertâ dexterâ benedicere, ſeu potiùs loqui, ac docere videtur, lævamque codici ſuperimponit, qui ſiniſtro ejus genu innititur, & Evangeliorum volumen repræſentat. Ejus pallium, quod violaceum colorem refert, rubeum veluti ſuboſcurum adumbrantem, hoc monogrammate diſtinguitur. Caput pretioſi diadematis nimbo coronatur, in quo gemmea Crux eſt. Scabellum, quod Salvatoris pedibus premitur, duos gradus habet, gemmiſque uſque ad cathedram circumfulget. Ab utroque ipſius latere, in quodam veluti prato liliis, roſiſque interſepto, ſtant duo Angeli, qui alas expandunt. Eorum autem qui ad lævam Salvatoris eſt, dexteram manum ad pectus inflectit, ſiniſtrâ pallium elevat, ſimul cum baculo, ſive arundine aurea: alter verò dexteram elevatam perinde ac ſi benediceret attollit, ſiniſtrâ baculum, ſive arundinem auream tenet: ambo ſimplici diademate coronantur: ambo tam pallio, quàm veſtibus albi coloris induti ſunt. Parva ſtola, auroque nitens è dextro Salvatoris humero pendet; eademque viſitur in Angelis colore ſolummodò excepto, qui albus eſt. Demum proſpectus, ſive totius Tribunæ campus lucidâ auri ſcobe conſperſus undequaque oculos raperet, niſi elapſis, ævoque dejectis lapillis, quædam lacunæ interjacerent, quæ calce oppletæ ſunt. *De baculo*, ſive arundine, quam Angeli manu gerunt, diximus ſupra in Capite XV. *De baculis*. Licèt de certo tempore conſtructionis hujus Muſivi operis apud Scriptores non conſtet, nec aliunde expiſcari poſſit; apparet tamen ex gemmato, & in formam Crucis circumducto diademate, necnon ex gemmato ſolio, & ex Angelis cum baculo, ſive arundine circa Chriſtum Dominum adſtantibus, ac in veſtibus monogramma habentibus, vetuſtiſſimum opus eſſe, ac redolere tempora ædificationis ipſius templi, ſcilicet principium V. ſæculi; ut conjicitur etiam ex figuris, quæ conferri poſſunt cum illis Liberianæ Baſilicæ, infra afferendis.

CAPUT XXI.

De Musivis operibus, in Ecclesia Sanctæ Sabinæ à Cælestino I. Summo Pontifice anno circiter 424. constructis; & de ejusdem Ecclesiæ antiqua fundatione.

Multa quidem beneficia debemus tempori, à quo maximum rebus pretium, hominibusque nomen accedit, nisi plura ex his injuriosa nimis edacitate corrumperet, & absumeret. Fertilis ævi fructus historiæ sunt, quibus profectò nequè utilius quid foret, si ad nos integri & incolumes pervenirent. At malo quodam ætatis genio fit, ut quæque antiquiora caligine perobscurâ involvantur, à qua eadem nequè provida cura Scriptorum, nec vigilantia nepotum, eximere & expedire ullatenus potest. Porrò has tenebras, ut in tota de Musivis operibus, deque erectionibus Ecclesiarum tractatione, peculiariter in præsenti Ecclesia S. Sabinæ experimur. Vitio etenim sæculorum & de fundatore ambigitur, & de operibus vermiculatis, quibus undequaque ornabatur, nihil nobis nisi tenue vestigium, & grande desiderium relictum est; quod vel explebitur, vel incrementa suscipiet, si præmissis aliquibus circa templi hujuscemodi fundationem, Musivorum reliquias proposuero, & conabor aliquo modo explicare. Marlianus in sua *Topographia Urbis Romæ* lib. 4. cap. 4. Appiani auctoritate subnixus asserit, ædem S. Sabinæ nunc esse, ubi olim fuit Dianæ templum. Contra tamen Donatus in sua *Roma* veteri lib. 3. cap. 13. existimat, non Dianæ, sed Deûm Reginæ Junonis Fanum ibi extitisse. Pancirolus verò in suo Tractatu *De Urbis Ecclesiis*, in IX. Regione, cap. 8. Ecclesiam S. Sabinæ Palatium ejusdem olim fuisse arbitratur, quod in Oratorium à Fidelibus versum fuerit, & SS. Sabinæ & Serapiæ ejus hospiti sacratum, ac postremò in Ecclesiam à Magno Constantino redactum: verùm hæ meræ sunt conjecturæ. Certi nescio quid indicat in eadem Ecclesia inscriptio quædam, palmaribus literis fundatorem fuisse asserens Petrum natione Illyricum, & ipsius Cardinalem Titularem, quam hìc fideliter retuli, ac etiam in annexo picturæ exemplari, ubi etiam characteres imitatus sum. Inscriptio hæc est:

Culmen Apostolicum cùm Cœlestinus haberet,
Primus & in toto fulgeret Episcopus Orbe,
Hæc quæ miraris fundavit Presbyter Urbis,
Illyrica de gente Petrus, vir nomine tanto
Dignus, ab exortu Christi nutritus in aula:
Pauperibus locuples, sibi pauper, qui bona vitæ
Præsentis fugiens, meruit sperare futuram.

Hanc Ecclesiam à supradicto Petro fundatam fuisse legimus quoquè in Libro Pontificali, sed in Vita Xysti III. ubi sic: *Hujus temporibus fecit Petrus Episcopus Basilicam in Urbe S. Sabinæ, ubi & fontem construxit.*

In hac autem Historici narratione duplex error animadvertendus est. Primus, cùm Xysti III. temporibus ædifi-

ædificatam Ecclesiam referat, quod inscriptioni prædictæ repugnat; ex ea namque Prædecessoris illius tempore constructa videtur: secundus, cùm Petrum ejus fundatorem Episcopum dicat, quandoquidem in inscriptione Presbyter urbis appellatur, & urbis Presbyteri non Episcopi erant, sed Parochi: unde igitur Petrus Episcopus?

Ipsa quoquè inscriptio notanda est, quæ ab eodem Petro posita minimè fuit, cùm recta prudentiæ ratio nemini sibi ipsi laudem dare permittat, nam *Laus in ore proprio sordescit*: Proverb. 27. Legitur etiam in eadem: *Petrus vir nomine tanto dignus*, *&c. Pauperibus locuples*, *sibi pauper*: quod elogium certè ipse Petrus nunquam apposuit, sed potiùs ejus Successor, qui etiam opus absolvit, cùm ille fortasse morte præventus ultimam ei manum imponere non potuerit. Nec tamen incongruum reor asserere, elogium illud aliquem ex restauratoribus, quos infra referam, apposuisse.

Ulteriùs prætereunda non est alia observatio, videlicet Petrum istum, egregium atque sublimem virum, fuisse ex gente Illyrica, ac in Patriarchio Lateranensi, aut in aliquo ex Monasteriis apud Vaticanam Basilicam constructis, educatum; ut colligitur ex verbis: *Christi nutritus in aula*: *nam per aulam Christi* unum ex dictis locis intelligo Romæ existentibus, quæ *Christi aula* dici potest, cùm in ea Christi Vicarius resideat. Conjecturam hanc educo ex Pontificali Libro, ubi legimus plures Pontifices ex iisdem locis ad Petri cathedram regendam evectos fuisse, ut habemus de Benedicto II. Gregorio II. Stephano III. Paulo I. Leone III. & de aliis pluribus.

Majori tamen animadversione dignum existimo secundum carmen, nempe:

Primus & in toto fulgeret Episcopus Orbe.

hæc enim vox *Primus* Pontificum ordinem haud respicit, ita ut Cœlestinum ejus nominis Primum fuisse insinuet, cùm hoc à veritate prorsus alienum sit. Nominibus enim numerus non apponitur, nisi cùm superveniat aliquis ejusdem nominis, & hoc ad distinctionem, quæ in primo neutiquam est adhibenda, cùm secundus à quo differat, haud inveniatur. Hìc igitur vox *Primus* ad alteram vocem *Episcopus* referenda est, itaut Cœlestinus primus ac maximus Episcopus dicatur, qui in toto Orbe fulgeret. Idque jure optimo expressum fuit: nam Cœlestinus I. per universum Christianum Orbem amplissimam sui nominis famam diffudit ob celebre, ac universale Concilium Ephesinum, eo jubente habitum, in quo impia Nestorii hæresis damnata fuit. Ex dictis igitur quis unquam fuerit, qui Romani Pontificis Primatum à tresdecim circiter sæculis palmaribus literis expressum fuisse, omnium oculis expositum non eliciat?

At à quibusdam objici statim audio, hæc pauci ac nullius momenti esse, quoniam Musiva opera ab aliquo ex restauratoribus facta fuerunt, atque ideò tempora ipsi Cęlestino posteriora redolere: propthereaque eam vocem *Primus* numerum Pontificis ejusdem nominis denotare. Sciant hi, respondeo, alium nominis hujus Pontificem non reperiri nisi in sęculo XII. quo

quo tempore sacræ picturæ cum diadematibus exprimebantur, quibus figuræ in nostro Musivo opere expressæ penitùs carent; sicque vetustissimæ erunt. Præterea Musivum opus rude est, si ea respicias, quæ sub XII. sæculo constructa fuerunt; prout etiam rudes sunt imagines, quæ quandam venerabilem intuentibus antiquitatem ostentant. Insuper si opus XII. sæculi esset, ejus profectò historia haberetur, nec in oblivionis tenebris obvoluta jaceret: nec quisnam iste Petrus fuisset ignoraremus; quippe in sæculo XII. omnes Cardinales qui electioni Cœlestini II. interfuere, à Ciaconio referuntur, & eos inter nullus usquam Petrus Tit. S. Sabinæ invenitur: prout etiam inter Cardinales ab eodem Cœlestino II. creatos non legitur.

Hanc veritatem, quod vox *Primus* primatum inter Sacerdotes denotet, confirmo ex præfatione Missæ, in die natalis S. Xysti Papæ urbis Romæ, quæ legitur in Missale Gothico, à sæpè laudato Josepho Maria Thomasio in lucem edito, pag. 367. & iterum impresso etiam à laudato viro D. Joanne Mabillonio in sua *Liturgia Gallicana*, lib. 3. pag. 276. ubi sic: *Verè dignum & justum est &c. Ex quibus est sanctus ac venerabilis Xystus Martyr, cujus hodie solemnitas celebratur: qui cum Apostolicæ Sedis excepisset insignia, & se* primum *esse conspiceret Sacerdotum &c.*

Supradictam Ecclesiam anno 795. Leo III. restauravit, ut notat Bibliothecarius in ejus vita, ubi ait: *Similiter & Titulum S. Sabinæ studiosè renovavit, in quo idem egregius Præsul fecit ex argento coronas quinque &c.*

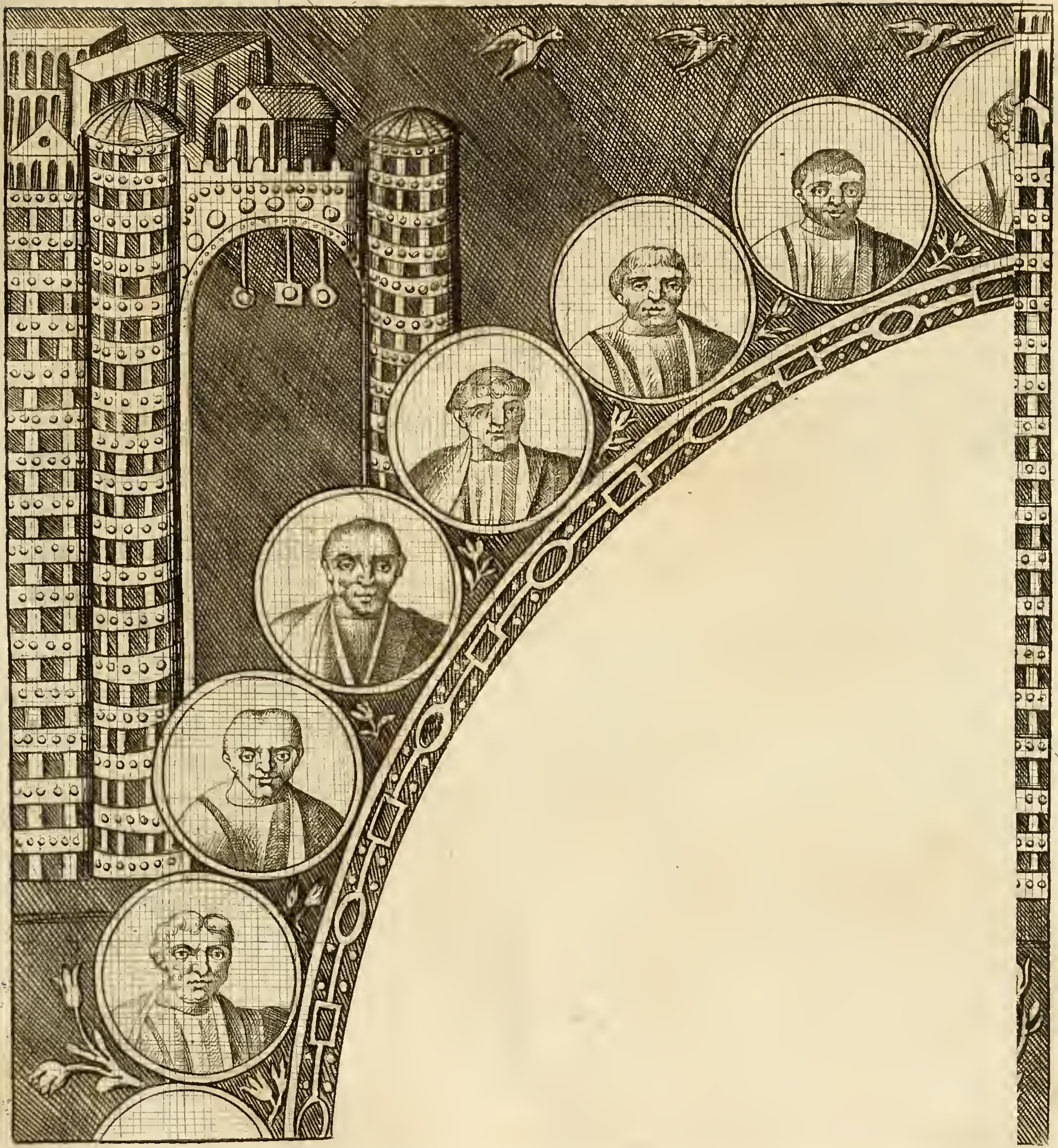
Postea Eugenius, ejusdem Ecclesiæ pridem Titularis, in Pontificem electus an. 824. picturis illam ornavit, quarum adhuc vestigia super columnarum epistylia videntur. Colligitur insuper totam Ecclesiam fuisse non solùm picturis, verùm etiam vermiculatis operibus decoratam, ut ex murorum concatenationibus, quas in angulis propè majorem Portam sedulò & accuratè observavi, & examinavi: hodie verò destructæ sunt novæ restaurationis causâ sub annum 1683.

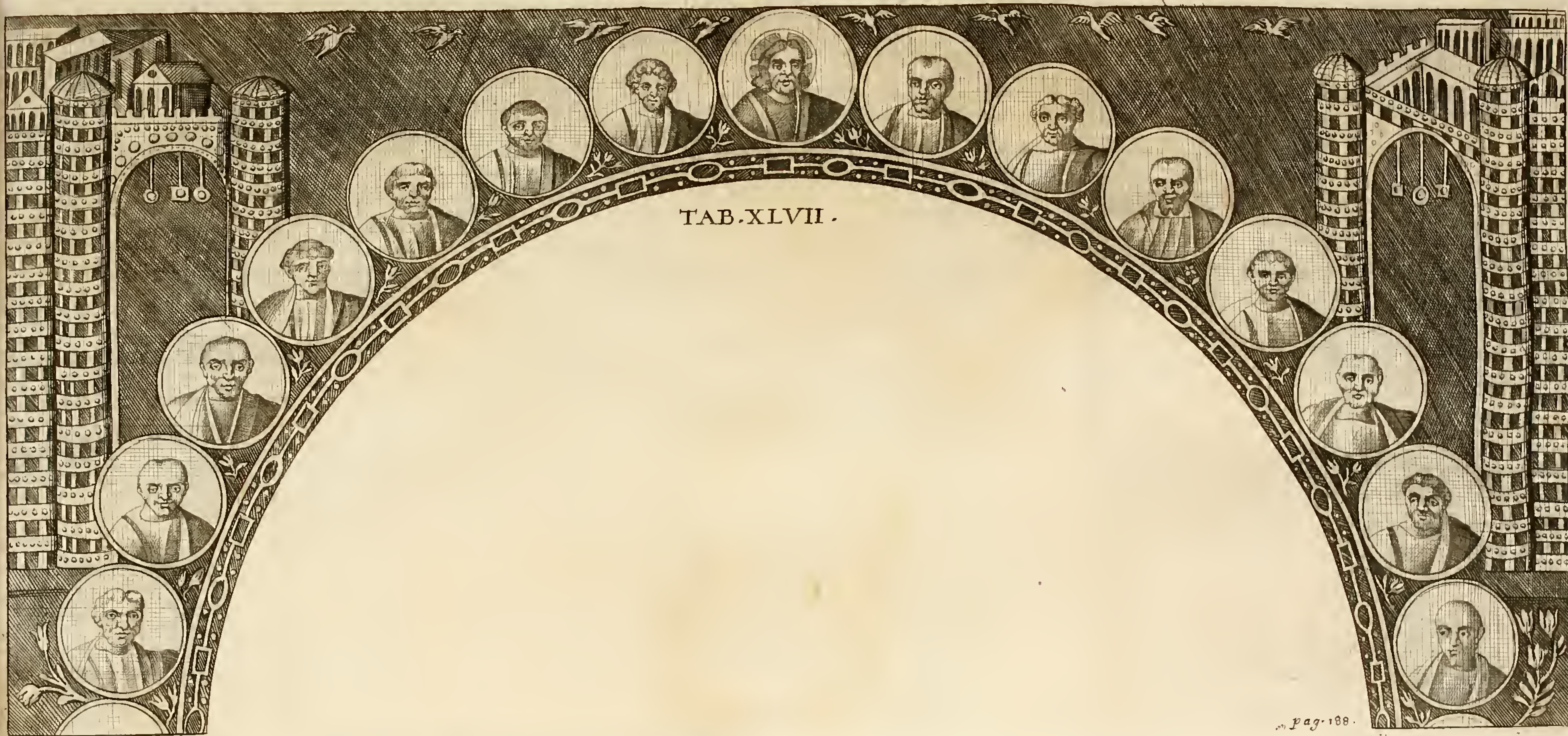
Quod Eugenius Ecclesiam ornaverit, sic testatur Liber Pontificalis in ejus vita: *Tenuit autem Presbyteratus sui tempore Ecclesiam Beatæ Sabinæ Martyris, positam in monte Aventino, quam Deo dispensante post Pontificalem sibi attributam gratiam, ad meliorem cultum perduxit.* Nec defuere alii Pontifices & Titulares, qui hanc sacram ædem restaurarunt, quos vide apud alios; mea namque unica intentio est de antiquioribus restaurationibus agere, ad earundem antiquitatem probandam.

Reliquias inter Musivi operis, quæ supersunt, est arcus Tribunæ, cui quindecim orbes incumbunt, ac aliorum duorum vestigia apparent. Horum singulos implet togati viri facies & pectus, quales imagines Cæsarum in numismatibus esse solent, ut in Tab. XLVII. videre est.

Medium in arcûs fastigio orbem obtinet Christi Servatoris effigies. Icones reliquæ, cùm nullam præseferant tesseram peculiarem, præter tunicam, quosnam referant viros dubium faciunt, quod ego minùs occupato Lectori explanandum relinquo. Adhærent hinc inde orbium lateribus duæ

Ci-

TAB.XLVII.
pag. 188.

Civitates, utraque portis patentibus, ex quarum arcu tres lampades pendent, figuræ partim rotundæ, partim quadratæ. In medio portæ dexteræ respectu intuentis, lampas est formâ rotundâ, aliæque duæ quadratâ. In sinistra verò è contrario, media quadrata est, laterales sunt rotundæ: singulis autem in medio inest orbiculus.

Nec suo carent mysterio hæc Hieroglyphica; nam & in diversis aliis Musivis ambę hæ Civitates, quæ Bethleem, & Hierusalem denotant, conspiciuntur, licèt eundem ubique locum non teneant: in aliqua enim Tribuna Hierusalem dexteram sedem, in alia sinistram obtinet, ad arbitrium scilicet Pictoris, vel Musivarii. Sed nè ullâ explicatione intentatum hujusmodi sacrum emblema relinquam, meas aliquas conjecturas adjiciam.

Bethleem, & Hierusalem duo sunt fontes, è quibus humani generis salus emanavit. In Bethleem enim Salvator noster JESUS Christus natalia sortitus est: in Hierusalem primò verbum salutis annunciavit, ac postmodùm mortem subiit. In Bethleem David, qui Christi typus & pater fuit, ut ex *Lucæ cap.* 1. ortum habuit, ac sepulchrum: eadem Civitas eo quod Christo nascenti hospitium præbuisset, à Matthæo cap. 2. num. 6. inter præcipuas Regni Judaici urbes reponitur, ibi: *Et tu Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda, ex te enim exiet Dux, qui reget populum meum in Israel.*

Quarè Mediolanensis Ecclesiæ Antistes D. Ambrosius in Sermone in Michæam Prophetam, observatione prima *ad Horontianum*, plura de hac eadem urbe congessit, inquiens: *Ubi crudelitas, ibi pietas: ubi pœna innocentium, ibi universorum redemptio, sicut scriptum est: Et tu Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter Principes Juda: ex te enim exibit Princeps in Israel. Bethleem domus panis erat, Ephrata domus furorem videntis: hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus; & ideò jam non domus furoris, sed domus panis, quia panem recepit eum, qui descendit de cœlo. Domus autem furorem videntis Ephrata, quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos.*

Nec minora dignitatis argumenta habuisse Hierusalem constat: legitur enim apud patres, Hierusalem (juxta Prophetæ Hieremiæ sententiam) in medio terræ positam esse, à Melchisedech conditam, à Davide in Regn Caput & Metropolim constitutam, & augustissimo templo juxta Dei mentem à Salomone decoratam.

De eadem Sedulius Hibernensi Episcopus in epist. ad *Ephesios* cap. 4. ait, hoc solo nomine *Hierusalem* quatuor figuras significari, nempe *Historiam*, *Allegoriam*, *Tropologiam*, & *Anagogen*. Secundùm *Historiam* civitas est Judæorum: secundùm *Allegoriam* Ecclesia Christi: secundùm *Anagogen* civitas illa Dei, quæ nostrum omnium Parens, & Patria est: secundùm *Tropologiam* anima hominis, quam frequenter hoc nomine interpretatus est Dominus.

Hæc breviter circa explicationem emblematum Civitatum. Superest nunc aliquid de lampadibus ab earum foribus pendulis addere. Hiero-

roglyphicum idem in aliis Musivis pro portis ambarum Civitatum conspicitur, numero tamen lampadum impari; cùm alibi duæ vel tres, alibi quatuor aut quinque lampades pendeant, ut è sequentibus emblematibus liquet. Conjecturæ autem nostræ, quod eæ sint lucernæ, favet Eusebius Cæsariensis lib. 4. cap. 23. *De vita Constantini*, ubi narrat quàm grandi ac splendido cultu Christianissimus Imperator Paschale Festum celebraret; ibique inter alia ait: *Sacram vigiliam* (subintellige Paschatis) *in diurnum splendorem converterat, accensis tota Urbe cereorum quibusdam columnis per eos, quibus id operis erat injunctum. Lampades quoquè accensæ, cuncta passim loca illustrabant, adeout hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur &c.* Illustravit hunc locum eruditissimus Valesius sequenti notâ: *Christiani in vigilia Festi Paschatis maximam cereorum copiam accendebant, quod cùm intra Ecclesiam dumtaxat facerent, Constantinus etiam extra Ecclesiam cereos passim accendi jussit in honorem tantæ Festivitatis. Cumque in magnis Civitatibus noctu limina accendi solerent in compitis, Constantinus ea nocte multò plures & majores cereos voluit accendi, ut Gentilium animos ad Christianæ Religionis venerationem perduceret &c.* Idem Valesius prædictum ritum illuminandi nocturnis ignibus, facibusque, ac lampadibus magnas Civitates, ostendit in aliis notis, quas addit ad lib. 14. Ammiani Marcellini cap. 1. ubi agitur de Galli Cæsaris sævitia, qui *Vesperi per tabernas palabatur & compita, quæritando Græco sermone, cujus erat impendiò gnarus, quid de Cæsare quisque impensè sentiret. Et hæc confidenter agebat in Urbe, ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem.* Quem locum hic explicat laudatus Valesius: *De hac urbe testatur Libanius in fine Antiochi.* Καὶ τὴν ἡλίου λαμπάδα λαμπτῆρες ἕτεροι διαδέχονται τὴν Αἰγυπτίων λυχνοκαΐαν παριόντες. *Sic enim legendum est, non* περιόντες, *ut vulgata habet editio, idest: Solis porrò facem aliæ faces excipiunt, quæ illam Ægyptiorum in Minervæ Saiticæ festo lucernarum accensionem longè superant.* Addit idem Libanius, *Tota nocte operari solitos in tabernis opifices, cùm interim saltantium, & canentium vocibus compita personarent: macellum ipsum æquè ac interdiu pateret, in eoque omnis generis edulia essent proposita.* Idem in oratione adversùs Tisamenum inquit, *miseros opifices à Curatoribus regionum cogi solitos, ut ea lumina accenderent, oleumque lucernis infunderent: erant autem hæc lumina inter ornamenta civitatum, ut idem Libanius scribit in Oratione gratulatoria ad Ellebicum.* Ἐλθόντες ἐπὶ τὸ πλησιάζον βαλανεῖον, κάλως ὧν ἐξήρτηντο τὰ τὸ φῶς ἐν νυκτὶ παρέχοντα μαχαίραις ἀπέκοπτον, δεικνύντες ὅτι δεῖ τὸν ἐν τῇ πόλει κόσμον ταῖς αὐτῶν βουλήσεσιν ὑποχωρεῖν. Idest: *Cùm venissent ad vicinum batneum, funes quibus appensæ sunt lucernæ, quæ noctu lucere solent, gladiis præciderunt, ut ostenderent ornamentum civitatis suo furori cedere debere.* Hinc est quod Basilius Magnus in Epist. 39. ad Martinianum, quâ calamitates Patriæ suæ deplorat, hoc inter cætera recenset: γυμνάσια δὲ κεκλεισμένα καὶ νύκτες ἀλαμπεῖς. Et Procopius in Anecdotis pag. 114. Justinianum accusat, qui omnes civitatum redditus sustulerat: quo factum est, ut nec lumina in publico singu-

CVLMEN APOSTOLICVM CVM CAELESTINVS HABERET
PRIMVS ET IN TOTO FVLGERET EPISCOPVS ORBE
HAEC QVAE MIRARIS FVNDAVIT PRESBITER VRBIS
ILLYRICA DE GENTE PETRVS VIR NOMINE TANTO
DIGNVS AB EXORTV CHRISTI NVTRITVS IN AVLA
PAVPERIBVS LOCVPLES SIBI PAVPER QVI BONA VITAE
PRAESENTIS FVGIENS MERVIT SPERARE FVTVRAM

ECCLESIA EX CIRCVMCISIONE

ECCLESIA EX GENTIBVS

TAB. XLVIII.

CVLMENA
PRIMVSI
HAECQVA
ILLYRICA
DIGNVSA
PAVPERII
PRAESEN
ECCLESIA EX CIRCVMCISIONE
A EX GENTIBVS

singulæ haberent, nec solatium ullum ac delinimentum incolis reliquum esset: ὅτι λύχνα ταῖς πόλεσιν ἐν δημοσίῳ ἑκάστῃ, ὅτε τις ἦν ἄλλη περὶ ψυχῆ τοῖς ταύτας οἰκοῦσι. Itaque in publico luctu ac mœrore hæc lumina vel penitùs, vel magna ex parte removebantur. Sic Libanius in Oratione ad Antiochenses de Imperatoris ira, suadet civibus, ut has lucernas tantisper reponant, aut rariores accendant: Τὸ πολὺ καὶ μάταιον τοῦτο φῶς ἐπὶ τρυφὴν ἄχρηστον βαλανεῖον δεικνύον, τὸ πρὸς τῶν βασιλείων κρεμάμενον εἰς πολλοστὸν τοῦ νῦν ὄντο πασήσωμεν. De his luminibus loquitur Beatus Hieronymus initio Dialogi adversùs Luciferianos: *Dum audientiam & circulum lumina jam in plateis accensa solverent, & inconditam disputationem nox interrumperet, consputa penè invicem facie recesserunt.*

Hunc ritum lucernas accendendi primi docuerunt Ægyptii, ut ostendit Clemens Alexandrinus *Stromat.* lib. 1. & luculentiùs Casalius de veteribus Ægyptiorum ritibus, ac Fortunius Licetus *De lucernis*. Postmodùm idem ritus ex Ægyptiis ad cæteras gentes transiit, à quibus ad nos Christianos, ut docet Tertullianus de idololatria n. 10. *Nunc* (inquit) *lucent tabernæ, & januæ nostræ: plures jam invenies Ethnicorum fores sinè lucernis & laureis, quàm Christianorum.* Quapropter quod hæ mysticæ Civitates, ac lampades, fulgidam Christi nativitatem innuant, & ejusdem Resurrectionem, quâ nihil unquam Ecclesiæ felicius eluxit, abundè demonstratum est. Sed Tribunæ descriptionem jam expediamus.

In arcus summitate volitant novem Columbæ, quæ quid indicent nescio. Scio tamen S. Eucherium sub an. 440. Episcopum Lugdunensem in libro *Formularum spiritualium* cap. 5. *De animalibus*, per Columbam simplicitatem denotari dixisse. Petrus Blesensis in serm. 10. *De Dominicis infra Epiphaniam* asserit, quod *Sicuti agnus inter animalia, sic est inter aves columba simplicior.* Et idem Dominus, qui Patris sapientia est, cùm nos ad innocuam simplicitatem colendam perpetuò hortaretur, *Estote*, inquit, *prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Hieroglyphicum simile conspicitur in Cruce existente in Tribuna S. Clementis, de quo suo loco.

Progrediamur modò ad aliam Musivi operis partem, quæ supra Januam majorem Ecclesiæ parietem interiorem exornat, & exibetur in Tabula XLVIII. In operis summitate symbola quatuor Evangelistarum apparent sub specie quatuor animalium. Cur autem Evangelistæ sic exprimantur, diversæ sunt Patrum sententiæ, quarum nonnullas in unum collegit Zacharias Episcopus Chrisopolitanus, qui sub initio sæculi XII. *De concordia Evangelistarum* dilucidè scripsit. Is igitur in præfatione prima, *De figuris Evangelistarum* inquit, *non adversas, sed diversas Patrum sententias ponemus, ut Lector eligat quod sibi potissimum videbitur. Hieronymus in argumento ante Evangelia. Quatuor Evangelia multò ante prædicta Ezechielis volumen probat, in quo prima visio ita contexitur. Et in medio sicut similitudo quatuor animalium, & vultus eorum facies Hominis, & facies Leonis, & facies Vituli, & facies Aquilæ. Prima Hominis facies Matthæum significat, qui quasi de homine exorsus est scribere*: Liber Generationis Jesu Christi. *Secunda Mar-*

Marcum, in quo vox Leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto. *Tertia Vituli, quæ Lucam à Zacharia Sacerdote sumpsisse initium præfigurat. Quarta Joannem, qui ad altiora festinans, de verbo Dei disputat. Et in Apocalypsi eadem significatio est, ubi dicitur*: Animal primum simile Leoni, secundum simile Vitulo, tertium simile Homini, quartum simile Aquilæ volanti. *Sedulius*:

Hoc Matthæus agens, hominem generaliter implet.
Marcus ut alta fremit vox per deserta Leonis.
Jura Sacerdotis Lucas tenet ore Juvenci.
More volans Aquilæ verbo petit astra Joannes.

Aliter Juvencus.

Matthæus instituit virtutum tramite mores,
Et benè vivendi justo dedit ordine leges.
Marcus amat terras inter, cœlumque volare,
Et vehemens Aquila stricto secat omnia lapsu.
Lucas uberiùs describit prælia Christi,
Jure sacer Vitulus, qui mœnia fatur avita.
Joannes fremit ore Leo, similis rugienti
Intonat, æternæ pandens mysteria vitæ

Augustinus verò sic in libro de concordia Evangelistarum: *Matthæus Incarnationem Domini secundùm Regiam stirpem suscepit. Marcus tanquam pedissequus, & breviator ejus esse videtur cum solo Joanne nihil dicens. Lucas Sacerdotalem Christi stirpem occupavit, ad David ascendens, non Regium stemma sequutus, sed per Reges exit ad Nathan (qui Rex non fuit) filium David: Non sicut Matthæus, qui per Regem Salomonem descendens, cæteros Reges prosequutus est. Non autem habuit breviatorem Lucas, sicut Matthæus, & hoc fortè non fuit sinè aliquo sacramento, quia Regum est non esse sinè comitum obsequio. Lucas verò non habuit comitem breviatorem, nam Sacerdos in Sancta Sanctorum solus intrabat. Hi tres maximè circa humanitatis facta versati sunt, Joannes verò circa divinitatem. Proinde cùm duæ virtutes sint animæ, una activa, altera contemplativa, quas significaverunt uxores Jacob, Lia quæ interpretatur* laborans, *& Rachel quæ interpretatur* visum principium, *datur intelligi, tres Evangelistas circa activam virtutem fuisse versatos, Joannem verò circa contemplativam. Unde mihi videtur probabiliùs attendisse illos, qui Leonem in Matthæo, Hominem in Marco intellexerunt; Vitulum verò in Luca, Aquilam in Joanne: quàm qui Hominem Matthæo, Aquilam Marco, Leonem Joanni tribuerunt. De principiis enim librorum conjecturam capere voluerunt, non de tota intentione Evangelistarum, quæ magis fuerat perscrutanda. Multò enim congruentius Matthæus Regiam Christi Personam maximè commendans, per Leonem significatur: unde & in Apocalypsi cum ipsa Tribu Regia Leo commemoratus est, ubi dicitur*: Vicit Leo de Tribu Juda. *Secundùm Matthæum Magi narrantur venisse ab Oriente ad Regem quærendum, & adorandum, qui eis per stellam natus apparuit; & ipse Rex Herodes Regem formidat infantem, atque ut eum possit occidere, tot parvulos necat. Lucam per Vitulum significari neutri dubitaverunt, qui quasi ani-*

animal hostiis deputatum, circa templum maximè, & Hierosolymam narrationis suæ versatur incessu. In principio Sacerdotem collocat ad aram orantem, populo foris stante. Mariam concepto Domino Hieroselymam mittit ad domum Pontificis. Ibi Baptistam natum refert, illuc Dominum natum cum hostia transfert, illuc cum parentibus singulis annis ducit, duodennem in templo choris Doctorum interserit: Et post cætera Discipulos Deum in templo laudantes in fine Evangelii concludit.

Concordia Augustini in 4. lib. *Ideò Marcus videtur Hominis demonstrare personam, & Matthæi comes esse, quia cum illo plura dicit propter Regiam personam, quæ sinè comitatu esse non solet: vel quod probabilius est, quia cum ambobus incedit: nam quamvis Matthæo in pluribus, tamen in nonnullis Lucæ magis congruit, ut hoc ipso demonstretur ad Leonem, & ad Vitulum (hoc est ad Regalem quam Matthæus, & ad Sacerdotalem, quam Lucas insinuat personam) id quod Christus homo est pertinere: quam figuram Marcus gerit, pertinens ad utrumque.*

Augustinus super Joannem cap. 86. *Plerique ante nos in animalibus quatuor intellexerunt Leonem pro Rege positum, quoniam videtur esse Rex bestiarum, propter terribilem fortitudinem. Hæc persona tributa est Matthæo, quia in generatione Domini Regiam seriem prosequutus est. Lucas autem quoniam cœpit à Sacerdotio Zachariæ, Sacerdotis faciens mentionem patris Joannis Baptistæ, Vitulo deputatus est, quia magna victima Vitulus erat in sacrificio Sacerdotum. Marco homo Christus meritò assignatus est, quia nequè de Regia potestate aliquid dixit, nequè de Sacerdotali, sed tantùm ab homine Christo exorsus est. Hi omnes de Divinitate pauca loquuti sunt. Aquila est Joannes lucis æternæ contemplator: dicuntur enim pulli Aquilarum sic à parentibus probari, patris scilicet ungue suspendi, & radiis Solis opponi: qui firmè comtemplatus fuerit, filius agnoscitur: si acie palpitaverit, tanquum adulterinus ab ungue dimittitur.*

Ambrosius super Lucam: *Plerique putant Dominum nostrum quatuor formis animalium figurari. Ipse enim est Homo, quia natus est ex Maria: Leo, quia fortis est: Vitulus, quia Hostia: Aquila, quia Resurrectio.*

Hieronymus super Marcum: *Christus est homo nascendo, Vitulus moriendo, Leo resurgendo, Aquila ascendendo.*

Animalibus ordo idem ubique non est, sed pro Pictoris arbitrio variatur. In hac enim pictura dignior locus (is nempe, qui inter medios aspicienti dexter occurrit) Aquilæ assignatur, secundus Leoni, tertius Homini, quartus Bovi.

In Arcubus S. Mariæ Transtyberim, & S. Clementis, dignior locus Homini, secundus Aquilæ, tertius Leoni, quartus Bovi tribuitur.

Homo pariter obtinet primum locum, & Aquila secundum in Arcu S. Marci; sed tertius à Bove, quartus à Leone occupatur.

In templo S. Pudentianæ locus primus Leoni, secundus Bovi, tertius Homini, quartus Aquilæ datur.

In Oratorio S. Venantii dexteram intuentis tenent Leo, & Aquila, & suus cuique liber appositus est: sinistram verò Angelus, & Bos, uterque alatus, uterque librum gerens.

Quarè ad antiquas imagines spectare non videtur Durandi assertio in lib. 1. cap. 3. num. 9. dicentis: *Quandoquè pinguntur quatuor animalia secundùm visionem Ezechielis, & Joannis: facies Hominis, & facies Leonis à dexteris, & facies Bovis à sinistris, & facies Aquilæ desuper eorum quatuor.*

Ab eodem Durando loco citato affertur ratio, cur Evangelistis attribuantur hæc symbola, & libri apponantur. *Quia* (inquit) *quæ verbis & & scripturis docuerunt, mente & opere compleverunt, Matthæus figuram sortitur humanam, Marcus figuram tenet Leonis: hi ponuntur à dextris, quia Christi Nativitas, & Resurrectio fuerunt omnium lætitia generalis: unde in Psalm. & ad Matutinum lætitia. Lucas verò Vitulus est, eo quod à Zacharia Sacerdote inchoavit, & Christi Passionem & Hostiam specialiùs pertractavit; nam Vitulus est animal Sacerdotum sacrificiis aptum: comparatur enim Vitulo propter duo cornua, quasi duo continens Testamenta, & propter quatuor pedum ungulas, quasi quatuor Evangelistarum sententias. Per hunc quoquè figuratur Christus, qui fuit pro nobis Vitulus immolatus, ideoque ponitur à sinistris, quia mors Christi fuit Apostolis tristis. Joannes autem figuratur Aquila, quoniam ad excelsa pervolat, quum ait.* In principio erat verbum. *Hoc quoquè significat Christum, cujus juventus ut Aquila renovatur, quia resurgens à mortuis floret, & in Cœlum ingreditur. Hic tamen non juxtà, sed supernè depingitur, quoniam Ascensionem designat, & verbum apud Deum pronunciat.* Alias in lib. 7. cap. 44. idem Durandus explicationes addit, quas causâ brevitatis omitto, nè de solis Evangelistis tractatum videar absolvisse.

Ad se igitur revocant nos figuræ, quæ in eadem posteriori Musivi operis parte adhuc supersunt. Dexterum aspicienti angulum togatus vir tenet, indicem dextræ elevans, togam sinistrâ, in cujus fimbria legitur monogramma L. de quo supra in Cap. XIII. quæ figura D. Paulum concionantem exhibet.

Huic ex adverso ad angulum sinistrum alia figura respondet, quæ D. Petrum refert prædicantem: dexterâ quippe manu elevatâ, & pollice, indice, ac medio extensis, innuere quidpiam, ac suadare gestu videtur.

Imminet illi manus erumpens è nubibus, ac librum proferens, per quam porrò nihil aliud denotatur, nisi Fides Evangelica in libro descripta, & è Cœlo divinitùs manans, non secùs ac geminæ veteris Testamenti tabulæ, quæ Dei digito scriptæ, per Mosis manus populo proferendæ erant.

Subest ejus pedibus propè inscriptionem imago mulieris, sinistrâ apertum librum tenentis, & medium, ac indicem dexteræ manus digitos elevantis, cui lemma subscriptum est: *Ecclesia ex Circumcisione*. Ipsi ex adverso alterius mulieris figura respondet, quæ etiam librum apertum sinistrâ sustinet, dexteramque cum indice extenso pectori admotam elevat, habetque subscriptum lemma: *Ecclesia ex Gentibus*. Et hæc consultissimè subditur pedibus D. Pauli, qui peculiari nomine *Doctor Gentium* dicitur, & divini Spiritûs testimonio *Vas electionis* est, ut nomen Domini Gentibus portet. Sicut & illa prior

prior meritò pedibus D. Petri ſubdita eſt, illi enim Evangelium Circumciſionis creditum fuit, ut in Epiſt. ad Galat. cap. 2. Paulus loquitur, ubi mirificè, & fusè utrumque confirmat: *Sed econtra* (inquit) *cùm vidiſſent quod creditum eſt mihi Evangelium præputii, ſicut Petro Circumciſionis* (*qui enim operatus eſt Petro in Apoſtolatum Circumciſionis, operatus eſt & mihi inter Gentes*) *& cùm cognoviſſent gratiam, quæ data eſt mihi, Jacobus, & Cephas, & Joannes, qui videbantur columnæ eſſe, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis: ut nos ingentes, ipſi autem in Circumciſionem &c.* Ex hujuſmodi imaginibus declarare poſſe videor, quod plurimum negotii faceſſit Severano, & aliis, qui impenſam operam collocarunt in illuſtrandis Cæmeteriorum picturis. Tomo enim 2. lib. 4. cap. 7. refertur tabula cubiculi ſecundi Cœmeterii in Viâ Latinâ, ubi inter alia eſt mulier, quæ ſic à Severano deſcribitur: *In arcuati verò monumenti pariete, mulieris extenſis brachiis Deum exorantis imago exprimitur, ad cujus pedes vaſcula bina ſubſidunt, quæ ſervandis quondam voluminibus apud priſcos Chriſtianæ ſidei cultores uſui eſſe conſueverant*. Hæc mulieris imago judicio meo nil aliud repræſentat, niſi Chriſtianam Religionem; ac illa vaſcula cum voluminibus nihil aliud denotant, niſi duas leges ſcriptas, Biblia nempe ſacra, & Evangeliorum volumina, in quibus Chriſtiana fides fundata eſt. In eodem lib. 4. cap. 14. conſpicitur alia tabula, in qua duæ mulieres expreſſæ ſunt, quæ Eccleſiam utramque ſignificant. Item in eodem lib. cap. 28. & cap. 37. In cap. autem 18. deſcribitur mulier media inter duos ſenes, quorum brachiis fulcitur, referens (ut autumo) Eccleſiam ſanctitate & doctrinâ robuſtis Apoſtolorum Petri & Pauli manibus ſuſtentari.

CAPUT XXII.

De Baſilica Liberiana, ſive S. Mariæ Majoris: ac de antiquis Muſivis operibus, à Xyſto III. an.443. in ea concinnatis.

INTER cætera Religionis Catholicæ teſtimonia, quibus Liberiana Baſilica ſemper enituit, extrema non obtinent ſacræ imagines, quibus ex primæva Eccleſiæ conſuetudine ornata fuit à Beatiſs. Pontifice Xyſto III. Hæ ſatis integræ adhuc viſuntur poſt diuturnum mille ducentorum & quinquaginta circiter annorum ſpatium; ac non minorem de tempore triumphum agunt, quàm de ſuis hoſtibus, cùm ætatem vincant incolumitate ſuâ: Novatorum verò errores maniſeſtiſſimâ ſuâ vetuſtate redarguant. Referunt iſtæ quamplures tum veteris, tum novi Teſtamenti hiſtorias Muſivo opere depictas, quemadmodùm paullò poſt aperiemus, ubi aliqua pro inſtituti noſtri diſciplinâ, de fundatione, forma, & ornatu inclytæ hujus Baſilicæ priùs attigerimus.

Nemo tamen hic exigat ſacræ iſtius ædis laudes univerſas à me recitari, nam ſatis ampla prolixaque volumina occuparent; cæteraque quæ meditor expedire minimè poſſem, ſi earum affluentiæ indulgerem. Liberius Pontifex, teſte Bibliothecario in vita ipſius,

ſius, hujuſce templi fundator fuit. *Fecit enim* (ut verbis ejuſdem Auctoris utar) *Baſilicam nomini ſuo juxta Macellum Libiæ* (alii legunt *Liviæ*) quod etiam conſonat antiquę traditioni, quâ invaluit ut nomen Liberianæ Baſilicæ diù retinuerit. Nequè verò negotium faceſſere debet id, quod in vita Xyſti III. idem Bibliothecarius aſſerit ſcribens, Xyſtum Pontificem feciſſe Baſilicam Sanctæ Mariæ, quæ ab antiquis dicebatur *juxta Macellum Liviæ*: ſive ut legit Panvinius, Baſilicam Sanctæ Mariæ Matris Domini, quæ ab antiquis *Liberii* cognominabatur, *juxta Macellum Liviæ*. Nè inquam alicui negocium faceſſat vox illa *fecit*, quam utrobique Bibliothecarius uſurpat: conſtat enim hoc illi verbum familiare fuiſſe tum ad fundationes, tum ad refectiones & ornatus dicendos: quarè ſibi non refragatur, cùm de Liberio loquens, hoc verbo *fecit* primam Baſilicæ fundationem indicat; de Xyſto verò eatenùs feciſſe dicit, quatenùs qui reficit, aut reſtituit, facere denuò non abſurdè dici poteſt. Sicut itaque à *Liberio* nomen *Liberianæ* mutuata eſt, ita nomen *Xyſtinæ* adepta fuit à *Xyſto* reſtauratore: Xyſtus enim Baſilicæ tecta refeciſſe videtur, ſi fides præſtanda eſt carminibus à Grutero relatis, & infra appoſitis, quorum initium:

Virgo Maria tibi Xyſtus nova tecta dicavit
Digna ſalutifero &c.

Aſſumpſit etiam ab adjecto Præſepis Dominici Sacello nomen Sanctæ Mariæ ad Præſepe: ac denique cum plurimas ſacras ædes Deiparæ Virgini nuncupatas, mole & dignitate excelleret, nomenclaturam S. Mariæ Majoris adepta eſt, eodemque titulo hactenus inſignitur. Prætereà inter quinque Patriarchales Eccleſias Urbis recenſetur, de quibus Joannes Monachus S. R. E. Cardinalis in cap. *Fundamenta*, De elect. in 6. cecinit:

Paulus, Virgo, Petrus, Laurentius, atque Joannes:
Hi Patriarchatus nomen in Urbe tenent.

Numeratur etiam inter eas ſeptem, quas Chriſtifideles ex univerſo Orbe adventantes, pia devotione ac ritu ſolenni perpetuò viſitant: nec non inter quatuor præclariſſimas, in quibus anno Jubilæi prætioſiſſimi Indulgentiarum theſauri confluentibus populis largiùs erogantur, & plena peccatorum remiſſio de Chriſti latere Apoſtolicâ auctoritate impertiente, benignè conceditur. Plura de ejuſdem dignitate, & laudibus congeſſerunt Abas Paulus de Angelis in ſua *Baſilica S. Mariæ Majoris*; Panvinius, & Severanus *De ſeptem Urbis Eccleſiis*; aliique Scriptores Eccleſiaſtici, quos conſulere pro libito Lector poterit.

Ordo inſtituti poſtulat, ut à fundatione Baſilicæ ad præſentem ejuſdem ſitum, ac ſtatum gradum faciamus. Frons, ſive facies ad orientem vergit: interior autem forma tum ordine navium, tum ichnographicâ conſtructione, tum etiam frontis aſpectu, ſimilis erat quatuor aliis Patriarchalibus; licèt modò antiqua Vaticana penitùs diruta ſit, & Lateranenſis ſolummodò porticus remaneat. Diſcrepat Liberiana Baſilica à Lateranenſi, ab antiqua Vaticana, & ab illa S. Pauli, ut ſupra demonſtravimus, numero navium, cùm tres tantummodò

dò hìc numerentur, diſtinctæ per columnas quadraginta miræ magnitudinis, ex Numidico ſeu Ægyptio lapide, vicenis à quolibet latere, dexterâque levâque aſſurgentibus. Imminent columnis epiſtylia ordinis Dorici, quibus inſidet hyperthyrum cum zophoro Muſivo opere ornato, in quo palmites revoluti, ac frondes cincinnatæ, miroque ordine & varietate diſpoſitæ viſuntur, quod opus *Arabicum* denominari ſolet.

In capite interioris porticûs, ſive navium, admodùm elevatur Presbyterium à pavimento palmos ſeptem & ultra; ad quod aſcenditur per gradus undecim, & per duos alios ad Aram maximam. Notandum hìc eſt, hujuſmodi Presbyterium præ cæteris antiquis altius eſſe: cur autem ſic conſtructum fuerit, habemus ex Bibliothecario in vita Sanctiſſimi Pontificis Paſchalis I. ubi ſic: *Præterea idem ſummus Pontifex, & ortodoxus, Divina inſpiratione pulſatus, Eccleſiam ſanctæ & intemeratæ Virginis Mariæ Dominæ noſtræ ad Præſepe cernens quondam tali more conſtructam, ut poſt ſedem Pontificis, mulieres ad ſacra ſolennia Miſſarum ſtantes, prope aſſiſtere juxta Pontificem viderentur, ita ut ſi aliquid colloqui Pontifex cum ſibi aſſiſtentibus voluiſſet, ex propinqua valdè mulierum frequentatione nequaquam ci ſinè illarum interventione liceret: largum ibidem locum ineſſe qualiter inde ſedem mutare valeret concerneret, dato operis ſtudio, cœpit indeſinenter agere ſedem inferiùs poſitam ſurſum ponere, ut eò familiariùs Domino preces fundere poſſet, quo conſortia populorum modeſtè declinare potuiſſet. Denique ſedem optimè quàm dudum fuerat, pulcherrimis marmoribus decoratam condidit, & undique aſcenſus, quibus ad eam gradiatur, conſtruxit, pavimentumque altaris erigens pretioſiſſimis marmoribus ſtravit.*

Convertamur nunc ad parietes, qui ſupra coronam aſſurgunt, quibus mediæ navis laquear cælaturâ, & primo auro ex detectis Indiis advecto, præclarè ornatum fulcitur. Parietes ab utroque latere perforant feneſtræ, ſupra ſingula columnarum interſtitia ita locatæ, ut inter illas, & coronidem zophoro incumbentem areæ ſingulæ relictæ ſint ferè quadratæ, in quibus vermiculato pingendi genere plures imagines efformatæ, quaſdam hiſtorias ex veteri, ac novo Teſtamento deſumptas referunt. Ruinæ quarundam occurrit pia ſollicitudo cla. mem. Dominici Cardinalis Pinelli, cujus juſſu & expenſis quædam ævo corroſæ picturæ ſupplemento inſtauratæ, aliæ ex integro novis picturis reſtitutæ adhuc ſpectantur.

Præter has areas, ſive Muſivas tabulas, viſitur etiam Pontificis Xyſti Arcus major, ſive *triumphalis* dictus, Muſivo item opere pereleganter ornatus; quod Hadrianus I. teſtatur in epiſtol. ad Carolum Magnum *pro Imaginibus*. *Beatus* (inquit) *Xyſtus fecit Baſilicam ſanctiſſimæ Dei Genitricis Mariæ cognomento* Majoris, *quæ* ad Præſepe *dicitur, tum in metallis aureis, quamque in diverſis hiſtoriis ſacris decoravit imaginibus.*

Denotabant hoc ipſum nonnulli verſus olim ſupra portam majorem intra Eccleſiam exarati, quorum reliquiæ in recenti reſtauratione ab eodem Cardinali factâ deletæ fuerunt; qui

qui tamen leguntur apud Gruterum pag. 1170. num. 7. hoc ordine.

VIRGO MARIA TIBI XYSTVS NOVA TECTA DICAVIT
DIGNA SALVTIFERO MVNERA VENTRE TVO
TV GENITRIX IGNARA VIRI TE DENIQVÆ FÆTA
VISCERIBVS SALVIS EDITA NOSTRA SALVS
ECCE TVI TESTIS VTERI SIBI PRÆMIA PORTANT
SVB PEDIBVSQVE JACET PASSIO CVIQVE SVA
FERRVM FLAMMA FERÆ FLVVIVS SÆVVMQVE VENENVM
TOT TAMEN HAS MORTES VNA CORONA MANET.

Cùm in nostræ Dissertationis progressu, & in figurarum Musivarum exhibitione forsitan apparere possit, illas his duobus posterioribus carminibus adamussim non correspondere; huic orituri dubitationi satisfacio innuens, Poetam, concessâ sibi licentiâ, more solito narrationem ampliasse; cùm imagines supra coronam veteris Testamenti historiam tantùm repræsentent: illæ verò in triumphali Arcu constructæ, mysteria aliqua ad Incarnationem, & Nativitatem Domini nostri Jesu Christi spectantia demonstrent, inter quæ est Innocentium strages, quæ forsitan ad præfatum carmen *Ferrum, flamma* &c. revocari potest. Si verò hæc responsio legentis mentem non æquaret, posset addi, imagines per eadem carmina designatas, olim expressas fuisse in interstitiis, quæ sunt inter unam & alteram fenestram, ubi modò depictæ cernuntur imagines historiæ novi Testamenti, in locum Musivorum subrogatæ, aut in tribuna à Martino V. ornata.

Quærent fortasse aliqui rerum antiquarum soliciti scrutatores, undenam fluxerit communis notio nominis *triumphalis* hisce Ecclesiarum Arcubus cum triumphalibus illis, quos Imperatoribus cum victoria redeuntibus antiqui statuebant; de jure enim, quo ego illos ita vocaverim, dubitari non posse credam, cùm & à Bibliothecario in Vita Paschalis, & à Maphæo Vegio in suo tractatu MS. de Basilica S. Petri, in ejusdem Archivo asservato, & à Petro Alfarano pariter MS. ac demum à Cardinale Baronio ad annum 440. num. 2. cæterisque recentioribus, hoc nomine efferantur.

Eò libentiùs ad absolvendam quæstionem accedo, quo mihi venia (ni fortè fallar) faciliùs habenda est, cum ejus denominationis originem in nullo Scriptore adhuc viderim.

Repetendum hîc ergo quod supra attigimus, cùm de Templis in genere sermo fuit in Cap. 1. ubi diximus, veteres Fidei orthodoxæ cultores, pace Ecclesiæ restitutâ, Fana Gentilium in sacros usus vertisse, & ad exemplar priscorum nova Templa, & Basilicas excitasse. Studebant quidem diligentissimè Majores nostri iisdem artibus, quibus cæca Atavorum superstitio vana numina olim coluerat, verum mundi Rectorem & Servatorem placare: transfigebant Idololatriam telis suis, & instrumenta impietatis in veræ Religionis & pietatis usum accomodabant. Cogitarunt itaque in Dei cultum illa quoquè redigere, quæ in fastum, & superbiam trium-

triumphantium excogitata olim fuerant. Arcus propterea triumphales, præcipua ac speciosissima præmia victorum, Christo Domino Regi Regum statuere jure optimo placuit, & inventum gloriosissimum optimâ translatione dicare. Igitur in ea templi parte, quæ maximè conspicua est, supra tribunam, pariete ipso hemicycli formam aptè excipiente, Arcum locarunt triumphis insignem; hoc est ejus summitatem imaginibus Crucis, vel ut plurimùm ejusdem Domini nostri JESU CHRISTI, Crucem præ manibus tenentis, ac è lateribus aliorum Sanctorum figuris conspicuam reddiderunt; Romanorum exempla æmulantes, qui in Arcubus res ab Imperatoribus gestas, spolia Urbibus erepta, oppida capta, hostium arma, captivorum greges, & similia in ipso Arcu exculpebant. Unde Claudianus libro 3. de laudibus Stiliconis:

Indutosque Arcus spoliis, æquataque templa
Nubibus, & quidquid tanti struxere triumphi.

Et infra: *Spoliisque micantes*
Innumeros Arcus.

Adamussim Juvenalis in Sat. X.

Bellorum exuviæ, truncis affixa trophæis
Lorica, & fracta de casside buccula pendens,
Et curtum temone jugum, victæque triremis
Aplustre, & summo tristis captivus in Arcu.

Similiter Corippus lib. 2.

Innumeros vidit per sæcula plura triumphos,
Innumerosque frequens victoria vestiit Arcus
Debellatorum spoliis, opibusque locorum.

Item Prudentius in Simmacho:

Frustra igitur summo miramur in Arcu
Quadrijugos, stantesque Duces in curribus altis,
Sub pedibusque Ducum captivos poplite flexo
Ad juga depressos, manibusque in terga retortis,
Et suspensa gravi telorum fragmina trunco.

Græci similes arcus τροπαιοφόρους nominavere: Dio enim lib. 53. de Marco Vinitio agens ob victos sub Augusto Celtas ἀψῖν τ', ait, ἐν ταῖς Ἄλπεσι τροπαιοφόρος οἱ ᾠκοδομήθη. *Arcus triumphalis in Alpibus ei constructus est.* Xiphilinus in Vespasiano ἀψῖδες, inquit, τροπαιοφόροι ἐψηφίσθησαν. *Arcus triumphales decreti sunt.*

Sicut igitur in illis victoris effigies, & instrumenta victoriæ exponebantur; ita Christiani in suorum Arcuum fastigio Crucem, vel Redemptorem locabant trophæo Crucis insignem, ac Martyres, aliosque Sanctos hinc inde habentem, tanquam Regem triumphantem de victa morte, & de Inferorum prostratis potestatibus, eique credentibus Cœli januas aperientem.

In antiquis, ac præcipuis Ecclesiis illud constanter servatum est, ut Arcus iste triumphalis Musivo præsertim opere pingeretur; quod apertè cernimus in Basilicis vetustissimis S. Pauli, S. Laurentii, & S. Praxedis; atque in aliis Urbis Ecclesiis similes Arcus fuisse facillimè deduci potest, sed temporis injuriâ dirutos.

Explicavimus hic sacri triumphalis

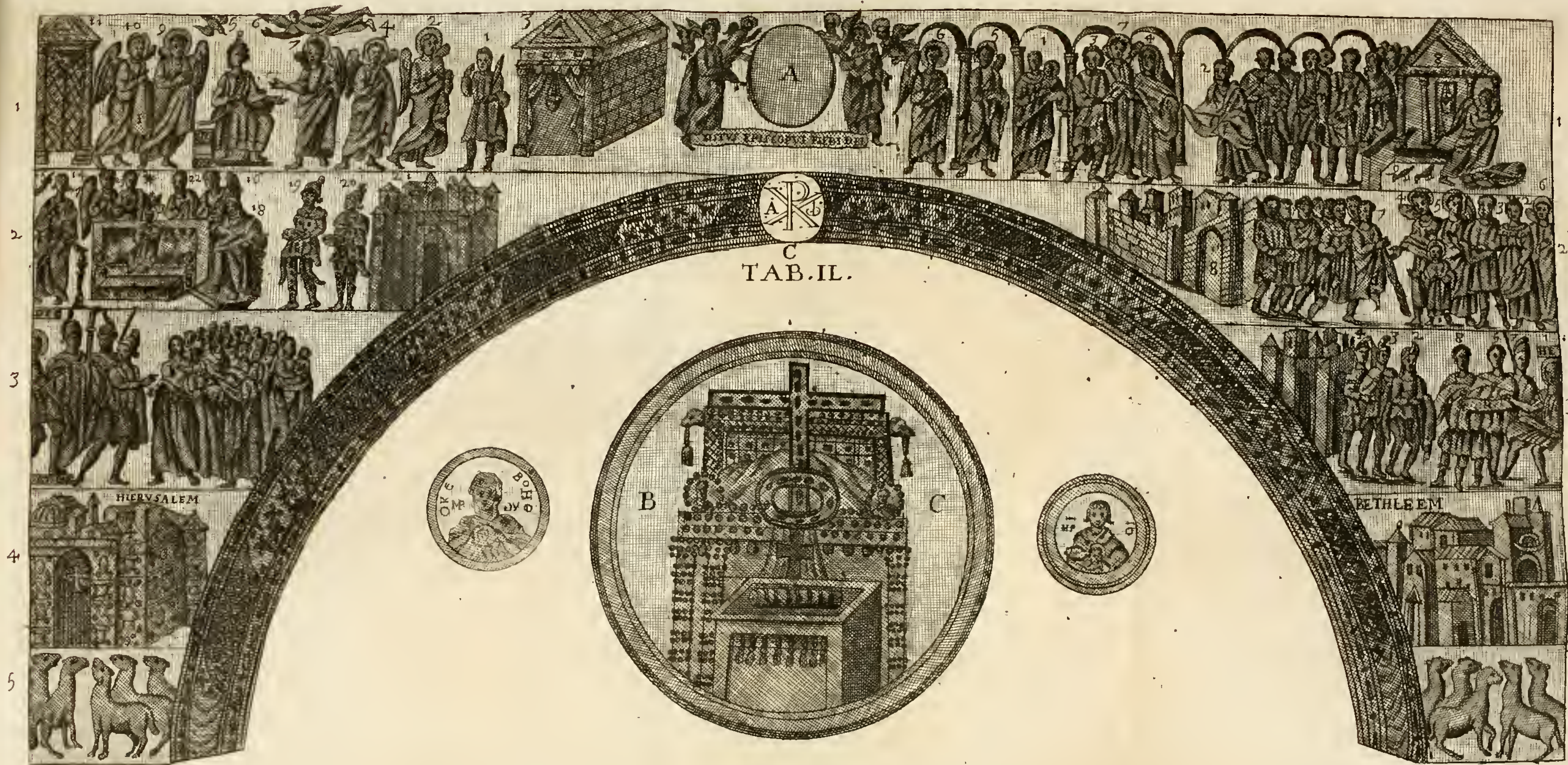
lis Arcûs denominationem ex analogia, quam cum profanis triumphantium Arcubus habet: ornatum verò ex Musivis operibus constantem, exhibet Tabula XLIX. quam modò aperiemus. In summo Arcus apice area quædam circularis inspicitur, in qua plures notatu digna, sed perperàm ab aliquibus descripta; tum quia ætas 1250. annorum plurimùm nocuit evidentiæ colorum; tum quia à superiori lignea coronide, quæ subjacet lequeari, impeditur nè tota appareat. Sæpius tentaveram symbola picturæ Musivæ internoscere, adhibitis étiam instrumentis quampluribus aciem oculorum juvantibus: nam excepto per speculum solis radio parietem reddere lucidiorem, & multâ vitrorum supellectili visum promovere tentabam. Quin etiam amicorum aliqui valentes oculis, & eruditionum copiâ præstantes (quæ cum picturæ vestigia inquirenda sunt, magis quandoquè prosunt, quàm oculi) cùm diligenter aciem intenderent, irrito conatu discedendum esse dolebant. Eò tamen acrius ad id impellebar, quò difficilius videbatur: quapropter rogavi Illustrifs. D. Sanctem de Pilastris, ejusdem Basilicæ Canonicum, ut copiam faceret propiùs inspiciendi parietem, ablatis etiam à laqueari contiguis tabulis, quo clariùs tota figuræ orbicularis area appareret. Petitioni meæ libenter indulsit; propterea denuò accessi, amotisque partibus tabulati, cùm integra circuli superficies in conspectu esset, facillimum fuit illam diligentiùs exscribere, & schedulam delineare, quod præstitit laudatus Fabrettus, in conservandis antiquis memoriis studiosissimus.

Dum hæc scriberem, non solùm in explicatione præfatæ orbicularis figuræ maxima difficultas occurrit, verùm etiam in aliis imaginibus, quia ob earum vetustatem adeò denigratæ, ac pulvere obductæ erant, ut etiam acutissimo visu præditi eas dignoscere minimè possent. Rogavi iterum eundem Illustrifs. de Pilastris, daret operam, ut Basilicæ ejusdem Capitulum tam venerabile testimonium antiqui Ritûs Catholicæ Romanæ Ecclesiæ magis conspicuum redderet, ac proinde emundari, ac ab omnibus sordibus expurgari juberet, ut faciliùs explicari possent. Petioni meæ non solùm indulsit, verùm etiam propriis sumptibus emundari Musivum opus curavit (utinam aliæ supra coronidem expressæ Tabulæ eandem fortunam sortitæ fuissent) imò avulsâ ligneâ coronide, quæ summitatem Figurarum primi ordinis usque ad capita earundem tegebat, veram historiam, quam dictæ Figuræ repræsentabant, aperuit. Detectus etenim fuit Spiritus Sanctus, & Gabriel Angelus Beatissimam Virginem MARIAM annuncians. Patuerunt quatuor Evangelistæ formis animalium expressi, & Capita Apostolorum Petri & Pauli; necnon gemmata Crux, & Arcus columnis impositi, Porticum repræsentantes.

Omnia igitur explicaturi, à præfata orbiculari figura, tanquam in excelsiori & digniori loco sitâ, initium sumimus. Hanc autem, ut visui magis distincta esset, formâ ampliori delineavimus, quàm locus pateretur in tabula Arcum triumphalem repræsentante. Locus ubi hæc circularis figura cernitur, signatur in Tab.

lit-

HIERVSALEM
B

TAB. IL.
HIERVSALEM
BETHLEEM
A
B
C
pag. 200

littera A. ipsa verò figura ampliata cum omnibus in ea contentis litteris B. C.

Exprimitur in ea veluti altare, cujus in medio jacet volumen signatum sigillis septem, super quod imminet nigra Crux, veluti in velamine expressa, & in ejus apice corona gemmata, à qua ipsum velamen pendere conspicitur. Retrò coronam alia Crux gemmata attollitur, cujus à tergo stat thronus, & ipse gemmis distinctus, & in sessili ejus medio pulvinar panno coopertum. Summis autem extremisque ab ipsius throni lateribus extant duo canum capita, è quorum ore duplicatus pendet funiculus, cujus extremitatibus floccus annexus est. Circa sedis medium, ad dexteram lævamque pulvinaris, singuli hinc inde visuntur orbiculi referentes SS. Petri & Pauli capita, eodem fermè ritu, quo Imperatorum effigies militaribus signis insertæ in vetustis marmoribus conspiciuntur. Thronus iste nonnullam speciem præsefert Memoriæ, seu Confessionis, Martyribus olim dicari solitæ, de quo supra in Cap. XIX. Tab. XLIII. Fig. 2.

Valde diversam hujus picturæ descriptionem reperies in historia Basilicæ Liberianæ, quam conscripsit Paulus de Angelis, ille siquidem Pictore fortasse usus non satis accurato, agnum loco voluminis, multasque alias figuras pro lubito variatas exhibuit. Nos accuratius, aut certè morosiùs ista prosequentes, labori nulli pepercimus, aut expensæ, ut fide quàm fieri posset maximâ è prototypo singula describerentur: propterea si quædam interpretabimur, æquo nostro jure id præstare videbimur, cùm minuta quæque non prætermiserimus observare.

Occurrit primò de Mensa, sive Altari aliqua breviter adnotare, quod floccis ornatum est, ut hodie videmus in eorundem Altarium vestibus, sive frontalibus.

Secundò animadvertendum volumen complicatum, & septem sigillis obsignatum; quod profectò nihil aliud denotat, nisi volumen Evangeliorum, quod sigillis olim obsignabatur, de quo plura peculiari capite XVI. supra congessimus, ubi de magnâ voluminis Evangeliorum veneratione fusè disseruimus. Quod autem septem obsignaretur sigillis, quid aliud in caussa, nisi quòd librum illum repræsentaret, de quo in Apocalypseos cap. 5. num. 1. ibi: *Et vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem*? Antiqui Patres in pingendis figuris ut plurimùm usi sunt mysticis sensibus in Apocalypsi latentibus, ut infra videri poterit in Ecclesia S. Pauli, & præcipuè in ejus majori arcu, tempore Leonis Magni constructo; & in aliis Ecclesiis in nostro opere describendis.

Tertio loco velamen, & in ejus medio depicta Crux, supraque velum gemmata corona notanda est. Ego quidem asserere non dubitaverim, velamine Cruce insignito priscos Fideles velum illud innuere voluisse, quo CHRISTUS Dominus noster ad detergendum sudorem suæ passionis tempore usus est, quod Veronicæ dicitur: Coronâ verò gemmata, Coronam è spinis quæ ejusdem sanctissimum caput transfixit, indicâsse.

Quarto loco gemmata Crux, quæ cum supplicium esset apud gentes, ac rei

rei & latrones in ea criminum pœnas luerent, antiqui Christifideles maximè circumspecti, noluerunt in ea imaginem Christi patientis affigere, sed potiùs gemmis, margaritisque ornatam exposuerunt, ut faciliùs inspicientium oculos absque horrore ad se alliceret, qui earundem gemmarum aurique fulgore perculsi, illam venerarentur. Similes gemmatæ Cruces adhuc hodie Romæ visuntur in antiquissima Ecclesia S. Pudentianæ, in Ecclesia Sancti Stephani *in Rotundo*, & in Ecclesia Lateranensi, quin etiam depictæ in nonnullis Cœmeteriis cernuntur, ut narrat Aringhius in sua *Roma Subterranea* lib. 2. cap. 22. & Casalius *De vet. sacr. Christian. Ritibus* par. 1. cap. 1.

Quintò post Ctucem cathedra observanda est, sive thronus ornatus, quem ornatum fuisse antiquissimum apud Majores nostros animadverto: adeò ut Salomonis ævo mos iste viguerit thronum regalem decorandi cælaturis & signis. Id apertè legitur lib. 3. Regum cap. 10. ubi sacer Historicus ait: *Fecit etiam Rex Salomon thronum de ebore grandem, & vestivit auro fulvo nimis, qui habebat sex gradus; & summitas throni rotunda erat in parte posteriori, & duæ manus hinc atque inde tenentes sedile: & duo leones stabant juxta manus singulas, & duodecim leunculi stantes super sex gradus hinc atque inde: non est factum tale opus in universis Regnis.*

A Regibus fortè Israelitarum edocti cæteri Principes, postmodùm thronis suis ornatum conciliaverunt. Alexander Wilthemius in suo Diptycho Leodiensi (ex quo postea transcripsit Ferrarius in suis Analectis *De re vestiaria* pag. mihi 60.) pulcherrimum affert exemplar cujusdam Consulis Romani in throno sedentis, cujus brachiolis stant duo leones, in sedili verò visuntur gemina hominum capita, sicut in eo quem descripsimus. Hinc divinare non erit absonum, ideo jussu Pontificis Xysti thronum hunc BB. Apostolorum Petri & Pauli capitibus consultò decoratum fuisse, quod ipsis potestas à Christo Salvatore collata est judicandi duodecim tribus Israel; qua ipsi Regi gloriæ, tanquam à latere ad extremum orbis criterium assistere debent. Throni autem in summitatibus exprimi canum capita voluit idem Pontifex, ad denotandam fortasse vigilantiam & curam, quæ in Ecclesiis habenda est, quando legitur Evangelium, & in sede Majestatis suæ Deus adoratur. Huic hieroglyphico adaptari sanè potest S. Augustini locus in Epist. 56. *ad Dioscorum de curiosis Quæstionibus*, ubi sic: *Episcopi isti etiamsi adolescentes, eodem tamen quo raperis animi ardore, vel potius errore, quasi aliquid magnum hæc dicerent, curarunt usque ad Canes Episcopales, & usque ad cathedras Ecclesiasticas*. Quare hæc S. Augustini auctoritas videtur hoc idem hieroglyphicum de *Canum* capitibus in summitate throni appositis luculenter explicare, illorumque temporum morem in Episcopalibus cathedris similia Canum capita cælandi, seu appingendi: hinc etiam istud doctoris maximi dictum aliquibus antea obscurum, illustrari videtur; cùm nonnulli censuerint loco *Canes*, *Canos* legendum esse. Non incongruum etiam puto, si aliud afferam exemplum picturæ, quæ est in codi-

codice magnæ molis imaginibus ornato, qui olim erat in Monasterio S. Martini Metensis, nunc verò asservatur in Bibliotheca Colbertina. Exprimitur in eadem depicta tabula Carolus Calvus Rex in throno sedens, & accipiens eundem codicem sibi dono datum. In angulorum summitate visuntur duo Canes invicem se respicientes, ore expanso quasi latrantes; ex quo deduci posse existimo antiquum morem similibus Canibus thronorum sublimia ornandi. Hanc Tabulam in lucem edidit eruditissimus Stephanus Baluzius in suis notis ad Capitularia to. 2. pag. 1276.

Sextò per pannum, quo tegebatur pulvinar, designâsse Christifideles eam syndonem, qua Christi Domini è Cruce depositum corpus fuit involutum, rationi maximè consonum est.

Et hæc sunt, quæ in hujus orbicularis Figuræ brevi declaratione proferre congruum duxi; plura & meliora dicendi cui libeat liceatque, facultatem ac spatium relinquens.

Hanc verò mediam excipiunt duo viri, nempe S. Petrus à læva, & à dextera respectu aspicientis S. Paulus, uterque albâ tunicâ, pallioque superinduto conspicuus: in cujus oris laciniisque legitur monogramma I. de quo fusè sæpius egimus in cap. *De vestibus literatis*. Hinc inde capiti D. Petri imminent, Aquila à dextris, Angelus à sinistris; & ordine eodem à læva D. Pauli Leo, Bos autem à dextera: quæ quatuor animalia, ut sæpius dictum est supra in Ecclesia S. Sabinæ, quatuor Evangelistas repræsentant.

Sub eadem orbiculari figura nomen Pontificis hujus operis auctoris insertum est verbis sequentibus XYSTVS EPISCOPVS PLEBI DEI.

Si benè perpendantur hæc hieroglyphica, situsque quo posita sunt, ac consuetudo quandoque à priscis fidelibus observata, Romanorum ritus in proprios transfundendi, animadvertemus, nîl congruentius in triumphalis arcûs fastigio Xystum locare potuisse, quàm victorem Christum, quem exaltata Crux denotat, cùm in prophanis triumphorum arcubus triumphantis imago supernè collocaretur, ut supra ostendimus.

Adde, quòd & in cæteris aliorum templorum arcubus, quos describemus hoc loco, semper imago Christi locata est, ac in summa eorundem facie, quę pavimentum respicit, aliquod monogramma conspicitur, Christi quandoque nomen, quandoque Pontificis Musivorum operum constructoris complectens; præsentis autem arcûs monogramma in eadem Tabula IL. lit. C. demonstratur. Literæ monogramma constituentes, Christi nomen exprimunt, ut fusè demonstrat Aringhius in sua *Roma Subterranea* lib. 6. cap. 23. Scio, Fortunium Licetum lib. 6. cap. 47. *De reconditis antiquorum lucernis*, simile monogramma à Gentilibus etiam usitatum referre; nihilominus id non obstat quin prisci Christifideles pro Christi nomine illud usurpârint, cùm (ut sæpè aliàs diximus) multa ab eisdem Gentilibus mutuati fuerint. Aliæ duæ literæ A, & Ω, nempè Ἄλφα, & Ὠμέγα Græcæ sunt, ac ipsummet Deum innuunt, ut ipse Evangelista Joannes innotescere, ac terrarum orbi palàm fieri voluit. Apocal. enim cap. 1. & 22. *Ego sum* (inquit)

quit) *Alpha & Omega, principium & finis*; plura de hisce (si cupis) habes apud Aringhium loco cit. cap. 22.

Antequam tamen ad aliarum figurarum explicationem progrediamur, indagandum est, quidnam Xystus Pontifex per verba illa PLEBI DEI denotare voluerit. S. Cyprianus vocem hanc *Plebis* in Epist. *ad Florentium* nobis sic exprimit: *Ecclesia à Christo non recedit, & illi sunt Ecclesia Plebs Sacerdoti adunata, & Pastori suo grex adhærens*. Unde *Plebs* nil aliud innuit, quàm Ecclesiam, seu cœtum fidelium. Eundem ferè sensum huic voci tribuit Pontius Diaconus Carthaginensis in vita S. Cypriani, ubi sic: *Majores nostri Plebejis, & Catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro Martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum, multa, aut prope dixerim, penè cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent*. Quo loco pro *Plebejis* accipiendi sunt laici, nullo ordine initiati. Sic enim observat eruditissimus Holstenius, in notis *ad Passionem SS. Martyrum Perpetuæ & Felicitatis* pag. 86. Paullò inferiùs distinguit idem Pontius: *Multa sunt, quæ adhuc Plebejus, multa quæ jam Presbyter fecit*. Quæ Pontii auctoritas nobis suggerit aliam conjecturandi causam, quòd Xystus Summus Pontifex voluerit his imaginibus Christi *ortum* denotantibus, Dei plebem erudire, ut conjicitur ex illis vocibus *Plebi Dei*, videlicet oculis plebis Dei, idest oculis laicorum, quos eâ tempestate ut plurimùm sacrarum historiarum ignorantia premebat.

Hinc (ni fallor) intelliges, cur familiare fuerit aliis etiam Pontificibus, simili epigraphe opera sua inscribere. Ita Hilarus Papa, qui floruit anno 461. in Hyperthyrio oratorii S. Joannis Baptistæ in Baptisterio Constantiniano insculpi fecit: HILARVS EPISCOPVS SANCTÆ PLEBI DEI.

Ac Simplicius Hilari successor in Ecclesia S. Andreæ in Exquiliis, sive *Catabarbara Patricia*, in versibus subtus Musivum opus expressis, de quo infra, hæc etiam posuit.

Plebs devota veni &c.

Itidem Felix III. sive ut alii vocant IV. qui electus Ann. 526. in restauratione sive ornatu Ecclesię S. Stephani hanc inscriptionem à Grutero relatam pag. 1164. n. 17. posuit.

OPVS QVOD BASILICÆ BEATI MARTYRIS STEPHANI
DEFVIT A JOANNE EPO MARMORIBVS INCHOATVM
IVVANTE DNO FELIX PP. ADDITO MVSIVO SPLENDORE SANCTÆ PLEBI DEI PRÆFECIT.

In Ecclesiæ item S. Pancratii, quæ etiam SS. Victoris & Pancratii fuit appellata, Tribuna sequens inscriptio olim legebatur. OB INSIGNEM MERITVM ET SINGVLAREM B. PANCRATII MARTYRIS, BASILICAM VETVSTATE CONFECTAM EXTRA CORPVS MARTYRIS NEGLECTV ANTIQVITATIS EXTRVCTAM, HONORIVS EPISCOPVS DEI FAMVLVS ABRASA VETVSTATIS MOLE RVINA, QVAM ANTE A FVNDAMENTIS NOVITER PLEBI DEI CONSTRVXIT, ET CORPVS MARTYRIS, QVOD EX OBLIQVO AVLÆ JACEBAT, ALTARE INSIGNIBVS ORNATA METALLIS, LOCO PROPRIO COLLOCAVIT. Iste autem Honorius fuit Summus Pontifex ejusdem nominis I. qui floruit anno 626.

Leo etiam III. qui vixit in fine

octa-

octavi sæculi, in janua confessionis S. Pauli Apostoli sequentia verba insculpi jussit:

LEO GRATIA DEI TERTIVS EPISCOPVS HVNC INGRESSVM SANCTÆ PLEBI DEI MIRO DECORE ORNAVIT. Narrat id Panvinius *de Septem Urbis Ecclesiis* in eadem Basilica S. Pauli Apostoli pag. 75. Martius verò Milesius Sarrazanius in Notis ad carmina S. Damasi, ad carm. XXI. refert quosdam versus Leonis IV. qui erant in introitu urbis Romæ, per Portam Æliæ Arcis, ac inter illos iste legebatur:

PRO PATRIÆ AC PLEBIS ECCE SALVTE SVÆ.

Pariter in Porta Suburbii S. Pauli alia fuisse carmina Joannis VIII. inter quæ istud erat:

PLEBSQVE SACRATA DEI LIMINA SANCTA PETENS.

Ut autem idem Xystus arcum hunc triumphalem Incarnationis ac Nativitatis Domini nostri JESU Christi mysteriis illustraret, motus eo maximè fuit, quòd tunc temporis Nestoriana blasphemia jam adulta passim serpere cœperat, in Ephesino Concilio sub Cœlestino I. ejusdem Xysti Prædecessore Ann. 431. proscripta & profligata. Sapientissimus igitur Pontifex, Plebejis eruditionem intendens, icones illas compegit, ut ex assiduo exemplarium intuitu Christiana Plebs fidei firmitatem contra infandum Nestorii ausum nancisceretur.

Brevis Nestorianæ hæreseos enarratio.

PORrò Nestorius Byzantinæ Ecclesiæ Præsul, execrandæ blasphemiæ defensor, sive Auctor fuit, quâ dignissimum DEIPARÆ titulum Sacratissimæ Virgini DEI Genitrici denegare præsumpsit: dixi, sive Auctor, sive defensor, quia primus, qui palàm pestiferum hunc errorem eructaverit, Anastasius fuit Constantinopolitanæ Ecclesiæ Presbyter, qui impiâ concione elatâ voce in Ecclesia, Nestorio in throno sedente, populisque auscultantibus, teterrimum vomuit impii dogmatis virus, de quo Evagrius *Historiæ Eccl.* lib. 1. cap. 2. ubi sic: *Anastasius* (inquit) *ut à Theodulo in Epistola quadam de iis rebus scriptum est, in disputatione apud Populum Christianum sanctè colentem, in Ecclesia Constantinopolitana habita, palam ausus est dicere: Nemo MARIAM DEIPARAM vocet. Nam Maria homo erat, atqui ab homine Deus nasci non potest; quæ quidem verba, cùm Populus Christo consecratus graviter & acerbè ferret, & disputationem illam non sinè caussa haberet pro blasphemia, Nestorius istius blasphemiæ auctor & Dux, non solùm non prohibuit illum, neque rectam sanamque doctrinam tutatus est, verùm etiam ejus verba re vera in primis roborare contendit, & in eisdem defendendis acriùs institit, atque sua ipsius opinione hisce adjuncta, atque adeò adscripta, venenoque animi sui in Ecclesiam effuso & ejecto, multò majorem blasphemiam docere conatus est, adeò ut ad sui ipsius capitis perniciem, hanc impiam sententiam, nimirum,* Ego eum, qui spatiis menstruis, hoc est bimestri, & trimestri, & ita deinceps adoleverit, Deum certè non appellavero, *proferre non dubitaret*. Item Cyrillus Patriarcha Alexandrinus quoad ea, quæ ad hujusmodi hæreseos ortum spectant, hæc ait epist. 11. 14. 22. ad Cœle-

Cœlestinum Papam, & ad Acacium Berrhensem, ubi sic: *Erat Episcopus quidam Dorotheus nomine Constantinopoli, eadem, quæ Nestorius, sapiens & sentiens; vir quæstus caussa adulationi impensè deditus, linguaque ad temeritatem usque promptus. Hic, dum sacra peragerentur, Reverendissimo Nestorio in Cathedra Ecclesiæ Constantinopolitanæ sedente, surrexit, magnaque & alata voce inclamare ausus est: si quis MARIAM DEIPARAM dixerit, Anathema sit.* Tum sic de Nestorio Cyrillus. *Quamvis id ore suo facere noluerit, attamen sedens & audiens, Dorotheum, ut hoc diceret, induxit subornavitque, cui etiam confestim, cum è Cathedra descendisset, in divinorum mysteriorum celebratione communicavit.* De hæreseos hujus exordio multò ante hos auctores egerat Socrates *Hist.* lib. 7. cap. 32. ubi sic: *Erat familiaris Nestorii Anastasius Presbyter, qui unà cum illo profectus fuerat Antiochia. Hunc Nestorius magno in honore habebat, ejusque consilio in rebus gerendis utebatur. Hic igitur Anastasius quodam die cùm in Ecclesia doceret, dixit hæc verba: Nemo MARIAM VOCET DEIPARAM. Maria enim homo fuit: ex homine autem Deus nasci non potest: id ubi auditum fuisset, multos tam ex clero, quàm ex plebe pariter conturbavit, &c.*

Ut ut tamen sit de primo hujus impietatis assertore, certum est, Nestorium pervicaci animo acerrimum hujus temerariæ theseos defensorem, etiam antesignanum evasisse; cujus etiam consequens scelestissima execrandaque opinio, negans Christo Divinitatem, totumque dogma Christianum evertens, ab Ephesinâ Synodo damnata est tanquam fœdissimè judaizans: Judæi enim eâ ratione Salvatorem crucifixêre, quòd cùm videretur homo, filium Dei, Regemque se faceret, ut animadvertit præcisè in hoc proposito Lupus *in Scholiis Canonis Ephesini* pag. 314. §. *Tertia ratio*. Imò Nestorianum scelus Judaicum longè superat: quippè Nestorius adeò pertinaciæ adhæsit, ut nunquam ab obstinatione desciverit; Judæorum autem multi portentis in Christo obitu convicti, fateri exclamando coacti sunt: *Verè filius Dei erat iste*. Matth. cap. 27. vers. 54. Atque hæc de Nestorii historiâ satis superque. Modò iterum calamum ad hujus Basilicæ triumphalem arcum convertimus, præteritaque figura circulari, in qua diutiùs quàm par erat, videbimur immorati fuisse, ad reliqua ejusdem arcûs ornamenta, sed breviter describenda, accedimus. Ne tamen dicendi brevitas, & figurarum copia perspicuitati officiat, distinguam geminas picturæ sectiones, dexteram lævamque, in quinque partes, prout ab ipso Pictore divisæ sunt; & exorsus à superiori, ad inferiores gradatim descendam.

In læva itaque sectione, secundùm aspectum, prima pars duplicem continet historiam, ortum videlicet D. Joannis Baptistæ Præcursoris Domini, quam Zachariæ parenti, ut nu. 1. Angelus, ut num. 2. prædixerat, & Christi Domini conceptionem ab Angelo pariter Virgini Deiparæ nunciatam. Videre est accuratam Pictoris diligentiam in historiæ dispositione ad Evangelistæ mentem probè digestæ. Angelus enim, quem denotat Figura 2. locatus est à dextris Altaris incensi,

incensi, ut num. 2. pallio tunicâque candidâ insignis, & pendulam ab utroque humero stolam cæruleam gerens (quem habitum omnibus Angelis in hoc opere datum videmus) Zachariam alloquitur, qui croceo pallio tunicam albentem cooperit, eique filii nasciturí laudes enunciare videtur. In fimbria vestis Angelicæ adest monogramma I. quod etiam commune est alteri Angelo sub num. 4. prioris veluti comiti. In hoc hieroglyphico animadvertenda est Pictoris solertia in locando Altare Incensi, quod concinnè expressum fuit. Confer enim ædificium 3. hujusce partis, quo altare significatur, cum ædificio num. 8. partis adversæ, per quod templum notatur, & videbis templo quidem præponi porticum, & gradus ascensionis substerni: Altare verò Incensi per tabernaculum exhiberi, si ex capite 40. Exodi formam illius repetis; ibi enim legitur: *Posuit & Altare aureum sub tecto testimonii contra velum, & adolevit super eo incensum aromatum, sicut jusserat Dominus Moysi. Posuit & tentorium in introitu Tabernaculi testimonii.* Notandum est, duo fuisse Tabernacula, ut indicat D. Paulus Apostolus qui toties ea vidit in Ep. ad Hebr. cap. 9. *Tabernaculum enim* (inquit) *factum est primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta. Post velamentum autem secundum Tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum, aureum habens thuribulum &c.* Secundum hoc Tabernaculum à Pictore fuit expressum, præ foribus pendens habens vas, prout in icone à nobis exhibita, ubi inter veli, sive tentorii sinus ab utraque parte collectos idem vas pendulum non valde absimile illis, quibus etiamnum utimur in thure adolendo cernitur. Qua de re Julius Morosinus Venetus in Bibliotheca Vaticana Hebræorum Codicum Interpres, & Sanctæ linguæ in Urbano Collegio de Propaganda Fide Lector, consulendus est in suo Tractatu Italicè conscripto: *Via della Fede mostrata alli Ebrei* cap. 41. Qui plura cupit, adeat Marium in suis *Commentariis in Sacram Scripturam* cap. 30. Exod. vers. 6. & seqq. ubi discutiuntur opiniones de loco Altaris Incensi, & de Altari, in quo beatus Zacharias pater S. Joannis Baptistæ incensum adolevit.

Sex quæ in hoc ordine supersunt figuræ, meo quidem judicio ad mysterium Dominicæ Conceptionis pertinent; Spiritus Sanctus 5. & Angelus Gabriel 6. de Cœlo descendentes. Idem Gabriel Angelus 7. tantæ legationis minister in loco 7. stans alloquitur Virginem, quæ ut arbitror, per imaginem 8. notatur sedens, & intenta nuncii verbis, cujus vestis altera candida est, altera crocea, monilique gemmis discriminato circumdatur. Duo illi à tergo Spiritus adstant 9. 10. sive Gabrielis assectæ, sive Deiparæ custodes, aut potiùs incarnato tunc Verbo obsequium exhibentes, ut innuit S. August. in Psal. 56. circa medium ibi: *Omnes enim Angeli creatura serviens Christo est. Ad obsequium mitti potuerunt Angeli, ad servitium mitti potuerunt, non ad adjutorium: sicut scriptum est, quod Angeli ministrabant ei, non tanquam misericordes indigenti, sed tamquam subjecti Omnipotenti.* Cæterum ex hoc etiam probandum est Pictoris ingenium, quòd ut Angelicam naturam corporis ex-

expertem ostenderet, januam clausam adjecit, cui nos numerum 11. appingimus, quâ adhuc obseratâ Angelus penetrale ingressus est. Haberi etiam potest tanquam symbolum integerrimæ virginitatis in Deipara, cùm Ecclesia præsertim ad eandem referat simile Ezechielis hieroglyphicum, dum ait: *Ante multum tempus prophetavit Ezechiel, vidi portam clausam, ecce Deus ante sæcula ex ea procedebat pro salute Mundi, & erat iterum clausa, demonstrans Virginem, quia post partum permansit Virgo*. Et rursus: *Portam quam vidisti Dominus solus transibit per illam*. De hoc Annunciationis mysterio sic cecinit Aurelius Prudentius in suo *Testamento novo*.

Adventante Deo descendit nuncius alto
Gabriel Patris ex solio, sedemque repentè
Intrat Virgineam: Sanctus te Spiritus, inquit,
Implebit Maria: Christum paries sacra Virgo.

Secunda verò pars primæ, seu sinistræ sectionis Magorum Regum adorationem descriptam habet, ex Matth. cap. v. Stella, quæ veniens stetit supra ubi erat puer, notatur num. 12. Puer JESUS num. 13. MARIA mater ejus num. 14. Num. 15. alterius figuræ brachium visitur, reliquâ ejusdem figuræ parte in recenti restauratione muro coopertâ. Angeli duo num. 16. 17. sedem, seu lectum circumsistunt, in quo Christus Dominus sedens exhibetur. Inconveniens tamen id videretur nato paucos ante dies infanti, nisi idem ipse esset antiquissimus ille dierum, ante sæcula genitus, cui Pater idem dixerat Psal. 2. *Filius meus es tu, Ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam &c.* quia alibi dixit in Ps. 109. *Sede à dextris meis donec ponam &c.* addens paullò post: *ante Luciferum genui te*. Videtur itaque priùs inventor operis contendisse, ut exprimeret Christi divinitatem in humanitate apparentem: Infantem propterea exhibuisse sedentem, ut ostenderet eundem esse, cui pater simul dixit: *genui te*, &: *sede à dextris meis*. Hinc fit, ut sedes cui Christus insidet, solii potius speciem præseferat, quàm cunabuli: adeò ut ad mysterium potius in hoc respexerit Pictor, quàm ad historiam. Magi Reges num. 18. 19. 20. prope urbem Bethleem num. 21. visuntur, ac sedentem puerum adoraturi, eidemque munera oblaturi accedunt. Horum primus, qui senior depingi solet, pallio cæruleo per totum cooperitur; quo etiam ipsius caput circumvolvitur: reliqui autem duo ad pedes usque braccati, gemmisque pluribus renidentes, cum galeis cristisque sequuntur, qui ferè omnium hîc expressorum militum est habitus, si ornatum & pretium excipias.

Figuræ verò 22. & 23. fortasse sunt duo Magorum socii. S. Joseph à tergo stat Beatissimæ Virginis, ut colligitur ex brachio, quod prope caput ejusdem Virginis visitur, ut num. 15. Ignorandum non est, Musiva opera in utroque angulo, qui cum Ecclesiæ pariete laterali formatur, ob restaurationem ejusdem mutilata fuisse. De hoc itidem mysterio metricè scripsit supra memoratus Prudentius: videlicet.

Hic pretiosa Magi sub Virginis ubere Christo

Dona

Dona ferunt Puero, myrrhæque, & thuris, & auri.
Miratur Genitrix tot casti ventris honores,
Seque Deum genuisse, hominem, Regemque supremum.

Variæ sunt Patrum sententiæ de loco & tempore istius adorationis, quas exponit Gerardus in suo *Elucidario Romæ Sanctæ* tom. 2. lib. 6. cap. 7.

Tertia pars Innocentium stragem exponit, ubi tantùm figuræ dimidium conspicitur, ob supradictam restaurationem, ac super illius caput leguntur tantummodo tres literæ, videlicet DES, quæ sunt partes integri nominis HERODES, ut colligitur tum è strage Innocentium, quam ipse jussit, tum è figura huic simili, è conspectu in altera parte, super quam hi characteres leguntur HE. reliqui ob eandem rationem desunt. Notanda est hæc Herodis figura, quæ in utraque parte habet in capite diadema, quod Magnatis aut Regis insigne erat, ut demonstravimus supra capite XIV. *De Coronis*. De hac Infantium in Bethlehem cæde ita Prudentius.

Impius innumeris infantum cædibus hostis
Perfurit Herodes, dum Christum quærit in illis.
Fumant lacteolo parvorum sanguine cunæ,
Vulneribusque madent calidis pia pectora matrum.

Quarta pars urbem Hierusalem denotat, ut apposita inscriptio docet. Quinta denique continet nonnullos agnos, non Musivo opere, sed pictura efformatos. Agnoscendi sunt per hoc symbolum Christifideles, ut in sequentibus emblematibus uberiùs explicare conabimur. Hi tamen agni antiquitùs Musivo opere expressi erant, qui postea temporis injuriâ expuncti, picturâ iterum restituti fuêre.

Absolutâ sectionis sinistræ explicatione, quinque partes adversæ, seu dexteræ sectionis, exponendæ supersunt. In harum suprema exhibetur Præsentatio pueri JESU in templo, quadraginta diebus expletis, ut in lege Mosis præcipiebatur, de qua S. Lucas cap. 2. Per figuram 1. intellige Deiparam Virginem, quæ unigenitum suum deferens, templum ingreditur, ut sistat eum Domino. Vestis ejus crocea est, gemmis versicoloribus fulgida, præter monile, & hoc gemmeum, collo circundatum; uti etiam alibi in arcu depicta est. Num. 2. Simeon Sacerdos (quem virum justum & timoratum Evangelium Lucæ fuisse tradit, cap. 2. 24.) tam pallio, quàm tunicâ albentibus obvolutus occurrit expansis ulnis ad excipiendum infantem; 3. S. Joseph, haud diverso, quo Zachariam in prima parte hujus arcûs descripsimus, habitu, nempe albâ tunicâ, & pallio croceo sponsam suam præcedit. Anna Prophetissa filia Phanuel, quæ supervenit, num. 4. notatur, cujus & vestis & amictus, qui caput ambit, & inde per humeros ad usque poplites fluit, manibusque sustollitur ante pectus, colore subrubro splendescunt. Nu. 5. & 6. sunt duo Angeli comites, sive custodes Beatissimæ Virginis; num. 7. itidem alius Angelus custos sive comes S. Josephi; n. 8. templum indicat; num. 9. par turturum, aut pullos columbarum juxta legis præceptum offerendos. Reliquæ figuræ pro pictoris arbitrio adjectæ Levitas tem-

plo inservientes, aut alios Hebræos referunt inibi adstantes, tunicâ & pallio subalbis indutos.

In secunda autem parte exprimitur disputatio Christi Domini adhuc pueri cum Doctoribus. Ejus vestis hic peculiaris non est; alba enim, ut etiam alibi. Notâ tamen speciali dignum est diadema duabus crucibus insignitum utrisque pueri JESU vertici imminentibus, quarum tamen unam complectitur diadema, altera ut vides num. 1. illud excedit. De hac autem disputatione hic Lucas Evangelista audiendus est cap. 2. in fine. *Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientia: & gratia Dei erat in illo. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Hierusalem in die solenni Paschæ. Et cùm factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundùm consuetudinem diei festi, consummatisque diebus, cùm redirent, remansit puer Jesus in Hierusalem, & non cognoverunt parentes ejus. Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos; & non invenientes regressi sunt in Hierusalem, requirentes eum. Et factum est post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio Doctorum, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, super prudentia & responsis ejus, & videntes admirati sunt: & dixit Mater ejus ad illum: Fili, quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus, & ego dolentes quærebamus te; & ait ad illos: Quid est quod me quærebatis? nesciebatis, quia in his quæ patris mei sunt oportet me esse?* Visitur enim eo loci Jesus n. 1. Virgo Mater num. 2. n. 3. Sanctus Joseph; num. 4. & 5. duo Angeli Pueri JESU custodes, num. 6. itidem alius Angelus; 7. Doctores, quorum vestes versicolores, alter enim albentem, alter cæruleam, quidam croceam, vel subrubram, alius etiam viridem habet; verùm præcipuè notandus est primus, cujus pallium monogrammate insignitur, & ultimus, in cujus dextero humero signum ☩ visitur; in tunicæ vero fimbriis, aliud signum à cæteris longè diversum, nempe à forma, & colore, cùm viridis arboris ramus appareat: denique num. 8. Hierusalem urbem conspicias; & hæc de secundæ sectionis parte secunda.

In tertia autem cernitur historia Herodiadis, quam sacer scriptor Marcus in Evangel. cap. 6. 21. sic exponit: *Et cùm dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit Principibus, & Tribunis, & primis Galilææ; cumque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simulque recumbentibus; Rex ait puellæ: pete à me quod vis & dabo tibi: & juravit illi: quia quicquid petieris dabo tibi, licèt dimidium Regni mei. Quæ cùm exiisset, dixit matri suæ: quid petam? at illa dixit: caput Joannis Baptistæ. Cùmque introisset statim cum festinatione ad Regem, petivit dicens: volo, ut protinùs des mihi in disco caput Joannis Baptistæ. Et contristatus est Rex propter jusjurandum, & propter simul discumbentes noluit eam contristare, sed misso spiculatore præcepit afferri caput ejus in disco, & decollavit eum in carcere, & attulit caput ejus in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.* Num. 1. est Herodes diademate insignitus; 2. filia Herodiadis; 3. mater; 4. alia saltatricula, ut vestes indicant, non quidem talares, sed succinctæ; 5. spiculator;

6. di-

6. discus, in quo caput Joannis Baptistæ velo coopertum est; 7. & 8. milites seu custodes Herodis. De his sic meminit Prudentius.

Præmia saltatrix poscit funebria virgo,
Joannis caput, abscissum quod lance reportet
Incestæ in gremium matris, fert regia donum
Psaltria, respersis manibus de sanguine justo.

Quarta item pars oppositæ quodammodo picturæ respondet; sicut enim in illa urbs Hierusalem, ita in hac civitas Bethlehem expressa est, ut impositus titulus docet. De harum urbium hieroglyphico satis dictum est in Ecclesia S. Sabinæ: Hîc tantummodo nonnulla ejusdem Prudentii carmina etiam referre placet, scilicet.

Bethlehem caput est Orbis: quæ protulit Jesum,
Orbis principium, caput ipsum principiorum.
Urbs hominem Christum genuit: qui Christus agebat
Ante Deus, quàm Sol fieret, quàm Lucifer esset.

In quinta demum & ultima parte, prout in opposita, plures adsunt agnorum figuræ, de quibus sermonem alibi instituimus.

Hæc de imaginibus in triumphali Arcu à Beatissimo Pontifice Xysto III. Musivo opere expressis: modò ad alias transeundum est, quæ super coronidem ambarum interiorum Porticuum, sive in media navi, tam ad dexteram, quàm ad sinistram adhuc cernuntur. Quòd hæ quoque sacræ imagines auctorem eundem habuerint, quem superiores, præter epistolæ Hadriani I. ad Carolum Magnum supra allatæ testimonium, videlicet, quod in *metallis aureis* (idest Musivis operibus) *quamquam in diversis historiis sacris decorando imaginibus &c.* patet etiam ex ipsorum Musivorum operum structura, ac specie tum delineationis, tum lapillorum; nam quoad structuram, glutine albo compacta sunt, quod magnum certumque antiquitatis indicium est, ut demonstravimus supra capite XI. *Ex quanam materia opera Musiva componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur*: quoad formam verò lapillorum, hi sunt operis medii; ulteriùs nulla extat memoria, alium Pontificem præter eundem Xystum, neque ullum omnino quempiam hæc opera construxisse: sed de auctore satis; propiùs jam ad explicationem accedamus.

Si tempus, ea quæ summi, sanctissimique Romani Pontifices in primis Ecclesiæ sæculis ad erudiendam Dei plebem, scripturis, picturis, Musivis operibus, aliisque Ecclesiasticis monimentis posteritati demandârunt, non invidisset, innumera antiquæ Pietatis & Religionis testimonia superessent, quæ nos posterosque nostros ad Dei cultum, & amorem allicerent vehementer & impellerent. Testes sunt hujus inclytæ Liberianæ Basilicæ Musivorum operum reliquiæ, quæ super coronidem porticûs interioris, ad utrumque latus adhuc visuntur; licèt alicubi corrosæ sint, & picturis à Dominico Cardinali Pinello, ejusdem Basilicæ restauratore, suppletæ. Cùm verò illæ ob vetustatem ac altitudinem visui vix perceptibiles sint, & earundem exemplaria in celebri Barberina Bibliotheca reperirentur, hæc

mihi commodavit prompto ac hilari animo Illustrissimus & Reverendissimus Dominus Franciscus Barberinus Cameræ Apostolicæ Clericus, ad præsens præfatæ Bibliothecæ dominus, cui ob id non exiguas rependo grates.

Prima igitur tabula, quæ choro proximior est ad sinistram introeuntium, seu ad meridiem, Melchisedechum denotat, qui in manibus habet canistrum repletum panibus, & vas vino; occurritque Abrahæ redeunti à quinque Regum profligatione, spoliis hostium & laudibus onusto, eique benedictionem impertitur, Gen. cap. 14. 19. Deus inde è nubibus prodiens conspicitur, ac Melchisedecho annuens. Hanc picturam exhibeo in Tab. L. sub fig. 1. Lectorem autem admonitum volo, tabulas æri incisas fuisse, antequam illarum descriptionem inchoarem, & earundem ordinem, prout jacet, à Pictore minimè servatum. Quare satiùs existimavi in earum descriptione eum ordinem sequi, quem in pariete habent, quàm quem Pictor eis tribuit. Hoc in Lectoris gratiam dictum sit. Ut autem Musivi operis pars, quæ, ut supra animadvertimus, injuriâ temporum collapsa, picturâ a Cardinali Pinello suppleta fuit, ab omnibus dignosceretur, stellulas addidimus, quæ picturam a Musivo opere discriminarent.

Nec dubitatio aliqua inferri potest, quod Melchisedec panes offerat, non panem, contra id quod habetur in sacris Bibliis vulgatæ editionis, quia in Græca versione 70. Interpretum, Rex protulit *panes & vinum*: in Arabica verò *cibum & vinum*.

Secunda tabula, quam ponimus nu. LI. Abrahamum refert, cùm tres Angelos excepit hospitio, & tres videns unum adoravit, in hoc Trinitatis augustissimæ veneratus mysterium. Adi Geneseos cap. 18. ubi hæc: *Apparuit autem ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei: Cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum: quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, & adoravit in terram. Et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: sed afferam paxillum aquæ, & lavate pedes vestros, & requiescite sub arbore. Ponamque buccellam panis, & confortate cor vestrum, postea transibitis: idcircò enim declinastis ad servum vestrum. Qui dixerunt; fac ut locutus es. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei: accelera, tria sata similæ commisce, & fac subcinericios panes: ipse verò ad armentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum & optimum, deditque puero: qui festinavit & coxit illum &c.* Ex quibus verbis patet jam totius historiæ explicatio; habes porrò tres viros stantes in altiori typi parte notatos literis A. B. C. ante quos Abraham designatus lit. D. adoraturus prosternitur, qui etiam in parte inferiori præcipit Saræ uxori notatæ lit. E. ut tres panes subcinericios apponat, ut ex litera F.; qui etiam postea in mensa visuntur triangulares, ut G. quâ figurâ Pictor etiam Sanctissimam Triadem adumbravit. Stat à sinistris Abrahæ mensa, ad quam tres Angeli accumbunt, qui ut insigniores, diademate distinguuntur. Hanc historiam eximiis illustrant observationibus Patres, tanquam augustissimum

Tri-

pag. 212.

Fig. 1.
TAB. LI.
D
A
B
C
D
A
B
C
G

Fig. 2.
C
D
A
B

Trinitatis arcanum edocentem, inter alios S. August. *ferm.* 171. circa medium, ubi sic: *Nonne unus erat hospes in tribus, qui venit ad patrem Abraham? hospes, & amicus pransor, & mansor, & omnia illi in Trinitate sunt exhibita humanitatis obsequia, quia Trinitatis gloria refulget. Trimum attulit vitulum pater, tres mensuras similaginis consperfit futura mater, paritura filium, pro quo pater mactaret agnum; & ipsum corpus Christi in Trinitate jam fecerat Sacramentum.*

Tertia, quæ hinc inde aliquos exhibet iter oppositum abripientes, historiam Lothi & Abrahami repræsentat: ut in dicta Tab. L. fig. 2. de his cap. 13. Genes. dicitur, quod exorto inter utriusque pastores jurgio, divisi sunt, unus ad dexteram tendens, alter ad sinistram. Verba scripturæ sic se habent: *Ne quæso sit jurgium inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos; fratres enim sumus: ecce universa terra coram te est: recede à me obsecro, si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo, si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam*; & paullò post: *Elegitque sibi Loth regionem circa Jordanum, & recessit ab Oriente, divisique sunt alterutrum à fratre suo.*

Post hanc aliæ tres tabulæ sequebantur, demolitæ quum constructus fuit magnus arcus ante capellam Paulinam.

Quarta in dicta Tab. LI. fig. 2. expressa, habet Jacob benedictionem ab Isaac patre pro fratre Esau sub dolo, sed innocuo, matris, extorquentem. Quæ ut apertiùs agnoscas, en verba Geneseos cap. 27. *Senuit autem Isaac, & caligaverunt oculi ejus, & videre non poterat: vocavitque Esau filium suum majorem, & dixit ei: fili mi; qui respondit: adsum; Cui pater: vides, inquit, quòd senuerim, & ignorem diem mortis meæ. Sume arma tua, pharetram & arcum, & egredere foras: cumque venatu aliquid apprehenderis, fac mihi inde pulmentum sicut velle me nosti, & affer ut comedam: & benedicat tibi anima mea, antequam moriar. Quod cùm audiffet Rebecca, & ille abiisset in agrum, ut jussionem patris impleret, dixit filio suo Jacob: audivi patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & dicentem ei: affer mihi de venatione tua, & fac cibos ut comedam, & benedicam tibi coram Domino antequam moriar. Nunc ergo, fili mi, acquiesce consiliis meis, & pergens ad gregem, affer mihi duos hædos optimos, ut faciam ex eis escas patri tuo, quibus libenter vescitur: quas cùm intuleris, & comederit, benedicat tibi priusquam moriatur. Cui ille respondit, nosti quòd Esau frater meus homo pilosus sit, & ego lævis, si attrectaverit me pater meus, & senserit, timeo, ne putet me sibi voluisse illudere, & inducam super me maledictionem pro benedictione. Ad quem mater: in me sit, ait, maledictio ista fili mi: tantùm audi vocem meam, & pergens affer quæ dixi. Abiit, & attulit, deditque matri. Paravit illa cibos sicut velle noverat patrem, & vestibus Esau valde bonis, quas apud se habebat domi, induit eum: pelliculasque hædorum circumdedit manibus, & colli nuda protexit, deditque pulmentum, & panes, quos coxerat, tradidit. Quibus illatis, dixit: pater mi: at ille respondit: Audio. Quis es tu fili mi? dixitque Jacob: ego sum primogenitus tuus Esau, feci, ut præcepisti mihi: surge, sede, & comede de venatione mea, ut benedicat mihi anima*

ma tua. *Rursumque Isaac ad filium suum &c. dixitque, accede mihi, ut te tangam, & probem, utrùm tu sis filius meus Esau, an non: accessit ille ad Patrem, & palpato eo dixit Isaac; vox quidem, vox Jacob est, sed manus, manus sunt Esau*. Inferiùs verò Esau à venatu regressus, præreptæ sibi benedictionis ignarus, patrem Isaac adit, afferens ei cibos de venatione sua, & hic astum fratris intelligit. En verba Scripturæ cap. eodem: *Vix Isaac sermonem impleverat, & egresso Jacob foras, venit Esau, coctosque de venatione cibos intulit Patri, dicens: Surge Pater mi, comede de venatione filii tui, ut benedicat mihi anima tua. Dixitque illi Isaac: quis enim es tu? Qui respondit: Ego sum filius tuus primogenitus Esau. Expavit Isaac &c.* cum reliquis quæ sequuntur.

A. Isaac. B. Esau. C. Rebecca. D. Jacob.

In quinta, expressa Tabula LII. fig. 1. quinque hominum imagines vides, & ovium gregem; Jacob à Laban avunculo excipitur, cui ad obtinendam in uxorem Rachelem consobrinam, septenne servitium præstitit, quod inde iterare, & implere coactus est; ut Geneseos 29. ubi sic: *Quam* (idest Rachelem) *cùm vidisset Jacob, & sciret consobrinam suam ovesque Laban avunculi sui &c. osculatus est eam, & elevata voce flevit, et indicavit ei, quòd frater esset patris sui, et filius Rebeccæ, at illa festinans nunciavit patri suo, qui cùm audisset venisse Jacob filium sororis suæ, cucurrit obviam ei, complexusque eum, & in oscula ruens, duxit in domum suam*. In inferiori iconismo describitur vespertina introductio Liæ loco sororis Rachelis; quam Laban promiserat Jacob, ut videre est cap. eodem, num. 20. ubi. *Qui* (idest Laban) *vocatis multis amicorum turbis ad convivium fecit nuptias, et vespere Liam filiam suam introduxit ad eum, dans ancillam filiæ Zelpham nomine, ad quam cùm ex more Jacob fuisset ingressus, facto mane, vidit Liam, et dixit ad socerum suum: Quid est quod facere voluisti? nonne pro Rachel servivi tibi? Quare imposuisti mihi &c.*

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob. D. Lia.

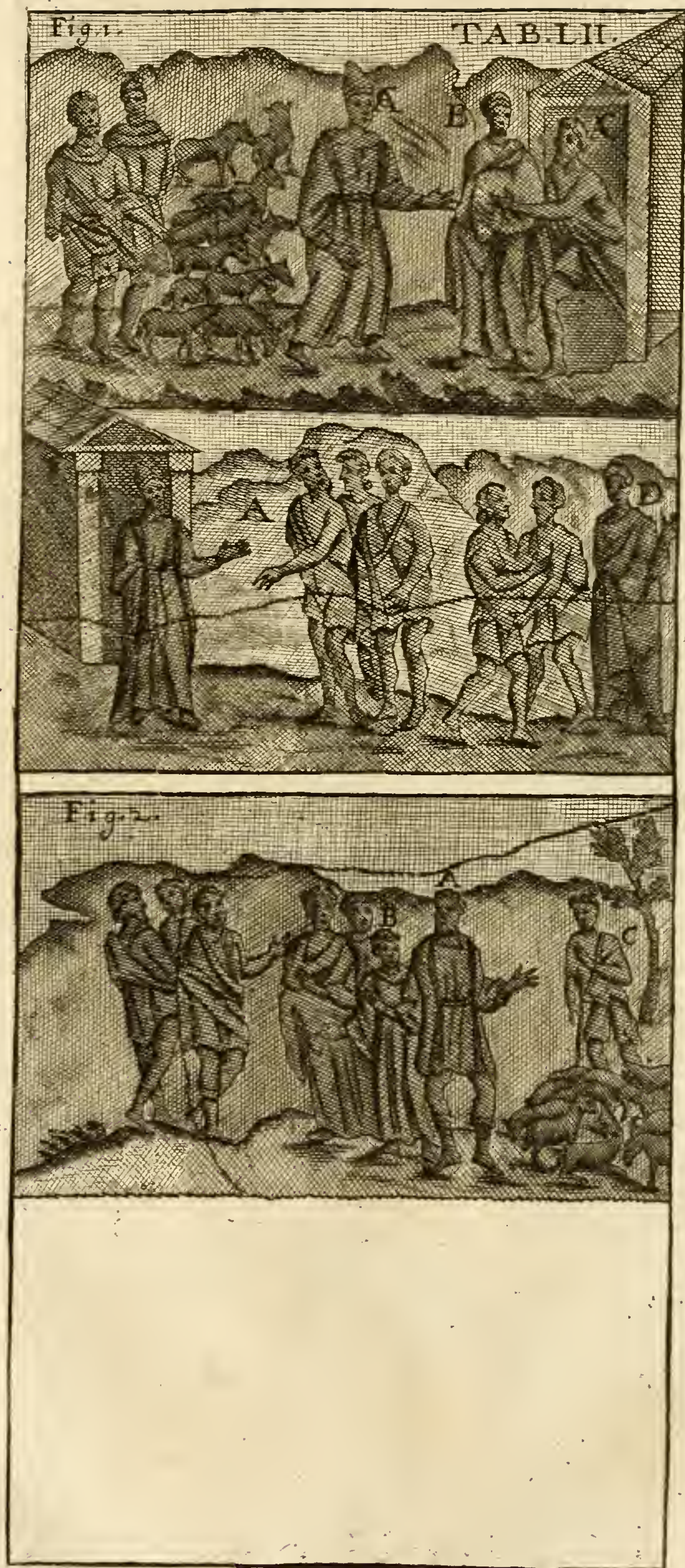
In sexta eâdem Tab. LII. fig. 2. exprimitur Historia Rachelis & Jacobi, quæ eodem cap. 29. Genes. sic traditur: Jacob *facto mane vidit Liam, et dixit ad socerum suum, quid est quod facere voluisti? nonne pro Rachel servivi tibi? quare imposuisti mihi? Respondit Laban: non est in loco nostro consuetudinis, ut minores antè tradamus ad nuptias, imple hebdomadam dierum hujus copulæ: et hanc quoque dabo tibi pro opere, quo serviturus es mihi septem annis aliis. Acquievit placito, et hebdomada transacta duxit Rachel uxorem, cui pater servam Balam tradiderat; tandemque potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori prætulit, serviens apud eum septem annis aliis*. In hac Tabula Laban videtur Jacobo indicare, quòd operam suam præstet in grege, & prope Laban est Rachel.

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob.

In septima, Tabula LIII. fig. 1. Jacob finitâ hebdomadâ redit ad Laban, & instat pro uxore promissa Rachel. In infima autem tabulæ ejusdem parte tam diù, tam anxiè exoptatæ Rachelis, & Jacob nuptiæ celebrantur.

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob.
D. Balam.

Octavus iconismus in eadem Tab. LIII. fig. 2. spectat ad historiam, de qua

Fig.1.
TAB.LII.
A
B
C
A
D
Fig.2.
A
B
C

pag. 214.

Fig. 1.
TAB. LV.
A B
F
D
C E
D
E
G
H

Fig 2.
C B
A

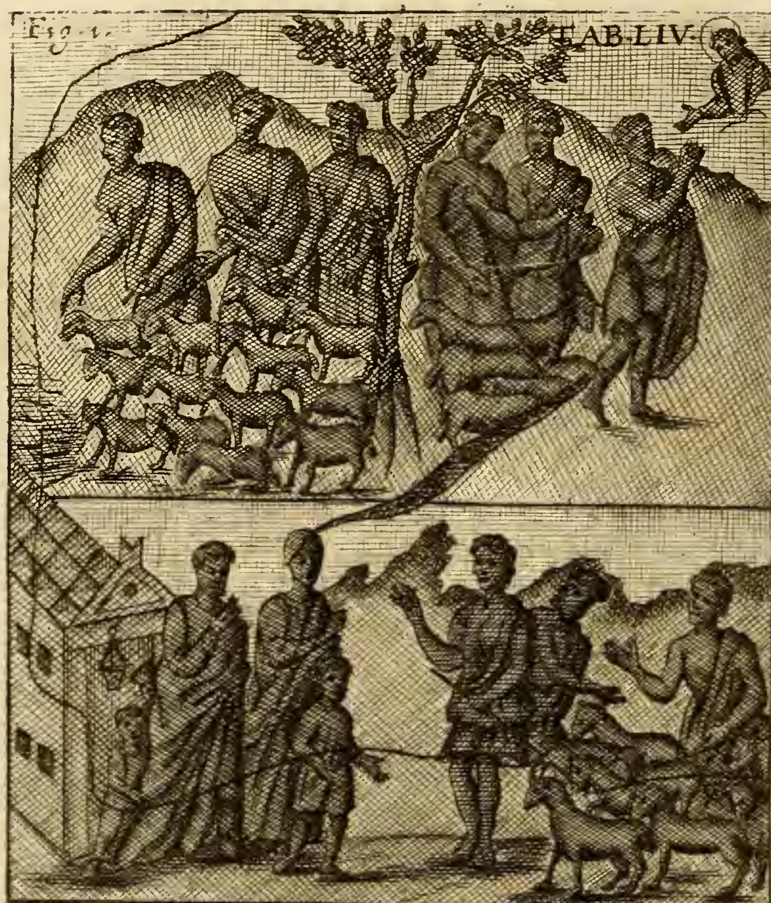

Fig. 1.
TAB. LIV.

Fig. 2.
C
A
B

qua Genes. cap. 30. 31. ubi ab invicem segregati fuêre greges Laban & Jacob: sacer textus sic: *Gyra* (inquit Jacob) *omnes greges tuos, & separa cunctas oves varias, et sparso vellere: Et quodcunque furvum, et maculosum, variumque fuerit tam in ovibus, quàm in capris, erit merces mea; respondebitque mihi cras justitia mea, quando placiti tempus advenerit coram te, et omnia quæ non fuerint varia, et maculosa, et furva tam in ovibus, quàm in capris, furti me arguent. Dixitque Laban, gratum habeo quod petis, et separavit in die illa capras, et oves, et hircos, et arietes varios, atque maculosos &c.*

Nona sub Tabul. LIV. fig. 1. expressa, docet historiam, de quâ Genes. 30. ubi dicitur Jacob apposuisse virgas decorticatas in aquis, ut in conceptu bibentes oves ex undarum versicolorum intuitu vehementique imaginatione fœtus suos coloribus variegatos eniterentur, quod & imagines ipsæ, & grex cum virgis in canali expositis satis indicant. Inibi etiam cernitur Deus dicens ad Jacob: *Revertere in terram patrum tuorum, & ad generationem tuam, eroque tecum*, Genes. cap. 31. In inferiori autem parte Dei præcepto Jacob obsequentissimus, vocat uxores suas Rachel & Liam in agrum, ubi greges pascebat, ac Domini mandatum eis patefacit.

In decima pictura, & eadem Tab. LIV. fig. 2., superiori parte, Jacob ad Esau viros mittit in terram Seir, qui se fratri reconcilient, & munera offerant, & ut sacræ Scripturæ verbis utar Genes. cap. 32. *Misit & Nuncios ante se ad Esau fratrem suum in terram Seir Regionis Edom, præcepitque eis dicens: sic loquimini Domino meo Esau: Hæc dicit frater tuus Jacob: apud Laban peregrinatus sum, et fui usque in præsentem diem; habeo boves & asinos, & oves, et servos, & ancillas, mittoque nunc legationem ad Dominum meum, ut inveniam gratiam in conspectu tuo &c.* In inferiori verò Esau fratri occurrit, eumque lacrymabundus amplectitur, quòd factum Scriptura sacra sic tradit c. 33. *Elevans autem Jacob oculos suos, vidit venientem Esau, et cum eo quadringentos viros &c. Currens itaque Esau obviam fratri suo, amplexatus est eum, stringensque collum ejus, et osculans flevit &c.*

A. Esau. B. Jacob. C. Virorum turma.

In undecima sub Tabul. LV. fig. 1. Emor pater Sichem, & ipse Sichem, qui Dinam filiam Jacob ex Lia rapuerat ac violaverat, adeunt Jacob, & ejus filios, Dinamque in conjugem postulant, offeruntque ipsi mulieres suas, ut initâ sanguinis vinculo societate, simul habitent, & in populum unicum coalescant. Sic verba Geneseos cap. 34. *Egresso autem Emor patre Sichem, ut loqueretur ad Jacob, ecce filii ejus veniebant de agro, auditoque quod acciderat, irati sunt valdè; eo quòd fœdam rem operatus esset in Israel, et violata filia Jacob rem illicitam perpetrasset. Loquutus est itaque Emor ad eos: Sichem filii mei adhæsit anima filiæ vestræ, date eam illi uxorem, et jungamus vicissim connubia; filias vestras tradite nobis, et filias nostras accipite, et habitate nobiscum. Terra in potestate vestra est, exercete, negotiamini, et possidete eam; sed et Sichem ad patrem, et fratres ejus ait: Inveniam gratiam coram vobis, et quæcunque statueritis dabo, augete dotem, et munera postulate, et liben-*

libenter tribuam quod petieritis, tantùm date mihi puellam hanc uxorem.

A. Emor. B. Sichem. C. Jacob. D. E. F. filii Jacob.

Inferior autem pars habet Simeon, & Levi fratres Dinæ, qui ut fororis injuriam faciliùs, & impunè ulcifcerentur, Emor & Sichem fuasêre circumcifionem, per quos cæteris etiam oppidi civibus. Cùm autem die tertio dolor fæviret, & graviffimus effet, fumptis gladiis, in Emor & Sichem irruunt, ut eos occidant, quod inde exequuti fuêre, interfectis cum illis cæteris mafculis, cujus cædis argumentum, & indicium præfert cadaver inibi ftratum, quod tamen picturâ expreffum eft. En Genefis verba cap. eodem verf. 25. *Et ecce: Die tertio, quando graviffimus vulnerum dolor eft, arreptis duo filii Jacob, Simeon et Levi fratres Dinæ, gladiis, ingreffi funt urbem confidenter: interfectifque omnibus mafculis, Emor et Sichem pariter necaverunt, tollentes Dinam de domo Sichem fororem fuam; quibus egreffis, irruerunt fuper occifos cæteri filii Jacob, et depopulati funt urbem &c.*

D. Emor. E. Sichem. G. Simeon. H. Levi.

In duodecima, dicta Tabula LV. fig. 2. in prima area, fuperior hiftoria continuatur, quum Jacob à cæde, & ab urbis depopulatione reverfos filios objurgat, conqueriturque de iis, quæ patraverant, unde in fe odium finitimorum, & arma excitâffent, fic habetur in eodem cap. *Quibus perpetratis audacter, Jacob dixit ad Simeon, & Levi: turbaftis me, et odiofum feciftis me Chananæis, et Pherezæis habitdtoribus terræ hujus. Nos pauci fumus, illi congregati percutient me, et delebor ego, et domus mea &c.*

A. Jacob. B. Simeon. C. Levi.

Denique in infima Tabulæ hujus area, Deo novum iter jubente, Jacob familiam convocat, dicitque, quò eundum, quidve faciendum fit; hoc etiam legitur Genef. cap. 35. *Jacob verò convocata omni domo fua, ait: abjicite Deos alienos, qui in medio veftri funt, et mundamini, ac mutate veftimenta veftra. Surgite, afcendamus in Bethel, ut faciamus ibi altare Domino, qui exaudivit me in tempore tribulationis meæ, et focius fuit itineris mei &c.*

Perluftratis jam è dextero principis aræ cornu iconifmis, fupereft ut finiftrum luftremus, figurafque in eo fitas interpretemur. In hac ergo finiftra navis medianæ parte, quæ Xyftinæ Capellæ proxima attollitur, ac Aquilonem refpicit, prima Mufivi operis Tabula fupra coronidem deeft, annorum ferie collapfa; ideoque area picturis oppleta eft. In hac fortè Mofis hiftoria referebatur; quum puer fifcellæ fcirpeæ creditus, in carecto Ripæ fluminis expofitus fuit ut Exod. cap. 2.: quod mecum quifque colligere poteft ex aliis Tabulis, quæ fequuntur.

Ex his, quæ extant, Picturis, ea quæ Tabul. LVI. fig. 2. cernitur, Mofis hiftoriam profequitur; hic enim filia Pharaonis A. inventi pueri matrem B. alloquitur, eidemque mercedem pollicetur, fi eum enutriat. Huic tres puellæ comites, quarum una C. puerum in finu involutum gerit, alia D. fifcellam è vimine, in qua illum repererant: fed ut meliùs, ac certiùs hæc confpiciantur, Exodi verba referam

in

Fig. 1.
TAB. LVI.
A
B

Fig. 2.
B
C
D
A
B
C

Fig. 1.
TAB. LVII.
A
B

Fig. 2.

in dicto cap. 2. ubi sic: *Egressus est post hæc vir de domo Levi: & accepit uxorem stirpis suæ, quæ concepit, & peperit filium, & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus. Cumque jam celare non posset, sumpsit fiscellam scirpeam, & linivit eam bitumine ac pice: posuitque intus infantulum, & exposuit eum in carecto ripæ fluminis, stante procul sorore ejus: & considerante eventum rei. Ecce autem descendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine: & puellæ ejus gradiebantur per crepidinem alvei; quæ cùm vidisset fiscellam in Papyrione, misit unam è famulabus suis, & allatam aperiens, cernensque in ea parvulum vagientem, miserta ejus ait: De infantibus Hebræorum est hic. Cui soror pueri: Vis, inquit, ut vadam, & vocem tibi mulierem Hebræam, quæ nutrire possit infantulum? Respondit: Vade. Perrexit puella, & vocavit matrem suam, ad quam locuta filia Pharaonis; Accipe, ait, puerum istum, & nutri mihi: ego dabo tibi mercedem tuam. Suscepit mulier, & nutrivit puerum, adultumque tradidit filiæ Pharaonis, quem illa adoptavit in locum filii, vocavitque nomen ejus Moyses, dicens: Quia de aqua tuli eum.*

Alter, qui immediatè subjicitur Iconismus, Mosis gesta continuat, & ea præcipue, quæ dictum Exod. c. 2. exequitur de viri Ægyptii cæde, quem Moses obrutum sabulo interemit. En sacra verba: *In diebus illis postquam creverat Moyses, egressus est ad fratres suos, viditque afflictionem eorum, & virum Ægyptium percutientem quendam de Hebræis fratribus suis; cumque circumspexisset huc atque illuc, & nullum adesse vidisset, percussum Ægyptium abscondit sabulo. Et egressus die altero conspexit duos Hebræos rixantes, dixitque ei, qui faciebat injuriam; Quare percutis proximum tuum? Qui respondit: quis constituit te Principem & Judicem super nos? Num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? Timuit Moyses, & ait: Quomodo palàm factum est verbum istud? audivitque Pharao sermonem hunc, & quærebat occidere Moysem. Qui fugiens de conspectu ejus, moratus est in Terra Madian, & sedit juxta puteum.* Signum A. denotat Mosen. B. Hebræum increpantem illum de homicidio. C. Pharaonem cum turba, Mosis sermonem audientem.

Secunda in eadem Tab. LVI. fig. 1. in superiori fronte connubium ipsius Mosis cum Sephora expressum habet, ut Exodi eod. cap: 2. *Juravit ergo Moyses, quod habitaret cum eo* (idest Sacerdote Madian, Sephoræ parente) *accepitque Sephoram filiam ejus uxorem*. In posteriori verò ipsum indicat, oves soceri Jethro pascentem, ut Exodi c. 3. ubi sic: *Moyses autem pascebat oves Jethro saceri sui sacerdotis Madian.* A. Moses. B. Sephora.

In tertia, Tab. LVII. fig. 1. Domino præcipiente, Moses in Ægyptum è Madian revertitur cum uxore, & filiis, virgam præseferens, in qua signa facturus erat, cui per desertum iter habenti, frater Aaron occurrit, ut ei Deus præceperat; auditisque à fratre, quæ Deus juberet, Seniores Israelitarum congregat, eademque eos edocet, non verbis solùm, sed signis, quod parte inferiori videtur exprimi; & hæc habentur in Exodi cap. 4. *Dixit ergo Dominus ad Moysen in Madian: Vade, et revertere in Ægyptum; mortui sunt enim omnes,*

nes, qui quærebant animam tuam. Tulit ergo Moyses uxorem suam, et filios suos, & imposuit eos super asinum, reversusque est in Ægyptum, portans virgam Dei in manu sua &c. & infra: *Dixit autem Dominus ad Aaron: Vade in occursum Moysi in desertum, qui perrexit obviam in montem Dei, & osculatus est eum. Narravitque Moyses Aaron omnia verba Domini, quibus miserat eum, & signa, quæ mandaverat, veneruntque simul, & congregaverunt cunctos seniores filiorum Israel; loquutusque est Aaron omnia verba, quæ dixerat Dominus ad Moysen, & fecit signa coram populo, & credidit populus, audieruntque, quòd visitasset Dominus filios Israel, & quòd respexisset afflictionem illorum, & proni adoraverunt.* A. Moses. B. Aaron.

Quarta, quæ est in Tabula LVIII. figura 1., historiam vituli aurei explicat cap. 32. Exodi, versu 1. & sequentibus ibi: *Videns autem populus, quòd moram faceret descendendi de monte Moyses, congregatus adversus Aaron dixit: Surge, fac nobis Deos, qui nos præcedant, Moysi enim huic viro, qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus, quid acciderit: dixitque ad eos Aaron, tollite inaures aureas de uxorum, filiorumque, & filiarum vestrarum auribus, & afferte ad me. Fecitque populus quæ jusserat, deferens inaures ad Aaron. Quas cùm ille accepisset, formavit opere fusorio, & fecit ex eis vitulum conflatilem. Dixeruntque: Hi sunt Dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti; quod cùm vidisset Aaron, ædificavit altare coram eo, & præconis voce clamavit dicens: Cras solennitas Domini est. Surgentesque mane, obtulerunt holocausta &c.*

In quinta, eâd. Tabula LVIII. figura 2. altè conspicuus Moses ad populum verba facit, & ea, quæ à Deo acceperat, præcepta, legemque promulgat: è quibus pauca hæc apponam quæ habentur cap. 35. Exod. ibi: *Igitur congregata omni turba filiorum Israel, dixit ad eos: Hæc sunt, quæ jussit Dominus fieri: Sex diebus facietis opus; septimus dies erit vobis sanctus, Sabbathum, & requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur. Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem Sabbathi. Et ait Moyses ad omnem catervam filiorum Israel: Iste est sermo, quem præcepit Dominus, dicens: Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius, & prono animo offeret ea Domino, aurum, & argentum, & æs &c.*

In sexta, quæ est Tabula LIX. sub figura 1. vides Israelitas rubri maris profunda sicco vestigio transeuntes, hinc inde Virgæ Mosaicæ imperio recedentibus undis, ac stantibus, quæ deinde iterum resolutæ, insequentes Ægyptios, cum equis & curribus obruunt; ut Exodi cap. 14. scribitur his verbis: *Dixitque Dominus ad Moysen &c. Tu autem eleva virgam tuam, & extende manum tuam super mare, & divide illud, ut gradiantur filii Israel in medio mari per siccum. Ego autem indurabo cor Ægyptiorum, ut persequantur vos, & glorificabor in Pharaone &c. cumque extendisset Moyses manum super mare, abstulit illud Dominus, flante vento vehementi, & urente tota nocte, & vertit in siccum, divisaque est aqua, & ingressi sunt filii Israel per medium sicci maris. Persequentesque Ægyptii ingressi sunt post eos, & omnis equitatus Pharaonis, currus &c.*

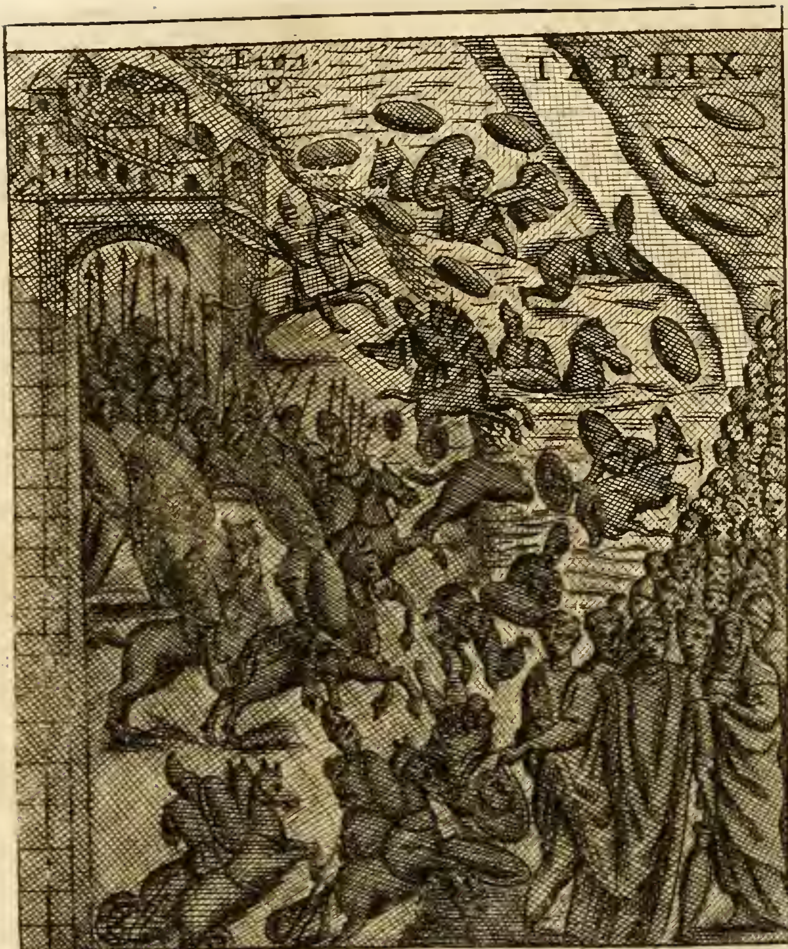
Cum-

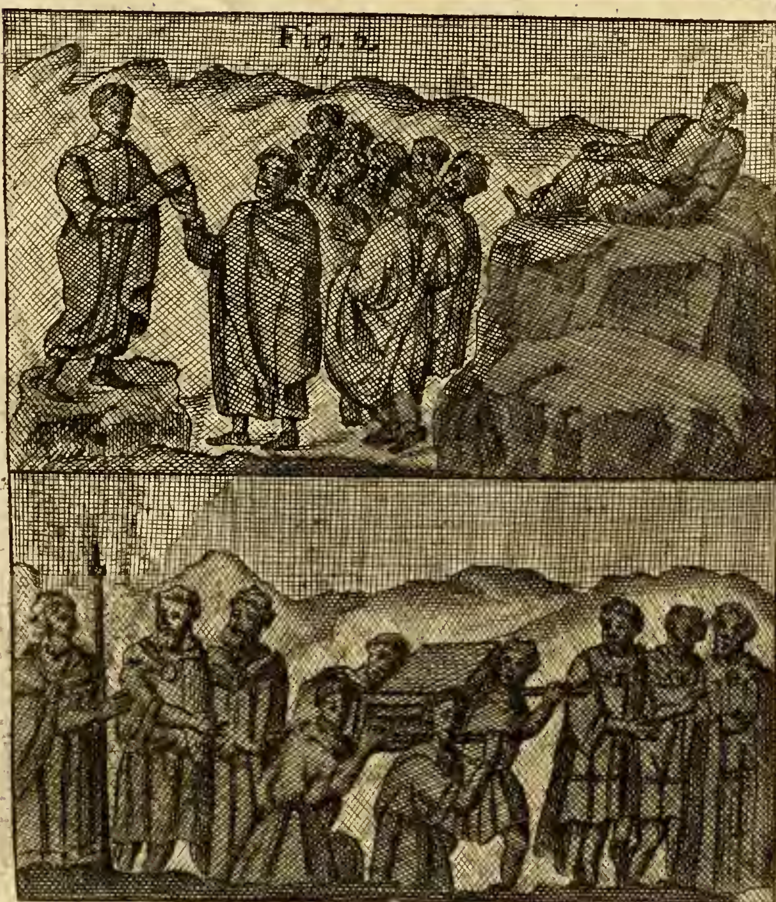
pag. 218.

Pag. 218.

Fig. 1.
TAB. LIX.

Fig. 2.

Cumque extendisset Moyses manum contra mare, reversum est primo diluculo ad priorem locum, fugientibusque Ægyptiis occurrerunt aquæ, et involvit eos Dominus in mediis fluctibus, reversæque sunt aquæ, & operuerunt currus, & Equites cuncti exercitus Pharaonis, nec unus quidem superfuit ex eis &c. De hoc per mare transitu hæc carmina cecinit Aurelius Prudentius:

Tutus agit Vir justus iter, vel per mare magnum
Ecce Dei famulis scissim freta rubra dehiscunt:
Cum peccatores rabidos eadem freta mergant;
Obruitur Pharao: patuit via libera Mosi.

In septima sub Tabula LVIII. supra relata figura 3. Congregatio filiorum Israel queritur, mussitatque adversùs Mosem ob carnes; quare ejus tum questus, tum fames à Deo sedatur missis ad vesperam conturnicibus per castra in circuitu; sic text. Exod. cap. 16. *Loquutus est autem Dominus ad Moysen, dicens: audivi murmurationes filiorum Israel; loquere ad eos, vespere comedetis carnes, et mane saturabimini panibus; scietisque, quòd ego sum Dominus vester. Factum est ergo vespere, et ascendens coturnix cooperuit castra. Mane quoque ros jacuit per circuitum castrorum &c.*

Hanc historiam sic metricè describit præcitatus Prudentius.

Panibus Angelicis albent tentoria Patrum,
Certa fides facti, tenet Urceus aureus exin
Servatum manna. Ingratis venit altera nubes,
Atque avidos carnis saturat congesta coturnix.

In octava autem sub Tabula LX. figura 1. superiùs Moses è petra ictu virgæ undas elicit, ut sitientes, & aridas populi fauces recreet, & maledictis, quibus impetebatur, occurrat: totum hoc habes in cap. 17. Exodi ibi: *Et ait Dominus ad Moysen; antecede populum, & sume tecum de senioribus Israel, et virgam, qua percussisti fluvium, tolle in manu tua, et vade. En ego stabo ibi coram te supra petram Horeb: percutiesque petram, et exibit ex ea aqua, ut bibat populus. Fecit Moyses ita coram senioribus Israel, et vocavit nomen loci illius, Tentatio, propter jurgium filiorum Israel, & quia tentaverunt Dominum.*

Inferiùs autem cùm Amalec Israelitas invaderet, Moses præcipit Josue, ut hosti militibus lectis occurrat, & pugnet adversùs eum, qui dicto parens, copias in Amalechitas educit; Moses interim, comitantibus Aaron, & Hur, montem oraturus ascendit; Exod. cap. 17. *Venit autem Amalec, et pugnabat contra Israel in Raphidim: dixitque Moyses ad Josue: Elige viros, et egressus, pugna contra Amalec cras. Ego stabo in vertice collis habens virgam Dei in manu mea &c.*

Nona, ut in Tabula LIX. figura 2. pugnam eandem repræsentat, & Mosen supra montem orantem, cujus ad Cœlum levatas manus hinc inde Aaron & Hur fulciunt, de quo eodem cap. 17. *Fecit Josue ut locutus erat Moyses, et pugnavit contra Amalec: Moyses autem, et Aaron, et Hur ascenderunt super verticem collis, cumque levaret Moyses manus, vincebat Israel.*

Decimæ prior area in Tabul. LXI. figura 1. Core, ſociorumque ejus adverſum Moſen & Aaron ſeditionem deſignat, qui poſtquam eos objurgavêre, quòd ſupra populum elevarentur, inciderunt in vindices manus Domini, quod fuſè Num. cap. 16. n. 1. ubi: *Ecce autem Core filius Iſaar, filii Caath, filii Levi, et Dathan, atque Abiron filii Eliab, Hon quoque filius Pheleth de filiis Ruben, ſurrexerunt contra Moyſen, aliique filiorum Iſrael ducenti quinquaginta viri proceres ſynagogæ, et qui tempore Concilii per nomina vocabantur. Cumque ſtetiſſent adversùm Moyſen & Aaron, dixerunt: ſufficiat vobis, quia omnis multitudo ſanctorum eſt, et in ipſis eſt Dominus, cur elevamini ſuper populum Domini?* pluribuſque interjectis, ſequitur ſacer text. nu. 18. *Quod cùm feciſſent* (Core ſcilicet, & reliqui ejus aſſeclæ, quos Moſes juſſerat ſeorſim ab Aaron incenſum adolere) *ſtantibus Moyſe & Aaron, et coacervaſſent adverſum eos omnem multitudinem ad Oſtium Tabernaculi, apparuit cunctis gloria Domini &c.*

In ſecunda autem area populus Moſi infenſus, iratuſque propter exitium Core, Dathan, & Abiron, quos terra dehiſcens vivos exhauſerat, & ducentorum quinquaginta Procerum, quos ignis ultor abſumpſerat, impetum facit in Moſen & Aaron, qui ad tabernaculum Dei ſtatim confugiunt; hocque nubes cooperit, ut a furiis improborum eos reddat incolumes. Nu. 41. ejuſdem cap. *Murmuravit autem omnis multitudo filiorum Iſrael ſequenti die contra Moyſen et Aaron dicens: vos interfeciſtis populum Domini. Cumque oriretur ſeditio, et tumultus increſceret* (ut vertunt Septuaginta, *cùm irrueret ſynagoga ſuper Moyſen, et Aaron*) *Moyſes et Aaron fugerunt ad tabernaculum fœderis, quod poſtquam ingreſſi ſunt, operuit nubes &c.* at in ultimis hiſce verbis Græca verſio aliquantulùm diſſonare videtur: cui cæteræ færè concinunt; nam hæc priùs nube obvolutum tabernaculum tradit, quàm Moſes, & Aaron ingreſſi eſſent: en verba: *Et cum impetu iverunt ad Tabernaculum Teſtimonii, illud verò obtexit nubes, et apparuit Gloria Dei, et intravit Moyſes, et Aaron in faciem tabernaculi Teſtimonii*: vel ut translatio ex Hebr. Sanct. Pagnini: *Et operuit illud nubes, et conſpecta eſt gloria Dei, et venit Moyſes et Aaron coram tabernaculo Eccleſiæ.* Unde, ut verum fatear, nubes hæc maximas Tabulæ tenebras offundit, præſertim cùm ea tres viros circumdet, populum fugientes, & in Sacra Scriptura nonniſi duo, Moſes & Aaron enumerentur. Sed fortè hic aliquantulùm ab hiſtoria pictor divertit, & quodlibet audendo ſemper ſibi datâ poteſtate uſus eſt, Moſi, & Aaron ſummo Dei Sacerdoti Levitam adjungens, ut ferè ubique in hoc opere duos Moſi comites dedit, Aaron ſcilicet, ac tertium neſcio quem, licèt aliquando fuiſſe Hur expreſsè legamus; quòd vide in Tabula LIX. figura 2. & Tabula LX. fig. 1. in inferiori parte: in quibus Moſes inter duos viros eſt. Præterea quo magis angebar, quique an pedibus (ut ajunt) in eam ſententiam irem, necne, dubium diutiùs tenuit, ille virorum globus fuit, non utcunque irruentium, ſed lapidibus impetentium fugientes; quod tamen minimè ſacro Textui

pag. 220.

Textui concors est. Quare cùm hæc vera lapidatio videatur, sacra Biblia consulens operosiùs, nullam lapidationem haurire potui, quæ hisce Figuris aptior esset, nisi eam quâ Josue cap. 7. Achan cum omni domo sua concidit, quòd contra Dei præceptum in Urbis Hiericho depopulatione, quædam subripuisset, quocirca lapidibus obrui suoque igne consumi Deus imperavit. Sed neque ista cum Tabula concordat; nam post Mosis obitum sequuta est, hæc verò cùm adhuc viveret; ejus enim excessus in sequenti undecima Tabulâ videbimus. Imo Achan post Hiericho expugnationem, quæ Tabulâ decimaquartâ exprimitur, interemptus occubuit, ac proinde in decimaquinta repræsentari debuerat, & sic ordo est præposterus: Præterea si hanc Deus lapidationem imperaverat, cur lapidatum nubes prodigiosa protegeret? cur extima superficies illius lapidum impetus frangeret, qui ab ea resilirent? Adde quòd extra castra, procul à tabernaculis, tentoriisque lapidibus ictus excidit; quomodo ergo ei ad tabernaculum fœderis confugium patuisset? hîc verò contra tres ante tabernaculum impetus fit, qui in ipsum rectò confugiunt. Quapropter priori de Mose & Aaron sententia adhærens, ideo lapides populo datos dicerem, ut ejus impetus quoquomodo exprimeretur, qui nunquam inermis est, nudis enim (ut quidam cecinit) *furor arma ministrat*; & prima, potioraque iratæ plebi arma ut plurimùm terra præbet.

In undecima, ut Tabula LX. figura 2. Moses Levitis volumen tradit, in quo Deuteronomium descripserat, jubens in Arca fœderis Domini custodiri; ut ex Deuter. cap. 31. hausimus: en verba: *Postquam ergo scripsit verba Legis hujus in volumine, atque complevit, præcepit Levitis, qui portabant Arcam fœderis Domini, dicens: tollite Librum istum, & ponite eum in latere Arcæ fœderis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium; Ego enim scio contentionem tuam, & cervicem tuam durissimam &c.* & paullò post: *Congregate ad me omnes majores natu per Tribus vestras, atque Doctores, & loquar audientibus eis sermones istos &c.* Quibus cùm Dei beneficia recensuisset, & ingratitudinem exprobrâsset, hortatur eos, ut Dei sui præcepta custodiant, ac servent, his verbis, quæ in sequenti cap. ejusdem libri leguntur: *Ponite corda vestra in omnia verba, quæ ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris custodire, & implere universa, quæ scripta sunt in volumine Legis hujus, quia non incassum præcepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent, quæ facientes longo perseveretis tempore in terra, ad quam Jordane transmisso ingredimini possidendam.* Quibus completis, Deo jubente montem Abarim, idest *transituum*, ut explicat ipse textus, ascendit, & supra verticem Phasga, qui pars Abaris est, omnem terram ultra Jordanem promissam Israelitis intuitus contemplatusque, ibidem ultimum vitæ suæ diem claudit, & à Deo sepelitur: quæ accipe ex ultimo Deuteron. *Ascendit ergo Moyses de campestribus Moab super montem Nebo in verticem Phasga contra Hiericho, ostenditque ei Dominus omnem terram Galaad usque Dan, & universum Nephtali, terramque Ephraim, & Manasse, & omnem terram*

ram Juda usquè ad mare novissimum, & Australem partem, & latitudinem campi Hiericho Civitatis palmarum usque Segor. Dixitque Dominus ad eum: Hæc est terra, pro qua juravi Abraham, Isaac, & Jacob, dicens: semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis, & non transibis ad illam. Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab jubente Domino: & sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor, & non cognovit homo sepulchrum ejus usque in præsentem diem. Universa hæc in altiori hujus Tabulæ parte adamussim videas: in infima verò Josue habemus à Deo Mosis loco suffectum, Ducemque populi constitutum, ut indicat hasta, quam gerit. Hic itaque monitu Domini electis duodecim viris è duodecim tribus Israel, præcepit, ut irent ante Arcam Domini ad medium Jordanis, & inde singuli singulos lapides juxta numerum filiorum Israel afferrent in humeris suis, sic Josue cap. 4. *Vocavitque Josue duodecim viros, quos elegerat de filiis Israel, singulos de singulis Tribubus, & ait ad eos: Ite ante Arcam Domini Dei vestri ad Jordanis medium, & portate inde singuli singulos lapides in humeris vestris juxta numerum filiorum Israel, ut sit signum inter vos.*

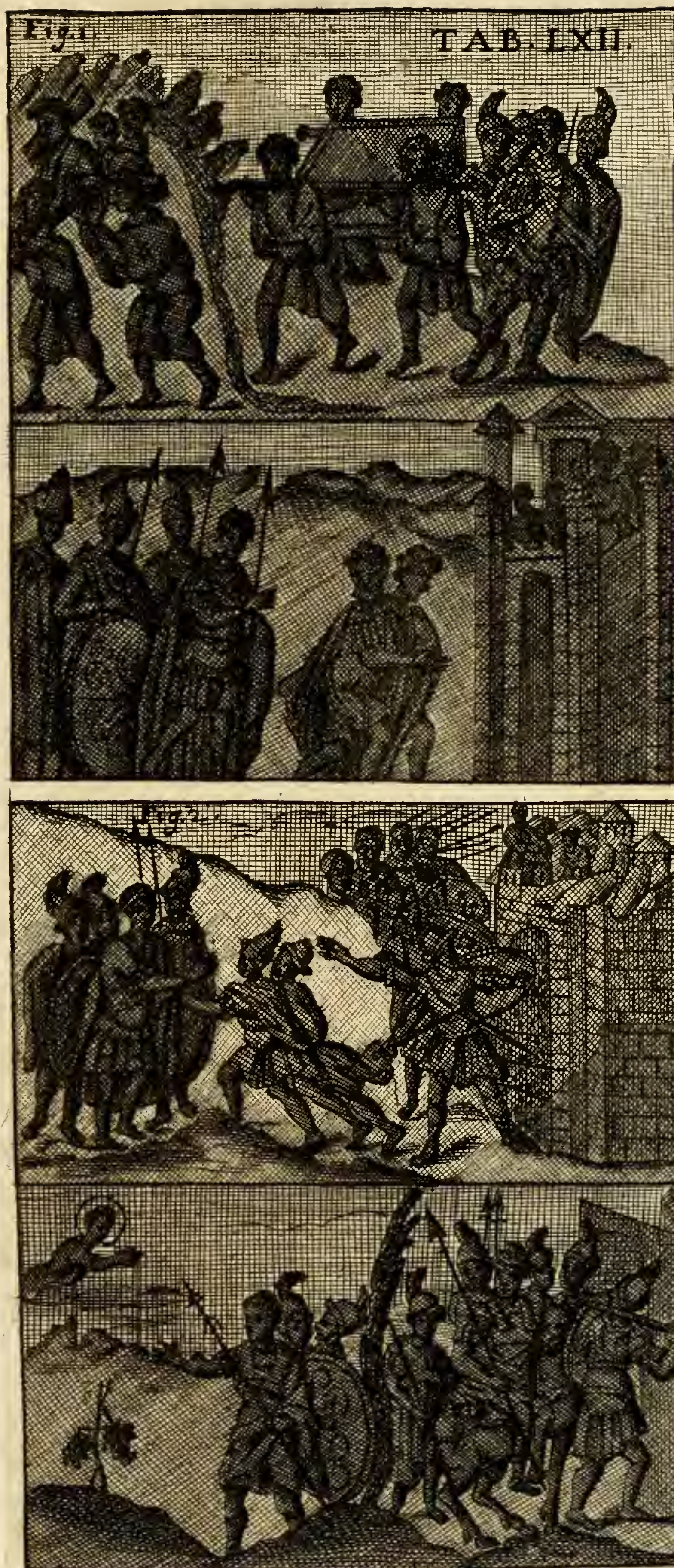
In duodecimæ Picturæ superiori area, ut Tabul. LXII. fig. 1. prædicta continuatur Historia; cerniturque duodecim virorum reditus lapides totidem succollantium è medio Jordane petitos: necnon Arca fœderis, quam Josue comitatur; ut legitur in lib. Josue cap. 4. *Fecerunt ergo filii Israel sicut præcepit eis Josue, portantes de medio Jordanis alveo duodecim lapides, ut Dominus ei imperarat, juxta numerum filiorum Israel usque in locum in quo castrametati sunt, ibique posuerunt eos.* Sic poeticè cecinit de istis lapidibus Prudentius supra memoratus:

In fontem refluo Jordanis gurgite fertur
Dum calcanda Dei populis vada sicca relinquit.
Testes bis seni lapides, quos flumine in ipso
Constituere Patres, in formam discipulorum.

Inferior autem area, cùm sequentibus Tabulis ostendenda sit Urbis Hiericho maximè admirabilis expugnatio; altiùs historiam repetit, orditurque à duobus exploratoribus, qui, Josue jubente, Hiericho Civitatem subintrant, & à meretrice excipiuntur. Adi cap. 2. ejusdem lib. ubi hæc: *Misit igitur Josue filius Nun de Setim duos viros exploratores in abscondito, & dixit eis: Ite, & considerate terram, Urbemque Hiericho; qui pergentes ingressi sunt domum mulieris meretricis nomine Raab, & quieverunt apud eam.*

In decimatertia, ut Tabula LXI. figuræ 2. inferiori parte Raab meretrix, quæ exploratores prædictos hospitio exceperat, clanculum è fenestra per funem demittit: accipe Josue testimonium cap. 2. *Demisit ergo eos per funem de fenestra; domus enim ejus hærebat muro; dixitque ad eos: Ad montana conscendite, ne fortè occurrant vobis revertentes* (milites hìc intelligit, qui fœminæ ejusdem dolo extra Urbem exploratores conquirebant) *ibique latitate tribus diebus, donec redeant; & sic ibitis per viam vestram.* Hi porrò reduces omnia quæ acciderant Josue enunciant, ut ex eod. cap. *Quibus*

(idest

pag. 222.

Fig. 1.
TAB. LXIV.

Fig. 2.

pag. 223

(ideſt militibus in eos immiſſis) *Urbem ingreſſis, reverſi ſunt, & deſcenderunt exploratores de monte: & tranſmiſſo Jordane, venerunt ad Joſue filium Nun, narraveruntque ei omnia, quæ acciderant ſibi &c.* & hæc in ima Tabulæ parte viſuntur: in altiori verò continuatur hiſtoria, quàm ſacer Textus antiquæ vulgatæ verſionis in eod. lib. c. 5. ita narrat: *Cùm autem eſſet Joſue in agro Urbis Hiericho, levavit oculos, & vidit virum ſtantem contra ſe, evaginatum tenentem gladium; perrexitque ad eum, & ait: Noſter es, an Adverſariorum? Qui reſpondit: Nequaquam; ſed ſum Princeps exercitus Domini* (prout talis è diademate capiti ejus impoſito arguitur, hoc enim inſigne Principum eſt, ut ſupra Cap. 14. De coronis oſtendimus) *& nunc venio. Cecidit Joſue pronus in terram, & adorans ait: Quid Dominus meus loquitur ad ſervum ſuum? Solve, inquit, calceamentum de pedibus tuis; locus enim, in quo ſtas, ſanctus eſt: fecitque Joſue, ut ſibi fuerat imperatum.*

In decima quarta, Tabul. LXIII. figura 1. videtur ejuſdem urbis excidium, clangentibus tubis, populo Iſraelis vociferante, & arca Domini ſepties circa mœnia ducta, collapſæ. Hæc Scripturæ verba in Joſue cap. 6. *Igitur omni populo vociferante, & clangentibus tubis, poſtquam in aures multitudinis vox, ſonituſque increpuit, muri illico corruerunt, & aſcendit unuſquiſque per locum, qui contra ſe erat, cœperuntque civitatem.*

In decimaquinta, ut in Tab. LXII. fig. 2. obſidio eſt urbis Hiericho per quam nullus egredi, aut ingredi audebat, oppugnantibus, inſtantibuſque Iſraelitis; quæ Tabula mirum quantum conſonet ſacris paginis, è quibus hæc Joſue cap. eod. *Hiericho autem clauſa erat, atque munita timore filiorum Iſrael, & nullus egredi audebat, aut ingredi.* Subtùs verò Joſue Deus alloquitur, edocetque, quid opus ſit ad urbis expugnationem; ut in eodem cap. *Dixitque Dominus ad Joſue, Ecce dedi in manu tua Hiericho, & Regem ejus, omneſque fortes viros. Circuite urbem cuncti bellatores ſemel per diem, ſic facietis ſex diebus: ſeptimo autem die Sacerdotes tollant ſeptem buccinas, quarum uſus eſt in Jubilæo, & præcedant arcam fœderis, ſeptieſque circuibitis civitatem &c.*

Decima ſexta ſub Tabula LXIV. fig. 1. Joſue exhibet cum copiis ſuis pugnantem contra Amorrhæos, in quos Dominus grandinem lapideam immittit. Vide Joſue cap. 10. ubi hæc: *Irruit itaque Joſue ſuper eos repentè tota nocte aſcendens de Galgalis; & conturbavit eos Dominus à facie Iſrael: contrivitque plaga magna in Gabaon, ac perſecutus eſt eos per viam aſcenſus Beth-horon, & percuſſit uſque Azeca & Maceda. Cumque fugerent filios Iſrael, & eſſent in deſcenſu Beth-horon, Dominus miſit ſuper eos lapides magnos de Cœlo uſque ad Azeca, & mortui ſunt multò plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percuſſerant filii Iſrael.*

In decima ſeptima, Tabulâ LXIII. fig. 2. cernere eſt, ut Joſue contra Amorrhæos pugnantis imperio Sol ſtat, ac eò uſque differt ad Occaſum pergere, donec integram palmam ex hoſte referant Iſraelitæ: hoc docet idem cap. 10. Joſue: *Tunc loquutus eſt Joſue Domino in die qua tradidit Amorrhæum in conſpectu filiorum Iſrael, dixitque coram eis: Sol contra Gabaon ne movea-*

moveararis: & Luna contra Vallem Aialon: Steteruntque Sol & Luna, donec ulcisceretur se Gens de inimicis suis.

In decima octava, ut Tab. LXIV. fig. 2. Reges, qui ne in victorum manus inciderent, delituerant in spelunca, Josue imperante, extrahuntur, & ad eum vincti ducuntur. Ibidem num. 22. & 23. hæc habentur: *Præcepitque Josue dicens; aperite os speluncæ, et producite ad me qninque Reges, qui in ea latitant; feceruntque ministri, ut sibi fuerat imperatum, et adduxerunt ad eum Reges de spelunca &c.*

Tabulæ decima nona & vigesima desunt, sed earum areæ, ac lacunæ Picturis suppletæ sunt.

Et hæc sunt figuræ, quæ ad nostra usque tempora pervenere.

CAPUT XXIII.

De Ecclesia SS. Nazarii et Celsi, vulgò Gallæ Placidiæ appellata, in Civitate Ravennatensi; ac operibus Musivis ab eadem Galla Placidia anno 440. constructis.

GALLA Placidia, quam illustrem, cùm Augustæ Prosapiæ nobilitas, tum pereximiæ animi dotes, præsertim verò Religio, reddiderunt, præter quamplurima, egregiaque pietatis suæ relicta monimenta, non modò Romæ, sed etiam Arimini, & alibi, quà restauratis Basilicis, aut ornatis, quà a fundamentis erectis; Ravennæ quoque quatuor conspicua templa excitavit, unum quidem Sancto Joanni Baptistæ, aliud Joanni Evangelistæ, tertium verò S. Cruci, quartum denique (de quo in præsenti plura dicemus) SS. Nazario & Celso Martyribus. Hoc Templum circa quadragesimum annum quinti sæculi constructum fuisse colligimus ex Rubeo in sua Historia Ravennatensi.

Basilica hæc, ut Hieronymus Fabri, quem sequimur, auctor est in suis sacris memoriis antiquæ Ravennæ, a multis Historicis celebratur; cùm ab Alexandro Alberto *ditissima ædes, maximæ profectò artis et industriæ, maximique sumptus opus*, dicatur. Prope illam alia duo templa, unum S. Vitalis, alterum S. Crucis tolluntur, molis quidem haud ingentis, sed materiâ, atque opificio nulli secunda; cùm non modò tribuna, sed & fornix in muri pulcherrimo Musivo opere varias cùm hominum, tùm animalium figuras ad vivum referant.

Eam in Crucis formam prædicta Galla Placidia Imperatrix ædificavit an. sal. 440. & pro Mausoléo delegit, ut ibi non suimet solùm, sed & aliorum è sua gente Cæsarum cineres reconderentur. Propterea Regiam januam ingredientibus, per quam hodie Cassinensium Monachorum hortus aditur, geminæ hinc inde urnæ conspiciuntur ex Istrio quidem lapide, sed operis inelegantis, in quibus duos Valentiniani & Honoriæ, filiorum Gallæ Placidiæ, morum Magistros sepultos fuisse, fama est. Utraque adeo muro inhæret, ut inde vix octo uncias promineat. Quæ ad dexteram ingredientium est, uti etiam alia è conspectu, quatuor, aut quinque unciis à pavimento elevatur, habetque in longitudine sex pedes, & sesquiunciam; in altitudine verò duos pedes & uncias septem; & Crucis signum in fronte præsefert. Altera autem, quæ à sini-

à ſiniſtris eſt, nullum omnino ſignum inſculptum habet; longa tamen eſt pedes ſex, & uncias ſeptem, alta tres pedes: atque ambarum operculum in acutum angulum deſinit. Paullò ſupra has Urnas, duo Auguſtorum monumenta tolluntur, ex Græco marmore, ſed opificii, atque ſtructuræ magnificentiâ multò nobiliora. Quod à dexteris eſt, Honorii Imperatoris, qui Ravennæ deceſſit, exſuvias aſſervat; Alterum verò Valentiniani III. ſive Conſtantii Auguſti, ut ſcribit Faber: Ferrettus tamen aſſerit in eodem ſepulchro duorum cadaverum oſſa reperiri, eademque amborum Imperatorum Valentiniani, & Conſtantii eſſe arbitratur. Nec obſtare ait, Valentinianum Romæ obiiſſe, ibidemque ſepultum: nam haud inveriſimile eſt, poſtmodùm ejus cadaver illuc aſportatum, & in majorum ſuorum ſepulchro reconditum. Hic ſarcophagus, qui in longitudine ſex pedum eſt, ac unciarum ſeptem, in altitudine pedum quinque, & in latitudine trium, in fronte tres agnos inſculptos habet, duos in lateribus, unum in medio. Porrò ſtat veluti ſupra rupem, ex qua quatuor flumina erumpunt, in eorum ſpeciem, ac ſymbolum, quæ à Paradiſo terreſtri Geneſ. cap. 2. defluxiſſe dicuntur, & ſunt Phiſon, Gehon, Tigris, & Euphrates. Agnus ſtans ſupra rupem caput habet diadematum cum litera P. quo Hieroglyphico priſci Chriſtifideles Chriſtum Dominum noſtrum exprimere voluere; ſicut per agnos adſtantes Apoſtolos, ut infra fuſiùs dicturi ſumus. Ab agnorum lateribus duæ Palmæ fructibus onuſtæ aſſurgunt, quæ (ut opinor) victoriam denotant, & juſtitiam. Siniſtrum tumuli latus versùs altare omni Hieroglyphico caret. Dexterum verò ingreſſum reſpiciens, habet duas Palmas, inter quas eſt vas anſatum, unde fons quidam videtur effluere, in quo duæ columbæ tanquam bibentes expreſſæ ſunt. Hieroglyphicum ſic explicarem: Fons Chriſtum Dominum innuit, ut docet Sanctus Auguſtinus in Pſalm. *Quis eſt fons vitæ, niſi Chriſtus?* Columbæ verò Chriſtifideles, qui Chriſtum ſitire debent; columbarumque gemitus, charitatem, candorem, ſimplicitatem, ac manſuetudinem imitantur. Operculum monumenti in arcæ formam erigitur, habetque e lateribus hæc Hieroglyphica A ☧ Ω è quibus A & Ω communitèr pro principio, & fine accipiuntur, ☧ verò pro Chriſto. Unde juxta earundem literarum ordinem, ſic legi poſſent: *Principium Chriſtus eſt, & finis.*

Quartus ſarcophagus, qui regiam januam ingredientis dexteram reſpicit, Honorii Imperatoris (ut dictum eſt), & Gratæ Honoriæ cineres continet, cùm in eo duo cadavera conſpiciantur, teſte citato Ferretto. Hujus in anteriori parte tres januæ cælatæ ſunt, quarum quæ media eſt anguli acuti tympanum habet, quum lateralium tympana portionem circuli præſeferant. Omnes Cruce inſigniuntur, ſed quæ in medio eſt, in brachiis duas columbas habet, & inferiùs ad pedem agnum veluti ſupra rupem, ex qua quatuor flumina dilabuntur: quæ Hieroglyphica ſatis ſuperque in ſuperiori ſepulchro explicuimus. Præterea hujus à tergo eædem figuræ cernuntur, rudi tamen ſcalpro elabora-

tæ, & imperfectæ. Hinc inde à lateribus vas est, cujus labro duæ columbæ insident, quæ supra explicatæ sunt. Sepulchri operculum rotundum est, & squammatim cælatum; aliqua sui parte ab utroque laterum prominet, & in ea, quæ altare respicit, iidem characteres A ☧ ω cum arabicis figuris insculpti sunt: in opposita verò Palmæ arbor cum fructibus, ac duo agni. Marmoreæ hujus arcæ altitudo est pedum quinque, & totidem unciarum; longitudo sex pedum; latitudo verò trium, & unciarum novem.

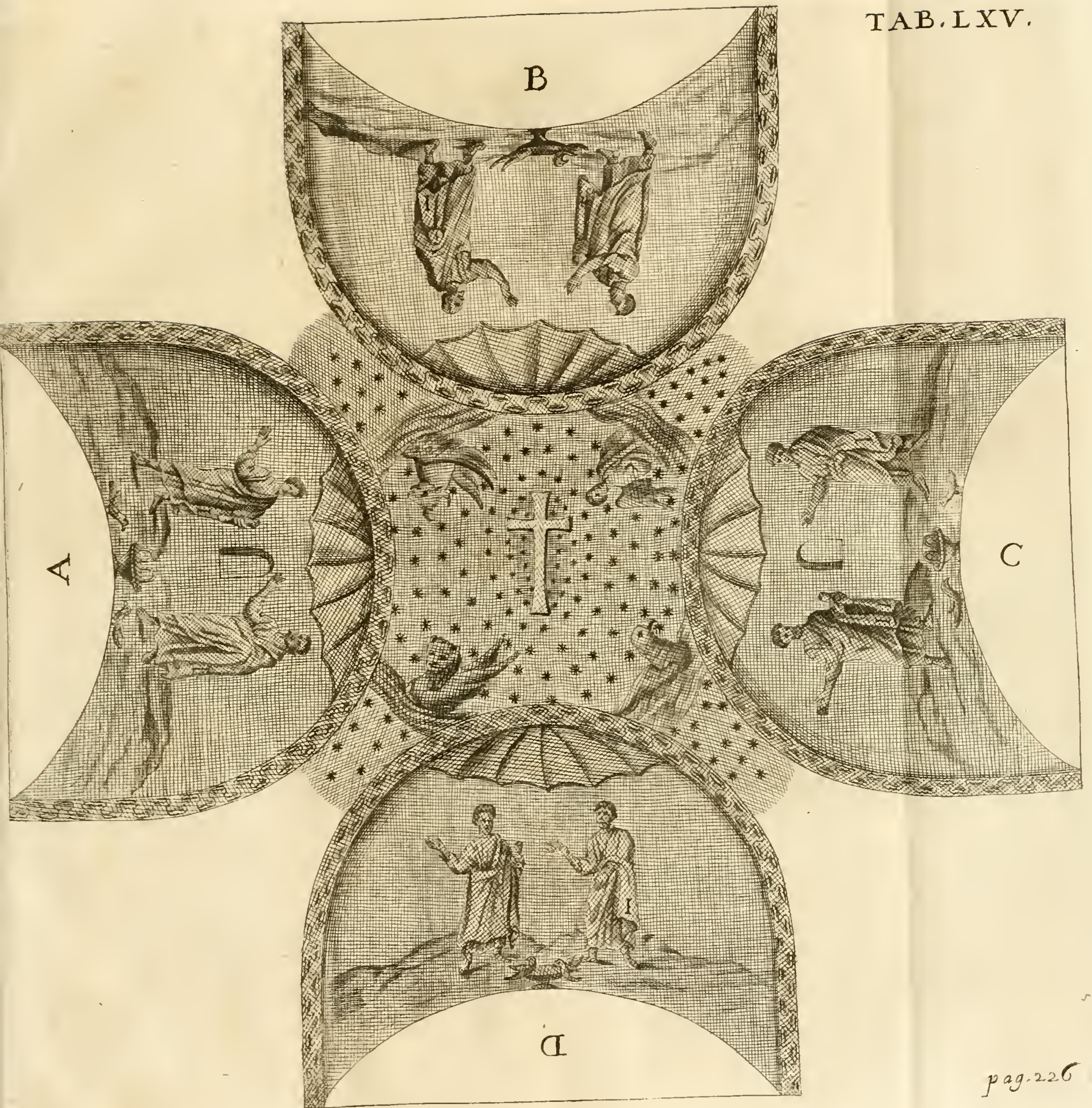
Omnium tamen, quæ in hac Ecclesia conspiciuntur, nobilissimum monumentum, ad ejus caput, videlicet post aram maximam elevatur. Hoc, quod amplitudine & marmoris nitore cætera antecellit, cælaturæ verò simplicis est, cùm solummodò tam in anteriori, quàm posteriori facie, duæ cernantur illiteratæ volutæ, anaglyphico opere sculptæ, Gallæ Placidiæ cadaver excipit; quod quidem, non uti mos est, stratum, atque supinum in eo tumulo conditum fuit, sed in pulcherrima sede cypressina, tanquam sederet. Hoc modo ut quamplurium testimonio cognitum est, ultra mille annorum spatium permansit, & adhuc permaneret, ni sors diversa tulisset: Anno enim Domini 1573. die 3. Maji, cùm quidam pueri per foramen, seu rimam sepulchrum immissis faculis introspicerent, tantum illicò incendium cypressinas tabulas, quæ tumuli interna ambiebant, invasit, ut omnem, quamvis sollicitam, expeditamque Monachorum operam præverterit, & nihil præter arida tantæ Imperatricis ossa reliquerit, quæ proceræ staturæ ipsam fuisse ostendunt.

De titulo autem hujus Ecclesiæ non parva disceptatio est. Rubeus in sua historia Ravennatum, à quo Faber plurima mutuatus est lib. 2. ad an. 384. pag. 89., Divis Nazario, & Celso illam dicatam tradidit his verbis: *Divis etiam Nazario, & Celso elegantissimam extruxit ædiculam, in qua sepeliri voluit, ab Crucis haud procul: Parietes præclaro marmore undique incrustati; pavimentum, ipsaque ædiculæ testudo vermiculato opere pulcherrimè exornata.* Discrepant tamen Leander Albertus, & Blondus, eam Sanctis Gervasio, & Protasio Martyribus sacratam fuisse affirmantes; ut igitur omnis tituli quæstio auferatur, Ecclesia ista vulgò Gallæ Placidiæ simpliciter denominatur.

Hujus ædificii Tholus pulcherrimo, atque eleganti Musivo opere ornatur. Cœlum enim stellatum repræsentat, ut videre est in Tabula LXV. in cujus medio Crux deaurata coruscat, longitudinis secundùm aspectum trium pedum, latitudinis verò unius circitèr. Caput ipsius Crucis Honorii, pes verò Valentiniani sepulchrum respicit. In quatuor tholi angulis, quatuor Evangelistæ sub animalium figura expressi sunt, & in singulis quatuor arcubus, qui tholum eundem sustentant, nonnullæ figuræ hominum. In arcu enim signato lit. A. qui Gallæ Placidiæ sepulchro imminet, duo viri cernuntur, tunica, ac pallio vestiti, in cujus fimbriis I. monogramma insertum est. Inter hos parva ad lucem excipiendam fenestra aperitur: uniuscujusque sub pedibus concha aquâ plena depicta est, fontem refe-

rens,

TAB. LXV.

pag. 226

2
ta
te
lu
si
e
si
n
ii
c
ta
a
a
d
la
n

ç
n
c
F
r
v
t
c
a
F
d
f
f
t
p
u
f
v
I
p
i
t
b
i
c
c
a

Fig. 1.

TAB. LXVI.

Fig. 2.

pag. 227.

Fig. 1.

Fig. 2.

pag. 227.

ſens, ad quem advolant duæ columbæ, quod Hieroglyphicum ſupra in tertii ſarcophagi deſcriptione jam expoſuimus. In dextro quoque arcu, qui litt. B. repræſentatur, ſunt duo viri cum fonte, & columbis, ut etiam in reliquis duobus arcubus lit. C. D. deſignatis. Notandum hìc, quòd duo viri in areolâ lit. B. notatâ expreſſi, in oppoſita areola ad pedem Crucis collocandi erant, ac viciſſim qui in areola C. in iſtorum loco ponendi, ut nobis ſignificavit D. Franciſcus Nigrius, qui has, aliaſque figuras muſivorum operum Ravennatenſium, illorumque deſcriptiones à nobis Ravennâ abſentibus factas cum originalibus pro ſua humanitate contulit. Poſt has figuras aliæ eodem Muſivo opere perlegantèr elaboratæ, extant in parietis ſummitate, retrò Gallæ Placidiæ ſarcophagum; quod in Tabula LXVI. fig. 2. demonſtratur.

In medio hujus muſivi operis viſitur Chriſtus Dominus veluti incedens, Crucem humero dextro bajulans, ac ſiniſtra librum apertum tenens: pallii fimbriæ, vento inflatæ, elevantur, habentque monogramma I. Ante pedes Chriſti craticula expreſſa eſt, ſub qua ignis; ſupra verò parva feneſtra, ac prope eam, craticulamque, codicum ſcrinium apertum, in quo librorum tituli leguntur, videlicet: *Lucas, Matthæus, Joannes*. Quid autem per hæc duo Hieroglyphica, nempe craticulam, & ſcrinium denotetur, ſi divinare mihi fas ſit, exprimi per ea putaverim nuperrimum Theodoſii, & Valentiniani decretum, quo impii, ſacrilegique Neſtorii codices in Epheſina ſynodo damnati, diligenti ſtudio requiri, ac publicè comburi jubebantur; ut habetur in lege ultima in Cod. Theodoſiano; quem morem publicè comburendi libros hęreticorum oſtendit eruditiſſimus Gothofredus in notis ad ſupradictam legem; ubi alterum huic ſimile decretum refert Conſtantini Magni, promulgatum, cùm Arius, ejuſque opera damnata fuere: en Conſtantiniani decreti verba: *Illud etiam mandamus, ut ſi quis librum ab Ario compoſitum occultaſſe deprehenſus ſit, & eum non ſtatim in medium adductum igne combuſſerit, morte mulctetur*. Proximo autem ſcrinio ſignificatur, quàm magna, ac ſollicita ſacroſanctis Evangeliorum codicibus veneratio, atque cura habenda ſit, qui in ſcriniis, ſeu arcis ſunt cuſtodiendi.

In arcu ingredientibus dextero, ac ſupra ſepulchrum Valentiniani, viſuntur etiam in muro nonnullæ muſivæ figuræ, ut in Tabula LXVI. num. 1. Duo ſunt viri ſtantes, volumenque manu tenentes, quorum alter in fimbriis pallii habet monogramma I. inter utrumque caput eſt laurea corona nunnullis lemniſcis inſerta; & in ejus medio eſt monogramma Jeſu Chriſti nomen exprimens cum A. & ω. de quibus literis ſupra jam dictum eſt. Reliquus tabulæ campus arborum truncis, & foliis, ac duobus cervis, aut apris, ornatur, aliquâ tamen parte injuriâ temporum corroſus calce obductus eſt.

Alterum huic cùm hominum, tùm animalium, atque arborum figuris ſimile in muro è regione oppoſita jacet ſupra ſepulchrum Valentiniani, ut in Tab. LXVII. num. 1. In muro quoque, qui eſt ſupra januam majorem, per quam, ut diximus, hortus Monachorum aditur, eſt aliud muſivum,

ſed in aliqua ſui parte dilapſum, ut in eadem Tab. LXVII. num. 2. in qua Chriſtus Dominus ſaxo inſidere, ſiniſtra Cruci inniti, dextra verò ovi blandiri videtur. Circa eum ſtant aliæ quinque oves, quaſi ad ejus vocem vertentes capita, illumque intuentes. Quid autem per iſtud ſymbolum denotetur, clariſſimè patet ex Joannis cap. X. ubi Jeſus ait: *Ego ſum Paſtor bonus. Bonus Paſtor animam ſuam dat pro ovibus ſuis.* Et paullò poſt: *Ego ſum Paſtor bonus: & cognoſco meas* (videlicet oves) *& cognoſcunt me meæ.* Et inferiùs: *Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognoſco eas, & ſequuntur me.* Et ex communi Patrum ſuffragio, qui ſæpe pro Chriſtifidelibus oves accipiunt.

CAPUT XXIV.

De majori Arcu Baſilicæ S. Pauli via Oſtienſi a Sancto Leone I. an.441. muſivo opere exornato.

OStienſis via, quæ ad ſupremum vitæ, ac religionis certamen Doctorem Gentium perduxit, emeritos Apoſtoli triumphos, ſacrarum ædium teſtimoniis concelebrat. Cætera templa D. Paulo nuncupata longè antecellit, cùm amplitudine molis, tùm adorati ſarcophagi pretio, regium illud, quod ab Imperatoria Magni Conſtantini liberalitate, teſte Bibliothecario in vita Sylveſtri, baſilicè excitatum ornatumque, tantum addidit piiſſimi Principis nomini, quantum Chriſtiani populi ſupplicationibus, & orantium opportunitati. De hoc Prudentius antiquus Poeta Catholicus ſic cecinit in ea parte Περιστεφάνων quam Apoſtolorum Paſſioni addixit.

Parte alia Titulum Pauli Via ſervat Oſtienſis,
Qua ſtringit amnis ceſpitem ſiniſtrum.
Regia pompa loci eſt; princeps bonus has ſacravit arces:
Luſitque magnis ambitum talentis.
Bracteolas trabibus ſublevit, ut omnis aurulenta
Lux eſſet intus, ceu jubar ſub ortu.
Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas,
Diſtinguit illic quas quaternus ordo.
Tum camyros hyalo inſigni variè cucurrit Arcus,
Sic prata Vernis floribus renident, &c.

Conſtantini Magni religio cum Imperio, in alios, alioſque Cæſares tranſmiſſa eſt. Quare maximo ſplendidæ pietatis exemplo permoti Valentinianus, Theodoſius, & Arcadius, pluresque ex Auguſto germine Principes, cultum formamque nobiliſſimi hujus templi majori quadam æmulatione, promoverunt. Hos deinde ſequutus Honorius, Salluſtii Præfecti Urbis operâ, molem ab Atavis inchoatam abſolvit.

Ita demum in eam amplitudinem, ac majeſtatem redacta eſt Baſilica, quam hucuſque retinet, quotidianis piorum erogationibus, priſcæ elegantiæ ſæpius reſtituta.

Cæterùm ut cum Auguſtis Principibus, Auguſtarum fœminarum animus certaviſſe videatur, in hujuſce templi ornatibus comparandis; Galla Placidia Imperatoris Theodoſii ſenioris filia, uxor Conſtantis Cæſaris, ac mater Valentiniani III. Imperatoris,

ris, non exiguam præstitit operam, ut sacrorum parietum cultus nitesceret: siquidem (suasu S. Leonis Papæ hujus nominis I.) Arcum triumphalem Musivo picturæ genere excoluit, pro ut illius reliquiæ adhuc superstites apertè testantur. Illas hîc depictas consule. Arcûs ejusdem Iconem Hadrianus Papa describit in Epist. 3. ad Carolum Magnum, ubi in responsione ad interrogata in Actione V. *In Basilica* (inquit) *B. Pauli, S. Leo* (qui electus fuit anno 440.) *Arcum ibidem majorem faciens, & in Musivo depingens Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, & viginti quatuor Seniores nomine suo versibus decoravit, & à tunc usque hactenus fideliter à nobis veneratur.*

Reliquiæ duorum versuum, quos edax tempus nondùm penitùs fedavit, prout in icone annexa, sic se habent.

Placidiæ pia mens operis decus homn...
Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Integros verò eosdem retulit Gruterus in suis inscriptionibus in Appendice pag. 1170. num. 6. quinimò & alios, qui sequuntur, præposuit.

Theodosius cœpit, perfecit Honorius aulam
Doctoris Mundi sacratam corpore Pauli.
Placidiæ pia mens operis decus omne paterni,
Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Aliis verbis supplevit Baronius mutilum carmen, præteritis omnino prioribus versibus, quippè qui nec hodie visuntur. Tomo itaque VI. ad annum 449. num. 167. ita priorem lacunam implet.

Placidiæ pia mens operis decus hoc faciebat,
Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Pace tanti viri dixerim, præstare Gruteri sententiam, cùm in Musivo opere palmaribus literis legatur HOMN. non verò HOC post verbum DECVS, ut assertum Baronii deposceret. Quòd si aspirationem H. abundare dixeris, cùm juxta Gruteri mentem legimus: facilè invenies, eo sæculo hujusmodi accessionem contra omnes orthographiæ leges factam; prout videre est in quamplurimis inscriptionibus, ab eodem Grutero relatis. Utinam illâ ætate nihil iniquius bonis artibus evenisset, quàm unius literæ abusus! At expende, quàm labefactatæ tunc fuerint scientiæ, artesque universæ, cùm integri sæculi sopor altus (si sopor dicendus est undequaque gravissimus, horridusque bellorum strepitus) veternum conclamatissimum ingeniis hominum induxisset. Non adstruit tamen Gruterus hac unicâ cnnjecturâ, sententiæ suæ firmamentum: asserit, se quatuor eosdem versus descripsisse ex quodam libro membranaceo Bibliothecæ Palatinæ, qui centum annos antiquus videbatur, exhibebatque Epigraphes plurimas, è templis almæ Urbis, præsertim verò è DD. Petri, & Pauli, excerptas.

Ut verum tamen fatear, mihi non satis liquet, quonam in loco duo priores Gruteri versus exstarent, cùm nullum appareat in universo arcu vestigium literarum, præterquam in intimo arcûs limbo, cui proculdubio appositos non fuisse docent ornamenta, quæ ibi habentur, & tituli supra Apo-

Apostolorum imagines adhuc conspicui, quorum area satis impletur ab aliis versibus, quos legis in Icone.

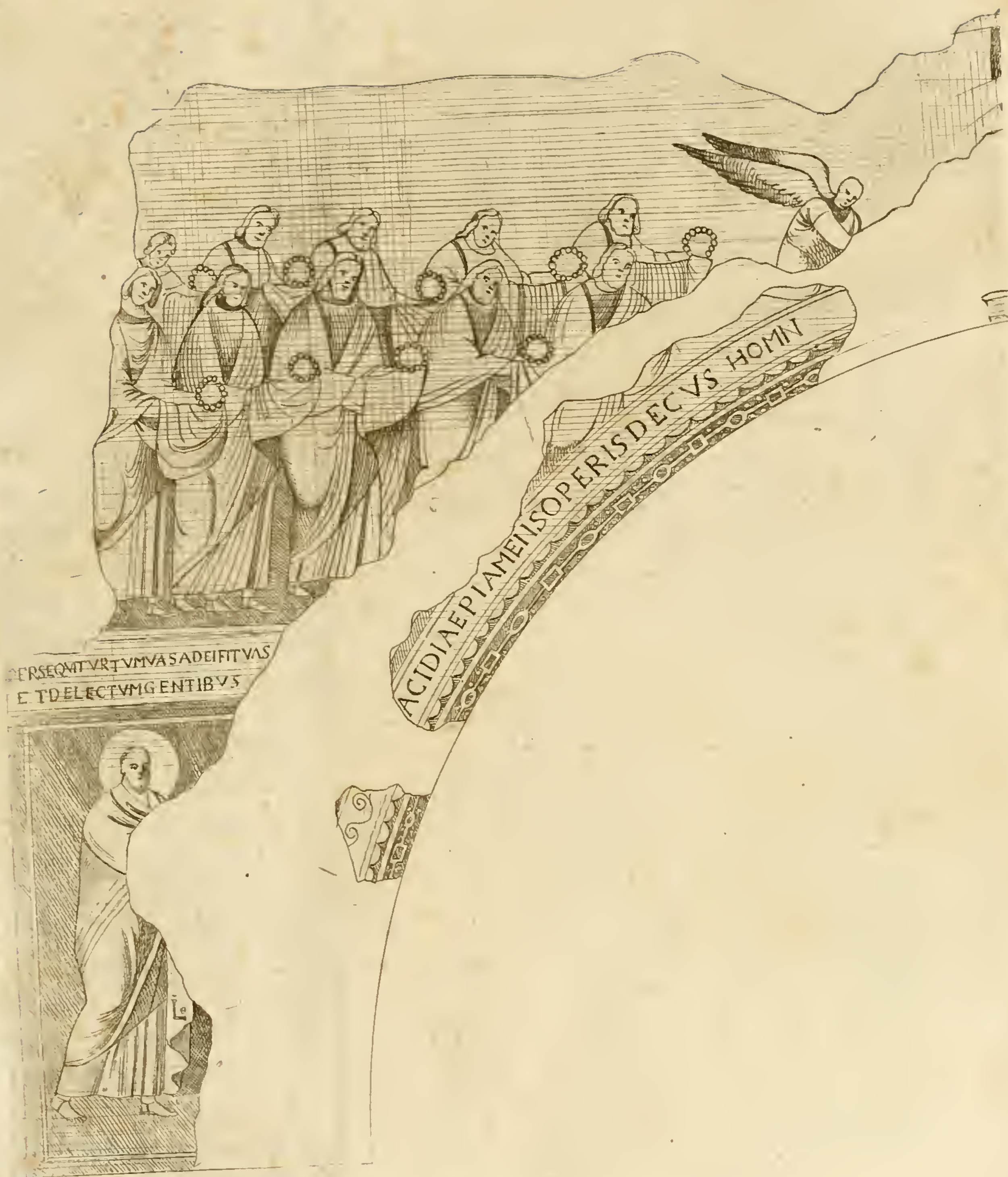
Nisi tamen (qui suspicandi locus unicè superest) in summo parietis fastigio fuerint adscripti (ut sæpe solet) Angelorum illorum manibus, qui porrectis brachiis, curvatoque paulisper corpore quidpiam simile detinuisse videntur: ut ut sit, & vel operi vermiculato inserti fuerint, vel marmori insculpti, hodie nullibi nec ipsorum quidem vestigia cernuntur.

Diutiùs fortasse, quàm par fuit, hæsimus in historia horum versuum, Figurarum nunc explicationem aggredimur, præmissâ brevi earundem descriptione.

Summo in arcu Christi Servatoris effigies eminet, prout Tab. LXVIII. indicat, rotundo, auratoque diademate ornata, quod circum caput inflectitur: erumpunt è postica diadematis parte quamplures radii, quibus subjacet circulus coloris albiduli: hunc verò excipiunt tres orbes sensim crescentes, illisque coloribus exornantur, quos in Apoc. cap. 4. D. Joannes vidit. *Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Jaspidis, & Sardinis; & Iris erat in circuitu sedis similis visioni smaragdinæ*. Ad hoc utique respexisse videtur Pictoris intentio, & ad istius Iridis normam, suam composuisse, quam interiori ex parte veneto primum, deinde thalassino colore insignivit, extima verò ex janthinis primum, tum violaceis stellis compegit. Christi vestes sunt tunica, & pallium, utrumque colore rubro coruscum.

Manus sinistra (nam dextera ferè tota excidit, cujus vestigium videtur indicare librum tenuisse) bacillum sustinet humero impositum, ac ultra caput è regione occipitis excurrens, cui arbitror Crucem fuisse innexam supremo in fastigio, licèt inibi Musivi operis portio desideretur. Conjecturam confirmat similis Christi Domini effigies in arcu S. Laurentii in Agro Verano, ubi baculus paritèr cruce insignitus apponitur. Liberum cuique fuerit judicare, an ad avitum morem ista sint referenda, quo Imperatoribus, Regibusque Sceptrum, & Insignia dignitatis appingimus; an vero ad illa Psalmi 22. verba: *Virga tua, & Baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Diadema symbolum Regni est, atque Imperii, ut Isaiæ cap. 62. *Diadema regni in manu Dei*. Radii verò undequaque erumpentes Divinitatis indicium: insita enim luci majestas cœleste quidpiam apud animos antiquorum referebat. Hinc lampades (ut notat Justus Lipsius in excursibus ad Tacitum lib. 1. Annal.) inter Principatus insignia olim Imperatoribus præferebantur, eo quidem tempore, quo sacrilega hominum assentatio Augustos, humanitatem, ante obitum exuens, divinitate donabat.

Hæc de præcipuâ operis figurâ: Exponenda modò est series illarum, quæ circa arcum utrinque sitæ sunt; ex quibus ideam operis facilè erit arguere desumptam fuisse ex 4. cap. Apocalypseos: conspicuum enim est, quatuor supra viginti seniores, quos eo in loco recenset D. Joannes, hîc adumbrari, licèt injuriâ temporum tres ex illis absumpti sint. Supersunt nunc a dextera Salvatoris, sive ad Aquilonem decem eorum nudatis capitibus; undecim a sinistra, sive ad Austrum, capi-

hominibus, aptè voluerunt, nihil priùs occurrere, quàm eandem throni cœlestis effigiem. Dignissimo igitur templi loco eam ferè ubique collocatam inspicimus, itaut per maximam portam ingredientes, ad Eum

in Epistola 1. ad Corinth. cap. 11. n. 4. qui sicut eruditione, utinam ita Religione valuisset! Is enim in eodem loco assignat causas, cur Judæi velato capite orarent; scilicet ut hoc ritu demonstrarent se reverentes, & pude-

ACIDIAE PIAMENSOPERIS DECVS HOMN
GAVDETPONTIFICIS STVDIOSPLENDERELEONIS
RSEQMTVRTVMVASADEIFITVAS
E TDELECTVMGENTIBVS
DEIPETRA CVLMENHONORIS
OR ETOMNEDECVS

capitibus velatis; singuli albo pallio, & tunicâ induti. Vestium verò sinus projecti super utramque manum, quas decentèr velant. Coronas insuper offerunt, ac linteola sub coronis, prono (more adorantium) capite tenent, ita ut dixeris, eos Apocalypsis verba repetere: *Dignus es Dominus Deus noster accipere gloriam, & honorem, & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata sunt.* Sæpe mihi de Senioribus istis instituendus erit sermo, cùm in quampluribus illorum operum, quæ descripturi sumus, reperiantur: semel itaque de illis egisse præstiterit, ne in singulis templis recensendis recoctam eandem crambem apponere videamur. Religiosa æque, ac elegantia Patrum ingenia, quò aptius cum majestate templorum ornatum componerent, ea præ cæteris elegerunt emblemata, quæ & sacris continerentur literis, & augustiori specie oculos, animumque inspectantium detinerent; quorum utrumque ad gravitatem, & ad dignitatem pertinebat. Elegerunt itaque præ cæteris mysterium illud, quod prophetico D. Joannis stylo in Apocalysi c. 4. designatur; rati, tum demùm divinæ sedis imaginem concinnè se exhibituros, cùm è cœlesti prototypo imitandam susciperent. Sicut itaque prima post Cœlum apertum visio ea est, de qua ibi Apostolus agit; ita introeuntibus ad tabernaculum Dei cum hominibus, aptè voluerunt, nihil priùs occurrere, quàm eandem throni cœlestis effigiem. Dignissimo igitur templi loco eam ferè ubique collocatam inspicimus, itaut per maximam portam ingredientes, ad Eum accedere nos pio quodam, & intimo honore sentiamus, cujus altissimam Majestatem Cœli non capiunt, quemve universi Beatorum Ordines in ampliora laudum tributa profusi, innoxiè, feliciterque trementes adorant, & venerantur.

Cur verò præ cæteris Prophetarum, & Apostolorum enarrationibus, seu figuris Deum exhibentibus, hanc Beato Joanni spectatam elegerint, non difficile judicatu erit: siquidem Joannes ea, quæ ad theologiam spectant, uberiùs præ cæteris inspexisse, & fusiùs explicasse videtur, ut patet ex uno ejus historiæ Evangelicæ initio, in quo plura concludit unicâ periodo, exprimitque elegantiùs, quàm integris apud alios capitibus recenseantur.

Quærendum etiam foret, quidnam per Seniores illos designetur, quos ibi evangelicus vates, hìc verò imitator artifex exhibet. In ea sententia est Andreas Episcopus Cæsareæ Capadociæ, qui floruit sæculo IV., ut existimet, duodecim Judæorum Patriarchas, & totidem Ecclesiæ proceres Apostolos per hunc numerum adumbrari: quod ad rem nostram aptè admodum interpretatus esse videtur, cùm pro Patriarchis intelligendi sint illi, qui obvoluta habent capita: pro Apostolis verò qui nudata; nam apud Judæos mos erat, ut non orarent, nisi priùs velato capite, ut ostendit Joannes Lightfootus in *Horis Hebraicis*, & in Epistola I. ad Corinth. cap. II. n. 4. qui sicut eruditione, utinam ita Religione valuisset! Is enim in eodem loco assignat causas, cur Judæi velato capite orarent; scilicet ut hoc ritu demonstrarent se reverentes, & pude-

pudefactos coram Deo, atque indignos, qui apertâ facie in eum respicerent. Cur autem Apostoli revelato capite sint expressi, id desumitur ex eadem Epist. ad Corinth. loco citato, ubi dicitur, quòd, *omnis vir orans, aut prophetans velato capite deturpat caput suum*. Quæ verba Remigius Episcopus, sive alius sit auctor, in explanatione ejusdem loci, sic interpretatur: *Omnis vir orans in Ecclesia, aut prophetans, idest docens vel prophetans, explanans, velato capite deturpat, idest dehonestat Caput suum; vel orans, idest orationem Dominicam dicens; prophetans, symbolum Apostolorum recitans, ubi prophetatur adventus Christi in judicium*. Christus verò Dominus, qui in medio istorum Seniorum depingitur, idem hìc præstare videtur, quod alibi ab Apostolo Petro recensetur: *factus est in caput anguli &c.* &, *qui facit utraque unum*, nempe utramque Ecclesiam (& eorum, qui sub lege erant, & eorum, qui sub gratia degunt) suo interjectu unicam facit, & singularem. Aliquid etiam addemus de his Senioribus quum loquemur de templo Aquisgranensi in nostra secunda parte, ubi Patrum auctoritates afferentur.

Cæterùm quid sibi velint candidæ illæ vestes, & quid aureæ coronæ significent, nulli arduum fuerit definire, aut saltem conjicere; utrumque scilicet, dicemus, Insigne ad Beatorum merita, & felicitatem spectare; vel etiam ad eorum vitutes, qui ad divinam Sedem adorantes accedunt, quos & præclarâ innocentiæ veste indui æquum est, ne illud audiant: *Amice, quomodo hùc intrasti, non habens vestem nuptialem?* & plenas manus, bonorum nempe operum fructu refertas habere, ut illud caveant: *Non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui*. Præcinente etiam in eandem ferè sententiam Regio Psalte, dum ait: *Quis ascendet in Montem Domini, aut quis stabit in loco Sancto ejus? Innocens manibus, & mundo corde &c.* Aurum verò in Sacris literis symbolum sæpe est munditiei, quandoque lætitiæ, vel dignitatis, ut constat ex Hieremiæ cap. 4. quæ omnia illis aptari possunt, qui Deum adoratum appropinquant; mundo enim corde esse, & ei exultare in lætitia, & tremore jubentur. Imminent Senioribus animalia, quæ Joannes Apocal. 4. describit: duo tamen ex illis ævo absumpta interciderunt; reliqua duo, Leo, & Aquila alis instructa rotundo diademate ornata sunt.

Geminæ supersunt Imagines describendæ potiùs, quàm explicandæ, cùm apertissimè constet, per eas Sanctos Petrum, & Paulum Apostolos referri. In ea arcûs parte, quæ respicienti læva est, D. Pauli; in altera verò, quæ dexterâ occurrit, B. Petri effigies videas invicem se respicientes; utramque cum diademate & sandaliis, cum tunica, & pallio albentibus, mutilam tamen: priori nanque ambæ manus cum haud parva corporis, & Musivi totius portione vetustate interciderunt: alteri verò, quæ Petrum refert, dextera solùm, altiùs enim protendebatur, quàm sinistra, quæ pectori admota, claves, notissimum suæ, Successorumque suorum potestatis Insigne, adhuc stringit. Præter manus Apostolorum, verba etiam plura desiderantur in iis Carminibus, quæ vertici utriusque suprascripta fue-

fuere. Quare supra Paulum hæc semesa leguntur.

Persequitur dum Vasa Dei fit . . .
. . . & delectum gentibus.

Supra Petrum hæc adhuc remanent.

. . . Dei Petra culmen honoris
. . . or & omne decus.

Literarum series, & dictionum quantitas satis ostendit, duplex dystichon ibi fuisse, hexametro utrumque & pentametro constans. Nullo in commentario illa reperio. Si Poësim illius ævi liceat imitari, suppleri fortasse ita possent ea, quæ interciderunt.

Persequitur dum Vasa Dei fit Paulus honoris
Vas, se & delectum gentibus esse probat.
Voce Dei fis Petre Dei Petra, culmen honoris,
Aulæ Cœlestis splendor, & omne decus.

At quia nostra præcipua intentio est de Musivis operibus tractare, prætermittere nolumus quædam carmina eodem Musivo opere descripta, quæ leguntur in parte exteriori porticus Atrii, sive claustri, mutilata tamen, ut hìc referuntur.

Agmina sacra regit locus hic, quem splendor honorat.
Hic studet, atque legit Monachorum cœtus, & orat.
Claustrales claudens, claustrum de claudo vocatur,
Quo Christo gaudens, fratrum pia turma feratur.
Hoc opus exteriùs præ cunctis pollet in Urbe.
Hic . . . . chalis regula turmæ.
Claustri per gyrum decus auro s.... coratum.
Materiam mirum præcellit materiatum.
. . oc opus arte sua quem Romæ carta beavit.
Natus de Capua Petrus olim primitia . . it
Ardea quem genuit quibus Abbas vixit in annis;
Cœtera disposuit benè provida dextra Iohannis.

CAPUT XXV.

De Ecclesia S. Joannis in Fonte in Civitate Ravennatensi, à Neone ejusdem Civitatis Episcopo anno 451. musivo opere ornata.

Acceptissimus priscis Christifidelibus mos fuit sacros Baptismatis Fontes prope, & extra Ecclesias ædificare, ut bene animadvertit Joannes Stephanus Durantes de Ritibus Catholicæ Ecclesiæ lib. 1. cap. 19. n. 4. Nos igitur hujusmodi sacrorum Fontium exempla quædam afferimus, in nonnullis celebrioribus nostræ Italiæ Urbibus extantium; Romæ videlicet, Pisis, Florentiæ, Bononiæ, Parmæ, ac Ravennæ, & in aliis fortasse, quod nos adhuc latet. Inter antiquiora autem Fontium Baptismalium ædificia jure connumerandum videtur istud Ravennatense, quod ante lateralem Ecclesiæ Metropolitanæ portam situm est. De illius antiquitate sat constat, cum à Neone Ravennatensi Præsule anno Domini 451. reædificatum, musivoque opere ornatum fuerit, ut ex infrascriptis carminibus, quæ eodem Musivo opere expressa in prefato Fonte legebantur, quævè Hieronymus

Fabri refert in Sacris Memoriis Ravennæ antiquæ, ubi hanc Ecclesiam describit; & hæc sunt.

Cede vetus nomen, novitati cede vetustas,
Pulchrius ecce nitet renovati gloria Fontis.
Magnanimus hunc namque Neon, summusque Sacerdos
Excoluit, pulchro componens omnia cultu.

Licet verò præmemoratus Fabri, ac Seraphinus Pasolini, qui in aliquibus penè ad verbum Hieronymi sectator est, de hujusmodi ædificii structura quædam tradiderint; nihilominus, cum hæc pro materia perpauca sint, luculentiorem hujusce ædificii descriptionem expiscari coacti sumus. Confugimus itaque ad Reverendissimum Dominum Franciscum Cavallo, in Ravennatensi Ecclesia Archidiaconum, qui ad nos illam quàm humanissimè, cum ædificii Ichnographia transmisit, quæ Tab. LXIX. exhibetur. Vides ibi ædificium octangulare, duabus octanguli faciebus exceptis, è quibus duo semicirculi prominent; asseriturque à nonnullis antiquitùs alios duos his omninò similes semicirculos, sive loculamenta in faciebus oppositis extitisse. Olim enim Baptisteria octogonali forma constructa fuisse animadverti. Lit. A. denotat Oratorium, sive Cappellam, ubi in præsenti Sacra Missarum solemnia celebrantur. Lit.B. alteram Cappellam sive loculamentum, in quo antiquitùs erat janua Occidentem æstivum respiciens, nunc verò ibi è lapide Græco Vas est variis anaglyphis ornamentis elaboratum, utpotè Angelis, encarpis, & avibus. Vasis labrum ferè octo pedes in gyrum protenditur; in basi verò quatuor, & in altitudine duo. In hoc autem vase sacri Baptismatis Ritus ad præsens peragitur, cum olim, quando baptismus per immersionem dabatur, in medio ædificii perageretur, ut indicat Lit. I. ubi octangulare aquarum receptaculum erat. Lit. C. marmoreum pulpitum, in quod per duos gradus in eodem marmore excisos ascendebatur: hoc ex pulpito Episcopus (ni tamen fallor) parvulos baptizandos in aquam immergebat. Lit. E. januam ingressus. Lit. F. alteram januam, sed angustiorem, per quam Parochi domus aditur. Sub Lit. G. sunt octo parvæ columnæ Græci marmoris, altitudinis quatuor, ac in gyro duorum circiter pedum Ravannatensium; earum verò capitulum unius pedis altitudinem non excedit: modò aliquantulum pavimento obrutæ sunt: an ita à principio locatæ fuerint haud scio; fortè tamen in pavimenti reparatione, eo sublevato, columnæ eatenus coopertæ fuere. His octo arcus imminent, quorum summitas plana est. Super hanc aliæ columnæ Histrii marmoris attolluntur, quæ in altitudine tertiam inferiorum partem excedunt. Hisce columnis alii octo arcus incumbunt, qui tholum, seu testudinem fulciunt, & alio substructo arcu stringuntur. Hujus autem interioris arcus latera duabus columnis imposita sunt; unde quælibet (ut ita dicam) parastata tres alias columnas habet, quarum major in medio sita est, ad latera verò duæ inferiores, altitudinis quinque pedum cum basi unciarum sex, & Capitulo unciarum quinque. Omnes hæ columnæ ex præfato Histrio marmore

Fig. 1.

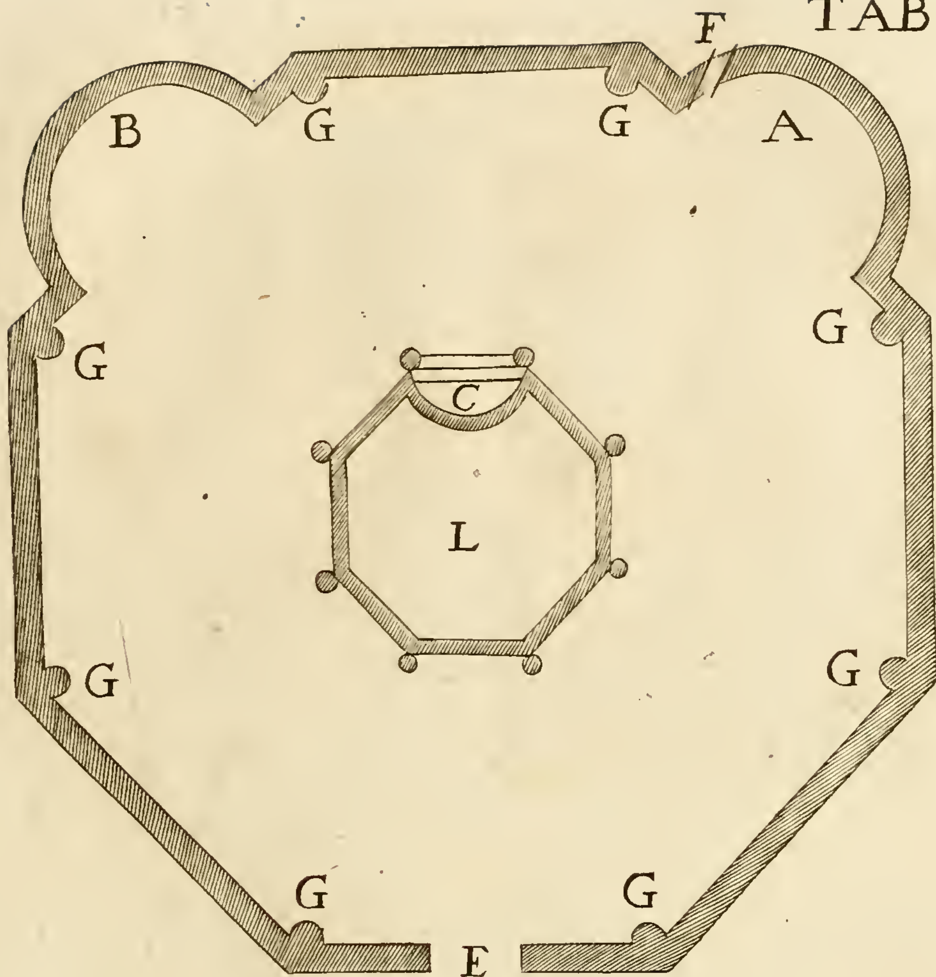
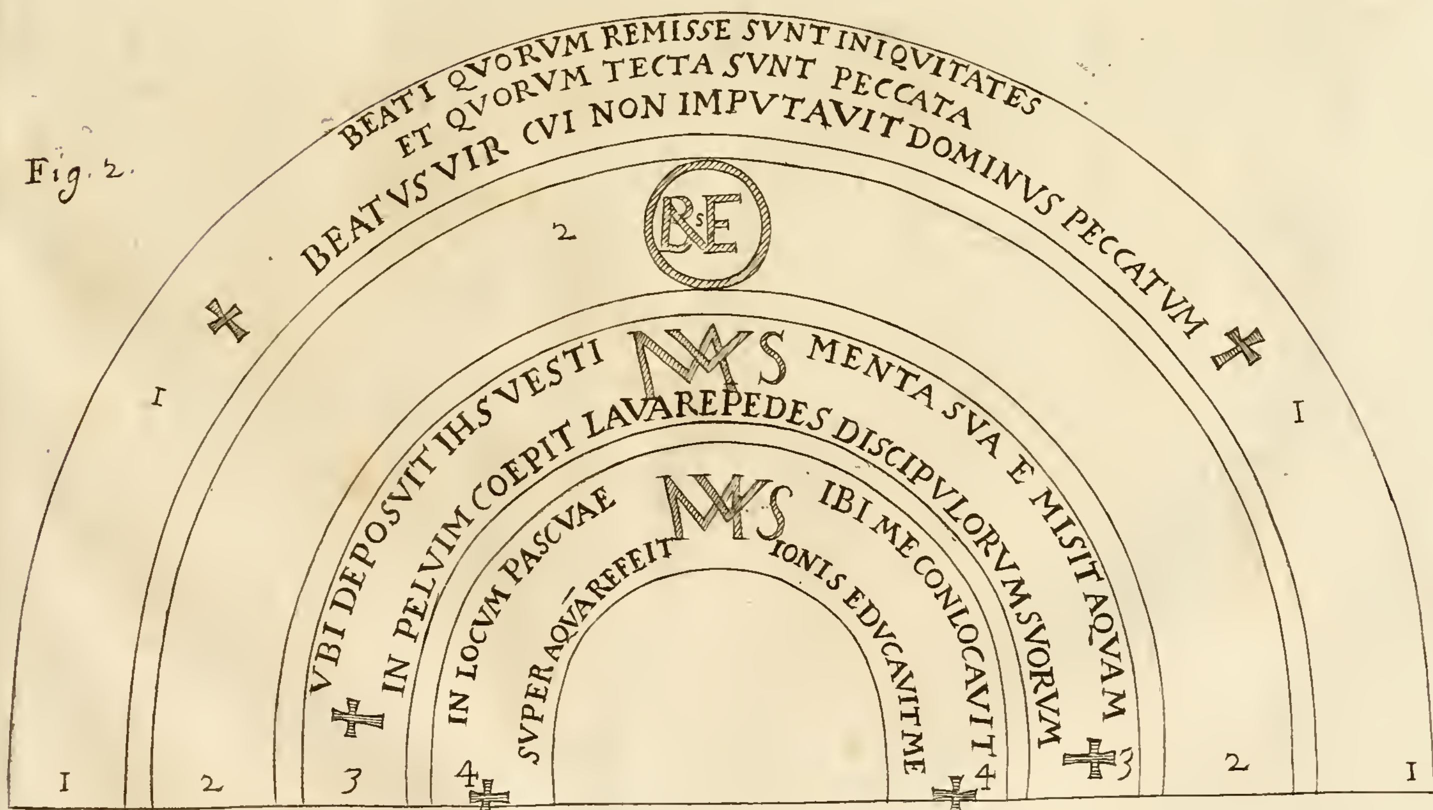
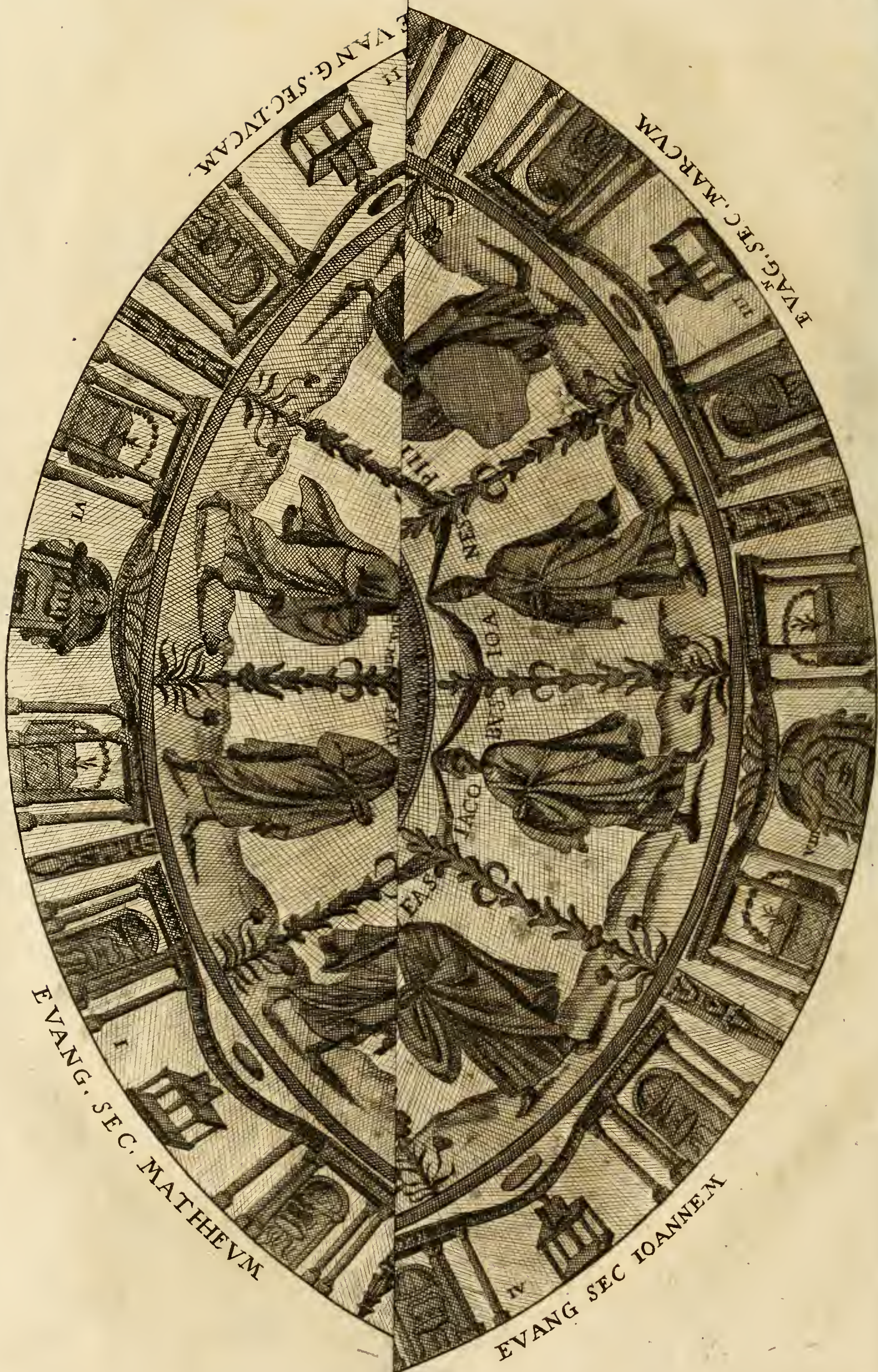

F
B
G
G
A
G
G
C
L
G
G
G
G
E
Scala decem pedum Romanorum

Fig. 2.

BEATI QVORVM REMISSE SVNT INIQVITATES
ET QVORVM TECTA SVNT PECCATA
BEATVS VIR CVI NON IMPVTAVIT DOMINVS PECCATVM
VBI DEPOSVIT IHS VESTI MENTA SVA E MISIT AQVAM
IN PELVIM COEPIT LAVARE PEDES DISCIPVLORVM SVORVM
IN LOCVM PASCVAE IBI ME CONLOCAVIT
SVPER AQVA REFEIT IONIS EDVCAVIT ME
1
2
3
4

EVANG. SEC. LVCAM.
EVAG. SEC. MARCVM
EVANG. SEC. MATHEVM
EVANG SEC IOANNEM
IORDANN
PAV LVS
PETR VS
ANDR EAS
IACO
PHI LIPVS
BAR TOLOM EVS
SIM ON
IVDAS
THADE
IACO

EVANG. SEC. LVCAM.
EVAG. SEC. MARCVM
EVANG. SEC. MATHEVM
EVANG SEC IOANNEM

re ſunt numero viginti quatuor.

Hujuſcemodi arcûs ſubſtructionem poſterioris temporis eſſe puto ad firmiùs tholum ſuſtentandum excogitatam, quo ſuperiores arcus navium gravabantur.

Tholus hic pereleganti Muſivo opere ornatur: in ejus enim medio Tabula orbicularis nonnullas Imagines hominum exhibet, ut in Tab. LXX. quarum media eſt Sancti Joannis Baptiſtæ pallio violacei coloris amicti, ac ad ripam fluminis ſtantis, tenentiſque ſiniſtrâ oblongam Crucem, dexterâ concham, ſeu quidpiam aliud, unde in caput Chriſti Domini in flumine ad umbilicum uſque immerſi aqua profunditur. Supra Chriſti Domini caput diademate inſigne, ſub ſpecie columbæ viſitur Spiritus Sanctus. Notandus autem hìc eſt ritus ipſius Baptiſmatis per aſperſionem, & per immerſionem expreſſus, de quo in noſtra Secunda Parte veterum monimentorum plura dicenda ſunt, occaſione captâ a quorundam Baptiſmalium Fontium, ac marmoreæ tabulæ anaglyphicè elaboratæ ſtructura, in qua ſic adminiſtrandi Baptiſmatis ritus repræſentatur. Ejuſdem marmoreæ Tabulæ exemplar Illuſtriſſimus, & Reverendiſſimus Andreas de Aquino, olim Epiſcopus Tricaricenſis, ſummâ ſuâ humanitate Nobis communicavit, aſſerens, illam hodie aſſervari in Palatio Excellentiſs. Principis de Caramanico ſui fratris germani. Notandum hìc etiam eſt, Tabulæ hujuſmodi Opificem non ſolùm flumen viridi panno cinctum, verùm & ipſius fluminis nomen expreſſiſſe, cùm illud literis indicaverit, nempè: IORDANN. Idem præterea falſas, ac vanas Ethnicorum opiones ſequutus, Jordanem ipſum appinxit ſub ſpecie hominis aliquantulum è fluvio prominentis, linteolumque, ſeu mappulam, veluti ad detergendam, qua Chriſtus aſperſus fuerat, aquam, dextrâ tenentis; ſiniſtrâ verò arundinem, quam, ut inſigne quoddam, ac peculiarem notam dominii, Gentium ſuperſtitio fluminum, cæterarumque aquarum Numinibus, vel manu geſtandam dabat, vel capiti circumponebat. Hinc illud Virgil. Æneid. 8. v. 31.

Huic Deus ipſe loci, fluvio Tyberinus amæno,
Populeas inter ſenior ſe attollere frondes
Viſus: eum tenuis glauco velabat amictu
Carbaſus, & crines umbroſa tegebat arundo.

Qua etiam coronâ arundineâ caput inclyti amnis Danubii in columna Trajana inſculpti, redimitum inſpicitur.

Circum has centrales figuras duodecim Apoſtoli depicti ſunt, ſuumque unicuique nomen appoſitum. Sancti Petri veſtis aurei, Pallium vero albi coloris eſt; è contra S. Pauli veſtis alba, Pallium aureum: & hoc alternato colorum ordine, aliorum Apoſtolorum cernuntur veſtes. Unuſquiſque verò elevatâ ambabus manibus anteriori pallii parte, ſuper illam ſuas deferunt coronas, quæ inter ſe colore differunt. Speciali tamen notâ dignæ videntur, corona S. Petri rubei, S. Pauli verò aurei coloris, quæque in medio gemmis cerulei coloris decorantur. Hæ alludunt ad locum Apoc. cap. 4. ubi deſcribuntur viginti quatuor

tuor Seniores, qui procidentes mittebant coronas suas ante Thronum. Est enim communis Patrum opinio, per illos viginti quatuor Seniores duodecim Prophetas, ac totidem Apostolos denotari. Subest Apostolis alius circulus, variis & ipse figuris ornatus, quarum singulas describemus, præscripto à Pictore ordine servato. Numerus primus denotat pulpitum, sive suggestum aurei coloris, quatuor columnis suffultum, in cujus medio stat liber apertus, in quo hæ literæ impressæ sunt: EVANG. SEC. MATTHEVM, idest; *Evangelium secundùm Matthæum*. Num. II. aliud suggestum, ut in superiori, cum libro, in quo legitur: EVANG. SEC. LVCAM. Idem in III. nu. repræsentatur, cum hisce verbis in libro: EVANG. SEC. MARCVM. In IV. quoquè suggestum est cum libro, in quo hæc: EVANG. SEC. IOANNEM. Ab utraque singulorum suggestorum parte, duæ cernuntur Sedes Episcopales, faldistoria apellatæ, albi coloris, quarum pedes, sive sustentacula aurea videntur: alii quatuor numeri, nempè V. VI. VII. & VIII. sibi ex adverso respondentes, nil aliud referunt, nisi Martyrum, Confessorum, ac Pontificum, seu Episcoporum sepulchra; de quibus supra Cap. XIX. *De sepulchrorum formis, tàm apud Ethnicos, quàm apud antiquos Christifideles*, ubi in Tab. XLIII. num. 2. eadem hæc figura grandiori formâ exprimitur, luculentiusque explicatur. A latere hujusmodi sepulchrorum hinc inde alia duo parva sepulchra sunt, & ex eorum medio in aliquibus palma, in aliis verò lilium assurgit, quæ hac quidem in Tabula ob figurarum parvitatem discerni vix possunt, grandiori tamen formâ, exhibentur in eadem Tabula XLIII. num. 1. & 3. ubi diximus, palmam sepulchrum Martyris, lilium verò sepulchrum Confessoris, vel Virginis indicare.

Absolutâ hac explicatione, ad reliqua Musiva opera deveniemus, in interstitiis primorum octo Arcuum picta, quæ tholo subjacent, sive testudini, & Arabicis numeris adnotantur, ut in Tab. LXXI. & LXXII. sub num. 1. Viri cujusdam imago est, qui togâ, ac pallio albi coloris superinduitur, in cujus fimbriis est monogramma I. tenetque involutum volumen: quem tamen, novi nè, an veteris Testamenti virum repræsentet, ignoro. Figura hæc encarpiis, sive arabicis ornatibus circumquaque nobilitatur, ut in schemate videri potest.

Numerus 2. aliam figuram habet à prima, præterquam in gestu, vel situ voluminis, nihil absimilem. Idem dè reliquis. Tertia tamen, & octava, temporis injuriâ, corrosæ sunt, ut ex ipsis emblematibus patet.

Descriptis hucusque, cùm hujus ædificii structurâ, tùm Musivis operibus, superest modò, ut aliquot versus inibi extantes, ac quoddam monogramma explicemus. In dicta Tabul. LXIX. fig. 2. in arcu, qui altari imminet, notato num. 1. hæc leguntur ex Psalm. 31. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.*

E conspectu hujus Arcus alter attollitur notatus num. 3. ubi nunc Baptismus administratur, in quo hæc: *Ubi deposuit Jesus vestimenta sua, & misit aquam in pelvim, cœpit lavare pedes*

pag. 236.

pag. 236.

pedes discipulorum suorum. Hæc autem licèt cum iis coincidant, quæ Jo: cap. 23. continentur; nihilominus quo ad verba, neque antiquæ, neque vulgatæ Sacrorum Bibliorum editioni respondent. In medio horum versuum est monogramma, quod habes in eadem Tabula eodem num. 3. & de quo infra agemus.

Præterea in arcu, qui januæ imminet, signato num. 4. hæc notantur: *In locum Pascuæ ibi me conlocavit. Super aquam refectionis educavit me*. Quæ sumpta sunt ex Psalmo 22. num. 1. quamvis in una voce discrepent, cùm ibi *locum* pro *loco*, inscriptum sit. Medium inter hos versus est monogramma, simile alteri, de quo loquuti sumus.

Demum in eo Arcu, qui est è conspectu nuper memorati, unicum cernitur monogramma, ut num. 2. Quid autem sonent hæc monogrammata, incertum est. At si hac in re mihi Oedipi vices implendæ sunt, dicerem, in eo Monogrammate, quod in arcu spectatur sub num. 2. omnes literas hanc vocem BEATVS exprimere. In aliis verò sub num. 3. & 4. quantumvis primâ fronte tres tantùm literæ videantur, nempe M. V. S. si tamen aliquod ingenio dandum est, ex illis tribus nonnullæ aliæ formari possunt, videlicet A.X.I.N. Præterea si M.A.I. geminentur, habebimus insimul decem literas, quæ vocem hanc constituunt: MAXIMIANVS, qui, ut Ughellius testatur, trigesimus Ravennatensis Episcopus fuit.

Licèt autem nonnullis hoc monogramma MAXIMIANO tribui neutiquam posse videatur, cùm illum in hoc Ædificio restaurando, ornandoque animum applicasse minimè constet: si tamen hac in historia probabilibus conjecturis stare oporteat (ut oportet quidem, cùm adeò densâ annorum caligine sit obvoluta: nam ab ævo Maximiani, qui floruit circa medium sæculum sextum, usque ad nos undecim, & ultra sæcula præteriere) id satis apertè conjicitur, ex ejus præcipuo quodam genio, atque animi propensione ad sacras Ædes excitandas, aut ornandas. Fabri enim in suis *Sacris Memoriis*, ac ejusdem Antistitis Vita, ipsum ornasse refert Basilicam S. Andreæ splendidis iis columnis è marmore Græco, quæ adhuc extant: absolvisse magnificum Ædificium Tricolli, sive Canonicam, a Chrysologo ejus prædecessore inceptam: ædificasse Ecclesiam S. Stephani, aliamque S. Joannis decollati, quæ nunc solo prostrata est: alias præterea plurimis, pretiosisque donariis locupletasse. Propterea maximè verisimile est, hoc quoque Ædificium ab ipso aliquâ sui parte restauratum fuisse, aut ornatum: fortè verò restaurationem, eam scilicet Arcuum substructionem incepit, quam nos supra narravimus, & morte præventus haud absolvit; unde Agnellus ejus in Sede Archiepiscopali successor eandem ad debitum finem perduxit: ne autem hujus restaurationis memoria periret, ejusdem Maximiani nomen hoc Monogrammate expressit, suumq; Agnelli reliquit, eo quòd laudem cum aliena jactura quærere, & ea, quæ alii seminassent, metere, minùs æquum existimaret. Neque aliquibus in Ecclesiastica historia minùs peritis epitheton illud *Beatitudinis* Maximiano attributum obstare potest, cùm ea tempestate inter Episcopos familiaris,

ac

ac honorarius titulus esset, ut ex Sancti Augustini Epistol. XI. LXXVI. CXXXIX. & passim apud alios antiquos Scriptores elicitur.

CAPUT XXVI.

De Oratoriis SS. Joannium Baptistæ, & Evangelistæ in Lateranensi Baptisterio: ac Musivis operibus in iisdem Oratoriis, Hilaro Papa jubente, anno 462. elaboratis.

COelius Mons licèt eo potissimùm titulo venerabilis sit, quòd universalis Ecclesiæ principem cathedram fulciat, dignitatis tamen suæ testimonia etiam in minoribus sacellis profert amplissima. Quatuor mihi describenda modò sunt Oratoria ab Hilaro sanctissimo Pontifice ibi constructa, quorum meminit Bibliothecarius in ejusdem Pontificis vita. Adjacent ista, imò, ut veriùs dicam, insunt veluti appendices quædam, Baptisterio Lateranensi, Divi Joannis nomine ab annexa Basilica nuncupato. Exeuntibus ex illa Basilicæ janua, quæ post summum chorum locata est, area se se offert parietibus circumsepta, in cujus fronte, quæ versùs Caurum tendit, a læva eminet porticus, a dextera verò Oratorium, sive Ecclesia S. Venantii, dicta etiam olim Basilica Domini Theodori, prout in secunda Parte docebimus. Cæterùm porticus aditum præbet in Ædem octogonam, sacræ regenerationis Lavacro asservando addictam (Baptisterium compendiosè appellamus). Ædem hanc in singulis angulis polygonæ fulciunt lævigatæ columnæ, a parietibus adeo sejunctæ, ut latum ambulacrum circumquaque efficiant. In eo latere, quod Eurum prospectat, Ædicula visitur D. Joanni Evangelistæ dicata, cui è diametro in adverso parietum latere opponitur alia S. Joanni Baptistæ, & adventûs Dominici Præcursori sacra. Quæ duo sunt è quatuor Oratoriis, de quibus est sermo. Tertii locum designavimus, cùm prope porticum Baptisterii S. Venantii Ædiculam memoraremus, quæ eadem omnino est, ac Oratorium S. Stephani, quod capite peculiari prosequi suo loco debemus. Quartum verò, de quo nihil exhibere, nisi desiderium, possum, sanctæ Cruci olim sacrum erat; sed in Ecclesiæ Lateranensis restauratione per Xistum V. Pont.Max. dirutum est.

De hoc eodem Oratorio Severanus in *Sacris Memoriis septem Ecclesiarum Urbis*, à se Italico idiomate in lucem editis: & deinde Cæsar Cardinalis Rasponus in sua *Basilica, & Patriarchio Lateranensi* libro 3. cap. 9. scripsere.

Exordiar modò ab eo, quod D. Joanni Evangelistæ nuncupatum, ad dexteram occurrit iis, qui per porticum in Ædem Baptisterii se recipiunt. In zophoro, quod imminet portæ hujus sacelli, hæc leguntur.

LIBERATORI SUO BEATO
JOHANNI EVANGELISTÆ
HILARUS EPISCOPUS FAMULUS XPI.

Quòd D. Joannem liberatorem suum Hilarus vocaverit, ad illud procul dubio discrimen referri debet, quod Ephesi subiit, & ab eo, Apostoli patrocinio tandem evasit. Cùm enim jussu S. Leonis Papæ Hilarus tunc temporis Diaconus se ad Ephesinum Concilium con-

contulisset (posteà reprobatum) restitit ipse Dioscoro Alexandriæ Episcopo in eodem Concilio Præsidenti, subscribere renuens damnationi S. Flaviani. Cujus tam generosæ constantiæ præmium, invidiam sibi Dioscori maximam comparavit; unde clàm Romam fugiens, D. Joanni Ephesinæ Civitatis Patrono pro sua liberatione Votum vovit. In alio epystilii zophoro præteritis annis additum fuit: DILIGITE ALTERUTRUM, nescio quo authore: scio tamen ipsum Evangelistæ præceptum esse: ego autem tantùm Sacræ vetustatis monumentum antiquæ suæ puritati relinquere maluissem.

Hujus Oratorii valvas ergento fusas fuisse ab eodem constructore Hilaro narrat Bibliothecarius, quæ cum inde fortassis in Urbis multiplici populatione direptæ, & aliò asportatæ fuissent; plura post sæcula, tempore scilicet Cœlestini III., Cencius Cardinalis Camerarius ex nobilissima Sabellorum familia, postea Pontifex creatus, & Honorius III. dictus, in earum locum æreas conflari curavit, prout Inscriptio docet in angulo superiori ad dexteram introeuntium insculpta, quam huc fideliter retuli.

ANNO V. PONTIF. DNI CELESTINI III. PP. CENCIO CARDIN. S. LUCIÆ EIDEM DNI PP. CAMERARIO JUBENTE OPUS ILLUD FACTUM EST.

In sinistra verò parte valvarum ærea quædam viri imberbis Imago prominet, vix palmum alta; sedet enim talari tunicâ, casulaque superinduta: caput ejus quodam integumento circumambitur, duos circulos, sivè coronas referente, prout in apposito schemate Tabula LXXIII. videre est; dextera Globum, sinistra verò Librum sustinet.

TAB. LXXIII.

pag. 239

Aliquantulum libet in istiusmodi viri non injucunda descriptione moram trahere; nam plura ex illius inspectione ad rem ecclesiasticam pertinentia deduci possunt. Primò enim figura Casulæ, sivè Planetæ, quæ antiquitùs rotunda erat, & undique clausa, eo modo, quem nunc apud Græcos obtinet, cujus forman exhibet. Macrus in suo Hierolexico, in verbo *Casula*. Integumentum illud capiti circumfusum, *Fanonem* barbarè vocitamus. *Fanon* verò (omissis aliis explicationibus) velum est variegatum, quo Papa post Albam ornatur, quando solemniter celebrat, & circa collum, ac supra caput ad formam cuculli reflectitur, donec Planetâ induatur. De hoc ornatu, sivè Fanone Innocentius lib. I. *De Mysterio Missæ* cap. 13. ita scribit: *Romanus Pontifex post*

post Albam, *& cingulum assumit Orale* (quod idem est ac Fanon) *quod circa caput involvit*, *& replicat super humeros*, *legalis Pontificis ordinem sequens*, *qui post lineam strictam*, *& Zonam induebatur Ephod*.

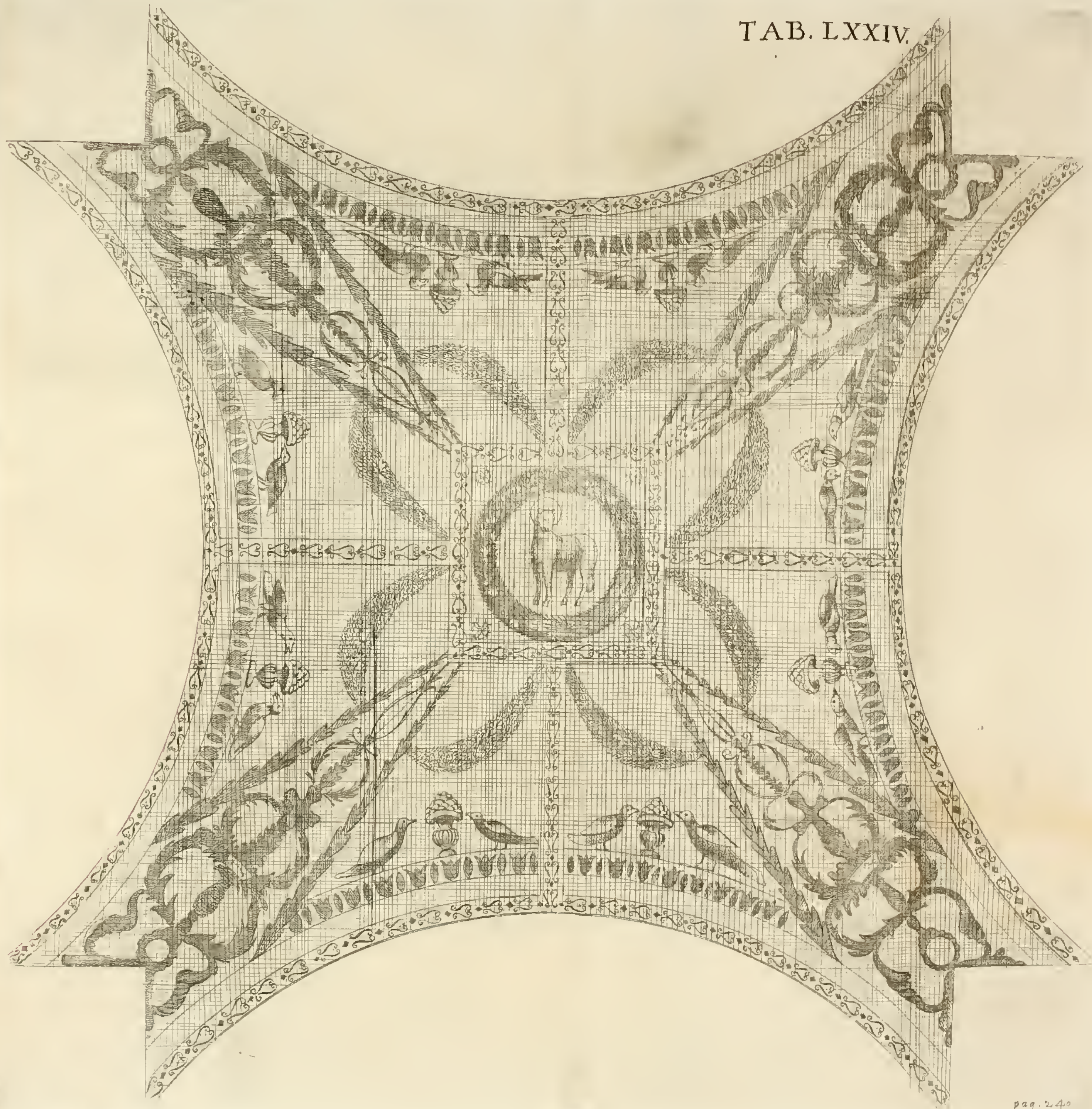
Præter Fanonem, tegumen aliud rotundum in capite animadvertimus. Diu quæsivi an camaurum, vel camelaucium dici posset: authoritatibus tamen allatis ab eruditis Viris Macro, & Du Cange in suis Lexicis, quæ diligenter perpendi, birretum posse denominari autumo, quod tegumen capitis Pontificum erat: legitur enim in Vita S. Henrici Episcopi Upsallensis num. 5. *Quod tollens de capite S. Pontificis birretum*, *quod gestare consueverat*, *imposuit capiti suo*. Extant etiam sequentia verba in Bulla Bonifacii VIII. *Illudque* (idest beneficium Ecclesiasticum) *eidem Thomæ contulimus*, *necnon de ipso per nostrum birretum præsentialiter investivimus*. Alia apud eundem Du Cange in hac voce videri possunt. Superest ut aliquid etiam de Globo attingam, quem dexterà tenet: si liceat à simili arguere judicaverim, longè diverso consilio Imperatorum, ac Pontificum Romanorum Iconibus (qualem hanc esse contendo) Globum appingi posse: sicut enim in illis Globus appositus indicabat terrarum Orbem in eo tempore notum, sub ditione Principis constitutum, ita facilè arbitror, designare posse eandem in universas Terras potestatem Rom. Pontifici tanquam Christi Vicario collatam. Sæpè laudatus Du Cange in fine sui Magni Glossarii eruditam Dissertationem inserit de inferioris ævi *Numismatibus*, in qua num. 18. & 19. luculentam intexit Auctorum collectionem, qui de crucigeratis Globis aliquid enarrarunt. Inde fortassis extrahi potuissent nonnulla ad rem nostram illustrandam, nisi à scopo nimiùm abduci timerem si hæc prosequerer, de quibus Viri præstantissimi integras dissertationes instituunt. Ex hucusque perpensis non temerè dicturum me arbitror, si contendam, Iconem hanc æream referre Cœlestinum III. cujus fortasè jussu Cencius Camerarius valvas construxit.

Sed nimis, quàm par fuerat, hæsimus in limine, adeo ut expeditiùs ædem totam inspecturi simus, quàm valvas. In fornice enim licèt Musivum opus asservetur pluribus sæculis vetustius, quàm valvæ; cum tamen nulla humana figura in eo reperiatur, nihil est, quod longa animadversione detinere nos possit. Fornix itaque hujus Oratorii antiquo vermiculato opere elaboratus, variis segmentis constat, prout visitur in Tabula LXXIV. in quibus diversi generis aves, floresque interpositi, non inconcinnà dispositione locantur. In meditullio situs est Agnus diademate ornatus, & laureà coronà circumdatus. Supervacuum esset hujus Hieroglyphici sensum inquirere: quis enim nesciat, per Agnum istum, quemadmodum olim per typicum legis, illum designari, *qui tollit peccata mundi*. Quis vel leviter in Sacra historia versatus ignoret, Christianos antiquos hujusmodi emblematibus potiora fidei Sacramenta ab Infidelibus irrisoribus vindicasse? Cum enim tum Cathecumenis, tum Neophitis, Christus cruci affixus proponeretur, periculum erat ne occupatione minus decorà (supplicium enim Crux ingerebat pravis homini-

bus

TAB. LXXIV.

bus destinatum, usque ad tempora Constantini, ut docet Lipsius in suo tractatu *de Cruce*) in eorum animos aliquid horroris irreperet, nisi tantæ Christi humilitatis, & quæ Angelicum captum superat, exemplar mollius in fide novis proponeretur, & iis, quibus illud Apostoli prima ad Corinth. Cap. 1. 23. nuper dici potuisset. *Nos quidem prædicamus Christum Crucifixum; Judæis quidem scandalum; Gentibus autem stultitiam*.

Exponebatur itaque Dominicæ Passionis veritas, Imagine Christi Domini in cruce pendentis, propositâ simul ejusdem innocentiâ; idque, conquisitis ad hoc aptissimis, cùm testimoniis, tùm Symbolis Sacræ Paginæ, graphicè exhibebatur. Quod verò hanc præ cæteris Agni Figuram in hoc Sacello, sicuti etiam in adverso S. Joannis Baptistæ Oratorio depingi voluerit Hilarus Pontifex, admodum scitè, ac prudenter fecisse videtur; cùm uterque Joannes, Baptista scilicet, & Evangelista, sub Agni allegoria Christum Dominum nominaverit. Ille quidem cap. 1. 29. de Christo ad se accedente ait: *Ecce Agnus Dei, ecce, qui tollit peccata Mundi*. Iste vero Apocalypsis cap. 5. & alibi passim Agni nomine Christum indigitat; quod evidentiùs patet, quàm ut probatione indigeat, vel expositione. Peculiarem haberi canonem scio de Agno sic picto, cum diademate circa cervicem inflexo, qui canon legitur in Concilio Quini-Sexto, sive Trullano, & ordine est secundus supra octogesimum. Sed qualis auctoritas tribuenda sit huic canoni, ab Auctoribus doctissimis eam indagantibus, nempe à Baronio, Binio, & aliis quærendum est, præsertim verò à Christiano Lupo in Scholiis ad hunc eundem canonem.

Aliquid nunc dicendum est de laurea corona Agno circumducta, & floribus multis, ac fructibus distincta; quam licèt ad ornatum potiùs arbitrer pertinere, quàm ad mysterium, quispiam tamen interpretari mallet laurum ei tanquam Triumphatori mortis, & inferni, fuisse dedicatam; flores verò, ac fructus tanquam Ecclesiæ amantis donaria Sponso suo oblata, & hujusmodi plurima, ad Oratorem potiùs, quàm Interpretem Sacræ vetustatis pertinentia.

Altari superstat ænea Statua humano corpori par, D. Joannem Evangelistam referens, de qua non constat, inter veterum ne, an verò inter recentiorum Artificum paulò nobis ætate præeuntium opera ponenda sit.

De Oratorio S. Joannis Baptistæ.

EX adversa Baptisterii parte (ut supra diximus) Oratorium aditur S. Joannis Baptistæ structurâ, & magnitudine parum discrepans a superiori; nam Hilarum eundem Auctorem habuit. Hoc etiam Sacellum fusili ex ære fores obstruunt, in quibus legitur.

IN HONOREM B. JO. BAPTISTÆ HILARUS EPISCOPUS DEI FAMULUS OFFERT.

Supra Oratorii januam in zophoro inter Epistylium, & coronam unico ordine literarum Pontificis nomen legitur. ✠ HILARUS EPISCOPUS ✠ SANCTÆ PLEBI DEI.

Supra verò interiorem ejusdem portæ coronam in porphyreticâ zonâ incisa hæc habentur.

DOMINE DILEXI DECOREM DOMUS TUÆ.

quæ recenter sunt apposita. Fornix hujus Oratorii Musivo opere decoratus est avibus, floribusque, quibus pingitur aptè distantibus, & in areas probè digestas concinnè distributis, ut præsefert Tab. LXXV. Medium occupat Agnus cum diademate circùm caput, & corona laurea, floridaque circa corpus inflexâ, prout in superiori vidimus. Duæ ad Oratorii latera sitæ sunt fenestellæ, quarum in angulis duo hinc inde viri adstant, numero Evangelistarum, quos referunt, respondentes, diademate insignes, & apertum in manibus librum habentes. At singulorum supra caput nomen inscriptum est, & supra nomen Animal medium extat, è mysticis illis quatuor, quæ Evangelistis tribuuntur: De quibus porrò Animalibus, cæterisque Hieroglyphicis in Ecclesia S. Sabinæ satis egimus.

Utriusque autem hujus Musivi Hilarus Papa Auctor fuit, qui utrumque Sacellum construxit; idque ex allatis Inscriptionibus absque dubio argui posse existimo, & ipsorum operum musivorum vetustas miranda nos docet.

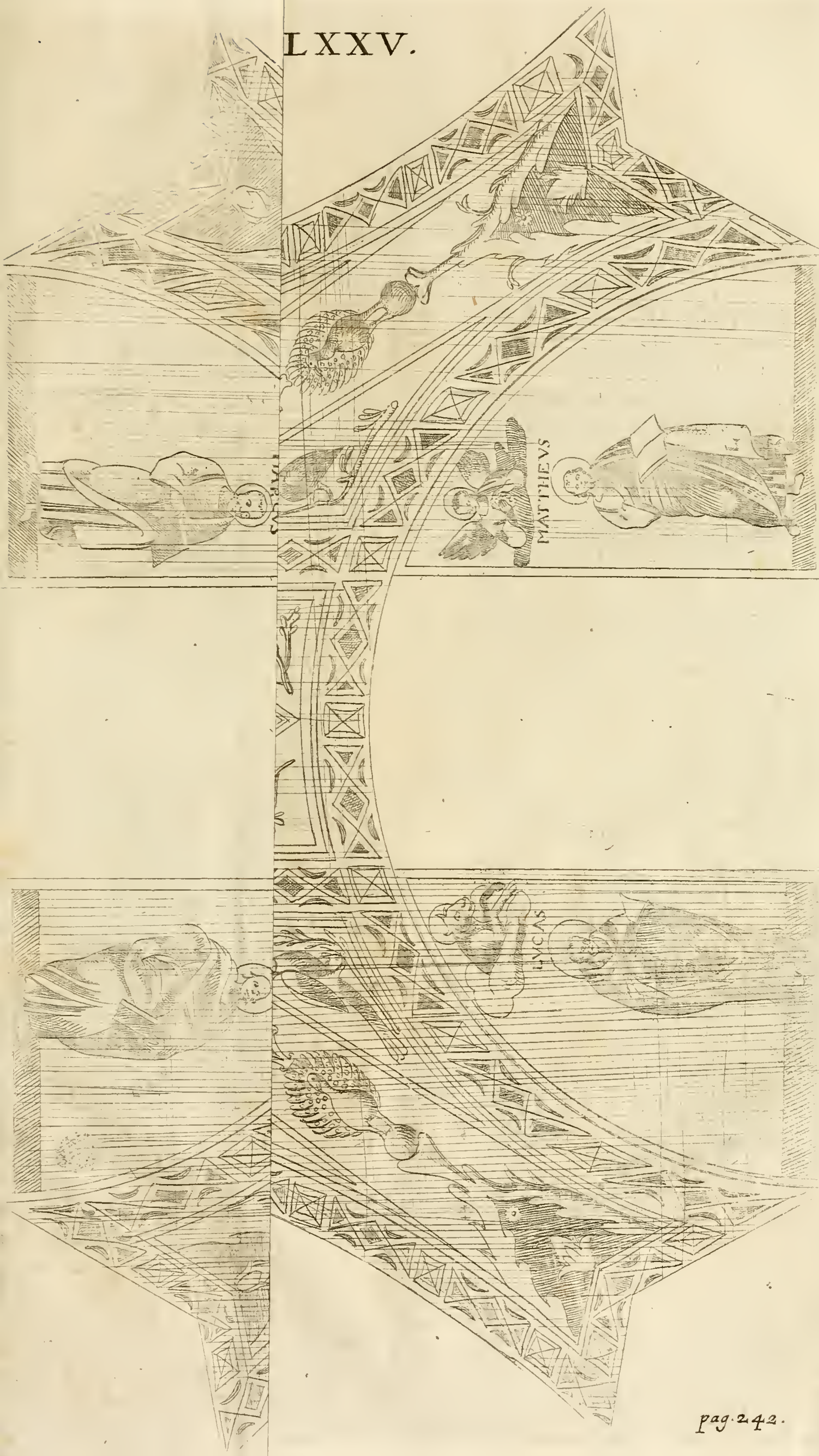
CAPUT XXVII.

De Ecclesia Sancti Andreæ in Barbara, seu Cata-Barbara Patritia, musivo opere a Simplicio Papa Anno 643. decorata.

EDaci temporis morsu semesas hucusque prædas vindicavi, cùm Ecclesias describerem, plures utique graves casus, vicesque perpessas, attamen adhuc stantes. Nunc verò ex ipsis cineribus, fatalique sepulchro reliquias quasdam eruere, & luci reddere aggredior, si tamen reliquias dixeris ea Musiva opera, quæ cum tota Ecclesia funditùs corruêre. At licèt id negligentiâ eorum contigerit, ad quos maximè pertinebat eorum cultus, mihi certè eandem incuriæ notam inuri non patiar, quam jure subirem, nisi beneficio literarum posteris repræsentarem, quod modica temporis indulgentia nostris oculis intueri concessit. Præmissis itaque nonnullis ad Ecclesiam spectantibus, ut moris nostri est, & peculiaris dilapsæ Basilicæ memoria postulat, ad musivi operis descriptionem gradum faciam.

Occurrit itaque in vetustis Codicibus mentio Basilicæ Sicinianæ, sitæ ad Macellum Liviæ, cui tractu temporis inditum fortè fuit nomen S. Andreæ in Barbara, sive Cata-Barbara Patricia. Prima, quam legerim apud Auctores, memoria hujusce Ecclesiæ, reperitur apud Bibliothecarium in Vita Simplicii, qui ab hoc Pontifice dedicatam fuisse narrat Basilicam Beato Andreæ Apostolo juxtà Basilicam S.Mariæ. Satis apertè constare cuicumque potest, hanc eandem fuisse, quam nos hoc Musivo opere insignitam asserimus, si Versus legantur ipsi musivo subscripti, prout, opere incolumi, à Platina lecti fuere, quorum testimonio in ejusdem Pontificis Vita sic ait: *Simplicius Vir Sanctissimus has Basilicas interim dedicat: Basilicam Stephani Protomartyris in Cœlio monte, Basilicam Andreæ Apostoli non longè à templo S. Mariæ Martyris. In qua adhuc vestigia quædam antiquitatis apparent,* *quæ*

LXXV.

MARCVS
MATTHEVS
IOHANNES
LVCAS

AEDIA XPE SIMPLICIVSQVAE PAPA SACRIS CAELESTIBVS APTANS ET QVOD APOSTOLICI DEESSENT LIMINA NOBIS VTITVR HAC HERES TITVLIS ECCLESIA IVSTIS PLEBS DEVOTA VENIT PER QVE HAEC commercia disce
VAS EFFECIT VERE MVNERIS ESSE TVI MARTYRIS ANDREAE NOMINE COMPOSVIT SVCCEDENSQVE DOMO MYSTICA IVRA LOCAT TERRENO SENSV REGNA superna peti
pag. 243

TVRHACHERES TITVLISECCLESIAIVSTIS PLEBS DEVOTAVENIPERQVEHAEC commercia disce
NSQVEDOMOMYSTICAIVRALOCAT TERRENOSENSV REGNA superna peti

pag. 243.

quæ perſæpe flendo etiam inſpexi, ob incuriam eorum, quibus ipſa templa jam ruinam minantia commiſſa ſunt. Hoc autem in templo hæc Carmina legiſſe me memini muſivo opere deſcripta.

Hæc tibi mens validè decrevit prædia Chriſte,
Cui teſtator opes detulit ille ſuas.
Simpliciuſque Papa Sacris Cœleſtibus aptas
Effecit verè muneris eſſe tui.
Et quod Apoſtolici deeſſent limina nobis,
Martyris Andreæ nomine compoſuit.
Utitur hæc hæres Titulis Eccleſia juſtis;
Succedenſque domo myſtica jura locat.
Plebs devota veni, perque hæc commercia diſce
Terreno cenſu Regna ſuperna peti.

Mihi quoque præteritis annis contigit Verſus eoſdem, qua parte adhuc ſupererant, recognoſcere priuſquam Abſis, & Muſivum opus proſternerentur: quare quæ ego ex his Carminibus legi, grandiori, quæ verò ſupplevi ex Platina, minori charactere exprimenda curavi, ut in Schemate hîc in Tab. LXXVI. appoſito.

Hujus itaque Baſilicæ dedicatio Simplicio Pontifici proculdubio aſſignanda eſt: verùm Conſtructio longè diverſum habuiſſe videtur Auctorem. Etenim ex aliquibus conjecturis profanam fuiſſe arguo hanc Baſilicam; temporaque ſuperiora Simplicio referre: qui deinceps illam ab omni Ethnicorum labe expiatam, in uſus Chriſtianorum conſecraverit. Suadent enim cùm ejus conſtructio lateritia, tum feneſtrarum ſumma amplitudo (quæ duo ex iis, quæ diximus Cap. VIII., & IX. ad prima ſæcula pertinent) primordia vetuſtiora: quare non erit abſonum, Baſilicam hanc inter eas connumerare, quæ à magno Imperatore Conſtantino redditæ ſunt Chriſtianis, ſpoliatis antea templorum uſu per impiiſſimas leges Diocletiani, divino cultui, & ſacris ædibus uſque ad excidium inſenſi; ut narrat Euſebius lib. 8. Hiſt. Eccleſiaſt. cap. 2. & lib. 12. itidem cap. 2. & lib. 2. de Vita Conſtantini cap. 21. necnon Lactantius Firmianus nuper editus à Cl. V. Stephano Baluzio lib. 2. Miſcellan. num. 48. Profafanum Baſilicæ uſum ante quàm Sacris Veri Numinis manciparetur, indicare videntur plures animalium imagines, aliæque figuræ nihil ſacri referentes, quas Capite VII. attulimus, ubi de Eccleſiæ iſtius ornatu ſermo inſtitutus fuit. Quin etiam ferarum multiplicitas aliquibus anſam dedit opinandi, templum hoc Dianæ ſacrum fuiſſe, priuſquàm expiandum Chriſtianis concederetur. Nec verò me fugit, apud Chriſtianos toleratum quandoque morem animalia in Eccleſiis effingendi, ut apertè conſtat ex Epiſtola Sancti Nili ad Olympiodorum, quæ in Actione 4. Conc. 2. Nicæni ſecundùm Anaſtaſii verſionem ſic ſe habet: *Scribis mihi* (inquit Sanctus Nilus) *ſi putas decorum, ſi tibi extructuro templum maximum ad honorem tam Sanctorum Martyrum, quàm Chriſti, quem ipſi per certamina, & dolores, ac ſudores teſtificati ſunt, vel imagines etiam ponere in ſacrario, & variis animalium beſtiis parietes implere, a dexteris, & à ſiniſtris ita ut videantur in terra quidem extenſa linea,*

& lepores, & capræ, & cætera animalia fugere: Porrò illi capere festinantes cum catellis alacriter insequi: In mari verò laxari retia, & omne genus piscium capi, & ad aridam Piscatoris manibus ferri: Insuper & gypso fingi omnes species, & ostendi ad desiderium oculorum in Domo Dei: Sed & in communi Domo mille cruces infingi, & picturas volucrum, ac jumentorum, & repentium, ad diversorum genium fieri. Ego ad ea, quæ scripta sunt, dixerim, quia nimirum infantium est, & parvulos decet his, quæ prædicta sunt, seducere fidelium oculum: firmi verò, & virilis sensus proprium est, in Sacrario quidem ad Orientem divini templi unam, & solam Crucem formare.

Scio, inquam, ex aperto hoc S. Nili testimonio probari, receptam fuisse etiam apud Christianos consuetudinem ornandi Ecclesias non modò Sacris, sed etiam variis animalium figuris. In nostra tamen Basilica cùm præter animalium effigies, nonnulla etiam cernerentur, tempora constructionis apertè indicantia, non infirmatur conjectura asserentium ædificii profanos usus ex Musivorum animadversione. Longè minus officit nostræ assertioni subtilior quædam interpretatio, quam verbis Bibliothecarii nonnulli tribuunt, qui cùm scripserit *Basilicam &c. Simplicius dedicat*, ita explicant, ut *dedicandi* verbum constructionem significare contendant: Mihi verò non ita sonare videtur legitima vocis illius vis, præsertim cùm evinci possit ex pluribus locis ejusdem Scriptoris, non modò verbum *dedicare*, sed etiam *facere* ab eo promiscuè tum constructoribus tribui, tùm restauratoribus, necnon iis, per quos Basilicis incrementum, aut ornatus accessit. Hæc ipsa (ut aliàs diximus) optimè animadvertit Abbas de Angelis in sua Liberiana Basilica; unde benigniùs quandoque, quàm dura patiatur Grammaticorum severitas, verba Scriptorum interpretari fas est, immò magis decorum.

Basilicam hanc eandem fuisse, quam quæ ab Ammiano Marcellino describitur nomine Sicinianæ, audivisse memini a Clarissimo Viro Joanne Lucio rerum antiquarum eruditissimo: ac licèt omnino nullas ad id probandum rationes adduceret, asserentis unicum testimonium tanti semper habui, ut Auctores plurimos duxerim evolvendos, magna spe fultus id aliquando repertum iri: quærentem tamen hucusque fefellit spes ita præcox; nec aliquid satis certum inveni, præter nonnulla, quæ, quà lectitando, quà meditando attentiùs mecum revolvens, cùm tenuem obscurissimæ rei lucem afferre posse arbitratus sim, literis hìc censeo consignanda.

Ejusdem itaque Ammiani ethnici Scriptoris auctoritatem profero, qui lib. 27. Hist. cap. 3. *Damasus* (inquit) *& Ursicinus supra humanum modum ad rapiendam Episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrimè conflictabantur, adusque mortis vulnerumque discrimina adjumentis utriusque progressis: Quæ nec corrigere sufficiens Viventius, nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum, & in concertatione superaverat Damasus, parte, quæ ei favebat, instante; constatque in Basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum: efferatamque diu plebem, ægrè postea delinitam.*

In

In hac Narratione, ut Basilicæ Sicinini nomen profertur, ita situs non designatur. Scriptores, qui illum diligentiùs indicare conati sunt, omnes in eo consentiunt, quòd propè Forum Esquilinum Basilica extiterit, cujus Fori memoria nuperrimè reperta est in lapide Tiburtino, in Vinea PP. SS. Cosmæ, & Damiani Viâ Labicanâ supra Cœmeterium Beati Castuli, quam nos propriis oculis legimus.

C. CACIVS. C. L. HERAC.
ARGENTARIVS. DE. FORO
ESQVILINO. SIBI. ET. LIBE.
ET. LIBERTABVS.

Romanorum Ædificiorum Scrutator Nardinus, sequutus (ut arbitror) Pancirolum, peculiarem eidem Basilicæ locum assignat; ibi fuisse existimans, ubi nunc sita est Ecclesia Sancti Viti, nullis tamen rationibus id evincit: quin etiam ego, pace tanti Viri, eum haud benè ejusdem Ecclesiæ situm antiquum tenuisse dico. Distabat enim vetus Ecclesia Sancti Viti aliquantulùm ab ea, quæ nunc visitur, fundata à Sixto IV. ut erui ex Codice M. S., in quo registrantur Visitationes Ecclesiarum Urbis pag. 1249. mihi commodato ab Illustriss. & Reverendiss. D. Raphaele Fabretto, dum hæc imprimuntur gloriosiss. Pontifici Alexandro PP. VIII. a libellis supplicibus. Qualis autem antiquæ Ecclesiæ Sancti Viti constructio fuerit, tàm Pancirolus, quàm Nardinus scire non potuerunt, cùm nec illam viderint, nec etiam Codicem M.S. Ipsius autem Ecclesiæ Visitatio habita fuit die 6. Julii 1574. Quare ab eorundem Auctorum sententia recedens, statuere posse videor, Basilicam Sicinianam Ecclesiam esse S. Andreæ, de qua loquimur; tùm propter Basilicæ formam, quam retinet, tùm propter antiquitatem, tùm etiam ob viciniam cum Liberiana.

Si singulas, quæ in hujus Ecclesiæ narratione quæstiones insurgunt, examinare vellemus, nimis recederemus à brevitatis scopo nobis proposito; sufficiat igitur si tantùm hîc indicemus Scriptorum discrepantiam in præfatæ Basilicæ denominatione: eam etenim aliqui Siccinini, alii Sisimini, nonnulli verò Siccinii vocant, prout etiam quidam Ursinum nominant, alii Ursicinum.

Ut ut sit, ista de nomine quæstio ociosioribus Criticis relinquatur, & ad graviora accedamus. Libet jam aliquid hîc attingere de historia paullò ante ab Ammiano Marcellino recensita; hoc est de cæde in schismate Ursicini perpetrata. Nam si Ammiani testimonium attendas, cædes illa contigit in Basilica Sicciniana: at si aliorum placita proferantur, constabit, hoc sacrilegio pollutam fuisse Basilicam Liberianam. Posterius assertum videre est in præfatione Libelli Faustini & Marcellini Presbyteri ad Imperatorem Valentinianum; in hoc enim legitur, centum & sexaginta Viros ea cæde sublatos obsidione occubuisse in Basilica Liberiana. Quis itaque Judex hanc inter Auctores coævos Damaso litem tutò dirimere audebit? Erit itaque dignoscendum, uter ex illis majorem apud prudentes fidem obtineat, ut alter à testimonio ferendo removeatur.

De Ammiano plura congesserunt To-

Tobias Magiri in Eponymologio critico, ac Hofmannus in suo Lexico, qui diversorum Auctorum suffragio nominant Ammianum, Scriptorem veritatis studiosum, prudentem, gravem, ac serium, necnon dignum, qui ab omnibus ametur, & floruisse sub Gratiano, & Valentiniano asserunt.

Contrarium de Marcellino Presbytero sentit Baron. in to. 4. ad Ann. 367. vocat enim hominem hunc Schismaticum, mendacem, infensum, inimicumque S. Damasi, Catholicorum calumniatorem, necnon Luciferianæ hæresis Sectatorem. Baronii sententia ex lectione præfationis ipsiusmet libelli confirmatur; si enim legatur attentè, constabit, non esse ab iisdem Faustino, & Marcellino conscriptam, sed ab aliis ex eadem factione Luciferiana, ac mendaciorum plenam. Communi ergo suffragio præferenda est Ammiani sententia, cùm in ipsum consentiant Ruffinus, Socrates, Sozomenus, Nicephorus, & alii posteriores Scriptores.

Hæc levi calamo prosequuti sumus in gratiam eorum, qui locorum notitiæ conjungere historias amant. Incitat modò nos ad cætera perstringenda, diversa ejusdem Ecclesiæ nomenclatura, quam ab initio exposuimus in ipso capitis titulo. Bibliothecarius itaque in Vita Gregorii II. Basilicam istam appellat *Monasterium S. Andreæ in Barbara*: & in Vita Leonis III. *Cata-Barbara Patritia*: eandem in *Barbaris* vocat Ciaconius in præfati Simplicii Vita, eò quod in ejus muris variæ ferarum imagines à Diana venatrice, & ab Hippocentauris confectarum visebantur, opere partim tessellato, partim vermiculato, ut supra exposuimus in Cap. VII.

Martinellus verò in sua Roma Sacra appellat in *Esquiliis*, & in *Aurisario*, Grimaldi auctoritatem sequutus. Causam autem, cur in *Barbara* vocitetur, exponit Severanus in suo tract. de septem Urbis Ecclesiis, ubi sic dictam asserit à nobili quadam ejusdem nominis Matrona, quæ tempore Gelasii I. Corpus S. Severini Neapolim transferri curavit, ut apud Baronium ad ann. 496.

Quid autem vox *Cata-Barbara Patritia* ostendat, varium est: cùm κατὰ græca vox sit diversas habens significationes, easque hic referre supervacaneum sit, solummodò illam indicabo, quæ ad quæstionem nostram pertinere potest; nempè denotare *apud*. *Cata* Matthæum pro *secundùm* &c. Ex quo inferri potest, olim prope Basilicam Siccinianam fuisse domum Barbaræ cujusdam Matronæ, Patritii sanguinis splendore conspicuæ; unde *Barbara Patritia* fuerit appellata. Atque hinc, *Siccinianam Basilicam* prisco relicto nomine, novum *S. Andreæ in Barbara*, vel *Cata-Barbara Patritia*, idest juxta Domum Barbaræ, sive *Barbaræ Patritiæ* adeptum fuisse. Has nominum mutationes nostris etiam temporibus experimur. Sic Plateam Sfortiam in Barberinam, & Plateam Senarum in S. Andreæ de Valle mutatas audimus. E quibus etiam perspicuum est, vias, aut plateas fuisse ab Illustrioribus Domibus propter eas, aut in eis extantibus, quovis tempore denominatas.

Sicuti nominis lapsum sæpiùs reparavit antiqua hæc Basilica; ita quoque ut per nos tùm nomina, tùm orna-

ornatus duraturâ restitutione asseri possint, conabimur Musivum opus ab oblivionis periculo liberare, cùm de nomenclatura satis hucusque dictum sit. Id eò libentiùs aggredior, quò rationabiliùs à nostra ætate repetere potest restitutionem in integrum venerandum hoc Antiquitatis vestigium, quod ultimum nostris diebus excidium ob incuriam aliquorum perpessum est. Funditùs itaque hoc, quod describimus, opus Musivum interiit anno superiori 1686. cujus tamen Diagramma diligentèr incidi jussimus, antequam prototypus dilaberetur: figurarum verò dispositio peti potest à Tabula LXXVI. in qua septem visuntur Virorum effigies. Medium obtinet Christus Dominus monti insistens, à quo quatuor flumina propagantur.

Dextera Christi Domini benedicentis more elevata est: sinistra verò volumen utrinque complicatum inserto indice detinet, & collectum in plicas pallium cubito sustentat. Pallii fimbria notatur monogrammate H. Christi Caput diademate ornatum est ab insertæ Crucis imagine concinnè decussato. Notandum verò, Figuræ partem lineâ circumvallatam, ubi adest lit. A. additam esse ex Pictoris judicio, cùm Musivum opus temporis diuturnitate inibi deletum fuerit. Volumen illud, omissis aliis interpretationibus à Durando *in Ration.* lib. 1. cap. 3. & ab Aringhio *in Roma Subterranea* tom. 2. lib. 6. cap. 16. excogitatis, nihil aliud significat (ut opinor) quam novæ legis editionem Christo Domino referendam: sicut enim Deus legis antiquæ Tabulas Moysi traditurus, illum accersivit in summum apicem Montis Sinai, ut ab ipsa loci altitudine sublimitas Præceptorum dignosceretur; ita & æternus Dei filius *majora Præcepta* oblaturus *Populo, quem charitate jam liberari conveniat*. Et D. Augustinus ait lib. 1. *De serm. Domini in monte*: Par erat, ut è montis Cathedra cœlestis Doctrinæ suæ aperiret exordium. Præstat ipsius Augustini verba referre: *Si quæritur* (inquit ibidem S. Doctor) *quid significet mons, benè intelligitur significare majora præcepta Justitiæ, quia minora erant, quæ Judæis data sunt*. Volumina similia, quæ in Apostolorum Christo assistentium manibus visuntur, acceptam ab eodem docendi facultatem indicant; quam non incongruè manibus retinent, cùm ab eodem Christo didicerint *facere, & docere*. Literæ H. significationem &c. in Dissertatione de monogrammate vestium supra in Cap. X. explicavimus.

Quatuor autem flumina, quæ è monte decurrunt, quatuor illa denotant, quæ è terrestri Paradiso erumpebant. De quibus Moses Barcepha Syrus cap. 2. *in Genesim in Commentariis de Paradiso* part. 1. cap. 28. sic ait: *Postquam is fluvius rigasset Paradisum, diductus, divisusque esset in quatuor fluvios, quos Moses (quia ipsius sæculo noti erant) suis & nominibus, & locis describit inquiens: Nomen unius Phison; is est, qui circuit universam Terram Havilæ. Nomen igitùr unius horum quatuor fluviorum est Phison; sive, ut Græcus vocat, Diyabis, qui fluvius postquam avulsus ab illo majore, & primario Paradisum perluente, in terramque demersus est, sub ipsis etiam Oceani vadis fluit, donec ebulliens prorumpat in Occidentem; unde versus Septentrionem*

nem regyrans delabitur, per universam Regionem Indorum, (quam vocat Moses Terram Havilæ) ac tandem desinit in Mare Indicum. Sunt autem qui putent, Phison appellatum esse à verbo Phas; propterea quod cesset à fluctu aspectabili, quippè qui sub multis pelagis majorem cursus sui partem peragat, & ibi est aurum, & aurum ejus terræ præstans est; ibi Bedolach, & lapides Berylli ferunt in pleraque hujus fluminis arena, atque in ipsa ripa aurum probum, admirandasque margaritas ubertim reperiri. Hebræum enim Bedolach gemmas vocat, Beryllos verò lapides pretiosos. Alii Bedolach candidas uniones significare existimant, Beryllos verò sardos, Topazios, & cæteras id genus gemmas. Et nomen fluvii secundi Gibon; is est, qui circuit omnem Terram Chus. Secundus fluvius nomen habet Gihon, Græcus Nilum appellat, alii Sichor vocant: & hic quoque fluvius ut separatus est ab illo majore, sub Oceanum descendit, donec scaturigine evomitur in plaga Australi, atque peragrans perluit terram Cusiorum (Ethiopas vocamus) & Ægyptiorum, tandemque desinit in Mare Adriaticum, quod est apud Ægyptum. Cœterùm nomen Chionis obtinuit à fluendo cum inundatione: hæc enim ripa sua supergrediens, irrigat Terras sibi circumjacentes. Et nomen fluvii tertii Diklat, qui it adversùs Assur. Quartus denique fluvius est Perath. Diklat appellatus est tertius fluvius, quod impetuosus, ac rapidus sursum deorsum feratur, quasi homo violentus, ac fervidus, qui ad erumpendas angustias aliquas, nunc se subrigit, nunc demittit. Quartus denique fluvius dicitur Perath, quia fœcundissimus est. Et hi quoque duo fluvii simul atque derivati sunt ab illo principaliori flumine, absorpti sub Oceanum, tandem prosiliunt in medio terrarum Orbe fontibus non procul inter se dissipatis, ac prolapsi desinunt in Mare Australe ipsius Boreæ. Porrò Assur vocat regionem Assur, & Ninevitarum, ac Bethgarme, aliaque circumquaque his adjacentia loca.

Accipiuntur & quatuor hęc flumina pro quatuor Evangelistis. Sic Christianus Grammaticus *in Exposit. in Matthæum* cap. 1. *Per Gehon* (inquit) *qui dicitur terrenus, significatur Matthæus, qui terrena acta de Christo narravit. Per Tygrim, qui velocitas interpretatur, Marcus, qui cursim acta Domini exposuit. Per Euphratem, qui fertilitas interpretatur, Lucas, qui uberiùs, & latiùs Domini gesta decurrit. Per Phison, qui insufflatio potest dici, Joannes, qui excellentiùs afflatus Spiritu Sancto, de Domini dignitate attigit. Sicut ista quatuor flumina irrigant omnem Mundum, sic quatuor Evangelistæ irrigant omnem Ecclesiam.*

Sed prosequamur jam reliquarum figurarum expositionem. Stat Salvatori dexterior senex pallio coopertus, quem D. Paulum suspicor esse: exerit hic è pallio dexteram, sinistrâ volumen sustinet, pari, quo Christus, modo; habetque in fimbria pallii monogramma L. Hujus picturæ inferior pars à Pictore suppleta est, ut in aliis quoque factum videmus.

Secundæ, & tertiæ figuræ (quæ & ipsæ à dextera Salvatoris stant) nil nisi Caput extabat, reliqua verò omnia à Pictore pro ejus ingenio reposita sunt.

Senior alter sinistram tenet, stans ipse quoque pallio coopertus, qui fortè Principem Apostolorum denotat: emi-

eminet è pallio cervici obvoluto dextra: ſiniſtraque, uti aliæ Imagines, volumen obſtringit.

In utraque pallii fimbria legitur Litera L. recta & inverſa; ea fortaſſe de cauſa, quia interior pars fimbriæ exterius reflexa eſt. Teguntur ſandaliis pedes, quorum ſiniſter picturâ expreſſus eſt. Secunda Imago dexteram elevat more ſermocinantis; habetque in ora pallii L. monogramma. Tertia demum, & ultima, quæ imberbem juvenem refert, dextram & ipſa manum attollit, atque indicem ori admovet; ſiniſtrâ pallio tectâ dexterum cubitum ſuſtentat. In utraque togæ fimbria viſitur litera L. recta & inverſa; pedeſque, quorum ſiniſter veluti ad inceſſum, paulò eſt elevatior, ſandaliis, ut in aliis, ornantur.

In ſuprà expreſſis figuris cùm quædam notari poſſint, ac debeant, de his ſingillatim nunc dicam. Non omnes igitur ſunt eodem modo capillatæ, ac barbatæ, ſed ad morem Regionis, ut credo. Hanc conjecturam ſuggerit nobis eruditiſſimus Caſaubonus in notis ad Julium Capitolinum, ubi loquens de Vero Imperatore, qui ad Amicæ vulgaris arbitrium in Syria barbam depoſuerat, illuſtrat hunc locum, demonſtrans, Antiochenſes, & Syros averſatos eſſe, & irriſiſſe eos, qui barbam alerent: è quibus hæc infero: Cùm Sanctus Petrus Antiochiæ, ubi ſeptennium explevit, Cathedræ Apoſtolicæ præſideret, ne Antiochenſibus riſui eſſet, & inviſus, barbam eorum genio compoſuit, depoſuitque; licèt ultimò Romæ, ubi mos diſpar vigebat, iterum reſumpſerit.

Principis Apoſtolorum exemplo ejus Succeſſores Romani Pontifices raſam barbam geſtavere uſque ad Julii II. tempora, qui omnium primus contra majorum conſuetudinem prolixam aluit, ut majorem intuentibus reverentiam incuteret: idque reliqui poſt eum Pontifices Maximi probaſſe videntur, teſtante Ciacconio in ipſius Vita. Sed pace tanti Viri, tàm Leo, quàm Clemens Julii Succeſſores reſectam omnino habuere: Clemens verò, Cæſarei exercitûs Romam depopulantis impiam rabiem declinaturus, per ſeptem menſes in Arce Sancti Angeli, ſeu Mole Hadriana delituit, quo temporis tractu nullatenus in mento novaculam paſſus fuit: temporum deinde ſuorum, caſuſque luctuoſioris mœrori tam proprius barbæ prolixioris horror ſibi viſus eſt, ut ad extremum uſque vitæ triſtem conſuetudinem ſervaverit.

Teſtantur hoc ipſum Icones utriuſque Pontificis in argenteis nummis expreſſæ, quorum nonnullos penes me aſſervo; & notat etiam Oldoinus in Addit. ad ipſum Ciacconium.

Animadvertendum inſuper eſt, in Emblemate, quod exhibeo, figuras omnes Sandalia deferre; quod certè non ad placitum Muſivarii factum credas, nec ad temporum mores, vel Regionis, ſed juxta Domini juſſum, qui Marc. 6. præcepit Apoſtolis, *ne quid tollerent in via, niſi virgam tantùm: non peram, non panem, neque in zona æs, ſed calceatos ſandaliis &c.*

Obſervatione dignos etiam judico veſtium Colores; nam ibi Chriſti tunica, & pallium rubei, Apoſtolorum verò pallia albi, tunicæ verò cærulei coloris erant.

CAPUT XXVIII.

De Ecclesia Sanctæ Agathæ in Subura, musivoque Opere, olim in ea à Fl. Recimero circa ann. Domini 472. constructo.

OPulentissimum sacrorum monimentorum solum jure Romana Civitas denominari potest, cùm (ut de ethnicorum templis nihil dicamus) effulgente Evangelicâ Veritate ob ædium in Martyrum, aliorumque Sanctorum honorem dedicatarum numerum, & elegantiam, inclyta super alias evaserit: Sed temporis diuturnitate, Barbarorum incursionibus, & ruinis, ac reparationibus in Ecclesiis factis, vix eædem dignosci possunt; itaut quandoque earum nonnullæ in propriis sedibus perquisitæ nullatenùs inveniantur. Eorum, quæ asserimus, exemplum præbere potest Ecclesia in Subura Sanctæ Agathæ nuncupata, quam Floravantes Martinellus, qui Romæ an. 1638. peculiarem de ea tractatum edidit, asserit, fuisse in regione Suburæ; eandemque, quam Magnus Gregorius ab Arianis pollutam expiavit, ac deinde multis miraculis insignem. Contrariam tamen tuetur sententiam Famianus Nardinus in tractatu *De antiqua Roma* Italicè scripto, ubi non solùm, non esse in Subura, sed neque illam à Magno Gregorio dicatam, autumat. Quare ad hanc indagandam veritatem prolixiorem instituere sermonem cogor, ut relatis utriusque rationibus, iisque ad trutinam revocatis, & nostris additis, Veritas è tenebris (si possibile sit) elucescat.

Martinellum igitur, qui prior scripsit, primo loco audiamus. Is ad scrutandam meliùs hanc provinciam à nominis etymologia initium sumit, Varronis auctoritatem adducens, qui libro 4. De ling. Lat. *Subura* (inquit) *quòd sub muro terreo Carinarum in ea est Argeorum sacellum sextum. Subura Junius scribit, ab eo quòd fuerit sub antiqua Urbe, cui testimonium potest esse, quòd subest ei loco, qui terreus murus vocatur.* Nihilominus ipse Varro aliam sequitur etymologiam, nempe Suburam à pago Succusano potiùs dictam fuisse, quia succurrebat Carinis. Festus verò ex Verrio eadem ferè habet; *Suburam Verrius à pago Succusano dictam ait: hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui ajunt, ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum à Stativo præsidio, quòd solitum sit succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis. Indicioque esse, quòd adhuc ea tribus per C. literam non B. scribatur.* His Martinellus addit, quòd aliquid amplius ejusdem Festi fragmentum habeat ex Farnesiano Exemplari descriptum; *Suburanam* videlicet *Tribum*, antea *Succisanam* fuisse dictam; veteremque Horatii Interpretem à Jacobo Cruquio editum, habere: *Suburam dictam esse à suburendo, quòd in ea Regione Romæ aliquando sub ustionibus Paludeta siccata fuerint.* Hæc de Etymologia. Deinde idem Martinellus ostendit, Suburam unico R. scribendam esse, id quod lapideis inscriptionibus probat; at, cùm hæc sit Orthographica quæstio, Lectorem brevitatis gratiâ ad eundem Martinellum remittam. Nunc propiùs accedamus, loquamurque de situ, quem indagantes Antiquarii verbis invicem

se

ſe laceſſunt; eorumque nemo huc uſque invenit, & in poſterum perquàm difficile invenient.

Præcitatus igitur Varro INTRA URBIS POMOERIVM, Suburam fuiſſe indicat, inquiens; *Reliqua Vrbis loca olim diſcreta, in ſeptem & viginti partes Vrbis ſunt diſpoſita: e queis prima eſt ſcripta Regio Suburana.* Porrò EXTRA ILLVD conſtituere videtur cùm ait: *Subura ſub muro terreo Carinarum*, & ſubjungit: *Subura Junius ſcribit ab eo, quod fuerit ſub antiqua Vrbe.* Urbs verò antiqua non Carinas, ſed Palatinum, & Capitolinum Colles comprehendebat; ſicque Subura inter Carinas, & antiquam Urbem, videlicet extra Pomœrium conſtituta erat, quòd probat Thomas Dempſterus, cum Martiale, ita dicente libro 2. epig. 17.

Tonſtrix Suburæ faucibus ſedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum;

Quia ſervus publicus, ſeu Tortor in Urbe habitare non poterat. Contrarium tamen elicitur ex Juvenale Satyr. 10. ubi cum Annibale loquens, ait.

Actum, inquit, nihil eſt, niſi Pœno Milite portas
Frangimus, & media vexillum pono Subura.

Quaſi dicere voluiſſet: Nihil adhuc fecimus, niſi Romam capiamus, & vexilla noſtra in Subura ſitâ in media Urbe ponamus. Idemque etiam indicaſſe videtur præcitatus Martialis lib. 12. epigr. 3. quo mittit librum in Urbem ad Stellam Conſulem & Poetam in prima Subura habitantem, ubi ſic.

Ad Populos mitti qui nuper ab Vrbe ſolebas,
Ibis tu Romam nunc, peregrine liber.
Jure tuo veneranda novi pete limina Templi,
Reddita Pierio ſunt ubi Templa Choro.
Vel, ſi malueris, prima gradiere Subura:
Atria ſunt illic Conſulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella Penates.

Subjungit ſupra laudatus Martinellus, admodum difficile eſſe Suburæ locum deſignare ob Auctorum in hac re varietatem, quos ab ipſo in unum collectos, in Lectoris gratiam ſummatim hîc refero.

Junius apud Varronem ſub antiqua Urbe Suburam eſſe dixit, cujus teſtimonium eſſe poterat, quod ſubeſſet ei loco, qui Terreus murus denominabatur.

Joannes Annius Suburam poſuit in vico Tuſco incipientem è Palatino Colle, & protenſam uſque ad murum fori Venalium circa Tyberim, & ad forum Piſcarium.

Blondus, Monticulum exiſtimat, ubi ſitum eſt monaſterium S. Laurentii *in Pane, & Perna*, ac totam illam viam, quæ incipit a Sancta Lucia in Silice, & porrigitur uſque ad Sanctum Hadrianum in foro Boario, Suburam comprehendere.

Marcellus Donatus ſequitur Blondum, locans in Subura Olympiadis, & Agrippæ Thermas juxta præfatam Eccleſiam Sancti Laurentii *in Pane, & Perna*, ubi Sanctus iſte aſſatus fuiſſe dicitur, & ad ſuam confirmandam ſen-

tentiam Prudentii Poetæ Christiani locum adducit Hymn. 11. Περὶ στ.

Non contentus, humum celsæ intra mœnia Romæ
Tingere Justorum cædibus assiduis:
Janiculum cùm jam madidum, fora, rostra, Suburam,
Cerneret eluvie sanguinis affluere.

Pomponius Lætus initium Suburæ esse vult, ubi Titi est Amphitheatrum, illiusque spatium usque ad Esquilias producit.

Andreas Fulvius vix à præcitatis discedit, dum ait: *Ea inchoabat à regione Tabernolæ juxta Colosseum, ubi Suburæ caput, & principium Labicanæ versus Auroram tendentis. Subura verò per radices Esquiliarum longo ambitu producebatur usque ad ædem Sanctæ Luciæ in Orphea, sive in Capite Suburæ.*

Bartholomæus Marlianus Suburæ caput non ad Amphitheatrum, sed ad forum Romanum posuit.

Aloysius Contarenus Marlianum sequitur, & Suburæ plateam collocat inter Quirinalis Montis, & Viminalis extremam partem, ubi Probæ puteus; qui puteus (ut refert Fulvius) erat sub proximo Templo S. Agathæ in Valle Quirinali, & juxta S. Mariæ in Campo, ubi à fronte incisæ sunt literæ quædam juxta Hospitale Epirotarum, sive Ecclesiam SS. Sergii & Bacchi, quare Platea ista fuit (ni fallor) ante ædem B. M. Virginis ad Montes in ea parte, ubi nunc fons cernitur.

Raphael Volaterranus, cæterique recentiores Suburam à Trajani foro usque ad S. Martinum in Montibus, & S. Agatham protendunt.

Pyrrhus verò Ligorius, qui Italico idiomate scripsit, latinè redditus, sic ait: *Subura non erat in Esquiliis, sed in Suburana Regione, in qua signantèr erat Cœliolus, ac Carinæ, & ut ipse perpendere potuerat, facilè existimabat Suburam in illa fuisse valle, quæ est inter Cælium Montem, & Palatinum.* Hoc suum judicium deduxisse videtur Pyrrhus ex Lupanariis, quæ Q. Ruffus & P. Victor recensent.

Panvinius Ligorium sequitur, ac profitetur, se multa ab illo didicisse; proinde ejus vestigiis inhærens, ait: *Suburam voco viam illam, quæ Amphitheatrum, & Arcum Constantini ex uno capite habet, ex altero verò Septizonium Severi, & SS. Andreæ, & Gregorii in Clivo Scauri Basilicam.* Septizonium erat ante dictam Ecclesiam Sancti Gregorii.

In tanta tot Auctorum, & sententiarum varietate subjungit supramemoratus Martinellus: *Non est facile de rebus præsertim remotissimis liquidò pronunciare.* Postea Ligorii auctoritatem refellit, allegans Epigramma Martialis, qui, à suis ædibus, quæ ad Pilam Tyburtinam sitæ erant, ad Esquilias per Suburanum clivum ascendi dicebat. Tiburtina Pila erat ad Circum Floræ in Quirinali Monte, ubi nunc Platea Barberina, sive Capuccinorum. Martialis carmina hæc sunt ex lib. 5. Epig. 23.

Mane domi nisi te merui, voluique videre,
Sint mihi, Paulle, tuæ longius Esquiliæ.
Sed Tyburtinæ sum proximus accola Pilæ,
Qua videt antiquum rustica Flora Jovem.

Alta

Alta suburbani vincenda est semita Clivi.

Non dissimile habetur in alio Epigrammate, quo Musam alloquitur, jubens, ut librum deferat ad Plinium in Esquiliis habitantem, ubi sic l. 10. Epig. 19.

..... Brevis est labor; peractæ
Illuc Orphea protinùs videbis
Altum vincere tramitem Suburæ.

Idem etiam videtur indicare Festus Pompejus, qui Suburam inter Montes commemorat. *Septimontium*, inquit, *dies appellatur mense Decembri, qui dicitur in Fastis Agonalia, quòd eo die in septem montibus fiunt sacrificia, Palatio, Velia, Fagutali, Subura, Cermalo, Cœlio, Opio, Cispio.*

Quàm levi autem fundamento nitatur Ligorii sententia, nemo non videt; frivolum est enim ejus argumentum desumptum ex Lupanariis descriptis in regione secunda Cœlimontana, cùm illa alibi etiam fuisse appareat. Tacitus loquens de stagno Agrippæ, ait: *Crepidinibus Stagni Lupanaria adstabant, illustribus fœminis completa, & contra scorta visebantur nudis corporibus*; lib. 15. Annalium cap. 37.

Alterùm lupanar extabat in Agonali Circo, ad quod ducta est B. Agnes Virgo, & Martyr. Alia similia loca habebantur in Circo maximo, ex quibus non una, sed plures Suburæ deduci possent.

Nec firma Romanarum Regionum Auctoribus à Panvinio editis fides haberi potest, cùm inter se contrarii sint. Nam P. Victor ab Aldo impressus in regione secunda Cœlimontana lupanaria ponit nullo alio adjecto. Panviniana verò editio addit: in *Subura*. Idem Victor juxta plures aliorum editiones *Suburam* in tertia Regione reponit, quam Panvinius in *Suburæ caput* commutavit. Denique Sex. Rufus ab ipso Panvinio vulgatus in Regione quinta Esquilina ponit *Vicum Succusanum*, à quo Subura nomen traxit. Propterea præcitatus Martinellus, ut ambiguitates tollantur, sic distinguendum existimat.

Si agatur de antiqua Urbe, in cujus Pomœrio Palatinus, & Capitolinus Colles includebantur, dicendum est, *Suburam* fuisse *viam sub antiqua Urbe extra Pomœrium in ea Valle*, ubi nunc est Amphitheatrum Titi: Ex quo deinde probat, quòd ibi meretrices prostarent, cùm Subura dicta fuerit sub antiqua Urbe, ac sub terreo muro Carinarum, & locus iste à nonnullis *Summœnium* denominetur; Quare Martialis lib. 3. Epig. 82.

Conviva quisquis Zoili potest esse,
Summœnianas cœnet inter uxores.

Et lib. 12 Epig. 32.

Nec plena turpi Matris olla resina,
Summœnianæ qua pilantur uxores.

Et lib. 11. Epig. 62.

Lingua Maritus, mœchus ore Mancius,
Summœnianis inquinatior buccis.

Quibus adde Epig. 35. lib. 1.

At meretrix abigit testem, veloque seraque:
Raraque Summœnii fornice rima patet.

Ex his igitur argui potest, quòd lupanaria à Ligorio allegata ad hanc Suburam referri queant.

Si verò loquamur de aucta Urbe, Suburæ limites videntur extensi usque ad forum Piscarium, & finem Vici Tu-

Tusci, ubi Janus Quadriformis, & imum Argiletum (nunc ni fallor Pons quatuor Capitum) & via, quæ ducit ad Sanctam Mariam Ægyptiacam, dicta *Porta Leone*. Perpendendus igitur est Martial. l. 2. Epig. 17.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum,
Argique letum multus obsidet Sutor.

Tonstricis locum fuisse demonstrat ipse Martinellus Suburæ principium, ubi solebant verberari sontes, & tortores flagella suspendere, & erat prope Argiletum, quod pertingebat ad Theatrum Marcelli, nunc Plateam Montanariam.

Perpendendus est etiam Juvenalis, qui Sat. 5. vers. 105. sic ait:

Aut glacie aspersus maculis Tyberinus & ipse
Vernula Riparum pinguis torrente cloaca
Est solitus mediæ cryptam penetrare Suburæ.

Ad quem locum notat laudatus Martinellus; *Si Subura Tyberim versus non protendebatur, quomodo possent Pisces Suburæ Cryptam penetrare, ut ibi pinguescerent?*

Deinde demonstrat, quòd, auctâ, Urbe, Subura etiam producta fuit, ut ad forum Nervæ pertingeret, inde verò per planitiem inter Viminalem, Quirinalem, & Esquilinum Colles ad S. Luciam in Silice porrigeretur. Quod si (subjungit) divinare in re obscura, & antiqua tantisper liceret, Servio Rege, sequentibusque proximè temporibus, id contigisse crediderim. Collocatâ enim in Esquiliis Regia, ac Vico Patricio Senariis Civibus ad ædificandum distributo, per eam planitiem valde Urbem crevisse non abs re judicari potest. Verùm quidquid sit de tempore, Suburam quandoque tandem eò pervenisse, ex vulgatissima loquendi ratione, quæ à majoribus accepta, ad nostra usque tempora propagata est, certissimè comprobatur. Hac eadem ratione ex ipso, quod hodie in usu est, nomine, Capitolii, Circi, Palatii sedem, ac locum, tam certè existimamus, ut nemo audeat dubitare, cur idem in Subura locum non habeat. Interdum verò à vulgo, inquies, recepta sunt falsa; Verùm ut falsa dicantur, debent apertissimis argumentis coargui, quæ hîc nulla sunt, ut idem ostendit. Faciunt huc, quæ supra narravimus de Clivo Suburano, qui a Pila Tiburtina tendenti ad Esquilias post Suburam scandendus superest, teste Martiale. Hæc enim, & similia, nisi hoc loco Subura locetur, explicari non possunt, cùm ex alia parte hanc sententiam sequuti, facillimè possint *Clivum Suburanum* designare, ut nimirum sit ille ipse, quem, ut ad S. Luciæ in Silice Templum perveniamus, ascendimus, quique adhuc Suburæ nomen retinet. Huc usque Martinellus, qui multa dixit, sed Gordianum nodum non dissolvit, ut infra ex Nardino demonstrabitur.

Pergit deinde de hac re loqui, indicatque loca Auctorum, quæ Suburæ qualitates patefaciunt.

Primò, quòd hominum multitudine abundaret, refert Juvenalis Sat. 11. v. 50.

Cadere namque foro jam non tibi deterius, quàm
Esquilias à fervent i migrare Subura.

Se-

Secundò, quòd ibi venalium rerum copia adesset, Martialis lib. 7. Epig. 30.

Quidquid villicus Umber, aut colonus,
Aut Tusci tibi, Tusculive mittunt:
Aut rus marmore tertio notatum;
Id tota mihi nascitur Subura.

Et lib. 10. Epig. 94.

Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Subura
Mittimus Autumni cærea poma mei.

Quare, quòd clamoribus Præconum, & aliorum res venales exponentium, & clamitantium, perpetuò streperet, clamosam eam vocat idem Martialis lib. 12. Epig. 18.

Dum tu forsitan inquietus erras
Clamosa Juvenalis in Subura.

Non edulia tantùm, verùm etiam medicamina ad Mulierum ornatum ibidem vendebantur: quod sic testatur Martialis lib. 9. Epig. 38.

Cùm sis ipsa domi, mediaque orñere Subura,
Fiant absentes & tibi, Galla, comæ.

Tertiò, quòd eam coluerint etiam spectatissimi Viri, Suetonius probat, qui de Cæsare narrat, eum *habitasse primò in Subura modicis ædibus*; ac Martialis lib. 12. Ep. 3. de Stella Consule.

Vel si malueris, prima gradiere Subura:
Atria sunt illic Consulis alta mei.

Concludit denique idem Martinellus, intervallum istud obscurum esse non potuisse, in quo Romanorum Nobilissimi diversabantur; mirum ergo non esse, si Subura cum Sacra via, toti Urbi celeberrimâ, pari propemodum jure contenderet. Ait enim Festus: *October equus appellatur, qui in Campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum Victricum dexterior: de cujus capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienses, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent.*

Sed nihil ad Suburæ dignitatem perindè facere aliquibus videtur, quàm quòd prima Regio, seu Tribus scripta est, teste Varrone, quæ ab ipsa Suburanæ nomen invenit. Hinc est, quod Tullius *de lege Agraria*, ait: *A Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat*. Neque verò alio ordine, dum Tribus Urbanas enumerat, utitur Plinius: Aliter Dionysius, qui à Palatina incipit: Conciliare tamen utrosque nititur Manutius inquiens: *Rem commodè posse temperari, ut Dionysius Ordinem, quo facta sunt: Varro eum, quo ad lationem suffragii vocabantur, spectaverit*. Equidem hanc Varronis fuisse mentem, affirmare non ausim: Cæterùm hoc ipsum, quod prima citaretur, inhonorificum esse non potest.

Notandum hìc, temporum decursu ab Urbanis Tribubus ad Rusticas defecisse primarios viros, ex quo illarum amplitudinem fuisse imminutam; sed non idcircò Suburæ suam dignitatem periisse; adeout dicere potuerit Juvenalis Satyr. 3.

... Ego vel Prochytam præpono Suburæ.

quasi nihil esset in Urbe præstantius.

Hæc à præcitato Martinello dicta, fideliter exponenda duxi. Modò in judicium est vocandus Famianus Nardinus, qui in sua *Roma antiqua*, in pluribus aliter, ac Martinellus sentit.

At antequam ad Nardini narrationem deveniam, operæ pretium fuerit summatim ejusdem assertiones referre, cùm opus posthumum non sit ab Au-

ctore,

ctore revisum, aut correctum, ideoque in aliquibus locis obscurum.

Prima igitur Nardini assertio est, opponere se Donati judicio, & nimiùm Suburam dilatare.

Secunda, Ecclesiam S. Agathæ, de qua sermo, illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius, neque esse in Subura.

Tertia, illam de qua differimus, esse Diaconiam S. Agathæ, diversam tamen à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Quarta, S. Gregorium Ecclesiam priùs in honorem S. Severini juxta domum Merulanam, postea ob novas Reliquias in honorem S. Agathæ eandem consecrasse.

Quinta, huic ambiguitati ansam dedisse musivum opus in Tribuna Diaconiæ extans, in quo Fl. Ricimeri nomen extabat. Negat propterea Nardinus contra opinionem Baronii, Ricimerum Arianum fuisse.

Sexta, tempore Herulorum quatuor ex Septem Urbis regionibus Catholicas extitisse, nempè 1. 3. 6. 7. reliquas verò tres, ubi erat Diaconia, prorsùs Arianas.

Septima, Musivum opus non fuisse in Ecclesia à S. Gregorio expurgata; quoniam, si ita fuisset, in decentiori loco hæretici nomen non reliquisset.

Octava continet sitûs Suburæ descriptionem. Prolixiùs ipsum Nardinum loquentem nunc audiamus; qui lib. 3. cap. 6. acerrimè tuetur, Suburam extitisse inter Ecclesiam SS. Petri & Marcellini, & Amphitheatrum Titi, Colosseum appellatum. Ait enim, se legisse in Rufo *Subura, & lupariæ*; ac in Victore *Lupariæ in Subura*. Ex hoc deducit, velut ex validissimo argumento, in Regione secunda, ubi sunt lupariæ, ibidem extitisse etiam Suburam. Ac juxta Varronis scripta major pars Suburanæ Tribûs fuit Coelius Mons, & vice versâ in Coelii Regione, juxta præfatorum Rufi, & Victoris dicta, Suburæ via fuit, quæ si recens fuisse afferatur, pernecessè indagandus est modus, non solùm extendendi Suburanam Tribum à S. Joanne in Laterano, & a S. Gregorio, ad S. Luciam in Silice, verùm etiam Cælimontanam regionem ad Ecclesiam S. Mariæ in Montibus, ac ultra; quòd impossibile esse per se patet; ipse enim jam ostendit, quòd Tribus Palatina, & Esquilina adeò conjunctæ erant, ut earum Collium radices inter se connecterentur; & Suburanæ Tribui è Coelio ad recentem Suburam se extendendi omnem adytum prohibeant. Secundò ex quatuordecim regionibus, tertia Isidis & Serapidis dicta, & quarta Templi Pacis, ad invicem conjunctæ, eam ab Amphitheatro remotam apertè declarant. Secunda Regio è Coelio ad planitiem descendens Isidis & Serapidis regionem finitimam habebat, quæ in Esquiliarum parte à S. Matthæo in Merulana usque ad S. Petrum in Vinculis, includendo Amphitheatrum, se extendebat, quare ab isto Coelimontana sejuncta erat: quæ etiam quartæ Regioni templi Pacis, ut dictum est, vicina fuit; nam progrediens per Palatium, & Amphitheatri fines lambens, Metam sudantem eidem Amphitheatro proximam, ac Titi arcum amplectebatur. Per quam igitur viam, per quem adytum, per quem Pontem (Nardinus exclamat) Cælimontana ad recentem transire Suburam potuit?

Huic

Huic sententiæ Alexander Donatus eruditè, ac peracutè accurrit, tuendo contrariam; ac duabus præcipuè de causis movetur.

Prima ex Gregorio Magno desumpta est in 3. Dialog. cap. 30. qui, *Arianorum* (inquit) *Ecclesia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cùm clausa usque ante biennium remansisset, placuit, ut in Fide Catholica introductis illic B. Sebastiani, & S. Agathæ Martyrum Reliquiis dedicari debuisset, quod factum est*. Ac in lib. 3. ep. 19. *Quia ergo* (inquit) *Ecclesia S. Agathæ sita in Subura, quæ spelunca fuit aliquando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ fidei culturam, Deo propitiante, reducta est &c.* quæ Ecclesia sita est in illa Quirinalis parte, quæ Viminalem respicit, nunc sub Viridario Excellentissimæ Aldobrandinorum familiæ.

Secunda autem ratio elicitur ex Martialis Epigr. 19. lib. 10. in quo de Plinii Nepotis domo sic cecinit.

Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburæ,
Udi vertice lubricum Theatri,
Mirantesque feras, avemque Regis,
Raptum quæ Phryga pertulit Tonanti.

Ex his antiquam Suburam à Clivo S. Luciæ in Silice, ad *Pantanos* nunc vulgò dictos, ad Amphitheatrum Titi, ad Cæsaris forum, ad S. Agatham in Quirinali, & per consequens ad magnam Viminalis partem extendit.

At hæc adductæ rationes minimè quæstionem solvunt, talisque dilatatio, vastitatem sapit. Primò Urbanæ Tribus quatuor fuere: Esquilina, quæ secundùm Varronem, Esquilias capiebat, Collina Quirinalem, ac Viminalem, Palatina Palatinum collem, & Suburana Cœlium Montem; At poterit ne (exclamat idem Nardinus) Subura Esquilinæ partem occupare, in qua nunc est S. Lucia in Silice, magnam Collinæ portionem, ac in se etiam Viminalis, & Quirinalis partem capiens, monti Cœlio à se disjunctissimo, atque remotissimo, Suburanæ Tribus nomen, imponere? Præterea Cœlimontanæ Regionis Subura, Vicus semper extitit, ob idque minor, quàm una ex quatuordecim regionibus, quas divisit Augustus; sed eo modo Subura totam integram quartam Regionem cœpisset, magnam partem quintæ, videlicet Esquilinæ; partem sextæ, quæ est alta semita, partem tertiæ, quæ est Isidis, & Serapidis, ac solummodo à Cœlimontana, in qua Victor, & Rufus eam ponunt, longè distaret. Perquirantur demum (subdit Nardinus) aliæ antiquæ Regiones, & nulla tantæ amplitudinis invenietur. Quisnam legere, vel constanter asserere poterit, Carinas, Ceriolensem, Pacis Templum, Forum Nervæ, Forumque Cæsaris, ac sexcenta alia ædificia, quæ in tam vasto spatio, ac diversis Regionibus sita sunt, in Subura extitisse? Præterea idem Nardinus, se cogitare minimè posse, ait, quænam causa impulerit duos tam diligentes indagatores, simulque scriptores quatuordecim Regionum, ut Suburam in secunda Regione, ad quam non spectabat, describerent, absque ne levi quidem mentione quartæ, in qua non extremitatem, sed umbilicum habebat, & ferè tota detinebatur. Observat tandem, quòd, si Umbilicus in secunda Regione locetur, & caput in tertia, quod fuit intra Amphitheatri limites, cætera membra à capite distantia abs-

que monstruositate collocari minimè poterunt.

Ecclesiam S. Agathæ ad Quirinalem, illam esse, de qua S. Gregorius loquitur, nemo est qui asserat, subdit Nardinus, cùm ista in diverso situ, etiam à recenti Subura posita sit; Erroneum est id suspicari, multò magis credere. Quadringentas, pluresve antiquas Ecclesias jam extitisse, quæ ampliùs non extant, vel nomen immutarunt, asseruit Martinellus in sua Roma Sacra. Inter tot non abs re connumerari potest S. Agatha in Subura; sed certitudo, & evidentia elicientur ex Anastasio in ea donariorum serie, quæ Leo III. Urbis Ecclesiis fecit; sæpenumerò enim posuit Diaconiam S. Agathæ absque ulla denominatione, sæpe Monasterium, vel Basilicam S. Agathæ super Suburam; ac sæpiùs alia Oratoria, vel Ecclesias S. Agathæ, videlicet: *Et in Diaconia S. Agathæ fecit vestem de Stauraci cum periclysi de blattin.* Et infra; *& in Monasterio Sanctæ Agathæ Martyris super Suburam fecit vestem rubeam alythinam.* Inferiùs: *Immò & in Diaconia Sanctæ Agathæ fecit coronam ex argento.* Et paulò inferiùs; *& in Monasterio S. Agathæ Martyris, quod ponitur super Suburam, similiter fecit &c.* Deinde, *& in Oratorio S. Agathæ, quod ponitur in Monasterio apud Africi, Canistrum ex argento &c.* Et penè immediatè: *simulque & in Oratorio S. Agathæ, quod ponitur in Monasterio Templi, fecit Canistrum similiter.* Et infra: *Immò verò & sarta tecta Basilicæ B. Agathæ Martyris sitæ supra Suburam, quæ præ nimia vetustate jam emarcuerant, noviter reparavit.* Inferiùs: *Porrò in Diaconia S. Agathæ Martyris fecit ipse Sanctissimus Pontifex Vestem &c.* Et tamen in Anastasio Diaconiarum, Titulorum, Monasteriorum, Oratoriorum, aliorumque ædificiorum nomina distinctè semper observantur. Et quòd Monasterium extitit, eodem tempore Diaconia esse non potuit, quoniam Monachi non poterant exercere munus, quod proprium septem Diaconorum erat; & licèt in veteri Ecclesia Diaconissarum Monasteria extiterunt: hæc ab Aurelianensi Concil. II. an. 533. celebrato, videlicet 263. annos ante Leonem III. à Latina Ecclesia interdicta fuere. Hinc absque dubio pronunciandum est, Diaconiam S. Agathæ in Quirinali diversissimam esse à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Ac ad demonstrandum verisimilitudinis argumentum idem S. Gregorius in præallegato lib. 3. Dialogorum cap. 30. narrat ejusdem Ecclesiæ Sanctæ Agathæ dedicationem, introductis in eam Reliquiis SS. Agathæ, & Sebastiani. Et ferè ante annum in Epist. 19. lib. 2. Indictione 11. scripta ad Petrum Subdiaconum Campaniæ, se velle dedicare Ecclesiam ab Arianis occupatam, ac in ea S. Severini Reliquias deponere, ait, ideoque easdem Romam mittendas. *Quia igitur* (inquit) *Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertia, quam superstitio Ariana diu detinuit, in honorem Sancti Severini cupimus consecrare; experientia tua Reliquias B. Severini summoperè debita cum veneratione transmittat &c.* De cujus Ecclesiæ in Sancti Severini honorem factâ dedicatione non constat, ac ferè eodem tempore ipsum Pontificem duas consecrasse Arianorum Ecclesias non apparet, idque absque audaciæ nota affirmari nequit.

quit. Imò hujus Ecclesiæ S. Agathæ consecratio, tanquam singulare Sancti Gregorii opus narratur ab Anastasio. A vero igitur alienum non est, quòd eadem Ecclesia, quæ in Sancti Severini honorem consecranda erat, supervenientibus aliorum Sanctorum venerabilioribus reliquiis, vel ex alia causa, in S. Agathæ honorem dicata fuerit. Quæ Ecclesia, quòd sita esset juxta Domum Merulanam, idest propè Ecclesiam Sancti Matthæi, jam in Merulana appellatam; jure denominari potuit super Suburam, ut meliùs infrà ipse Nardinus demonstrare pollicetur.

Magnæ huic ambiguitati (idem sequitur) dedisse ansam creditur vetus Musivum opus, quod in ejusdem Diaconiæ Sanctæ Agathæ Tribuna videbatur, teste Baronio in Annotationibus Martyrol. ad 5. diem Februarii: FL. RICIMER. V. I. MAGISTER VTRIVSQ. MILITIÆ PATRICIVS ET EXCONS. ORD. PRO VOTO SVO ADORNAVIT.

Quod Ricimerus Arianus fuerit, non constat. Sidonius in Panegyrico ad Anthemium, Suevum dicit: at Suevia unà cum aliis Occidentalibus Provinciis Valentiniano, & Gratiano Catholicis Imperatoribus subdita erat, ideo tanquam Catholicæ illo tempore reputandæ sunt. Exercituum Dux sub nonnullis Imperatoribus Ricimerus fuit in Aëtii locum Valentiniani III. tempore subrogatus: Anthemii Imperatoris gener evasit, & magnam Italiæ partem gubernavit; quare tanquam Catholicus probabiliùs reputandus est, licèt barbaris moribus indutus; ex his enim non deducitur, quòd Ecclesia ab ipso ornata Arianorum fuerit. Sed concesso, quod talis fuerit, sola non fuit, neque fuit Ecclesia S. Agathæ supra Suburam. Jam vidimus (idem ait) tempore Herulorum (& tunc verè Arianismo Roma inquinata fuit) in quatuor solummodò ex septem Regionibus extitisse Catholicos, nempe in prima, tertia, sexta, & septima: reliquæ verò, præsertim quarta, ubi hæc erat Diaconia, ab Arianis occupabantur; & illa Ecclesia, quam Sanctus Gregorius ab Arianorum labe expurgavit, hîc non fuit, sed juxta domum Merulanam. Dato etiam, quod Ricimerus Arianus fuerit, Sanctus Gregorius in illa expurganda Ecclesia, ad hoc, ut omnem antiquam memoriam aboleret, & quasi Ecclesiam renovaret, Musivis ornavit operibus, picturisque. Ita habet epistola Hadriani Papæ ad Carolum Magnum de Imaginibus. Eâ tempestate Musivis operibus sacrarum ædium tribunas ornare mos erat; si igitur (addit Nardinus) in S. Agathæ Diaconia nostri Patres musivum opus viderunt, inscriptionemque S. Gregorio antiquiorem, ipsa non fuit Ecclesia S. Agathæ in Subura ab eodem renovata; nam procul à vero est, tantum Pontificem in expurganda ab Ariana labe Ecclesia, decentiori, honorabiliorique loco hæreticam relinquere voluisse memoriam, cùm ipse Pontifex destructor, & eversor profanorum Gentilitatis monimentorum asseri possit, ac per consequens etiam hæreticæ pravitatis.

Orpheum à Martiali descriptum in recenti Subura ob solum nomen convenire Ecclesiæ Sanctæ Luciæ in Orpheo, vel Sancti Laurentii in fonte, valdè infirma est conjectura.

Pro S. Lucia *in Orphea* legitur etiam aliquando in *Orthea*, neque à Donato negatur nomen Mœnianum, sive Pergula ad instar Septizonii non procul distantis, ac atiam quod fuerit *in Orphea*, accepto nomine ab aliqua Orphei statua, quod abs re minimè est; talem enim statuam fuisse perhibent in Thermis Trajani, aut Titi, quæ huc usque protendebantur. Innumeri tandem Romæ undique fontes erant, ut ab eorum aliquo S. Laurentii in Fonte nomen sortiretur; Veluti de uno fonte Domûs Stellæ Poetæ, positæ in Subura, Martialis narrat lib. 12. Epigram. 3.

Vel si malueris, prima gradiere Subura,
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella Penates,
Clarus Hyantheæ Stella sititor aquæ.
Fons ibi Castalius vitreo torrente superbit,
Unde novem Dominas sæpè bibisse ferunt.

Alium non absimilem asseri potest fuisse in Plinii domo juxta Suburam in Esquiliis cum Orphei statua, nec ob tam leves causas Suburæ situs, & magnitudo commutanda sunt. Sed, ut veritas elucescat, *In fonte* S. Laurentii ædes nominata fuit, ob venerabilem fontem, qui adhuc perennat, in quo idem Sanctus, Lucilli, sociorumque crimina cœlesti lavacro expiavit. Parum mea interest (exclamat Nardinus) in descriptione Regionum, quæ in utriusque Imperii notitia legitur, Suburam in quarta Regione positam esse, cùm mihi sat sit, Victorem, & Rufum dissentisse; sed etiam Jovis Statoris Templum contra istorum assertionem extat; deinde sic sequitur.

Antiquam Suburam juxta Panvinium fuisse inter Palatinum, & Cœlium Colles in illa intercapedine, quæ ab Ecclesia S. Gregorii usque ad Constantini Arcum extenditur, dicendum est; sed alitèr ipse Nardinus existimat, Varronis, & Festi dicta examinans. *A Pago potiùs Sucusano* (inquit Varro) *dictam puto Sucusam; nunc scribitur tertia litera B. non C. Pagus Sucusanus, quod succurrit Carinis*; ac Festus, *Suburanam Tribum antea Sucusanam per C. appellabant, ex nomine Regionis, nam partem imam illam quoque tradunt fuisse Sucusanam dictam. Verrius autem ait, se miratum esse, cur non à nomine Pagi Sucusani, in quo milites exercebantur*; & infra: *Verrius in alio libro, Suburam à Pago Sucusano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui ajunt ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum, a Stativo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, indicioque esse, quod ea Tribus per C. literam non per B. scribitur*. Addit ad hæc: Vera aut adulterina sit derivatio, credidisse sufficiat, Succusanum Pagum, à quo Subura nomen sumpsisse fertur, eidem fuisse conjunctum. Exinde arguitur, eundem Pagum in Esquiliis extitisse, ubi præsidium contra Gabinos, Urbem infestantes, easdem Esquilias succurrere consuevit, antequam tamen à Servio in Urbe includerentur; Postea verò non ampliùs Pagus, sed Vicus, ac ob id inter Esquilinæ Regionis Vicos connumeratur à Rufo: Sed ista Regio nunquam Constan-

ſtantini Arcum, neque Amphitheatrum, neque ædem Sancti Clementis attigit, cùm ab Iſide, & Serapide pars illa occuparetur, imò neque ad Sanctos Petrum, & Marcellinum, quia illuc uſque, aut paulò ultra, Iſidis, & Serapidis templa progrediebantur. Vicus ergo Succuſanus, qui in Eſquilina, erat inter Sanctos Petrum & Marcellinum, ac Portam Præneſtinam, nunc Majorem, per illam viam, quæ Labicana fuiſſe creditur, ac per conſequens Subura, quæ exinde nomen deſumpſit, cùm Vico Succuſano conjuncta eſſet; quare inter Sanctos Petrum & Marcellinum, ac Amphitheatrum Subura extitit. Ex præcitatis Feſti verbis argumentum corroboratur. *Stativo præſidio, quod ſolitum eſt ſuccurrere Eſquiliis, infeſtantibus eam partem Urbis Gabinis.* Præſidium iſtius Pagi in Eſquiliarum contra Gabinos defenſionem ineptè inter Palatinum, & Cœlium ponitur, ſic enim ab Eſquiliis, & Gabinis remotiſſimum extitiſſet; & è contra inter Sanctos Petrum & Marcellinum, ac Præneſtinam Portam defenſioni aptum fuiſſet. Hinc explicari poteſt Juvenalis, qui diſſerens de Tyberino piſce, ſic ait Satyr. 5. verſ. 105.

Aut glacie aſperſus maculis Tyberinus & ipſe
Ternula riparum pinguis torrente cloaca,
Eſt ſolitus mediæ cryptam penetrare Suburæ.

Piſcibus facilis patebat aditus ad Cloacam maximam, ac in præcipua brachia, quæ in eam ſe exonerabant, quâ faciliùs poterant ſubtus permeare Suburam, inter Cœlium, & Eſquilias; at quòd inter Palatinum, & Cœlium permeaſſent, nulla ratio, vel ſimplex conjectura id ſuadet; ſed Plinii Secundi domus (quæ, ipſomet teſte in epiſtola ultima lib. 3., in Eſquiliis erat: *Alloquitur Muſam, ut domum meam in Eſquiliis quærat*, ac juxtà ſupracitati Martialis aſſertionem ibi erat annexa Subura) penitùs locum inter Cœlium, & Palatinum ſecludit, quò Eſquilias nunquam perveniſſe patet.

Nec momenti eſt, Varronem ſcripſiſse Suburam, *quæ ſub muro terreo Carinarum, quia cum Cœlio conjunctæ Carinæ, ſed inter eas, quæ locum Cerolienſem appellatum apparet*: & inferius: *Cerolienſis à Carinarum junctu dictus Carinæ*. Carinarum nomen etiam Cerolienſi inſerviebat; qui erat ubi nunc eſt Titi Amphitheatrum, ad quod Suburæ caput pertingens, Succuſanus Pagus per eam uſque ad Carinas tranſire potuit; ſalvo tamen remanente, antiquiſſimarum Carinarum partem non fuiſse Suburam, antequam tale ſibi nomen adſciſceret.

Tandem Panvinius deceptus Junii dictis à Varrone relatis, nempe: *Subura ab eo, quòd fuerit ſub antiqua Urbe, cui teſtimonium poteſt eſſe, quòd ſubeſt ei loco, qui terreus murus vocatur*, ſub Palatino Romuli veram Civitatem ſitam fuiſse credidit; ſed antiqua Urbs, ſub qua Subura erat, & Succuſanus Pagus in Eſquiliaram defenſionem, antequam à Servio Tullio Romæ includerentur, jam Cœlium ambiebat, ad quem aut à Romulo, aut à Servio jamdiu antea protenſa fuerat; ideo Cœlius non erat, ut Eſquiliæ, à Gabinis incurſionibus agitatus; nam murus terreus potius ſupra Cœlium, quàm ſupra Palatinum fuit. Succuſanus

nus Vicus Pagum denominari non potuisset, nisi inter duos fuisset Montes, muris inclusos, ut Romuli, ac Hostilii temporibus; quia in Romæ centro extitisset, dum Esquiliæ incursionibus obnoxiæ alio Pago, aliove, quod eas tueretur, indigebant auxilio.

Nec infirmum argumentum, addit idem Nardinus, mihi videtur esse Plutarchi verba in Problemat. ubi de Equi capite Marti sacrato differit. *De capite verò inter se decertant alii de Sacra via descendentes, alii de Subura adversùs eos impetum facientes*; cùm oporteret, utrasque acies, uti ad invicem sibi obviam euntes, ac inter se confligentes, ex oppositis diametraliter viis discedere.

Idem copiosè à Festo narratur: *October* (inquit) *Equus appellatur, qui in Campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum Victricum dexterior; de cujus Capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienses, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent*. Ex quibus deducitur, quòd sicuti Regia, in cujus muro equi caput à Sacraviensibus figebatur, in Via Sacra erat, ita etiam Turris Mamilia in Subura fuit. Si verò certius indagetur argumentum: in Baronio ad annum 795. num. 29. legitur Ecclesia SS. Petri & Marcellini *de Subura*, ac in libro Anniversariorum Sanctissimi Salvatoris Lateranensis, Martinellus refert, erratè legi *de Secura*. At dicendum erit, alienam esse à SS. Petri & Marcellini Ecclesia, quæ adhuc extat juxtà S. Joannis Lateranensis. Sed quo speciali indicio, & quare? Solummodò ad suam tuendam sententiam Ecclesiam S. Agathæ in Monte *Balnea Pauli*, vulgò *Magnanapoli*, ab antiqua S. Agathæ in Subura non discrepare subdit, licèt non sit in recenti Subura, ac ab Anastasio diversa exprimatur.

Demum, quòd inclyta vetus regio locum permutaverit, idque non sine magno intervallo, non erit difficile judicatu illi, qui tot Barbarorum incursiones, quas Urbs passa est, benè perpenderit, ac signanter, facillimeque existimabit, id contigisse Gregorii VII. tempore, quando Roberti Guiscardi exercitus Romam ingressus in Pontificis defensionem, quicquid inter Capitolium, & Lateranum habitabile erat, evertit; unde tunc Suburæ cultores in alteram Esquiliarum partem se recepisse credibile est. Quare, cùm Regio hæc in Suburanorum incolatum conversa esset, eversæ forte Suburæ nomen reviviscere cæpit, eo modo, quo Burgi Regio denominatur etiam *Saxia*, quia Saxones eam inhabitarunt: antiquus Vicus Tuscus à Tusciæ populis nomen traxit, qui è Cœlio Monte, quem colebant, in illam Vallem translati fuere.

In Subura Luparia, ac Lupanaria fuere; quod præter Rufi, & Victoris, qui hìc ea locant, ex innumeris Poetarum auctoritatibus probatur, Horatii præcipuè ode 5. Epod. cum antiquo Scholiaste, Propertii eleg. 7. lib. 4. Martialis diversis in locis, & aliorum.

Ob Populi frequentiam, locique amœnitatem inter præcipuas Urbis Regiones Subura connumerabatur. Quare Juvenal. Sat. 3. in Umbricii Sat. personam cecinit.

Ego vel Prochytam præpono Suburæ.
Quare tanquam amœnum ambulacrum in eam
Meretricantes Mulieres confluebant.

Escu-

Esculentarium mercium frequens inibi emporium erat. Martialis Epig. 30. lib. 7.

Raucæ Cortis aves, & ova matrum,
Et flavas medio vapore Chias,
Et fœtum querulæ rudem capellæ,
Nec jam frigoribus pares olivas,
Et canum gelidis olus pruinis,
De nostro tibi rure missa credis.
O quam, Regule, diligenter erras!
Nil nostri, nisi me, ferunt agelli.
Quidquid villicus Umber, aut colonus,
Aut Tusci tibi, Tusculive mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum;
Id tota mihi nascitur Subura.

Et Epig. 94. lib. 10.

Hæc igitur, media quæ sunt mihi nata Subura,
Mittimus Autumni cærea poma mei.

Ibique etiam horâ Vespertinâ furtivæ res vendebantur, ut scribunt Arco, & Porphyrius Horatii Scholiastes ad Satyram 7. lib. 1. Ibidemque flagellorum Officina, ac Tonstricis, ut testatur idem Martialis Epig. 17. lib. 2.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum.

Suetonius Cap. 46. Cæsarem Suburam coluisse narrat: *Habitavit primò in Subura modicis ædibus.*

Omnis planities igitur inter Cœlium, & Esquilias à SS. Petri & Marcellini usque ad Amphitheatrum, Subura denominata fuit, ac in Regione secunda Cęlimontana extitit. Animadvertendum tamen est, fines ejus prope Amphitheatrum in Isidis & Serapidis Regione fuisse. Huc usque Nardinus. Audistis igitur quas unusquisque ex præcitatis Auctoribus rationes afferat pro sua de Suburæ situ tuenda sententia. Superest modò, ut ad ipsos conciliandos (si fieri potest) meas afferam conjecturas, quæ licèt auctoritatibus careant, fortasse apud indagandæ veritatis studiosos locum invenient.

Conveniunt Auctores ex Varronis auctoritate, quòd Subura dicta fuerit, quia sub muro terreo esset, ac cum Martinello, locum istum aliquando dictum fuisse Summœnium, quod idem est, ni fallor, ac Suburbanum, unde Subura; quare Suburæ etymon non a Pago Succusano, sed a Suburbano corruptè contrà Varronis, & aliorum sententiam desumi existimo. Sed hîc statim audio contra me clamantes, Varroni, & aliis Scriptoribus utpote antiquissimis fidem non esse denegandam; sed increpantium pace respondeo: Varronem anno Urbis conditæ 726. videlicet ante Christi adventum 25. obiisse, ac scripsisse de Historiis a suo tempore valdè remotis, nempe de Collibus Quirinali, Viminali, & Esquiliarum intra Urbem inclusarum à Servio Tullio, qui præcessit Varronem annos circiter 575. quare non abs re est dicere, ipsum Varronem in hujus nominis Etymologia errasse, quòd concisè forsitan etiam tempore Servii dictum fuerit loco *Suburbii*, *Suburæ*: Neque possumus præcisè asserere, qualisnam fuerit Latina lingua, transactis jam bis mille, ac tercentis annis. Junii dictum Varronis antiquioris perpendatur, quod meam fovet conjecturam: ille enim *Subura*, ait, *quòd fuerit sub antiqua Urbe*. Hunc locum videtur declarasse Isidorus de Originibus lib. 15. cap. 2. ubi: *Suburbana* (inquit) *sunt circumjecta Civitatis ædi-*

ædificia. Hanc meam conjucturam aliâ quoque ratione suffulcio.

Si Subura est locus Suburbanus, & sub muro terreo Carinarum; indagandum nunc est, quo nam loco fuerit; quod ita explico: Antequam Romana Urbs in decorem, & venustatem redacta fuisset, septem intra eam aderant colles, prout adhuc sunt, quorum nonnulli inter se adeò conjuncti erant, ut media Vallis valde angusta esset, quare ad illam ampificandam, ac planitiem eodem tempore efformandam, pernecesse fuit collis crepidines resecare, sicque illa pars resecti collis remansit, veluti murus terreus; si collis erat ex duro lapide, substructione non indigebat; si verò ex terra, indigebat substructione, scilicet lateritii, vel lapidei muri ad sustentandam terram; ut pluribus Urbis in locis observari potest, presertim ubi nunc dicitur *Muro Torto*; ibi enim expressè visitur murus iste ad Montis crepidines situs, tam ad ipsum Montem, quàm ad Vallem complanandam constructus. Ex hac conjectura aliam deduco, nempè, omnibus in locis, in quos Suburæ nomen cadere potest, hujuscemodi muros terreos olim fuisse, postea verò lapideos, vel lateritios; ac, ut ulteriùs veritas appareat, eos recensendos existimo. Si Suburæ initium, sive caput constituamus penes Ecclesiam S. Hadriani in Foro nunc Boario, in ipso principio sinistrorsum erat murus terreus, qui Capitolium sustentabat: deinde, si ulteriùs procedamus per forum Nervæ, nunc Arcum *De' Pantani*, & per viam Baccinam divertamus, ibi erat alter murus terreus, qui sustentabat crepidinem Quirinalis collis; si ulteriùs progrediamur ad S. Mariam in Montibus, ac flectamus ad sinistram, non procul ab hac via sinistrorsum inveniemus Ecclesiam S. Agathæ ad ejusdem Quirinalis radices, quæ pariter sub muro terreo sita est: si retrocedamus, & revertamur per viam rectam ante Ecclesiam S. Mariæ ad Montes in plateam Suburæ perveniemus: si ad sinistram tendimus, intramus in Vicum olim Lateritium non procul à S. Laurentii in Pane & Perna, in quo visuntur alii muri terrei: & si denuò retrocedamus ad plateam Suburæ, flectamusque ad sinistram, & ascendamus per clivum novæ viæ denominatæ *Gratiosa*, quæ anno præterito 1684. reserata fuit, ad ejus viæ medium ad dexteram invenitur alius vicus, qui ducit ad Monialium Monasterium, vulgò *le Torchine*, noviter constructum. Prope igitur dicti Vici ingressum in angulo inchoata nunc est domus D. Dominici Ciampini mei germani, ubi dum ipsius fabricæ effodiebantur fundamenta, repertus fuit antiquissimus murus reticulati operis, in quo adsunt tres magnæ concamerationes, & fortassè aliæ plures inventæ fuissent, si ulteriùs effossum essent. Omnes tamen terrâ repletæ erant, ac Theatri formam, & prospectum preseferebant; sunt autem retro, ac supra Ecclesiam S. Laurentii in Fonte, olim in Vico Lateritio: istæ magnæ concamerationes musivis operibus ornatæ erant, ut nonnullæ demonstrabant reliquiæ, & ad sustentandum collis à tergo imminentis terram inserviebant. Ante concamerationem in medio positam quadratus lapis ex marmore Pario ad instar columnæ basis inventus fuit aliquantisper acuminatus, in cujus medio foramen erat, ex quo in altum aqua erumpebat, prout

prout plumbeus aquæductus ibidem repertus testabatur. Una ex ipsis concamerationibus non solùm simplici terrâ repleta, verùm etiam Urnarum fragmentis, ac nonnullis cadaveribus brachiis extensis more Gentilium, & non in modum Crucis more Christianorum, magnisque regulis inclusa erat. Ante concamerationem sub dio, ac propè fontem tria statuarum fragmenta adinventa fuere, quorum unum Mulierem Bacchantem repræsentabat. Post hæc adinventa, præcitatum consideravi Epigramma 3. lib. 12. Martialis, ubi ad suum librum loquens ait:

Jure tuo veneranda novi pete limina Templi,
Reddita Pierio sunt ubi templa Choro.
Vel, si malueris, prima gradiere Subura;
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella Penates,
Clarus Hyantheæ Stella sititor aquæ.
Fons ibi Castalius vitreo torrente superbit,
Unde novem Dominas sæpè bibisse ferunt.

Ac aliud Epigramma, scilicet 19. lib. 10. in quo librum suum mittit ad Plinium, sicque ait:

Neque doctum satis, & parum severum
Sed non rusticulum nimis libellum,
Facundo mea Plinio Thalia
I perfer: brevis est labor; peractæ
Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburæ,
Udi vertice lubricum Theatri,
Mirantesque feras: avemque Regis,
Raptum quæ Phryga pertulit Tonanti.
Illic parva tui domus Pedonis
Cælata est Aquilæ minore penna.

Ex quibus conjicio, istic fuisse Suburanam viam, & Stellæ Poetæ domum, in qua atria, & fortasse Orphei statua erant, posterioribusque sæculis auctum hoc ædificium Orphei domum appellatam fuisse; de qua mentio fit à Benedicto Canonico in suo Cæremoniarum libro manuscripto, dum is Processionem narrat, quæ fiebat in die Purificationis è Laterano ad Sanctam Mariam Majorem, in qua aderat statio, sic inquiens: *Pontifex cum aliis dicit Psalmos, & procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per Forum Trajani, & exiens arcum Aureæ in porticu absidata ascendit, per domum juxta Eudosiam, & transiens per Silicem juxta domum Orphei ascendit per titulum Sanctæ Praxedis usque ad S. Mariam &c.*

Idem Benedictus Canonicus alteram describens Processionem, quæ fiebat in die Assumptionis Beatæ Mariæ Virginis, sic prosequitur: *Deinde transeunt juxta domum Orphei propter Basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna &c.* quæ duo Benedicti Canonici loca, unà cum Bacchantis statua ibidem reperta, proprium Orphei locum à Martiale descriptum, nobis indicant: Nam, si consideremus ipsius Bacchantis statuam, unam ex illis mulieribus, quæ Orpheum decoriarunt, repræsentare dicemus: &, si ulteriùs terra effoderetur, fortasse aliæ Bacchantium statuæ, prout etiam ipsius Orphei, invenirentur: Quare existimandum est, locum istum ab eisdem statuis Orphei nomen desumpsisse.

Sed hîc liceat ab instituto sermone aliquantisper deflectere: Diximus supra,

pra, in Cærimoniali Benedicti Canonici legi: *juxta domum Orphei propter Basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna*; de hoc vide Bibliothecarium in Leonis IV. Vita. Hinc ego conjicio, in illis magnis concamerationibus, seu cavernis subterraneis, cadaveribus repletis, olim forsitan Basiliscum latitasse; unde processiones cogebantur ab eadem via deflectere, & aliam tenere, scilicet juxta Ecclesiam Sanctæ Luciæ in Silice, quæ etiam in Orphea dicebatur, ac huic loco erat proxima. Sed unde discesserat, oratio revertatur.

His præsuppositis, in eodem etiam loco domûs Orphei, murum terreum fuisse, conjici facilè potest. Concludendum propterea esse judico, omnia supra relata loca ab initio muros habuisse terreos, deinde lapideos reticulati operis, ut sæpè in diversis locis animadvertitur.

Quare, cùm extra Urbem essent aliquot ædificia, meritò hæc, Suburbia, & corrupto vocabulo, Subura denominata fuere.

Ut validiùs mea conjectura roboretur, perpendendum est, ut supra narravimus, in Subura olim Emporium fuisse, in quo omnis generis merces vendebantur. At non valdè distans ab Ecclesia Sanctæ Luciæ in Silice, sive ad Orphea, quæ caput Suburæ existimatur, nunc est alia Ecclesia Sancti Viti in Macello: quid autem vox hæc *Macellum* denotet, ostendit Fulvius *De Antiquitatibus Urbis* lib. 2. cùm, *Varia*, inquit, *est de Macello hoc Etymologia: Quidam id dictum putant Macellum Liviæ. P. Victor scribit Macellum Liviani in 6. Urbis Regione; nec desunt, qui velint à Macello, idest cæde Martyrum derivatum. Plura fuerunt in Urbe Macella, sed duo præcipua; Macellum magnum in Cœlio monte, & Macellum Liviani in Esquiliis, de quo nunc agitur. Macellum propriè locus est, ubi venalia omnia ad usum humanum contrahuntur. Plautus in Aulularia „ Venio ad Macellum, inquit „ rogito pisces, indicant caros, Agni- „ nam caram, Bubulam, Vitulinam, Ce- „ tum, Porcinam, cara omnia. Macellum verò à Macello quodam Viro dictum, qui in Urbe latrocinium exercebat, quo damnato, Censores Æmilius, & Fulvius statuerunt, ut, domo ejus diruta, obsonia ibi venderentur; redactis in Fiscum bonis. Aliqui tradunt, quòd ibi fuerit hortus, quem Lacedæmonii Macellum vocant, ab eo Macellum in foro*. Hæc Fulvius: quare ambigi non posse autumo, locum istum fuisse illum, in quo variæ res vendebantur, ut innuit supracitatus Martialis. Hucusque de Subura propè Esquilias diximus.

Nunc perpendamus aliam Suburam in Quirinali, ad Pilam Tiburtinam, quæ, secundùm laudati Martinelli sententiam, erat ad Circum Floræ, ubi nunc magnificum, ac celebre Barberinorum Palatium: ibi etiam erant muri terrei cum substructionibus.

Retrocedamus ad Amphitheatrum Titi, & observemus Suburam Nardini, sitam ab Amphitheatro usque ad Ecclesiam SS. Petri & Marcellini, & inveniemus etiam ibidem murum terreum cum substructionibus, qui sustentat collem Esquiliarum.

Hinc convertamus nos ad aliam Suburam Panvinii ad Arcum Constantini usque ad Septizonium, quod ante Ecclesiam Sancti Gregorii situm erat,

erat; & videbimus etiam duos muros, quorum unus imperiale Palatium, alter verò Ecclesiam, & vineam SS. Joannis & Pauli sustentat.

Tandem ad Theatrum Marcelli procedamus, prope quod est Forum Piscarium, ubi finis Vici Tusci, ac Janus quadrifrons: ibi etiam est murus terreus Capitolii prope Plateam Montanaram. Quare in hunc locum rectè applicatur Martialis Epigramma de Tonstrice, ac Juvenalis dictum de Piscibus, qui Suburam per cloacam subintrabant, quæ quidem cloaca per eandem Plateam etiamnum (ni fallor) transit, ac ante Viridarium Conventûs S. Bartholomæi in Insula non procul à cloaca maxima in Tyberim ingenti gurgite se exonerat. Iis allatis conjecturis, alia, quam pro coronide affero, est, quòd Martialis in præcitato Epigrammate de Libro suo ad Stellam Poetam ait:

Vel, si malueris, prima gradiere Subura.
Ubi notanda hæc vox, *prima*, quæ licèt à Domitio Scholiaste interpretetur pro prima parte Suburæ, attamen censeo intelligi debere, vel saltem posse, quòd plures essent Suburæ, ac illa denominaretur prima, quæ fortasse eo tempore antiquior erat. Si igitur ex his conjecturis plures fuisse Suburas admittatur, nulla erit inter præcitatos Auctores discrepantia, atque lis.

Intactam tamen relinquere nolo aliam a Varrone, tanquam propriam, deductam nominis Etymologiam, nempe: *a Pago Sucusano Sucusam*, ac suo tempore per Litteram B. non C. Pagum Sucusanum scribi consuevisse, quia succurrebat Carinis. Hic Lectorem rogo, ut hunc locum attentè perpendat. Si litera C. in B. fuit commutata, loco *Sucusæ* dicendum erat *Subusæ*; sed quum vox ista nil denotet, autumo, ab Amanuense errorem codicibus manuscriptis irrepsisse, tam in tertia, quàm in quinta litera, nempe in tertia, quæ erat B. ut scribit Varro, in quinta verò R. quibus literis sic restitutis, resultat vox *Subura*. Voluit enim (ni fallor) Varro suam proferre sententiam, Suburam à Pago Suburano (videlicet Suburbano) dictam fuisse, in quo aderat militum præsidium ad succurrendum Carinis.

Verrius autem citatus a Festo, qui floruit sub Tiberio, desumpsit a Varrone, sed illius dicta conturbavit: nam ait, quod Subura a Pago Succusano dicta fuerit, ac ita etiam appellata Regio, & Tribus a stativo præsidio, quod solebat succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, eâ ratione, quia adhuc ea Tribus per literam C, non per B scriberetur. Perpendatur etiam istius assertio, qui tanquam Grammaticus statim Orthographiam corrigit, addens unam literam, nempe C, ac scribens Succusam, ad confirmandam sententiam suam, quòd vox *Suburæ* derivet à verbo *Succurrere*.

Quintilianus etiam lib. 1. cap. 13. de hac eadem voce sic scribit: *Suburra cùm tribus literis notatur, C tertiam ostendit*. Quid verò denotare voluerit Quintilianus, Lector judicet; observet tamen, quòd ille, tanquam Grammaticus voci Subura addit unum R contra Inscriptiones antiquas marmoreas, a Martinello relatas, quibus demonstrat, unicâ literâ R Suburam scribendam esse, ut supra retulimus.

Paulus verò Diaconus, qui vixit nono Christi sæculo, à Festo desumpsisse videtur, dum scripsit: *Subura Re-*

gio Romæ a Pago Succusano vocabulum traxit, quod ei vicinum fuit.

Omnia, etiam minima indicare volui, ut suam Lector sententiam certiùs promere possit, quæ, si opinioni meæ adhæreat, nempe, plures fuisse Suburas, lis absoluta est, ac pax inter Auctores inita.

Modò ad secundum argumentum à Nardino allatum accedamus; cùm ad primum de Suburæ situ, pleno calamo jam responderimus. Nardini igitur sententia hæc est: *Nostram Ecclesiam illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius: plures enim ait in honorem hujus Sanctæ Ecclesias dedicatas fuisse, quæ ad præsens non extant, aut alio nomine insignitæ sunt.*

Sed antequam Nardini objectionibus responsum demus, audiamus ipsum Sanctum Gregorium sic in cap. 30. Dialog. lib. 3. loquentem: *Sed neque hoc sileam, quod ad ejusdem Arianæ hæreseos damnationem in hac quoque Urbe ante biennium Pietas superna monstravit: ex his quippè, quæ narro, aliud populus agnovit, aliud autem Sacerdos, & Custodes Ecclesiæ se audisse & vidisse testantur. Arianorum Ecclesia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cùm clausa usque ante biennium remansisset, placuit, ut in Fide Catholica, introductis illic Beati Sebastiani, & Sanctæ Agathæ martyrum Reliquiis, dedicari debuisset: quod factum est: Nam cum magna populi multitudine venientes, atque Omnipotenti Domino laudes canentes, eandem Ecclesiam ingressi sumus. Cùmque in ea jam missarum solemnia celebrarentur, & præ ejusdem loci angustia populi se turba comprimeret, quidam ex his, qui extra Sacrarium stabant, porcum subitò intra suos pedes hùc illucque discurrere senserunt: quem dum unusquisque sentiret, & juxta se stantibus judicaret, idem porcus Ecclesiæ januas petiit, & omnes, per quos transiit, in admirationem movit: sed videri à nullo potuit, quamvis sentiri potuisset.* Iterum ipsum audiamus in Epist. 16. lib. 3. indict. 12. ita disserentem: *Locorum venerabilium cura nos admonet de eorum utilitate per omnia cogitare: Quia ergo Ecclesia Sanctæ Agathæ sita in Subura, quæ spelunca fuit aliquando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ Fidei culturam, Deo propitiante, reducta est: Ideo hujus auctoritatis tenore commotus, pensiones omnium domorum in hac Urbe constitutarum, quas prædictam Ecclesiam temporibus habuisse Gothorum constiterit, annis singulis congregare non desinas, & quantum in sartis tectis, vel luminaribus, aliaque reparatione ejusdem Ecclesiæ necessarium fuerit, erogare modis omnibus studebis. Quidquid verò exuberare potuerit, fideliter te rationibus Ecclesiasticis inferre præcipimus.* Ex præcitatis igitur locis clarissimè deducitur, S. Gregorium de Ecclesia Arianorum, scilicet Gothorum, sita in Subura, in honorem S. Agathæ dicata, disserere.

His præmissis respondeo, nostram Ecclesiam in Regione Suburæ esse (scilicet in antiqua Subura, non autem in hodierna, quia aliter se res haberet) ut supra probavimus. Quòd esset Arianorum etiam Ecclesia, ipsa Inscriptio patefacit, cùm Fl. Ricimerus, ut infra ostendam, Natione Gothus, & per consequens Arianus fuerit, ac Gothorum Natio tunc Arianismo maximè polluta, ut ostendit Baronius ad an. 370. num. 105.

Quod esset Natione Gothus, eruitur

tur a Sidonio, sic eum describente *in Panegyrico ad Anthemium*.

In Regnum duo regna vocant: nam patre Suevus,
Ac Genitrice Gethes: simul & reminiscitur illud,
Quòd Tartessiacis avus hujus Wallia terris
Vandalicas turmas, & juncti Martis Alanos
Stravit &c.

Sidonium sequutus est Sigonius *De Occidentali Imperio* ad ann. 454. ubi sic: *In ejus locum substitutus est Ricimer Suevus, ut inquit Sidonius; nam alii Vandalum prodiderunt, qui genus maternum ad Valliam Gothorum Regem proximum referebat.*

Cùm ergo Ricimerus ex materna prosapia descenderit a Vallia Gothorum Rege, qui Arianus fuit: ipse quoque Ricimerus uti talis reputandus est, eò magis, quòd plures id asserunt Scriptores: quare, hoc posito, ipsam etiam S. Agathæ Ecclesiam ab illo musivis operibus decoratam, Arianorum templum fuisse, haud est ambigendum, atque adeo illud esse, de quo S. Gregorius disserit, cùm sit in Regione Suburæ, ut est demonstratum.

Nec subsistit Nardini assertio: Nempe, Ricimerum Arianum fuisse minimè apparere, Sidoniumque in Panegyrico ad Anthemium, Suevum appellare; quare, cùm Suevia cum aliis occidentalibus Provinciis Valentiniano, & Gratiano Catholicis Principibus subdita fuerit, eum Catholicum existimandum esse. Hæc Nardini assertio, tanquam frivola rejicienda est, cùm nihil probet, quoniam Sueviæ duæ sunt; & ex quanam Suevia Ricimerus fuerit, Nardinus non asserit. Una enim ea est, quæ magnam illius Regionis partem (per quam Suevus labitur fluvius) continet, nimirùm Provincias Mechelburgiam, Pomeraniam, & Marchiam. Altera verò Suevia est Provincia ampla Germaniæ, Bavariæque contermina. De ista autem ego locutum fuisse Nardinum judico; de prima verò suam duxisse originem Ricimerum, eamque Sueviam tunc temporis Arianam fuisse. Scio, probandum esse hìc a nobis, Sueviam a Gothis fuisse inhabitatam; sed difficillima admodum hujusmodi redditur probatio, cùm de Gothis, quinam ipsi fuerint, inter Scriptores valdè disceptetur, ut fusè demonstrat Cluverius in sua *Germania antiqua* lib. 3. cap. 34. Ideo calamum, in hoc dilucidando dubio, suspendo, ne a brevitatis scopo nimiùm discedam.

Admisso etiam, quòd Suevia fuerit Catholica, non per hoc sequitur, quòd fuerit libera, & immunis ab omni hæresi, quoniam inter Catholicos aliquando nonnullos Hæreticos mixtos fuisse, probatione minimè indiget, cùm meridianâ luce clarius sit. Quare concludo, non ob id, quòd Suevia fuerit Catholica, etiam Ricimerum Suevum fuisse Catholicum, cùm potuerit esse Arianus. Fatetur ipse Nardinus, Herulorum tempore in quatuor tantùm ex septem Regionibus Catholicos fuisse, in reliquis verò tribus Arianos habitasse. Si verò quæratur: omnes isti Ariani, qui Romam colebant, erantne Romani, vel ex unica tantùm Natione? Respondendum puto, non solùm Romanos, sed etiam alios ex cæteris Nationibus simili Arianismi labe inquinatos fuisse, inter quos esse potuisse prædictum Ricimerum.

Ad

Ad tertium Nardini argumentum, Diaconiam nempe, de qua est sermo, diversam esse a Monasterio S. Agathæ in Subura, facilis est responsio; Nam tota argumenti vis consistit in asserendo, Anastasium pluribus in locis simpliciter Diaconiæ S. Agathæ mentionem fecisse; quando verò de Monasterio sub ejusdem Sanctæ denominatione, ipse Anastasius loquitur, Suburæ vocem addidisse. Insuper laudatus Nardinus suam prosequitur orationem, dicens, illam Ecclesiam, quæ Monasterium erat, minimè potuisse eodem tempore Diaconiam esse.

Quibus Nardini conjecturis sic respondeo. Nihil officit, quòd, quando Anastasius loquitur de Monasterio Suburæ, denominationem addat: quoniam hanc adjectionem Bibliothecarius apposuit, ut illud ab altero Monasterio distingueret, in ejusdem Sanctæ honorem dicato, quod dicebatur *apud Affrici*.

Quare, cùm vicina esset Diaconia sub ejusdem Sanctæ nomine, illa nullâ indigebat distinctione. Quo verò ad alteram conjecturam, nempe, quòd Diaconia erat diversa à Monasterio, etiam respondeo, nos cum eodem Nardino unanimes esse, idque comprobamus ex descriptione Urbis relata a R.P. Mabillonio Tom.4. Analect. p.507. ubi Diaconiam, prope Monasterium fuisse demonstratur. Si igitur Monasterium erat in Subura, Diaconiam etiam in eadem Regione fuisse asseri posse puto ob ejus vicinitatem.

Quartum Nardini argumentum desumptum est ex Epistola 19. lib. 2. Indict. 11. S.Gregorii, qui Petro Subdiacono Campaniæ sic scribit: *Cor nostrum pia Divinitatis inspiratione compungitur, loca quondam execrandis erroribus deputata in Catholicæ Religionis reverentiam dedicare. Quia igitur Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertia, quam superstitio diù Ariana detinuit, in honorem S. Severini cupimus consecrare, experientia tua Reliquias B. Severi summoperè debita cum veneratione transmittat: quatenus quæ nostris animis perficienda decrevimus, implere Omnipotentis gratia suffragante possimus.* Ex hac epistola, ut supra narravimus, Nardinus deducit, nullam extare memoriam consecrationis hujus Ecclesiæ S. Severini; ac absque insignis audaciæ nota asseri minimè posse, S. Gregorium duas Ecclesias consecrasse, unam S. Severino, alteram S. Agathæ. Sed quàm frivolum hoc illius argumentum sit, nemo non videt.

Quum enim Nardinus dixerit, tres ex Urbis Regionibus Arianismo coinquinatas fuisse, unicam tantùm Ecclesiam ab Arianorum labe expurgatam ait; an hoc verisimile sit, Lector dijudicet; equidem puto, plures fuisse in ipsius Regionibus Ecclesias simili Arianâ labe coinquinatas, ac à S. Gregorio, ut præfertur, expurgatas, sed illarum memoriam periisse. Præterea in hac ferenda sententia Nardinus oblitus est adagii: *distingue tempora, & concordabis Scripturas.* Supradicta enim epistola ad Petrum Subdiaconum Campaniæ scripta est Indict. XI. quæ incidit in annum 593. ac ipsius Epistolæ tenor respicit futurum, nempe, quòd transmittat Reliquias; quare Ecclesiam videtur velle consecrare; sicque Ecclesiæ consecratio, vel eodem anno 593. vel sequenti peracta fuit. Dialogorum autem liber à S. Gre-

TAB·LXXVII.

S·IACOBVS ALPHEI·S·SIMON ZELOTES·S·IACOBVS·S·IVDAS IACOBI·S·PHILIPPVS·S·PAVLVS·SALVS TOTIVS GENERIS HVMANI·S·PETRVS·S·ANDREAS·S·IOHANNES·S·THOMAS·S·MATTHEVS·S·BARTOLOMEVS
✠ TV P ME NAVEM LIQVISTI SVSCIPE CLAVEM
✠ QVOD NECTES NECTAM QVOD SOLVES IPSE RESOLVAM

TAB·LXXVII·

pag. 271.

S. Gregorio verisimiliter compositus fuit eodem anno 593. ut ex ejus epistola 50. lib. 2. Indict. XI. quæ cadit in eundem annum: cujus Epistolæ tenor est: *Fratres mei, qui mecum familiariter vivunt, omni modo me compellunt aliqua de Miraculis Patrum, quæ in Italia facta audivimus, sub brevitate scribere &c.* Supposito, quod D. Gregorius per hæc tempora Miracula scripserit, animadvertendum est, ipsum in eodem lib. 3. *Dialog.* cap. 30. disserere, quòd *ante biennium* Ecclesia in Subura fuerit ab Ariana hæresi expurgata: sic id accidisse colligitur anno 591. & ideo ante consecrationem Ecclesiæ S. Severini; quod etiam aliâ conjecturâ firmatur, nam in lib. 3. Epistolarum Indict. XII. scilicet 594. Epist. 19. scribit idem Pontifex Leoni Acolytho, cui Ecclesiam S. Agathæ commendat: ex cujus Epistolæ lectione deducitur, jam antea ipsam Ecclesiam consecratam fuisse.

Quinto argumento, in quo Nardinus negat, Ricimerum Arianum fuisse, jam supra respondimus, quando de secundo disseruimus.

Sextò asserit, tres prorsùs Regiones fuisse Arianas. Hoc argumentum potius contra illum, quàm contra nos facit, ut diximus in quarto.

Septimo argumento, in quo ait, aliam, non hanc Ecclesiam a S. Gregorio ab Arianorum labe expurgatam, eò quod aliàs hæretici Ricimeri nomen non reliquisset in decentiori loco, sic responderi commodè posse existimo. Veteres Pontifices non adeo proclives fuere in abolendis Gentilium memoriis, quin cùm Catholicæ Fidei non repugnabant eas tolerarent. Nam usque ad nostra tempora vidimus in Basilica Siciniana, de qua supra Capp. VII. & XXVII. disseruimus, varias extitisse profanas figuras, quæ fidelium mentes a devotione avertebant: nihilominus cùm Ecclesiæ ornatum respicerent, illas relictas fuisse. Idem dicendum arbitror de nomine Ricimeri, relicto in musivo opere, quod, cùm non esset nomen antesignani hæretici, ibi relictum fuerit, ne musivum opus deturparetur. Aliam addi posse conjecturam judico, nempe Ricimeri nomen in Catholicorum exemplum relictum fuisse, ad eos edocendos, qualiter erga Divinum cultum Ecclesiarumque ornatum ipsi se exhibere deberent, cùm & Hæretici hoc facerent.

Octavum diximus in Suburæ descriptione consistere; sed de hac satis disseruimus.

Nobis ab enodando hoc diversarum opinionum nodo tandem liberatis, superest, ut ad musivi operis explicationem pro instituto deveniamus.

Hujus Musivi operis, quod suâ vetustate consumptum, ruit anno 1592. memoria penitùs periisset, nisi sedula diligentia Francisci Peña Sacræ Rotæ quondam Auditoris, illiusque Decani, antiquorum monumentorum amantissimi, occurrisset, illudque antequam periret delineari jussisset. Ab ejus exemplari, quod nunc in Bibliotheca Vaticana asservatur, aliud nos diagramma fieri curavimus aliquantulum à prototypo immutatum, cùm in illo singulæ Apostolorum figuræ sint separatim expressæ, ad altitudinem unius palmi Romani & ultra: Nos illas in unum collegerimus, ut verisimiliter in ipsa Tribuna extabant; hoc videre est in Tab. LXXVII.

Cùm

Cùm quid figuræ ipsæ repræsentent, ipsa epigraphe indicet, colores tantummodò describere debemus, quibus impressoria ars destituitur.

Vestium colores, ut in Vaticano exemplari cernuntur, sic se habent. Christi tunica versicolor est; nam ubi ex umbris obscurior est, ceruleus, ubi verò clarior, albus color apparet. Stola crocei, pallium coccinei, Monogramma itidem crocei, Sandaliorumque ligamina nigri coloris sunt; Apostolorum vestes in coloribus à veste Christi minimè discrepant. Stolæ tamen cærulei, palliaque cinericii, monogrammata coccinei, ligamina sandaliorum nigri coloris itidem sunt. Hæc de coloribus. Modò ad alia animadversione digna descendimus, scilicet ad figurarum explicationem. In medio est humani generis Salvator Christus Dominus noster, qui globo insidens dexteram pectori admotam, palmam verò expansam habet, ac si benedicat, & sinistrâ librum tenet. Pari modo eundem Redemptorem nostrum expressum observo in Tribuna Musivi operis constructa a Pelagio II. in Ecclesia S. Laurentii in Agro Verano, & in alia Tribuna Ecclesiæ S. Theodori, de quibus suo loco differemus. In uno aliæ figuræ ab hac differunt; nempè quòd loco libri hastam cum parva Cruce in summitate tenent. Quid autem denotet globus ille, in quo Christus sedet, explicandum est. Prisci Christifideles per globum illum orbem terrarum indicare voluerunt, Christumque super illum insidentem, scilicet dominantem, necnon triumphantem, ut Crux demonstrat, quæ trophæi nota dici potest, ob partam de diabolo victoriam.

Ad Christi lævam stat S. Petrus, in cujus icone duo notanda sunt. Primum, capillitium, tres in ordines, sive circulos distinctum: quod mysterii expers minimè est; nam aliam similem Imaginem cum pari capillorum ordine Urbani V. tempore, scilicet circa annum 1362. depictam asservari in archivo Vaticanæ Basilicæ narrans Turrigius in suis *Cryptis Vaticanis* pag. 76. hoc simul hieroglyphicum explicat, dicens, per hunc triplicem capillorum ordinem denotari triplex Regnum, de quo infra, quum fortasse de tribus clavibus differemus, aliqua dicenda sunt.

Secundum in D. Petri figura notandum est, quòd unicam tantùm clavem in manu tenet contra inveteratum morem illum pingendi cum duabus clavibus, ut demonstravit Alemannus in suis *Lateranensibus parietinis*, Cap. IX. ubi plura affert numismata sive signa, quorum duo tantùm adduco, cùm reliqua apud præcitatum Auctorem videri possint.

Primum est Victoris II. qui floruit Anno 1054. Secundum verò Alexandri II. qui Victori penè synchronus fuit. Eadem signa in eorundem Pontificum vitis a Ciacconio etiam relata, ne præcitatos Auctores adire quis cogatur, sub oculos pono in eadem Tabula LXXVII. figur. 1. & 3. ubi unicam tantùm clavem; at in fig. 2. tres claves simul annulo inclusas præ manibus S. Petrus habet. Huic Hieroglyphico duo alia eddere possem, quæ brevitatis gratiâ omitto, ac curiosum Lectorem ad laudatum Alemannum ablego.

Quid autem unica tantùm denotet clavis, S. Ambrosii auctoritate suffultus

tus

tus Petri fidem denotare autumo: quæ conjectura, Victoris II. numismatis allati inscriptione, confirmari potest, nempe: *Tu pro me navem reliquisti, suscipe clavem*, scilicet: cùm tanta fuerit tua fides in relinquenda nave, accipe nunc supremam auctoritatem, in fidelium animas: ut innuit alterius etiam numismatis Alexandri II. inscriptio, quæ sic: *Quod nectes nectam, quod solves ipse resolvam*.

Audiamus nunc ipsum Divum Ambrosium in fine sermonis *De jejunio Eliæ* sic loquentem: *Ecce video Cœlos apertos, & stantem Jesum ad dexteram Dei. Ergo cui clausi sunt Cœli, agendum est, ut aperiantur illi, quatenus super Cœlum Christum possit aspicere: Nam quamdiu clausi sunt homini, Christum non potest videre regnantem. Quemadmodum autem clausi cœli aperiendi sunt, inquirere nos oportet. Puto autem, aliter eos aperiri non posse, nisi claves Petri Apostoli sumpserimus, quas Domino largiente suscepit, sicut ipse dixit: Tibi dabo claves Regni Cœlorum. Immo rogemus Petrum, ut ipse nobis tamquam bonus Janitor Regiæ Cœlestis aperiat. Quæ autem ista clavis sit, diligentiùs requiramus. Clavem Petri, fidem esse dixerim Petri, per quam Cœlos aperuit, penetravit inferna securus, maria calcavit intrepidus: Sancta enim Apostolicæ Fidei virtus est, ut cuncta illi elementa pareant, hoc est, non illi Angelicæ claudantur januæ, non portæ prævaleant tartari, non aquarum fluenta subsidant. Ista autem ipsa clavis, quam fidem dicimus, videamus quemadmodum constet, & quemadmodum solida sit: Arbitror, illam duodecim Artificum operatione conflatam: Duodecim enim Apostolorum Symbolo fides Sancta concepta est, velut periti Artifices in unum convenientes, clavem suo consilio conflaverunt: Clavem enim quandam ipsum Symbolum dixerim, per quod reserantur diaboli tenebræ, ut lux Christi adveniat: aperiuntur conscientiæ clausa peccata, ut justitiæ fulgeant opera manifesta. Igitur hæc clavis ostendenda est fratribus nostris, ut ipsi tanquam discipuli Petri inferna sibi reserare, cœlos aperire consuescant.*

Altera verò unius clavis Apostolorum Principi Petro datæ explicatio assignari potest: nempe denotari per hoc Symbolum clavem illam David, de qua Divinitatis intimus contemplator S. Joannes Evangelista in *Apocalypsi* cap. 3. versu 7. loquitur sic: *Qui habet clavem David: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit*. Hunc Sacræ Scripturæ textum diversorum Patrum, & piorum Theologorum auctoritate sic explanat Cornelius à Lapide: *Clavis David est reseratio, & intelligentia Sacræ Scripturæ, & omnium Prophetarum, inter quos David genere, gestis, regno, vaticinio eminuit, & ad vivum mysteria Christi expressit: ut qui Davidem intelligat, cæteros Prophetas facilè intelligere possit. Sic enim Luc. 2. 52. dixit Christus Scribis: Tulisti clavem scientiæ*. Hæc de unica clavi dictum sit.

Duas alii claves eidem apponunt, literali sensui Sacræ Scripturæ se accommodare volentes, nimirum, supra citato loco Matthæi cap. 16. 19., ubi dicitur: *Tibi dabo claves Regni Cœlorum, & quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum & in Cœlis, & quodcumque solveris super terram, erit solutum & in Cœlis.* Duas, inquam, apponunt claves; per unam enim dixerunt deno-

denotari Scientiam, per alteram verò Poteſtatem claudendi, & aperiendi, ſcilicet ligandi, & ſolvendi, ut tradit Magiſter ſententiarum lib. 3. diſt. 18. quem ſequutus eſt Angelicus Doctor S. Thomas Aquinas *In 3. lib. Sentent. diſt.* 18. *quæſt.* 1. ubi *de clavibus* ſic. *Claves iſtæ ſunt non corporales, ſed ſpirituales, ſcilicet diſcernendi ſcientia, & potentia judicandi, ideſt, ligandi, & ſolvendi, qua dignos recipere, indignos debet excludere à Regno Eccleſiaſticus Judex. Qui ſicut habet jus ligandi, ita & ſolvendi. Unde Ambr. Dominus par jus ſolvendi eſſe voluit, & ligandi, qui utrumque pari conditione permiſit. Ergo qui ſolvendi jus non habet, nec ligandi habet.* Et infra. *Certum eſt, quòd Eccleſiæ utrumque licet, hæreſis utrumque non habet. Jus enim hoc ſolis permiſſum eſt Sacerdotibus. Rectè ergo Eccleſia hoc ſibi vendicat, quæ veros Sacerdotes habet. Hæreſis vendicare non poteſt, quæ veros Sacerdotes non habet.* Hæc breviter dicta de duabus clavibus ſufficiant; modò de tribus explanationem dabimus.

Laudatus Alemannus in dicto cap. 10. tres claves ſic exponit: *Triplici ergo clave cùm ampliſſimam Petri poteſtatem majores adnotaverint, quid præter geminum illud ligandi, ſolvendique jus, ulteriùs innuerunt? Scilicet ſenſerunt poteſtatem illam, quæ ad continendam in officio Chriſtianorum Rempublicam Petro conceſſa eſt, jure ſuo longè latèque manare, extendique cùm opus eſt, ad civilem quoque ſtatum temperandum, qui tum optimè temperatus, ordinatuſque putatur; cùm ne latum quidem unguem à pietate diſcedit, qua una & uno animorum bono civile omne negotium metitur Chriſtiana Religio. Tertiæ igitur claſſis munus eſt illud, quod ex ligandi, atque ſolvendi jure conſequitur, nempe ſæcularia ad ſpiritualia dirigendi auctoritas.* Earundem trium clavium alteram nobis ſuggerit explicationem eruditiſſimus Raynaudus in ſuo tractatu *De Corona Romani Pontificis, ſub prænotione* 4. *§. Et juxta*, ubi fusè noſtras confirmat aſſertiones, nimirum: *Ad clavem primam pertinet reſeratio, ſive propoſitio veræ doctrinæ. Eam quippe propoſitionem Chriſtus ipſe Lucæ* 11. *expreſſit nomine clavis Scientiæ, cùm dixit, Væ vobis Phariſæis, qui accepiſtis clavem Scientiæ, ideſt quibus in veſtro ſupremo capite data eſt poteſtas directiva, ſeu legislativa, & conſequenter correctiva delinquentium. Ad clavem tertiam pertinent functiones aliæ in rectionæ adæquata incluſæ, quibus & diſpenſationes, & Sacramentorum adminiſtrationes, ac hujuſmodi alia continentur.* Et juxta hoc, *ut ſignificaretur omnes has inadæquatas poteſtates integraſſe unam plenam Sancti Petri poteſtatem in univerſam Eccleſiam, olim (ſecluſa etiam clave inferorum, quam Eccleſiæ præter claves vitæ tribuit creditam Auguſtinus homil.* 2. *in Apocal.: ea, inquam, clave ſecluſa, quæ à Deo non eſt collata, ſed ab unoquoque ſibi perversè ſabrefacta;) ternæ claves S. Petro appingi ſolebant. Paſſim tamen nonniſi binæ claves S. Petro appinguntur, & quidem una aurea, alia argentea, ut ex multis Eccleſiis Romanis, & portis variarum Italiæ Civitatum, ac inſignibus Pontificum notat Molanus lib.* 3. *de Imag. cap.* 21. *auream referens ad poteſtatem judiciariam in foro pœnitentiæ, argenteam verò ad poteſtatem vibrandi excommunicationem. Dixerim potiùs, hoc clavium binario exprimi duo illa vulgata membra, clavium*

ſcien-

scientiæ, *& potentiæ*; *comprehendo sub potentia Judisdictionem*, *& omnia ad eam paulò ante reducta*. Et infra: *Est verò longè manifestissimum*, *quomodo claves adæquatè sumptæ*, *ac ut comprehendentes functionem reserandi infallibiliter mysteria Fidei*, *sive docendi Veritates revelatas*, *specialiter solo Petro*, *ejusque Successoribus sint commissæ*. Et paulò inferiùs: *Tametsi enim alibi*, *datus legitur cæteris quoque Apostolis*, *& sequentibus illos Sacerdotibus*, *clavium usus*; *non tamen in ea plenitudine*, *ac excellentia*, *qua datus est Petro*; *ita scilicet*, *ut claves extendantur ad omnes functiones supremæ potestatis fidelium rectricis*, *& nominatim ad potestatem ordinariam irretractabiliter tradendi doctrinam Fidei*. Hæc de clavibus, quæ licèt aliquibus fortassis pluribus verbis dicta, quàm par esset, videantur, maluimus tamen in re non parvi momenti locupletes esse. Modò ad alias earundem figurarum explanationes deveniamus.

Inter alias figuras notandus est Sanctus Philippus, qui in capite tonsuram habet, quam primo aspectu calvitiem esse putabam, sed ostensâ figurâ R. P. Josepho Mariæ Thomasio sæpè citato, ipse indicavit mihi Baronii locum ad ann. 394. num. 4. ubi Theodosii Senioris numisma refertur, cujus in antica ipsius Imperatoris Imago est, in postica verò (ut ipse Baronius asserit) S. Joannes, & S. Philippus ambo Apostoli, ambo tonsurati cernuntur, qui tamen potiùs Arcadius & Honorius ipsius Theodosii filii ab aliquibus esse putantur. Hujus numismatis exemplar, ne Baronium adire cogaris, habes hic:

Notandæ etiam sunt in musivis figuris literæ, sive characteres, aut signa in vestibus. At de his disseruimus supra cap. XIV. *De Monogramm.* L. &c.

Pariter observatione digna videntur volumina, quæ omnes Apostoli præ manibus tenent. Sed de his etiam disseruimus cap. XVI. *De Evangeliorum volumine &c.*

Ad coronidem hujus de antiqua Ecclesia Dissertationis, vetustam admodum Inscriptionem, in ea olim extantem, à Martinello primùm, ac postea ab Aringhio in sua *Roma Subterranea* lib. 1. cap. 26. relatam, addere libet, in qua plura eruditus Lector observatione digna notare poterit; cujus inscriptionis tenor sic se habet.

IC REQVIESCIT IN PACE DOMNA BONVSA QVÆ VIXIT ANNOS XXXX. ET D. MENNA QVI VIXIT ANN....... E ABEAT ANATHEMA A IVDA, SI QVIS ALTERVM OMNE SVPER ME

POSVER. . . : ANATHEMA ABEAS. . . . . DA TRICENTI DECEM ET OCTO PATRIARCHÆ' QVI CANONES EXPOSVERVNT, ET DA SANCTA CHRISTI QVATTVOR EVANGELIA,

Licèt aliqua notatu digna exponere omiſerim ad finem properaturus, nolo ſub ſilentio prӕterire Canon. II. Capitularis incerti anni à Balutio in ſuis Capitularibus Reg. Francor. Tom. I. pag. 153. relat. ubi pariter mortuum ſuper mortuum ponere interdicitur.

Accipe, benigne Lector, has meas lucubrationes, quas, ſi tibi gratas inveneris, non mihi, ſed omnipotenti Deo, Patrique Luminum, ac bonorum omnium Datori, grates rependere debes, utpotè qui ſuâ infinitâ bonitate mentem meam illuminare, ac vitam, bonamque valetudinem, opeſque in lucem edendas concedere dignatus eſt. Vale.

F I N I S.

IN-

INDEX RERUM, ET VERBORUM MEMORABILIUM

IN HOC OPERE CONTENTORUM;

Ubi numerus primus paginam designat, secundus columnam.

A

A Et Ω Christi nomen significant 303. 2.
A ☧ ω Hieroglyphicum 225. 2. & 226. 1.
Abbas Bartholomæus Piazza laudatur 183. 1.
Abel & Cain Deo munera primi obtulerunt 2. 1.
Abraham Deo Aram construxit 2. 1. Ejusdem historia, quum tres Angelos hospitio excepit 212. 2.
Absida cum B., an cum P. scribenda sit 8. 2.
Absida idest lucida 8. 2. idem ac Tribuna. Ibid. 1.
Accipitris caput; vide Osiris.
Achan lapidatio 221. 1.
Ædiculam in sepulchris fuisse ex antiqua inscriptione colligitur 172. 1.
Ædificia lateritia antiqua, Romæ adhuc extantia 69. 2.
Ædificiorum constructionis tempus ex cæmentis quomodò argui possit 65. 2. Eorundem divisio apud Romanos 2. 2.
Ægyptiorum pompæ 58. 1.
Eorundem Sepulchra 163. 2.
Eosdem aquas adorasse Firmicus affirmat 60. 1.
Æternitas denotata per Phœnicem, sivè Pavonem radiatum 115. 2.
Æthiopum Jacobitarum unio cum Ecclesia Romana 45. 2. Eorundem Legatorum in Urbem ingressus 45. 1.
S. Agathæ majoris Ecclesiæ Ravennæ descriptio 184. 2.
Agni in Arcu triumphali S. Mariæ Majoris figuris expressi 209. 1. & 211. 1.
Agni Symbola Apostolorum 225. 1.
Agnus Christum Dominum repræsentans, quo tempore depingi cœperit 28. 2.
Agnus supra rupem caput habens diadematum Symbolum Christi 225. 1. Cruce insignitus Symbolum Christi Crucifixi est 27. 1. Symbolum Christi 240. 2.
Albanus lapis in duritie differt à Gabino 5. 1.
Alexander Magnus diademate usus est 111. 1.
Alexander VII. è nobili Chisiorum familia laudatur 34. 2. Valdè solicitus de Urbis magnificentia 169. 1.
Altare Deo Moyses erexit. 2. 1.
Altare Domino Noe ædificavit 2. 1.
Altare incensi 207. 1.
Altare majus in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin 182. 1.
Altaria, Confessiones appellata 178. Memoriæ Martyrum 180. 1.
Ambo marmoreus in Ecclesia. 18. 1. & 22. 2. duplex 23. 1.
Ambonis vocis origo 18. 1.
Ambrosius Spetia laudatur 84. 1.
Amerina Corona 108. 1.
Ammianus Marcellinus Auctor veridicus 245. 2.
ΑΝΑϹΤΑϹΙϹ, idest, revocatio ad vitam. 38. 1.
Anaxenor Citharœdus 53. 1.
Andreas de Aquino olim Episcopus Tricaricensis laudatur 235. 1.
Angelorum Capita diademate redimita 212. 2. Cur baculos manu teneant. 125. 2.
Angelus de Nuce Archiepiscopus Rossanensis laudatur 19. 2. & 84. 1. & 135. 1.
Animalia diversa in Ecclesiarum Januis ad ornatum insculpta. 35. 1. in Ecclesiis appingendi vetus mos 243. 2. & seqq. Animalium Evangelistas repræsentantium ubique ordo non servatur 193. 2.
Anna prophetissa depicta in Arcu Sanctæ Mariæ Majoris 209. 2.
Annuli ferrei in januis Ecclesiarum ad suspendenda vela 12. 2. & 14. 1.
Annuntiatio B. M. V. expressa in Arcu S. Mariæ Majoris 207. 2. in altari majori S. Mariæ in Cosmedin 183. 1.
Antinoja Corona 107. 2.
Antis quæ 6. 1.
Antonius Triumvir primus, qui Leones jugo submiserit 52. 2.
Anubis, idest, Cynocephalus apud Ægyptios cum capite canis designatus, apud Græcos idem ac Mercurius 59. 1. & seqq.
Apii Corona. 108. 1.
Apostoli nudato capite depicti, & cur 231. 2. & 232. 1. ubique Sacras Synaxes celebrabant 138. 1.
Apo-

Apostolorum XII. imagines depictæ in tholo Baptisterii S. Joannis Ravennatis 235. 2.
Aqua ictu virgæ è petra erupit 219. 2.
Aquæ Marciæ ductus ex lapidibus quadratis, ut est cloaca maxima 66.1. ejusdem aquæ origo, & ductus, ibid.
Aquila in Epistilio Januæ Ecclesiæ Sancti Laurentii in agro Verano 29. 2. In Epistilio januæ Ecclesiæ SS. Joannis & Pauli descriptio, & Symbolum 30. 1. & 33. 2.
Arabicum opus quale 197. 1.
Aræ in Sepulchris 173. 1.
Aramacea Corona 108. 2.
Archisubdiaconus e Secretario Evangelium deferebat 128. 2.
Arco de' Pantani 264. 1.
Arcus Aureæ ubi 265. 2.
Arcus musivo opere ornatus in Basilica S. Pauli pag. 229. 1.
in Arcu S. Mariæ Majoris Annuntiatio B. M. V. expressa 207. 2. Bethleem Urbs in eodem 211. 1.
Arcus Constantini constructus ex ruinis Arci Trajani 13. 2.
Arcus major, sivè Triumphalis Basilicæ Liberianæ 197. 2. Nervæ ubi 265. 2.
Arcus Triumphales Ecclesiarum adhuc extantes 199. 2.
Argentariorum Basilica 8. 1.
Argiletum, ubi olim 254. 1.
Argonautarum cœna. 62. 1.
Arii Codices, Constantini Magni jussu, combusti 227. 2.
Artes bonæ Romæ olim deperditæ 13. 1.
Arundo Symbolum fluminis. 235. 2.
Ascensionis Domini figuræ explicatio 49. 2.
Assumptio B. Mariæ Virginis 50. 1.
Auctoris opinio de coronarum inventoribus 107. 1.
Ejusdem conjectura de vestibus literatis. 100. 2. & seqq.
S. Augustinus Rhetoricam docuit in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin 12. 1. Ejusdem locus illustratus *usque ad Canes Episcopales* 202. 2.
ex Auro primò ab India advecto deauratum fuit laquear S. Mariæ Majoris 197. 2.
Aurum Symbolum munditiei, ac lætitiæ 232. 2.

B

BAcchus & Janus idem est 107. 1. Coronarum inventor ibid.
Baculi 116. 2. Antiquitùs deponebantur in lectione Evangelii 117. 2.
Baculorum Episcopalium forma 122. 1. Fractio 121. 1. Ligneorum antiquissimus usus 121. 2. Eorundem usus quando cessavit 119. 1. Usus in quibus Ecclesiis remansit 119. 1. Usus apud Abbates 121. 1. Usus hodie apud diversas personas 119. 2.
Baculus S. Augustini ubi servatur 124. 1. Gubernium significat 124. 2. S. Hermagoræ ac S. Vedasti 124. 1. S. Isidori 124. 1. E Sambuco 122. 1. S. Saturnini 122. 2. Pastoralis quid denotet 122. 2. S. Petri ubi servatur 124. 1. Regius aureus 124. 2.
Baculus unde dicatur 116. 1. Idem ac Virga pastoralis, Pedum, Ferula, Capuita 121. 2.
Baptismus per aspersionem, & immersionem
Baptisterii Lateranensis descriptio 238. 1. 235. 1.
Barbam Antiochenses & Syri aversabantur 249. 1. Prolixam Julius II. primus gestavit 249. 2. Rasam antiqui Pontifices gestavere, & cur 249. 1. Resectam, & postmodum prolixam Clemens VII. gestavit, & cur 249. 2.
Barbetti qui sint 120. 2.
S. Barnabæ Apostoli corpus inventum cum Evangelio 132. 1.
Basilicæ etymon 7. 1. & 9. 1. Basilicæ seu Basiliculæ forma sepulchrorum 183. 2. Argentariorum 8. 1. Liberiana 196. 2. S. Mariæ Majoris cur ita vocata ibid. S. Pauli in via Ostiensi constructa à Constantino Magno 228. 1.
Basilica S. Pauli à Valentiniano, Theodosio, & Arcadio in nobiliorem formam redacta, ac a Sallustio Urbis Præfecto absoluta 228. 2. A Galla Placidia musivo opere ornata, ibid. Ejusdem Ichnographia 10. 1. Orthographia 11. 1.
Basilica juxta Macellum Liviæ 196. 1. S. Mariæ ad præsepe 196. 2.
Basilica Siciniana eadem ac S. Andreæ in Barbara 245. 2. Est in foro Esquilino 245. 1. Ejusdem Basilicæ denominationes variæ 245. 2. Ichnographia & Orthographia 9. 1. Eadem ad Macellum Liviæ 242. 2. Ejusdem constructio 243. 1. & 2. olim Dianæ templum, ibid. Ejusdem ornamentorum descriptio 52. 1. In eadem pugna 244. 2.
Basilicæ Sessorianæ Ichnographia, & Orthographia 9. 2.
Basilicæ cur à viris Romanis ædificatæ 7. 2. Romæ novemdecim fuere 8. 1. Earundem forma 7. 2. & 8. 2. De Basilicis qui scripsere 7. 1. In iis quid peragebatur 7. 2. & 8. 1. In iisdem porticus duplex 7. 2.
Basilicæ vox quid denotet 183. 2.
Basiliscus olim latitabat in caverna juxta domum Orphei 265. 2. & 266. 1.
Belphegor, vide Fanum Phegor.
Benedictus Cardinalis Pamphilius laudatur 77. 2.
Beniamin tumulus 165. 2.
Bethleem & Hierusalem cur in Musivis expressæ 189. 1.
Bethleem Urbs depicta in opere musivo Arcûs S. Mariæ Majoris 211. 1.
Biretum ducale 114. 2. Eodem Præfectus Urbis insignitus, ibid.
Boetii locus de literis P. T. Θ. 97. 1.

INDEX RERUM

C

Cadavera coronandi antiquus usus 109. 2. Procerum purpureis velaminibus contegi consueta 179. 2.
Gentiles extensis brachiis sepeliebant 265. 1.
Cælestius hæreticus abjuratus in Ecclesia S. Clementis 11. 2.
Cæmentorum species quo tempore immutatæ 70. 2.
Cæmeteria diebus natalitiis Sanctorum frequentari solita 150. 2. Diu habitare non permittitur 147. 1. In iis Missæ & Concilia celebrata 151. 1. Eorundem amplitudo & vastitas 141. 2. Descripta a S. Hieronymo 147. 2. Eorundem habitatio quomodo intelligenda 149. 1. & sequenti.
Cæmeterii janua obruta, tempore quò multi Christiani intus aderant 150. 2.
Cæsar Pronti laudatur 184. 1.
Cæsar Vacchi Musivarius 88. 1.
de Caffarellis nobilis familia 66. 2.
Calices lignei 122. 1.
Calyptra quid? 45. 1.
Cambuta quid sit 121. 2.
Camillus Cardinalis de Maximis antiquitatum amantissimus 58. 1.
Cantharum quid sit 27. 2.
Canum capita cur expressa in Throni summitate 202. 2.
Capisuccæ familiæ insignia 181. 2.
Capo di Bove 271. 2.
Capuita, idest, Baculus Pastoralis 121. 2.
Carmina in atrio Ecclesiæ S. Pauli 233. 1.
Carmina in libris Evangeliorum 137. 1.
Carolus Antonius à Puteo Eques laudatur 58. 1. & 83. 1.
Carolus Cardinalis Barbarinus laudatur 82. 2.
Carolus Bartholomæus Piazza laudatur 12. 2.
Carolus Magnus Imperator primus, qui Canonicus S. Petri creatus fuerit 134. 2.
Carpentum quid sit 55. 1.
Caryatides in fabricis cur appositæ 52. 1.
Cassandra cum circulo, sive diademate in capite 114. 1.
Catabarbara vox quid denotet 246. 2.
Catalogus persecutionum Christianorum 150. 1.
Cathecumenis exponebantur contenta in Evangeliis 130. 1. Eorundem & Pœnitentium stationes in Ecclesiis 18. 2.
Cathedra Episcopalis in Ecclesiis 18. 1. Sive thronus expressus in fastigio Basilicæ Liberianæ 202. 1.
Cencius Cardinalis Camerarius construxit valvas æneas Oratorii S. Joannis Lateranen. 239. 1.
Cereostata in pavimento posita 19. 1.
Cerimoniæ variæ antè lectionem Evangelii. 129. 1.
Chaldæorum, & Maronitarum cum Ecclesia Romana unio 45. 2.
Characteres, scilicet literæ cur adinventæ 126. 2.
Chorus marmoreus in Ecclesia ubi 18. 1.
Christiani primitivæ Ecclesiæ variis coronis utebantur 109. 1.
Christi nomen significant literæ Α Ω 203. 2.
Christi Symbolum Agnus 240. 2.
Supra rupem caput habens diadematum 225. 1.
Crucifixi symbolum est Agnus Cruce insignitus 27. 1. Disputatio cum Doctoribus expressa in arcu triumphali S. Mariæ Majoris 210. 1. Tunica inconsutilis 103. 2. Infans in solio sedens cur sic expressus 208. 1.
Chori Ecclesiæ S. Clementis Orthographia 19. 1.
Ciborium quid sit 19. 1. Ciborii vox quid denotet 180. 2.
Ciceronis caput detruncatum in Comitiis Marco Antonio exhibitum 55. 2. Ciceronis locus à Victorio emendatus, sed male 53. 1.
Cifratæ vestes 99. 1.
Circus, idest Diadema 115. 1.
Circus extra Portam Capenam à quo constructus 70. 2.
Civitates in musivis operibus Bethleem, & Hierusalem demostrant 189. 1.
Clavatæ vestes 95. 2.
Claves duæ, insignia Romanorum Pontificum quid denotent? 44. 1. Una, duæ, ac tres, depictæ in manu S. Petri quid significent? 272. 2. & seqq.
Clerici Romæ antiquitùs educabantur in Patriarchio Lateranensi, aut in Monasteriis Urbis 187. 1.
Cloaca maxima ubi 267. 1.
Codex Evangeliorum pulcherrimus, & antiquissimus in Bibliotheca Cottoniana 132. 2. Antiquissimus Sacram Scripturam continens, in quo Regis Francorum imago depicta conservatur Romæ in Cœnobio Monachorum Casinensium 135. 1. Virgilianus celeber in Vaticana Bibliotheca 127. 2.
Codex unde dictus 127. 2.
Codicem inter, & volumen differentia 128. 1.
Codices Arii combusti jussu Constantini Magni 227. 2. Nestorii combusti jussu Theodosii Imperatoris 227. 1.
Cœlestini III. Papæ figuræ explicatio 239. 2.
Cœnacula in superiori ædis parte antiquitùs erant 138. 2.
Color violaceus lugubris nota est 120. 1. Viridis infaustus ibid.
Columbæ quid denotent 191. 2. Symbolum Christifidelium 225. 2.
Columbaria quæ erant 173. 2. Innumera in Via Appia 174. 1.
Columna ante Ecclesiam Sancti Pauli 25. 1. Pro cereo Paschali usa 22. 2. & 23. 2. & 24. 2.
Columnæ in Basilica S. Pauli desumptæ ex Mole Hadriana 10. 2.
Columnæ Marci Aurelii Antonini 170. 1. Trajani 169. 2. Pro sepulchris adhibitæ 175. 1.
Comes quis dicatur 54. 1.

Con-

Concilia Martyrum appellata sepulchra 177. 2.
Confessio locus in Ecclesia, & quid denotet 19. 2.
Confessiones quandoque Altaria 178. 1. Quandoque Sepulchra Martyrum appellata 177. 2.
Constantinus Magnus erat erga Ecclesiam liberalis 142. 1.
Constantinus Pogonatus misit Evangelia aurea gemmisque ornata ad S. Petrum 132. 1. Imperator vigiliam Paschatis lucernæ splendore celebrabat 190. 1.
Constructiones ex lapidibus quadratis antiquissimæ 66. 1.
Consulatûs tempus Felicis, & Rufini ignoratur 80. 1.
Consules Teodosius Aug. & Romoridus V. C. 174. 2.
Conventicula, ideft, Ecclesiarum ædificia 144. 2.
Coræ & Sociorum contra Mosen & Aaron seditio 220. 1.
Corniculi opus reticulatum ex marmore tiburtino 68. 2.
Coronæ cur inventæ 107. 2. Coronarum inventor 107. 1. Earundem usus antiquissimus a Mosis tempore, ibid.
Corona Amerina 108. 1. Antinoia 107. 2. Apii 108. 1. Aramacea 108. 2. Arundinea 61. 2. Castrensis 109. 1. Convivalis 107. 2. ejusdem Etymon 106. 1. gemmata 201. 2. graminea 109. 1. Hederacea 107. 2. Hypoglottis 107. 2. Hypothymis 108. 1. Imperatoris 111. 2. Laurea 108. 2. Laurea circa agnum 241. 1. Lotina 107. 2. mortuorum 109. 2. muralis 109. 1. Myrtea 107. 2. Navalis 109. 1. Obsidionalis ibid. 1. Ovalis ibid. Querna 108. 2. Rosacea 107. 2. Rostrata 109. 1. Triumphalis ibid. 1. Violacea 108. 2. Vallaris 109. 1.
Corona turrita in capite Virginis quid denotet 27. 1.
Coronæ stellarum, Poetarum figmenta 112. 1. Quid denotent? 232. 1.
Coronandi cadavera usus antiquus, 109. 2. A veteribus Christianis reprobatus 110. 1.
Coturnicum pluvia 219. 1.
Craticula in musivo expressa quid 227. 1.
Crustumii rudera ubi 67. 3.
Crux duplex in diademate 114. 2.
Crux Signum Pontificiæ Majestatis 179. 2.
Curia Calabra ex lapidibus quadratis 66. 2.
Custodiæ Sacrorum Lipsanorum 181. 1. Plurimæ Romæ, ibidem. In Ecclesia S. Mariæ in Campitello 183. 2.
Cynocephalus 58. 2. Idem ac Anubis, ibid.

D

Deiparæ titulus Beatissimæ Virginis 205. 1.
Delongarii qui 120. 2.
Delubra quæ 5. 1.
Delubri exemplar 5. 2.
Deorum templum Alexandriæ extructum à Severo Imperatore 145. 1.
Deus est Circulus seu Sphæra intelligibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nullibi 115. 2.
Deuteronomii voluminis traditio Levitis facta à Mose 221. 1.
Diaconia S. Agathæ diversa á Monasterio ejusdem 258. 2. & 270. 1.
Diadema Aurelianus Imperatorum primus adhibuit 110. 1.
Diadema in capite Herodis 209. 1. 210. 2. Fascia candida subtilis, capitisque vinculum 110. 2.
Diadema Christi cum duplici cruce 210. 1.
Diadema cur Christiani imaginibus apposuerint 115. 1. In capite Angelorum 212. 2. Insigne Principis est 223. 1. Dicitur etiam sphærula, sive circulus, aut nimbus 115. 1. Non solùm hominibus, sed etiam animalibus antiquitùs dabatur 115. 2. Eo Alexander Magnus usus est 111. 1. Illud inter, ac Coronam discrimen ibid. Ejusdem capitibus statuarum impositi Henrici Salmuth sententia impugnatur 115. 1.
Diademata, sive Circuli in Sanctorum capitibus cur posita 113. 1. Etiam in capitibus Imperatorum, ibidem. Umbellæ non fuerunt adinventæ ad avium stercora removenda 115. 1. Iisdem ornandi capita heroum mos per plura sæcula duravit 114. 2.
Didoron 68. 2.
Diis templa quibus in locis sacrabant Romani 4. 1.
Dipteros quid 6. 2.
Disputatio Christi cum Doctoribus in Arcu Triumphali S. Mariæ Majoris expressa 210. 1.
Divisio ædificiorum apud Romanos 2. 2.
Dominicum idem ac Ecclesia 144. 1.
Dominicus Cardinalis Pinellus instaurator Liberianæ Ecclesiæ 197. 2.
Domus Merulana 259. 1. Orationis, ideft, Ecclesia 144. 2. Stellæ Poetæ ubi 260. 1. Juxta Eudoxiam ubi 265. 2.
Dormitio B. Mariæ Virginis 50. 2.
Dromus, ideft, cursus 3. 2.
Drungarii qui 120. 2.
Ductus Aquæ Marciæ ex lapidibus quadratis 66. 1.

E

Ecclesiarum in tribus primis a Christo sæculis per universum orbem a fidelibus extructarum elenchus 154. 2.
Ecclesias, non Cryptas, aut speluncas habuisse priscos fideles, demonstratur 141. 2. & 142. 2. Easdem super cæmeteriis fuisse ostenditur 148. 1. & seq. Easdem alicubi semper fuisse indicatur 140. 2. Easdem nullas fuisse in tribus primis Ecclesiæ sæculis, contendunt Hæretici

retici 138. 1. Easdem recuperandi facultas data Christianis 146. 2.
Ecclesiæ erectæ in Æthiopia seculo I. 156. 1. In Asia sæc. I. 155. 1. In Gallia sæc. I. 159. 1. In Hispaniis sæc. I. 159. 2. Apud Hunnos sæc. I. 158. 1. In Perside sæc. I. 159. 1. In Scythia sæc. I. 155. 2. Apud Tungros sæc. I. 160. 2.
Ecclesiæ erectæ Agenni sæculo I. 157. 1. Alexandriæ sæc. I. ibid. Altinæ sæc. I. 157. 2. Antiochiæ sæc. I. 155. 2. Arelati sæc. I. 160. 1. Asyli Castri sæc. I. 157. 2. Arverniæ sæculo primo 157. 1. Apud Bituriges sæculo primo 156. 2. & 157. 2. Bononiæ sæc. III. 161. 1. Burdegaliæ sæc. I. 156. 2. Cæsaraugustæ sæc. I. 155. 2. Cangranori sæc. I. 156. 1. Carnuti sæculo I. 158. 1. Cataniæ sæculo I. 155. 2. Chersonæ sæculo I. 160. 1. Coloniæ sæculo I. 157. 2. Compostellæ sæculo I. 155. 2. Crotonæ sæculo II. 160. 2. Diovanti sæculo I. 158. 1. Ephesi sæculo I. 160. 1. Fulginei sæc. II. 160. 2. sæc. III. 161. 1. Hieropoli sæc. I. 158. 1. Hierosolymæ prima fundata in domo S. Joannis Evangelistæ sæc. I. 155. 1. Interamnæ sæc. III. 161. 1. Lemovici sæc. I. 156. 1. & 158. 1. Lucæ sæc. I. 156. 1. Mantuæ sæc. I. 157. 1. sæc. III. 161. 1. Mediolani sæc. I. 160. 1. sæc. II. ibid. 2. Metis sæc. I. 157. 2. Prope Moshaim sæc. I. 157. 2. Mutinæ sæc. II. 160. 2. Narbonæ sæc. I. 159. 2. Natoober sæc. I. 159. 1. Paduæ sæc. I. 157. 1. & 160. 1. Papiæ sæc. I. 156. 2. & 158. 2. Parisiis sæc. I. 159. 2. Perusiæ sæc. II. 160. 2. Puteoli sæc. I. 158. 2. Ravennæ sæc. I. 160. 2. Remis sæc. I. 158. 1. 2. Romæ sæc. I. 156. 1. Ap. Senones sæc. I. 158. 1. Soræ sæc. III. 161. 1. Syracusis sæc. III. 160. 2. Tarvisii sæc. I. 159. 2. Thebaidæ sæc. I. 159. 1. Tholosæ sæc. I. 157. 1. Trajecti sæc. I. 160. 1. Treveri sæc. I. 157. & 2. 158. 2. Vasati sæc. I. 155. 2.
Ecclesia S. Agathæ major Ravennæ 184. 2. Ejusdem descriptio, ibid. Ejusdem Sanctæ, Romæ in Subura 268. 1. Ejusdem descriptio 250. 1. Eadem quo anno expurgata ab Ariana labe 271. 1. Dedicata à S. Gregorio Magno 257. 1. & 258. 2. Hoc negat Nardinus 258. 1. Ejusdem Sanctæ variæ Ecclesiæ in Urbe 258. 1.
S. Anastasiæ in Urbe 15. 2. Ejusdem navium magnitudo, ibid. 1.
S. Andreæ in Barbara 52. 1. Ejusdem diversa nomina 246. 1.
SS. Celsi & Nazarii Ravennæ à quo constructa 224. 2. Ejusdem ornatus & forma, ibidem.
S. Clementis de Urbe antiquissima ac titularis Cardinalis 11. 1. Ejusdem descriptio, ibid. 1. 2. & 13. 1. & 14. 2. Ejusdem geographica tabula 11. 1. Ejus Ichnographia 14. 1.
S. Joannis Baptistæ in Fonte, Ravennæ à quo restaurata 178. 2. Musivum opus in eadem extans, ibidem 2.
S. Luciæ in Silice, seu in Orphea creditur caput Suburæ 266. 1.
Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin 12. 1. Ejusdem Ichnographia, ibid.
S. Mariæ trans Tyberim in Urbe antiquissima 140. 1.
S. Michaelis in Burgo Pisarum 16. 2. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
Narniæ 17. 1. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
SS. Nazarii & Celsi Ravennæ à quo constructa 224. 2.
Otriculi 16. 2. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
S. Pancratii, olim Monasterium Monachorum S. Benedicti 24. 2.
S. Pauli ad Ripam Arni Pisarum 16. 1. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
S. Perini Pisarum 16. 2. Navium magnitudo, ibid.
S. Petri in Arce Veronæ 16. 2. Navium magnitudo, ibid.
SS. Petri & Marcellini de Subura, seu de Secura 262. 1.
Primitialis Pisarum 15. 2. Ejusdem descriptio, ibid.
S. Pudentianæ de Urbe antiquissima 140. 1.
S. Sabinæ restaurata à Leone III. 188. 1. Eadem picturis ornata ab Eugenio II. ibid. 2. Quale ædificium olim fuerit 186. 1. Ejusdem navium magnitudo 183. 2.
S. Severini, tempore S. Gregorii Magni 258. 2.
S. Xysti Pisarum 16. 1. Navium magnitudo, ibid.
Ecclesiæ dirutæ tempore Severi Imperatoris. 145. 1.
Ecclesiæ Imperatorum Gentilium tempore extantes sæculo II. 145. 1.
Patriarchales V. in Urbe 196. 2.
Tituli appellatæ tempore Evaristi Papæ 141. 1.
Ecclesiæ vox non solum pro fidelium cœtu, verùm etiam pro ipso ædificio sumpta 143. 1.
Ecclesiæ ex Circumcisione imago 195. 1.
Ex Gentibus Icon, ibid.
Emmanuel à Schelstrate 174. 1. Idem laudatur 4. 2.
Emor, & Sichem, Dinæque historia 215. 2.
Epistola Hadriani PP. ad Carolum Magnum de Musivis operibus Romæ extantibus citata 211. 1.
Equi immolatio in Campo Martio 262. 1.
Esau benedictus à Patre Jacob 213. 1.
Essendum vehiculi genus 54. 2.
Evangelia in Altaris quatuor angulis deportabantur 130. 1.
Sub S. Barnabæ Apostoli corpore inventa 132. 1.
Cathecumenis exponebantur 130. 1.
In Conciliis in sublimiori loco posita 133. 1.
Deosculandi consuetudo 129. 2.
A Judicibus pro tribunali ponebantur 133. 2.

Evangelia mari demersa triduo post pulchriora reperta 132. 2.
Obvoluta & signata Archisubdiaconus è Secretario deferebat 128. 2.
Ante Pontificem deferebantur 129. 2.
In scriniis asservata 227. 2.
Sepulchris imposita 135. 1.
Sigillo obsignata & cur 130. 2.
Veneratione magnâ habita 131. 2.
Evangelii ante lectionem cerimoniæ variæ, 129. 1.
In lectione Auditores tam masculi quàm fœminæ olim stabant, ibidem. M. Magister Equitum Hierosolymitanorum in die Nativitatis B. Mariæ Virginis evaginat ensem 137. 1.
Poloni gladium stringunt 137. 1.
Evangeliorum Codex cur antiquitùs ornaretur 132. 2.
Gemmis ornatus à Constantino Pogonato ad S. Petrum missus 132. 1.
Gemmis ornatus à Leone III. 132. 1.
Itidem à Paschale. Ibidem
Evangelistarum symbola quatuor animalia quid denotent 191. 2.
Evangelistæ quatuor in forma animalium expressi in arcus summitate S. Mariæ Majoris 203. 1.
Supra januam Ecclesiæ S. Sabinæ 191. 2.
In Oratorio Lateranensi S. Joannis Baptistæ 242. 1.
Evangelium in collo vel pectore pendulum prisci Christifideles deferebant 134. 2.
Evaristi Papæ tempore Ecclesiæ, Tituli denominatæ 141. 1.
Eugenii IV. effigies genuflexi ante imaginem Divi Petri 45. 1.
Europæ fabula musivo speciei minimæ opere expressa 82. 2.

F

FÆminæ in Ecclesiis seorsim a viris stabant 19. 1.
Facere verbum, aliquando dedicare solummodo denotat 244. 1.
Familiæ Capisuccæ insignia 181. 2.
Fana quæ fuerint 3. 1. 2.
Fani vox quando cessavit 5. 2.
Fanon quid sit 239. 2.
Fanum Phegor Numen Moabitarum & Madianitarum 2. 1.
Fascia idem, ac Diadema 111. 1.
Faustini & Marcellini Presbyteri libellus ad Imperatorem Valentinianum 215. 2.
Februarii mensis die II. quæ festa agebant Gentiles 1 3. 1.
Christiani in pium ritum illa commutarunt, ibid.
Fenestræ Basilicæ Sessorianæ cur magnæ 75. 1.
Sicinianæ cur magnæ 75. 1.
Fenestræ Vaticanæ, ibid. 2.
Veronenses cur parvæ 77. 2.
Ecclesiarum cur magnæ,& cur parvæ 77. 1.
Ecclesiæ S. Sabinæ cur magnæ 75. 1.
SS. Cosmæ & Damiani, ibidem 1.
S. Gregorii Turonensis, ibidem 2.
SS. Joannis & Pauli, ibid. 1.
S. Pauli, ibid. 1.
S. Sabinæ, ibid. 1.
S. Symphorosæ, ibid. 2.
SS. Cosmæ & Damiani in Vico aureo cur parvæ 77. 2.
S. Gregorii in Clivo Scauri, ibid. 2.
S. Priscæ, ibid. 2.
S. Sabbæ, ibid. 2.
SS. Vincentii & Anastasii ad Aquas Salvias, ibid. 2.
Ferula, idest, baculus Pastoralis 121. 2.
Festum Lucernarum 62. 1.
Fictile opus encausto pictum non durabile 86. 1.
Fideles antiquitus in ædificiis imitatores Gentilium erant 9. 1.
Vigiliam Paschatis maximâ cereorum copiâ celebrabant 190. 1.
Figlinum opus antiquitus encausto pictum 79. 2. Nostro tempore revocatum 81. 1.
Figura orbicularis in majoris arcus Basilicæ Liberianæ summitate explicata 200. 2.
Flagellorum officina in Subura 263. 1.
Flavius Cardinalis Chisius laudatur 83. 1.
Flavius Ricimer Arianus minimè fuit 259. 1. & 268. 2. & seqq.
Flumina Paradisi terrestris quatuor, eorumque nomina 248. 1. & seqq. Quatuor hæc flumina quid denotent 247. 2. & 248. 2.
Fluminum imagines cur arundinibus depinguntur 135. 2.
Fons Baptismalis Ravennæ 233. 2.
Fons symbolum Christi 225. 2.
Forum Trajani ubi 265. 2.
Franciscus Barberinus laudatur 212. 1.
Cardinalis Nerlius laudatur 58. 1.
Blanchinus laudatur 4. 2. & 16. 2.
Brandi laudatur 184. 1.
Cavallo laudatur 234. 1.
Maria Granchi vestis inconsutilis Artifex 105. 1.
Maria Lancianus laudatur 68. 2.
Negri laudatur 227. 1.
Eschinardi Soc. Jesu laudatur 70. 1.
Penna laudatur 271.
Furtivæ res in Subura horâ vespertinâ vendebantur 263. 1.

G

Γ Litera in vestibus 98. 1. & 99. 1. & seqq.
Gabinus lapis qualis 5. 1.
Differt ab Albano, ibid. 1.
Gabriel à Puteo Eques laudatur 83. 2.

Gallæ

Gallæ Placidiæ Sacra monimenta 224. 1.
Sepulchrum casu combustum 226. 2.
Gammadia erat vestis sacra 98. 1. & 99. 1.
Gammadiæ vestes 90. 2.
Gaspar del Torto laudatur 15. 2. & 46. 2.
Geniorum apud Romanos infinitus numerus 171. 1.
Genius populi Romani in Nummo Diocletiani expressus 172. 2.
SS. Gervasii & Protasii Ecclesia Ravennæ 226. 2.
Gibellinorum, & Guelforum origo 29. 2.
Globus in manu Regum appingi solitus, quid denotet 240. 1.
Super quo Christus sedet, quid significet 272. 1.
Gluten indicat tempus constructionis musivi operis 87. 2. Pro musivo opere quale sumendum 86. 1. Quanto tempore tractabile 87. 2. Ut muro adhæreat, quid faciendum 87. 1.
Gothi quinam fuerit, inter Scriptores disceptatur 269. 2.
Graduale locus quid sit, & ubi Graduale cantetur 21. 1.
Græci ab Hebræis, Hebræi ab Ægyptiis multa desumpsêre 2. 2.
Græcorum sepulchra qualia 167. 1.
Grando lapidea in Amorrhæos 223. 2.
S. Gregorius Magnus Homilias in Ecclesia S. Clementis recitavit 11. 2.
Eusdem mentio de Ecclesia Sanctæ Agathæ 268. 1.
Guelforum, & Gibellinorum origo ex Germania 29. 2.

H

HLitera in vestibus 99. 1. & seqq.
Hæresi laborantes, malè fratres dicuntur 137. 2.
Hæretici sacras literas adulterant 131. 1.
Harpocrates, silentium denotans 60. 1.
In templorum vestibulis positus, & cur ibidem.
Hebræi in sepulchris sepeliebantur 166. 1.
Eorundem sepulchra varia 165. 2. & seqq.
Hederacea Corona 107. 2.
Heliogabalus primus, qui Diademate usus sit 110. 2.
Herodes depictus cum circulo capiti circumducto 114. 1.
Ejusdem figura diademate insignis 209. 1. & 210. 2.
Herodiadis historia opere musivo expressa in Arcu S. Mariæ Majoris 210. 2.
Hierichi Urbis excidium, & clangentibus tubis mœnia collapsa 223. 1.
Ejusdem expugnatio, ibid.
Ejusdem obsidio, ibid.
Hieroglyphicum A ☧ Ω 225. 2. & 226. 1.
Leonum 30. 2.
Hierusalem Urbs depicta in musivo opere Arcus S. Mariæ Majoris 210. 2.
In Ecclesia S. Sabinæ 189. 1.
Hierusalem, & Bethleem in musivis operibus cur expressæ 189. 1.
Hilaria ibi defuncta, ubi Ecclesia ædificata 148. 1.
Hilarus Papa fundavit Oratorium S. Joannis Baptistæ 241. 1.
Ædificavit etiam Oratorium S. Joannis Evangelistæ Romæ 238. 2.
Hippocentauri imago in Basilica Siciniana 56. 1.
An detur, ibid.
Historia Abrahæ quando tres Angelos hospitio excepit 212. 2.
Honorii Imperatoris sepulchrum 225. 1. 2.
Horrea Babylonis Joseph ex quadratis lapidibus ædificavit 67. 1.
Horus, idest, mundus 58. 2.
Hospiniani lapsus Chronologicus detegitur 155. 2.
Hospitale Epirotarum Ecclesia SS. Sergii & Bacchi 252. 1.
Hylæ fabula marmore insculpta 60. 2. & 62. 1. & 63. 1.
Hypethros quid 6. 2.
Hypoglottis Corona 107. 2.
Hypothymis Corona 108. 1.

I

JAcobi benedictio loco Esau fratris, expressa in corona Ecclesiæ S. Mariæ Majoris 213. 1.
Ejusdem historia de nuntiis missis ad Esau 215. 1.
Ejusdem historia, quæ exprimit ipsum Jacobum objurgantem filios 216. 1.
Ejusdem continuatio, ibidem 2.
Ejusdem historia de Virgis decorticatis, appositisque in aquis 215. 1.
Jacobi & Laban, necnon Rachelis historia, expressa in eadem corona Sanctæ Mariæ Majoris 214. 1. & seq.
Jacobitarum Æthiopum unio cum Ecclesia Romana 45. 2.
Janua clausa symbolum virginitatis 208. 1.
Ecclesiæ S. Pudentianæ quo tempore extructa 38. 2.
Ejusdem januæ descriptio 26. 2.
Janus & Bacchus idem sunt 107. 1.
Quis fuerit 161. 2.
A Gentilibus pro Deo habitus, ibid. & seqq.
Jao Deus Gnosticorum 59. 2.
Idem ac Sol, ibid.
Ichnographia Ecclesiæ S. Clementis 14. 1. & 18. 1.
Idolorum templa quando devastata 71. 1.
Ildeprandi Monachi, & Archidiaconi mentio in Valvis æneis Ecclesiæ Sancti Pauli 42. 1. & seqq.
Imagines cur radiatæ 112. 2.
Sceptrum manu tenentes 125. 1.

Imperatoribus lampades præferebantur 230. 2.
Imperatoris Palæologi Ferrariam pro unione Græcorum cum Latinis acceſſus 44. 2.
Ejuſdem ad pedes Pontificis genuflexio, 44. 2.
Itidem Seſſio in Concilio Florentino, ibid.
Imperatores, ac Reges Romam venientes Canonici S. Petri creantur 134. 2.
Innocentium ſtrages, muſivo opere expreſſa in Arcus ſummitate S. Mariæ Majoris 209. 1.
Inſcriptio antiqua Muſivi operis 80. 1.
In baſi columnæ ante Eccleſiam S. Pauli 25. 1.
In Aſtragulo 25. 2.
Fl. Ricimeri in muſivo S. Agathæ 259. 1.
Sepulchralis antiqua, & barbara olim in Eccleſia S. Agathæ 276. 1.
In valvis æneis Eccleſiæ S. Pauli errata contra Baronii aſſertionem 42. 2.
Inſcriptiones familiæ Capiſuccæ 182. 1. 2.
Inſignia conceſſa Guelfis, & Gibellinis 30. 1.
Gentilitia Eugenii IV. in valvis Vaticanæ Baſilicæ 44. 1.
Intervallum, ſive ſpatium inter ædificia privata quantum olim erat 65 1.
Joannes Baptiſta Callandra Muſivarius 88. 1.
Joannes Dominicus Ricciardi laudatur 172. 2.
Joannes Matthæus Naironus Bibliothecæ Vaticanæ Orientalium linguarum Interpres laudatur 42. 1.
Joannes Paſtricius laudatur 104. 2.
Joannes Petrus Bellorius laudatur 159. 2.
S. Joannes Theologus apud Græcos idem ac apud Latinos Evangeliſta 37. 1.
S. Joannis Baptiſtæ ortus ab Angelo Zachariæ denunciatus in arcu S. Mariæ Majoris expreſſus 206. 2.
Joſeph Maria Thomaſius laudatur 21. 2.
Joſeph Ponthia laudatur 205. 1.
Joſue cum Amalechitis pugna 219. 2.
Ex præcepto ſolvit ſibi calceamenta ſua 223. 1.
In locum demortui Moſis ſuffectus 222. 1.
Solem ſtare jubet 223. 2.
Jovis Capitolini areæ ſubſtructiones ex lapidibus quadratis 66. 2.
Iris coloribus expreſſa retro Salvatoris caput in ſummitate arcus Baſilicæ S. Pauli 230. 1.
Iſai patris David ſepulchrum 165. 2.
Iſaiæ Prophetæ tumulus 165. 2.
Iſidis fabula 58. 2.
Eadem ac Luna, ibid.
Simulacrum quando everſum 34. 2.
Ubi effoſsum, ibidem.
Iſidis, & Serapidis Templum olim erat, ubi nunc Eccleſia S. Mariæ ſupra Minervam 34. 2.
Judæi velato capite orant 232. 1.

K

Kalendæ Januarii potiùs Cavendæ antiquitùs dicendæ erant 162. 1.
Celebres apud Gentiles, ibidem.
Kalendis Januarii priſci fideles jejunabant 162. 2.

L

L Litera eſt gamma græcum inverſum 100. 2. & ſeq.
Lampas accenſa in manu Virginis quid ſignificet 27. 1. 2.
Lampades inter Principatus inſignia connumerabantur, ac Imperatoribus præferebantur 230. 2.
In portis Civitatum quid denotent 190. 1.
Lance ſpezzate qui ſint 120. 2.
Lapidatio Achon 221. 2.
Lapides duodecim, è medio Jordani petiti 222. 1.
Lapidibus quadratis antiquitus mœnia fiebant 64. 1.
ex Lapidibus quadratis Cloaca maxima 66. 1.
A quo conſtructa, ibid.
Lapidum proprietas circa duritiem 5. 1.
Lapis Albanus 5. 1.
Gabinus 5. 1.
Peperinus 5. 1.
Lateranenſis regio ab exercitu Roberti Guiſcardi everſa 262. 2.
Lateritia ædificia perpulchra 69. 2.
Antiqua Romæ adhuc extantia 29. 2.
Lateritium opus cur ſumptuoſum 70. 2.
Lateritium tectorium opus è Græcia Romam allatum, & quo tempore 69. 1.
Laterum copia quando cœpit 68. 1. 2.
Eorundem differentiæ 68. 2.
Laurea Corona 108. 2.
Laurentius Zaccagna laudatur 174. 1.
Legatorum Æthiopum ingreſſus in Urbem 45. 1.
Legile marmoreum 21. 1.
S. Leo Magnus ſuadet Gallæ Placidiæ, ut muſivo opere arcum Eccleſiæ S. Pauli ornet 229. 1.
Leo Taurum dilanians in Baſilica Siciniana 56. 1.
Leones in baſi Obeliſci Vaticani antiquitus erant 32. 1.
Cur illorum Fontana Architectus, & Mercatus hiſtoricus non meminerint, ibid. 2.
In Fontibus 31. 1.
In janua Eccleſiæ SS. Joannis & Pauli 33. 2.
Eorundem deſcriptio, ibid.
In janua Eccleſiæ B. Mariæ Purificationis 34. 1.
In janua Eccleſiæ S. Laurentii in Agro Verano 29. 2. & 33. 1.
Eorum ſymbolum, & deſcriptio, ibid.
In janua S. Laurentii in Lucina 34. 1.
In janua Patriarchii Lateranenſis 34. 1.
Ad pedes Capitolii, ubi antiquitus ſtabant 34. 1.

Leones in porticu Ecclesiæ S. Sabbæ 34. 1.
In sepulchris 31. 2.
Stantes ad fontes prope Thermas Diocletianas, ubi antiquitus siti erant 34. 1.
Eorum descriptio, ibid.
Trahentes currum in tabula marmorea insculpti 52. 2.
In throno Consulis Romani 31. 1.
In throno Salomonis 31. 1.
Leonum Hieroglyphicum 30. 2.
Leonini versus quo tempore inventi 28. 2.
Leopardus, Cervum devorans, expressus in Basilica Siciniana 56. 1.
Liber quid sit 128. 1.
Lingua latina qualis à bis mille & 300. annis, difficilè est asserere 265. 2.
Litera T Crucem Salvatoris denotat 96. 2.
Litera in vestibus non ob nomen alicujus, sed ad arbitrium texta 100. 1.
Literæ, scilicet characteres cur adinventi 126. 2.
Literatæ vestes 90. 2.
In diversis figuris Ecclesiarum Urbis 101. 2.
Literatæ ac cifratæ vestes 99. 1.
Literæ in Laciniis Palliorum 91. 1.
In vestibus Christianorum peculiare quoddam mysterium denotant 96. 2.
Symbola sive tesseræ appellatæ 90. 2.
Non nisi Artificis nomen, seu officinarum insignia denotabant 105. 2.
Erant occultæ notæ 99. 1.
Literæ P. T. Θ. in Philosophiæ veste inscriptæ 97. 1.
Lithostrata quid 79. 1. & seq.
Loth, & Abraham historia depicta musivo opere in corona Ecclesiæ S. Mariæ Majoris 213. 1.
Lotina Corona 107. 2.
Lucernæ, sive lampades in portis Civitatum expressæ quid significent 190. 1.
Earundem accensio ab Ægyptiis desluxit 191. 1.
Earundem Festum 62. 1.
Luciani testimonium priscos Fideles habuisse 141. 2.
Ludovici Imperatoris imago cum Diademate 114. 2.
Lumina antiquitus nocte accendebantur 190. 1. & seq.
Lupanaria ubi olim 253. 5.
Luparia, ac Lupanaria in Subura erant 262. 2.
λυχνοκαίν 62. 1.

M

MAcelli vox quid denotet 266. 1.
M. Magister Religionis Hierosolymitanæ in die Nativitatis B. Mariæ Virginis, quando legitur Evangelium, evaginat ensem 137. 1.
Magorum Regum adoratio, expressa in summitate arcus S. Mariæ Majoris 108. 1.
Majorenses qui 120. 2.
Manus, è Cœlo erumpens quid denotet 194. 2.
Marcellus Severolus laudatur 92. 2. & 98. 2.
Marci opinio de literis in vestibus 98. 1.
Marcus Antonius ex Herculis prosapia 56. 2.
Ejusdem triumphus de Artabazo 57. 1.
Marcus Scaurus marmore obduxit parietes 79. 2.
B. MARIA Virgo, an assumpta cum corpore, nec ne? 50. 1.
S. Mariæ in Cosmedin Ecclesiæ Ichnographia 11. 1.
S. Mariæ Magdalenæ domus, in Ecclesiam conversa 155. 1.
Maris rubri Israelitarum transitus 218. 2.
Marmorata 86. 1. & 87. 1.
Marmore parietes primus obduxit Marcus Scaurus 79. 2.
Marmorearum crustarum copia unde prodierit 71. 1.
Maronitarum, & Chaldæorum unio cum Ecclesia Romana 45. 2.
Martyrum memoriæ Altaria 180. 1.
Eorundem sepulchrorum orthographia demonstratur 178. 2.
Materiæ plures ad scribendum adinventæ 126. 2.
Matronæum quid & ubi 18. 2. & seqq.
Mausolea etiam Hebræi construxere 165. 1.
Regum sepulchra erant 164. 2.
Mausoleum Artemisiæ inter septem mundi miracula connumeratum 163. 2.
Hadriani Imperatoris 168. 2.
Octaviani Cæsaris Augusti in Campo Martio 167. 2.
Primum quale fuerit 163. 2.
de Maximis Cardinalis Antiquitatum amantissimus 58. 1.
Melchisedech historia musivo opere expressa in coronide Ecclesiæ S. Mariæ Majoris 212. 1.
Memoriæ erant sepulchra 176. 1.
Mevania olim Civitas 83. 1.
Michael Baudrand laudatur 3. 1. & seq.
Mima Cytheris quæ? 52. 2. & seqq.
Moenia antiquitus ex lapidibus quadratis fiebant 64. 1.
Monachi Benedictini olim degebant in Ecclesia S. Pancratii 24. 2.
Monachorum locus in Ecclesiis 18. 2.
Monasteria Benedictinorum olim erant quinquagintaduo millia 78. 1.
Monasterium S. Agathæ Ravennaten. 185. 1.
Monasterium S. Agnetis in via Nomentana quo tempore constructum 72. 1.
Monasterium Monialium *le Turchine* denominatarum ubi 264. 2.
Monialium, sive Virginum locus in Ecclesiis 18. 2.
Monimenta sepulchralia Magistrorum Gallæ Placidiæ filiorum 224. 2.
Monogramma quid 90. 2.
Monogramma A. & ω. Christi nomen exprimens 227. 2.
Monogramma I. in Christi veste 227. 1.
Idem in fimbriis vestis cujusdam viri 227. 2.

Mo-

Monogramma in arcu S. Joannis in Fonte, Ravennæ, explicatur 237. 1.
In summitate arcus S. Mariæ Majoris Christi nomen denotat 203. 2.
In Ecclesia S. Clementis, contra opinionem Ugonii Alemanni, & Du Cange explicatum 12. 1.
In veste Christi, in Ecclesia S. Agathæ Ravennaten. 185. 1.
Monogrammata varia in vestium fimbriis 210.2.
In vestibus Apostolorum 249. 1.
Monogrammata vestes literatæ 90. 2.
Monogrammaticum erat insigne Patriæ, vel Gentis 100. 2.
Monoptera quid 6. 2.
Mons Balnea Pauli, seu *Magnanapoli* 262. 2.
Montis Testacei incrementi Auctoris opinio 175.1.
Moises Deo Altare erexit 2. 1.
Legem promulgat 218. 2.
Supra montem orans durante bello contra Amalechitas 219. 2.
Virgam præseferens 217. 2.
Mosis & Aaron ad Tabernaculum fuga 220. 1.
Mosis historia, musivo opere expressa in corona Ecclesiæ S. Mariæ Majoris 216. 2. & seqq.
Ejusdem Levitis voluminis Deuteronomii traditio 221. 1.
Ejusdem obitus, & humatio 221. 2.
Mosi duo Comites à Pictore dati, scilicet cum musivo expressi 220. 2.
Mulier sedens, dum Evangelium legeretur, vocem audivit, quòd surgere deberet 137. 1.
Multioculus, sive Osiris, ideſt Sol 58. 2.
Sub accipitris forma 59. 1.
Munera Deo primi obtulerunt Abel & Cain 2. 1.
Muralis corona ex auro 109. 1.
Muro torto ubi 68. 1.
Murus terreus ad Capitolium 203. 1.
Ad Ecclesiam SS. Petri & Marcellini 266.2.
Ad Imperiale Palatium, & Ecclesiam SS. Joannis & Pauli 267. 1.
Ubi nunc Barberinorum Palatium 265. 2.
Olim ubi erat Domus Orphei 266. 2.
Musiva opera, in Basilica Liberiana constructa à Xysto I. Papa 158. 1.
Ex qua materia componantur, & quomodo formentur 84. 2. & seqq.
Musivarii Artifices, Constantinopoli evocati 84. 1.
Musivi operis antiqua inscriptio 80. 1.
In Ecclesia S. Agathæ descriptio 271. 2.
In Ecclesia S. Andreæ in Barbara descriptio 247. 1.
Romæ pretium laboris quantum olim, & quantum hodie 88. 2.
in Musivo opere vitanda figurarum copia 89. 2.
Musivorum origo 78. 2.
Varia nomina 79. 1.
Sub Sylla incepere 79. 2.
Eorundem diversæ species; aliæ majores, aliæ minores, seu mediæ, aliæ minimæ 81. 2.
Majores 82. 1.
Mediæ sive minores 82. 2.
Eorum exemplum, ibid.
Minorum exemplum, ibid. 1. 2.
Musivum opus ad hoc, ut pulchrum sit, quid requiratur 88. 2.
In Basilica Siciniana constructum à Simplicio Papa 242. 2.
In Ecclesia S. Agathæ 259. 1.
S. Agathæ Ravennaten., ejusque descriptio 185. 1.
Immortale est 89. 1.
Lugduni 81. 1.
Mevaniæ 83. 1.
Minimum, ac mirabile 88. 1.
Oratorii SS.Joannium Baptistæ,& Evangelistæ constructum ab Hilaro Papa 242. 1.
Perennitate sua superat picturam 89. 1.
Præneste in Palatio Exc. Principis Barberini 81. 1.
Aliud, ibid.
Romæ quo tempore cessaverit 84. 2.
Ecclesiæ S. Sabinæ, ejusque descriptio 188.2.
In tholo Baptisteri S. Joannis Ravennaten. 235.1.
Myrtea Corona 107. 2.
Ea qui primus usus fuerit 109. 1.

N

Nardini opiniones de Ecclesia Sanctæ Agathæ summatim relatæ 256. 1. & seqq.
Nationes finitimæ ad invicem ritus, ac mores mutuant 161. 2. & 163. 2.
Navalis Corona 109. 1.
Naves Ecclesiarum disparis latitudinis erant, & cur 14. 2.
Nestorius auctor Nestorianæ hæreseos 205.1.
Ejusdem Codices, jussu Theodosii Imperatoris combusti 227. 1.
Nicolaus V. Obeliscum Vaticanum transferre in mente habuit 32. 2.
Nimbus, ideſt, Diadema 115. 1.
Noe Altare Domino ædificavit 2. 1.
Nomen, in vestibus expressum 95. 1. 2.
Numisma à Baronio relatum potiùs filios Theodosii Imperatoris, quam SS. Joannem, & Philippum repræsentat 275. 2.

O

Obeliscus parvus, erectus ab Alexandro VII. ante Ecclesiam S. Mariæ supra Minervam 34. 2.
Obsidionalis Corona 109. 1.
Octavianus Roboretus laudatur 77. 2.
Opus tumultuarium quando cœperit 72. 2.
Oratorium S. Joannis Baptistæ fundatum ab Hilaro

laro Papa 241. 1.
Orbiculi in vestibus quid 92. 1.
Ornamenta templorum, propria cuilibet Deitati 4. 1.
Ornamentorum Basilicæ Sicinianæ descriptio 52. 1.
Orphei denominatio 259. 2.
Orphei domus ubi 265. 2.
Orthographia ambonum 23. 2. & 24. 1.
Chori Ecclesiæ S. Clementis 19. 1.
Osiris frater Isidis 58. 2.
Multioculus, ibid.
Sub accipitris forma 59. 1.
Deus Gnosticorum, ibid. 2.
Dictus est Sol, ibid.
Ovalis Corona 109. 1.
Oves circa Christum stantes quid denotent 228. 1.

P

Pagus Sucusanus 267. 1. & seq.
Palma symbolum Victoriæ & Justitiæ 225. 1.
Pannus pulvinar tegens expressus in summitate arcus S. Mariæ Majoris Christi syndonem denotat 203. 1.
Pantaleo Consul Auctor Valvarum Ecclesiæ S. Pauli 40. 1. & 42. 1.
Papæ Cœlestini III. figuræ descriptio 239. 2.
Parietes privatarum ædium ultra sesquipedem crassæ olim non erant 69. 1.
Paschalis vigilia à Fidelibus cereorum copia celebrabatur 190. 1.
S. Pastoris imago 28. 1.
Patera boni ominis nota est 62. 2.
Patriachæ XII. Hebræorum velato capite expressi 231. 2.
Patriarchales Ecclesiæ quinque in Urbe 196. 2.
S. Pauli Basilicæ Ichnographia 10. 1.
Orthographia 11. 1.
S. Pauli decollatio ubi facta 46. 1.
Eundem Romæ fuisse ostenditur 139. 1.
Eundem cum S. Petro Romæ prædicasse, ac passum fuisse demonstratur 67. 1.
Pavo radiatus æternitatis symbolum 115. 2.
Pedum, idest, Baculus Pastoralis 121. 2.
Pentadoron 68. 2.
Peperinus lapis qualis 5. 1.
Periptera quid 5. 2.
Peripteros quid 6. 1.
Persecutionum Christianorum Catalogus 150. 1.
Petrus Cardinalis fundator Ecclesiæ S. Sabinæ 186. 2.
S. Petrus, depictus cum triplici ordine Capillorum 272. 2.
Et cum unica clave, ac cum duabus, & tribus, ibid. & seqq.
Ejusdem crucifixio ubi facta 46. 1.
Eundem Romæ fuisse demonstratur 139. 1.
Idem à læva, & S. Paulus à dextris 203. 1.
Eosdem Apostolos Romæ prædicasse, ac passos fuisse ostenditur 65. 1.
Eorundem effigies, in arcu majori Ecclesiæ S. Pauli expressæ 232. 2.
Philippus Bonarota laudatur 58. 1.
Philippum Imperatorem fuisse Christianum demonstratur 145. 2.
Phœnix radiata æternitatem denotat 115. 2.
Pictura antiqua in Basilica Siciniana 64. 1.
Picturæ antiquæ ut plurimùm desumptæ ex Apocalypsi 201. 2.
Pila tiburtina ad Circum Floræ 252. 2.
Pistrum Ecclesiæ Primitialis descriptio 15. 2.
Plebs Dei vox quid denotet 204. 1.
Sæpius à Pontificibus usitata, ibid.
Plinius 119. annis decessit post Ciceronem 53. 1.
Ejusdem domus juxta Suburam 206. 1.
Pluvia Coturnicum 219. 1.
Pœnitentium locus in Porticu 14. 2.
Eorundem, & Cathecumenorum stationes in Ecclesiis 18. 2.
Poloni in lectione Evangelii gladium stringunt 137. 1.
Pontifex Romanus an utatur Baculo 122. 2. & 123. 1.
Pontifices quo tempore cessaverint deferre baculos 123. 2.
Eorundem sepulchrorum orthographia ostenditur 179. 1.
Porticus duplex in Basilicis 7. 2.
Et aliquibus in Ecclesiis cur 17. 1.
Posthumius Tubertus primus myrteâ corona usus fuit 109. 1.
Præfecti Navales qui 120. 2.
Præfectus Urbis cum Biretto 114. 2.
Præsentatio Pueri Jesu in templo opere musivo expressa in arcu S. Mariæ Majoris 209. 2.
S. Praxedis imago 27. 2.
Presbyterium, sive consessus Presbyterorum ubi in Ecclesia 18. 1.
Liberianæ Basilicæ cur altum constructum fuerit 197. 1.
Priamus depictus cum circulo capiti circumducto 114. 1.
Primatus Romani Pontificis tempore Cœlestini demonstratur 187. 2.
Processio in die Purificationis antiquitùs fiebat è Laterano ad S. Mariam Majorem 65. 2.
Pronai vox quid denotet 3. 2.
Prostylos quid 6. 1.
Pseudipteros quid 6. 2.
S. Pudentianæ Ecclesiæ januæ descriptio 26. 2.
Ejusdem imago 27. 1.
S. Pudentis imago 28. 1.
Puteus Probæ ubi 252. 1.
Pyramis ad Portam Ostiensem 169. 1.
Scipionis 169. 1.
Pyramidis Scipionis Africani imago 45. 1.
Pyramides apud Ægyptios in usu 164. 1.
Hebræi etiam fabricarunt 165. 1.
Diversarum adhuc Memphis extantium orthographia 164. 1.

Q

QUercina Corona 108. 2.

R

P. T. Θ. Literæ in Philoſophiæ veſte 97. 1.
Raab meretrix Exploratores è feneſtra per funem demittit 222. 2.
Radiatus vultus Moſis 112. 2.
Radii in capitibus Cæſarum 112. 1.
Raphael Fabrettus laudatur 4. 2. & 135. 1. & 169. 2. & 200. 1.
Libellorum ſupplicum à Secretis a Summo Pontifice Alexandro VIII. declaratus 245. 1.
Ravenna antiquiſſima Urbis Romæ æmula 184. 1.
Ravennatis Eccleſiæ Sanctæ Agathæ majoris deſcriptio, ibid 2.
Raymundus Cardinalis Capiſuccus laudatur, 181. 2.
Reges, ac Imperatores Romam venientes Canonici S. Petri creantur 134. 2.
Reges quinque, à Joſue victi, deque ejus juſſu è ſpelunca extracti 224. 1.
Regiones Urbis tantùm quatuor ex ſeptem erant Catholicæ tempore S. Gregorii 259. 2.
Religio Chriſtiana quomodo antiquitus repræſentata 195. 2.
Reſtauratio murorum Urbis facta á Beliſario 71. 2.
Facta à Carolo Magno 72. 1.
Reticulatum certum opus 67. 2. & 68. 1.
Incertum opus 67. 1.
Rhedarum varia nomina 55. 2.
Fl. Ricimer Arianus minimè fuit 259. 1.
Idem natione Gothus, & Arianus dicitur 268. 2. & ſeqq.
Ritus in Evangelii lectione 22. 1. & 23. 1.
Romani e Græco fonte nonnulla hauſere 2. 2.
Roſacea Corona 107. 2.
Roſæ in veſtibus 102. 1.
Roſtrata Corona 109. 1.

S

de SAbellis familia laudatur 183. 1.
Sacrificia in monimentis fieri, docet antiqua inſcriptio 172. 1.
Sacrificium Boni eventus 62. 2.
Salaria antiqua ubi 66. 2.
Salmuthi ſententia impugnatur quoad diadema impoſitum capitibus ſtatuarum 115. 1.
Salomon templum Domino ædificavit 2. 1.
Salvatoris imago, crucem manu gerentis 230. 2.
Quid denotet, ibid.
Salvatoris imago, depicta in ſummitate arcus Baſilicæ S. Pauli, illiuſque explicatio 230. 1.
Sanctuarium in qua parte Eccleſiæ 18. 1.
Sandalia Apoſtoli geſtabant ex Domini præcepto 249. 2.
Saturnus, coronarum inventor 107. 1.
Saxa, in agris jacentia, in reſtauratione Urbis conceſſa 71. 2.
Saxia, à Saxonibus dicta 262. 2.
Scaligeri ſententia impugnatur quoad diadema impoſitum capitibus ſtatuarum 115. 1.
Scarabæus radiatus Solem denotat 115. 2.
Sceptrum manu tenentes diverſæ imagines 125. 1.
Supremæ dignitatis, & dominationis eſt nota 124. 2.
Schola ſtimulatorum quæ 120. 2.
Scipio Provenzalis Muſivarius 88. 1.
ad Scribendum materiæ plures adinventæ 126. 2.
Scrinium librorum in muſivo expreſſum 227. 1.
Sectile opus quale 80. 2.
Sedes Apoſtolica Avinionem translata adduxit ſecum Urbis decorem 72. 2.
Sedes appellata ſepulchra 177. 2.
Sedes Epiſcopalis, ſive Faldiſtorium expreſſum in tholo baptiſterii S. Joannis Ravennaten. 236. 1.
Σημεῖα quæ? 91. 1.
Senatorium quid, & ubi 18. 2.
Seniores XXIV. expreſſi in arcu Baſilicæ S. Pauli 230. 2.
Sepulchra Ægyptiorum quæ 163. 2.
Apud Athenienſes lege fuerunt moderata 167. 2.
Columnis ornata 175. 1.
Ad Baſilicæ formam 183. 2.
Ad Confeſſiones, ſive Confeſſionis formam 183. 1.
Gallæ Placidiæ 226. 2.
Honorii Imperatoris 225. 1.
Metellæ 72. 2.
Valentiniani III. Imperatoris 225. 1.
Magiſtrorum Gallæ Placidiæ filiorum 224. 2.
Græcorum qualia 167. 1.
Lateritia mirificè elaborata 170. 1.
Martyrum, &c. expreſſa in tholo Baptiſterii S. Joannis Ravennatenſis 236. 1.
Memoriæ dicta 176. 1.
Regum domus David 165. 2.
in Sepulchris ædiculæ Genii familiæ erant 170. 2.
in Sepulchris ædiculas fuiſſe docet antiqua inſcriptio 172. 1.
Sepulchrorum internarum partium deſcriptio 170. 2.
Servius Tullius Romanorum Rex, natus ex nobili fœmina Corniculana 68. 2.
Ejuſdem Palatium Corniculi olim erat, ibid.
Seſſorianæ Baſilicæ ichnographia, & orthographia 9. 2.
Severus Imperator templum Deorum Alexandriæ extruxit 145. 1.
Siciniana Baſilica ad Macellum Liviæ 242. 2.
Ejus conſtructio 243. 1.
Olim Dianæ templum, ibid.

Sicinianæ Basilicæ ichnographia, & orthographia 9. 1.
Ejusdem ornamentorum descriptio 52. 1.
Sigillo cur Evangeliorum volumina obsignarentur 130. 2.
Signa in vestibus quomodo ab Auctore explicata 102. 1. & seqq.
Silicum, marmorearum crustarum, ac tophorum ædificia quo tempore facta 70. 2.
Simeonis Justi sepulchrum 165. 2.
Simeonis, & Levi fratrum Dinæ historia 216. 1.
Simplicius Papa construxit musivum opus in Basilica Siciniana 242. 2.
Sol ab Ægyptiis dictus multioculus 58. 2.
Sol denotatus per Scarabæum radiatum 115. 2.
Solis statio jussu Josue 223. 2.
Somni imago, musivo opere expressa 82. 2.
Spatium, sive intervallum inter ædificia privata quantum olim erat 65 1.
Speluncæ Hebræis pro sepulchris inserviebant 160. 1.
Sphærula, idest, diadema 115. 1.
Sphinges lapideæ erant in fanis 3. 2.
Stellæ in capitibus Cæsarum 112. 1.
Stellæ Poetæ domus ubi 260. 1. & 265 2.
Stemma Congregationis Casinensis 25. 1.
Stephanus Fantonus laudatur 82. 2.
Suaresii opinio de literis in vestibus 97. 2.
Suburæ vox correcta 297. 2.
Ejusdem initium 257. 1. & 260. 2. & 261. 1.
Intra ne, an extra Pomœrium fuerit 251. 1. & 253. 2.
Unico R. scribenda 250. 2.
Unde dicta, variæ opiniones 250. 2. & seqq.
Dicta quia sub muro terreo 263. 2. & 264. 1.
A pago Sucusano dicta 260. 2. & 263. 2.
Hominum multitudine abundabat 254. 2.
In ea venalium rerum copia erat 255 1.
Clamoribus plena 255. 1.
A spectatissimis Viris inhabitata, ibidem.
Ad S. Luciæ in Silice 266. 1.
Inter præcipuas Urbis regiones connumerata 262. 2.
In Quirinali ubi 266. 2.
Olim Emporium fuit 266. 1.
Suburæ plures fuere 263. 2. & seqq.
in Subura officina Flagellorum, ac Tonstricis erat 263. 1.
Inibi furtivæ res hora vespertina vendebantur, ibid.
Suburana via ubi 265. 2.
Sucusanus Pagus unde dictus 260. 2.
Olim per B. scribebatur 267. 1.
Sueviæ duæ 269. 2.
Symboli Apostolici articulus: *descendit ad inferos*, explicatus 49. 1.
Symbola Apostolorum sunt Agni 225. 1.

T

T Litera Crucem Salvatoris denotat 96. 2.
Tabellæ quadratæ in vestibus quæ? 91. 2.
Tabernacula duo erant in Templo 207. 1.
Tabularium ex lapidibus quadratis 66. 2.
Templa, & Ecclesias priscos fideles habuisse demonstratur 152. 1.
Templa unde dicta 4. 1.
Antiquitus absque tecto erant, ibid.
Vel habebant in summitate magnum foramen 4. 2.
Quibus in locis antiquitùs diis templa sacrabant Romani 4. 1.
Prope sepulchra 170. 2.
Eorundem partes quatuor erant 4. 2.
Forma 6. 1.
In iis sepeliendi cadavera ritus 171. 1.
Templi antiqui forma reperta 4. 2.
Templum Isidis & Serapidis olim erat, ubi nunc est Ecclesia S. Mariæ supra Minervam 34. 2.
Deorum Alexandriæ extructum à Severo Imperatore 145. 1.
Domino Salomon ædificavit 2. 1.
Tempus, quo constructa sunt ædificia, quomodo ex cæmentis argui possit 65. 2.
Tessellatæ vestes 95. 2.
Tessellatum opus quid sit 80. 1.
Tesseræ in vestibus quæ? 91. 2.
Tetradoron 68. 2.
Texendi genera duo apud veteres 104. 1.
Theagenes Thasius in Olympicis excellentissimus lucratur mille & ducentas coronas 108. 2.
Thronus Caroli Calvi qualis 203. 1.
Consulis Romani 202. 1.
Salomonis qualis 202. 1.
Thronus, sive Cathedra, expressus in summitate arcûs Liberianæ Basilicæ 292. 1.
Tituli Romæ tempore Cornelii Papæ quot fuere 141. 1. & 146. 1.
Tonsura in capite S. Philippi Apostoli expressa 275. 2.
Tophorum quadrilaterum ædificia quo tempore facta 72. 1. Tophorum, & Laterum insimul 70. 2.
Transennæ ubi erant, & quid denotabant 19. 2.
Transitus Beatæ MARIÆ Virginis 50. 2.
Tribuna à Tribunali nomen sortita est 8. 1.
Tribuna etiam Absidia dicitur, ibid.
Tribus Urbanæ quatuor 257. 1.
Triumphalis nomen quare Arcubus majoribus Ecclesiarum inditum 198. 2.
Triumphalis Corona 109. 1.
in Triumphis victimæ humanæ cæsæ 57. 2.
Triumphus de Artabazo M. Antonini 57. 1.
Τροπαιοφόρος Arcus cur denominatus 199. 2.
Tumultuarium opus quando cœperit 72. 2.
Turris Mamilia 262. 1.
Tusci ædificabant ex lapidibus quadratis 67. 1.
Typhon 58. 2.

V

Valentiniani III. Imperatoris ſepulchrum 225. 1.
Vallaris Corona 109. 1.
Valvæ æneæ in Eccleſia S. Pauli, earumque deſcriptio 35. 2.
Earundem conſtructionis tempus 42. 1.
Vaticanæ Baſilicæ, ab Eugenio IV. conſtructæ 43. 2.
Earum altitudo, & latitudo 44. 1.
Tempus duodecim annorum, in earundem fabrica conſumptum 44. 1.
A Paulo V. reſtauratæ, ibid.
Verſus, qui olim apud eas ſtabant, ibid.
Earundem icon, ibid.
Earundem deſcriptio 43. 1.
Piſarum quo tempore, & è quonam loco in illam Urbem adductæ 46. 2.
Eædem ante milleſimum conflatæ, ibid.
Earundem in Eccleſia primitiali deſcriptio 47.1.
Valvas æneas conſtruxit Honorius III. Papa in Oratorio S. Joannis Lateranen. 239. 1.
Valvæ argenteæ olim in Vaticana Baſilica, & & quando direptæ 43. 1.
Quando denuò etiam argenteæ refectæ 43. 2.
Conſtruxit Hilarus Papa in Oratorio S. Joannis Lateranenſis, 239. 1.
Vander Linden Decanus Eccleſiæ Aquiſgranenſis laudatur 7. 2.
Varro obiit anno ante Chriſti nativitatem xxv. 263. 2.
Vas, expreſſum ad pedes imaginis Sancti Pauli quid denotet 45. 1.
Vela in foribus Palatii Imperatoris antiquitùs erant 64. 2.
Velum purpureum, in ſepulchro Magnatum olim poſitum 179. 1.
Vermiculatum opus 81. 2.
Verrius floruit ſub Tiberio 267. 2.
Verſus in arcu S. Pauli mutili, ac à Baronio ſuppleti 229. 1.
Alio modo ab Auctore, ibid.
In baſi columnæ ante Eccleſiam S. Pauli 35. 1. 2.
In epiſtylio januæ S. Pudentianæ 26. 2.
In libris Evangeliorum 137. 1.
Inſcripti circa peripheriam Agni cruce inſigniti 27. 1.
Circa peripheriam imaginis S. Paſtoris 28. 1.
Circa peripheriam imaginis S. Praxedis 27. 2.
Circa peripheriam imaginis S. Pudentianæ 27. 2.
Circa peripheriam S. Pudentis 28. 1.
Leonini quo tempore inventi 28. 2.
Inſculpti in valvis æneis Eccleſiæ S. Pauli 37. 2. & 40. 2.
Qui erant in tribuna Baſilicæ Sicinianæ 243.1.
Veſtes antiquitùs inconſutiles, 103. 2.
Gammadiæ 90. 2.
Candidæ, ac Coronæ quid denotent 232.1.
Literatæ 90. 2.
Variis figuris depictæ 93. 2. & 94. 2.
Pretioſæ Virginis quid denotent 27. 1.
Inconſutiles noſtro ævo revocatæ 104. 1.
Veſtis empta pretio centum viginti talentorum 94. 2.
Inconſutilis; Artifex Franciſcus Gujot 105.1.
Via *Gratioſa* 263. 2.
Victimæ humanæ cæſæ in triumphis 57. 2.
Vincentius Cardinalis Urſinus laudatur 35. 1.
Violacea Corona 108. 2.
Virga juſtitiam denotat 124. 2.
Paſtoralis, ideſt, Baculus 121. 2.
Ejus ictu aqua erupit 219. 2.
Virginum ſepulchrorum orthographia expenditur 179. 1.
Viridarium Excellentiſſimæ Familiæ Aldobrandinorum ante Eccleſiam S. Agathæ in Subura 257. 1.
Vitreum opus 81. 2.
Vituli aurei adoratio 218. 1.
Ulyſſis tunica variegata animalium figuris 92. 2.
Umbellæ, in ſtatuarum capitibus poſitæ pro tegumento, ne ab avibus conſpurcarentur, 115. 1.
Unio Chaldæorum, & Maronitarum cum Eccleſia Romana 45. 2.
Jacobitarum Æthiopum cum Eccleſia Romana 45. 2.
Volumen in Chriſti manu quid denotet 247. 1.
Evangeliorum obvolutum 128. 2.
Idem cur ſigillo obſignatum 130. 2.
In magna veneratione habitum 131. 2.
Septem ſigillis obſignatum, ac expreſſum in arcu Triumphali Baſilicæ Liberianæ quid denotet 201. 2.
Voluminis, & Codicis differentiæ 128. 1.
Volumina unde dicta 227. 1.
In Apoſtolorum manibus quid ſignificent 247. 2.

X

X Litera in veſtibus 100. 1.
Xyſtus III. Papa muſivis operibus ornavit Baſilicam Liberianam 196. 1.

Z

Zaccharia Prophetæ ſepulchrum, 165. 2.
Zeno Imperator Evangelium S. Barnabæ repoſuit in ſuo Palatio 132. 1.

FINIS PRIMÆ PARTIS VETERVM MONIMENTORVM.

